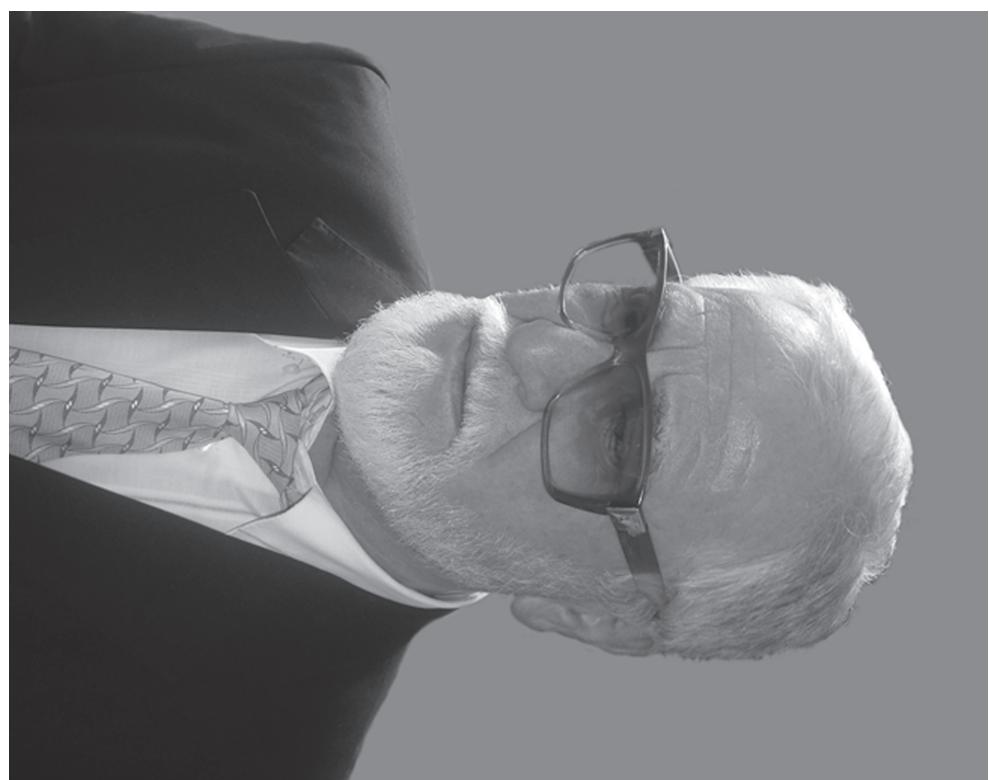

o

МЕЛИТОН КАЗИТЫ

ХЪАЗИТЫ МЕЛИТОН

НАШЕ БОГАТСТВО

6-я книга

Нафы

Монография

НЭ ИС, НЭ БИС

б-зәм чиныл

Нафы

Монографи

Цыкура
2018

Цыкура
2018

Чиныг уагъд əрпид РХИ-ы разләрү Президент
Тыбылты Леонид əххүйссең

РАЗНЫХАС

Хуьшай, – табу йæхилæн, – ё сконд адæммæ рæдау-
зæрдæ у, андæра, Нарт фыбылызы Сырдоны арлыдей бæр-
зонд дусæргтæ аразын куы райдытой – «уæ дусæргтæ бæр-
зонд саразут, цæмæй уæ сартæ гуыбыр ма канат, намæ, мæ-
нæн кувыны, зæгъгæ, зæгълзæн. Афгæ куы бакæнат, уæл уæ
йæхæдæт атурдæн», – ўæ фæлдæхт зондæй сын сæрсæфен
хæст куы ракъбахта, уæл не Скæнæджы фарст цæхтæр уылдис:
«Мыйнат уыл куы фæтых уон, уæл уын уæ мыйнат иууыл
сыскьюйн он æви ма уæ фылвæл ныуадzon?»¹

Нарты фæндон бæльвирд уыл – «фылвæлдæй зевæл хуыз-
дæр у». Ёмæжæ кадæтæгæтæ кæл Нартгæй алчидæр йæхи-
пæн ингæн къахыныл ныллæгуудис амæтæ уым сæхи кальян
байлыгтой, – афтæ əрпид се сæфт разагълы Нартгæн, –
уæддæр нын Хуьшай мад-фыды удаст ныккодта: хуры çоты
хъæстæ бæззæл цæргæгæтæ («Дети солнца»).² Нæ тæригългæ
нæтæ улгæй куыл фæдем, афтæ нæтæ ‘ром’ райдытæ га зда-
хын. Зæй зæйы хъæргæмæ куыл цæуы, зæмæ Ирыстыны фæрн-
дæжын зæххæ стыр лæтгæтæ дæттыныл аæлтæн кæй нæу, уйй
бæлвæрдæнгæтæ нын дæтты амæтæ-аýй разагъдæр курдæтæгæтæ
– Мамсыраты Темырболов, Хегæкапты Къоста, Гæдилы
Секва, Брытвиаты Елбозыыхъо, Концойты Арсен, Нигер,
Тутъанты Махарбет, Абайты Васо... Фылдыбæстæгæтæ Стыр
хæстæ фæстæ сæ бирæ нæмтæй ис адардæргæннæн – Га-
фæз, Плиты Грис, Цæркуккты Альксанд... Иристонан иууыл
стырдæр хæрзты чи башыд, уыдоммæ гæнæдæзæрдæгæтæ хайы
Джусойты Нафи.

Стырзæрдæ адæм стæм. Диссагыл дис кæннын нæ зонæм,

свияна жизни и творчеству известного осетинского писателя и
ученого, доктора филологических наук, лауреата Государствен-
ной премии РЮО им. К. Хетагурова Нафи Григорьевича Джук-
сойты. Автор обстоятельно проанализировал художественное и
научное творчество классика современности.

ISBN 978-5-91139-383-0 © Казиты (Казиев) М.Р., 2018

261 ф.

¹ Нарты кадлжыктæ. – Дæзæдæжыхъау, 1975. – 347–348 ф.

² Абæев В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. –

тәлмац критикә, публицистикә, литературазонынад, жөзгө зонынад – әмәе алыран дәр бәрәгәй разынд йәе биревәрсиг ирд курдиат. Йе стыр аивадон тых алыран дәр у әнпетхъом амәе базырджын. Нәе фылдаты үаззетмә хорзәй прис – курдияттей, күстхомдзинадей, фердәхтей, хиуыл фәххәльнәй, алгәймаджы зәрдәмәе ныккәссыны аууелгәй – никәемәй дэл фәлдук колта Нафий. Фәләе дын әрдәз пахәмфәнды хорзы ма баласуәд, дәр улы фарнәй тәм күннае фәкәсай, дәр фәллойы рудажы йәе күнне рәзин кәнай, уәед баhus үздәзенис, ресүттә дидинет хурмә әнгәе донәй күнни уныудазай, уый хүләзен.

Чиниджы ахуырадәй курдиаттын сүгәвән күйд нәй, афга курдиаттан әнгәе ахуырад нәй әххәстәй райхәлән. Нафимә Хүйцау баҳулт: «Хүйцау комуләфтимә йыл сәмбәлд чиниджы зонд дәр, әмә, кәд зын рәстәдҗы, ләдҗыххәләвзарән рәстәдҗы арбалыл ирон аив литератураемә, уәелдәр нае фәтарст. Хәстү размә ирон рогвал поэтикон фәлларәентыл, – колхозон чыз әмәе күсәт күүхтүл, – уәлгәнгай зарәттәндүл хъомылы кодта, артгемаей уырыс-саг поэзи, уәелдәйдер, хәстон поэзиин фарн күй нытагында зәрдәмә, уәед ныхъхүбиста ѹәхимә, сыйзәрдиг: «Ағса-ды уырриссаг хәстон лирикимә күнни базонгә дән, уәед стыр мидхүйрдүхенү бахаудүгән. Загтон: кәнәе мае поэтикон авторитеттә раст не сты, кәнәе та Сурковы, Тихоновы, Симоновы, Твардовский, Щипачевы әмәе Исааковский

гәмдәзәвгәттө пәнни не сты.

Ма мидсагъастай равзәрд иу бәлвирд хүүбынды, ирон поэттә хәстү размә күйд фыстый, афга фыссән нал ис. Нәй дэзы зәрдәйи рәстәзинад, жеккәрнәнад әмәе хүүбынды ардзон тых, хұыматает рәстәзинад әмәе әңәт драматизм. Хәдараехст уәзәлдинад, сентименталон бибитә әмәе формәйи иударон джипши амардтой поэзи».¹ Фәләе нае амардтой Нафий зәрдә – йәе курдиат әмәе ахуырдзинады фәрпә ахызгырынады зынты сәргү дәр. Литературәйи агуырдата земе саардат раст фәндан. Йәе иу уалмысәй иннәе уадымсә, йәе иу чинигәй иннәе чинигәмә уүйл, уыңы раст, фәләе зын фәннагыл пыд аивад җемәе зонады бәрзәндәттәм.

Нафи йәхәддег күйд зәгът, афгемәй «жәрдәжиу берәрет (хәстү растеджы ирон поэттә цы ныфыстый, уйлон мыхүйры цәүүн күннирайдытой, уәед) – Плиты Гри, Калоты Хазби, Гафез, Мырғазты Барис әмәе ма ноджы пал-

дәр поэты уыны фәндагыл раджы кәй райдыттой цәүүн әмәе сын бире кәй бантыст».² Фәләе ног фәндагыл цәүүн цығанчыны фәлтәрд бәләционән дәр зын вәйти.

Нәедер Нафийен үзлис җенцион. Пегасы дымтәг йәе цәстүттүл үайтә дәр кәмәен никүн акотга, уылон дәр-му, сәхи фәлтәе сыйылгәнгә, фыссәдҗы хұыммә калдой дүрттә: ныр зынәмбәрән У; ахуыртәнд поэзи фыссы; кәңүн фәлтәрән фәлдиссы. Фәләе Нафи Нафи үзмән У, йәе равзарәе фәннагәй кәй никүн фәннагерд: тыхдҗын әмәе ныфыржын лягыл күйд җембәлүл, афте йыл кәй шеңү кәрөнма. Йәе зәрдәйәт никүн сәфтилдисты Къюстайы ныжасте: «...лишү я не для того, чтобы писать и печатать, потому что и многие другие это делают. – Нет! Ни лавры такого писания мне не нужны, ни выгоды от него... Я пишу то, что я уже не в силах бывать сдержан в своем изобилием сердце...».³ Адәймат йәе адәмәи фарнән, уылони фидиен күйд араса, уәед ын әңтиссы.

Йәе пард-пәрәнбонты Нафи ирон литератураей, ирон филологияны җермәст фәлдиссет нау, фәләе у йәе фәлгъя-үәт: у йын аргынгәт дәр, уымә гәстәгәй йын нымад сты йәе күүххүңтәгә әмәе йе ңыстыгытә се 'шпәт дәр. Ахәм рәстәдҗы адәймагау адәймаг паудаей йәхши бахизы, хорзы йәе зәрдәмәт хәстәттәс иси. Әмәе Нафи у ахәм.

Дзырл дәр вил нәй, ын адәмән фәлдиссыс, уылон дәе хұамае җембәрой; дәе алы дзырлы дәр уынной сәхні. О, фәләе дзырл иу бонән нау. Кард иу карст кәнән, дзырл – пәрәнбонты. Әмәе Къюстайы дзырды үзәз, йәе диссадижы аивтә аәмә җембәрстай йәе дүләкү? Стей сәе мах җембәрәм кәрәнмә? Гетеини «Фауст»ы йәе рәстәдҗы әмәе ныр дәр, немынага адәм, ома, кәрөнмае җембәрстай әмәе җембәрәнин, уый зәттәт нае дән.

Уәеде Нафий жәгерон стыр сәфелдистад иу чинигәс-сәг күйд хұамае бамбара? Бәстон сәе сахуыр кәна, уүйл та әххәстәгә дәр нае ақәнәзәнис. Үзмән әмәе Нафи фәлләдиссы бире әмдәзәвгәт, кадыкыта, радиордә, уаптаугә, романта, драматте, стәй – публицистон, крипикон, зоналон уаптә, монография, ахуыртәннән чингүлтә, дунен он литератураийе ирон җәзвамтә иви альхүзизон уаптмисте... Стей «сәфелдиста» зәгътин дәр әххәст раст нау. Ирон аив литературае әмәе зонад фәстаг артиссәл азы (1946–2005) күйд

¹ Дәжүсойты Нафи. Ирон аив дзырды сәрвәлтәу. – Цхинвали, 1966. 12–13 ф.

² Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 276 ф.

Нафи ууыл сәрмагони
Магонләй жәвжәштәгән а

Нафи уул сәрматоңдай нәрхайды, стәй йын сәр-
рәстгегей-рәстгеме ахәм адәймәтте сәфәлдиси, жәмәт дүрг-
сәе царды разыны, айдәнмә жәсәтгәу. Нафи хашы уыпсыз
адәймәттәм. Еңин ын нае уылдис, фыссат жәмәт литерату-
рәсиртгасет Джыккайты Шамил дзы уыммән загъта: «Алып-
ләттән дәр царды ис йаҳи нысан, йаҳи бынат. Нафиштар
курдигат ғәхсызғон хұбыл ирон күлтурәй, ирон монон пар-
ды жәмәт ағамы фарнгай фәзъындис ағорыл. Нафи сәрлілдис
тадон күистимә бавнәлдіга, нае литературағай жәппәтеси уәз-
заудәр заман күві скодта, уәед – хәстүүстүн нае классиктә-
бабын сты нәр дээрдүй дәснүттә, нал уыбысты нае классиктә-
Арсен аәмә Нитең. Хәстүү болдыры баззал аерилғон курдигат-
джен фәлттер. Күистой ма аәрмәст паттады уәелдәйттә. Фәләт-
политикон тыхбар жөлхывыга сәфәлдистадон сәрибар, пен-
зурға жәлдесте аивады авналәнттә, хинауад фысаджыты сәрмәт-
дардта Дамоклы кард. Еңгірөн нал уағтой рәстдзинад.
Сәсестой адәмь жәттәгүттә, сәғфой ирон аевзаг, хылды код-
той нәр историийл. Хәттой иудетә сәхи тәрхонгәнгәт скод-
той ирон литературағай, нае фарны традициттән. Сәе къуух-
сын арәзтой бынгеттон партион функционергә, разында сыйнад сыйнад
хұйзеттә – козбау жәмәт фәсдеңзәүин критиктә. Адәмь хорз-
дзинад жөвлісүн хүйдтой национализм. Ирон классиктылды-
калдтой мәрдлон сыйкыт, сыйтой чинчугтә, сиенәйшүл үрәд-
той спектаклтә. Хьюлығонд жөрпидисты Уастырлжи жәмәт
Хазобий зарлжыттә. Афтәмәй жәзвыди нае литературағ, кәдәл-
дзы хилден жәнтыстыгү түбидис, уәедлөр. Аскубыбысты ирон
классикәй традициттә.

йæ шылды кой кæнны. Нымает нэмлиңæй күвид бæзджындаер кæнны, афтæ йыл даc фыллæр пъиф калтой, уййбæрц уйй та арфæр сæмæ нуарджындæр күист котга, фыллæр сæмæ хузыздæр фыста. Кæңдæрфæнди жанрма февнæлдæтил, хуза- мае дзы рацьдаид, ужелахизæй. Йæ ныхмæлгæуджыты хвæс- тыгей дæр уйй ирвæзын кодта. «Уїллæтгæ» иш сæе ныңс- нае баҳастой стыр курдид ныдæлдинг кæннымæ.

Табу Хұныңауен – 37-әм даz фæни. Адæмы знатгæн, адæмы сæрхызыттыл сæхи ном – адæмы знатты ном – жæвæрлын жæмæ сæ афтæмæй күннег кæннын рæстет наl увидис. Джусоой-фырыл дæр уйй ирвæзын кодта. Гæдм лæтгæ нæ фæзонынц, курдаптакынген сæ бол хузыздæр фарсхæл- джыктæ ссаарын кæй у, фæлгæ йæ сæ сæрмæ кæй нæ фæхæс- сыңц. Нæлдæр-иу жæм йæ «фæхæрджыттæм күльдзы кважай нæ- мыны зонд ғерцид. Фыллæр хатт-иу сын сæ дам-думтæ, ғыбыкадаентæ ауягъта йæ хъусы иувæрсты.

Уымæн нæ, жæмæ йинн зын нæ кодтой. Йæ уды рыст-иу, лæтгæулгæт поэттен күнд фидайы, афтæ судзгæ-дүлгæттæ ныу- улағефыд йæ уацмистæм:

*Ысынад ахсонал даер холмбург may,
Зөххөн цард, улзасay, фрэглийн...
Мэснүүдэй расхуяаегээ дурдай,
Дэе ботиже радиони калыни.*

*Ысынад ахсонал даер холмбург may,
Зөххөн цард, улзасay, фрэглийн...
Мэснүүдэй расхуяаегээ дурдай,
Дэс ботиле радиони калыни.*

Зын у? Ай-зәді, зын у, ми хәләп
Кең уйд лекен царын сениң?
Көбүнчай ә, алты бол күн хәләп
Үсед үард у зердеңен ахын.

Эндиер у, де 'мөрттүү фойд хахуур,
Хаслартиш 'наңасстуарзот жи
Дие церсепбон күнөй көхчүр,
Фөлөө дээс нээбүүсгэж касм и?'

(«Зын кары»)

Уйй ўяхи тыххей веийи фылдлер мадзура, зендлер ма
Ирыстон, ирон аләм, ирondзинама исчи фәеныхиләд фә-
дәлләр гәй кәнъны охыл – гепшәттә разгәй, циуджын кар-
кай, ўе ныхмә ўяхи чи ашара, уйй үздәненис Нафи.
Бафхәрый, банај кәнъин, скуннаг гәй кәнъны тыххәй
нәе, рәстәзинад рафәлләзуын – аләмән гәй фенни кәнъи-

Ахэм уавэртгы хувьдис тохтагает. Амэ дээ фээзындинд Нади».¹

Никуыдэрг уым мэй гэнцондэрг фөнддэггэ агуульдта нээ фыссыг. Сэх кэргэдзийн фөдэл зындысты, мастиу өм кэх мэй гэрхуудаанд сэмэг өрхүдэг, ахэм авадон уацмыстгэсэмэг чингүүтгэ: «Фыдэлгты тут», «Хэлдэлгээ гал», «Сырдонны цэссэгтэ», «Залгы мит», «Елбасдуко Бритаев» үм мэй гендэргэ. Алыхагт уымын, мыйнаг, нэг, өмчэг искэй дэлгэдзиниг кэнэний кэнгэг өхжүүрүүн тыххэй фрист; фылдэгэр хатт – ды мэнгэй пэмэй лэгдэг дэг, дэгүэн цэман гэнтэй-

∞

Д жыккайты Шамил. Нәе вәййи рұхсән сау талыңг йеген // Фидиүг, 2000. № 1. – 4–5 ф.

ны охыл. Уымген ын стыр əххуыс бакъены, ѹа курдигат биреверсиг кәй у, уышы хъуылдаг. Уй тыххәй дзы, дзәнтыбадинаг хәелар, балхайраг поэт Хайсан Куллиев ѹа рәстәдәкү афтә загъта: «Такая многогранность дарования вызывает со стороны его товарищей и собратцев большое уважение к нему. А еще необходимо добавить к этому прекрасные человеческие качества Нафи – благородство, честность, совестливость, верность в товариществе и дружбе, пытливость и широту интересов».¹

Нафи ахәм адәймат у, цымы М. Горкийи пьесе «Надне»-йы хвайтар Сатини дээрлгээ бәлвирд көннины тыххәй рангист алы агъялтыр дунэмэ: «Существует только человек, все же остальное – дело его рук и его мозга! Человек! Это – великодино! Это звучит... гордо! Че-ло-век! Надо уважать человека! Не жалеть... не унижать его жалостью... уважать надо!»² Нече ѿны хъуылдажы бира бантыст əмәе əнтыйсы.

Ингет уләй Нафи цас сарәзета əмәе аразы, уылоныл, хъуыльбы кой нал кәенүн, цәсттән дәр зын аххессан у. Фәлә Надириян уышы фылдебон ѹа 'ртъомбаст у, əмәе ѿнын у əеви əенпон, уәлдәр əй, ләтгай ләтгән күвид əмбәелү, афғә хәссы əнгә хъәр-хъеләбай:

*Невыбон мәе цардән ие райсомме зәхъын:
Зөрөндей ысчылбасын, сөбәләнән расмын.
Мә зөрдә – пеүегэлэй кәрдәгэу, генәхин –
Дзылхыныгэй бафты ләдҗы хитыл, масыл.*

*Ез алкаул райсом сүүндиң, кәрдәгэу,
Дэхсаэлэй кәрдәгэу – сөбәләнән хүрүл..
Джыбынын, зәндҗон хитие алты ерөнгөй
Нынныгыныц мә зөрдәй, ие 'үүсик ын суронц.³*

(«Невыбон мәе цардән ие райсомме зәхъын...»)

Ахәм адәймаг нын, ай-гый, ревдауниаг у. Фәлә, стыр фыссәт əмәе хъомысдэйн ахуыргонд уаувгай, у хүмәттәг, иударон. Нәе классиктәй кәсттеры ләтгәл кәмән нае бакодга, монографи дзы кәй цард əмәе сфердлыстырлы нае ныфысты, ахәмтә бирж нал баззад. Йаҳихан дәр ын уылы ләтгәлтә бафидын хъеуы, фәлә наем ယәхихәй стыр-

дәр литератор нәй, əмәе ѹа əххастай ници хәссы ѹа ныфс. Дөргөмгәй ѿны афтә загътон, əмәе ие къуух ауыгъта, ома əфсон уа фәсис.

Ис ын җендәр ахкосаг дәр: стыр ләтгәй əспәллын хъеуы, Ирыстоны та ныргаеккә Джусойты Нафийә зындындәр ахәймаг нәй, фәлә дзы əшпәлай, уйий мәнә-мәнәе нае уарзы, кәд үйий хыл никәмән вәййы, уәлдәр.

Иу чимиджы автор дзы, цы у, уйий загъта – арвы цульмә ѹа систа, əмәе ѿны Нафи ие күстүл бафиста ие фидар армай: «Плохальное слово Фомы Смысловат...».¹ Фәлә афтә фыссы əеви уфтә, уәлдәр кады хистгәрән кад хъеуы, – уышы хъуылдаг ىәхидәй радиис, – əмәе ѹын кәд ىәхи аккаг ләтгад нәе базонәм, уәлдәр ыл хъеуы бапархайын, əмәй нае əсгәмтәг нәхи раз уой сыйгъдәг.

¹ Куллиев Кайсан. Поздравление / Литературная газета,

1975. – 8 январь.

² Горский М. Собр. соч. в 16 т. Т. 15. – М., 1979. – 159 ф.

³ Джусойты Нафи. Йенном чинг. – Шинвал, 1967. – 21 ф.

Ф ы пп а г с а р

«АЗ РАЙГУРДТАН ХОХЫ»

1. Адәеми хәебүл

Ләешту хъәубесты вәййи, — зәгбы ирон әмбисонд. Хъәубесты әмәт яе адәмы. Нифи яе нийиарджыггей, яе хъәубестгәй яе адәмы лағ фылдәр у. Нифийи хуызен кады ләйтгә әрмәст хи тут әмәт стеджы нал вәйинц. Мылгагон күүндиң барәнтгәй раджы ахизыны. Свәййыны Фылдыйаста әмәт раттәг адәмы сәрхүзйөтә. Уәззау уаргын сын фәхжессынц сәе цин әмәт сәе масти. Нал сәе фөвләлү хи ўды къәртүтгә рәевдауынмә. Мады зәэрдә та зонаг у. Әмәт Нифийи лирикон хвайтар бәелләноны кармә күү апыл, цәе-улыны къахыл күү у, уәд яе Мад үлмән нынкбард:

*Ез күү ышыдан ишхүнәй,
Үәд ды көдтәл төңкәрд, нана.
Үәд пә расы көдтәл ө астәу,
Бур, ас-мәйли сиғитәр хауд, нана.*

*Үәд пә дыркәдоны астәу
Фөфсәрм, ас-ырх и цәрүй, нана.
Ды пә расы көдтәл ө астәу,
Тәбәйиң де, рягиты ныссүй, нана.*

*Сиңеи мый заңтai тыйз-мәсәi;
— Ләениү, ма баззай уым, муйиаэ.
Ам, дәе фылды уәззәнәi.
Дәу күүнсө хәеда күүым, мыйиаэ...*

*Гөе, үәд фестәзәни ауәдз
Не хәен аны фенде, хәебул...¹*

(«Фыстеге наамә»)

Рагон хәрүсгәй бур, жынылл сыйғарты хаябин мады цардоптгәй зәгельнү; цүйүй лирикон хвайтары бәесты сырх кәнен; фөндәг мадәй хәебулы 'хәен ауәдз кәй фестәзән,

¹ Джусойты Нифи. Аз райгурдтан хохы. — Сталинир, 1960. — 24 ф.

уай дәр дызәрдүттәг нәу, фәлә фарны фәндагыл цөүтег фарны гүйрдү уыдан нал бауромдзысты. Үлмән әмәт яе къонайы фарсма бәлдиннән нал радиа йе Скәнәг, Нифийиң їәхи яе Хүпшашхай Ирыстоны амандән күйд радиа, афтә Күбуыдаромы, Нои хәеуы, мәтүүр зәхкүсег бинонты 'хсән. Разләр сәе хъәту хүндиң Арапиенда. Фәлә яе 1933-әм азы фәласта, пәрәнбонты нал әмбис чи кәнни, уыцы тыгь-дизәй. Нигер уыны трагеди афтә сныв кодта:

*Хәехымы Галагон
Дардыл акафы,
Раңзей ратперсна,
Кәс, иккүеләрфатай.*

Мит, үәд заңты мит

Рәзәнәи фескуюди...

Кәс: Араиенә,

Ам үүд — амар ис!..

*Хүр иккән тыйн
Таңб-такб-радәни,
Таңб-такб-радәни
Үәд фәедисонен:*

*Гәзәйтт, Күүндерекомы
Кеп фәеңсә хәер;
Баңи царефтий
Хәеу Араиенә.*

*Зәгә таңб: Джусойтмен
Абон хүричес,
Ой, сәе быйылхәбер
Арбыл сәмбәләдү!¹*

(«Хүр — фәедисон»)

Фәлә, Хүпшаш яе адәмы фарнен кәй дәстү, үлмән, палынмә яе хәс сәххәст кәна, уәдмәт мәләт най. Джусойтэн хүрьскастимә «сәе биныхәр арвый сәмбәлди», фәлә Нифийи хәдзар хъәугәррон уыд. Зәййи Марг жәззетте їәм не 'рбаххәстисты, әмәт — табу Хүпшаш.

Ахам фырбоннен рохтәннен никуы ис. Ушызы сөрфты уысмадемон зарәдҗы хүмәттәджы нә базад: «Уәләе, дам, рагылы гал базад... Мәнәе Джусойта бадзуринц: «Махәй мыйтаг дәр нал базад!..», әмәе ушызы сәфты уысм Нафийи зәрдәйи, йәх хувылыйы, йәх пастәнгасы әннустәм базад «Хұптауы шеффау».

Поэт зәрыбынты дәр зәрдәристанайә тәмәннестең башталып.

Мәе рабботы, мәе сабит шәх болты,

Мәе ўод күрә ўоддаш сәләт,

Үед бázынтоң фыңчаш мәе ләтвиң зондай.

Иса дүниел үин ажәе мәләт...

Үед шағасымы фебтон: хәлеу, мәе үезәг,

Дәүннәйәд айтсағим, адәлләт, фәнис...

Хұптауы адәз – зәйт!. Ныллағоз мәе үезәг

Нәе хәреу... Мәе фырда ма хәкәр кәни – фәнді!

Цы 'рияд?.. нә ахста саби зонд иң дэирдәй.

Дэниазас ләгвил кодма джихәй дис...

Ыстәе, сербәззәфа, бамбекерстә бәләвәрдәй:

Дүниел ис жәләт, фырда монд ис...¹

Ушызы жанахынин хабар та ахам у, әмәе поэтан жәнүсі мәбисәй фылдаеры фәстәг дәр йәе бон нау йәк кой зәрдән-пойе кәненін. Йәе ныхас шағай ңаумәе, рәнхъбәй рәнхъмә әрдәгыськуылтәй уымән цәууы. Поэт бил афтәе зәрдәристанайә кәй дзуры, ушызы чөм хизы чынлықсасғатта дәр:

Мәрәтты бол... Зарының сауарғазет ләттүшес:

«Мыннага нал ис... Рашаут, фәнис!..».

Дә же нылмадын: ис мәрәтты ма ўд дәр,

Үелгүйд мәе афтиш хәелур ис...

Үәдбы болтәй мәе үдерәбыйн ис хәдер,

Хұптауы цәфәе – әлемәхәйдү, тир дәр.

Үед бázынтоң – нәе Иры өзүхахыл зарег

Үылмәзәзест у, күр үин кәспы, үед дәр...

Ныр дәр күр кәспы хәгүни мит үәләннәй,

Күрә радиы нае тәбеси бол хөвзәтей –

Нәе зәйласын шәрмәнәт, мәнниләр артмәфсы нөхәй.

Аләймаджы Хұптау күннә сафа, үед бын дүннейы фырды бол дәр ницы у. Ныхыфыст жәй хвахъхъенни. Фыбыбыстайты Стыр хәстәры Плиғы Грис хәңгәр ағсады

үйдис. Цардәжессеттәң нәмьтәл ылқәд сәмбәлданы, үымән ници нины зылга. Фәләе сәм йә амандән әрпид ингелар Шепилов. Күрә йәх базылта, Грис поэт у, үед бардзырд радта, жәмәе йәх жәвәстистатай айтой штабмәе, жәндәра, чи зоны, абон Грисай уәлккам мәгуыр.

Нафийән дәр зәй йәх пұвәрсты аудад. 1941-жыл азы Киргизияның әстәүккәл сквала каст күрә фәнис, барвәндәй күрә айыл Сырх Әғесадмәе, үед хәстәры бағстасы үшүп аз сүсәнни мәйге 1945-жыл азы Джинауаргұрыбыны мәйтә үйдис Тамбовы хәттәхәгет скъәрдіккәттә әғссәздән-авиациян ахуыргенен доны курсант, стәй йәх демобилизаци скәдтәй. Хәстүмә нәе бахаудата, әмәе ныл йәх цардәй аблон ракаст хүр. Топтынноғасы фәззәдәттә смудынай цы фәнүх, үййерд Иркестоны ләдҗыхъеды сәрвил зиутисты никуы аәргүләрфыд, йәх хидники никуы басуру ис. Ушымәе йәх цыл никуы фәсабырдәр кодта. Зәттән ис, әндиң дәр жәм никуы ники фәнүхууда. Нәдәр аттурғае кодта ушызы әнпой. Алчи йәх Хұптауы раттә дзуар йәхәдәт хәссы.

Зондын сәй, мәе кәүдәзисти мәе фәстәе,

Басындаған мәе фырдоги та се өзүрд...

Фәләе тәз мәе зәрәбебин ишахтәстей

Н' амадын мәе шүнег сәрең цырт.

Дәләзәт фод үырт дәр, хәрзәбон, кад дәр –

Сабындаған мәе фәнис!

Фәләе тәз мәе зәрәбебин ишахтәстей

Раптыстап мәе Иры зәххән нүр?..¹

(«Әгрелжанауы зонд»)

О, әрмәстәдәр «үүдүләдәй аәрратгәй» (әждылыгы нае, фәнис) снывонд кәненин бирәтә се цард се аләм, се Фыбыбыстайән. Ушыданы цәрайә нал фәхатыны се зынтае. «Зонд-дәлжын» фылдаер йәхни ул әмәе йәх хәмәр хәлзарыл фәххубылы кәнені. Нипынан дзы йәх раттә аләмән бázайы, ники йәх үезәтгән. Нафи йәхни аңаңхъәнней – йәх тых, йәх зонд, йәх цард – иуылдар үйдонаң никиң. Афтәмәй хъәттә бәстү хъәбул си аләмни хъәбул.

¹ Джусяты Нафи. Изәры рұс. – Шхинвал, 1987. – 354 ф.

2. Φυδιαρδοι – φυτργυνιστ

Нафи фәллойїнәт күбүмь райуырд. Джусоиты хәз дзарма ердойа дәр ници хауд, зенә ўрге сомы сын хәрәгт дәр нини ләвәрдта. Алы кәрдзыны квәбәрү тыххәй дәр сәе чиуихид калып хұбылис. Йәе фылд Гриша-иу, — мәрліты дзенегети бадел, бонзорғе, уәздан ирон лөт үйдис, — царлы амәлттә кәңгә, Оны сахарәй дәр ахызт. Йәе мал Хұтиянән, алы ирон сыйтоймагау, йәе күист йәе күрүхәй нә хауд.

Хәдзары күйстүтгөн, – күвдүс сый амәлдөд, – фәүен кәд ис? Ноджы фосмө зил, сөрваетмө зтбор... Хос сивин, зымегмә же фәлтойған холлаг әрдәттө көнүнгәй йәхи чи тылға кәнәң та пәрәй ион тәй үчүнгү v2! Колхозы

Йаңа хуыздар үшіндең әрбірінен үздік.
Лаңжың радиоудағы фәнерниң дарынан.

Фале сенък deep дунеме серыю,
Уаэд пух наэ уюд иæ ревдыаєй, иæ мæтмæй.

*Күйдэл хөгжлийн дээр амьтаснаасаар, усед
Мөн чадах, энэй өвлийн бий туссан танд шалтгаан*

Мие нашеен юни сеер фие сеирон юни Мие «Хъебул у ѿй. Йае мад фоеци сеесе...»

Нәен карчы шашын хәлдег септүнгүш бол.

*Йә тар көс-иү ын байғом кодта үадағ.
Нәй хоры тауен резьбыны хос – дон,*

Үа० ын үнд дон үа० артыңдың тәжірибеліліктері, үадай.

Чысыл иш уюд – сывеллонең хөбөнчие, –
Фылдер кей хөүюд нынадрежи рәсөйд,
Фекодта сон иш чөркөштөх хөбөнчие, –
Йе хүрздер чинең царды гүүркен уюд.¹

(«Дзыцдамæ мын чи бадзурдзен»)

Фажгэ дыууге бонзонгэ, хэлэрзэрдэг нийнхардэжы ишувил
стырдэгт уялахиз уыд, авдээнүй кад дэлгэмэг кэй не 'руагь-
той – авд хъёбулы: дыууге сагсур поэты Джусгайты Нади

¹ Джусо ѿты Нафи. Сабыр пыхъесте. — Цхинвал, 1973. — 27 ф.

әмбэ Хаджеты (йаңа фресномылган райста ѿз зәронда дадайы ном) Таймуразы, стей сын фонд бөркадар мхой кең схьомыл кодгой, убы.

Дәмә уыцы авды хистәр – Нафи – хәрз сабије күбин-
нәе хъумате базылтад ғәлләйә ад, кәд ныййардыхыты рев-
дый фыщаг уузыл җембәл, уәлдегер. Үниме йин амбытой
хистәрең кәстәриугә көнин, кәстәры хистәрә фарныл
әфтаун. Дәмә абон дәр, ыштарыс сәздәздүдәй хистәр-
тимә хистәрә таңако дымы, кәстәртимә кәстәрә уис хәс-
сы. Стәй «йәе риүүгд – баәрәг» (*Кюсма*). Үниме – до-
нәй ныллаңдегер, кәрдәгей – ғәлмәннегер. Йәхни уды но-
мыл уазал доны къус никүү аәрфарста. Йәе удуәлдай күист
та дурды цүпүлдәр никүү ныуагыла.

Адэм, мыкуры фәрәзтә йә шуылләр хонның профессор, академик. Елгәтегер улыны калы наңтә Ирыстонны зәххыл ктәл искәмә хаубынц, уәд фыпцаңы-фыпса үлүй У Джусойты Нафи. Искәй ағфхарыны тыххәй нә зәгъын, фәләе нәм сәх хуамә раздәр мачи райстанд. Дәләе ўыбынды үлең-йын нә фыбоны сыйгәтә сәх Зонәлты академий үенг-уапхәсәгәлжы ном дәттә дәр ракодтой, фәләе ўын гәй бай-стый гүйрдзиг-проң хәсәтү дуджы.

Кәдәр ын хәзәгейе загътон, зәгъын, улызы ахуыр-гонд наңтә дын ағрәмәй нә ратдзысты, уымән аемә дын адәм ишүлләр гәнхәбелсты академик.

Нафи бахуудт: «Гьемэ, цы баккөнөн». Днуу дын алгем цы ном радтой, сэйраг уйй у. Нафи-йн эхийн арагзгэе у күист, гема кусы. Кусы дэллаг галы күистэй.

Д-фсадәй күң аериздәхт, уәд дәр фыцаджы-фыцад
пәңүл батыст үчій — күмбәст сәрәйн Үчілүктың үзгәртүшкіл

рызаг бинонгат көрдиле көзбөйр амаптый се күкүтам жемчагында. Жыныс софынан көзбөйр амаптый се күкүтам жемчагында. Жыныс софынан көзбөйр амаптый се күкүтам жемчагында. Жыныс софынан көзбөйр амаптый се күкүтам жемчагында.

иунгэй бон дээр йахи нэ фэхэдга бинонты даринаг.

Нади Компартииң рәнкүләм байыд Сырх Аедсады, 1945-жылда азы сусекен мәйи, аемде йәм, иуәй-иу модәйон

партионтау, ий жылдым нае фездәхта иа тыхст бонты дәр.

Гасидер шу, шул солж көндөлдөр парчмын раславыны күнүк сиңдөг. Ефсадәй күң әрьзәхт, уәд дәр үайтагд күсүн райдың та партийы Хуссар Ирыстоны обкомын кадрты хайады инструкторай.

Уйпци заманы обкомы күсүн калды хувьдаг уйдис, фәлж
Нафийән уйпци азтәе йәе парды хувьздәр рәжестәр джигәй нә
уыбысты. Егәр ристәмәй, кәем парданы, уйй дәр виң нә

уыдис. Йәхшидан ўе 'фәсәддон цинел әмәгә цырыхъыттар даңдардаң ници уыд. Бинонгә – фәкәсинаң. Еххуырст хәзарды аргъ цәмәй фыстайд?

Факуыста-иу жердәтгәсәвмә, стәй-иу фыл-зымәдҗи хәрмәнен радиаторы фарсмә ўе салдаттар цинел әмәгә цырыхъыттар даңдардаңници уыд. Стәй ўе 1947-әм азы жөртхбинән мәйи райдайене аивтой Күссар Ирыстоны главлити бәрнекиыны – цензоры бынатма.

Уылпы бынагат уәед бәрнөн уыдис, фәлә дэзы мәлгети хәлтәләгәй нипи уыдта, кәж мыхуыры падзахады сүсөтгәзинәлтә хәлтәләгәй таңдаңылды. Уәлдайдер ын балтауугендон (уәед ўе уд хәрдта литературана уацымыст фыссыныл даң) Къәбысты Никъалайен хәздары номыл уыдис иу хатән, әмә дэзы жөрбинат кодтой жергә зөвнөн фыссәлжы, жәргә фронтовичы – Къола, Нафи жөмә Букулыты Алыкс. Сәхәлзар хүндтой *курика*, әмә-иу сыйл мәтүүрәй дәр, хъазтә-худгәйе, парды фәндәтә кәнгәйе, сөн, сә уап-мисте кәрәдзиен кастысты, афтәмәй. Нафийи та 1949-әм азы раидианы – тъяндеки мәйи 16-әм бон – аивтой рес-публикон газет «Заря Востока» ўи Күссар Ирыстоны облагасты сәрмагонд уацхәссағей. Уылцы рәстәдәкү Нафи фә-сауунмә ахуыр кодта Күссар Ирыстоны падзахадон педа-гогон институты историон хайды. Әмә фәлдиста, фәлдиста, фәлдиста аивадон уацымыстә. Фәлә ўе стыр аивадон чингүйтгән хұбыдис стыр ахуырад. Профессионалон фило-логон ахуырад.

Дәмә ўын, – Хұнау дын жәй ердойа күнд жәрәппара, улыай, – уылцы ахуырад райсынен фәспис рәстәт.

3. *Aхырдаң ләнеу*

Ахуыраден кәрон наәй. Пас ўе жәрфыты цәуай, уый-бәрц дәре ўе фәдил тиңдір сәйи. Нафи пединистигүт каст фәспис 1949-әм азы. Уәйдьы, стәй ныры нымадаң дәр – пәттәгә ләт. Күреста республикон газеты сәрмагонд уацхәссағей. Уылцы аз мыхуыры раңыд ўе поэтикон уацымысты фыншат әмбыйрдонд.. Амондән жәндәр шастә хъезу?

Фәлә Нафимә ноджы баҳудат ўе амонд.

Уылцы аз ССР Цәдисы Зондеги Академи Ирыстоңен аспирантурәмә раҳихиң кодта бынаеттә. Күссар Ирыстоңмен дэзы жерхакуда 7 быннаты. Цәмәгүнәм уәлдлер ахуырад әмә зонадыхуыдат фәрревазләр уыланыд. Жетатыр хәстү фестәе

советон разамында падзахадән жәрмәст ўе хъеууон хәзардал, сеудәлжерад әмә хәстон хъомысад на рәзын кодта, фәлә сәрмагонд хъуслард үзәт үыдис жәнәнзизинал, рухсад, зонал, аивад, күлтүрәе, стәй алы кәбазмә дәр. Сәзәрдывл жерлаууыдис Ирыстоны зонал дәр.

Аспирантурәмә уылцы быннети тыххәй Нафи йәххәдәг – астгәүккәг скролтай ахуыргендижыгә. Хұбыдис ма иу ләг, литературазонады специалист қәмәй раңыраид, ахәм. Федир (Гәфез – Х.б.М.) әй базыда әмә ныфәнд кодта мән уырдем арвитын. Хишшүтимә бадзырда, Обкомы скъолай хайады гәс уыди Гаглоиты Михайл әмә ўын уымас дзурин жәнен уыд. Мәннәе ныууырдыг: «Ану, бирә цәрай, әмә исты базонай».. Мән не фәндидиг: нымадтон – жәз историий факультет фәдәен каст, экзаменте уырыссағ литературазеи историје хъөүдәзен дәттын әмә күнне бахауон, уәед худинаг кәнен... Федирән та жәндәр аәфсон жәримысылтән – ишу фәрліст пысулты күнд алауон, уәед та мән хәләп аскъуыл, уәед цы кәндизынән жәцәгелон горәтү?..

Федир башыл ўе дзауметты скватмә, дыгууге райст-башәрд костомы ўын уыд, сә ногдәр райста әмә мән жәй маәрмә ныссагыт: «Гъа, әғесәнгәттә маял кән, дәхи цәттәе кән дарл фәндәгәм».¹

Ам сәйәраг нәдәр, Нафи, историк уәвгәйе, аспирантурәмә литературазеи фәдил тиңдір ахуырадим! Бинонгә жәлдән башаң даңыл баххуыс кодта, жәндәра цы аспирантурәмә ба-хаудаис, уый ләпшүтке федтаңккой!..» – уый.

Нафи уәед ўе теккә услуг ләпшүйи кары уыд – 25-аздыл поэт – жәғсәддон уәлдәр ахуырадим! Бинонгә жәркән жәт, шәр амә цәр! Уымен та ўе 'нарынцой зәрдәе ўе хи тиңда размә, скъефта ўе стерү, кәй жәмә зыдта, уылцы жәнгесәрст «агатыратам». Уәед дәр әмә ныр дәр жәғсәнгәттә кәнен – Гәфез жәй раст фәхатыд. Федир, зегыгә, ўе «ныфәнел кодта» уырдем ўе арвитын, уәлдәр жәхәдәт жәндәр цыләр жеримысыданыл ўе удаен. Дәмә раст баштайд – иу ран леңууынәй дон дәр хұбына кәнен.

¹ Жүсіншілдеги Нафи. Фәлдисте зердәе – тызмет ағыуды / Хүрзәрин, 2003. – 15 ноябрь.

Хъуыдлаг уыл – уйй цахъъжэн ахуырдау мац пәстда-
рынгәй армдарын тынгләр фәхъҗуы. Уымма хәздары 'рды-
гәй аххуысы къуух ници фәдардагъ кодтад. Фәлгә йәхї
размә чи феппары, уйй ўе зәрдәе чылымыл уййәри нал фә-
хъуыды кәнни. Нафи цәмәй зылта, Гафезәй кәй нә ферох
үйдәенис, алы бәерәгбони йын ләвертгә земә ахша кәй
әрвиләзен. Уәеддәр ай ўе зәрдәе скъефта размә, кәй нәма
зылта, уылды сусәндзиндеңти дуар бакәннынг.

Майрәмь мәйй 17-жем бөн араст Ленинградгә. Ахуыр
кәнни райдатга ССР Цәдиси зондаты академий Уырыс-
саг литератураей институты (Шуплини хәздары) аспи-
рантураей. «Елгәгәлон адәм, аңгәгәлон бәстә» Кьюс-
тай тут дәр күн нүзәтәй жәхсныфәй («Енәе хай»), уәед
Нафи 1953-жем азмә аспирантураей ахуыр кодта, земә
циппар азы ўе адәмәй, Фыбызжәхәй ишпәрд поэт ишүил
дзул көлгәй тылта мылы! Бәглүл Ирыстонмә: «Ет! Цә-
мәнне ис зәрдәйен уырдәм зарәджы арвитет!» («Иры-
стон»). Йаे фынты дәр ай ўе зәрдәе райтуыраен уәз-
гимә дэзырдта:

Зыл ҹәстыйәй ысқасын аз пәк жегтәм,
Зәрәнделәй сын акубын ме сәрдәй.
Фәззығол тауыл тәхсеви сәртәтәе
Мәк күгүл үйрәзмәй басгарын хұыздәрең.

Ыстегәй фәңғуын худистәй пәк тәрәдәм –
Уәелмессәй ревәйәтта мен, хәббулау.
Фәкессының ожихеи райсомма аңтәделәе,
Сәптаңы туустыу, сыйниертеп зәбүләй.

Әрвәдехын пәк колхозы зылд көртмәе,
Мәк жәлар гапты радиоай ысгарын.
Нәе сәрбәеттиң фәхътомыл дәч, гәмәртәе,
Мәк арчылысмен фоссен уыл ҹәхдәрең.

(«Дузапп мәк хәларған»)

Стыр францаг революцийы хайадиссет Жорж Жак Дан-
тоны затыдау, Фыбызжәхәй адәмәлжың цырыхъбы бын-
тыл ахжессен нәй. Фәлгә ўин ис зәрдәйи җевәрән. Уыр-
длыгәй йае никәй бон вәйиң скъахын. Нафи дәр Ирыстон
йәе зәрдәйи ахаста јемә: әспиңаңдзух, хвалы уа зеви фынны,
йәе хъуыдлыгә уый алышарс уымын зильни:

Хәдзар-хәдзар азилың. Мән кәхәтт
Фәңғуын кәен, ғас хәхтмол мәк зәрдәе.
Уылм сабитте «Ирон фәннәвүр» фәхъодониң.
Дүнейи митвыл уым сәптиның сәе сәртәе...

Ләттү ше мәдәй бард бестәм фәңғыдис,
Фәлгә рәхәжы тәхәзән фәстимә, фатая.
Зәйт-ма, ләгән дыннау мәбә кеәд үйдис?
Фибызжәзәк дәр иңнәс вәтий, мадау.

Поэты уылды уарзг кәнни размә. Уйй пингәй нә ауәрдры
йәхиуыл. Кәнни улугелдай ахуыр, утүгелдай күст. Емә
куылдәр аспирантурә фәәис каст, афтә 1953-жем азы Джি-
үәргүзүбайы мәйй бахтахъәлтә диссертати ахәм темә-
йыл: «Коста Хетагуров и русская литература».

Кьюстайы цард җемә сәрәльистады уырыс земә уырыссаг
литератураейен стыр нысаннугет ис. Йаҳәдәт ўе удағасей
нимад уылды уырыссас поэтыл. Уымай дәр – зынгәт уырыс-
саг поэтыл. Йае фәзианы тыххәй газет «Терсие ведомости»
хұыматтардың пәк хұусын кодта: «19-го марта скончался зна-
менитый осетинский и известный русский поэт Коста Хета-
гуров».¹ Фәләе, генион поэт азмә уырыссас литератураейен
ци стыр бастձиндең ис, уылдон рарагом кәнни хъуыд зо-
надон җегъдауей.

Уылды хъуыдлаг җенцион пәк уылдис. Фәлгә ўәм күстүстүр-
заг ләпшү бахаста ўе ныфс. Емәраст бакотга – уййфәстеге
йын ўе бирә фәлләй тын фәххұыс ўе гүпрахстикын моног-
рафияг «Тема Кавказа в русской литературе и в творчестве
Коста Хетагурова»,² «Коста Хетагуров»,³ стәй ўе улугелдай
зонадон күст 4 томәй (фәстаг 2 томы, хыялгән, рухс нәма
федтой) «История осетинской литературы»,⁴ фыстыгейе.

Йае сәйраг хъуыды уыл дәргом җемә фидар: «В литер-
атуре о Коста Хетагурове давно стал общим местом тезис о
том, что его творчество выросло на благодатной почве рус-
ской классической литературы и осетинского устно-поэтиче-
ского народного творчества. Тезис этот бесспорен».⁵

Фәлгә ўе, поэты цард җемә сәрәльистад, уырыссас литератураейе
бәләвүрд Җәвіртәнгәт, зонадон җегъдауей
альшарсон анализ дәтгәйгә, хъуыдис зонадон җегъдауей
сәбәльвирд кәнни. Емәт ўе җенгәлдизәрдләгәй сәбәльвирд код-
та пәк диссертант.

¹ Терские ведомости, 1906. – 21 марта.
² Д жүсойты Нафи. Тема Кавказа в русской литературе и
в творчестве Коста Хетагурова, 1953.

³ Д жүсойты Нафи. Коста Хетагуров. – Сталинур, 1958.

⁴ Д жүсойты Нафи. История осетинской литературы.

Кн. 1. – Тбилиси, 1980; Кн. 2. – Тбилиси, 1985.

⁵ Д жүсойты Нафи. Коста Хетагуров. – Сталинур, 1958.
– 300 ф.

Диссертацийген уыдис аембелоң сәнтыст. Джусоиты Нафи Ѽәнадон фәндагей – аспирантурә каст кай фәнис, уымай ғермәст һәхилән нә, фәлә кал скота Ирыстоңен: 1954-әм азы нәм ғөрүзгөх филологон зоналды кандидати номимә, фәстегәләр та ныфныста әмәт сәнтыстлекнәй башхабхәедта докторон диссертаци ахәт темәеълы – «История осетинской литературы» (Октябрь революций атбоммә).

4. «*Ысуадәз ахсоныл дәр хәмбүл тауы...*

*Ысуадәз ахсоныл дәр хәмбүл тау,
Зәххон цард уаләзегау фәллини...*

Уый Нафий хууылы у. Ергом әмәт фәндивидар хууды. Фәлмән, хъездыг мәрү хоры гагайе сыйылый тау раздәр слепп кәндзиенис. Хохы әнпильдиты уидаг аудын дәр уыйбәрл диссаг нәу. Фәлә аңдәт аләмәтон хуувидаг у, къөргәт раппарән кәмәй нәй, уыцы әхсоныл тау суалызын. Уымай дәр, хамбул тау.

Ай-твайдәр, тынг зын у. Еңион нә уылд Нафийен дәр. Уәллайдәр, наә поэт әмәт ахуыргонд Ирыстоңма куы әөрүзләхт, уәд, Сталины амәләттә фәстә, тогалтарон дуг кәй хоныңц, уый бәрәг фәсаст, фәлә төуайы уаргъ пасфәнди ныккәләд, уәлдәр дзы хәрәгүаргъ азай. Джыккайты Шамил афтә уыман зәгъы: «Абон җенцион урестизнадыл дзурын. Хъерцигътайы куы асурыңц, уәд уасег кауме стәхә әмәт хвиҳыри кәнның байдай.

Алдас куы уай, уәд хвиҳыри кәнның дәр, риу хойын дәр җенцион у. Абон Ирыстоны зәххыл сә дзыптыры «патриоттә» уымаген хвиҳыри кәнның, фәстәтә фәкәс-фәкәс-гәнгә. Фәләг уәд, 50-әм азты, аңдате дзурын тәссат уыд. Уыцы уаверы сәвзәрл әмдәзевә «Буләмәрг кәд зары? –

– *Әхсаәз, зәрдеуыннег мәйдәрү,*
Куы бафтын тарф фонн амәт сарыл!

*Ләәджы зард карз дүдкы ахсарег
Куы, мәделә зәрдәйтү дуарыл,
Уәд ләәз иш хөвиг амәт иш сары!
Зәрдәе нәе зонды тых виссары!*

Ахәм аргом дзырдан уәд мыхуымре фәндаг кәй нә уыдис, джиппы раудазын та ѿә кәй хуыд, поэт дзы уыман сардта, мәннәт гәстә, Къостайы руух ном. Мәхилән дәр уыцы хүмыметтәт, хәйрәт амал зындонд У, уымән мәм афтә кәссы.

Фәлә, күвидәнди уәд, Нафи Ленинрадаей куы әөрүзләхт, уәд 1954-әм азы әөрхирән мәйи 11-әм бон күснүмәе бапылд Хуссар Ирыстоны зонал-иртассан институты ирон гәвзаг әмәт литературагей хайдалы күлхәдариүттәнгәгәй җәмәт уәхсүкүзәй жәрәвнәлтә литературуғә әмәт зонал аразынмае.

Дыууиссәд азай фылдар фәкүиста уыцы бынаты, фәләе уыцы раестәдже бирә хәстәттә падләргәй азты ирон литературағәй историйә лекциял каст Хуссар Ирыстоны паддахадон пединистигүттә. Уыд ирон гәвзаг әмәт литературағәй кәфедрәйтә гәс. Күиста зонал-иртассан институты директорай. Лекциял каст Цегаг Ирыстоны паддахадон университеты студенттән. Уыд газет «Раестизнад»-ы литературун

*Зәег-ма мын: буләмәрг кәд зары?
– *Әхсаәз, зәрдеуыннег мәйдәрү,*
*Ләәджы уәд, а-зәххыл бопидәрү,
Куы бафтын тарф фонн амәт сары!**

¹ Джыккайты Шамил. Нә вәйиы руухсен сай талынг йес ингеч // Фидиүтә, 2000. № 1. – 5 ф.

*Ләәз зардәе фәсстонуы иш фынаә,
Зындаер фанниенелүл төххәтві.
Ныккәрэз зәрдәеи рәббынес!
Дәмә иш мәститыны нылхәсенд!*

*Дәрмесст кәд шиты бонты зардай, –
Поэм нәе дә!
Хәйрәжы бол хус цәссүи күы ‘ттарай, –
Поэм нәе дә!*

афәлгәсseg, Республикае Хуссар Ирыстоны Парламенты депутат, литературан критики дунен ассоциаций усөн... Стей тынг бире әхсәнадон организатө, башуғанде, къамис-ты архайғет.

Деме уыдан иуылдаер хорз сты, фәләе Нафи пәмәй у, уыдан – йәе бирәнмәц сәфәлдистадон, зоналон әмәе публилистон күстыгтә. Се 'шәт арнымайын, – фидарәй мәе уырны, – иу әрбадлән йәхи бин дәр нә бауылзенис, афтае бире сты. Фәләе уыйбәрц диссегтә саразынан иу адәй-маджы тых күвид фаг кәнни, уый мәхимәе дәр диссаг кәссы, уый тиҳхәй син нымайын сәе арәхтә, әтәмәй сәе чи нае зоны, уый син сәе наемтәе уәлдәр фехбуса: поэтикон чин-гүйтгә – «Салдаты зәрдә» (1949), «Зәрдәйы ныхас» (1952), «Лирикә» (1955), «Ирыстоны сағыстә» (1959), «Ез рай-гүйргитген хохы» (1960), «Зын кары» (1967), «Сабыр ниг-хәстә» (1973), «Иззәр рухс» (1987), «Хәрзбон, ссәлзәмәнчес!» (2007); радиор «Урс нымает» (1965), радиордәгәе – уаптау «Пардивәнн» (1965), уаптауы әмбырдәнгәе – «Аләймаджы мәләт» (1976), «Етас шу, хур!» (2005); романтае – «Фылгелтү гүү» (1965), «Дыуудас пәфы иу пәфри хүзүн» (1970), «Сырлопы цәсссыгтә» (1979), фылцаг чи-ныг, «Залтты мит» (1989). Плессеты әмбыйрлонд «Зарәт – уарзты хәрәлгәс» (2007); монографите – «Тема Кавказа в русской литературе и в творчестве Костя» (1955), «Сека Гайдиев» (1958), «Костя Хетагуров» (1958), «Елбасдуко Бритаев» (1963), «Коңойты Арсен» (1964), «Помак Гадиев» (1965), «История осетинской литературы», т. 1 (1980), «История осетинской литературы», т.2 (1985), «Нигер» (1990), «Потэты хивәнд» (2009); уапты әмбырдәнгәе – «Ирон аиб дзырды сәрвәлтәу» (1966), «Уроки Васо Абаева» (2001), «Ныхас Елбыйзылхойы фарныл» (2002), «Книга друзей» (2003), «Ирыхур ыскости Нарәй» (2009), «Парды әвидисег сағъәс» (2009); ахуыртгәннен чингүтгә – «Ирон литератүрә» 8-әм кълласген (1983), «Ирон литератүрә» 9-әм къла-сән (1986), стәй бире, бире әндәр чингүтгә, әннәнмәц уаптә җемә дунен литературайә ирон литератүрәмә тәл-мантае.

Депын ницы, фәләе уыйбәрц гәххәт фыссын нәе, хұй-ләтгәе кәнни дәр нәе хұвудис! Афәмәй сәе әсәр-Магз әвәрд әрпид җемә цеуу!

Ноджы диссагдәр та уый у, җемә цы стыр бинты кой скодтон, уыдан, – кәд нәе сәе сәр, охх, күвид хәууы, уәд-дәр, – Нафи ўәдәй күннеге ратылтанд, уәд әрмәест ирон филологи нәе, фәләе не 'шәт дәр уаиккам уыци хәзнаттәй.

«Стыр дүрән – стыр тулаен, стыр фурдаен – стыр уылғен» – зәгъыры ирон әмбисонд, әмәе у иттәг раст. У ённыг шәүән-ты күни нәма ашғауы, хәщәнти күни нәма аххәць, уәд әм пард хъазын җемә кафын кәссы.

Кәедәр, Хаджеты Гаймураз җемә Гүльшәзты Алешима иле тәккәе әррәйыл күни уылдыстәм, уәд наем диссаг каст, Нафи пәмәннәе нуазы җемә зары, шәпинәлдүх күстыфтыльд күни у, Җәрәйнә та кәд хаввы, шәуыл фәсатъяс кәнни әрхүймәй?..

Деме нын әмбисонд әрхаста. Кібуылдары нәм, зәгъәе, иу зәрөнди ләт әптинаелдүх уыд әнкьард, йәе разы иу йәе ләләзеджы къәдәмәе йе 'рмәттәе сарәзтә әмәе бонауизәрмә афәмәй бадт хүрәт хармә.

Цәмәннәе исты дзурыс, зәгъәе, йәе күни фарста Нафи, уәд, дам, мын афте:

– Кәй зылтон, чи мәе зылта, кәй әмбәрстон, чи мәе әмбәрстон, уыданай уәдәтс иш, әмәе кәимәе дзу-рон.

Уәд нәм ўе 'мбисонд худәт фәжаст. Абон мәе алъварс мәе үлмә хәстәт адем күни стәнәт сты, уәд дзырд зәттынме зинаят кәнни райылтон. Фәләе Нафи мәе зәрдил архә арлыгууы.

Цы адәммы зылтон, уылонәй, әвәпшәтән, Абайты Васо, Джуссойты Нафи әмәе... мә фылд Ресойтә әнгевдәлөндиәр ници уыд. Мәе фыл Ирыстоннен бинтәне скодта. Йәе кәстәртән шы күүм ныууягъта, уый дәр аны түккалән бинтәне фыл-бони сыйхеттү хұйыры айрәвәт. Фәләе ма чысыл күни уыд-тән, уәд-иу әй әрмымысыдән.

Джасавылъяхәй иу мае фыннейе ныууягъта. Хәэдзары-дзаг бинонты дарын хұбы. Бони колхозы күсты раздзог уыд, изәрәт та иу хәэдзары хұбылдәтәм атындытта. Ердәгехсөв иу мае 'робаййәфта фыннейе.

Үәдлөр ын къатыбон къатыбон уыдис, бәрәтбон – бә-

шүх. Афәтәмәй абон әххәстей нәма хатем, Джуссойты Нафи нын ўе сәфәлдистадәй нәе ултә, стей әмткай нәе ирон наци әрас фәхвәздылгәр колта. Бире адамты ахуырғонд дүнәмә ирон ләтгән Нафины ном у баләджы хұзызән, җемә уый күни бамбарәм кәрномә, уәд әрмәест нәе калды ләт җемә ўе сәфәлдистадән нәе базондыстәм әмбәелон кал кәнни, фәләе нае парды алчидәр йәе бынаг арләненис әнпопидәрәй.

5. Парды зөд

рәғбөн Надиійл алы зынға бәрәгбоны дәр цымас фембәлін, фәләе, мәммәе гәстәе, Абайты Васойау, йәе баерат болтә дәр квабынтоң сты.

Кәддәр мын әнквард мидбылхудитимә дзырлата, зәронд ләтген йәе хүвьылтыға тәрххәттәш рахәссыны рәстәт нал фәфаг кәнни, зағытә. Йәе дзуринаштәй иу уылдис йәе зын-хүбист хәләртә Нартыхты Михалы зәма Дзаболаты Хазбийы¹ номыл писсе «Кәм ис де 'ғсымәр Абел?'... Ерәдәкби джипи рашил журнналы. Фәләе йын уыпсы кусинагетте ныр-ма пас сты!

Пас уылдысты әммә ноджы пас сты!

Хорз та уйй у, Нафи се кәй нә фәллайы, алы бон дәр, хәстон ләтген күкүл жәмбәлү, ағрға кәй райдайы семә то-хәй. Уыман әммә әүүгәндү йәе уәлахизыл. Җүүгендү йәе фидәнвүл. Уйй йәем әзәвәрүн кәнни кәдәнденди дәр парды виді.

*Фәккен мәе, Үастырдәжи, аәсесмон,
Мәе күвист үтиң арғасиа фәрекен!
Кәдә ыл фәрасташеттә аәвәверсой,
Үәд үциү үзең, үзе хәвиг ләгепн!*

*Үәд фод сәделе сердәзе мәе зынтае,
Үбүнкег – мәе кәс, күвисты сир – сыйдәз,
Үәд үыл үифенди хүдөннән зынтае
Аәмә рәснәд үифенди күвідәз!*

*Үәд үаффәнди тығызышке калғад
Көсейных сөхитни ләз, үәсійлас,
Мәе үәдүрүстәз кенәнзинең, ғалай,
Күнине әзен хәдәл ләгепең, мүйіззә!*

*Цәхегерти калдахни мәе хәзиток
Нәе Иры сағассты тәхсөн!
Зын у ләсекен фәсечерүн? Раст! у!
Фәләе кәд үйни үйн үенин?*

(«Мәе хұмынганды хай»)

Нәу Нафийен дәр аңпоп... Фәләе Нафи цы сараза, уйй әндиәр исчи нә сараздзәнис. Нафи цәмае нә бавнала, уйй та дәстгай, чи зоны, сәғетгай азты дәр аразинагай бazzайдзән. Царлыл, күстүл үймән зыд кәнни.

Нафий пард әммә стыр құстырыл дзурын дәр науу әндиң. Царлыл, күстүл үймән зыд кәнни.

Нафий пард әммә стыр құстырыл дзурын дәр науу әндиң. Дзурын та сыл хәеуы. Иумәйәгай, стей – конкретнәй.

Фәндалжы райдайән фәндалжы жентыст у. Әмә уәд бәзад, йәе мадығымәр Хүйгаты Илар әммә күвүлдайраг номдзыл таурағынгәттә зәплантанған нын-хасмәт хүбүгләйе. Йәе фыңғал жемдәзевгеты рәнхүйтә, скъобай күв ахуыр котта, хосы уистау се фәрсәй фәрстәм уәд райдитта әзверүн. Фыста, фәләе сәм йәхәдәт дәр тәрккәй әркәссын нәма уаңдыл. Хызта сәе әңгәгелон цәс-тәй.

Аәфсады йын фадат фәспис пард дәр әммә уырсыссағ, үәлләйдәр, хәстон поэзи ләмбәннәттәр сахуыр кәннин. Литературға парды рәстәздинад ғевдисет хүйамә уа, уыпсы рәсстәздинад үифенди судзаг әммә дудағ күв уа, уәд дәр. Уыпсы хүвьуды йәе фидарей бауырнында, әммә нылләууыд реалистон фәндалыл. Йәе сәйяраг дзуринаң уылдис ирон хәс-тоны сағтәс. Уыпсы хәстон жөзөнгө поэтен уыл йәхши кәрән, уымта гәстәе йын зын нә уылдис йәе бәжлилүттә үйн чинигау кәсүн. Фәләе наем тағыл котта йәе фыңғал поэти-кон фәлварәнгәтте рухсма рахәссыныл.

Уыпсы хұйыды йәем әрпүдис хәсты фәстәе. Уйй тых-хәй Нафи йәххәдәт ағрға зәгызы: «1945 азы декабры 15 бон сәфәнд көлтон Хуссар Ирыстоны Фысджыты әңдисимә ба-пәүүн. Хәсты размә Сталинири җәс уылтган әрмәст ишнәг хатт. Никәй дзы зыдтон фысджыттар дәр аммә инна адә-

Д ы қ қ а ғ с ә р

САЛДАТЫ ЗЕРДЕЙМЕ

1. Фәндәдәжы райдайән

¹ Фидиуэт, 2004. – № 4.

мәй дәр. Ермаст ғысждыгүй 40 азы ишнег хат федтон Кавказаджы, Плигеры аемже Хәмбыцаты Георгий. Тынг мә фәндыйл, ғысждыгыме базонгә уыдан, уйй. Бафарстон, кәм ис Фысджыты цәдис, журналы редакцийы баден, әмәе мүн бапалыгытой: ғысждыты цәдиси сәрдар, журналы редактор әмәе бәернөн нымәрдәр бадының иу уаты, ныргаккәе органон зал кәм ис Обкомы хәлхары, уйй ғәестәе асиныл күбы схизай, уәд уым уәлхәздәрары бын, иу чысылыл күбүмь...».¹

Уым базонгә журнал «Фидиуәлжык» бәернөн нымәрдәр зал кәм ис Обкомы хәлхары, уйй ғәестәе асиныл күбы схизай, уәд уым уәлхәздәрары бын, иу чысылыл күбүмь...».¹ Гафезимә. ғышшаг фәндәй сәе кәрәэзлий зәрдәтгем сәрдәттой фәндәг, әмәе сын уйй үйдис цәргә-цәргәнбонгемә хәларзинады райдайен. Царлызынты сәе бирәе баһъул иумәе цәүүн. Литератураеңи дәр әмхосдауге ўыдисты. ғылдигер хәттыты сыл хваст дәр коттой, җәмәй әргәвст әрцизанккой иу күвүдүрүл. Нафиуыман зеттүй: «Гафез ёже күистегай ист күү ՚рлыл, уәд нымудзжытәе ноджы ғәнтыфсәджындейр сты әмәе националисты кәрп кәс-нын райдайтой Гафези, Бестауты Гиуәгрийл, Даулаты Хадзы-Муратыл аеме менйл».²

37-әм аз нал уыдис, фәләе националисты ном партионтылы күү 'вәрай, уәд уйй әнтонахәссен нөү. Уәлдайдәр, сәе дээрд карста: «Бантрист сын 73-әм азы ноябрь Бестауты Гиуәгрийи «Фидиуәлжык» редакторы быйнатгәй сисын дәр. Фәләе сын ныр уйй дәр фаг нал уыд. Иу фәндәи ма сынн базад – Гафези, Нафийи, Хадзы-Мураты күү-стей әмәе партийи раңхытгәй фәтәрүн, стей та сәе бын-тандар «фервазын». Комкоммә афтәе ғыста ўе хвастри Пәдиги Резо Шеварднадзе (уәд үйдис Гүйрэлзыстаны КПЦ-йы ғышшаг нымәрдәр. Ҳ.М.) 1974 азы январы 30-әм бөн: «Елде в марта 1973 года я сигналлизировал Вам относительно... антипартийных, антисоветских элементов в Юго-Осетинском отделении СП Грузии... Мы вели и будем вести не примиримую борьбу против антипартийных, антисоветских элементов... Писателей просили, а затем требовали, чтобы их избавили от Н. Джу соева, Ф. Гаглоева, Бестаута, Даулурова, но эта просьба до сих пор не выполнена».

Ахәм, фәләе сүсөт дээрдхәсждыты, суинаг дымысләр-ты җәнасәрфат, җөвөнгө җәхта райсыйны хәләгдинады фәр-цы республикени КГБ-йен 50-әм азты бантрист ғысждыгы цәдис әмәе журнналы редакции ныппырх көнин. Ныр дәр уымые бирге нал хүбыдис.

Етгәристәмәй, ацы чинлыгай 2005-әм азы газет «Хурзарин»¹ ы скүвүдзаг күү мыхуыр котгон, уәд дәр мәм иу зындыонд, цәнгәтгәндаг چыфкалағ Саса дээрдиг, Нафийи, дам, Җәмәннәе фәрсы, 53 азы ўе 'мәзәвәгети цәүүл цин котга.

Күйд дээгъелдэых, афтәе ўе уәд әрцахстой, әмәе дзы абалд. Сталинән, дам, ўе бирәе хорз миниуджыгәй иу үйдис – дээрдә-иу сәм чи фәхаста, үйдонаен та-иу стей сехи фәрәдийн коттой әмәе иу сәе раңахстой: їажиуягты чи уәй көннү, уйй никәуыл балауәрдиззенис, зеттүг.

Уыддеггә, стей ўе чи ардауы, үйдөн күйннег зылтон, әмәе йын мае фидар дзашап үйд. – Цыдәр дээрдхәсждыты, Ирыстоны ғысждытыл چыф калджыты әрцахстой, әмәе уүвл цәмәннәе цин кәна абон дәр.

Уәлдәр газеты редактормә үйбәри дам-думгә фәхаста, әмәе ўе ўе үйдымыста нал мыхуыр коттам.

Фәләе ахәм хәттыты бон дәр ие балис, Нафийи сәфелдистадон фәндәләхкә райдайенни сын Гафезимә ци хәлар-дзинад савзәрд, уйй ныппырх көннү. Уылцы җәфсымәрдэзинад иу бире хәттыты ўе хүүзүү. Ленинграды күү ахуыр котга Нафи, уәд 1950 азы Гафезимә ғыстәлжы хүүзүү ғыста:

*Айрымис-ма, Федыр, зылмеген изәртү
Күйд эйләстәмәт үйнеген нылгассане хамм.
Мит электры рүхсү тымыныктона сәртүл,
Уәлдигес лептүүйи ныжетүүдүү, бады.*

*Дэвирдатай мын: таңхуды, не адәмни зөрдө
Күри ради не дэвирдөт аны көйттүү!
Күйрүсей дөрөз боз бозонин зөрдөтүү нүүртүүсей
Не бийдүртүү сүйдөт, не хөхтүү көкүттө.*

*Дэвирдатай мын: таңхуды, не зардожтүү зөлтүү
Күри дарид ўе зөрдөт не фидетти гүйрө!
Күй зеттүй: менен уйй не каджын фидеттүү
Хүүүгээзтөй, сәе фарнай, не зөрдөтүү дэвирд!*

(«Фыстаг Гафезимә»)

Лирикон хвайтар әмәе Федыры, ома адресантгәй адресаты 'хәсэн цы үәздандзинад уыд, сәе кәрәэзлий күүд аргъ кәнүнү, сәе кәрәэзлий күүд мысынц, уылды зәрдәйи харм жәмдәвгәйтә چәуү, мыдалын ырыаты әмбәхст рүхс жәлдәмете күүд фәхвары, афтәе. Уылды рүхс рәвдауы чиньгә кәсәрдә. Уйй ўе сайы ўе фәдил:

¹ Хурзарин, 2003. – 1 ноябрь.

² Уйй дәр үйм. – 22 ноябрь.

*Царин та цы хөгүү: ёе фәлтой әмбисыл
Ныбылс кәнәзән чөдөрүл, ратиңен дын бар...
Әмбәрүс, әфсыз, пе әйрүл Цәедисы
Ләдҗү рүхс зәрдәйен күрд аджын у цард..*

*Нæ адәли хондэссты фидәнни бадты
Фәтихәгәи рәспәткиме хөбәйтүр әфсад.
Әмбәрүс, әфсыз, салдатыл
У үйдәзепи уым алчидер махтей нылад!*

*Төс, уыман фәндөи мен: пе адемен иш цин
Күрд, рхессид үәедәпдерүр ишүүр пе зард!
Салдаты зәрдәйен күрд аджын у цард..*

*Әрүмүс-ма, Федир, ызмагон изерини
Күрд зөлдөсистем үйнгөн ныласканнаге ханин.
Аре мини билдэхүүнүүтүү луңгерста... Сие сөрттөн
Нæ рустыл, раси царен лөхүргөнүү, тад...*

Поэт аёй фыцаг баҳаста ўа дыккаг поэтикон әмбыйрл-
гонд «Зәрдәйни ныхас» маे. Уйдис «Лирик-ж»ы дәр. Уйд-
ын әндәр сәр үйдис – «Алжын У цард салдаты зәрдә-
йән». Уый – дызырдаст «аджын У цард» Надиме, әвәп-
пәгән, Гафезы хәстон поэзийи фыцаг әмбыйрлғонд «Ал-
джын У цард» мае (1948 аз) гәстгә равзәрд.

Бахаста йае әмбыйрлғонд «Изәрү рүхс» мае дәр чысыл
ивдзинәттим. Кәмдәртү йае фәрәвәлдәкдә стилистикон
әгъдауғай, рифмәттей, фәнитү йын ўа сәр, уымы гәстгә,
литературазонады әгъдау күрд У, афтәмәй равзәрстон
фәстаг вариант.

Алы уацмысы фәстег дәр үн бирә хәттүтүү сасарлта йае
ном. Уылды хүбүлдәлдүү ревлүдүүнүң базаз Гафезәй дәр.
Цы амдзевгетә ўыл ныфрыста, уйдоны аивдәртгәй мәнәе
иү:

НАФИЙАН

*Ды мын амдзевгәннег кесүс,
Әз дәм ләмбөйнег хөсүн.
Ренхәйрәнкиме же шест жессүн
Нæ үәззәү, карз аңусыл.*

*Цыла хәхтөн дөнөн иш нәрд
Моң разы зөзоры, уайы.
Күрд хөйсүс аңисегил иш хөсүр,
Күрд фәсүл донбыл тайы.*

*Зәрдәйни тәнн, зәрдәйни цеф,
Зәрдәйни сүсөн спас;
Жессүс үтисек, кәрдәджы таef,
Еңелкі фарсты ахасыт,*

*Фыдәстү мәт, пе үомы тыксыт,
Уәззату феноджы ристе;
Нæ цард, пе дүг, пе күстүн 'нтыст,
Нæ фидәнни бәглиште.*

Амдзевгә ләмбыннег чи кәсса, уйй әнгәфәхатгә пе фә-
үйдзенис, уацмыс кәй ىчүү гәңгәдәг зәрдәйгә. Амәе
бар-төнгөбәры зәрдәл әрбалајуунц францаг философ Поль
Гольбахы ныхаста: «Добродетель несовместима с невеже-
ством, сувесерием, рабством...»¹. Уыман әмәе, хистәрү –
Гафезы – уылды зәрдәйни уаг ўа кәстәр әмбал Надиме
цилд ўа сыйтәдег, ўа парахат зәрдәйег. Нийлү йын уыд
иумеңгәгү хи үдү пайдалыс. Чинькәссәлжы уылды җиңе-
лаа зәрдә әвласы йәхимәе.

*Даңсан иш цин асма пе уарзи,
Але үүнис хөйдүйтсе
Ме разме де стихтег аярласт
Зәрдәйни арф хөйдүйтсе.*

*Даңсан сәрсүстүр дөн, кәстөр,
Даңсан байтывогтай ме рүдзүтс,
Фәнди мәе, ратыуырат бәстәт,
Мәңау, даңсан яу бүзүтс.*

*Ды мын амдзевгәннег кесүс,
Әз дәм ләмбөйнег хөсүн.
Уәззату, ыстад үистүн жессүс
Нæ түйзүсег, карз аңусыл.*²

Амдзевгә әнлег, карз әннүсү әрүүрд фыст – 1965-жәм азы,
фәлгә, Надири, йәхәдег күрд зәтүү, афтәмәй ўа пе зыдта
2003-жәм азмә.³ Амәе хүмәттеджы пе дзуры, зәтүүгә, «аива-
лон әгъдауғай халы Гафези хүбиздәр лирикон уацмыстәм»,
стей – «поэтикон энергияи хүбүртгенд әмдзевгә». Уан-
мысы Зынынц Надийи Ульхәйд, ўе айвалон тых, 1945-жәм
азы цылупүрс мәйи 15-жәм бон аёй хәзәгмәсәнти ўе сәфәл-
дистады райданы Федир түр фәндиыл әгъфытга – «иронау
фыс, бире церай», – ууыл күрд ныфрасына пәуы, әнлег
үйдәттә.

¹ Гольбах П. А. Избр. пр. в 2 т. Т. 1. – М., 1963. – 637 ф.

² Хурзарин, 2003. – 26 ноябр.

³ Уый дәр уым.

Ирыстоны фәллонц мады фәллонцимә сиу кодга Гафез йә чиниг «Алджын у цард»-ы. Уйй тыххәй чиндҗы разныхасы Нафи нымайы: «Поэтан йә ныййарәт мады фәллонц нә хидән кәнни Райтуыран бәстәйи фәллонгай».¹ Їәхәделәг ацы җемдәзевгәйи («Саллаты зәрдә», стәй «Лирикә»-йы дәр хүйндиң «Днепры былыл», – фыст уйдис цыпаррәнхбон строфатай, фәлгәе йын фәстәгәр ног редакциие йә араэл фәивта) бапархайитта уйпры баугонд фәллонц фәирдәр кәнныныл, амәт уйй йә күхүх бафтый иу хузызы – Ир һермәст лирикон хвайтары мад нәу, фәләе сәрстыр кәмәй стәм, уйпры Къостайы. Стәй – нә алкәй мал дәр:

Уәе, Ир! Къостайы мад Ирыстон!
Къостайы ўд дәе үенити тайы.
Аз өдәр фыңдаға өзүрдөн нығффыстон
Мәххи ном нае, фәлжес Къостайы.

Уәе, Ир! Хәелар нын фод дәе әзиәзи,
Фәлле тенусты – ғом дәе әзиәни!..
Дә түджик рәзисте өни күн үриудәзи,
Емәс сәе рәзегү мессүк күн сүадзин,

(«Нә Ир, мәт улдеууен Ирыстон!»)

Үзәлдер Надијән шы уапы кой сколтон, уым Гафезәй зөгтүү: «Поэт кәд ىәхи номаёй фәдзуры, үзәлдер ىәхи ном уәмбәстаг-салдаты ном». Емәс уйпры дээрләтә ахассен ис Надијән ىәхимәт дәр. Бире рәгтиш иу кәнның поэты аз амәе жәбәстаг-салдаты фәллонц.

Йе 'мәбәстаг-салдат, йе мад-Ирыстонау, аггерон уарзаттәй уарзы йә гыпцийи дәр – хәстмаң цәгуу әмәттәй йын хәрзебон зөгтүү; кене фәкәс, әмәттәй хәсты быйырәй йә зәрдәе аскъәфы уымге.

Үйдөн җәнәхин, хъягуун ләпшү-салдаты сәнтәе уйдысты, хъягуун поэт-салдаты урс сәнтәе. Ахам поэт-салдаттара чысыл Ирыстоны албы күүмтәй Фыльбәстәйи хәстмаң цыдьсты фондысысәздәгйтгәй, әмәс сәе дылуу-әртүркәгем хайгә фылләрәй басылысты йә цәхәрәй.

Иу үавәртүү чи схоммыл и, ну арты чи сыйди, уйдөнмае чынның фылләрәй басылысты йә цәхәрәй.

Иу үавәртүү чи схоммыл и, ну арты чи сыйди, уйдөнмае чынның фылләрәй басылысты йә цәхәрәй.

Иу цонгәй ныййарәпил зәрдәйи фәндиаг ныттыхсан кәй нәй, уымай ферром вәйий, шы 'р҆цыд, уйпры фылдылызы трагели җәнәхъянәй.

Нафиийи хәстон поэзийи иуулы ирдләрәй хипен кәйнинц Фыльбәстәйи сәрвәлтүү хи ул нывондән хәссин, ныййарәт мады уарзат җеме салдаты зәрдәе. Уйпры әртүр темәйи нә поэт-хестонтәй, зөгтән ис, сты алкәмәт дәр – Плиты Грис, Калоты Хазби, Дзугаты Георги, Гафез, Плиты Каритон, Мыртазы Барис, Асаты Реваз, Мәргиты Къостата, стәй афрге иннәттәм дәр. Емәс сәем үзелдай полуляронтада, у иу схеме – лирикон хвайтар-хәстон ийе 'взонг' уйпры дардай. Йә цәстүл уайының ие 'взондажы бонтө, йә

жәмәттәш пардәй, фәлгәе ныййарәт хъумате җенкъард ма кәна, ма кәуа..

Ахам схемәт үәждөи дүлжы ирон поэзийи стәм нәу. Нафи дәр җем бахауда. Фәлгәе күрдиат үәждәр баколга йәхин – лирикон хвайтар җемдәзевгәйи кәрон нә маджан ферром кәни – йә хузыды, сәрстыр цәй тыххәй хъумате уа: «Абон дә фоййайу ләспүйи мад, Сом салдаты мад уйдзынгә» («Хәрзбон, Гылым!»). Уйй у сәрстыр үәввипи ағфсон, амәттәй сардта нае поэт.

Нафи археси иу ахам җәстүүнгә, зәрдәгейтәмбәлгә деталгәй чинтүккәсәгән ие уайдымсы бауарзин кәнниңмә. Емәзевтә «Ме 'мбалән ие цонг фәндең и хәсты»-йы кәсем цымы иударон хузыдыттә:

Ме 'мбалән ие цонг фәндең и хәсты,
'Нәгмө өттөнүүсөлтөк кодта ие сәмә.
Гөе, уәәд та чессүүт фәрзинең җәстүүл,
Гөе, уәәд та бәтиш-бәтишын өттөнүүл!
Кой өдәр иеий! Зәгэви! – Кәй нае у рахиз!
Рахиз күрү талмако өдөр исчүүхәзен,
Сүмүк күрү 'р҆цүү амондожын үәслакиз,
Уәәд салдат ие рахизаї ыкыдузен!

Емдәзевгәйи хүбсү ахсы, сценәйон, патетикон ад чи кәнни, ахам хузыдыттә. Кәд хәстон, йәттә рахиз цонг кәй нә фәләф, уйвл цин кәнни, үзәлдер нәм ие цин ие хузысы. Уймакен амәттә, тых цин у – галиу цонгтан ие стәттү нылпүрх. Стәй иу деталы фәрдүү әмдәзевтә свәййи аивадон:

Цәй, уәәдтө та сармадзан өхссинен
Галиу иони не хызыдары аттынодер.
Гөе, өртеси... Ныййарәпил тыхсынан... –
Ме 'мбал башад, дээрин өттөнүүл!

гылдиштый уәнгімарл фәзмелд – мысы йәе фырты Кәнже уәла-
хизай жерцид хәстон аемже йыл фырцингәй марынц сәхі.

Нә аирвәэт уыны схематизмәй Нәфи дәр. Стәй дзы
әңдион аирвәзен нә уыд. Йәе уарzon раітурынан хәлзар
ныссагъл риг-миты, шыма йәе исчи нытъялған кодта. Но-
дкы кәемтты дымтә кәнны сар, азвәры хәзелгәнте:

Нә үңрак соудози хәлзар – хәлар...

Нә артқызести төрх сүзис бардзеги,
Пыла әзы үңдел ғалы қары
Пүргө жиҳтәй айттынг кодта бардай.

Ди бадыс шүләсей, мә жад...

Ди үңдел – күрстөзеллад, әрепнад уаты,
Ди хорз шаро өни нә кәнны аð,
Уый әз Уйрысистаң дөр күри хамын.

Мә жетек үрс кәнис, мә жад,

Ди үңест жиңеи нә уарзы сомы.

Фәделе ыстыры боптис нылмад,

Фәделе ғырыты 'рибид нә зоныс.

Ағылышсан дө... Кәнис фәенәне,

Еңкәнсис сабыргай ды аеден.

Ди фырт ис үал изы аеддә –

Пыла өни абоенікбомаң дәсәр дән.

(«Мә жетек үрс кәнис, мә жад...

Нафимә поэты фәлтгердзинад нәма уыдис, уеддігер йәе реалистон цәстәнгас ахсы хәсты фәсчылыдым шарды әрвил-
бонон нынғате, земең нын сәе фәттесен лиризмы фәрәды аевәрлі-
нә цәстәты раз. Фәделе сәе зәрдә уәделдай хұбыздар фәениси,
хәлхұзыз дегалтәй күры фәнайдай кәнны поэт, йәхі жермәзәф
бәрәгдәрәй күры фәзыны, уәдел:

Ағылышсан дө... Тылыз... Хобызы...
Бысуынкес шүләсей дө зәрдә...
Ди риүүл үңестыссең хұбызы

Зынағон сауда ыншызның изәртү...

Сәркәлас дән! Мән ма кән, ма,

Пісей, ба уал кән, нылғайраң жад,
Мә өңести мә 'нахтом хөбебүллен.

Автор әмдзевігә фәстәдәр күры мыхыр кодта («Изәрі
рухс»-ы, 1987), уәдел ыл бакуиста, аемже «Ди үңдел – күры-
ствелілд, 'рәннад уаты» фәивита әндәр рәнхәй: «Нә фылд
— күйсілдзагъд, ныххауди уаты»-йәе; «Цәй, ба уал кән, ныл-
йарәт мад, Ма бәстү мә 'нахтом хәбебүллен» та фәивита

жәндәр рәнхъытгәй – «Бәрәгә дәм аңжүн, нә жад, Фәделе
салдат кәм у җевдәлон...». Ног редакцийы лирикон хәйттар
адыл поэты саразате – әдбинонтате хәстоны фәлғонцай.
Лирикон хәйттар феввахсәдер поэты умде. Йәхі аәз ра-
зында ирдләрәй, афтәмәй дзы, мәнмә гәстәе, ногәй шы-
нив уыд «ба уал кән, нылайрат мад, мә бәстү мә 'нахтом
хәбебүллен», – уйәй ахалдымә уалмыс сафы йәе ногдзинад.
Дәгрәистәмәй, авторы саразате фәлғони сафы, ног дүлкө
хәбебул кәй у, Къостайы «Чи дә?»-йы хәйттары удыхъәд
бүн кәй нал ис, уыны жуу жеңләт.

Хәстү иуухузын тас, хәстү иуухузын түргалд, йәе тра-
гели, салдаты хұбыздайон экскүрстеге, сәрибармә бәллини
биргә поэты кодтاي над, шаблонон фәндәтәм. Хи бахи-
зын сәе йәе бон уыдис жәрмәест бадт хұбызы әмә хәлхұзы
поэтикон уыннынады фәрәлд.

Нафийән уыдис фәрхұзы сты Фылдыбәстәй хәст ре-
лон әмә поэтиконәй равдисынән. Дәләгәт иу уыны реализм
– шардраст ғевдисин – нә уыдис Шәгәрәтты Максимы хұбы-
зән критикты заәрдәмә. Хұбылтой сәе «әнкәрд хұбылтыгә,
павәрдідер ләмәт заәрдәзинад, пессимизм».¹ Фәделе ахәм
азынты альноммә поэзи бакодта йәхшион.

Нафимә хәстонғате судзғате уазалы миты уәлде къалытуғе
ныккалдатой, шәмәй уыдоналық чысыл сәе фәлләд судаңой:

Чи та лимыл арт кәнниңе хәдәв,

Кәөд ысғыцид дәрә фенәдәвил үәй.

Сүзис – салд, сәе зынг үззәмә 'нәдәв,

Ахәм арттыл үәй кәөд уыд фынад!

Салдағыннад сәе хәрдә арахы нылғазмой,

Артыл сүзесен жимисе калд сәе хид.

Фөзәдәс тади. Зындытынг сәмбәрзәй,

Хәлар көриңү, серткүншегең сәхі.

Уалынме: «Цеүзегүл!» – бардзырд радәтой.

Дард үәди нә тохығ фәнәдә, дард!

Салдағыннад сәе азитет хом үәй калдомой,

*Миты уәлде балыннад сәе арт...*²

(«Миты уәлде квалитеге ныккалдам...»)

Зәххон дзырдатгәй – зәххон нывтәе, арвы цъәххы туլғә
цъылынгәй нывғондау. Поэт әмә литературан критик Га-
джиты Георги дзы уыммен затыта: «Нә поэзий дзевтар уаш-

¹ Цәгәрәтты Максим. Ирон советон литературуғай уавәр

² Уый дәр үым, 16 ф.

мисте фыст ис салдаты цардл. Фәләе нын ныргаккә Нади
нә разы цы нын авердта, ахемтә дзы чысыл ис». ¹ Хылыгаган.
Фәләе уәеддәр сты. Әмәе Фыдыбыастәй хәстәй фәстәе ирон
нывәфтыд литератураең ногей ёе ‘Җағ күзы үйден фәрди
разынд. Нафи та ўып «уис» сәйәраджы сәйәраг үйлис ўе хәстон әмдзевгәти
чинг «Салдаты зәрдәе».

Чингтә цы үапымстәе башылдысты, үйлон иу әмвәза-
длы не сты. Сәе бон әмкузынәй нае башис нае ирон хәстон
поэзий рәзтил хорзырдәм сахадын. Хәстон темгейләм җем
үыйфәстгәйи фыст уапымсты пысаниугәт дәр неу әмкузы-
зон. «Салдаты зәрдәе» иы нае айегфа ѹе етнау каләт «Сал-
даты ныхас» («Лирикә») дәр. Ениу, сәйәраг уйн нае, фәләе
поэты бон, салдаты, ирон салдаты зәрдәе чинигәсджыгән
аивадон жетдауаең равдисын кәй бапис, уйн у. Пәт әмәе
литератураирагасең Дзуннаты Ҳадзы-Мурат үймен затыга:
«Дөмткәй чиниджы арзатма, ёе ‘мәзәвәгәт’ иу къордәе
фәхәндәе кәңгә афыстон элемент, иумәйәг схематизм.

Фәләе дзы сәйәраг сты әмдзевгәт-әртүргә, поэты үйнин-
над җемәе үирнинадәй чи ссыльди, үйлон. Сәйәраг дзы У-
салдаты зәрдәе – чингтән ўе ном ўеүләе ис. Пәт ўе
чиниджы цы салдаты тип сарәзга, үймән ўе «цармы бабы-
рыд», әңгәт күрдигатжын артист ѹе фәлтони күйд ба-
пчәуы, арғә». ²

Үйлии әмдзевгәт-әртүргә һәрмәст «Салдаты зәрдәе» нае
нүррухс көлтой, фәләе авторы – Надиин ўеҳи зәрдәе дәр.
Үйлии әмдзевгәт-әртүргә рухсәе бәрәгәй разынд нае
фыссәдҗы ирд җемәе даргә фәенса. Әрмәст хәстон поэзий
нае, фәләе әмткәй нывәфтыд литературае әәмәе зонады.

3. *Поэтика дауринастие*

Хәстәй фыддуг җемәе, әрвил үйисм мәләттә тас чи җевзәр-
ста, үймәй ѹе церынәй ѹе хәрүнәм нал ферох үйдис-
ты. Ҳастағелләд ләтген ѹе сәр күйрәйи цалхай фәзилы.
Ногей цард ѹе къахыл сәвәрның тыххәй ѹе къуихтәм
җемхасенгә фәкәнү. Әмәе Нафи «Салдаты зәрдәе» иы
фәстәе ‘рмтә’ ѹе сини сәртүл кәм ныссаттанд, иуварс
фәүәлахизүвәдҗы лајуд күйд сколтай!

¹ Гаджиты Георги. Лирикә әмәе базырджын азтә. – Дзен-
дыхъяу, 1963. – 29 ф.

² Дзүппаты Ҳадзы-Мурат. Ҳаст җемәе зәрдәе. – Шин-
вал, 1966. – 188 ф.

Игъульд дүтәбәттәм бафтыдьсты сабыр цард ѹе къа-
хыл сләууын кәнныны арвыйлонон ухар, әмәе, мәнә-мәнә
поэт-лирикән күйд әмбәәлү, афтә фәүәрахдәр Нафины
тематикә. Йе ‘мәзәвәгәт’ ие зәрдәйи нүчү уаъта царды
чингә җемәе мәстүтгә. Тамако «Хаззеджы» гилдз ғыирдә
йын ѹе лирикон хәйтар – поэт-лирикыл цы эпик быйлыс-
чылтә кәнны, ома лирик «стайлтыг, мәй әәмә миттәе, ىвәх
сығфәртә, үйленгә, хъәлдә», чыздыгыт, гәләбутыл за-
рынгәй дардәр пардаен цы ‘мбары, үймән, сабыр, зонд-
дәкүн ләтгүл күйд әмбәәлү, ахем дзушап үйий тыххәй кәнны:

*Зәхтөн цард на рәззы ма әзырдаеи –
Хүйметтег ләз бен аз күисты ләз.
Нәу чин әәмәе масны вистырдаеи
Мәе зәрдәгәе зәххы туылылад.*

*Әрмәст аз хәстон ләз нае фәеден.
Дәз үарзын изәркән зарын
Мәе фыныкәи ләтигуи әзифәфәтииен
Мәе сабыр күистуардон хәзәдары.*

*Мәхү аз хәйтәрарыл нае барын,
Цәрви аз рәккәтән ләзгәи Иры,
Мәе күистәй же бинонти барын –
Гөөйи дын, әедымасәр, әбес, лиры!*
«О, лирик дән аз»)

Йе рифма: «Иры – лирык» ы тыххәй уал Ахәм
җәнәнхъәлләдҗы рифмәтә арәх аразы Нади. Аразы сәе
классикон рифмәтә җәмрәнх. Әмәе се ‘пәт зәрдәйи’л нае
аныдзэвүни, фәләе тәсчүйдәз әмис балуарын иу къәртт
сүтзәрүни арх, оу, күйд! В. Брюсов үйрүссаг поэзий
ног рифмәтә тыххәй әнәнхъәлләдҗы нае дзирдта. «...но-
вая рифма, но своей звучностью нисколько не уступает клас-
сической – скорее, превосходит ее». ¹ Афтә Нафима дәр.
Дзургә та күистуарзаг къуихтүл котлам.

Хүйматтег, күистуарзаг, рәнхон ләтгүл кәнны
шәрге-цәррәбонты цард. Зәххәртә китыл нае, фәләе күи-
стуарзаг къуихтүл ләүүү. Нафи ѹе дыстә үймен басчыл
кота. Уажхсугазәй әрәвнәлдәгә ѹе биргә дзурингәтә адә-
мы тархонмәт поэтикон җевзагәй хәссынма.

Хәстәй фәстәе нае литературае нырма фылдәр «партима
хүүгәйә» рәзт. Парти «фондазон шлангәм» кәстәйә
куиста. Әмәе, уйий хорз у җеви җевәр, үүйл нае дзурин,

фәлжә пъланон күбист аивады хъыгдары алъварсонгай рәзыннен. Емәе Нафи, «пъланмә кәсстә» цы поэтикон әмбырдагендә рауагытга кәрәдзий фәдил, – «Зәрдәйы ныхас», «Лирика», «Ирыстоны сагъастә», «Ез райуырларен хохы»,

– уылоныл дәлжы ломген һәне фәзынгә наә фәни. Уйй тыххәй иу әй критике дәр котой: «Чиныг «Салдаты зәрдә»-йы фәстәе Нафи цы әмдәвгәтә наффыста, уылони сәе фылдаер у фәлурс, уәләнгәй. Уылоны мидәг Нади азгәтгәл иумайаг ныхгестил, наә сәе зыны йәе индивидулондизинад әмәе уыйадыл зәрдиль дәр не 'рләуүинп», – критикен ўехи жаргонгәй пайдагенгәйе, йәе иу «уады хуылфы мидәг» дырылга Даушаты Хадзы-Мурат.

Расидәр зәгъгәйе та сәе поэт наә фесәфта ѿ 'мбәстагон поэтикон аәз. Уйй иш, фәлжә йәе фәалыварсондәр, фәбәлвирдәр кота. Рынди сәе, цин әмәе масты поэты зәрдәйгә зеххы тымбылгәт стырдәр күбы нау, уйй равдисынме зәрдигатай кәй тырнылта. В. Брюсов фыста: «Фет не удовлетворялся жизнью в мире «тайнострою волшебных дум». Наслаждение мечтой было для него неразрывно слито с жаждой ее воплощения». ² Нади дәр ағта кәй уыйис, уымен рәзгәт алъвәрсонгай, күбид фыссает, ағтае. Уәлдай тынгәррайраёт йәе тематике. Фәлжә йын йәе раздгәры аевәджиаудзуринаштар уыйдысты йәе судзагләр фарстыгә. Поэт йәе иу әмдәзвәгәй, ўехи растигәнәгу, зәтгы:

О маे фыбыззехх, мае аәлем,
«Уарзын дәе» нырыла иш цырол
Никуыз затоны аәз мае мадәен,
Уыйй сымахен дәр тиң дзурин.

Цәй-ма, аты ձырд үкә дәбөт,
Кәд мәз зәрдә ис исе разы?
Хүр сенүстүс дүне табы –
Зәхх үнкүүз затоша «уарзын»!

Судон хорхребынгай уайы,
Дойны сәе аей мадаг уарзы,
Надон, карст кәрәдегау, рудайы,
Фелә 'наәзүрсөйтә нуазы.
Саби мады дзиоди уарзы,
Фелә дзурин дәр тиң зоны.
Кесең доны малы хәззы,
Фелә нукуыз зарын доныл.

Ау, аez хөөдөи саг күннө өлөн,
Аз күйрима кесең күннө өлөн,
Үеңд цы биссаң у, сенәе дәуу!
Аз үеринәгәй кеси не әен!

(«О мае фыбыззехх, мае адәм...»)

Уйй йәе амонд у адәймаген – ўехи хъуыдигә, ўехи бәллилгә, ўехи җенкъарәнгә йын кәй ис. Фәлжә сәе хъуанәе пайдакәнин, ома царды нүкмә злахын, зона иәхирдә гонау үңцы дәлжы адеймаджырлыгонау.

Нафи ирон поэзимәт күбы башыд, уәл фысыджыты пългәнгәтәм, схемәтәм гәстәе зарын котой, әмәе диссат наә уыд, җезони поэт затыгайд: «Нә Цәдис у наә хәлзар, наә адәмгә мын хиүүтгә ысты» («Нә бәстәе у мае хәлзар»); кәнәе – «Нә Цәдис у мае ныййарәп бәстә», «Нә бәстәы цин – мае заргә»); «түргаклән ҳәстү үңгәрән үңгасстам җенусон пагъары җәфсонд» («Ирыстон»); раздгәр зындоны цардыстәм, нырта – дзенгеты, зәгъгә. Уйй бәллици уыйис. Емәе һәм, хъытагаен, не 'рләвистәм – бәллици иу бонмә наә сәххәст вәййы.

Фәлжә үңцы рәнхыхыган сәе нысанниаң, стәй сәе тыхажнахатгә наә уыд поэт. Хүбмәтәдәкүй үйн не сты, аргъеуты артре әфсымтарау, алджын әргәтә хорзы – заргәт, фыды-зәхх әмәе зәрдә:

Зәрдә у маестәжын аәме сенкәрәд,
Үәед ләгәмә фыбыззехх дәр кәссы
Цардефхәр, мәннәрд ләгәу, тыймәе,
Зарзакен дәр асептүи иш тыйх.

Кәд ресүүд үн бапиафы фыбыззехх,
Зәрдә уеңд нырткычы, фантанай,
Зарзак дәр тиң нысанды, тиңмәду,
Үәедефы, зуынозуынгәнне, төххы!

(«Зәрдә, заргә әмәе фыбыззехх»)

Цәмәй аргъеуты үңцы заргә әфсымары, – зәрдә, заргә әмәе фыбыззехх, – сәе кәрәдзийе ма хишен кәной, сәе бон уа цин әмәе мастерын, хурау әргтивын әмәе хүүдү рух кәнин, уымен тырны алхагт дәр Нади. Чи цы агуры, уйй ссары, әмәе уымен бапис йәе бон, Ирыстони сәрибарыл тохы стыр ҳәстыйы йәе фыбыззехх тыххәй йәе сәр нывондән чи әрхаста, уыйонгай биргәты нәмтәе кады заргәй срух кәнин.

Поэт йәе уәзданаң үңцы хъайтарон зардыхта эттолдә

¹ Дзуплаты Хадзы - Мурат. Растанг әмәе литератураге. –

Шхипал, 1985. – 251 ф.

² Брюсов В. Я. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1987. – 233 ф.

сұхығта, фәлә әңдәтәй сты каджыты ғенәхъән цикл Ал-
чиәр сәх хиңән уацмис У, фәла сәх иш көнен сәйраг идейе
— сәрибары сәрүл хи үл нывондан хәссин.

Фыңғал калдег «Фыңғалты фәндәтә»-йы автор бапар-
хайдта наә историмә, «Чингисханей жәбатыр Тамер-
ланмә»-йы дүтәй райдайтәйге, наә аборн, стәй наә фиден
равдисыныл.

Убый ғенпоп наә, фәлә зын, тыйт зын У. Поэт, йәе
Фыдыбастәгеййл хұбыудыңгәнгәйе, уымтән зетгебы:

*Цоңғаे 'ртыксстис хәэхон мәсүүртес сәрттыл,
Дәрмасст ма сәх тир чи әдәрү иш зөрдүл.
Уәәд хәудотой азие, раси, сатең ахсартау,
Иероглифтар ғысты уәәбү ңард хәхттыл.*

*Дәмә сәе ачу радиелдау 'мәе раихал,
Көй үчест шенделген иш шөүүл ңард не зекхеген.
Пард размете тулы, раси, зыңгүл үдер үзәхеген.
Фәстмене үйн иш үшінде үдер үзәхеген.*

Үәддегер, алхұзыон фәзиленте хұбыудыйы сәрибар эксп-
курстимә ирон лирикон калдеген ног хұыз аразгәе, Нафийи
бон бади наә историйе, наә фыңғалты пардәй хиңән этюдте
әрхәссын, сәх фарн нын цәмәй ныуугабтой, уылон յәхир-
дигонау поэтиконәй раныв кәнны.

Калдәккы араэст цымга хұыметтәг У: 1-аг сәрүли лирикон
хәйттары номәй дәуыл ңағуы ғыңғалты хұбыудыңтый; 2-аг
сәрүли автор лирикон хәйттары номәй хынны, «Цы ныуугаб-
той наә разаттыры ғыңғалтә Нә абонән, наә сомбонән сәх
фәсттә», әмәе нын сәх дзуры хиңән әмдзәвгәттәй — «Сә
зәрдә», «Сә 'взаг», «Сә хұбыль», «Сә зардјигә», «Хәлар-
динад», «Сә бәстеге»; З-аг сәрү та нывонд әрцид ғиден.
Ис ын «Ныстуан» әмәе «Эпилог» дәр.

О, фәлә ахәм схемәй, уәелдайләр, лирикон хәйтата-
ры номәй зын равдисен сты уылбәрл диссәтә. Ениу, йәе
«хұмыметтә» араэстәй калдег йәе фәңғал фәстәдәр бирәе ирон
поэты уалымстег асаидта, әмәе уый дәр ңағуылдергү дзу-
рат У.

Үәддегер, «Фыңғалты фәндәтәй» йәе инна калдажытә
«Дәртүндәс коммунары», «Айдарты Знауыр» әмәе «Цәгол-
ты Георги» тұнгандар җәлвасынн ңынғакессәдәкү сәхиме.

Калдажытә сты эпикон бындуруыл нываетт, фәлә поэты
куы бағәнды, йә ныхас фәтыхджындар, фәэмонацион-
дәр кәна, уәед фергом вәйиы автор. Дәмә, әңдәтәр, бә-
рәт фестъәлфү калдәкү змәлд. Фәндарлхом, фәтохмони-
дәр вәйиы.

«Дәртүндәс коммунары» райдайы, әртүндәс әлзарл
хәбабатыры хаберттыл дзурын күзд әмбәлү, афтә сабыр,
әрхәндәтәт хәвләсү угагей. Маст хұбыудытә наә уадзы ива-
зын. Хұбыудыйәтә сәхәрдзий фәдүл зияттәнгәтә цә-
уынц, уынгет хәккүрыллау:

Сәрд. Июны әйдәзүрүх ахсас

*Пәсст қәдәнаумас дәр уынц.
Мәй фенекхүз, тәннәе миғомы 'хсән
Талакоты әйнадау зыны...*

*Ахәм хәдәрм, әйдәзүрүх ахсас
Руғы сног әсеййиң әләен рис —
'Ритибө Әзиздәрди ңырттымы 'хсән
Дәртүндәссы обелиск...*

*Хұыссының ам әртүндәс шрон коммунары —
Сәе ңырттылы мәй тајы иш тиңтә.
Дәртүндәс лептуйы, әртүндәс хәйттары,
Дәртүндәс зынхұусты, әртүндәс...*

Дзырлтә ңағуыны, дуры гүбынаә ләмарәгау. Ңағуынц
зырызыргәнгә. Әмәе үшцы иу рәстәт тыхдикынәй тыхдикын-
дәр ағайын зәрдәтә уадымысы мидызмәлд, әе мидритм. Кәнны
динамиконәй динамикондәр. Әмәе стәмәлхүс вәйиы чи-
нипкәсег — ныргаккәс әрдәуелдәнис пылдәр, ныргаккәс...

Дәмә әрдәуы үшцы пылдәр. Калдег ғенәнхәлдәжы, тохы
размәйес бүноз сүләфтау, эпикәе ахизы лирикәма:
— Зәзәб-ма мын, Иристон, зәзәб-ма мын, мәе бәсстә,

*Ды ме 'рхәндәс фарстмен исты:
Көй көйхүсей әрхәудотой фәсдис ңаркәсстә,
Дәртүндәс зынхұусты чи сты?*

Уалымстег үшың ғарсту — әртүндәс зынхұусты
чи сты, әмәе кәй тутамәхст ләтхорты күүхәй әрхәудтой?
Чиныгакәсстәгәт әмәе фыңғалды-фыңғал хұбама
феххұуса үшцы фарст. Енизера уалымы ахиздәнис үәе хұ-
быу ңузвесты, наә сәмбәндәзен үәе нысаныл. Нә базондыс-
тәм, әртүндәс уәдәлдайы тох ңағуыл уыд.

Дәмә автор сәарита, әнәмәнгәт үәе чи хұбылис, ахәм аива-
дон мәбапт.

Дәз афтә наә зетын — нәе поэзийе эпикәе ғенәнхә-
ләдәкү лирикон ныхасме ахизын фыңғал Нәфи әрьымы-
сыд. Уыны хұбылдағ Күубалты Альксандры әрдхарәнн
калдег «Дәрхәрдты Ҳәсәнгө»-йы әмбисондан базад. Айы
аив, әлвәст уацмисы эпикә әмәе лирике афтә әлдәт-ми-

дәг аныбысты, жеме сә хүс, және ләмбынәг әркәсгәйе,
налдаер хицән фәкәсни.
Цәвиттонан әркәсем иу чысыл скъуылзагмә, ма йә
фәхикенте кәнәм, афтәмәй:

«Мә хәэзар фәхелди, ме 'намонд ләпүнүе!
Мә хәэзар фәхелди, Хан сезе Хүндөдөжер!
Кеүел ма ныудағатта узе 'мәлини фылди,
Чи ма батысепәзен же зәрнәт спәжит!..»

Байхұсум, зәреәдәе! Байхұсум, ләпүнүе!
Балхырунүт зарғаз, фылделмы қадегиз,
Дзәбәхәдер балхырунүт усе бәзәжын хөсләстей!

* * *

Йе 'мәсептисеи фәхихи Мұлдарни Көбөйтәзәе,
Хүниағ тәй ракапта донерхү түспәтсе,
Донерхәй сыйладис Мұлдарни дағас лағ,
Чи сүксүйтін кодын Кессөдкөн рәзбәүнүе, –
Йе разәе Хәсәнне хырынағ фәедорта:
«Хызыз - ма дәзиле, Мұлдарни Көбөйтәзәе!..»
Мұлдарни Көбөйтәзәе дамбада фелваста,
Күйдәдер сәй сөрөбесета, ағиме ійл сәмбәлди
Беріцауды астасу Хәсәнней нәмәе!¹

Кадәджы сәрәй кәрөнмә дзырд ңауы ахәм хұзы –
авторғән, уацымысән күк кәңзы цәстомәй. Нафийән, «Ертىндәс коммуна-
ры» фәелдистгәйе, мәнмә гәстәе, нәдәр уызы калает уыдис
йәх хұбыдыйы, нәдәр – аивалон амәлтәй ағра хұзын, –
автор, уацымыс фысгәйе, ахәмтүл бынтон стәм хатт фә-
хұбыды кәнән, фәләе ізы әнтистылжынай кәй спайды код-
та, уйй дызәрдигаң нау. Евәргә шығарст әркодта. «Кәй
кухәй архалутой әртүндес шәргәссы, Ертىндәс цәргәсси
чи сты?» – уымен уәд мыхыры нә, фәләе әмтәртты зыл-
ды дәр нә уыл, әнпопней дзуапп раттын. Ныргаккә ўа ал-
чидер зәттіззенис – ирон революционерта кәй урысты, сә
адәмь сәрибарыл кәй тох кодтой, жеме сә уйй тыххәй кәй
фәштәй тәе фылбоны сыхәтте.

Нафийы кадәджы йын ис әсхәст дзуапп. Әххәст амәе
аивалон әєттәдай рәвіл дзуапп.

Йе 'шпәт аивыл дзургәй, нә ныхас әгәр даргъ ра-
уайдән, фәләе дзы әркәсем иу строфамә:

¹ Къубалты Алыксандр. Уацымстое. – Дзәнжыхыкъы, 1978. – 29 ф.

Нәй хәйттарны зәрәсети тас,
Нәй сә хәйттарны нәмә...
Цас ләпүнүе аербайсөфи, час!
«Зәборы рүстыл үеңсөсө...»

Цыма хұымаетег дзырдтәй конд у. Фәләе фылшиг әәмә
дыккаг рәенхыбыта астегүәй аразының рәенхәй-рәенхымә
мидрифма: «хбайтары – хбатаралы», стәй – аллигераци
дәр. Ноджы Цымыдисондәр у хбайтары амәе хбатаралы
жәнгәс, фәләе конкретон уавәр: зәрдәтты тас наей, хбатара-
ты – нәмәлг..

Ертىндәс земе ыпштерәм рәенхыбыты айыл ноджы дарл-
дәр Зәллантәннан зәлтә, – «Ц», «Э», «С» – кәй аллитера-
ци кәнәнди, уйй тыххәй сә хұбысы әмбәхст, зәрләхалан
тызын-дзыназын.

Ертىндәс зынхұыст коммунарлы Нафийә разәе дәр,
Нафийә фәестәлдер иу жеме дыууге авторы нае самадтой калы
зардәктә, фәләе сә ахәм аивтә әнпоп ссарай не сты,
кәнәе та сә бынтондәр не ссарайзынға.

«Ертىндәс коммунарлы», «Айдарты Знайыр» әәмә
«Цәголты Георги» прыма иу сүлағтәй фыст сты. Сә дүт
дәр – иу. Сә хәйтартға – сәрибары сәрүл тохы улғүел-
дәйттә. Сә ритмикә – нәмәлгызғалы скъуылға кәр-къе-
рай. Зырнәйзилд аивтә сә – дзаевар. Чи сә адәмон сәфәл-
дыстадай ратәдзы, чи – поэты хұбыдыйә. Емә сәмбә-
лиңд адәймаджы зәрдәйил, асәльңд цәстәнгасы.

Мә Иры фәестәд, дыууын дыууесәзәй
Ахтүйбы-ма кәнә:
Ағимегей аныгуылд хүр!..

(«Цәголты Георги»)

Кәнә:

Чырыстыңхууы хұмынод қаремтәй
Ног тауны төф кәлв..
Охтай, күйд зын у, хәстони алаңарын,
Уалдзылон бол мәлйи!..

Сәхәдәт пасы аргъ сты мәнене адзы зырнәйзилд дзырд-
бастыға: «...хәттәй нәма сынды, Афтәмәй анытуылд
хүр!..»; «Охтай, күйд зын у, уалдзылон бол мәлйи!..»
Октябрь революции фәстәе нә ирон литератураға ахәм
жәмәе стей биргә әндәр аивыл ахуыр нал уыдис. Фәлғон-
цион уыннынад дәр нәм сындағтай йәк къахыл фәсхастан рай-
дыға ләеуүин. Дәме диссаг нау, Нафийы уацымстей бираж-

ты сюжетте, стей хыбылытте, ѹа фасстте чи цыли, уылонмайту цэтгэйж куы февзэрдьсты.

Арнымайгэн дээр күннэх ис, «Фрэлжэ искэй хвазен жагэр хыгт куы уон» (*Kъоста*). Къостайы нын не скэнжет күннэх болга углэгий фрэстэмэ ўз зонг-зоньн эмэг шэпп-сусагт

Редж, юсделл фронтоне юле болып көлең дәндиң сулдағы
фәзмілкүтег және тондіктың қас уйдис теме ис, фәлеле на-
кал әсма нае намыс уйдіктегі нае фәдәлдер. Нағилян әх-
тиме дәер, — хұбыл, нае хұбыл, — ахәм азымтә бирәе хас-
той, фәлеле ахылт сәе сәрты.

Убылы растеджы ие сенярт ләмәнгәйдинал уйд, дүржбыл домәнгә гесте - растдәр зәтгәйе, падзахадон разамын-
ды домантылуазал зәрде аемга сур ныкшестей бире аемдизев
гәтте кай фыста, уйй. Фәделе уйдонима ѹе стегая ие дзырд-
ләр кодта фидарәй фидардәр, стәй - зәтелләнгәнгәй зәл-
лангәнгәлдер. Йәх хъелес алы чинигәй дәр адәммәт хъу-
ыст дардгәй дарддәр. Фәлгә йәхниул кей ие фервәссыд,
ије сөр ѿе ՚нтыстыгәй кай ие зылд, уйй - йәе амонд.

*Хссээбы үрнэхийг дидинээжки бусын,
Фындыбестие, нэе зэрдэни ассард да!
Таёх ўзи, эз – дэе касцер фырт, дэе куссан –
Плонн, гүн, шаман, сонгуулсан шаман!*

*Фактодин затык төрсөнтын сыйфаттардай,
Ие жаңасуны цыллаадзыку сөфсирдей,
Сэүйон хүргэ зөвшигийнтийн бистэгэлчтэй,
Ие цахьхажынтын чөхгөр честитын ирдэй;*
*Мэе улаанчтай, мэе рүүс зэрдэгийн төлжимдэй,
Мэе бэлтийнч, мэе цоус цинч, мэе рицтэй.
Фөлж үеедэвэр аюул хөхгөгжсөн залттай
Ие раздис, мэе зэхж, дэе аккае исти...*

Уәедләр, йәе пард, йәе күст, йәе бон басыга Фыльбәстәй-
мае. Фыльбәстәгә схынчугат адәмтаг тулғе дүрәй мәгуур-
ләр у. Кәм җеруалда йәхі, уйн нә зоны. Кәм җергәүдзенис-
йә адзал, уйн Хүшцауғай дарләр зындиңд никемән у.
Йе скәнәт көүүл ауды, уйн йәе фылыззех күрмәй-
дәр ссардзенис. Райтурын үзэг ныйпарәджы ад кәнни –
адәймай җей буараң, удаң хаты. Нафитен Фыльбәстәгә-
жевәдкүаудәр уымән ницы ис. Емае йәе уарзын кәнни ма-
тап төш.

Пы ѿен сене дэх? 'Нэгнүүйнэ – цэсн,
Энэ дэху лэв – артилд кэрдэж ам гарчест,
Ды та, мэ бесте, ирд фэрийн, албестэй.
Мэ зарсан чи? Дэ ярзмын эзл сурчест,
Дээвчилсан зарсан – үүий ды дэ, мэ бесте.

Амондкын адгеймаг у, йæ Фыдыбастайы уарзтей афис чи нæ зоны, йæ райтурыраң узәзажы хъымсатимæ чи бетти йæ амонд, хорз ракеннией йыл чи нæ фæллай. Дæтæ уйцы амондкынгам хауы Нади.

Лоны теменийл, хөхлэрдээниад, сэргийнадын фристайлыг узьмис. Фрилбасстаймыг хөст фристаймыг ялангуяа эрүүльд ишиг, фрэлж шалтгамж мэгүүртэй болгоход таа зөвхөн энэгээс ишгэхгүй. Фрилбасстаймыг хөст фристаймыг ялангуяа эрүүльд ишиг, фрэлж шалтгамж мэгүүртэй болгоход таа зөвхөн энэгээс ишгэхгүй. Фрилбасстаймыг хөст фристаймыг ялангуяа эрүүльд ишиг, фрэлж шалтгамж мэгүүртэй болгоход таа зөвхөн энэгээс ишгэхгүй. Фрилбасстаймыг хөст фристаймыг ялангуяа эрүүльд ишиг, фрэлж шалтгамж мэгүүртэй болгоход таа зөвхөн энэгээс ишгэхгүй. Фрилбасстаймыг хөст фристаймыг ялангуяа эрүүльд ишиг, фрэлж шалтгамж мэгүүртэй болгоход таа зөвхөн энэгээс ишгэхгүй.

Абон дылдасе се 'тәсем кәрдәй – дынгүес дыхы,
Итүме аразынч рүхс чард, инсанен се зияя у чард,
Итүме амандыл дээрүүни, инсане – ўхдор хөснүүли;
Итүме – царды хөснөнч се, инсане – түргээвх, жигард.

*Мах – наэ заманы фиден,
Абон дэвчилсөн сүдсөн,
Дунгийн цуврал эзэлсөн:
Тогы халдзысныг мах
Хөснө талынг генжлэх,
Да явныг ёдортодоо уямыг!*

Зондэй фыст рэнхьыг. Фөлөө царды гөгжтэйр рэст-
инады сэргүү нэ ахиздзына. Дэмаа узынг рэстдзинад фед-
жийн энэгээс

Дзинады сәрты нае ахиздзынæ. Імæ уылпы раестлизилад фед-
сәрры айвадмæ.

Поэт хорз зоны, фидыдал жермаст стыр тохай. Удүгелдай тохай кей ие байсэн. Уэлдайлдэр ын аңаэзындонд нээ уыдис, 1950-жэм азы Джигуяеруыбайы 22-жэм болны Варшава яйы Үйккаг жеппетдунеон сабырады Конгрессы дунейи

Денсаулың дәр Назғиев йәне ғылыми чыннылдырылған шағындықтардың көмегінде жарылған мемлекеттік мектептің тарихынан белгілі күштік мемлекеттік мектептердің бірі болып саналады.

Правда, 1950. — 23 ноября.

дис, уйй поэтикон афыстыл. Уым та бәрәгәй зыны, пардсын фидарәй кәй бауырнын кодта, сәе фидыдал сәе тохыл басткай у, уыны хұмылдат.

Ійе уыны уадымстыры зынгәдәртәм хауы, ёе 'млахъженты биографи кәем ныв кәнны, уыны зарег «Интернационал».

*Ез аты зарег ағделенме дәр хұмыстон,
Мең жады, хырыл соңы бесстө, фыныбы,
Уйй әзылдашес сәе сау түсәй нифифистои –
Нә рәстәндәжән фәстас тохы стыр гимн.*

*Ез аты зарег холы шабассы хұмыстон,
Мең сони зәердәйе нал сафтыбы, нал,
Ез же, өзөне боние зареге сөрөвистон!
Интернационал!*

Джазызгон ын у уйй, әрмәст йәххәдәт кәй не сұхомыл «Интернационал»-ыл, фәләе уыны зарег кәй пәвантә кәнди ѿ 'млахъженты уәнгты. Бавзәрестой фындарл, фылдан, нәтримәтә хәйәгәфтәй над, Нью-Йоркны дарытты зылдыстық кәбәәргүр. Испаний сәе мардтой фашистте, Китайи фәзети сәе уәнгты тут сыйыд, Франциястай хәстү калд сәе түлжы 'ртак әмәе ныссастой фашизм, фәләе «ныр дәр Китайы, Индиини бидырты (зарег у 1948 әмазы фыст – X. M.) бәгжемсарәй» мәншынц сәе сау түлжы. Уыман әмәе, адем иууылкуынгүе уой сәрибар, әмбар, фылдақк нә уәд алкәуыл дәр ис.

Уадымыс фынчаг пәстомәй фысту, фәләе авторы әмпахъхъенты биографи кәем у, уым махәй алкәмәт дәр хауы:

*Цей, ма моя кес ме шессомы нүестем –
Мәннен нырма хәстү мәлдем наема ис!
Цей, үалынме на сони үелеш архесем*

*Дөңгөтүненен адемен үелажиз.
Нәе хәцин аз ләбәртүш сәмәе қадыл,
Ернаст белгит, күр мә 'рсурра адзат,
Күн зарин үед үелахыз баррикады!*

Интернационал!

Нырлеккә ногай тохы дуг күн әрлеууыд, алы әннак-кәттә рәстег адәм туң циркынын күннәул ауғердүни, уәд, аевепшеген, тиңдөр хұзуы Интернационалы сәр. Тут ныккалыны тыххәй, мыйяг, нае, фәләе, цәмаәй – адем – нае зыны балгауу әм нә кәрәдзий әнпәй әмәе бахъахъәнәм нә ултимәтә зәххы къори дәр.

Дәнгөнгөнгөн үүгөр уапмис дүлжы фылдаевзарәнгән күннә бәкімдөң, уәд зәрләхсашиң нал вәййы. Ахәм уап-

мистағе Нафимже штус нәй. Уидисты йәем әндидзән дүлжы дәр. Уидонима – фидыдалыл арәзт зардҗытә. Афтә зәтвән ис, поэт әрдэзил ың уадымстыра снываста, уидонәй бирәтәй дәр. Ирыстоны хәхты, былдырты, бәлгесты, кәрдәлжыты, дүртү кой афгәе уарзәйә, афтә аудағайе фикодта, әмәе адәймәтен судегас, саджын веиййин. Уыныс сәе, әмәе дәе бафәндизени, шәмәй сәем әххәст февналай армәй. Уйй та у поэты әнтистыл дзурет.

Хас-Көкөвда мәннә күнд афыста:

*Рәумүш пырхәнне хұмынтыл азылә
Бы мендерел зәхт, фәләе цей кәбәеда,
Уйй бидөртимиш хүр кәбәеда
Йәххинаң үздүнгүштәй хәзәй!*

*Нартхоры дарғы хұмыны ыссызәйткәй
Дәртүшевини пыр налжыны фәрәдүйткәй
Ызбебелыны акбашыны сығыткәй
Дәртүхтә, хүдөджән үзессөйткәй.*

(«Рәумүш пырхәннә хұмынтыл азылә»)

Поэт үәлдай аив, үәлдай зәрдәмәдзехуағай сныв кодта Ѻә Ирбәстү фәззег. Йә жәдиг-мидег ауайғат алы хұызтә, Ѻә бәркаджын фәдлжига, йә фосы дзүтке әмәе күстгей үәзәзәвәрд әрмәтиме нае әвәджиау зәхх сәстүтү раз. Алгәймаг әм нал фефсәдү кәсүнәй. Зәрдә байдыз вәййи сәрьстыр әнкъарәнгәй. Сәрьстыр әмәе разыны әнкъарәнгәй.

Үйдөн иууылдәр сты поэты үүдүлдай фыләбон әмәе, адәймаг кәмәе бабәлзәнис, ахәм ирл, әрләз ын парахаттәй кәй радта, ныр ын ёа ләттәлтә кәй фәрцы фиды, уыны стыр курдияты фәрци:

*Мисәттә арх бадының хәхтүл,
Хүрбөйтә көнүң ыстырыдер.
Нартхоры дәзиккүйи 'нәсхүнүл
Саухүз бадиғын цемәндең.*

*Цоукты зард ысыбыр, болтая,
Фәткүйтә көнүң фәлимендең.
Хүрмәзилген, зәрнәдай,
Алғыуын тә сөр цемәндең.*

*Дөңгөнгөн үүгөр, хүснән үзесең
Көнүң 'рбады, хүснән үзесең!
Пәннүүк дыңрәбоны арбәйбоң
Дэзүти; фәззег, фәззег, фәззег!*

(«Миңтә арх бадының хәхтүл»)

Мильте хөхты үембөрзгэе не 'ракенны', фәлжэ сыл «бадынц» бастон балтей. Нартхоры дзыккутыл «саухузы бафтыди» – кардинпард көнини. Цынуга зарга не көнинч, фәлжэ – «дзурунц: фәззат, фәззат, фәззат!» Ема хатам, бэркалджын фәззатын кәл йа фәлжэйтгэе цини хоссты, уәлдәр йа фәстгэ лягулы хбызт зымает.

Нарфиий дынкаг поэтикон этапы өрдэвил фыст уадмыс-тгэй ахам пэвигитонгэ өрхэссэн ис, фәлжэ уйй басты өркэс-сэм, зэргдэмдэзүгэ сэе чи көнни, уыцы аивадон мадзэлт-тгэй иумж.

Уйй у фәллонцион үнинад:

Фәткүүчү белас, зөврөд наяджы фәзмэндү,
Ерченцадис юе зад ценгичей биңгүйл.

Фаткүүчү белас йа зад шэнгтэй быцгауыл өрхэнцад, зөв-ронд лягтэдээтил йа уәз күйд өрүүлэв, адгэ, гэмэ нгэ цэстэгты раз фөвзэры уайтагьд. Фестадар фысымийномимже өндөр поэтический разынд. Сэхи йа бакодтой.

Кэнэ өндөр пэвигитон:

Аркодтой хэхтэж мэйн рүхс сэе ссертвэл.

Ноджы ма иу цэвигитон:

Дэлжэ Иры чыссол хөсүүтэ –
Көслийн сөрфүүти, бийдүртөл
Үайынч алы уысм, дүгэсчтэй,
Үүрдээж ралигэ мэхүүдүүти.

Ома уайыни Ирыстонын

Ингэ темжтэг поэтический күйд жэвдист цэвүнч, уылоныл дээр ис дээвгар дзурэн, фәлжэ йа поэзий дарддэры этап-тынн дээр кэй райрэзтисты, уйй тыххэй сыл дзурдэс-тгэм фестадар. Уәлдөржсэдэвстэйм Кюостайл фыст йа стыр кадагт – чиньг «Ирыстоны сагьстээ»-ма дээр.

4. Бонрафты сагасчын

Алцемэн дээр йаахи афон ис. Енафони уасажсан афон-ныл кард – йа хос. Емжэ афон цыфыддээр зэтгэвн, цыфид-дээр ракжнын моджёны күй сси, уәлд өнлон ныххжэргэ-нэн у: «Зо-жээн азты сэе дээхыгыл чи хэцэлд, уылон тэгшүүдэгэ-уудысты!!!» Нынг ахам хъяргэй карьеरе ёмж ахчла ара-зынц. Уәлддээр нын юм ахамы хузыдэрүү ахам хъяргэ-риогта пагытой ёмж пагыдлын кодтой. Стгэй син сэхи күй рапахстай, уәлд лагерты дээр «куйстий» дзырдхэсджигтэй.

Ныр та «реабилитационты» къябжэргэ хэрыни. Афгемэй нэх, зэгтгэг, уылоны бэрни фәуадз, уәлд, чидэр йа реяга-үүн биржэгты рятуягас күйд сколга, уйй үембисонд ныл жиржэулд. Фәлжэ – табу Хувшигаен.

Нэг тэвлүүгэй нэ биржэ цылдэргэ айрох вэййи. Дыргь йа афоныл рягьзэл көнни. Дыргь цвэхэй пайдай басты зиан хэссы. Ферох нэ вэййи – пасфэндэй «хур, хур» фә-

кэнай, уәлддээр өндонон хур не скаселзэн.

30-жем азты нэм цы хүргэе уыл, уылони уыцы хвэр-пatriotgэ фәдагтгэй. Зарын сэм күннэ цыд, уәлддээр сэе зарын кодгой ног дутыл, ног пардлыл. Нэг хатыдистэй гэмэ нягтэ хатынц, поэт артист кэй нягт. Искэй фәллонционды балгэу-гэйгэ (хъялагэй) поэт уявлен нэй. Чи зарыл, уылон та «цэмээн зарынц»-ы тыххэй цагтой.

Нафи, уадз, – «Хүндэгэл гал» сэмж күй ныбобтэй колтаг – күй ныффыстайл «Хүндэгэл гал» сэмж күй ныбобтэй колтаг ил йа хъялжесы дэаг:

Хөөддэг гал!.. Уйий Домбай хүүдтойи Иры.

Уйий не 'нэндэгээхээхтэй
йе 'рхэндэг болготай' тоосы.

Йе кэйнти фидар бил

Сүдээж маси,

Алжэ, аяаэти хэхтогон донау,
йе 'хэдэрүү суусы.

Ингээ. Быннылзад.

Фөлийн не цом көни алгасты.

Фөлийн дэвниназы
өвөхстэжэй, иүсий.

Йе мэдэгджы сэвчилий сагасчын...

Цынч, күсүүл күсүүл?
Мөнчил дээр

Төслийн сэвчийн?

Хъялдаг голы өрнэхстай. Дарынц ай сырдлони. Фәлжэ нягтэ цогт көнни ахжесты. Нэг йа фэндэй йа тут-стгэгт ахжестэн ратын, ахжесты ныууадын. Фөлтэй амжэлзэнис ахвастагий.

Стгэй амжэлзэнис ахчны:

Арфсымэр хөөддэг гал!

Ингээж нал дэе, аз – дыккаа.

Багасч уад.

Лөгэдээнд сэвчтэй не сүйүү,

Лөгэдээнд мах у.

*Нырта уал, афсызмәр,
аскуюйшәд фәлтәу дәе миғад,
Фәлгәе макуы су
гермахуыр!*

Джарсылының, революцияу, афон және бынагат хөбәулы. Еңде уылды афон саардата Нафи – иш адәймаджы күлтән кәрон күни әрцидис, уәд. Раздаер гәй күни заттаид, уәд ын Сыбыр фәстейәв аззалид. Кәд ууыл аирвәзтата Нафи нәе уайд.

Еңде «Хъеддаг гал»-мәе нолжылар гөрүздөхдәстем, фәлгәе уал – афонны тыххәй.

Фылдыбастай хәст, ирон поэт-солдат, ирон хәстон-сөрибаргәнәлджы тыххәй рәстег ныхас зөгъян күни хұбылдыс, сәе бынагты жөверд шәмәй жөрнәликтән, сәе фәлпоптә ара-зынме счылдыстеги күни жөмбөләр жөрнәнилән, уәд Джусој ты Нафи – жөвлөтәрдә лепешкә әмә жөвзөн плөт – на фәтарст уылды зынлизипәттәй. Уый әргөт фарны күстәй аразаға уылд әмә йәе аразағ. «Салдаты зарәг» нын – жөндисен.

Дәлгәт, чинбажды Гафез саардата иш фишинаң, стәй, бынтон ашпаринаң чи нау, ахем: «Алы әмдзевгети хәйттар-солдат, Кавказы хәхтәй Берлинны оң шағуғайе, уыны алдыгер, хаты жөнгөтәр, иш алтыварс цы цауы, уый йәе зөрдәмә арф иси, фәлгәе йәе кәсәгнән ныны салдат-хәце-гәй, салдат-архайәгәй, – цыбырылзырдәй, автор уәлахи-хәссет салдаты тох нәе фененин кодта, нәе равдыста, әмә ағре зыны, цыма уый тоханғат хәстон нәу, фронты фын-цаг хаххыл нәе ләууы, фәлгәе у хилән шаугә, фәзында, аңкыбарәнгә нысантәнән».¹

Күйнине дээ зыны салдат-архайәг («Акъоптә... Акъоптә...», «Фәндиалыл»), фәлгәе поэтен әндигер уылд әмә нысан – салдат-хәстонны зердәе равдисин. Еңде йәе равдыста. Кәд алы әмдзевгөй нәе, уәдләр гәй равдыста, жөвлөтәрдә уылдис, ағрәмәй. Еңдәр хабар у, уый фәстә, хәсты хәедгәмтәе әндилизин кәннын дүг, сабыр дүг күни жөрлөуүд, поэтма поэтикон фәлтәрдәнинад фылдәр күни уылдис, уәд йәе аив дырыл пәмән фөзүазалдәр, уый.

«Чиниг «Салдаты зердә»» ўи фәстеге Нафи цы 'мдзәв-гәттө ныфыстыра, уылондан сәе фылдәр сты фәлтур, уәлән-гай. Уылонды мидәт Нафи адзаттәл иумәйәг ныхастыл, нәе зынынды индивидуалондизнал әмә уыйадыл зөрдүл

дәр нәе лаууынц. Уылон жөнөуий хорз фыст сты, сәе аивадон фәльстимә сын фыу не 'рхәсдине, иудырләй, дәс-ниыйад сәе ис»,¹ – дырдатга уәд жөвзөн поэт, Мәскувий Гөрь-күйи номыл литературун институты студент Даушаты Ха-дзы-Мурат Нафийи чиниг «Лирикә» ўи тыххәй Хүссар Ирыстоны областон библиотекаї чынлыкжыкты конфе-ренциии 1956-әм азы сүсөнни маёй.

Хадзы сын сәе ахкосар уыны, уазал зондәй кәй рай-гүйрәлесты, интуили сәе кәй нәй, уый. Афгамәй критик йәххәддег дәр нәе бауендыл, поэмә азым цәй тыххәй хәс-сы, уый әргомәй, конкретонгәй зөгъян.

Ныргаккәс әмәлдәр зөгъязенис – йәе фәлтур, уәлән-гай әмдзевгети нәй зөрдәе, парды рәстәзинал, сәе фыл-дәр – бакуыстонд схемәтәм гәстәе фыст. Сәе ңағ ахкосар – рәстег.

Фәлгәе поэт йәе карәй дәр, аивадон хәттенты ауайны хәварүйе дәр әмә бонрәфтәм күни бахшаш, уәд ын фәциис йәе зөрдәй дуәртәе бакыны, әмә уды аевәрәнгә рав-дисини фадат. 50-әм азты күлтүлә азар нымад жөрцидис ху-динаджы тақкыл. Ирон аив литературае, цыма әмә хвада-мангә атылта, ногәй, арвиронау, жөвдисин райдыгта әмәләмәттон хүзүтгә. Ногәй национ традициттәл, нәе хәездыг адәмөн сферләйстадыл жөнүйгөнгөйе, дунеон стыр лигера-тургә хүнгүйе, ирон литературае фәциис рәзынмае, фәс-къевда хүрмәрайхәләт рәсүтгәл дидинегау.

Нафи әмә күрдити әмбәрд әмә уенгитә райдыгта дардыл иваын. Ирон чинкүйкәсджытән, ирон адәмән, Ирыстонен хаста иш цин иннаейи фәмбыл. Еңауый дәр бире күстә жөмә ныр, мәе дзурәнгә мәхі бар сты, зөгъят, күни базылта, уәд равдыста, әмә поэтикон Дуне күйд алтыварсон, хъездыг әмә аләмәттон у. Байтом әмә поэзиий жөртүктән этап – адәм фөхбүйистой диссалжы бирамырон, саттег зарәт.

Уылы, уылды уәлтәмән аефтауға зарәт уылдис, Нафи 50-әм азты кәрор, номхүйндей, 57-әм азай бәрзоронд, зәлләнгәннаг хъялгәсәй кәй систа, уый – Зын кары зарәт. Уылы зарәт у фәндицилар, бауromән кәмән нал ис, адәм кәй хұбусынц, жөндондинал сын чи хәссы, сәе хұусты къөрмә-дәкүтә кәмә хәудтой әмә кәмә тырнытой, адәм зарәт. Поэт амдзевгә «Зын кары» жөндиси хұбулығынгә, ара-зәг, хомылғаңает адәймайон адәймаджы пард, әмә уды-хъәд, әмә нысан. Ирон адәймаджы удварн равдистәгәе по-

¹ Гафәз. Радзырл // Джусойты Нафи. Салдаты зөрдүл. – Сталинир, 1949. – 8–9 ф.

¹ Дзуплаты Хадзы-Мурат. Рәстег әмә жөнөуий хорз фыст сты, сәе аивадон фәльстимә сын фыу не 'рхәсдине, иудырләй, дәс-ниыйад сәе ис», – дырдатга уәд жөвзөн поэт, Мәскувий Гөрь-күйи номыл литературун институты студент Даушаты Ха-дзы-Мурат Нафийи чиниг «Лирикә» ўи тыххәй Хүссар Ирыстоны областон библиотекаї чынлыкжыкты конфе-ренциии 1956-әм азы сүсөнни маёй.

эты бөн бапис, йе 'взонгадән хәрбөн чи загъта, ахәм ул-
гоймаджы фәлгопи этикон идеалы бәрзәндәмә сисын әтә
үймәй адәймагадән скад кәнин.

Уйй әрмәст поэтен нә, фәлгә ирон аив литература-
цылысты алы фылтга зөвзаргә, сәе дәндәттә нылхывигә:

*Цыни эзын бабзәгерстон тәхсарәй,
Фәлгә хәропи мә бөннөй ард:
Ләтижүйә өүдәбән күй 'бәзәрай,
Уәедәбер сенцион у, роз у цард!*

Ның та?.. Саладам ызнат жәйәбары

Күй үзелә ихданы хәбуриче,

Ез үйнің бақыбытеп эзын кары

Әмәе биксае үзелүн нырие.

Ның та?.. У алкәмән дәр ие 'нцой:

Зәзғоге, фылдебәзарен фәзъын,

Уәед раның да сонн кәсметерен ие 'нцой,

Дәзгицен балғай көп ие зын.

Ләтижүйә маудал касс рәсфәйдә,

Дәхедәгән шинети рәсбәдай;

Кәсмет икәй адзурен ие 'нцой,

Ды үйдөн бабуц көп рәсбәдай.

(«Зын кары»)

«Зын у? Ай-гый, зын у, мәе хәлар. Кәд үйд ләтегей пә-
рын генцион?» Фәлгәе ләтегау ләдәкү мимиуғет у зынты сәргәт
ахизын. Алты адәймаг дәр дымләгәе хас дары, улыны хас
куыд фиды, уымәй сабарен ис, – җәмәе нәе фәрәдийдәнгә, –
чи у, цы зондыл хәңы, кәдем шауы. Поэтыл нәлжы стырда
бәрн ис. Уйй ўәхи раз дәр у хәсдәйн. Йә адәмны номај
цы жәргом система, уйй ахәссынан күннә баяу, уәед ўәхи
удегасәй нығен. Қюста хұмытәләкү мәе бәллүлд:

*Ез өзүлиштеге көзәдер күй дарит,
Күй бабғапин искуи мә хес.
Уәед ағыме сенкәардеи ие зарит,
Нә хөйүсід мә көзуын хәселеес...¹*

(«Ныстынан»)

Йәхжәдәг рәвдиымға чи нәгуал кәсса, иннәты рәвдауын,
үәлдайдәр, йәе фылдат адзурән кәмән нал ис, уйлон рә-
дауәй чи бүн кәна, уымән генцион никүн үйдәненис.

Фәлгәе дырл «әнцион»-нән әрмәст иу нысаниуг нәй.
Чи парды генционшауентәм тирны, чи – уды генционмә. Пас
үйдис әтә ис, шәрге-шәренбонты адәмны хұздәртә кәмә
бәллүлдисты, ахәм стыр идейетә! Сәе равзаргәдәртәй иу
үйискәмән йәз зын райсын, амонд ын раттын. Емәе үймәй
йәхи үдең архәссы әхжон әнкварен.
Нафийы лирикон хәйттар, – уйй та у поэты «әз», –
тырны үди әхжондизнадә, искемән тин хәссинде үймә
ғәстгә диссаг нә, фәлгәе зәрдәйән әхжондизнад хәссү йә
хатдәзег:

*Ләз дәе? Дә зынты ахис кардай,
Уром, ағсом үдәрай, дә хом!
Мәзжыр у, чи нәе үйд ие цардай
Уәед та, мә шу хәстидә мәсби!*

*Ләз дәе? Дә зынты ахис кардай,
Уром, ағсом үдәрай, дә хом!
Мәзжыр у, чи нәе үйд ие цардай
Уәед та, мә шу хәстидә мәсби!*

Уйй ләтегау ләдәкү, стей, ай-гый, поэт-ләдәкү равзәрест
фәннәгү. Цәмәй уылы фәннәтап үзелүн кәнин да
куыхы әффта, уйй тыххәй нәдәр цәссигүтә әххүс кәнин,
нәдәр искае әрәбәдә, суант уарзон үздәкү рәвдүй дәр.
Уылы фәннәтап үзелүн кәнин әрмәстікәр, поэт қәүүл ныллағу-
уыл, уылы фәлләйен сау күист («Ез саби, сусетмас, күй
үйдтән»). Поэт хорз зоны, «куыл дардил у амонд», ағтә-
мәй ўыл нә хәст кәнни күхү. Адәймаджы, аләмәтти мар-
гыау, йәе фәдил үзү сайы, гендәр күхү не 'фты. Уйман
жәмәе адәймаг ие 'рдзы кондәй у генгөфис. Нәй әст жәмәе
зәрдәйен бадсәдән («Амонды тыххәй»), фәлгәе, амондә
шәрүгәйе, ис рәвдүшүхтә рәвдәуән. Адәм, дәу фәннә
жәвідә ма фәнда, уәедәр «сәе цүс цинге, сәе бирә
хылгате» күй хәссай дә зәрдәмә, күй сын сахуыр уай сәе
цин жәмәе сәс сағъасыл, уәед зәххү хылгате жәмәе цинты
ахәстү хавыс, жәмә уйй амонал у, – нымайы поэт.
Фәлгәе тут жәмә стәг зоныны фәлләйин. Уәедәдер,
дүнейи әристәй. Емәе уәед ўәхи үзүльді әмәе зәрдә фәннә-
үлин, фәлләд бирягын, ныллат әргүадының сәс сәргә,
адәгәмәй, рәдзә мәдзәгәнгә, фәлгәе ахәмтән сәстүн күй
комид Нафи, уәед Нафи дәр нә уайд:

*Тәе-әнней! Нә тоххәләд сенүс та
Күй 'роломы әард балың үзелүн,
Уәед та фәхтап кәнниң сәе хөснә
Емәе хәспиәбенгәи лағудыни.
Уәед бардә бәзмәлтә ие сарбый,
Арлалуы раззатдер рәсбәй,
Амәе зындер раның тәхү.*

¹ Къоста. Ирон фәндр. – Шхивал, 1989. – 167 ф.

*Кæм ма ис мисхал дær се рыгæй,
Нылдэзу ўед хафы уый быныл!..
Хæстмы, дам, том сеерфыниц нæмьиүей,
Лæджы та базоныни зыны.*

(«Фæллад барæг»)

Ахæм лæгевзарæн зынгæ – уыйлас дæр дæг хъæ-
уæл Адæймаг пас чысылдæр бæстæй хъæбул ваййы, уий-
бæрд фылбон, шаммардзинад фылдæр гæвзары. Йæ адаэм
стыр, ома нымæлгæй биргæ чи у, уылонгæй пал хатты квæл-
дæр уай, уийбæрд дæг хъæбул фылдæр улхар уйнны: «Мæ
сагъæс, мæ зарæт, мæ зонд кæй хъæуынц, кæй æннæдавынц!»
– зæтбы Нæфили лирикон хбайтар. Фæлæ йын уий нау
пардмæ, дутмæ хæнгæг галы каст кæнныны аëфсон. Кæд лæт
дæг, уæл, йæ 'мдээвгæ «Зын кары»-йы куыл зæтбы: «Ысуадз
æххоныл дæр хамбул тау, Зæххон пард уалдзæгау фæллынд»
– дæ 'ндан искæмæн рагт, райс бын йæ зын.
Ахæм у Нæфили бонzonгæ хвайтар. Фæлæ йæ чи хаты,
чи риссы йæ риссæй, кæй æннæдавы?

Никей.

Дæрдæгæренти спүнтикау

Зæххытымбылыл

Сынзæргин таштаке куы 'робеттим,

Дæрмæст мæ ўед базонид исчи.

Уый ховынчом мæ у?

Чи зоны, у.

Фæлæ уүвл цы кæнен оэз маст.

Мæн топады гемтөн:

Дунейы сенгерынчой цардмæ,

Дзылдэтийн быксаутам

Пæргæсы лæттвим

Сæлачырст сеитчим

Фындах хамт сæе сэртие куыл радарыни, уымæ;

Фæллайд лæджы зарæджы зæлтæсм –

Дæтæмæхæссай мæ зэрдæ –

Дæз чысыл бæсты сонт хъæбул дæн!

(«Дæхæгъелы мæт»)

Дунейы риссте хæрæджы дымæтмæ ма дар, афтæмæй
дæр ис стыр поэт сувæвен. Уæллайдæр, стыр адæмæ уæхс-
чыгыл куы лæууай, уæл. Эмæ Нæфи афтæ кæй зæтбы, ома,
мæ адаэм дзыллæгæн сæ кæстæр сты, «Рæвдæунааг, булхаст
æфсымæр, сæ чысыл æфсымæр. Сæ зынæй йын квæдæр
хай ратынц, Сæ цинæй – егъаудæр», – уымæт йæхи дæр
сайы земæ маx дæр. Уый бæллицу. Дуне фæрнджын бинон-

ты цардæй næма пæрь. Абон не 'шает дæр – гæвдиссен,
чысыл адæмтæ стыр адæмтæ къухы лыстæгæтæ хузызен
кæй сты. Цæргæ-цæрæнбонты нæ сæртæ нывондæн кæй тых-
хæй фæхæссæм, уылон нæ сæхи чысыл æфтæдæжы тыххæй
базар кæнныныл схæлвynц. Фæрнджын хæлзары фæткмæ,
хъылагæн, нæма æрцил иунæт наим дæр. Чысыл адæмтæ
стыр адæмтæ – цумайы лæспутгæ. Уымæ гæстæ нæ фылдæр
фæххæвæуы дунейы фылдæл риссын, дунейы тыххæй дзапп
дæттын.

Царды апы æтвæтæрæн рæстæдзинад базонынмæ нæ дардмæ
пæуын нæ баҳъуыдис. Поэт йæ саразгæ дунейы Хуышау. У
Уымæ искæмæ куы тæхуды кæна, уæл бын æннæмæт бынлур
уылдæзенис.

Нæфи æннæбындурај на байтыгта йæ тæртгæ:

Ей, тæххуды,

Минчатæс кæмæн ысты и' адæм;

Хохæды мергæтмæ,

Егъоуыс тæххæтстæс кæй зарæг ныккæнни!

Йæе адæмтæ болгуыстæт дуне фæлдарын

Кöюүриш кöюүриш кæй бол y!

Дæй, тæххуды,

Йæе адæмтæ шынæгæ улæфтиш

Океаны матрæбильтæй уыллæнни,

Егъоуыс тæххæтстæс

Ийдöбыныт кæй бол y!

Уый хæллæсш, тæххудын y,

Уый аэз зонын бæлвиро –

Дæз чысыл адæмтæ сонт лæтту дæн.

Ахæм сагъæста адæймагмæ иууыл тынгæдæр æрцишæуынц
зын кары. Йæе чысыл адæмæн, йæе чысыл бæстæйæн тæрс-
гæйгæ дзы балæуы дунейы рис. Сæрвæлхæлæт æмæ уий тыххæй
нæйлылæууы царды иууыл рæстæдæр фæндæгæл – свæййы ду-
стæ. Чысыл адæмтæ сонт лæтту кæй вæййы, уий йæе нал
фæххæвæуы дунейы æнцой балтеууынæн.

Йæе поэтikon дунейы раст ахæмæй нив кæнны Нæфи йæе
лирикон хбайтары – æмбæргæ, æнкæраг, йæ зæрдæмæтæ исы
иу адæймæдæжы хынциым дæр, дунейы рис дæр. Апы пæр-

ди йе, – рæстлзинады охыл, – жандавы атчидær жеме алды-
дæр. Умгей нын свéйи хион, жеме цеуылфанды ма хын-
цым кæнæд – йæ сабионты айылды аеви, йæ уарzonен
амонд кæй не 'руаста, уапары чи баҳауда жеме артлахсыны
тасей йæ фылзыахмæ чинеуал уәнды, уыпсы салдат жеви
мысыраг лæптууы катайлыл, Ирыстоны кад йæ хæхты аемсæр
пæмæнне у ќеви, дунеййл аргбандзарынма чи хбавы, уыдо-
ныл – йæ уды салгæс бил исем нае зæрдæтæм. Йæ алғем, йæ
Фылбыастæ йын цы дзурай, ууыл у разы. Цеуыл йыл сæ
бар. Кæд зæтвой, уед мæлæтмæ дæр – пæттæ. Сæ цырагъ-
дар у.

Фæлæ алæймаг алæймаг хъумама уа. Уыпсы стыр ном
дæлгемæ әеруадзыны бар никемен ис. Уыпсы бæрнзинад
уымæн никүн рох кæнни Нафий хвайтар. Хæссы йæ, ты-
рысаайу, бæрзанды жæмæ, хурау, жæттигæй. Йæ раттæт
зæхх жæмæ алæмæн сæрыстыргей уымæн зæтгы:

*Цеуыл мылы уае бар.
Дæлæстæ сез лæг обæт,
Пæкбарау сæркбүлигї
Уæе разы дæр сез
Нæе лæуðзынæн никүн.
Нæе цурон, атчелой пыласеї
Нæе раттæзинен никемен ком.
Мæе мæлæт гæсбуумæй күн уа,
Уæддæр уын зæтгээзынæн
Рæстдинад.*

(«Ехсеви хъубылтæ»)

Нафий лирикон хвайтар нæе ултæм уымæн хæсттæт
лæууы, жæмæ әермæст авторы «æз» не 'влисы, фæлæт дзури
«Max», цус адæмь жæмæ рæсттæт алæймæджы номæй дæр.
Дзурры йæ ныфсджынæй, нæртон лæджы дзырл Хуылаума
куылд ххуусты, афтæ сыгъдæт ирон жевзайл. Дзупшаты Ха-
дзы-Мураты зардæ дзы уымæн барухс: «Джусой-Фиртол
поэзий кæрæзимæ лымендзинад баколтой нырыккон ду-
нейи поэзий гæнгистзинæдтæ жæмæ ирон поэзий тради-
циите. Фидар баст у ирон зæххимæ, ирон жевзагимæ. Ирон
парды дегалтæ, жуууглæт (Нафи сæт йæхæдæт фæлæт йæхи
пæстгæй), йæт абастьгæт, йæт эпитетгæт, жæтгæй йæт фæлгон-
цион системæ – шуулдуу сын ис арф ирон национ хара-
тер. Раздæр-иу жæт кæд асайдтой ирон парды атприбуттæ на-
цион колориты охыл, уед жæм ныр ахæмтæй никүнад ис.
Ирон фразеологизмæ, жæмбисæндтæ, запъялтæм жæмхил

жæмæст дзы мæханиконæй иунæтæт дæр не 'вналы. Жæлдзæв-
гæйы пафос, иумæтæг монды уылæн сæт йæт уæлныхты фел-
васы жæмæ райсынни оригиналон поэтикон хүрүз».¹

Зæрда чи агай, уыпсы хабæргæтæ афтæ сыгъдæт, джип-
пы жæвæрлæгæй күн жæссай алæмæ рæтгæмæ, уед, кважы уæл-
фадмæ чы нæт хъубыса, уый хбайматтæ дæр фехбұысзæз-
ни. Хадзы уымæн байрад: «Чиныг «Зын кары», зæтгæг-
чынг – Нафийи иууыл хуыздæр жæмдзæвгæтæ!»²

О, уед жæт иууыл хуыздæр жæмдзæвгæтæ уыдсты, фæлæ,
уый ма зонай, жæт иууыл хуыздæр жæмдзæвгæтæ уед нæма
бахæштæ.

Фæлæт чинпкæсæджы уййбæрц бирæт жæнхæлмæ жæссын
нæт бахъульдис. 1967-жæм азы рухс фæлтой Нафий бонраеф-
ты иууыл зынгæтæ дæр поэтикон уацмистæ, парды змæлýнгæ-
нæн тых (динамика) жæм иууыл ирлæдæржæтæ кам зинни, уыпсы
чиныг – «Енæнном чиныг».

Нарты Уырызмæт жæт дзæнæтæбалинаг, хъæбатыр, ног-
гүүрл фыртты жæнæном, жæнæхистæй күнде бавæрдта, лæптуу
фæсттæмæ тæргайын здахт күн ракодта жемæ, жæт фырдимæ
таурæттæзуринаг стерди фæрцы жæттæтæ жæхирдлæгæт
куылд фесты, афтæ Нафи дæр жæт хуыздæр поэтикон жæмбирд-
гондæн не ссаңда сæр, фæлæт «Енæнном чиныг» жæт лæджы-
хъæлдæй жæхидæн ном сколга.

Уыпсы жæттæсттæл поэт жæхæг жæнæууңдæтæ нæт уыдис,
чиныджы раидайтæнны ныфсджынæй уымæн зæтгы:

*Лæгыл фидайынн хорз ном жæмæ номдæйд,
Кæд сæ, лæгаду, чæт уðеселогæтæ ссара,
Нæе ійни уои жæттæ рæсттæ түтæ аетæе рондæзæт,
Уынзæлкы бон сæ, хæдри кæриду, нæт дара.*

*Аз
а чиныгæн ном нæт дæттүн барсай:
Кæд хорз гүүрд у –
иæе зæрдæттæ ахсарсай,
Йæхидæн ном, Иронвæндæджы сарсай
хæрзæджы ном,
ыссарасæд!*

(«Ном»)

¹ Дзупшаты Хадзы - Мурат. Зин жæмæ абон. – Пхинвал,

² Уый дæр уын, 173 ф.

Ном хәссын кады тырыса хәссын нәу, фәлә Нәфий «Еңнөном чиныг» ирон поэзийен, Ирыстонен номы чиныг разынд. Ермәст йәе номы тыххәй йәе нә зетбын. Аны гәмбүрдөнд, – уацымсты тематике, сә композици, сә афыст, се 'взат, се 'шпат аивтәй, – у, 60-әм азты нә ирон поэзии дүлжы цәстомаевлисәт.

Нәфи, күбіл поэт, афтәе йәхси әмәт ағылтапыр, фәлә паралдәтает дүлжы тыххәй цы заттага, стәй йәе күбіл заттага, уыдан фенен көлтой, уәд нәем поэзи цы әмвәзәдәл лаузыл ис, уәй. Ирон критике йыл уайтагъд үймән әргәвәрләтәй цәст.

Йәххиләй дәр, литератураүәйә дәр бирәдомаг, аивдырылды әңгәт дәсны, дәзенеттабадинаң Дзаболаты Хазби йәе мәнәе цы бынаты жәверләт: «Азгәй-әзмә нәе литератураүәйә дарләрә разеты тыйғай тыйндер ахадыны, фидар биндиур ынчи басулыкти, уыпсы уацымстыг.

Уыдан та, мәнмәе гәстәе, сты әнәмәләт Кюстайы әнәмәләт «Ирон фәнендүр», Мамсыраты Темирболатең цы дызылдызғанға поэтикон ранхылтага фәрхәнде, уыпсы поэттә – Секвайы, Гәедиаты Помахы, Бригиаты Елбигылыхьойы, Коқойты Арсены, Малиты Геуаргийи, Нигерес (Дзанайты Иваны), Мамсыраты Даебейи, Күубалты Альясандры, Барахъты Гинойы, Беджызаты Чөрменни хұздәр уацымсты, пәрнұхтуагай не 'хәснәй чи фәхъуыд, уыпсы поэттә – Хъамбердиаты Мысост әмәт Калоты Хазбийи әмдәзәвгәті чинтүйтә, Плиты Харитоны дыуузе кадәркү, Тугаты Дауды хұздәр пәссетә, Плиты Грисы «Чөрмен» әмәт «Салдат» әмәт ма ноджы иукворд уацымсты.

Фастаг расстәгәджы цы уацымсты фәззынди, уылонгәй мәм тәккәе ахадәгәдәр кәссынц Гафези пәссетә «Бәстү фарн», Шәрүбаты Альясандры әмдәзәвгәтү чиниг «Арвәрдүн», Джусойты Нәфиий поэтикон әмбүрдөнд «Еңнөном чиныг» – әмәт ма ацы номхығылда бадфтауғен уаид». Уәд «Еңнөном чинылдық» тыххәй шы бирә жепәлән репензиттә, уацтә уыд, уыданы иумайған нысанниуг дәнән-табадинаң Хазби заттага палдәр дырләй.

Ағтәмәй Хазби Нәфиий «Еңнөном чиныг» жәрәвәрләтә классикты уацымсты әмрәнхү.

Къадәр кады-бин, – «Еңнөном чиныг»-ән, – нәе көлтә Дзүншаты Хады-Мурат. «Нәе поэттәй йәхси әмәт йәе расстәдәкти тыххәй иуыл үзәгелдәр ныхас чи заттага, ууыл күб

сагъәс кәнәм, уәд фынцаңы-фынцаң йәе кой скәнин хъеуы Джусойты Нәфиий «Еңнөном чиныг»-ән». ¹

Фәстәдәр әндәр ирон поэт әмәт литератураүәртасәг әмбүрдөнд, әмәт әмбүрдөнд «Нәфиий поэтикон жентист үйл әмбүрдөнд «Еңнөном чиныг»». ²

Афтәе нәе зеттин, уәдтәе цы сарәзта поэт, уыданыл йәекүвәрстү ахиз, уйй гәнән нәй. Поэт тә 'мбырдөндө, нығадынын хәххон әңгәсәу, йәе базырга айтыпта дардыл, ақаст Ирыстоныл әмәт нәе цин, нәе хылтагай йе 'штетүнгөт цәсттәнгас схелд алғауыл дәр.

Афтәе нәе зеттин, уәдтәе цы сарәзта поэт, уыданыл йәекүвәрстү ахиз, уйй гәнән нәй. Поэт тә 'мбырдөндө, нығадынын хәххон әңгәсәу, йәе базырга айтыпта дардыл, ақаст Ирыстоныл әмәт нәе цин, нәе хылтагай йе 'штетүнгөт цәсттәнгас схелд алғауыл дәр.

Нәфи уыпсы галуан аразта уазал хәстү дүлжы, атомы улжәссең тас нын нәе хұзыры күн сыйбыта, уәд. Уймәт гәстәе чинидәркү сәрәй-кәрөнмә араугте пәннәр дүлжы уыпсы судзате комуләғф. Арауы аивадоняй, поэтиконяй:

*Әхсәв барасыг. Барасыг зәхх дәр.
Хәхтә нал зоныңц сәе сәр, сәе фад.
Цей ма, сад зәхх, чы мыи ныңбәзек дә,
Мен нее хәсүү үед та дә уам!..*

*Әхсәв барасыг. Барасыг ме 'хсәс.
Уый күнүң үүх-мүх кәнү, күн әзот.
Зәхх, дәе хәйлемен – Амрангей ме 'хсән –
Кәд нее фестад тә үд әңцой?*

*Әхсәв расынг у. Зәрдәе аәрөне у.
Нозың дәр нал хәдер а дәржү, нал.
Ай, чы хорз ү, науғед цы ног ү:
Атомы басты токай,
Дүнейи салбес
Раст ләдәкү риүү смал!*

(«Расыг әхсәв»)

¹ Дзүншаты Хады-Мурат. «Нәе поэттәй йәхси әмәт йәе расстәдәкти тыххәй иуыл үзәгелдәр ныхас чи заттага, ууыл күб

² Джыккайты Шамил. Нәе вәййи рухсан сау талынг йәе ингән // Фидикует, 2000. № 1. – 13 ф.

Поэзі әннәрүнцій, нығсей хотыхдын уды фос у. Нанғиғы лирикон хайттар расыг ахсөв, расыг зәхх уымтаң нишәмә дары. Кәд стылтыға дәр тұлжы әргажатға сты, «маст, цәхджын ысты, туғау, раст», кәд «зәхх фәлмән у, Квах дызы тоҳийи онг ныҳсы», үеддер ай үйдеге не 'нда-вынц. У үмтән йәе нысан стырдәр у. Үйй зәххы фәстагеттүл тыхсы. У үмтән у тыхджын:

Зәхт, дә хөвөттеги рәедбасст у ме разб.
Цең, мәе кәем дән, үйм хәбекон.
Үадәз дә зынты, үтейіл А.М.берау,
Аз мае фармы бон мае менон!

Фәләе, кәд дзурға афтә кәнны — «хъәлон», үеддер чиниджы үйнамаң әннәрүнцій уд, поэт-тохтәнәндікі фәләттің. Үйпін үд разы нәеу хъысметтимә. Ток кәнни йәе нықмә. Евәрі йәхіи жәлдегуттә. Йәхіи, ома адәймаджы жәлдегуттә. Хъыт ын у Расул Гамзатовы базыражын хъульды дәр: «И если завтра мой язык исчезнет, то я готов сегодня умереть».¹ Кәд хъебулы марл мад зынай уромы, әммә, баляснан йаे квалитуғ күн ракенай, үед зәнғен дәр әнәхүс-гәнғаң нәй, әммә жәзаг дәр жәтүйстаг нәу, үеддер нәй гәрзата жәрәвәрән:

Фәләе үедме қыбдел әуджы туылмасмы
Бәрзомә ләдҗактарәд րәедиссенне ис.
Пәсмәй кәноти нае зәрдәсілі риүүындыл
Фәстапаштие, Ордениң қатодау, дис.

Аз же 'зәзитет тәзелесті хос күн сарапи,
Үед амалын зын пәнг! Мәе же мәләт циү?..
Мәе ныңд әзазыл үйн тыххеї күн зарын,
Кәд бафтауын ше үәрепенбоннаш иу.

(«Фистаг Расултә»)

«Зын кары» әмде «Еңгеном чиниджы» хұзынен чиңгүтәге цы әзаяеттыл пәннәй фыст, үйдөнен, ай-твайдар, афтауынц сәе цәрәнбонтаем. Әмде Нафийи үйпін цәрәнбоннәмәғта-үағ зардыхтей иу, стәй сә тәккә ахсжиагдәргей, Уғыдьбызастейи зарәт. Зәгжән ис, Нафийен ие Райгу-рән бастигей стыр уарзатгәй сәнтиси аивад әмде зоналды бирә күсын әмде бирә аразын. Патриотизм бастигей ләттада күннен у. Әмде поэт йәе бастигей аивады ләттада кәнни йәе фылпаг поэтикон үаимыстай фәстәмә. Йәе бопрағты кары уый разынд бинтон жәргомағ. Уәлдайдар — «Зын кары»,

жәмәе үырдлыгай рахызт «Еңгеном чиниг», «Сабыр ныҳастә», «Бонрәғфты сағастәстәм», «Изәрәи рухс»-мә.. Цәуы дарл-дәр.

Амонджаңын адәймәг у, йәе түт-стәг, йәе хион-хәстәд жылты уарзат, шарды зыл йәе Райуырән бастәйи уарзимә кәмән сиу вәййинц, шарды змәллиңгән тых кәмән фес-тыни, сәе ишән ләттадәнгәйә иннәтән дәр чи фәләтгад кәнни.

Мәе бон у филарәй зағтын, Нафи үйпін амонджаңын а僚мәк кәй хаяу, уйы. Йәе хәдзар ын Ирыстон у, Ирыстон — дуне. Әмәе — иннәрдәм («Мәе хәдзар амәе дуне»). Афтә күн вәйин, үәд адәимаң бынтон әндер хъәләсей фәзары. Фәләе үдәнцій нае ары, Ирыстон чысыл кәй у, уый охыл аәфхәрд кәй жайыфы, үмтән:

Чысыл дә өты, мәе Ирыстон, чысыл!..
Фәләе өтәуыл күн үйнәнди, үәд
Бәрзомә ләдҗактарәд ရәедиссенне ис.
Мәе зәрдәсілі риүүындыл
Дә үәрәкәе ссағы үәннейи ڈاز мәт.
Хын сәмәе чинес, хорз сәмәе фылдәй.
Хъылдау ынн радиа ие 'жәер хай' зын,
Дэйләпей хай — хәрәзебоннаш, чыныг.
Чысыл дә өты, мәе Ирыстон, чысыл!..
Нәе үйд дә кад дә хәстү, 'жәер, нәркә.
Күн-иу бүрстой дә фылдұлтас, үәд сыл
Дә түскән қызыртт ရәедбу калдәни, бәрәкә,
Фәләе өтәз зарег чи скодтапиә, чи,
Кәй тәлебеста дә судзас маст, дә зын?
Ермасст нае хәстү, мәдзұра сиңб.
Дә ишүүүд маси ше үәрәкәе хәссү.

(«Мәе чысыл Ирыстон»)

Адәмни сәе фылдыззыхыл зарынмә күннауал февәлель, йәе судзате маст, әм зын сә күннәуал фендавы, үәд арцәуы бәстистең. Җи зоны, нәе Раигуырән бәстеге бәхъбоннаугай жәмәе квабазгай үмтән фесеңғатам амәе сафәм. Ениу, афтә у, әмде ма йәе «чи зоны»-та цы сты Иштүүд ғенусы 20-жән азты райдайены дәр ма Пасанауэрәй (Феснауэрәй) фаләмә — Хъулькомәй, Тырсытомәй, Онәй — Душетма Ирыстоннанта халыгой, стәй нын сә Советон дүлжы Сталин, Берия әмде Орджоникидзе нае комәй фөлевәстәй жәмәе сә дәләе нае фылбоны сыхатты түтәйдәз хъәләсү аттыстой. Ныңдәр 90-жән азты агрессиий фөрлән ышанғомыл нығфәл-дәхтесті әмде йәе ىылғафай сағын. Триалет, Гудзартом-ты раджы аныхбуыртой.

Цәмәй үздөттә ма уй, цәмәй нә фыдәлти зәххыл
үәләхок ма уәм, макәй йыл уадзәм цыфкъах әмә түгәй-
даг къүхтимә цауын, уылнә ахуыр кәнә поэт. Уыпсы аеве-
дијау үәлахизмә нә хоны аивады җезвагей. Райтуырән
бәстәе нын уый тыххәй идеализаци кәнбы:

Чысыл даे ды, мае Ирыстоң, чысыл!
Фәелле фәеде дае хәебуттаң әхән!
Дае рәбәвәдең күң фәенүүк уой, уед сыл
Нә кәңдәзен бон изер, тәхсәт та – бон!
Дае сөрәстәу хәсәзәистем маң нә сәр,
Цәмәй нын уай әзыллатып, хөсн нынад,
Кәпенә дае номаң арзулың кәмә ‘фәерм!

Уый шурон кәнәе билалып ныхас нәгу. Уыпсы фәндәгә
поэтен йәз зәрдәйи арфәй цауыны. Гәлзыни йәз үләй
Ирыстоны сәркелтәу, Ирыстонын каден, Ирыстонын ивгүйд,
абон әмә фидәнүл хъульыгәнгәй. В. Маяковский сә-
рыстыргәй зәтви у йәз бон: «Отечество // славлю, // кото-
рое есть, // но прижы – // которое будет».¹

Ләниу, йәхәдәгәй йәз зәрдәйи дзуринагәттәе ноджы әргом-
дәрәй рахәссы хұрмә. Ёргомәй әмә зәрдәригәйс:

Мәе өйнүр разынди – хәсәзәзынен,
Мәе мыйын сүнгәүнди – хәсәзәзынен,
Мәе фәнделәп басынди – хәсәзәзынен,
Ернаест Ирыстоң үтед асый.
Ез үләй үй аномадынан,
Ез үләй үләзен мае уәд рәбәй.

Мәе Ир, мае кәес – Ирыстоң,
Мәе үип, мае хөвә гәмә мае зын.
Күң бағынайды, уәд өни, тәххүрстәу,
Дәләдәнәй дүртәе дәр хәссин.

(«Сомы»)

Адәймамә фылнағ афтә фәкессы, цымы уыны ныхас
әрмәстәр деклараци у. Цымы аңдат сомытәй фәүйләзенис
поэт йәз дзурингегә, фәләе Нади Нади үлмән У, әмә ссардта,
чинигкассаңды зәрдәе уадымысы цәй тыххәй айста, уый –
парды рәстәлзинад. Ағылтыр, зәрдәриссән, фәләе үәдләр
– рәстәлзинад: бәрзонд ныхассәй чи райдига, уыпсы ныхас
жәрхызт, раздәр җевзег үәд, ныр «хорз у»-ын жеппелдә,

стәй авторы стыр хұльыды разында хүрәргомгәй:

Чысыл дае ды, мае Ир, чысыл дае;
Зәххыл та башадис ағыдау;
Кәд кәбәда рапасуы ишволдәй,
Үәддер үыссыл вәситтә даеу.

Ныргаккә раст иууцтар уырдыгәй цауынц нае Фы-
фылдәр фылды нае сәрүл слеууем, нае риуге наемдҗы
ныхмә нылдарәм, ардагыл бандайны фаг дәр нал ско-
мәм, үәдләр никәй ңасть сахадәм.
Ахәм рәстәджы адәйматьл үәз Фылдыбәстәйс раз стыр-
дәр, бира стырдәр хәс кәй ис, уый цы зонын хәжүү по-
этән. Искәй бәстәйи рәвэлдәй үәхи Иры зәххы хъызт
умыннынны исти үәз зәрдәе («Фылдызәхх мысынан»). Поэт Фы-
лдызәхх әмә рәстәджы раз үәз хәс зоны бәрәт аәмә фида-
рәй. Уыпсы хәс ын у парды змәллиниенән тых.

Мәе Ир,
Мәе ләт дае фидеи ү, дае хәсесте.
Мәе зәрдәйе дае хәбисмет сайы ڈзырд.
Сәнәу хүрүмәттәш уаэрзоты ныхестеп
Фәчи сә дүг. Мәни рәстәкәт арчыд.
Күң өйн хәрдәттән, фәнделәгагау, мае зәрдә,
Кәсстөрәу өйн күң лајуылтаси үөрдөв.
Ныр үоли рәстәкәт атхы, мае сәртү –
Ныллыку фөйттәү! Еззар, фәстәз, хөві!
Ныр өйл, мыйын, күң рәңеу балири истүү, –
Дае бүнәдәттә күң ныллыктуу үой сол,
Уәд азимат – кәсстөр үа асби хистар,
Уәддер үүдзенни фибиссан нае ном.

(«Ныхас Ирыстоңма»)

Поэт хорз зоны, «Иры кәмтү хиуа фылдәр-фылдәрү
галиу фарсәй уасы» («Хиуайы уаст») – фылбылтызы нысан.
Фылбыллыз та хи къахы хәдбөйнәй дәр фәзныны. Цәттәе
йәм хъумаж уай кәлфәндә дәр. Мәләт кәл зәххон лә-
гимәт үәу лымән, үәдләр дзы әнәрәсуга хорзак күрү
Нади – цәмәй үәз үем байында, ахем хъуды? О. Зәххон,
фәллойтәнег, рәстәг адәймадулхәссең үәз койж дәр төрсгө
кәнбы, уый үйн амтубуылай раздәр исбын кәнбы үәхиг?
Ләнәрдәгү таңылай. Фәләе үйл баууңдәм. Баууңн-
дәм үл, күң үәз байында, ахем хъуды?

Цәмәй, күң цауа Ирыл истүү,
Күң хәсека үүдүлдәй, тәхсар,
Уәд мүн үа а-зәхмә фөредисы
Мәрәтәй сөрүзөхөнни бар.

(«Мәләттә пәй фастемә дзурен»)

Бауужндем ыл, жермәстдер ахам жәвәджиау хұбында-
джы охыл кей иис цардонағай атөнген, уйың тылхәй.

Надиры оээзийн, улимаа юу патриотон жемдэвгүүтгем, ис-
ти ахэм минуугүй: цыдэр гэнээрцэүг хувьшиг – деталь зөрь-
мисы, гэмэг нын гэй бауырлын кене. Афгаг нээм флаекасы, цымга-

Уйый жетгэлдээр аялж хтуамж уя. Уймсэн гэмэг ийг кэй тыххией гэмэг цаёй тыххай өөрчилж, уйийг гэнэгээ узыцы гэнэргүйгээгээ хбууьцааг не сорицуудзенис кэнэгээ та бийнтондээр ние уйдзенис.

Ахэм уаимстаем хауы жемдэвигэ «Агъдау». Лирикон хвайлгар юг уарzonы раггэй нал фелта, фэлгэйн гэгъдуу хьазы „“ юг удгэй – юг камстаем күвид фэзынаа.

*Не хххххем архы шах жет салы, Фесурь, ды ма аулер дас кбахтыл
Пеи ар! Уйи юниарх ышзайен
Их сөрбесиен у аулеод ххххтыв!*

*Мыскалының шеңбұхадын төмөнфылтисе –
Мие бөлек жаңи тишиң сәзбадаға.
Ішсе худың фонтанқа сенімпүр төмөнфылтисей
Фестивале, миәндың скотуңдамай, хайыл!..*

Алдыра, заххон царды күйд вайый, күйд амбаслы, афтө – нывыл. Зәспантенаг ритм, жаласт хувудыйгәйттө, джиппугаңдь рифматтө. Фәлгә ңастанас наң сайның сәң-фөдүлл. Ҷастанас быры зияеттәнгә. Стәй фесхуны җәнән-хәбеләткы. Уамысмә фольклоры тәғаф кәм фәхәштән вәйий, уым Кюстайы «Ерра фыйиау»бы заххон гәррадзинад дәр разыны, поэзи дәр ныщажәр калы. Афтәмәй жегузырынхыттә райдайыңц тыбар-тыбур.

— Ахриз! Ирон аюлдашты аралы!
Даң бекхыз лас сипатең даң фәсүйл!
Ез ма аябдау же зердиг дарын.
Ды тар Даң баскетини не фенди.

*Архызмен... Нәй җәңән: сиах дәни!
Есөдүм мес зәрбүл, хиладу, дарын...
Мәен бәх тиң разең көдән ахшыну,
Нәз замс бойтасай моли хүдүти барсай...*

Но мы кодма мес цаузе цард сенад, —
Ме тыхын болите из подгасей гервистон
Фыннах хедон мын бахуында мес мад,
Мародзаг хедон мын бахуындоэн Иристон

Хварадас кене Сайхок.. Нæ сар.ме – мæй.
Дæлæ дæнджæз, съвгеллону, дæнхæххæз фынæ
Аи дæненеты бæстæз y!. Фæлле дæн мæнен
Нæпї фæнчæрæз аенæз Йр. Иc хæснæмæрð фæнæз

Нафимға уылды әнгәнхъялгеджы, фәләе зәрдәйил нын-
дзәвға әмге әнделдзгә хұбыльтыға иуулылар шәүлини Фы-
лбастайы стыр уарзатай, поэзиярзакты зәрдәтә бал-
хены бәлгүйрд, фәләе стыр хұбыльдай.

Цы зөгтүүн дæ фæнда, уымæн хбумæт уæз уа. Альбон алдаймаг цы хбүүдлэвтийг жæбэлүү, уылон дæр жæм, нысса гьæс кæннын кæуул хбæгуу, ахæм хæдхуыз формæгёй куы баҳæссай, уæд алвады уыйи цинат у. Нæма Нæфи йæе чинькæс дэлжигэн ахæм цинтæ иу ѕемæ дыууг не 'рхаста. Сæ нытæшæн нымайсан нæй, фæлæ бæлтвирд у иу хабар – цæмæй ахæм æнтyst дæ кбухы гæфра, уыйи тыхæй æрмæст курдлаг фаг нæу. Уым хбæгуу лæгæу лæджы жæсар. Нæхоныл дæр билць чи уадзы, ахæм жæссар.

Лирон хайтар хохы куы фэрсы, тэгшуд кэл вэйни лаёт, уед бын дзуалис: «Пьаэх айнгэгэй дээр ма ратон къяа-бэр, Кыурымэй дээр ма ссар д' адамы къяасэр, Даа кард фыдгуулмаэ кэердзэмэй зэвдис», уед ма тэгшудыл үндэр

Хөөддэг гал.

Мыссынц ылтадол:

визжет ѹ, не көннү сурмахуир,

Нæ хөсөнчү ахсест,

фысау, Ѹае зыны.

Искуы арвиче күнү скажы, уаед

мәй – былкохыр.

Уылже түдкөджын күнүрүсү

поэзийи.

Джайяж азты фыщаг ардаат-ну ладжы кульгэн карз

тэрхон жерцил кульгэнджыген сахиел, фәләе афтә хур-

жртом раңгуун мәнгэ нәем уымис. Нафи, фыщаг цы уасет

ниуласы, уыл кей жергөвдүнү, уымсай дәр нæ фетарст.

Тәрсын та-иу аей кодтой. Фәләе Ѹае дзуринаатәе затыга Ѹае

хъелгессыдзаг.

Дәмәе Ѹае поэзийи сфергесиста, жермәст поэт Ѹаехгәдәг нæ,

фәләе маx, аив дзырд чилгериидәр уарзы, уылон сөрсүстүр

кәмәй хъуамаे уаинкам, нæ сөргөе бэрзенгиты кәмәй хъуа-

мæ хәссиккам, нæ литературәйи уылды уашмистәй иу –

«Хъеддаг гал».

Уымын виn бәрәг феххуус поэзийи публицистондинад.

Эзийән дәр жалгателон ал нæ кәннү. Поэттән райхалы Ѹе уенг-

ты баст. Ішә дзуринааты ком бакенни сарибарағай. Дәмәе уылы

фаджеттәе радта Надрийән дәр.

Үәлдәйкөр, уылды заманы поэт парахатай авнәлдта вер-

либрмәе. Поэтикон публицистике-иу система максималон бәр-

зәндиmæ. Дәмәе, уашмис пәутәй гәндигъд, динамикон күлү

вәййи, уәд алгаймаджы уүнгүтү афтә ахизы, жеме йыннал

фәхатдзынга Ѹае публицистике дәр, Ѹае верлибр дәр... Баф-

тауы Ѹае сағъәссыл.

Иу әгомыг лағән Ѹе 'фсымаәр амарл жеме мәрдзый

адәм се 'рдиаг нæ уағтой. Әгомыг та ләүүүд агомыгай,

дүрдзавдай, « Ѹае рустыл шәссүү цыд»:

Сәмәй ну уаеди –

Нырынтысты асаптайдо

Дәмәе уыннег хөсөрэм

Сирвазити Ѹае дээххай.

Фәлүү ардажыл хәрәг.

Хөсөрдүзүг нылжас

Нынныннег кодтота уайтасад

Фөсүс хөсөллөсү.

Иншег хөсөрэм –

Уыннег хөсөрэм.

Дәмәе уаед адәм бамбажстый аяланы –

Зынхууст лөгөүл се

Чи көдтә фылдэр мәм!

Дәмәе пыма ам фәжис уашмис. Фәлтам, зианыл жаңатай кәй зәрлө скъульгате кәннү. Фәләе йын автор ссары ноджы Зәрдәгайгәдәр дегаль:

Үәеди опа күйдәме чи хөхүиста сенцад,

Нылм хадржытаем көмәй нæ хайд ҹассын,

Ныр үйдөн дәр

Сө ҹассыннег арсарфтои,

Сөхү эзиннег

Ерәдийвөйсүннег зөрдүл

Дәмәе аситтайд башты мәрдожынна.

(«Дөгөмүг маst»)

Ацы жемиззөвгөй поэзи, философи жеме публицистике, дәсны нывғенәнджы ахорантай, се кәрәдәи афтә ардах-стый, афтә алысты аеддәг-мидег, жеме се чинликкасег Улағефы уалдзытон саурайсомы дилинджыты адау. Улағефы жеме дзы не 'фәлдүс. Ноджы Ѹае арф траизм, хъуыгазы зәлләнтау, дыздызгәнгә, нгерү зәрдәгейи ктууымты.

Дәмәе Ѹае пас ис ахәм уашмистәе. Уылоннег, жермәст дәр уылоннег ис барән аивады күсәджы раңтән, Райгүүрән бәстәй, адеми раз Ѹае лағгедтән. Дәмәе се Надрийи сфергесстады күү барай, дәр зәрдәйил дәр күү жергөр-гәйе, уәд нæ фәжьемдәсттүг уылзынна.

Нæ фыссаджы сфергесстады Ѹае райдайнег абонмә цы жөнәсаккүүйгө тәтгәе шауынц, иу улдагас буаруу ай кәрдэзийил чи бәттү, уылды жөнүүистег темәттәй иу у Мады фәлгопп – хиуулхәлгә, парлдәттәт, хбомылланет, ирон хәдәфсарм сылгоймаджы фәлгопп. Уый йын у цардымгә-лиянгән, поэзи фәлдисини тых.

Суант поэти фыщаг чинлыг «Салдаты зәрдә»-ын фер-гом уылы хъуудааг. Чинягкәсseg аенҗәфхаттәе нæ фәгүр-дәртү әвзаргай, кәннү ныййарәдҗы кой.

Дзыртам, поэт мады фәлгопп күүл баста Фыбыбес-тәйи фәтхонима. Мады күүл мыйнү хәстон ләшпү, дар-дәй күүлкәсси се хәлзар, се бинонты архаймж, уыл фөвр-ци фәсчүлдүмүштардын уәдли ирон поэттән сси аивадон малзал. Надри дәр нæ ахызт Ѹае изувәрстү («Мад уарzon райуыраен хәдзар»), фәләе уәдләр ссардат, Ѹе сфер-дистадан характерон чи у, ахәм дегальгә, жеме Ѹе 'мәзәвгәе иннег уашмистәй фәхихицен кодта уылдоны фәрци:

*Егыуыссыг дө... Кәнүис фәенәтие,
Еңкөңсүс сабыргай ды аебдел.*

*Де фырт ис уал азы седде –
Цыла дын аебәнхәддәй дәед дөн.*

Кәнәт:

*Сәррәгас дән, мәт ма кән, ма,
Нәе мый ис бур рондзы аебдулән.
Цәй, тәа уал кән, нийиарәг мад,
Мә бәесстү, ме 'нахтом' хәебдүлән.*

Йәе фылшаг чиньджы фәестәг ўе сәфәлдистадма рәстәг джы мәңгү проблемон таваг күни фәхәншәг, уәд, ўе 'мдугон поэтау, уый дәр апархайды мады фәлтонц стереотипон хүбзүйравдиссыныл. Уый наем 20-жән азтәй фәестәмә, зәгъән ис, модәйбы уыдис:

*Ма мол баҳуд. Уый фәебәдт мә номыл,
Ичнейджы фәеревәйдә, фәехаста
Хәсстү күни, рициә, уәед иңәзүргәк мә роныл.
Ме 'хәспәрәд' ишени кояхәй сәрбаста.*

Загатон ын: «Хәэрзбон уал у, нийиарәг».

*«Цү, уедә, мә шуннег хәбебүл, хәсстә...».
Мәдән мәтәнен ишени дырыртәг ысбарән,
Нәй ныңфыннен уый рәсөвйд ныңгестәй».*

(«Салдаты сабъәс»)

Фәлә-иу ахәм разәлгын арәзт декоративы йәе хәйтарлы бирәншән бакәнен. Атында-иу уыны нынныңтән гәрәнтә. Рәзинлис-иу ўәхихүйзәнәй.

Ахәм ирд аәмләзевгәтә мады тыххәй нае поэтәмә фәзындысты хәстәры рәстәрдәкү. Чинигкәсджыты тәрхонмә сәхаста ныңфәдкынгәй, гәнжәкәмдәзгәстүгәй.

Уыны уадымыстәм хәуы «Гыпцимә»:

*Зыңмегон дарын ахсәв... Картофөвей комд уәедәртүйл
Дәлбистәни күкүтмәк ды... хәзүтшүт дө 'лхүйибы зыр-зыр...
Ды кодматай аргасутии... Мә сөр сөркүлә дө төрттүйл...*

Дә же тымыз бүне дө арбай мә нылмайр...

Ды кодматай аргасутии... Едәдеге әймәнәк тымыз мәнди...
Мә цәсити риз ләүүйд ахсәв он уәйүйдәкү 'фәсәр...'
Күнәд адар уынай үзү... Күн 'риеүүн, уәд, сенүн та
Фәхәссин, сабиңай, дө хәебисим мә сөр...

*Дәлбазах биләдәжты мол ныңр үзл ахсәвәси сабын ш...
Дәбастү күни фәссаңыр салдан ләгән тәе фын,*
*Үзәд 'ролыссын, гәнци, дө аргасутии көрөн-иу
Мән дәр күнәд фәенәниди уәсүиәләттү уәсөвни..*

Күрдият җәмә адәмөн сәрәлдистад бакодтой сәхин. Мад аргызутты фәрдүй йәе хъәбуллы зәрдәйи ың хъәбатырдзинады таунингтә ныншәрста, уылон баҳтуалджы сахат билүү күйд үаизынц, уый әртиви, мәйдап тәхсәвү дарл рүхсаяу, җәмә ўе уындаи зәрдәе әнгәстәг кәнны.

Мады фәлтонц арф, алышарсониә равдиссыны тыххәй иу җәмә дынуу же уашмысы не сәфәлдиста, мыйягат. Уыны темәдәрәй раргынта ўе чинь «Сабыр ныхаста»-йы. Поэт сабыр, тадыг-баргла ныхасай ныв кәнү йәе мады – ирон хъаууон сылгоймаджы фәлтонц. Ныв җәй кәнны, зәрдәйиләгәмә нысаныл чи җәмбәлү, ахәм ирд деталлға җәмә хъубылыгатай: «Йәе дзырд, ўе ми, ўе уынд – җепиет хұмынает. Кәрдәджы сыфау, уыд ўе ул әргом»; «Уыд ыстыр ус, ыстәй нытышыл», «Пас ўе тәндзыкку колга урсләр, Уыйлас колта ўе кәрдән саудәр...». Уыйфәстә шарды кәронаң аңнәртпегүә нае. Хызт дзы ничи у, фәлә алты амбараңтә аәмйам дәр фәсагычәс кәнү, ўе фәестә пры фәл уадзы, ууыл. Йәе пард арахдәр баст вәйиңи уыны сагъәссыл.

Уыны фәл, аәмйам ўе амәләтү фәестә ың фәл нынудалы, уынай ўе пардәй ахсәлигләр у. Нафимә мад ўе хъәбүлгән уымән фәелзәхсү: «Мә цәркәйәк хызтон мәхи аәгадәй, Мә мард та-иу мый бахизүт сымах». Бонзонгә мадән алышыләр нымад вәйиңи – «гәндәртү цүр-иу ракодата ўе хәрәгт, ўе сабити цур заргәе колта 'рмәст». Ныр «некрологтә – фәтчыгъәдән ныхаста нае уыд ўе мардлы»:

*Нәе ўын цабытой өзенәржытә ўе хабар.
Хәсерәннег хәсүтүлүк фистикәл фәезилд.
Хүмәмәтеджы хәххон ирон мад амард, –
Йәе цәркәйәк дөр дызыллаңын нае зынд.*

*Фөләк ыңбысты мәтәбәдүл мәрдэңүйл –
Едәдеги, хион, үс сәмә ләгәт;
Фөстәк зәххон үчүн – хәрәсәс, үессәсәй,
Фөстәк ләгәд – хәрзәзәдайыл төгөд.*

*Йәе аргасиәз, тәе арагахты сыйкәтү –
Йәе рәсөвйд ныхас – алыу уыд нымад.
Күнәд аәм кастысты сабын сенкәрдәй, –
Пына, женау, уыд алжесен ўе мад!..*

(«Дээпшама мый чи балзурлазни?»)

«Къэвда боны ләтпүн, әнәбон маргтау, Мәннән мә ахстон мады зәрдә уыл», – кәмәй хъувуды кәнай, уый тыххәй, дәе чини уа, дәе хылды, дә зәрдә йәххи хойдзәнис риүү күвлүтүл. Уәл нәе әрәндәвүү, нае сау сәрәй нае уурс сәрмә кәмән нае зылтам аргъ.

*Армасын афсурау, фәззәеджы тәркүарды
Бөгөөмсаралыкты аззатам аевасын,
Уәл балмайрам, иш ныбондо уо кейін оарона
Нәе сәрмә мад, үесілалыңынаны*

Мадыл дзуругәйә, фылдәр авторы ныхастәй зонгә-зозыны пайды кәнин. Фәндү мә, Нади, хъяууон фәлмән-зәрдә мады фәллонц ныв кәнгәйә, биннәттон колориттәй күйд архестджынгәй, аңдег аивадонгәй пайды кәнен, уый пәмәй ирдәрәй разына.

Лирикон хъайтарыл йәе рухс бон күү ныккалд, күү йыллныз гъяләнтә, авгау, дәғизәхмә күү атылд, йәе «сәрмә цы хүр зылд хъавагә», уый, земе йин «куы нал ис Дзыл-памә балзурини бон», уәл бафтыл салғасыл:

*Ныр күйд шеудзынен, адәм,
Сертикеаджармәй уе 'жсан –
Ез берзәндиши күй ластың
Аңы дүнешті же сөр?
Еси шессынен нал и,
Мартайты хъызыны ныссалын?
Еси хәрәжитен нал и,
Зирнәджиты халалу, феуен?
Дымае банинуу,
Дымае кәнен месселләй,
Ез ис нал уылзат никүй
Дзычада
Балзурини бон менен.*

Фаелә ўин мысыны бон ис. Емәе ўин мысы ўауден уарзон, җәхдон хъяууон нынгей. Йәе мад, пард цы мигә кәнгәйтә батылта, ныр жем ўае амәләттә фәстә гәнхъялма чи кәсвы, уылды әрвыйлабонон мигәннингәтәм цәстдаргәйә ўин ўае зәрдә хәрүнү кәрчүтә. Емәе лирикон хъайтары хъынцылымәй комкоммә хизынц чылкаксатма дәр:

*Базад хәхтү азизистиң:
Фод дөе фәедыл тәхжәд
Дуар...
Мартайты хъызыны
Митеги одийзат дөе фәед.*

*Дуар балзади гомәй,
Көртмәй уазал хәссы.
Үе, арабадзәх-ма комәй, –
Аз сенхәсләш-ма кәсүн.*

*Чи ма, чи зила кәрниү,
Ныр күй, рабапоах уа бон?
Тыркы схүйсқылае и көберти,
Уысмәй чи хәсса дои?*

*Көссең балыр. Нысекенды
Салогес көххүнти быйнен:
Ау, дәе цыбыр шеүенгәи
Сидиме разбехтеп ишті?..*

*Хәедзар сафтид сыйбаиай.
Пепи нал сүөзү арт.
Көд дөе фөөдүл тиекайе
Алысад, сабийай, цард?
Дуар балзад хәедомае,
Хәедзар – сидзар, сөркүл.
Ныр, апнус же хөгөлөмай,
Гол у чырынны көйл.*

Уылды хүмүттәг, зәрдәйил әмбәлгә әмәе зәрдәййи фәдуалдәт нынгә иууылдәр – «Дуар балзади гомәй», «Тыркы схүйсқылае и көберти», «Көссең балыр», «Хәедзар сафтид сыйбаиай», «Пепи нал сүөзү арт», «Хәедзар – сидзар, сөркүл» – иууылдадылысты поэзи. Зәрдәмәхбаргә поэзи.

Нади ныйиаргәт мады тыххәй пы биргә зәрдәмәлдәзүгә уацымстас сфердиста, уыдан «Сабыр ныхаста» ўыл нае фәуд кәнин. Алкәмән дәр аңы әннафөрохгәнгә, адлжын адай Маджы – мады фәллонц җәххастләрәй равлисны тыххәй ўәм алыхыз он аив хъубылтыгә әрлеуы, әмәе сәреңтәгәй-рәстәттәмә рахассы чылкаксаты рәттәмә: «Мады бәр-зонд зарэт», «Мады фәндөн», «Мады сынк» әмәе гәндәртә. Уымыт альхатт дәр баптархайы ног цыдәр зәтгыныл. Ирон поэзийи мады фәллонц саразыны хәс фыңын Нафи не рәвәрләтә йәе разы. Раппелыны аккаг уацымстас ўыл иу амәе дылуу же поэти не снывастой, фәлле уылды хъубылдаджы Махмә Надиийи әмәе Хостыхыты Зингәйи ничима айягфта. Уыданау зәрдәрләстүгә әмәе уарагейе ничима фәкодта йәе кой. Нафи йәе сфердистады хәссы, «Фылдхәстәй фәстаг ләгән рахассын Тырыса күзд бантыса, афта». Адәймаг сүлгөймәттә цы ахаст дары, уый ўаудыхъа-

дыш, дзурат у Нифийен уарzon сылгоймагмæ, стей адеймага, пардмæ цы ахаст ис, уыдноны тыххæй бирæ дзураен магмæ, йаҳæлдæт дæр сыл шус нæ фæлдиси альхузыон уашмистæ. Убымаен зæтбы йæхилæн ныфсæвæретау:

*Мен дзуруны хөсөуы фаги ахшæ ахгадауыл.
Мæ дзуринаас – лæджы рис ахшæ хæбаст.
Цæмæг нæ фæгуа Зæххæлæзæрæс, хаст.*

(«Мæн дзурун хъеуы ныр»)

Йæ уыпцы дзуринæтæ сты адæмын рæгъмæ хæссинаг. Емæ сæ хæссы.

Фæлæ жæрмæст уый парды фаг нæу. Фаг нæу зæтбын йæ бирæ чинькæсджигæ аемæ жемисонты 'рдигæй. Поэт дæррайтуыргæ ѕемæ мæлниаг ул у. Дураепарынаен нæ райтуыргы. Йæ зæрдæгæ рестæгæй-растæгæтæгæ рæвдиль фæдомы. Ёштæты хистæр куы уа, йæ паххæн зæххы п'ярэл дур куынæул уа, уæд дæр; йæ сഫæлдистадæн – раст аргæ уæд дæр. Уыл та жæннæмент архайын хъæуы.

5. Хьюлон дзуришæтæ

Хъулæтæгæ мады губыбыны дæр кæй ис, уый агæр дæр уынгæм нæ мæнгарл парды.

Фæлæ зæххон адæм стæм – туг ѿмæ стæгæй конд, ѿмæ пальмæ нæ зæрдæтæ мондæтæ генкъарынхом уæм, уæдмæ цинагыл цин кæндзистæм, кæуинагыл – кæутæ. Зæрдæтæ хъулæтæгæ фылдæр уыдлонгæй цæуыны.

Джусойты Нифийен йæ сഫæлдистадон куысты райдайæнæй фæстæтæмæ шуæй-иу темæтæ гæтбуыстæгæтæ уымæн фесты. Уымæн вин систы парл зæмæлнæнæн тых æвдисæг. Фыссæт йæ уыргæфрауан куысты сæртты куы æрлæууыд, уæд афтæкæм ныссомы кодганд – мæ абузæгæтæ фрæллоиы иу чинил иннæимæ хъумæтæ бæттон Фылбæстæ, нийтарæт мад, уарз, адæй-маджы удыхъæлдæй ѕемæ... нæ кад, нæ цыт, нæ серистырдзи-над Къостайы номыл зæрдæтæ арфæй рæтæдæтæ! Уылон зæрдæтæ адæмы раз улыбæрн сæхæдæтæ генæбæр-дзырдæтæ, æнæпълантæтæ сарæзтæй ѿмæ аразынл. Ирон адæмæ йæхилæн чи аргæ кæны, уый Къостайен ма аргæ кæн, уый гæнæт нæй. Ирон адæмæй йæ сæр сæрмæ чи хæссы, уый Къостайы ма уарз, ахæмæ Хуылау нæдæр сഫæлдисæтæнис. Къостайы уарз цымæ мады губыбынæй рахæссæм. Нифийен йæ Хуылауыхай Къоста уымæн сис. Йæхимæй йын нæма уæн-

дыд, фæлæ, «фышлаг дзырдаен ныффистон мæхи ном нæ, фæлæ Къостайы» («Днепры былыл»), – зæтбы поэт йæ фышлаг чиньджы. Стей, Леуахи æфсæрмæзæтæг, дзæнхь-ирлæпæст судæтæтæ куылдрайдайы ѿмæ, куы байу вæййин, уæд кæмтæгæтæ гуылфæтæгæтæ куыл фæлсеуы, Нифимæ Къостайы æнæмæлæгæтæ фæлтонцæ рæзы афтæ.

Зæттон, Нифимæ иу чиньгæй иннæмæ бирæ темæтæ тоñ, фæлæ Къостамæ хъулон зæрдæтæ кæй дары, Хуылаумæ кæсæтæу ам ѿмæ кæй кæссы, ноджы йыл ïе боңраფты кары иуыл егъаулдæр ѿмæ зынгæлдæр кадæт «Ирыстоны сагъæстæ» кæй сഫæлдистæ, уый тыххæй йын Къостайыл фыст уайдыстæм бæлвæрдæтæрæй ма æркæсæм, уый æбузны нысан уайд.

Рæстдинады охыл æнæзæтæгæтæ нæй, Къостайен нæ Ирон дзыллæгæтæ Нифийæ стырдæр лæтæдæтæ кæй ницима бакодта ирон литературугæ ѿмæ литератураузонады. Пас ыл ныфыста уалтæ, жæмæзæвæтæ, монографиягæ, сnyвæста йыл егъаулдæр!.. Стей йын, – кæуылфæндæ ѿмæ цæуылфæндæ ма уæд йæ ныхас, – фадат фæреуа ѿмæ нæ сæрхызый генийи кой ма скæна, уый гæнæн нæй.

Нæ адæмæ историон фæндиагыл ныхас кæнен ѿмæ нын æгрæфтылда нæ зæрдæтæ: «Къоста сдardta ног тохы тæрьыса, фæлдæхæста Ирген фидæнны охыл», цæмæгæтæ уа Уæрæсæтæ, ѕемæ «уа зæгæтты ныхмæ тохы»; фылдæтæгæтæ нынууагтвой, размæ нæ чи хоны, уыдноны «Къостайы хъæлæс хъуысы» («Фылдæтæ фæндиæтæ»); хæххон улдæзæф «Ирон фæндиы» урс сыфтæтæ» фæлдæхæтæ, жæвзонт лæпputæ, тохы бæдыврмæ цæгæтæй, зæтбынцæ, жæдалæтæ кæй не 'рæзлæхæзистæ, уиль тыххæй – «Ард бахæрæт нийтарæт зæхх – нæ мæдæй, Къостайы номæй бæст фæреуа!» («Салдаты ныхас»).

Зæрдæтæ генæрæтæгæтæ на фæвæййи Абайты Васойы нынæхæс: «Не будет преувеличением сказать, что начало национальному самосознанию осетин положено книвой «Ирон фæндиы». Не будет также преувеличением сказать, что эта книга открыла новую эру в культурной истории осетинского народа. Впервые в его жизни появился человек, о котором каждый осетин, независимо от ущелья, наречия и говора, мог сказать с любовью и гордостью: наш Коста. Теперь, когда жители самых отдаленных ущелий пожимали друг другу руки, это рукопожатие приобретало особый смысл, потому что при нем невидимо присутствовал Коста и его «Ирон фæндиы».¹

¹ Абæв В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. – 552–553 Ф.

Уйй хұыматтеджы нау. Басайән йәхі дзырттәй дзур-
гәйә: «...хорошо известно, что поэтам удается нередко го-
раздо глубже и совереннее проникнуть в дух и характер
изображаемой эпохи, чем самим добросовестным и кропот-
ливым специалистам — историкам».¹

Убыны хұбыудаға аивадон жетідауей равдисынма әрәв-
нәлдікта Джуссойты Нарифи. Емде йәк күххы әфты. Стәй уйй
нәе фәлә сиди, Къостайы хұзызтә — адәмды фар-
нафтауджытә пәмәй үәм. Ағтә чи зәгъы: «Уйй гени у!
Мах та?.. Уйй ирон дзырдан арән ныссағыла, Размә ахи-
зән арғыныл нәй!» — убыны ғенәниңжаст, фәлмәннүар оп-
понентен уйй тыххәй уайдәф кәнән сәрстыраї:

*Гәсейтті, фәраст и шестиме ныхас дәр:
Уйий үйдің гени! Ди та?.. Коздал!*
Ды ішің үйдің көзін, үйдің расмінде:
*Үйдің шүркін фәеде, үйдің расмінде —
Үәртәе Хбазыбөджеңиңр — обау!*
Уйий үйдің гени, хәстон!

Хбаштапау,

Уйий шешон кбайрма шеіндер
Райста үәдеселдік тохме ій арм.
Раðма буңдар, редау ләсарен
Уйий ішің зертәгін, хәстон.

Уйий үйдің гени, хәстон та размае
Уйий, хұыматтеге салданын, қыд.
Тох күй бапқод жемделдәз карзмае,
Уйий үйдің генинің рахиз фарсын
Уәеð дыууадас фындиңеңрүү үйд.

(«Къостайы арән»)

Нарифи йәк фындағ чиндыжы фылдәр равдыста поэт-сал-
даты зәердә. Ам дәр белгүйрәдәй уынгем — поэт у тохтәнәт.
Йәе адәм, йәк Фылдыбастәйи сәрүл тохы шәхәрмәе хұу-
мае шеңа хұыматтеге салдаты хұзызен. Йәе фәрстәт дыууадас
пәғфи күй фәүой, үәдәләр гей хъумама үйй ма урома. По-
этән фәстәмәе ләууын худинағ у. Мәләтти тас аей хъумама
ма урома.

Къоста ахәм уыдис. Емде дзы бүт у амдәзәгәйли лири-
кон хайтар. Ермәст бүт нәе, фәләттә ёш оппонентыл, Къос-
тайы кәй нәе фәэмү, йәк фәдэл кәй нәе шәуы, үйй тыххәй
кәнән худгә:

*Уйий ықсадына іш түнген арән
Емде зағота хәстон амдәтән:
«Гәсейтті, албасстас, дәз зәрдил дар —
Амдей размә шеңүн де бар у,
Нәеї фәстәмәе шеңүн бар!»*

*Хұусыс, хорз лає, Къоста цы зағота?
Ма скбүни «арән! арән!» — дә уә.
Уйий ішің зарез, іш фәстәоры шаңдәсі
Дард, ыс тыры баптың арән ныссағома —
Уйий іш фәстәмәе шеңүн бар!*

Къоста Сәнәйи хохай бәрзондәр кәй у, үйй арән
сколда — «Амдай размә шеңүн дә бар у, Нәеї фәстәмәе
шеңүн бар», үйлонт пәмәй баҳадилә уай, үйй тыххәй
жәрмәст хи айвазын фатыл башынайын раст нае уаид. Тыр-
нины, шеңүн та йәм ғенәмәнг хъеуы. Емде йәм шеңүни Нарифи.
Зын у, фәләт зынгән ләт кәй хъеуы, үйий нәе поэтен ис-
кәй амонаңгәе нәу.

Убыны хұбыудаға бәрәгәй зыны үаимысән йәхшидәй.
Былғау ныхасы быйнұрыл фысты кей у, үйий йәк фындағ ба-
кастәй ғыма былауаг кәнән — күбид ис генән, Къостайе
дардәр аңаудай, зәттәгә. Йәе растәдҗы пръус рака-баке
нәе расайдыга.

Убыны ғемдәзевгә ныффыссынәй фындиңәс азы фәстә-
дәр Хүссар Ирыстоны паддажадон пәднинги ту актоң залы
шу ғембырыды ахәм хұбыды загыта фыссыг, зонадон күссөг
Тедети Рорик, ғәмә, кәдәр кәдәр адәмдәй күй гайрох,
үәдәр ма йәм паддажадон әласәзлиниды күсләжытә алыр-
лыгәйтә ракас-бакес коттой — ницы дәлтоммә хұбыды
дэзи ис, зәгъүе.

Аивады дәлтоммә хұбыды күнине уа, үәлтоммә зәңгәт
дзы күй ницы уа, комкоммә дәр күнине әхса, үәд дзырд
жәрмәст сур джинны раудаңыны тыххәй кәй бақбуыл.

Нарифи үйий тыххәй фәархайы жәзбарға, хедхұз дзырд-
тәй, йәк хұбыдьытә дәр ыңдар ахсажыныл дзырәт шәмәй үйй.
Къостайы рухс ном цы ғемдәзевгәйе — «Булғамаргъ кәд
зары»-йы ары, үйий нын — ирд жөндисен.

Нарифи хъеууон, хохаг ләспү у. Тынг хорз зоны, булға-
марғ «Жексөв зәрдәуынг мәйдары, — Ләжкы ул, а зәх-
хы бындурау, Күй бапты гарф фын ғемә сарыл!» — жәрмәст
үәд кәй нәе зары. Фәләттә ўын үйий дәр тынг хорз зынганд
у, кәд аей ғөргөм нәе зәттү, үәдәр — Къоста ахәм зәрдә-
улынгәннәт мәйдар дүлкү кәй зарыл, ғәмәттә ўын мәдә-

¹ А б а е в В. И. Нарговский эпос осетин. — Цхинвал, 1982. — 90 ф.

Автор аны жемдізегінде күн сәфәлдіста, уәдел дәр Квостайы дүтгей бире бөллиниңдәр нәе үйдис – жексөв цы бүләмарғы зары, уйй наем биректе пырма сармадзанәй агуырданой. Дәмә Насири нае фәтарст. Йаे хбүзлұкы бырдағы алжын Гүйлтә чи әсмиппилтә, уылдоныл худы:

*Дермеси кең үннүй бөлттөй зараи, —
Поэм нае дәе!
Хыбыжы бол хус шаессүй күй 'ттарай, —
Поэм нае дәе!*

*Куы уай саэрхыэн хөвс алис сонгай,
Мыссан куы агуудай дэс фындыгэй,
Дермсэн дэс дээс фынчжээн куы хотой —
Поэм нае дэе!*

Дма уымгэй ѹа дэлгоммэ, фэсномыг ныхажгэе амэе
карз уайдзэфти фэрцы Кьостайы номыг схэгчд ноджы
уэлдээр – Кьоста уыйд поэт! Уий раст афтаг зарыд зэрдэ-
уйнгэг мэйдары.

*Күйсін! Мен сөздеймін тез мие хоюырмас, —
Мен үд халтер арманды хост.
Уао... уао... Пи алою кастың маңындырылғас —
Де зарзек мыйн фбесейтін дос!*

*Кубы солдаты тез ми ходырлык, —
Мае ўд халлары армий төс, —
Уаэд... уаэд... Пи аюонд касим маңырынг —
Дас зарең мыйн фрассерийн хос!*

(«Къостамæ»)

Убылы зарет аермасст зареджы түрххән нәу. Убылы зареджы он тых ис – сон, рын сафет у. Поэтан йе зареджы йе зэрдәе судзы йе «Дзыллаїы къонайы артәй», стгей йе хессы йе сәрмәе, салдаты тырысайы («Хәлләт»).

Афтәе күннәе уай, күн дарай «ныхас – зэрдәйи, кәрдләзәмь – хвама», уәд уый ләджы гакк нәу. Поэтан йе дзырдәй йе знат зэрдәлзәф хұрамә фәуа, «хвама афада

сәнхбәл үймән атәхы.

Ахэм цы поэт нэү, цэлли фынгтэе фынлээж чи агууры, уйлон Нафийы сферэлдисталы Кьюстайы фэлгонцы ныхмэ лаэууныг. Стажий поэтгэй нэү, у худинаджы аккаг гүүбынлээл тэлпүйтгэй. Поэт жлаваст, дзэнгэлгэгэнэг кард у.

*Мах та, уончук засредтая, фреададем —
Хьбыди нал ү цеххер уды үоп.
Нæ! Үсстæм хат веийдем хæбдатыр,
А.ме 'рымсысем... амекдом.*

Кароңын нал зының зәрделесіл жароңзас. Риүү стымомыл, аерсерттимеңдай, мәт. Уңаң фыбылжыстың – хитимдер үайдзес, Стың наң хызыздар фәндімде – сәсед.

*Max – хъбабатыр! – Не хъзжкомы, мөхжст.
Домаң ағашмалы адемалы арфа,
Сиңем телесиңни аккас төрмеси!*

卷之三

ЦАУ КУЫД ССИ, УЫЛЫ ХБУЫДЫГАЕГИ, АВАНДЫГАЕГИ, ИЧУ-ДЫУУГЕ
АХСАСЫВЫ НЕ СБОН НАФИЙЫЛ. МАЕ ДАЗЫРДЕН ЗЕВДИСАН – ЙАЕ БИРЕ
БЫНГАЕ КЬЮСТАЙЫ ТЫХХАЙ. ФАЛАЕ ДЗЫ МАН АМ ФАНДЫ ИУ АХС-
ДЖИАГ МИНУДЖЫКИ КОЙ СКАГЕНЫН.

Даизад советон дүгмәе. Слән ойнаду ролен пролетарен сол-реализмдил күүк нылхажылыстем, уәед наа Кюоста дәер наал хүбүйд. Мәенә-мәенә нын, арвы даңғ йәхимде чи айста, ахәм күйрүхөн зондамондыйтә наа фәрас, уәед ине кад, наа ныфс, наа фарны... кәем смидаег кодтаиккам, ууыл ахбуылы кәнниң төрөл шашып шоу.

Документы

8

Джын адәймәг – Хүшцауы азарәй дәр чи нә фәтарстайд, хисеутты аәфхәрдәй дәр.

Нәфиий лирикон хъайтар кәл хинеутты аәфхәрдәй нае фәтарст және Уастырдийи зарег ныңғалхъ колта уылони фылдаңын («Уастырдыйи зарег»), уәлд уым сыйдәгул йәхәделег – Уастырдике үәедәр үйдан иә фарс. Къоста-йән иә амәләтты бони сыйдәт ном раздахын та дыууге хатты, дәс хатты стырдәр хвару домда.

Дәле уылды тых разынд Нәфимә. Нә фәтарст нәлдер хинеутты аәфхәрдәй, нәлдер Хүшцауы фәхәрамәй. Иә хъеләссы дзаг залъта, иә зәрдә әмәләи зәрдәтеси нае Хүшцауын тыххәй цы фыст уылдис, уый:

*Cay ҹәститие, cay ҹәститие, cay!
Ехсөвай – cay, бәерзәнә аредай – сенәбый.
Кәөт искуы үйдә зеккөй ләсәй хүниау,
Уәөт арәмәт үйи зәрим фәеноң фәреөбүй
Ехсө әриарәд үсе рүхс хәхтимен сәе рабыл.*

(«Поэты ҹәстиятә»)

Фәстгәдәр әмдәзәвәгә схұлдта «Къостайы ҹәститә», әмә ныммынхуыр иә чинны «Изәрү рүхс»ы. Афтәмәт нын поэт аивадон атъдауей залъта, иә фарны ләг, заххон үәв-гәйә, кәй уыд Хүшцау, армәт зәрин фәндалағ жәрмәстәдәр «рәддийтә» кәй фәкодта.

Уадымысы кәөрон иә хүбылды у ноджы аәргомдәр:

*Йәз зәрәде – арт, ҹәхәрүчеститие – cay!
Иә заржытые – үсе фәеноңе 'ме 'нае мәннә.
Нә жәт, үсе цин, үсе ныры шард, үсе фиден!
Гөе, аткем үйд ңертом поэм – Хүшцау, –
Ләсәй хүзыздер үсе үйд хүшцауститеи иу дәр!*

Нәфи алы уадымыс күны сәрәлдиста, үәлд нәм хүшкеутте, зәлдә, дүгеге «модәй» нал уылдисты. Мах үәлгемәт кәй исәм, уый – Хүшцауы цульпәт, кәй сағәм, уый – бин-сәфәт. Мәнмә гәсгә, фәстег рәнхъ уылды тәғфәгей рай-гүйрд, фәләгә уадымыс сән фәхос – Къостайы сыкъәфта Хүб-шыуыпшай уүедәләр.

Убыны хүбүйдигә нә поэзийен күх радга – иштәр наәр-тон поетмә Нәфи раздехта иә калы ном – Хүшцау, үәлд ай-ноджылдер фәлис фәзмәдиктә. Стәй иу әмә нылуу жеңе иә.

Хүшцауән табу кәнән әмбәлү, әмә йын табу кәнән. Растиар зәтъәгәе – әрәддиау та йын райдылтам табу кәнән.

Мырғазты Барис зәгбы:

*Ныр кәй үәффәжы цәрү хүрү ташел хүнәрдәу,
Ныр кәй үәффәжы цәрү поэзийи Хүшцау,
Уәцили ләгемен сәе ми у табайы пысал,
Мәд-хокыл син налхойыт стир ҹыртыше ныссад!..*¹

(«Тырын билгей хүнәнен»)

Хъодзаты Ехсары хъульды Иры сыйгъд әмәт үирвид бон-ты әххүүсәнхъел иәхи апшәрстя нә кал әмәт нә памыс, иә фарны ләг, иә Хүшцауынай Къостамә. Нырма дәр, кәеддәрау, уымтә ԥшүәүм хъәстмә. Уымтәй домәт нә тых-стү бол әххүүс. Уый махәй тыхжындәр у. Мах Къоста нәхилгәй хүвзидәр үйини. Уымтән әмәт махәй кәңүйәндәи хүбүйдажы дәр у сәрәндәр.

Дәххүйс тыхжынгәй фәкүйрдәуы. Ехсад үымтән зәтъбы:

*Къоста, үе бадән – зәәдти фәрсмә ныр.
Дәе Иры дәзүхтә дәм армы дәзүхтәу разынід.
Дәзүхтә тиа дәзүхтү, үәбиәрдәкын әлеме сымәр.
Ам ҹәттәе кәрәдзи ҹәззәдәе систәт
үәсүбәсәфәр тыххәй. Нармы 'өзә аәрәни
бынысығәртиме, нынғафрут и үе фары.
Ехсад фәрсүни фырлатаргәи әхийай:
Чы үйдәзени, күю үйдәзени үе фәстим?
Зәбдабәсеме дәлм ницы үйни, ау?*

(«Фәрсин Къостайы»)

Джылкайты Шамил тынг хорз зоны Къостайы фарн дәр, Ѽә дээрдь тых дәр. Нә ирон адәмән Къоста чи бастуын, уый нын цы ләттәдәгә бакодта, уылон афтә стыр әмәт уый-бәрді бире сты, әмәт сәе жәрмәст ләттәдәгә схонын адәй-Маджы ңастан үе уәрзә.

Дәле үйдәттә Шамилан җәнәзынганд не сты. Пәтән аргынгәйә, табуугенгәйә үымтән зәтъбы:

*Ды – Иры әсәд, үе том аәмәт үе кәәд,
Ды скодтәи зарег аәдемен сәе хөтимәй,
Ды ссыгынай армәззәспи къонаиы фәнныкимей.*²

(«Къоста»)

Ахәм ҹәвигитонгә бирә ис жәрхәссең, фәндала күны алғы вәййи, үәлд үәл ҹәудәлжытә разыны. Дәле, әгайтма, нә на-
¹Мыратты Барис. Тырын былгей хауыны // Мах дүг, 1979. №10. – 47 Ф.
²Хъодзаты Ехсад. Хүшцауы бол. – Дзәүлжылхъяу, 1998. – 42 Ф.
³Джылкайты Шамил. Сагындах. – Дзәүлжылхъяу, 1980. – 9 Ф.

мысæн кæл æххæст ўїхи аккаг лагтад нæма базылгам, уәд ўїг реалон ном уәддегер æрлæуу дис пæ зæрдлыл. Фæлгæ ўїн уылды ном фыллаг чи раздахта фæстæмæ, нуазæн уымæ сæмбæллы. Дæмæ уый уылдис сæмæ у Джусойты Нади.

Папи Къостайыл цы атмазасы аде срасильсия, ишлөр-
гонц бын генәмәләт кәм кәнбын, уйдан әртыймайынән дар-
цбус несты: «Къостайы пәстүгө», «Къостайы араң», «Бу-
ләмарг кәл зары», «Къостам», «Къостайы монолот», «Къо-
стайы цыргты раз»... сәхәдәт әннехъян поэтикон чыныг сты.
Денүү бил ахам чыныг снываста. Къостайы райтурырдыл
фондызыссыз азы бонмә рухс федта Надийы етъау калег

«Любите Гони! Сал Баатар!».

Уәедмә дәр уыдис баффелвәрдтүгө поэты фәллони етбау поэтикон уацымсызы равдисыныл. Хъйтыхъты Геор бил ныф-быста ўемәе раугатга, йәе сәр ўемәе йәе кәрон сәе кәрәздимә кәем нае зынынц, ахәм дарғы поэтикон разырд «Къостайы пардәй»,¹ фәлгәе уацымсызы, хъылагатен, сур ныхасай дарл-дәр уадиссай поэтиконгәй ници ии. Автор кәл фольклоры бындурылып рапаргәзта йәе «радзырд», уәеддәр нае фестүыхт. Нафийи «Ирыстыны сагтастес» Къостайыл у фыңдағ әңдег поэтикон егвау уацымсы. Дзәнәетбадинаг Бестауты Гиүег-ги ағтә уымәен зағыта: «Къоста у ирон адәммы национ пәс-том. Литературәйи Къостайы поэтикон фәлгони фенйнмәе рагәй бәгләли ирон чинькәсәт. Джусойты Нафийи поэмә, Къостайы тыххей абоны онг фыст пы уацымисте үрдид, уыдо-наеу у ишүүыл айвәр. Джусойы-фыргт йәе уацымсызы әүвлиды канд Къостайы фәлтони нае, фәлгәе оригиналон хъуыдтыгә зәгъыны фыссәдләкү күисты индивидуалон характерыл, поэты жәхсендөн нысанинуғыл».²

АМа цымылдасат у – Къоста Хұныңау кей у, умы, жеге-
рыстемәй, уыны улхасссег дәр. Амә поэтиғе кәд иро-
нийы хұзыны дзуры, уәддәр дәллектей хатем, уызы ғель-
тыры джавыр әм хәләт кей кәнны – йәе заххон улы ахас-
дзәнис, фәлгәт үйл үәеддәр нағ фәтых үылдәнис. Йәе бон
дәй амарын нәзу. Уый хұбуссем йәе саст хәләссәй:

*Дахицей мәләтты лағы ма кән!
Ды сөмхәләгис, дәх хүңчай у адәм.
Дә адаевы Хүңчай та – ды!*

Хвайтыхъ Геор. Къбстайшардэй // Мах дут, 1947.

² Бестауты Гиүзеги. Уалымстар 3 т. Т. 3. – Дзягудыхъеу, 2004. – 66–67 ф.

Калгэлжы поэт зоны, генусон кэй у, мэлжат өм бархъо мыс кэй нэе дары. Уый тыхэй ѹын нэе дэгты ком. Ныфс-дэжнэй, тохмонцай уымэн у ѿмжэ ѿх ныхас. Дэма сэйраг цы у — поэт үзүүлж кэй басгүүхт ѿх алдамжн Хувьцау, уий нэе уырны, жэмж стэм ѿх фарс. Йох ныфсдэжын ныхасмэ ѹын хүүсөм зээрдбэйнгэй:

*Ды мае ўдмае аерніюштас хэссан?
Тэрсвыйн дын, күн бахтасна дэгү
Фаесмийс афшидэй вэдэхэн:
У мае зэрдэе мае шөхүн хай,
У мае бүар фындызеххы хай,
Мөлжимж дээи не 'рхайну нийти,
Фаелж ний!*

Ирыстон Ирыстоны жөмбәрд сисег хъебултән, жөндүлтән зәрдьгәй зөгүүн ис, Нафи цырагъ дары дәндәгей. Уйый сә кәмән нә балгатад кодта, йәе бон күйд бапис, афтә сә ѿң цард аемә сфердлустад дзыллаеън цөвигитойнаң кәмән не скота, ахәм дзы нал бazzад. Фәлә йәе зәрдәйи Къостайын ис хилген биннат, зөгүүн ис – хилген дуне, аемә йәе удаен умын дунемгә башкүрүнәй жөндөндөр ниппүү вәйи. Ног жөмө ноггәй, ног аеме ноггәй уымын здәхы Къоста аемә йе сфердлустадмә. Уыдан бын сты удысынъдәтгәнәт.

Абайты Васоны куырыхон хъуыдылыл әнгебаугәндәгэ наёй: «Тем и бесконечно дорог Коста для каждого осетина, что он видит в нем лучшую частью самого себя. Его образ стал символом всего высокого и благородного, путеводной звездой целого народа. При мысли о Косте самому хочется быть лучше, чище, мудрее. Это облагораживающее действие началось в тот день, когда появились первые стихотворения, вошедшие впоследствии в книжку под названием «Ирон фэн-дры», и оно будет продолжением и в будущем, когда бес-смертная поэзия Коста войдет в сокровищницу прогрессив-ной культуры народов как вклад осетинского народа».¹

Къоста жемэ ёе сфердисталгай юххи чи хүвьздээр, сыгь-
дэгдээр, зондджынлдээр кэнэ, убцы амондажын ирэгтгэй
иу, сэх фыншгэгтэй күү зэтгөн, узделдээр нэг фэрэдийдээ-
нэн, – у Нади, жемэ жиньнэдзүх кусы, ёш ул хвары, пэ-
мэй дундай дэвлэлгэй прогрессивон күлтүргэй хэзэнд он
тагьдлээр фрэххэзэлдигдээр уа нае Хүчцаыхай Къостайы гэнэ-
мэлгэ аивадгай.

6. Изэры руҳсате цөүгэй

Урс аерду зэронды нысан нау. Фәлә кар йәхин дома. Ениу, фәллойгәнэт адәймагән зәрүрдәм йә мәтәг фылдәр кәнү. Зәрүрдәм зәләт нал ис ревылдае әнхбәлме кәсән, «Дәхәлдәт иннасты рәвдәу». Де, рывлонон фылдан та – уәлдәй. Джусоиты Нафи адәмон әмбисонд – «Адәймаг дыууссәдәз азәй әртиссәдәз» йә хәрәджи бонтә тоны» йыл билүүрүл цы әмдзәвгә ныффииста, уым, юморхәеццәйт, афтә уымтен зәттү:

*Ез мәк хәрәджы болмак тонын,
Ез мәк хәрәджы күбист кәнүн –
Күн пәннәрдүн мәтихитам доны,
Күн пәннәрдәгүл симәк цөүнүн!*

(«Хәрәджи бонтә»)

Адәймаг зәләт тыхджын жәмә сәрвистир йә фәллойәт. Дәк күвист, дәк фәллойәт дәк зәрдә күнрай, уәд дәк пасфәндүлди күүрүрдің кәнәд дут – нәд дәк бадылдаэн йә бол жәмтүбүлдәй раздәр адәлдахын. Раестәт јемә чингә земә әхла хәссы, фәллойгәнэт та йә зәххыл Хүшпашу. Ема дәзы тәрсү Нафийи лирикон хәйтар. Зоны, – «тыхджын У раестәт, барджын, гарзджын жемә къяйных», фәлә ынн сәйраг уылдан не сты. У ыңған гәндәр у йә нымад: ләдәкы пард кәд иу бол у аермасстәр, уәддәр «үйнцы бол у дутыл тых!»

Йә «хәрәджы күвистей» уыммен не 'фәсәрмү кәнү, сәристыр аемә дәзы ныфсаджын, әспәтхом уый тыххәй у:

*Ез мәк хәрәджы күвистей – исдәкүн,
У же ләдәкы зонд мәк тых!*

*Ез мәк дәнеги рәсебид нә дөмүн,
Ез – фәзметтердә ләг! – нәк кәнүни хъаст.*

*Цаобы хәфсау, мә дэзхы дон и,
Ис, ләссау та, мә риүү – маси!*

*Ез, хәрәгай, мә ради бонеи.
Нәгү мә риүү, көйдәртәу, даси!*

*Ез мәк хәрәджы бонтә тонын
Ез мәк ницәмәй кәнүн хъаст!*

Афтә кәй у, Нафи, кәд зәрбыбонты хбазын афсенттае кәнү, уәддәр йә бонрәгфты тых жемә тохәмхиз уый тыххәй на ныууагъя йә «хәрәджы азты».

Рахаста сә, изәрү ружсате цәүтүгәйт. Езәг фәллойгәнэт изәрүрдәм йә күснүгүттүл уыммен фәтагъд кәнү, цә-

мәй сә әрбәстеттә кәна. Елзеллагәй дыл дә ахсажиды цәст дәр ма 'рхәцәд.

Хорз лагр хорз фәрд ныуудынме фәтәрны. Хорз та иу бонгәй аразате нау. Ема наем Нафийи сәфедистадаей хатт афтә фәкәссы, цымга поэт йә тыхыл аххастай нал жүүгәндү:

*Дөзизер ис... дыодзы руҳс резәттүү түйлар..
Кәнүн үйлөнүштө көмүрбүтүү түйлар..
Көй бол ма у ныр урс хөгүлмөнүсүзин
Көмөн ма 'хәссүн тыйлатыпел иш арм!..*

Ныннылд, ныннауылд, хүрү руҳсау, царды

*Пы уюдис үдең ради тәмә сәхит..
Үәндер көсүнчөлүтө басарын мәк артыл
Дә мәк цәнәдүн мәк эзердәгүи тәхсон..*

(«Изэры руҳс»)

Мәк роны ўе, төрөгөст ызыдау, хәссүн, –
Пы уюдис, уый, соңау, мә үессын бадын,
Пы уюдсан, уым мәк адәрдәгүи кәсүн.

(«Изэры руҳс»)

Фәлә Нафийан, йә фәзмәлдау, йә поэтикон дырд Урәвдә земә цәрдхьом. Йә бирге күснүнгәтә изэры руҳсате ныуылдәр рахаста јемә земә сәттә тых, йә ләдәкы зондәй бәстон кәнү, ләлпү-ләгагу. Уый стыр рапиелнаг мини-үзүт у, ай-тыйдәр. Фәлә уыммен жәгөрон тых хъёсү. Ема Нафимә ис үйнцы тых.

Йә «Изэры руҳс»-ы йәххи зэронд кәм хоны, улыны уапмистем әркәс, земә ёл ләлпү-ләдәкы болтуу йәххи сәлвәста ноджы түнгидар. Уыммә, йә дзуурингүтәй фәстәмә нициәуыл хәпү, йә зәрдәгәй тәбәнгүтәй байтом көлтә, земә ёл дэврд адәймаджы уды хтал кәнүн уәлмөнц әнкъарәнгә – ныфс ын чи дәгтү, уәлахизтәм, руҳс фидәнмә йә чи кәнүн, ахәм әнкъарәнгә.

Адәймаг зоны рәдийн, фәлә, йә адәмь разгәй чи цәгүа, уыммен фәрәдийнин бар – адәмьл прыф басххәтт кәнүнү кәнән сә былгай акалыны бар иней.

Поэт йә адәмь разгәй цәуу. Адәм фәлгәуыннүн йә фәдил, фәлә, фыйтайгай пайдзахмә сәхи, хъылагән, скәнинын нипүүнүт, нипүхүсүт, пәмәй сый маңы хәс сә хүзләртү раз. Ема се 'мбисонд – сәхи.

Поэтан уны бар наеи, пардмәт яй армы саптамтты кәнән исказай цәстүтгәй кәса. Пайдзах цы дунейи вәййи, уым ын дылыйн дылыйн хай ашпаргәйтә нәу. Уый зәрдәмә дәр, падзаха зәрдәмә күнде кәсай, афтә кәсәтә у. Стәй

— «К счастью, история произносит рано или поздно свой приговор и над королями, и над поэтами».¹

Убыты тэрхон альхагт дээр вайни поэты фарс. Убыман
зэмэе историйн дээр йяхадгээ свэйийн тэрхонгэнэг, йяг
удаен та сэернывандгэе никүү агууры. Зэхжил фәнчеры сыгь-
дэгэй, зэмэе убыцы хузызы фрасыгъялгэж кэнь, йяг альварс чи

зыныц поэты уды рухс домәнтә:

*Ди ма – ме ѿни хур, ме жаи!
Мae уð ѿе ѿе ѿе фрæххы!
Куы сабдухы дæс кæмпты Maи!*

Арнаш үрм өнүнчөк күрө, фиатын,
Сөнни тохуу күн алары дөс хөсөд,
Мэе ул үед Саяг хөгүл фадааны,
Дэлгээний царф бүхийн азогчоод!

Демлэвтэг сабыргай кæнны тыхджыннаёй тыхджындаа. Цыма стæхынмæ хьавы – ўг базыртгæ исы бæрзондгæй бæрзондлæр, жæтæ алгæтмаджы цæстæнгас сайы ўхиме:

*Рэуябатеи фәтнәтәйләр фәзиллы,
Быстай, — дәе рәсәйдәй — рәсәәд, —
Фәккети үни
Сыкадәкъын цыллы!*
Дәе тиң царә өсүйнән азозасәд!

Усердцау дес кәрдемел аякайы, —
Мындастаси узелдефеки — аялдаед, —
Фетүпти серткески төртесуыл,
Ажас үйн цард басыйы төзөбөсөд!

Стәй авторы Хүүхдің йәхші нал бауromы және стәхе, пәрірекенгә, артқа еттың шаң Марғай:

Армянъ ма... Бонъ дахъ къвъдъ тавъ?

Иллюстрация из книги А. С. Пушкина «Сказка о золотом петушке»

¹ Абасов В. И. Избранные труды. Т. 1. — Владикавказ, 1990.
— 550 ф.

Поэты зөрдэл сэгддэг ёмж агуулдаг кэй у, уйл түххэй йа гэндэвши, Ирыстоны бонылон хур күнд тавы, ёмж гэхсэ- вытон ѿд угцамен сэндэгтэй, уьдэгтэг. Умын бин нае дэгтийн цэрэгтэй растгэж, царды ныхмэлгэуулдигэ. Уьлы ныхмэлгэуулдигэ Надийн сферэлдистады цэвшийн ѹгэ поэзийн жергүүкэг элдэгэй – бонгрэфты сагжастай, угэл- дайдээр, ѿд чинг «Зын кары» ѿд, ёмж изэры рухсажаа зындысты бэлжирд бээрэгтэй.

Людям сказали, что виноваты ягуары, и они начали их убивать. Но ягуары не виноваты, они просто едят то, что им нужно для выживания. А люди, которые убивают ягуаров, это настоящие злодеи.

Ныр та маныл эзеххы камай фәеных.
Мәе соит зарегже нац риахусы сыт.
Ныр дөр шаен хәххон бәстесмыл сыйдег.
Фәле цсуюн Нәе кердег, не 'вазарие' уннас.
Нәе бәлгасмы цыллае сыйғыне вистарын,
Фәллад галынен мәе армей цехх фәедарын
Ны-м өфсүнити се сабитней фәфтерсүнин.
Уәздин ләгити уәзек къюхтән фәкессы.

Зээхон уарзгай чи уарзы, зээхон мат кэй зеэрдэмж хвары, уымэн гэндэг генжэн нэй. Искэй цагтар сканынмэ, ѹнчхедэг ѿдлы цагтар чи вэййы, уүй фөтөтирны. Царды иуулыг агтвартырдэг вэййини цагтаргаа. Кэд абоны нэе, уед-дэр зноны цагтаргаа.

Нафийи лирикон хвайтар буарәй дәр әмтә үдәй дәр сәрибар у. Иунгег йәхі сәрә тыххәй уымән наә фәңдең-
ды йәе үдәй арт. Цагъар нәү, әмәйе йәе дүне үдәй сәриба-
раен наә хъєуы. Уйың иш. Амәйе әндәвү искәй сәри-
бадар дәр. Даңбыл баста, Мысыры зәххыл, Каир, хәкъбуыр-
гәнгә, пы саби кәуы, уымен хистәр гәфсымәры ныңғытә
уымен әвәрь:

Ме'фсымер! Кең аз ние әсән министр,
Кең нае' өзен фәлмәнгизеңд өмиломат.
Гөс, үздөддер, дәуыл күрі - риесуда истиб,
Азыңдайын аз уақытшының - Салдан!

Лиронкон хбайтар – салдат-лирлик уйпцы зэрдэгийн угатимээ рапид Нафийи гардажры поэтикон өмбөлдөгчилгээ. Дэгэг ныр ножды дэврдхом, тыхджын өмнө тохмонтдэрэй.

Поэты ўхии уды ҳәңдонән фынгта күү әндәвй, уәлд гүбынылдәл у. Қәд поэт дә, уәл дзылләй рисәй хъуамаे риссай. Нафимә Фыбыбастә әмәе дунейи (уырлыгай ахирләтәтесе рисәй) – космосон дут) уарз әмәе рис

әмәг-мидәг үлмән ацьлысты. Әнә дуне Фыбыбастә нае үлдзенис, әнә Фыдыбибастә дуне дәр күйд хъумәе уа.

Үлдоммә, птичән ўәх ахстон әмәе дуне күйд сты, үлпүр шәстәнгасеј сәмә нәе хъяуы кәссын. Әмәе Нади хорз кәнен, ўәх адаимимә дужы, дзыллаеъ, ўәх Ирыстонимә дун-дүнәй, планетасты рухсама фәзләттәр үлдзенис, әмәе дзыллаеъ, үлпүр фыбыльыз ўәхимә фәхастәттәр үлдзенис, әмәе дзыллаеъ, үлпүр вәзт нал ис.

Алгеймаг ўәхи хъульдәттәл күннәуал әххесса, уәл дунейи маң әңцион уромән нае. Фәлгә зондкын тыхы раз хъятуғрон лаууы. Надийән, зәрөнд салдатән, үлдәттә амонын нәе хъяуы. Нәдәр сә ўәхи баҳиздзенис – дужы хорзма тырны:

Мәниң же ңар ысқаулағас и бараң.

Мәни дүйкү үад ресмиәбиссен әсессы –

Дәне кәссын күй холаң әббессы дуарас,

Күй а зәххәс түе хәедиәттәм кәссын...

Күйдәрү ком... Ныррасиң хәеди күйд...

Бөгөннәг саби сүйкөтәрүл лаууы.

Көпәр-денәжүз... Уылм. заңмын сүфдаг – Күбә,

Йәе хәбүлүш түе дөң жыз маң чеңүү.

«Еңиңиңд ңаң! Еңиңиң түе нае шеңриң!..»

Зәххәс үеләртим ис сенүстүм жеси.

Зәххәс көри, дән хорз селиң дәе сөфтөн

Мәе сау зәрде ү с' азимае өрмөсм?..

(«Фыстаг»)

Дәнәе Фыбыбастә дуне афтид у, әнә дуне Фыбыбастә – күүндиң. ҲХ әннүсү дыккаг әмбиси ирон поэзиин, – стәй әрмәст ирон поэзиин нае, – райгүйрән бәстәйи әмбарынад уымән рауғарәх. Алгеймаг әрмәст йәе райгүйрән күйүм нәе, фәлгә дунейи раз нымадта ўәхи хәс-дакыныл.

Көмдөр хәстү арт судзы, зәттәг, уәл ын үздис ўәх азымта үмайт. Уазал хәст кәд, башмайтән дәр кәмән нал ис, биргә ахам хәзнате аныхбуирда, уәл шүс түктәл дәр нае ныххүйссын колта.

Уый үйдис, алгеймаг дунейи раз ўәхи бәернджын әмәе хәсджыныл кәй нымадта, адаимаган дунейи рис ўәхи кәй уыл, ўәх сюс кәннән малзәттә кәй агуырлта әмәе аргә дәр кәй котга, уый фәртү.

Алгеймаг әмәе дуне сә кәрәлзимә баст сты, күйд иу үлдегас буар, афтаг. Кәссын, уарзын дәр сә хъяуы афтәмәй. Нәе сә әмбәлү нәдәр кәйдәр хәрам зонд, нәдәр кәйдәр фәлывл политикаје дихтә кәнин. «Цәмән хъяуы хилән адаимы адаимәй?»

Үлдегтә поэт историйе зоны, фәлгә дихтәй ўәх зәрдәйил «түтдеппәлтәу, тәлмитә-тәлмитәй лаууын!», пылма, дүнейил «цы хүзидәр ис алы адаимхаттай, уйдан Сәнайе Кордилерү онг радиәй» Ынн յәе «зәрдәе цвахснаг уистәй налтой» («Арентә»). Әмәе сәе нәе быхсы. Уыйнән җемәе йин араңтәе күйндиндег кәннин ўәх азмәләнтә, ўәх сәрибар:

Күй стыксын

Мәхи кәннә искең әмәстүттөй,

Мәе зәрде шүгендөзөн,

Цебәджы лыгай, күй риссы,

Зәххәс мәни күй фәккес,

Уацаралу, меридиантәй бәстүттө;

Әртүрләйтү бүрәттәу,

Хәедзары күйүмни

Ради бади күй сисын,

Үед күйд күйүндөг дә, хәедзар,

Күйд күйүндөг!

Нәмьзән топы дылх веңни түе уареңхәдер.

Үед фәззәкәни «хәрзбон» мә күйүнчен –

Мәни дунейи фәнсегитүл фәххесини мә

Кәсехтә.

(«Мә хәлзар әмәе ма дуне»)

Поэт хорз зоны – иу уды чысынл мәстүтәй дзылләйи стыр маң тү хи рисыл праҳ хос байзәртәу, уый цур нал хатзынә дахи кәүнинг хъульдәттә. Фәлгә «пасфәнди цу, нау дәр ма, – стальзызай, – космосай зәхмә ыздәхе, зыриеджытә с' ахстәттәм планетәйи сәрги фәттәхын!», уәлдә, адаимаган күйд ис искуы баззайтән?

Ахам алгеймаг Нафимә уайд ницайаг, гүбындиңзәл.

Фидисы, баффхерини аккаг дәр чи нае у, раст ахам. Уый тыххәс, мыйаг, не ropyдахы ўәх хәлзарма фәлләдәй, дыңгэнад, рыхостәй, зема дуне нае бәззы – ўәл зәрдәе у афтаг. Стәй та ног әмәе ногай – балд.

*Нәй мон дүненең маң хөдзәрмәс,
маң хөдзәрмәгә дүненең ализаң.*

Дә күң фехалот

аңы сенахуыр фәстк

шүзәр,

Уәәт мә уәдел

хөдзәр дәр,

әүне дәр

нал уәделәсеп,

Фестивисты жәнен

маң инсан!

Ныргаккә социализм биндуронәй пирх кәнәниң аххочей бәрзонд идеалға күнгәул ис, дүненең бәрәт фылдар хайен сәх хүбыңау капитализмы сәйраг идеал – аххада күң сис, уәдел Нафийә аңы сәрибәрмәтыңәт, адәймагуарzon, публицистон поэзи иу стәмтәй дардикер иннаңәт худат кәсләгенис, ома цы хубылдаң дә ис дунемә.

Абон адәймаг йәхси дүненең раз бәрнижын, хәсәджыныл кәй нал нымайы, җенаххос, җедыхдәр адәмтә үйі тыххәй ласының туджы зәйтәе. Нәмә Иристон фәсвәл наә аззадис. Емә пыма уыпсы фыл, уыпсы дүдгәбон поэт развалғау хатыд.

Нә фылдоны сыйгәтә нын сүсәт-әрғом бинձаңылдың күң сидисты, уымайә дәс азы разме йәе уәл скъұытта йәе фыл-дүлжы тыххәй, тәрсәгә ризгәйә:

Зәхх барон у, – хәерам уа

Нәби фылдыңи лиә,

Уәделдер виң, – шүзәр амард, –

Нә кәнен жәр хәелез.

(«Зәрләзүрән»)

Фәләе йын мах йәе уыпсы рәделәу зәрләгей тыххәй наә аргъ кәнәем. Адәймаген пас йәе рәдьләтиге барай, уый-бәрц гауырәй гауырләр кәнен. Йәхниұлы әрхұдлыны бәстөй йәе сәрәй гом дүгергәе фәсгәтгә. Расти уыпсы ғенәраны мигә скъөрцихүс көлтәй поэты:

Фылдааду мах та расим

Хәсстән, хәрам, тұрхет...

Нә же тұралдей, наә мастан

Ныңайтарған зәхх – архәм.

Нә кесстыңей зәхх ризы, –

Нә арғынықтәрдәз, ныррағ,

Дүнейлиң сыйстаң, низау,

Фылдаах алеме кәрғе...

*Уәли азымажын наә дүре у,
Еди наә уәл көүапрадаб?..
Мынайык, күң калем түсег
Нә зәххы хәрзиме маң?..*

Төрсүн, наә уәл ләбәры,

Мә зәрдәйи – фәсдис:

Цыбдел фылдыңиң үүрө

Дәләе шын хос цы ис?..

Дүненең дызаг фылдылызән жәрмәстдәр дүненең адәм ссарадзысты истың сәрфад. Нафийән, күңд поэт, йәе хәс с уыд, «фылдаәр фылдылызы гүйрә», үйін базонын. Йәе хәер дүненә кәй наә фрехбуист, үйін поэты аххос наәу. Үйін тыхы дуг, трагикон дуг кәй у, үйін тыххәй йәм нипы хбары.

Дәмә ахәм фылдулжы адәймаг нал феууәнди йәхинулы. Растиң зәтгәйә та – адәймаг йәхси фылданән аууенды җәмә не үүгәндәи йәхинулы. Нафи уымен зәтгы нығылжынәй әмә үйпес зәрләхүдтәй: «Рагәй ағраға у! Ез – аспепт дән! Ез – нины җеппиндәр! Бәстидзаг – мән цин, мәт дәр! Дүн-дүнәнән әз дән йәе биндар!»

Фәләе үйін ағлаға наәу. Адәймаген кәд космос сис үәе хәтән, уәлдәр рәстәт хұбыльымә наәй хүсәт. Үйін ү наә фылдылыз. Нафи катағайғенгәйә үймән зәтгы:

Нә зең күң үаш,

Адәймаг!

Нал церид

Одайың өзүлде

Әз зең күң үаш –

Зәтгәй, дихтәй, шүтәй!

Дүненең хәрзәттәй

Кадыл даринаң

Нә зең үаш уәл дәр!

(«Ләг»)

Иу адәймаг дызләйән арсы хұбыны мәилзүг дәр наәу. Фәнди поэт уәдел, фәнди – уәйын, уәлдәр иүнәлжы хынцылғам Күбабалы Алғысандры «Еффхәрдты Хәссанә», Кьюстайды «Хұбыльады», «Чи дә?», Секвайы «Мунат» әмә жәндеңдер уаңымыстай.

Дзүщаты Хадзы-Мурат Кьюстайды кадәлжы хайтарәй шәйау зәтгы – «Хұбыльады»: «Кәйілгер дзәттәзәд, Ләп-пүйе базад йәе сау биндурыл... Кәдәм-иу бағтыд, Уым-иу фәкадыл Кәрдзыны мурыл... Бәгънат, бәгъеввад,

Естонг, уысмаен над Хуьштуы расстей!. Фыйяу куы ууди, Уәл-иу хуыссыди Тәдзгә ыскваете?..» «Чи дә?»-ы хайтар: сидзәрәй бazzад, кәм заргә, кәм кафгә ѡмбырытлы зылди...» – Стәй ноджы дарләр дзуры... – «Уәлмәрдты»-ы хайтар: иунат фыргт уыл йә фылден, кусынмә – диссаг, «адижын хәринагәй йә стонг нә басаста», шукхъба никүы сколта, наәдер сәрак дзабыргә...» «Тәрхоны раз»-ы хбайтар Эски дәр афтә...»¹

Нарифий лирикон иунат уылдонәй мәгуырләр У – дүнейл ристгәйе дзы йәххи сәр рох дәр февәййы. Нә дут, фышлагон дугимә абаргәйе, радижи фәнивта йә хуыз. Ныр, кәлдәрау, әрмәст хи сәрсыл ҳлуды кәңгәйе, наә парл сасарен. Әгәр ристәмәй, «Хюбанай рапыд иу Бола җемә, дам, кәнны цәгъдәнта!..» – фәлае уыцы къәдзәх-ләт, уыци уәйиг-ләтән дәр йәхшиен йә боң наළ йә хысмет скүбыд дзаг кәннын.

Ирыстыны цинкхор, дзетгәелдзу, бельтиаг пүтрихи йәм йәе болалы куы ՚ркота, уәл иратты нығе ис – Бола ныб-бырзәген белтиаг уурс ханы сау болалы, әмәе тутгыир хәд-дзүче чысыл گәтүләнис сәе масти.

Фәлә мәнт кәнны сәе нығе – «Цы ՚рьцдис Болайыл?! Әххормаг, рынчын у?..» Уәйиг-ләдҗы нал зонынц ье, мәзххонгә, зорондау фәллайы, йә къуихтә йә коммә нал кәссынц, «нүххүссыди партеры астегү дәгләмә!..» Уәлдәр кадылмардирмә нә хвары искәй рис. Хуумаме рамбулай. Әнәмәнг. Испи дәр йә Мадан ләпшүйән рай-гүүрд, уый махмә нә хауы. Домбай ләджы дәр аништәгә кәй фөххәвәуы, хүс аәм кәй әмбәләй дарын, уый дәр наәм нае хауы.

Пәрлә-цәрәнбонты мәгуыр Болайән «Дә боң хорз!» чи никүы заңыла, йәе гыццыл дың чи наә фәтасынн кәндәгән, уый дәр ыл былысчылыг худы:

– Әбәнүзәген, райсом наә бафсасст бүлтапай!..
– Диссаг, нырме йын
– сай көйүр хөрөг күйд лөүүү!..
– Мыйиң, кәд Бола көйүлләу у?
– Мыйиң ын кәд истөм ныбастоо!..
– Гәртәм мыйд!
– Әбәнүзәген!..
– Расты!..²

(«Бола»)

Болайән тыхтәнег тых нә ары, фәлә мәгуыр җемә иунат У. Йә уды раст никәмә хуысы. Йә уды трагеди йын ници җәмбары. Стәй уый хъеутә дәр никәй кәнны. Мәгуыр Бола сын, йәхимә дзургә, мәстәлгәдәй уымен кәнны дзуваш:

«Хүбул! Балбарту! Мәе чысыншын – хәйг! –
Дзурлы сәе нүххәстәм мәсүүр Бола. – Гүкк!..
Уйбон чүттараей, чулуберту,
Хүбдәкү фәләдәкитә цыурдээсчүү,
Быстай иу мәзәннүүл, озул пиргө,
Дыгуу же дүббөн бөхли спирдээсчүү!..»

Уай тыххажын әмәе җәлдәкү үәллахиз әмәе састы җертом ныхас У. Уәллахиз уымән, әмәе йе 'рхульдыйы фәрши ые 'ххормаг сабитген сардта парды хос; састы быннаты та ис, йәххи кәй аүгәй кодта, уымтәй. Фәлә, фәкжесынмә – фәстаг, кадмә фыщаг чи фәцәйизторы, уыцы иратты не 'ндавы иу уды хъянным. Уымән наәм нә хуысы уәйиг Болайы уды хъиззәмар.

Әрмәстәдәр, бүхаст болалы куы раңастан, гәдйый ләп-пинау, йә сәрмәт ые куы систа әмәе йәе, зынсәтген күүр-дьрау, зөххүл куы ныплавта, уәл дзы байрадыстәм. Фәлә наәм хвары, йәе шукхъба кәннынмә цәмән фәцәуы әнккәрдәй? Нә йын хүбсәм йе гүлм-гүлм.

«Гөнөнүр ма байрактүр үе кюннатай!..
Гөнөнүр сенәхайыр фреут үе Болатай!..
Үе 'мэззәб, үе 'мөдүүс мәе сөр ыс-лөхүр үе ...»

Болайы юморхәшәе цәссиг ници уыны. Йәе зәрләйи трагедима алкемы сәе болал әмәе сәхи аентыстыл цилий не 'вәделы.

Болайы зәрләйи рис наә фөххүист йе тут, ые стәтмәе. Нарифий ныхас, йәххи тут-стәгәй, дүнәмә дәр У. Цәмәй ые уылдон фөххүсой, уый тыххаж әрмәст хөр кәнны фаг нәү. Уый тыххаж сырәзын хъеуы, Нафи аивадон гөльдәүеци цы проблематә аскыуыл дзаг кәннынмә хавы, уылдон бамбарыны ѡмвәзәдә.

Уый тыххаж та алчиләр фынналжы-фынлаг хуумаме суа адәймаг. Нәе раттаг зәхма, парләе йәе үәгъәфы цәстәй хуумаме ма кәсса, аныхуырнынмә йәе ма хава, фәлә ыл тауа расстизнад әмәе рассуу дзинад. Уыцы тауиниеттә билиц куы судзай, уәл аәриеуид, зөххүл պарыл нә чи цы хорз-дзинад агуры, уый ссарынген расстег.

Фәлә тыхы дужы поэты ныхас җәлдүү, парды фылдов-зарәнгә цасфәнди развәлгъя зона, уәлдәр.

¹ Дүзүнчелти Халзы-Мурат. Хөтөгкәтү Кьюстайы реализмы тыххаж. – Тобилис, 1979. – 57 ф.

² Джусойты Нрафи. Сабыр ныхасте. Цхинвал, 1973. 6 ф.

Үйнди дүлтүү әффигүүгүү сөргүлүк фылдаётты салғас автор маа жөнөнхъялдөрү ние цауу. Йаа фылдаётты тоңпай чи жөхсүү, уйй фәстагатта сармаданәй кәй исздысты миље, уйй дызэрдигат нау. Истори фәлхат кәнни йәхү хүвүзү.

Чи нае кәд ахэрдзенис ўе фылдаётты хал, уйй ниши фәзөнү. Кәд – Хүшпаш. Уйй та йаа сусагдзинад махен нае дзурь. Адәймаген йаа фидәен бире цәмәйдәртү у йәхүнәй аразат.

Амга Нафийи лирикон хьайтар әедых, мыйяг, нау, фәлгә уйнны, абон нае ирон адәм цы фәндиагыл ләгүд у, нае сомбонмә пахам цәстәй кәсем, катајгәнгә уымген дзурь фидәни фәлгәрмә:

Зонджын фәстагатта!
Күрүн уе –

Ма ут цолмоодис,
Ме 'ззаг күүтие зонат,

Сар феуонч,
абон цы иబодис,

Уйий мыйн,
көдхт ыстегдарау,
ағомышкеги дзурьын
куы хөсүда?

Цәмәй уйпиди хьуудынадаг ма 'ртгөуа, уйй тыххәй архайын, аразын хъҗүүи абон. Стәй, цы аразай, уйй адәймаджы хьуамае ёе 'нтыстай әспарда дисы; кәна нае рәсүгъләдәр, сыгъдәгдер, аспатхомдәр.

Демгә диссат нау, Нафи әспынәдзүх кәй фәттерны, цәмәй нае йаа уадымытай әспарда дисы, сыгъдәт нын кәна нае углә. Арах ай уйй тыххәй баҳыгуу иу канга инна темәмә ног әмәт ногай әрзыздыкхын.

Уйпиди фиппаинаг нае поэтиң әрмәст йаа әмбәстагон лирикеме нае хауы, фәлгәе ирд цәвиттон у йаа пейзажон поэзийен дәр.

Пейзажай аив пайды кәнинмә та фыссет күпид архесбы, уйй фыппиди иууыл түнгидәр фәбәрәт йаа чинлү «Ез рай-гүрдүгөн хохы»-ы. Уйм әртом фенни колта, әрдэмде, уәл-дайдер ын сыгъззериңиңүз фәззәгмәт кәй ис йәхү поэти-жөхү. Цы бире хүрүттө дзы уйпиди, уйлон әрмәст дәр, дунай диссалжы хүрүттө сә кәрәлди афтаг арлах-дәтгәндүйтө, цинхәсджыгүт кәй сты йаа бире чиньгәс-дүктөн дәр. Достоевский хүмүмөттөдөрү ние загыт, зөгүгү.

Жәрдз чи нае уарзы, уйй адәмды дәр нае уарзы, әмбәстаг схоннен ын нае, – жәмәт аердзмәт ахәм ахаст уйнен Нафийи поэзийи. Фәелгә «Ез рай уырлтган хохы»-ы фәстеге поэти инна чинкулыгы пейзажон лирикә афтаг цәстәвәрен нал уйд, жәмәт та ногай фергитвата «Сабыр ныхаста»-ы. Уйимае – зәрдәмәдзәтүгәдәрәй («Хъҗәдү», «Хохаг жөхсөв хъҗүүи», «Малтусет», «Фыппид әрвиңерд», «Уалдзыптон катай», «Уалдзыптон арфа» земә әндарты). Ноджы сәм поэт бахаста иу ногдинад – жәрдзы нынгите йын систы йаа зәрдәй хүзүнгә – улы цин жәмәт йаа рис жөдисиңи мадзал. Ердизы хүзүнгөндөм – джусойты Нафийи пейзажон поэзи уәлдай ирләр әмәт рәсүгъләрәй йәхү равдыста йаа «Изәрү руҳс»-ы:

Баизер и. Рүксүмәе
Рүдэзгүйткөн сөддөкиме
Радардотой сәе бүр сөйтке
Талынсие быңауыме.

Радардотой, хәсәз галай,
Тогы бол аңхәвеләй.
Көртүү шүнүз, расм тала,
Усгурау, нысқасел и.

Уйий кәд гөнөнр фәрссағай
Бүтүн чызджы цөст ратасы?
Усгурул фырттарсанай
Сау нылымет ныттака?..

Талайсен ђе фәстәе та –
Риззәрәндей фәткөйү.
Уарыны сергөөөстүштөгү
Аззобалди ђе тәнкүүүн..

Йе дахсүнчүтө джихы уакыд,
Көйбали – даргә, табынау...
Кәд, мыйиа, же сиң у салы
Каңгәроп рәбөйтөй?..

(«Изәрү руҳсүтә»)

О, Нафийиң ыаа фыппиди пейзажон уадымытей фәбәрәг, рәстегжы афорнәттө ђе зәрдәйгә фәззәдже хүзүнгәттөнүв кәнин фылдар жөхондзинад кәй жөхсүү. Амга, жәлгәндәр, дунай диссалжы хүрүттө сә кәрәлди афтаг арлах-сүнил жема, сыгъзарин фәззат равлиныма цал стыр нынгәндеки әрөвнәндәт, фәлгәе ђе сусагдзинадтө әххәстай

никемен рапром кодга. Чи зоны, — нэе бон җертом уынны кэй нау, гэнквартгэ кэй кэнэм, — уый у ёс иуулы рэсүтдээр хувьз. Фагтэг нэе поэт уыны хувьзгэ аивады тыххэй раскъяфынме нэе хувьз.

Үйрэссаг фыссааг Михаил Пришвин афтэг зөгтыг: «Мы считаем безоговорочно человека парнем природы, может быть, только потому человек нам ближе и доступнее для наблюдения, что человека мы можем понимать «по себе», а природа «в себе» нам недоступна. И, приспособляя богатство природы в пользу себя, еще неизвестно, господствуем ли мы над своим законам». ¹

Нафи йэхий җердээн хинау нэе кэны, ёс уамысты ёс аэрцахсынмэ нэе хувь, фэлэг уый фээрцы фылдээр хатг фэвдисы адгаймажы зэрдэгэй хувьзгэ. «Уарыны җергээвьтгэй» ёс генххуйн кэмэн автгэлдис, уыны рагзэрорнад фэкткуы лирикон хбайтгаримае ёс сихы җигтэс җанхэхуджы нэе фэзэйндинд. Өмдээвгэйгэй поэтикон тых уым ис. Ёс рагзэронд фэкткуы бэлас — иунает нэе:

Сау ляятуүиен нал бээзэйн,
Нал дэен кард, азгасстуу..
Мене – царды расбеззэз!..
Рахиз! Ма ляяуу фис-дуар!..

Афтэгмэй авадон мадзалы фээрцы фортом вэййи, поэты фээзэгтэй ёс лирикон хбайтгары рагфаэззыгон зэрдэйн-угац раздисынен кэй баххуудис.

Адгаймаг җердэмгэ удеий баст у. Өмдээ дэй Нафи җепын-нээдзүх ёс зэрдэгэй хувьзгэ нэе агууры, фэлэг ўин уыны ёс рэсүтгэцзинд. Цин вилкжены. Өмдээ уыны аив хувьзгэ гэвдисы махгэн дээр. Ергауы нае цинзердэгийл. Уымэн җемж ўин сты царды змэгэлд зевдисгэг тых.

Уыны хульдаг иуулы ирдэгэрэй зыны ёс пэйзажон гэмдээвгэгты цикл «Фаэсқьевда хурбон»ы бирдэг уамыстай:

Иу мээ арсан цэссэн нае,
Аяаонен – ёс кой дээр!..
Кэрдэг ма ёс цэссээгий
Нир сийни ёс дойнны... ..

Зөххүүлэгэрийн чигүүлэгэй
Ихэсэд он ахинчэфы.
Хосэд ныифаасэвэх – ну сэргиээр
Уздзэсэфма нэе таслфы.

(«Бонраефты»)

Сүдээх хур!.. Энгенийст уай,
Уастижны, чи сээрд дэе!..
Угервиччынгэ батьысстой
Коудзитыг се сэргийе.

Афтэг сэе кэрэдзийн фэдэлл гэвдисы, сэргдигон хур бон-рэгфты ёс цааст күйд нийирд кэны зэхмэе, цыма ёс фыр-цинней аянхуурынме фэххавы. Уыны бонгэ бастон афтэг нэв кэны, җемж адгаймагнэ ёс сабионтгэ җерлэгүүн кэны ёс зэрдэйл. Бафтауын нэе җехлон мысингэгтэл. Сэвзэрүн нээм кэниниц рухс сэнгэ. Ивгүүдимэ нэе фрекэниниц зэр-дэхэн әххон баллы.

Уый поэзи у:

Дон чысылыг кээм фасутырыдым,
Сабийе уым хээзинч
Бонраефты бээзудулжигэй!..
Чи сэе схизы донсай,
Уый хувьссы, мэктүүлсэгай,
Кэсийи узелгэ голсай.

Дон дээр нал у мене арф, –
Хур бынточ нынгауыр!..
Тэсгийн, аярууай, узелгэ аре,
Райасад-ма, рууар!

Нафиий пэйзажон поэзи фылдээр баст у цардимгэ — адгай-мажы фээзэгэлд, ёс фэллойадон күистимгэ, ома хохаджы ашиг-җербацидимгэ. Уый тыххэй зевдисы хэхбэстэй цард алы рэстэгдэжты. Фээззыгон нывгэ зевдисынмэ җемхийн кэй у, уымэн ёс зэрдэгэй хульгэгэй дардээр ис җендээр бин-дээр: адгаймагнэ ёс 'взондэгий бонгэ յэхирэлгэй күй фэ-вэййинч, уад дэ, фэндэ жви нэе, узеджэр кэр յэхийн кэны. Нафи ёс 'взондэгий бонгэ салдаты зэрдэгимэ цардис. Кэд цы уындаанд, уый бэрдэг нэе уыдис. Ахам рэстэгдэг, җердэй хувьзивангэгтэй улы уййөөрл нэе фендавынч. Тыхы дут дээр тыхджыны вэййий.

Пэйзажон гэмдээвгэгтэй фыссын күйнэ рапидыгта, уад ёс тэжкэг ляятуү-лэдэгжи кэри уыдис. Адгаймаг ёс күистгэй ёс күистгэ фрэстиуджыгтэй тынглдээр фрактэй. Фээзэгтэй цынгүүгэ

¹ Пришин М. Собр. соч. в 8 т. Т. 8. — М., 1986. — 499—500 ф.

Демгкай рагсгэйе, Нафийн поэзийл кары уаэз түнг зыны; ома сөвзэрьрдаем нэ, хорзырдаем, фәлгэ йэ уаедар дихте кәнен эзапгай. Демг үүцүн генкъарен армаест йэ пей-зажон поэзийл нэ. Фәлгэ йэ изэры рухсмэ фрист уаимы-стыл нывэргтэйгэх гакк. Поэт син ссарлга сэхи аккаг ном

— «Изэры рухс».

Изэры рухсыл адэймаг йэ дзуригеты ком кәй хбуга-матайхала, уый поэтэн амонын нэ хбэуы:

Мөн дзурин хэсүү. Рог хлры ныгуулдам —
Мөн дэвэрдэй рад.. Еже мөн кэйнин сэз таад:
Нээр чи нэ зэгэжин иж цэсстинькүүлдаме,
Уий нац аригдуулсан никдүй ботмы заад.

Мөн дзурин хэсүү фарн аснах авсааныр.
Мөн дзуринаг — лааджын рис сэжье хасан.
Мөн фасандаг — лааджинады хот таудын.
Пэсмэй нац фасуда Зэхх аедзэрэв, хасн.

Нырмэ нац дэвэрдтон. Уыд мөн дзурхыл цоунта,
Дэгомыг уыд — мөн арфа яа, мөн хыл.
Ениг, асасэдэ, ил зонь — чи уыдтиен.
Риðжы, мур сэви доны 'ртых зэххыл?..

(«Мөн дзурин хэсүү ныр»)

Тых, мэнгардзинал, сирд он гэнкъарантгэ дилингэж кәм аяфтауны, угелахизы трысахгэсджигте уыд он кәм сты, уым, — кэд лягдзинад нэү, — угэд нэдээр диссаг у, адэймаг йэхимдэ, стай искаэм дэр «рыджы мур сэви доны 'ртых» күннэ зына зэххыл.

Ахэм растаджы удыл фынгту никүү тыхсдэсты мигтэ, нэ ѿр растаджы удыл фынгту никүү» тухдзенс зэхх. Иундажы фынгтихы кэрдлэгтвэчийг никүү» тухдзенс зэхх. Ахэм бэглилгэг амонд алкаэм не 'рхавы. Демг вэййинц ссасст, аяфхард, абар.

Нарийн алыхагт нэ уыд йяхи «аэз» равдиснын бон. Фажлаа зэхмэ, хубуст рухсы схысай, мин-мин азы чи цыд гэнүсөн тары, уымгэн ныр изгеры рухсмэ генгэдзургэ нал у. Аль адджын зэхмэ мин-мин азы цэй тыххэй тирнидта, ѿр нысан цы у, уый рајтом кёнин йэ хас у.

Демг ѹын цадал арвы дуар байжом.
Дэцэг, усмаже. Ныр ие дзурин — ѿр зын.
Исэ дзуринаг — аригжон сэжье рагон.
Фыдэлтыи салбас, фидены хэрзэвн.

Ныр дзургэ ѿ! Уий цалынгэж мөн комыл
Нэс сөөврөдэвүйд табасты гүйвэр.

Уыдтиен уеларе аэж мин-мин азты 'гомыг, дэлдээх же хай — сөвсмарды кобуиты.

Ныр дзургэ ѿ! Тэгхэг хуры ныгуулдам —
Мөн дэвэрдэй рад.. Еже хэсүү мөн таад:
Нээр чи нэ зэгэжин иж цэсстинькүүлдаме,
Уий не 'ригэдэж чывмы-тивымыж эзэд!

Ай-гайдэг, а зэхмэ алчи йяхи дзуригетимэ фрэзыны. Уаэлдайдэр, Наджи парды штус нэ фрэгта. Йэ хот дээр бын зоны гэмэг йэ 'взэр дэр. Цы зэгтэ, уий ийн ис. Күйд ай зэгтэ, уий зоны. Фәлгэ изэры рухсмэ бэлдционы флаххёву тагд кёнин. Адэймаг та, угэлдайдэр, авадлы кусгэг, цэргэц цэргэнбонты фэндагтон у. Цы федга, цы бавзэрста, цы бандквартга, уылон бил авадлон зэгдэлдэй радзурин өмбөгэлүү. Цэмаай сыл уа нысгалгэстэнэн, уа хатдзетэ аразэн. Демг сыл нэ поэт салтээс кёнин. Аразы сэс, аялт поэт-лэгэн күйд өмбөгэлүү, ахэм хатдзетэ:

Аягжуулдотой уадзажэй, зынгасай,
Миссын ныр мэ нылхтын бол дэр хотрэсн:
Чи мөн радна, хүр болна, сэх хотрэс,
Чи мөн цасна, биргэдай, сынгасай.

Аягжуулдотой — уадзажэй, фыдажасай.
Итгэй дэр нац фасоён сэз аягжай:
Дэлбираа — лэлбара мол уыд нэ зэххэй.
Хоёрт угэлэфтидай — рог сэврэдэй сэх хотрэс!
Аягжуулдотой — рийгээ күнсэн угэлжүүзэгэй,
Стихсэвэрэдэй цинаджхэрэдэй сэх хотрэс!
Царды сэврэд — хэлбээдэж сэвсүрээ, таежиг зэд!
Фертишибы ма мэлжаслэгий иш сэвтиэг!

(«Бэглионы салгасстэ»)

Дэргэст адэйгаджы, угэлдайдэр, поэты царды — нэ, дутгы, заманты дэр вэййин замана, стай — заманайы «хьэлдэг аяфсург», таихгэ зэд!» ѿ растаджигте. Фәлгэ алдажсан дэр афон ис. Поэт зонь — «фэндэя йэ, йэ, нэ фэндэ, угэлдэр аяфхизы ѿ 'фсургъэй бэхджын».

Поэт, зэвэлдэгэн, А. Пушкины ныхжстэе дардта ѿ зээрдэл: «В одну телегу впрячь не можно Коня и трепетную лань». Ома музаийн базырджын аяфсургтыл тэхьин нал у мае бол, ѿмэ уыман хэрзбон кёнин ѿ рагбоны хъабжэрхоргэй хаст урс аяфсургтэн.

Уылдыныл, уылды урс аефсургиль уалта бэрзонд хәхтәм дүгтигэ. Ие сәрмә нәх хаста уынгат кәмтүү бынаткынын. Емә кәд цүүпүлгәм уыл ѹа фөнделг, ѹа арм уән-долон, тыхжын уыди, уәлдәр алшамен дар ис кәрон, кәддәл хъылагү, уәлдәр:

*Алтын, Царскодом!.. Нынад дæ, уйи зонъыт. Армрест
Мæн же болонуыст æнделэвæ аже дыны сей дээрүүн:
Ахсан хорз мын күнү бауадыл, гормол, дæ шест,
Мæн же күүсмөштөгөн сөфстэдай бол күүнүк хэсүүдүү күрүн*

*Дерфистикең дең. Ныр коми хөйөрмеге дон-дон
Пәсүни гүбәрәгі. Фәндалыл фәрсүн
Маң цыбәйр хөйсімет, ие 'взиден, ие бодой...
Дермесст зәрьбыон нал зонын тарсы.*

*Ме солмы рад ма фөзәзеро ме разы,
Ме урс аефсурғылан фөхтүсөн саа үасты...
Ме ўд ма сәм бәрәс иеки шавы,
Фөзәле же көжүшө – азыры үезеки басты.
Ныр – фистас лаег!.. Гы сардорон, ие, чың үүх дәнди
Ме балыцы кәрон, үйиң жың нау дээрдәд.
Дөвөлтөн хизум, розгад урс аефсурғылан –
Дэл наал азурлың үзүүнүнгөм фөндәд!..*

Уйый, кэй зэттын аёй хбэуы, поэтикон фәэлгөнди. У. Енэ-
жемэг уадзы. П. Вяземский Б. Жуковский цэйн загтга: «О-
ты, который нам явить с успехом мог И своенравный ум, и
беспорочный слог, В борьни с трудностью силаг необытай-
ний...»² – уйцы дээрдтэг комкомга ахассан ис нэг поэмтэ.
Уймагн жемэг аивал жемэг зонады ёш тых у агтерон. Нэй ўйн
ааруулсээр. Ихэхи афтэ дары, цымы фәэллайн нэг зоны.
Дэндээр хабар у, Джусоойы Надийн ёш Фыльбастас, ёш
адаам, дундайы дээллигээн цы бирэг аивтэ фәэлзуринг ис,
уымын ын изгеры рухс фаг кэнни җеви нэ – ёш фәэндагылыг
кэргүүнгэ күнд цэгүүнгэ хъавы.

Мен же шыл жүйесінде ти?.. Көңгір!..
Ез мег көжтем ажасынше аксаны күсві.
Расты, фенін ыстасын хатт же ауон көздәзз
Көд мег адзал ағомын же үстеси раз систы.

¹ Джусойты Нафи. Изгери руҳс. Цхинвал, 1987. 417—
418 ф.
² Вяземский П. Сочинения в 2 т. Т. 1. — М., 1982. — 96 ф.

Пардыл пәест не 'ххәссы. Бире ылдарга дзы ис. Иу фәкастәй – нәе, ләмбыптағыныккәсгәйгә дәр сә иу адәй-маг алды не 'ринасы. Пәстыләндеңдә гәрмәждүтей дарләр дзы алчи йәхирдигон диссәтә, әмбиссендә, ылдарга фәгауры және фәвары.

Бон дәр әрмөст изерү рухсыл нае фәүуд кәнни. Иу рай-дзаст, стәй рухс жәхсөвтә дәр. Урс жәхсөвтә – нәе, рухс жәхсөвтә. Цәст bonaу фәуыны.

— Фәниң зылар төркеминде;
Кәрің ын н' асардің мә хәйиме!

Нади әмбисондән иае парм әннәхъяны Фәзилдә таңба
наердәм. Ембисонды «тай наыйарег» мад дәр әнпилтә наал
жөннөштөштөс айылдағы таңба салып көнкүн

«Тәхтә хұбыды»-йи лирикон қалайтар Цәрәнбом мәхаты: «Ахәм хорз мын күн бауарзид, гормон, дә цәст, Мәен маे күстән әфсталу бол кубыл наң хбаңа күрн!..»

Днігер ємбисонд: «Зәххәй – дзабыр, хүргәй – хаедон» та җимәттегі «Бәллины сатғастан» йы мәннә шы хүрәзы

рахаста поэзиардыбы размә – «Дзабираг – ләвәр мын уйд нае зәххәй. Хъарм уәлгәфтау – рөг сөрдү яргатхәй!» Ағтәмәй, адемон айвәй нае уаймисте кәнә ноджы зәп пәннеләүгәп. Аләрмәткис зәлләр сәр шине зияти

¹ Джусойты Нади. Изгеры рухс. Цхинвал, 1987. 346 ф.

Фәрцы әрмәст тынгдәр нә исы, фәлә әрхәлзарон вәй-
йинц нә хұуыдыры дәр.

Уымән литературайы, стей жәткәй кәңзыфәндә аива-
ды дәр тынг нысанниуг ис.

7. Рұкс әсқасөтә

Чи зоны, исчи ахъульды кәна, ома әхсәвты кой әпмен
кәнен? Фәләе ницилдер әхсәвты, уәлдәйдәр, рұкс әхсәв-
ты ис аевзәрәй нипылдар әхсәвті, рұкс әхсәв-
Изәрлы рұхсы әфесте әхсәв кәй вәйи, – адәймаджы пар-
лы йә Нәфи йәхжедәг иу ран «мәрлти хүр» хоны («Мәрлти
хүр»), – афтәмәй нә поэтен рұхсхессер кәй систы, ны-
хас уый охыл у. Еңгөуий та зөрөнд ңишуы ңәмәлтегей нае
фәсайдынә: наездәр зөрөнд гвардионыл ис фәрәлахизуа-
вән. Царды фәлтәрдізинад йәхжон кәнен. Афтәе күы зе-
гъон – Нәфи йә рұхс изәргем йә хұуыдыры тых әмәе йәе
уды әвәрәтә әххәстәй әрхашшәк кодта, уәл нә фәрә-
дийзыген. Диңсәл күлиниң У, йәе салдаты зөрдәеғе йә изәрли
рухсигәм йә уды әвәтчиатай, ңимылдис әмәе тохмондай
циләрилдәр уыл, зәрдәристәге ңауылдәрилдәр дәздә-
та, иууылдәр сәе рахаста тибартыбуругәнгә, ңастаныл
дэз, афтәмәй.

Әмәе нә хұхасен хатдағате аразынмә әтгер радији
жептарәм нәхі, фәлтә әнгәбанысанғенге нәй, нә фыссә-
дәжы уды сағъасмә кәй бағылдысты рұхс әхсәвы сағъасстә
дәр – йәе поэтикон зәрдәе змәллынгенет тых.

Дәңгәт нәм цәрәнбонты фылжытей, сәе къебәртәй
чи цард, уыдан фылдәр уыдисты. Да хвастығыссан әмәе
домән күүх фәлләд ма зонәл, әндәра, фылжытән сәхи-
пәй фылдәр ратондынә сәе къабәрәй. Бәрзонал сисыны
аккал чи У, уый ңыбығы аерәвәрәм әмәе йын йә сәрүл нае
зәрдәл схыл кәнен вәйи, исқай ңастан әмбәхесын кәй
фәхъяуы, ахәм ңыдәр. Афтәе уыдис әмәе афтәе У. Уымән
жәнән, аивад кәмәе фәхъауы, уыдан ңәдәр әмбәрге фә-
кәненпін, нәдәр сәе әндавғе фәккен. Ирыстоны аивад
Ирыстон У. Ирыстон, аивад дәз, күйд әмбәль, афтәе йәе
къахыл әвәрлүкү Уа, уәл дарләе ынзәненис: дарләе чи
зыны, уымә әнден ныхилән нае; нә бодзты та бинтон
стәмтәй дарләр нае Фылдыбәстәе фылдәр хәрінән
фәхъауы, күвид хұрамаे разына нә литературайы ңаес-
том? Нәмә Джусойты Нәфи йә рұхс әхсәвты ңы әмдәзәр
гәтә фәлдиси, уыдан хауынц йәе «Изәрлы рұхс»-ей әфес-

тәмә азтам, фәләе сын әмбәрдәндти фенән нәй. Ермә-
стәләр сыл хидән мыхуыры фәрәзеты ис фембәлән алы-
хұуызон наемтимә: «Ағыуыссаг әхсәвты чынгы», «Зымә-
гон сағъасте», «Сағъастон», «Риссы мә хұуыды». Фәләе
се 'шәтәті дәр тәлфы иу УД, сәх-сәх сәе кәнен иу тут.
Риссынц әмәе ңастаныл иу фарнәй – ирон адәм әмәе Иры-
стонны фарнәссәлжы хұысмет Ирыстонны күүхы
үаевын әмбәлел. Йәе цард үымәй аразғе хұуамаे үаид.
Иұтегер афтәе нә рауд, уәл поэтен диссаг нәу тәргай кә-
нин дәр:

*Нәе Ир, хәссон дәм ныр аергомаї
Мәе уоди хәстіл, әзмә ныбабар:
Ез зарғе байрастан ңе ботыс;
А же ныр дәр нә кәнен сар.*

*Фәлтәе мол сәвәрдәуыл соитәй
Елғондоз үәззазу – ләс, дам, дә ныр!..
Фылдайыкей баптыдан ңе ботыс;
Цыдәтсен күы зарғе, күы – әзмәр.*

*Мәе уәд ңафәней нә кодма къахыр,
Нәе тарст әедхәрәд әзмә зынае,
Күкстайл, дәзләт алау, фәсахуыр,
Фәзлиғиен сину нырла ма дәр нәе!.*

(«Зөрөндө тәргәй»)

Буд У йә лирикон хбайтар, зиңег кәй нә зылта, фә-
лывд кәй нәу, Иры армәй хәрзигүәт – күстыл әннуыл
үаевын кәй райста. Фәләе уымәй дарләр үды фәхъяуы
шылдәр – тых ын чи дәгти, цардмонд ңәй чи кәнен, къем
абадын ыл чи үадзы, фәлтә ңаң афтәе зынаргы чи сис.

Ома мәліети стыр хәрдәтә ын нә фәхъяуы, фәлдә..
Хилдәутты быннеге әлхәннеге күы свәййын, «әззаталар-
уон»-ы хәләт, рәмләгай, зәрдәтә қәм фәхъяуы, уым адә-
мы, – қәд ма сын адәм схонен вәйи, уәл, – сәе хұыз-
дәртә нал фендавын. Уыдитетте хорз, әтгер хорз дәр зоны
Нәфи. Фәлдис «Иұтегон, рәмәнәй – жәвәсмөн ләг нә
кәнен мәт»:

*Фәлтәе ңауын ныр дардәме балық,
Мәе фәннәтүл нал дарын дәзләр;
Мәе бол ыны саразын ңы бацы,
Дә кәсстериңен үйд әод хәлар!*

¹ Д жүсойты Нәфи. Зәрөндө тәргәй // Мах дүт, 2004. № 12. – 6 ф.

*Мен царды хорзажаңыңын жүрүші?..
Айдаған дә фәлмен дэвирд, пәртон, –
Дәмешей маң сонн зарас, маң жүрүші
Ныбессташыныңын, бәсстон.*

*Барғас, күн шыдматы, хөбебулау,
Рәебыйд, үед үшүп адзал, ие сон!
Ныр та маң хүр дәлдәзекшә тулы,
Үәед ис маң тәрелайсан ағсон!..*

Айгүайдәр, ис йәе тәргайән ағсон. Үәелдайдәр, йәхидаттыдау, нәе Ирәй йәе бирә күнінә хъятуы: «Айдаған дә фәлмен дэвирд, пәртон!».

Уылды наертоң дэвирд – фәлмен рәевдил хұрамаң үәлдәңең пәуа: адәм фылдәр хатт үльдон фәэмымың. Хыбылагән. Адәй-Маг йәе улықондай нәе хаты, зәххон хызымар бәрзондабад-дәкүтән әрмәстәр худыны хос кәй у. Палынмағ гладиаторы тут әнжевтауғай ныққәлә, үедмә сәхиәй тыхджынға әвидисег пәндиҳасты әғсәсәт ахсәнтеге, күндә әмбәлә, афта не скусыны.

Поэт, Прометей номдай дзурагайә, зоны, гүйрәзәй Хұбынды аемсәр бардауга у, фәлдең йәе нәе фәндәр үйи хүзын үәввиң. Емәе йын әғсон ис. Уылды Хұбыдау – хиңдау «хәел-шәрдәйи хәдзаяу», аеме гүйрәзәй кәдәй 'мәсәр у, үәелдәр тырыны, пәмәй дзы уа сәрхызт, ма уа дзылласты 'хсән ѿ мном. Развы у, тоной йәе «арвы знагәй, – Демон! – әрмәстәр ма» үәед адәмәй әлгъысты!.. Уылдан аеме, адәмәй жәлгист үәввиң у ишүлдә гәжьтүрдәр тәрхон. Емәе илгер поэты лирикон хъайтар уылды азарәй хызг у, үәед ын тых-гәннат тых не сәардәзенис. Нәдәр йәе нығсән ис фәндулән, нәдәр үәед үәден ис сәттән. Нығсәлжын, тохмонпай уымдан зәттәй.

*Нырғасад, ныққобулыктың кәен, нылхәр маң,
Үәеддер сәттән маң үәден наң!
Уылдың, үәед а-зәххыл маң хәрмәт
Ләз даң наңиң фыннаң.*

*Хәр мә – хәрзәеджы фыл аддожын у:
Хәр ынсан – сои, хәссинсан – роғ!
Дә хүйсікә үен, дә 'бәссташ таңындыжын үә
Ыңсуқкотай кәед маң түнгизи ног!..*

*Хәр мә, – сәдерескәй! – маң сәрвил
Дә пылхам пының ис хәңзез:
Хәрзәег пылмада өзгіліңи сеззәрмәл,
Күн фәрдзүрәл мәсән аңғаз!..*

*Хәр мә, – уәлахиззәй! – фәебынәй
Дәүен мениме хәстәи наң!
Хәңзес әни де 'фәсады ғәебынәй,
Дә – шүнес бирәсәй! – сымәй!*

*Нәе мин ис балғадә амә асаид, –
Дә үәти, дә хинше та үын сты?..
Мәе цард ү аделмы фәлласасей,
Дә – Мұлхор! – аәсәм үессты!..*

(«Прометейның Хұбыдау»)

Хәрзәннег хорз кәй нае ары, йәе сәрсыл үымән ници ис Рахәнғег; йәе сәрсыл кәй ниги дзурсы, фәүеғ-такиизүәвнен ын үымән наң, әмәе йәе фыл, ай-гъай, адіжын у – ләвары бәх дәндәгай чи стары?!

Прометей ау поэт у рухсхәссәг – хәрзәннег. Бәрзон-длыбадзегән та аеппәтдәр йәхидәй хұрамаң пәуа. Нәе үәед зоны йәе әшхәр ныққалын. Йәе бартәм йәхидәй дардәр бархромыс дарен наң!

Уылдан әмәе алды хиңдауы дәр әнусон хиңдауиүәгад фәрхъеуы. Фәлдең хәрзәннег та Хұбыдауы фылдәй дәр нае тәрсө. Тәрстә-ризгәйе цы хорз ракенай, үйи никәмә хъуысы.

Нафийи лирикон хъайтар тәссаң үымән не 'фты сарыл. Нәдәр әрваззәфәй тәрсө. Фәндидалар у: «Ердәзәй әз иңүег мәләт дарын Ема үәе бағидын наңу зын». Ермәстәр ахәмәй бон у фидарәй зәттәй:

*Әмәд, аемсәнд, аемсәнд иңиң наң!
Дә хиңдау дә, ләзен мәстәе дә;
Дүңгөйл алемсәй хәссташ дә –
Ләзхор! Әз та – әрмәстә дәүәз!*

*Әмәе иңи бағидайсан наң!
Нәе хәстә кәед мин азты нае фәни,
Үәеддер тәм ма бадар дә фәрдәжи –
Хәстә бол ләз даң, нае дәен биңең!*

Хәстхом адәймаг хәстхомтыл, стәй ләлдәжыхъәдил тынгдәр фәрхъудың кәнен. Ноджы, дүлжы тәрәнты күн фәвәййи, үәед ләтгәзинаден стырдәр арғы фәккән. Нағи та, хорзай уа, зөвзәрәй, ілус нае фелта парды. Цус нае бавзәрста. Бирә чи зоны, үымән йәе бон бирә у. Мәгуыр үәввиң үымән хәссы йәе сәрмәе. «Мәгуыргүр? – Нәй!»

¹ Д жүс ойты Нағи. Прометейның Хұбыдаум // Фи-лиүег, 2004. № 2. – 8 ф.

жхсардъынәй. Зәгбы йә хылгәрдә, фәләе рәстәй, фи-
дәнныл әуүендеңгәй:

Дәзәргәк хәсү... Мәе ракон рис, мәе сон у.
Мәе хәрәгәк тәрәм-сүсөт тәфсон у.
Фәләе на лаузы зәрдә.. Дәме риүү
Дөгөмгәй, мердәзисой ләзая, нүү.

Ам нал ис Ләг.. Дәме цыфанды сидай –
Дөмөлек хәдәзар баризы афтишәй,
Дәме та стәй сәдәзәи, тәзәсөт.. Едәзәмәй
Дүнүсон масти мәе сәргәхти ысқаш и...

Ам нал ис Ләг.. Ам хәсү фәниш тәдәзәрәг...
Ам кәрдәе дәр сәрәдән хүрәй – дәзәпәрәг...
Дүсәк на хәсәл шөхөчү, фәләе чи әбәв –
Ләдҗиң зәрдә сәримәстәжы уәд таев,
Дәме әзы нал ис Ләг..¹

(«Едәзәргәк хәсү»)

Поэт әздәрәг хъяуы кой кәнән, фәләе дәлрәнхьбыры уынәм, уый ўын, жәгет, «хәрәдәджы әргом-сүсөт тәфсон у». Хәбарет цәүүл кәнәм, уый нын, оу, күнд и, хылгаң. Тынг стәм сси, кәнә бынтондәр нал ис, парл, дуне ногай-ногдәр чи кәнән, зәххы царьлың цәрнина аккаг цәйтыххәй стәм, уый – Ләг. Парды жәгет змәллингәнег – динамикон тых.

Ахәм рәстәгәджы диссаг нау, зәрәбон цыфанды удвидар адәймагамә дәр, зәрдәйләхәндәннад чи не ғтауы, архәндајджы йәе чи әншары, ахәм хұуыдытыне кена. Уәлдайдер, Нафийи поэзийл кары гакк бәрәгәй зыны. Емә, Ләт кәм нал ис, уыңы дүнәй, фәндела дае әви на, уәедәр зәрдәмә фәххұбызыныл поэтикон әнквард хұуыдытеге:

– Зәрәпәдә расәтәдер фәмбәрәзәроп!..
– Пы уәлдай үеð? Кәрдәзәдер у ийә зонð?..
Көйдәр мастиле сәмхидәдер у ийә зәрдә?..
– Веңїйниң сәмхом, тәмбәдәйн се сәрим!..²

(«Иу диалог»)

Поэты «әз» бәрәгәй цы жәмдәзвегеты зыны, уылонды дәр биргәты автор ныуудазы ў стыр хұылдәстел дзурин (кәд уый аивалон малзап у, уәедәр), әмәе зәгбы, йәе рүхс

жхсевты йә зәрдәмә цы масти хұуызы, Ләт күн нал ис, уәед әй цы катай домы:

Цард икеңү аервои үаевл, рәемонеий;
Рұхс зәрдәе түссеңелет цинеий, үаед
Чи сүхәрзид үкк хәрамыл фәсмонеий,
Чи бакасид искең рисыл мәем?..

Иу дәр – наел.. Ениш, кәед ам рәедийн,
Фод мын үеð үе буы фартаей үәесст;
Гәе, фәләе үкк зәрдәсити сәвдиүсит..
Чи расидити маахеи, цы.мә, хәсит?!

Нал дүзурын – зәрвонд ләгөл аердәз
Не 'мәсети.. Мәе сау боныл хәбенон!
Иуып төммөлөн зәрдәсити фәндиаз,
Нал үн у фәсщерын дәр сенцион!..¹

(«Ергом ныхас»)

Фәстаг дыууә рәнхьбы зәрдил ләуеүин кәнәнди Сергей Есенини зындонда әмдизевгә – йәе түгәй фыст уацымыс «До сиданья, друг мой, до свиданья»-йы кәройнаг рәнхьбы: «В этой жизни умирать не ново, Но и жить, конечно, не новей»,² – фәләе уый ныны хылгдары, цы хұуыды зәйтам – авторы цы масти әвдәрәзы, уый равдисынгән.

Ахәм цәвигитонға Нафийи рұхс әхсевты поэзийе цыус нәй әрхәссән. Кей зәгбын әй хъяуы, ис ын афтә дзуриннен биндуру: рынчынән үкк кояг – үкк низ. Кар кәнән йәхиион. Дзырлтон иу хатт уый тыххәй земә ам, мәнмә гәстә, әндәр нае хъяуы йәк кой. Зәгбын мәе фәнды, фәстаг рәстәгәджы Нафийи поэзи иуылттыңдәр зәрдәе цәмәй жүххәнен, цы үкк кәнән адәймаген уаразон, үкк бирәе чиниг-кәсдіжыты йәхимә цәмәй здахы, уылондай иу ахсаңиаг миниүәджы тыххәй. Ома, парды динамикон тых ын чи дәстты, уый тыххәй.

Уый у – парл аггерон уарзәй уарзын. Фәстаг уысмы онт пардыл күн ма исын, фәләе, пас гәнән ис, уыйбәрдәй рәсүттәләр, ахшондәр кәнән. Адәмән, чынгакәс-дәжитән ай, дае бон пас у, уыйбәрд саджын кәнән. Хи уды зынәй исқәмән баләтгад алқај къуихы не 'фты.

¹ Джусойты Нафи. Ергом ныхас // Фидиүг, 2000. № 1. – 27 ф.

² Есенин С. Собр. соч. в 6 т. Т. 4. – М., 1978. – 211 ф.
3 Хаззиты Мелитон. Иу номыр геви литературағы пәс-
том // Фидиүг, 2001. № 5. – 82 ф.

Уйынды хұбылдаг ағтамағай алы аивады күседжы хас дәрү, әмде Нафи тыңг хорз кәнни, йәе уды зынтыл дур кәй ныфтағлахы, әндәрән фәндәргүштән пыраты кей сүрдэзы, фәндәгамнағатай йын кәй инылғалуы.

Демон хұбылдаг науу уый. Тыңг зын У. Фәләе нае поэт зынтый никуы тарст әмде нае тәрсү. Деме уийд дәр дзуруттег у йәе фидар ульхъедил. Нә адәм он сфердистады дылдағ хъайтары миниуджытам йәе хұс хұмынгәдже нае фәдәр: «Ақас-ма йәем – донан йәе тәнджытә агуры жеви ѿрғыты арабашауы?»

Нә поэтен царды фылдағваренты алыхатт йәхши бар нае уйд тәнджыты шауын. Ныр дәр биң иу әмде дылуу же хатын вәййи зын. Фәләе зынты раз сәр әркүл кәнни лағыдил. Емә ахәм тыхст рәстәджыты йәе хұбылы атажы, нае литературағайын бин чи арғавәрдта, уылдоны рухс нәмтәм. Фәссағтес кәнни, аивал нын кәиме арәзта, уылды дзәннетыбадиңтима. Нә дызы айрох вәййинш, йәе кәстәртәй йәе разәй чи фәвәййи, уйлон дәр. Улағасәй дәр иу нае ағриға күннег рох кәнникой.

Нә ирон адәмден мәрдәй ғевзәр дзурын нә базад: кәнне мәрдирох, кәнне – аепшалға. Нағимға йәе поэзий цы дзәннетыбадиңтеге жерсүүнін, – фысаджытег зеттүйн, – уылонима (кәнне уылоны тыххәй) фәнныхас кәнни уарзгәйш, зәрдәрлигтеге, калды баәрзәнләм сәе истегай.

Уылды уадымыстай алкәй тыххәй нае, фәләе сәе зынгедәртүл уәддигер ғердзур ләмбәнег, уәд ахәм күстың ном хүййинид монографи. Уымтәй дәр, зынгө монографи. Стей йәхши хұзыны уайд оритиналон.

Ахәм номарен уадымыстаға йәе рухс жәхсәвти фысы араңдар, фәләе дызы цәвиттонен жеркәсәм шумәт. Нәрмәест, иннағ фысаджыты тыххәй дәр бире пәмәйдіртүл дұзапп чи дәттү.

ЗИНЕЙИ НЫГДЕН БОН

*Мәе зәрдәе – тыххст, мәе үессты хай – мәңбәел:
Пәннү нау, тәнн ажынғыдау, ныңғырәел...*

*Және ма үд, ағомығ мәрдәжын, нынды
Зынхүйсіл хойыл, ыстай үюма ынхүйслү:
Нә Ири өзүхбәй – гораеты да, хәсүрү –
Пәннү сөр дзәккорен дәр нае хәсүрү...
Дөңгөлекан, йәе нынхүйсіл у ағриғе –
Ерхассеккагау, исқасионней րաғиы!*

*Йәе цард – ақад, фәләудымен у ѿ ской,
Ағтиод дзәктул аәзаты болыс – ѿ ккои...
Дәүрдәй – хәзәздөй, ләнгынмады – ыбычкүлдүх,
Дәңзикка – сир, үед доны қојус – ѿ бөркүл...
Үәффәдер үәр, үәффәдер хәссы – үәрзег...
Йәе хұуры та, қоюыар үәссинай – хадрег...
Ныңғаныди тиын ѿс түнгәй хасты нылассан,
Әрбәсек дәүрдиме ѿс үәбәриңеги нылассы,
Білсек – поғуриод... Җәзілжелеги мәрд – ѿс адзал,
Үәлелейт та менед жамтес поғуадэзы...*

*Поэты нау, – хызын дәндҗызы – көкәзел, –
Тызмал царды фылдуыланыны ныңғырәел...
Сетол бирен ѿс үд, ѿс фидайы – цел..
Мәе зәрдәе – тыххст, жа үессты бин – жәңбәсил..¹*

Демдзаевгейдә композиции у хұмынгәт. Конд у жертә хайә. 1) Балдағаен – «поэты нау, тән ажынғыдау, ныңғырәел», – әмде йыл ие 'мпоэты зәрдәе у тыхст, калы йыл йәе пәссыг; 2) Поэты цард – йәе Хұштауды рагта дзуары бин күнде хынжар кәнни; 3) Кәрон – «Сетол бирен үд, йәе фидайц – цел..», – әмде пальянмәе уылдатта уой, уәлдәмәе поэтен йәе пәссты бин уылдән мәңбәзел.

Демдзаевгейдә фылдағ дылуу же рәнхъяй базонәм, поэты нау, тән ажынғыдау, үәхижтәдәй кәй нә ныңғырәел уылдаид. Уәд ыл автор, генән ис, йәе сүсег цессиг кала, фәләе ныр уымтәе у тыхст дәр. Деме «тыхст» әмбәхжы поэты науы ныңғырәелды сүсеглизнал: пәннен ныңғырәел, цы ийл әрпид?

Ағтәмәй автор фылдағ хайы дылуу же рәнхъяй аәрләхсү адәймаджы. Сымылдис сей кәнни, жетегай цы 'риғуы, уйы базонымға, чи баларәфтүд, уылды поэты хұмынгәтма.

Фәләе поэзиарәзджыты уылды пымылдисай автор аңғуы ноджы дардидер. Ҳостыхытоты Зинеи – жетег поэт әмдәвгәйш автор ғұрмәст йәе сәйраг хъайтары хұмынгәттүл нае сағыс кәнни уадымысы дыккаг хайы, фәләе йәе катай у жемтәй поэты хұмынгәт.

Деме раст баксаны. Поэтмә жексанадай, йәе үд нывондән кәй тыххәй хәссы, уйлон «аудылдай» цы үәззазу уарға хайы, уйлама зонгег кәнгәйш, нылккәрзы зәрдәе. Стей күннег кәрзә, поэты сәр дзәккорен дәр кәм нае хәвүү, алзалы боммағ ағтид дзәккулимә кәм шауы; йәе хұуры, күнүбар пәссынай, кәм у йәе хәрәг, дзегжәләй кәм ныммәлү, ноңдаки дызы мәнгәт дамтег кәм фәлдзурың, уылды царды.

Уйдаттә әркодтой Зинәйы адзалы къәссәрмә. Фәләе уйй ишнегт нәу. Зинәй хысметтә поэты хысметтә кәй у, уйй равдисын баси Нафийи бон. Умәнән және йа лирикон хвайтары «уд агомыг мәрдҗын, ниуы зынгхүист хойыл, ыстгай йәххиуыл». Ёмае улың йәххиуыл ниуын Уәмтәй поэты хысметтән баштады. Ёмае базонем: Поэттәй райуыны, дүрәппарәнгәй алмәлүни.

Ёмае уйй аивадон агъдауәй равдисын басис Нафийи бол. Равдисын жәй бапис йаң бол, йаң аивыны та жәлдүй. Емдзевгейи арттыккаг хай – көроны уымән Уәтәй бин – мәпшәлел.

Уйй фәләтәрд, тыхжын фыссәлжы әрмәзәф У. Ёмае ахәм әрмәзәф ның кәнни Абайты Васый, Гафезы, Дмитри Гулиайы, Дзугаты Георгий, Джигиты Дауыты, стәй бирае фысджыты фәләтонит. Йаң рухс жәсәвтү сәе нымәл, хыбыгәген, кәй налсты, уйй тыххәй – кәнни фылдегәй фылдадер: Плиты Грис, Цәркуккыны Альксандар, Гаглоиты Влади-мир...

Фәләе сын сәе фәләтонитте иу композитимә гәстәе, мый-

йаг, на аразы. Йаң хвайтарғе Уәләй, курдиаттәй күндә алтынзеттә үздисты, ағрәе сәе ның кәнни алтынзеттә аивадон мадзелгәй – алқамен жәй үздыхъәдү кондәе гәстәе.

Йе' дзарл әрфсымәр, курдиаттәрдің поэт Гаймуразы фәл-гони сарәзта, шыма дәснү нывғенгәджең кылымнәджең сәр-тәт, фәләе ирдәрсәрфтигәй – хидән детальты фәрәнди:

Сәркестыры, хивәнд ләг, ысқынел –

Фәбисы, сай құрасты, ныласы!..

Йе' армы – цирхони нылжыл жәнел,

Үәдәдер – хәзүзатыл лаудә сәдасеи.

Йе' уәслинекен жәк үәрт – нылмәр,

Кессың ишәр үәрхәр үәсст әрхүзынәй...

Тыңстанын ишәр сони митән кәдәдер,

Ныр та?.. Кәй сәе нал кәнни, уылжай!..¹

(«Хаджеты Таймуразы дырты раз»)

Фәндү нае, үздиз сәрсүстүр хивәнд, схъәл ләг жәмдзев-гәйи күн рахизид йе дүр-циргәй. Күн тарайданыл жәститтә. Ёмае уйй дзурәттә Нафийи курдиатыл, йе поэтикон уйынадәмә фәләтәрд әрмәзәфыл.

Фәләе нае ныхас үздист, поэт йе изәры рухсү фәстәе

¹ Джусойты Нифи. Хаджеты Таймуразы дырты раз // А в торты к оллектив. Атбұастаджы зарег. – Дзаудықхыбай, 2005. – 200 ф.

Мәләттәл әгәр арәх кәй хұбыды кодта, – ноджы ма зәг-ғын; уйй кары низ У, – менмә гәстәе, йе поэзийи цыбыр рәсстәттә уымән фәзәйндысты нә дәнәттабадинағ фыс-дәйттәй бирәттә портреттә.

Уйй, нае поэты зәрдәйнүатыл күннән шәуид дзирд, уәлдәр иш хатан. Фәләе йын пас зын хәссыны, уйй әрмәст-дәр ис хатан.

Ениу, Нафи йе рухс жәсәвтү кой кәд арәхәй арәх-дәр кодта, уәлдәр жәй үәмә бирәе баерәй фәуагытта әмән ноглагыл ңәвәгимә кәнни йе уиси кой. Уымәй дәр, ңәүү шәвәгджениты разгәй.

Нә дзирдән зөвлүсген, Фылдыбастаңай Стыр хәстү Уәлдәй түгкалдтә, уадары хызжәмәрттә жәмә хасты дүдә-бәгттә чи бавзәрстә; дәләе нае фылдынны сыхсерттә йе ишнегт ләгептү-бындарды торнейи кәмән сиғизонет кодтой жәмә улың фылды фестәе ёе 'мкайе' дәр сауты чи аззад, ёе улың хәжәлар, зынглондирон фыссағт Букуылты Альксийен цы аив амдзевгә бахуын кодта, – «Ныхас әмгаримә», – уйй:

Фылдәзәзарәнеги батырдати әби аты, –

Хәстәй Уа, хастәй, масстәй Уа, зынәй,

Фәләе нырың ңард, – джидзегеге тәслемаңу, –

Хуындауы лакк иш ңард базыртыл нае!..

Үәдәдер хәсәнәм: дазалтае үйн фәбәйтәм,

Тыңдзеге ишәл наеу – нае фестәе үис хәссе м...

Нә жәститтә хәбілбөдемеги тәрхүсәм...

Нәе жәститтә, стеги рухс арәме кәсәм...

Уыл агуырдати заххон ләген хәрзиүег –

Зәрдәсінің рәй, ресстад азта аиб;

Зәххон царды хәспәседис сәмә зүнәй

Нәхү нае кодтам сонаттә дәр толиф.

Цы ишә 'мбажхәсәм, Хуындауы фәтк – фәләдисын

Дүнәйи фарн – цергәнбонити үйдис.

Нәе бәллиғ тәмә 'масриме – ғебодисен:

Нәу хистиғе дәр шүхеңен не ис.¹

Уадымсы ритмикә, шауты нывәст, жетвәтир дүрдәй жәттәр миттә. Ёмае уйй дзурәттә Нафийи курдиатыл, йе поэтикон уйынадәмә фәләтәрд әрмәзәфыл.

Фәләе нае ныхас үздист, поэт йе изәры рухсү фәстәе

¹ Автор кәд зәрьбынтыл дзуры, уәлдәр уадымсы на зыны

жәдых зәронд. Уйй нә, фәләе поэт әмдзәвғә балхынць кәнені, йә тәккә тыхыл күңелис, фәзмәліні охыл-иу їәхимә номаён күңел бадзырлға, уәді зәрдәйхаттей:

*Цы уа, уйй уед! Фәни нае күист, нае хазумат,
Нәе хүр – нысупыл, уелюх ма ис ие төл...
Дем, септ, сәфсымер, бөйтеги ма чы азгад,
Сандамай уыбын батонем нысуп!*

Ахсызғон у, нә фыссағтае йә рухс әхсәвтә ахәм хану кәй ис, дзырд зәгъини хвару, әмәе уыпры нысұлжын дзыртгей, чиньгәссе джы зәрдәе чи агайы, ахәм уацмисте фәлдисиңи тых.

Ахәм нысуп арвәй раскъәғғе наеу. Нәдәр ыл аләймаг йәе къых скъұлдырләнис. Уымен әмәе дә уәд ништуал хъяуы. «Ләдәйкүй» («Фылафон») джы күңел ништуал хъяуа, ләджы күңел ништуал фәнди, Йәе зәрдәй күңел күңел хъяуат, Йәе урс сәр – алқамен фәндаг...» («Фылафон»)

Фәләе Нади уымен у әмәе йә Фыльбастә, йә аләмбә сәрвәлтау йәхі уйй оғт нә уадзы, әмәе йә а заххыл ма-шынал хъяуа, маңынал жәй фәнди. Йәе мастыл раст уйй тыххәй уәлахиз кәнені.

*Ыскасми Аре ішеги шундай шестимен ноз.
Уыннеги франтаси, сәздел франтаси, тараси
Фәспиртаси үй, пәрдеки үй, сәмәе роз
Зәхх түлү, ләг иш фәндалац цардама дарыл..*

*Зерондеги дәр ләдже фәнди шербен –
Цы, да м, мәлдін зәрдебол үзек нае хәссы!..
Деме быйхын – ма уды рис, ма рон
Мәхтикеңи нае, Хуындағи дәр амбажхын.*

(«Сәуехсіл»)

Маст әмбажхын, цин әргом кәненін, уйй аләймалыл башырга садзы, берзәндтә йә тәхін кәнені. Деме дистсан наеу, Нафий бирә әмдзәвгети лирикон хәйтар зәрдебол иш рис йәхиджей нәе, Хуындағи дәр кәй әмбажхы, уйй йәе кәй скәнені цардәллон, кәй йын аерыздахы иш ивгүйд цинаң, бәллиңдаг бонта.

Ахәм рәнхылға сабзырлжы кәненин иш бирес жиңүйд аәмәе изүзәрдіон чиньгәссе джыты дәр:

Золин сей, адзалы раз ләгүүйн –
Ахәм ран нае азимаң дәзнизаңын,
Гөе, фәләе нае фәнди мен кәүнн –
Зәрдәе домы сабитиме хәзини!.

(«Хұудалынг»)

Ахәм зәрдәйхүалим – адзалы раз ләгүтәйдә дәр аләй-маджы сабитиме хъазын күңел фәнди, уәд ын уйй дывәр нәе, фондзыссағлай хъазын күңел фәнди, уәд ын уйй дывәр цардәбелен лирикон хъайтар әрмәст иш азты уәз нае, фәләе, царды йәе къұхы чи нә бағтыди, уыпры бәллиште, йәе аив-гүйнгә бонтә уымен нишеме дары.

Царды хъазуы разме нысұлжынгай, уәнгрогей, уәла-хизмә бәлгәйе кәссын. Уыпры миниджытка цы уацмисте сты нае поэты сәфәлдистады, уылдан зәрдәмәе кәненің хәс-тәтдәр:

*Фәнди, мае дүнегін ләг уын,
Еттеп, – кәрдәлеки хүрмә! – уарзын!..
Мае царә, – фыл аикау – ләгүүн, –
Ләгүүи сәвәстәгей мае разы!..*

*Етти, ың мары ныр хъынынын –
Мае сони миңең кәй нае дөн разы?..
Көбүннитүйең ме, бәзэрек хъасын,
Мегелдигүйн фидистен фәрзин!..*

*Ныр дәницеңиң изгүйдим кәссиң –
Уәбодер үйдер хибенің хәссын!
Ләптиңай айы дүне уарзын!..*

(«Еввестаг фәндиң»)

Сыгъзәрин зәронд нае кәнені. Ләлпүйдү уәрзат кәй риүүи гүйлі кәнені, дүнейи ие 'вондажы бонтау чи хъебистә кәна, уйй зәронд наеу, аенуста күңел батона, уәлдәр.

Итүгер ағләтә у, уәд ахъұды кәненің әмбәлелі, йәе поэты лирикон хәйтар тых кәцәй әмәе шәмәй ислы. Денин жәй аргом күңел зәгъы: «Ләг – цагъар, йәе дүне та – ызмәст, Нәу йәе бон ысқаюн дәр хъәрәй», – әмәе шығенды женад уа, күвидженды байдыз уа калм әмәе бирәй, уәлдәр дзы фәрвәзән иш армастадәр иш хүзын – дынызайтә дәр нае ныуудаң, аләймаг цы раст фәндалыл ләгүүи, уымен. Уыпры фәндиңай у қүисты, фәллойы фәндал. Нәй ын ныуудаң, «шалынмә бынтон шындаң нае дәр цәст» («Хуын-далын»).

Денәнхәләдҗы наеу, Нади царды хъантә фәллойы

фәрпү кәй фәхъяны аскъуылдаг кәненмәе. Фәлгә хұбыл-
дағ галиу тыхты аххоссай сабыр күстегей күнгеул вәйни
алыг кәнән, уәдел поэты бар-әнәбәры баҳвәуы Гөркулесі
күстыл – тыхы сәрүл ныххенмәе сидын.

Уымән жәмәе зоны – зәронд гал жәмәе зәронд бәх сәе
уәрден былай хұбама мә аппарой. Бәх амәльни бәстү
уәрден асастыл уымән у разы.

*Лег церынен ратынуры аермеси,
Цард та у хөрзидүйкөткө фәлдисын!
Гөлиг әнн се цифендө күн иса,
Расид ын, наэртон Баптадау, хәсем!*

(«Салғасдан»)

Умыны «цифендө» кәед мәләттәй жәхәдәт уа, Уәлдәр.

Нафийи рухс жәхсөвти күстегәразондиналды феномен,
мәннә гәстәе, баст у, зәрәи кары низәй – мәләттәи тасәй
йәе бол йәхши атонын кай бавәйи, Геракты күстегил кәй
нылжәууы, уйи. Фәла, стыр алдаймаган күйд әмбөлү,
афтә альхатт дәр у хұмаеттә, иударон, дзырдхом жәмә,
куы баҳъяуа, уәдел дзырларон дәр.

Йәе пардвәндагма ахәм цәстеги чи кәссы, йәхүиүл чи
не 'рвәссү, жәзанды уарзат ѫауд кәмән нае сәфты,
уйи бол рухс жәхсөвти бирә у. Альхатт дәр әм ис
жихъелмә кәсеп, Нарты Уирзызмет йәе алдемен ѫауд зәрәи-
бонты дәр күйд фәфос кодта, уйиай ног жәмәе ног жәнтысты-
тәм. Нафи филарәй уымән зәтъы:

*Мә уәл мый хойи, какон сыйзау, камай,
Уәлдәр дәзы у, кәеддерай, ныңс төлфә:
Мә сабадаҳә афтип на-ма у фәләй,
У же 'рдүн та жәхтесөн кәедз, рәфай!*

(«Ныңс»)

Ахәм жәмәе хұзыздәр цәвиттөнгә нае поэты сәрәлдиста-
дәй бирә ис архәссең. Йәе сальдахъ фатәй кәй наема
сағылд, ѫа 'рдүн жәхтавонт къедз кәй у, уйи не уыры
йәе бирә аив, жептәт жөнъдауәй жәххест уашыстыгей.

Афтә кәй зәтъы, – «шәуүин ныр дардиме балыры», – уымән
йәе дәлпоммә хұбулы әмбәрәм, жәмә дәзы ѫауд – жетевдәс.
Уйи цы нее зәтъы «иу жәстинкүйдимә, уйи не 'рдүнзәзен
тывмы-тывматем загъд!» Дзуруге дәр сәе уымән кәнен.

Кәеддер, – растиләр зәтъыгай, 1930-жыл азы, – нае зынга
литературон критик Тыбылты Алъясандар Фәрнион Кьюс-
тайды фыннаг чины – поэтикон жембырлопонд «Зәй»ы раз-
ныхасы дзырдта: «...Фәрнионән йәе хұбулы фәсаджил, ѫа-

зәрдәе иу хаххыл нае ләууы, йәе иу күүхү Фәрнион дары
хъеууон фыйайыуынди, иннек күүхәй аевналы пролета-
рон фысседжы тырысама». ¹

Уымы хұбулы фәннүхәй-нымә – кары жәфсарм ын йәе хо-
тынгә жәверын кәнен, тохмонц зәрдәе йәе фәсивәдима аива-
дан ног спергәм аспары. Гәрзате арқалына аерәлдүкни-
куы вәйи. Дәлхүзинад йәхәдәт арғысұы. Ләдкынхәд
разма жеккүйрсын у. Жәмә Нафийан, агайтәр-ма, Уәла-
хиз кәнен йәе цәррини, ног уәлжаизтәм тырыны монп.

Фәләе чысыл раздәр скодтам уарзаты кой, жәмәе уйи тых-
хәй – шүс бәлвирдәрәй.

Днәе уарзат парды нины ис. Енжәуарзат цард цард наед. Уарзат адәймаган у, майдар жәхсөв наутен фәннагамондат
шырагть күйд уа, уымәй бирә стырда, бирә фылда, бирә
жәлділәгір жәмәе жәнгеменжүзүгәдер.

Фәләе уарзат алмұхызызеттәе вәйи. Нафи йәе райуырғен
куым, йәе ныйтардикты, адәмни, цард, рәстдзинад, хәсү-
тәе, хәктәе, бидыртә күйд уарзата жәмәе уарзы, уылдатты кой
наем уылдис. Фәләе цәрринен, фәрндиқын уәвүйнен гермәст
уылдон фат не сты. Цы уайд адәймаг, дыгу же ныхмәвәрд
жәрдү жәхсән-иу, тәххин кәненмә сәе чи сиси, ахәм уәлар-
вон жәнкәрән – уарзат – күннәе фәзынил, уәдел? Енжә-
дзил жәсаг, жәнбазыр мағыт, жәнәхүур бол ииңеңиң
уақкай. Зәххы царьыл иууыл тынгдаер тәрігъядәк кәнен
хұйауы, аердзон уарзат чи нае зоны, уымән. Уарзат Хұбылауы
раттәе у – нае йәе байсен, нае йәе балхәнен, нае йәе
расайген. Амонд уарзаттәй райуыры, жәмә адәймаг пас тынг-
даер фәуаарзы, уйибәрләр амоналжындаер вәйи. Дун-Дунәйи
тылъады зәххәт къори у йәхши аңтәс нау, жәмәе йын ис
жәрмәст иу капитан – уарзат.

Афтә у аивады күссег дәр. Еңгәт поэтен уарзаттәй дарл-
даер Хұбылау падзах нае радта. Уәлдәе, диссаг пәменин хұ-
мәе уа, Нафи йәе уыцы Падзахима, Хұбылауме дзурагау
куы дзура, уйи:

*Ез дәз зәрдәе мә баст әсн.
Ез дәз зәрдәе жасат әсн.
Цәмәй зоныс әсн:
Де зарас цесситыл,
Ныжетхудай, хәбес күн 'ркәсит
Быжәелғиндец цесситылай,*

¹ Тыбылты Алъясандар. Уашысты жембырлопонд. – Шхип-
вал, 1988. – 167 ф.

Үәә
Менән та
Меңести ныгылы хүр.

Цәмәй зөтис Әбы!
Нәз Әхәт зәрәжәтә басты Әбен
Еңүүссең ахсевтәй,
Ме амонд, ме сөрфәй,
Ме сүсегең үарзатай –
Уәлхөх Иры мусы кәбәләм
Ысқындағы уәнвәджы
Фыләнәп күйәт пәбәгиттыңи,
Ағыс.

(«Нәз дә зәрдеме баст дән»)

Поэты уарзатой лирикон хәйттар гәспиттә, Җәвәнгәне нае кәнни. Уарзы хохаг нымд ләептуйы уарзатай. Сыгъылает, жәнәхин уарзатай. Йәе уарzon чызған агуры ном. Әмәе, бәргә, «зәххыл рәсүттәдә нәмтә ис бирә», фәләе уарзатой ләептуйы чызған ахәм ном «'римысын фәндү, шахем нәмауыл Ирмә». Әмәе ссардта уиши ном – Нығас: «Ды ныр пәрәнбонгәт мәе нығас да!» Уыматән жәмә «Амьранан йәе риукуы рыст, Уыдис ын нығас сәвдада йәе рыстын» («Дәе ном»). Чызджытәе йыл «акбуырыңц сә былтә: «Базаронд дә, жәмә ракур үс!» – йәе бәңлік кәрз хәстә кәй сурс, уымасын кәсипни. Уйй та йәе зәрдәе рагом кәннина бәстә: «Уынын ләептуу үәд мәнгәй жөнгөләр, чи мын байса фәтәнни мае уис» («Чызджытәе мыл акбуырыңц сә былтә»).

Уыны нымд үарзат ағтәе аәмбарын нае хәевуы, амәе устуруләепту нае уиши, йәе алъявар пард күйд гүйліргәнгә цәүү. Зоны алъыләр, фәләе, йәе риуы цы ирон зәрдәе тәләфү, уый роктәе баст сты ирон әғсармәй.

Нафийи хәдәфсарм интимон лирикәйен ирд Җәвигиттон у әмдәзәвтә «Пәоз дә араст и...».

Пәоз дә араст и... Көкхәтес, сәциштәу,
Тильниң сәе базырынгә рүдзьынгәт.
Асимвеләй радиоротой, бүрғынод аеривтәу,
Вағынестине сәе ләедзүйнен.

Ләептүти уадылти – азмәст сырх пәнатай.
Чызджытәе кәсипни кәләпбылтәй.
Пәөзәди фәедиң үзестөйтө 'ме фәйтә.
Лидзыны, сәрмакуыр кәсеболамау.

Инчал бәэрз қалыныл лаузын сәдзынас,
Пәдәе сүйүәрәди тәе үзестөйтө.
Ағомыс искуы Әбы дәр кәндэзүтә.
Ме 'нәсүүнән Әбә хәсстөйтә.

Поэттә хәстон поэзия сәйәргәдәр иу салдаты фәлгонц күйд сараэзга әмәе нын уйй фәрцы салдаты зәрдәе күйд раргом кодта, ағтәе зәртом у йәе ингимон поэзи дәр. Лирикон хәйттар чызджы зәрдәе та әңдәр кәмдәр ис. Фәләе йәе ләепту уйй тыххәй жөлтүттә, ағхшәргә, дамдумат, мыштар, нае кәнни. Хәрам әм наеу. Къостайы хәйттарау («Хәрзбон») ын фәсстаг хәрзбон күы кәнни, үәлдәр айә нае фәндү үе 'взәр. Евзәр нае, йәе үл үарзате бол чызған аууон күы фестид; йәе шонхайдай дәр уйй күы раңзәрил дәзбәххәй, уымәй хүзәт дәр ниләмтә бәлшү ләепту. Йәе сагъәс әрмәстдәр у, прорүкс фәндәтә нывәста, үалоныл: «Ныр зәрдәйн бин саутымыгъ тәлфы, Әмәе мәе үарзаты судзагдәр ныхәстәй мае шәстистигә сүсегей сәрфирин» («Хәрзбон»).

Уйй үарзат у, әңдәт үарзат! Зәрдәе чи агайы, үұлл чи жәмбелли, ахәм үарзат.

Үарзатен барен нае,

Хәстәе сты – кәй үарзай,

Кәна, афтәмтәй йәе хорзма күы бәләй,

Күвай, үәд үуби ү әңдәт үарзат, истемимә барыныш чи нае у, ахәм үарзат!

Нафийи лирикон хәйттар үарзы, дызәрдүгәнән кәүл нае, раст ахәм үарзатай:

Мәе сәрмәе – үрс аератын, зәедү,
Әгром, аедзәмбәзүрәттә маҳтә.
Дә рүхс – аерисеу кәбәдәйнін сәладү,
Мәниңе әз րұхадона сәрмак дәр.
Мәе сүйдег-сүйдәтжы, хүрадү,
Дә аууон үрс зәххыл – әзүүлүпүрдү...
Мәе көм фыләдергәй төссүр и,
Мәе дәзүрдөттө бападысты лауборы.

Цылдике бәрзонд арвесен йәе арфмә...
Дә фәеди әр ылтын ишәзтөн,
Дә же ағомыс зарз әрзате
Мәе үәдәй, сабын, ныбастон.

Ысқын... Ныррхыл ар ылтынен.
Дә рүхсәй – саид үүйл аердүй...
Мәниңе кәд азделгүттә, фыл зәедү,
Уәддәр әйн де үстәттән фәкүйн.

(«Мәе сәрмәе үрс аератын, зәедү...»)

Фыл зәедау дә чи аздәхә, ды та үарзате кәй үәнгән күвай, уый тыхыл дызәрдүгәнән нае; фәләе йыл ағтә

жұнуылд чи У, уымәй йә ници хъеуы, афтағемәй йын йә ул
нивоңдән чи хәссы, уйй ноджы тыхджындар.

Раст ахәм тыхы хидау – стыр уарзаты тыхы хидау у Нан-
фий лирикон хбайтар жәмә, жәгерыстығай, йә уды бол дәр
нәу йә уарзаты йәхши ратонын. Уымән жәмә, жәмдзәвгейі
дзырдтау, йә уарзат тәлзы йә зәрдәйе, чинликкесеңдеки удыл
уымән аембәелү, кәд дзы сонт фәрхъяргә, истерикон цәс-
сиптәе сурға-удалзугтың наңай, уәеддәр.

*Ды же тиң уарзыс, зонын аей –
Ныңд үдерен уарзаси наңай.
Фәләт-ти зәзиг, иш-ғасонын аей
Фтеирмасын дегең?*

Пы уыл, күйд үрд –

иби бәрәгән и?

Пы пайдал ма у хәл.

Нә бәзидитон, иби хәйрәгән аей

Фтеирмадыла дегүл.

*Бәреке тиңи дзырдтон разаңай:
Дэра уо, зон оғе бөн.
Дэфсүрт бәстиме, баңбека,
Көд фәнүазы дон?*

(«Ды мен нә уарзыс, зонын ж...»)

О, жәфсурға бәхимә нә фәнүазы дон, фәлә бәхән чи

бәйсдзәнис жәфсурғимге дон уәеддәр банаңыны бәллиш!
Мәртгәе зәрдәйи фәндөн, чи зоны, хаттә дәр нә кә-
ныңц, фәлә зәрдәтәе таҳынш зәлдимә дәр. Хуры, чи зоны,

нә фәндөн, фәлә тавы алқай дәр.
Үд кәүүл тайы жәмә 'руайы, уымәй кәй фәрсры!

*Ибы маң.. Бәреке, жәхделәп аей
Ез не судаң таңылын,
Фәләт ти хобысы, 'рхендеңең
Зыңғиәдәжиты кәүүн...*

Кәем кәнәзисты зыңғиәдәжитен
Сә бәзирлике өйдәгө?..
Күйд наң хәссы сәе сыйжынәй
Зыңғиәдәжиты сәе кәд?

Нағи, жәмткәй райстәйе, амадмә, пардмә йә цәс-
тәнгас нә раңы-баив кодта жәмә кәнны, фәләтәе йә поэтикон
сәфәлдистад карма гәстәгә этаптыл кәм фәдихтә, уым йә
аивадон хүннтә фәкәннинш жәндәр жәмә жәндәр ад. Нә дзыр-
длы сәр ууылт уыл.

Зәгжәм бү-әм азты ирон поэзиялы вәрлий, стәй жәмдзәв-
гейи асингевәрд хүннүтеге күй стыхижын сты, уәед, Нағи
кәд фидар классикон формасының райлындағы формасын, уәеддәр
был модаж жәнәбандавға нә фәнист, фәләтәе уыңцы хұбуылдаг
бирже растет нә ахаста. Бонрағсты йыл райлындағы жә зәрдә
иивин. Изары рухсамә дзы уадиссар нилыгуал жәрхәшә. Рухс
жәхсөвтү та йыл цыма бынтоңдәр йә күбүх систа. Ногай
йын саджын классикон формасы.

Афта ма нә поэт рифмәйен дәр райлында спырдәр
арғы кәннин. Йә күбүх систа ләмәйт, жәнненхъәләдеки –

Уыны жұнуылд ахаст жәхжәдәт ү бирәй, тиңт бирәй
арғы. Нағи, поэзи та ахәм миниңдүтгей пүх никуындыс
жәмә нәу. Алыхат дәр кәд джипындау у йә ныхас,
уәеддәр үлпү джипындау у йә ныхас,
куы вәййи – растдәр зәттегейе, дзырл джипы жәвердәй
наңрай ууры: уый размае бирже раууил-баууилы фәвәййи.

Нағи, сәйярт үашмысы нысаннуает кәй У, уый тых-
хәй ну хайт, ома мәннен дөңдүкүз дәр – уәрагмате, жәндәр
жәвзегеты ныхаста кәнә дәрзәт үзүрләтей жәгер фәңәх-
жәнди көлтә үаңыстә. Уыйхыпъл сә, күй ма загътон,
ағтә пыррухс кәнән фәллониты цырәгтәй:

*Еркәндеритеттүл ахат жәнеңнәрдәсм,
Дә бардыл Фылдыбасстем кәс!*

(«Амонды таҳхай»)

Кәнә:

*Томмәй фәхсүс дәр цессын же тыз жең,
Сиңнәй фәхуары же зәрдәйел ишкәй.*

(«Сеттын»)

Уый кәд жәндиң нәу, уәеддәр поэты бол бавәййи фәл-
гониты фәрдү жәнәхъән, зәрдәмәдзәутә жәмдзәвгә ныф-
фыссын:

*Хәхтүлт талын, мәрддзығойын, бады.
Кәзиттәм сабыр үзелтереттәй цеүүн.
Талынг – Уый кәд же саударес мәд у?..
Сабыр? – Уый кәд же үарзон кәүүн?*

(«Ехсәв хәхты»)

афсоны рифмаетыл, «цивилизацихессет, ног» дзырдтыл, тыхареэт хъуыдыйдтыл җеме йәе поэзи скотга ноджы зәрдәмәзәугәлдәр. Уыдәттә зын фәхатән нә уыдисты, цәвиттонгә хәстәгәе.

Дңәбанысангәнгә нәй иу ахджиаг хъуыдлагән. Зәрәи кар адәймагән йәе тыхәй күвид кайы, адғае жәндәвү ىәе хъуыдлы, йәе күстыл дәр. Джусойты Нафийән та йәе рухс ахсаевы поэзи, йәе бонрағты поэзияу, у зәрдәмәләзегүте, тыхыжын җеме чинигкәсеген әңционәмбәрәндер. Үйий фарны хъуыдаг у.

Нафи йәе зын кары кагай кодга:

Зәналы асфальтыл тәгәррүе сыйфате,
Йәе мөнгөз,
Ма кәе, не 'разо'зен уалдаш үәе фарсме
Дыккад.

Raiсом сыйфатерүе үынгәмерз ныссасарфәзен
Е.Ж.әе тәгәррүе мөнгөз сағфәзен.

Касташ тәгәррүе алеме нынкабар дәен:
Ез мәе зәрдәли ме стихмы фиден дардом.

(«Зәнләп асфальтыл тәгәррүе сыйфате»)

Тәгәррүе сыйфатерүе тыххәй ницы зәгъәт дәен, фәләе Нафи ѹе 'мәзәвгәтты тыххәй жәнгәхъудажы кәй аефхәрдта Ѻә уды, уыданаен, тәгәррүе мыйтагау, асфальтыл – нәе, дуры шүүпил дәр фесәфән кәй нәй, уый мәе фидарәй үүрнү. Мәе хъуыдыйән – әвдисән, палынмә аны монографи руус федта, уәедмәе поэт цы ног поэтикон том ныммыхыр кодта, уый.

8. Хъуыдыйы риссәтә

Поэзи зәрдәйәи сраемыгъытгәй, уды цинге җеме сағъәстәй рацахсы адәймаджы. Владимир Маляковский фининспекториме «ныхас кәнгәйгә» хұымаеттәжы нәе затыга. «Приходит // страшнейшая из амортизаций – // амортизация / сердца и души». Уәеддәр шахмәфәндә зәрдәйәи поэзиян ѹе фәндәг зондыл у, зонды поэзиян – зәрдәййел.

Амтә уыцы хъуыдыйыл адәймаг түнгәләр баууңанды, нае разынды фысаджытгәй иу – Джусойты Нафийы ног поэти-

кон, стәй иууыл етъаудаер поэтикон җембырдионд «Хәрзбон, сәсдәзәм аенүс!» күү бакәсү, уәед.

Нәе фыссагма бирә зәрдәгайәг рәнхытта җеме уапмисте ис. Зәрдәйә сәе дәзәвар радиыл җемә зәрдәтә ага-йынц, хъуыдлы цәвыйни. Алды чиниджы дәр дзы цүс нәй. Мәнәе сәе иу, кәләгәр даргъ цәвиттон у, уәедләр:

Мәе фыәд!
Де инсенил
Бысхәсүйд кәрдәс...

Цыбынсе аәл ләдәзек ардәм
Е.Ж.әе рибәтәи рәсбәдүүс,
Мәе мады инсаныл
Ды көрдәк зәди, ууй.

Ныр аәм дәе бәсстүүрүк
Ерхүүйм шәстүүрүк кәсүнү,
Үәе инсаныл кәрдәс
Рәсбәдүүрүк сәмәе рүүсүн
Фәлләд үүрзәтей...

Нәе уарзынч уәелмәрд.
Гөе, фәллә үәе фарсчае
Мәхү аеруадын нәүүүл:
Мәен дәр хөсүүдәнни ал
Ерицәрүн искуу,
Е.Ж.әе ишәм развалынай
Мәхү цәптиш кәсүнү.

Ердөн фәткүү,
А.Ж.әе хъынчобыл нәе кәсүнүт.
Кәд истешүүл, уед та...
Мәнен нәе зәнгөдзәнни нүнү:
«Мәе фыәд!

Де инсенил
Бысхәсүйд кәрдәс...

(«Мәе фыды ингәнүү уәлхүбүс»)

Күвид уынгәм, афгемәй дзы нәй зәлләнгәннаг рифмаете, къягъескәсгәннаг ритм, кәркә-мәркә фәллонгыт. Поэт йәхши нәе батыхсын кодта ѹе уадымыс алхуузын поэтикон амәлтәйән снывендыныл. Уынгәм хұымаеттәжы верлибр. Фәллае уый – аедлаг бакастай. Дңәүүй та җемзәвгә амад у уырзәй җәз җөзаргә дзыргәт, арф гәнкәрәнгәй. Лирикон хай-

¹ Джусойты Нафи. Зын кары. Шхинвал, 1962. 37 ф.

² Маяковский В.Л. Собр. соч. в 15 т. Т. 4. – М., 1978. – 32 ф.

¹ Джусойты Нафи. Хәрзбон, сәсдәзәм аенүс! Шхинвал, 2007.

² Уый дәр уым, 247 ф.

тары фылд уётмәрдимә фәгеччыгә дән нае цыл, фәллә шыл жәлдәзәт, әмә «мады ингәныл цы кәрдәг зали, уй» тонгә нә көлтә, фәллә йә рывта рәвдауга. Нырсын лирикон хәйттар һәжәдәт дәр сә ингәнты кәрдәг рәвдауы әмә руввы... урс, даргынных, тәлфаг уырзатай нае – уылони хилеуттәе нырма фидәннил салғасасай ишәрд сты, фәллә сә дзурат дзырлар фәрци, – фенәм, зәрдәйни улхартгәй чи райгуыры, ахәм философон хұбыльды – демәц парл ма бауда амәльин.

Уйың аңғег поэзи У. Зәрләйеңнән рателдәгә поэзи. Амә нае поэтма ахәм әмдзәвигетте дзевгар ис. Фәллә Нафи уәеддер фылдәр зонды поэт. Амә уйың берәтгәй зыны аны чиндықбы.

Бахаста йәт, дале дес амә аертиссәз азы размә, скъюлайы партәйил балғаса нырмадыны әмдзәвигетте фәсиста, уылонеңей ыны әнгемыхуыр чи баззад әмә абоң рухсамә рагасыны аккапыл кәй баннымадта, уылон. Дәлгәт, йә фылдаг чинлы «Салдаты зәрләе»-йы (1949) шы әмдзәвигетте ис, уылонны фылдәр хайдәр фәзметау сты амә үә джиз дардтой йәхши удиқонд әвдисынән, уәеддер зәрдә әхжәнныңнан сә ертом ағыст әмә сыйдәт әнкъярәнтәй. Аны әмдзәвигеттәл та зыны фәлләрдәр поэты фидар арм.

Уйың бонграғты фәзәу үұртдылы
Күңіл кәнвииң фос фынсан,
Фындану лепту үед үадынәзәй
Ныззарды пылхыбының.

Көгерис сихорыл аттынәзәй, –
Лептуңиң үйи наңу! –
Көсстәйни чинв, уадынәзәй,
Үстасы хызынен.

(«Фындануы рағсом»)

Амдзәвиге 1940-жыл азы фыст ү, ағгәмгәй үәедры 15-аздзыл ләгеппү күрүхон ләгдәкү хұбыльдиге кәнни. Фәллә шыл жәттән йәхши бар ү. Нә эрәйи ағоммәйи 1 женусы цәреттәримаг фыссег Сенекайы загдау, уйың у «поэтикон сәрибардинал». Фәллә мәе ныхасы райдайены Маяковский «Ныжас филинспекторимә поэзийи тыххәй» бы кой әннәххуджы не сколтон. Уйм тәвдүттүп поэт фидарәй зәттә: «Поэт // всегда // должник вселеной...» – әмә Надири йә чинлы гына уызылы девизмә гәстәт арзатса. Рисси үә хұбыльды, «Кәдд Хирошимағай сәфтил, науед та Ромыл? // Чи зоны, скифты бындзагъыл, // сә пардалур соныл, // Науед, нае

хәйеуы саби кәй нал кәнни хъомыл?..» Гәмәе, уыны риссей ёе «үүсните судынн артау...» // Чидәр сә скәнни цирхъяй дихте-әрдіджытә!.. // Раст цымы гакк кәнни ромаг пакъарттыл, – // Судзгә әффәйнатау дамтъе-бәрдіджытә...».

Дәмә кәнни йә «мады кой, йә мад кәмән нал ис, уымән». Йә сәйрәт рис, йә сәйрәт кой та сты Иристон, ирон үды пардыуат, дүлжы кәлгәнгә, дүнейи хынындым...

Поэттән аңпой нае дәттә, дүнейи ратон-батон, адәм сә кәрәзди кәй хәрның, уыны әннахинон мигәй ләг кәй схъездаг, йә фылгыныл кәй нал аյуғенды, парләй үйн мәлгетты ахсән аердүйе дарләр арғен кәй нал ис; йәхни зәдләтты әхсәртме кәй иста, хәбәрәй йә кәй фәндиыл аззхыл фәлләрни, ағгәмгәй йә берзонд хохи әффәрәй арф комме бырын кәй бахыльд әмә үе тут, йә хиды кәй мәңзы, фылбонжы, улхарәй кәй мәләй, йә уыны уавәр. Историмә уйың тыххәй ныууырлыг Нафи:

Кем ие фәрғыл зонд, истори?..
Пахам у Фидансан үең ның?
Еси ние зәххыннаң көри
Дәлгәй оззәззәли 'өвердона ныңф?'

Еси өзәм никүң үүд фәрғыл зонд,
Тыхын гүймір зондол үүндиа,
Фәллә, фәллә үәзине, фәедылзоз
Ды зонды ғалхуды үәзине...

Еси рәстәнәрдәй өз бүйдәр
Фәекалота өззәззәли үең ронәз?..
Еси Хүңцау нае үүд тәттүлдер,
Ләссең – үең дындуңа дәр! – әффонәз!..

(«Фарст историмә»)

Аләймаджы сәрибар къякхты бын чи кәнни, аләймаджыл хадаманттә чи 'вәрь, уылонны ныххәе Нафийи поэзи рагәй фәсттәмә дәр карзәй дзырдта, жәгерстымәй, уйың Хүңцау күни үйдаид, үәед дәр.

Фидарәй нае уырны, «нә ныфс, нае тасен дәр – сә сәйрәг» – «арп әмә дәлдзәх». Уымыты сты «Дынууга тыхы, Хүңцау үәед Хәйрәт, – Сә фәндиәй уары түгәй зәгәй!» Фәнди сәем күнгә кән, фәнди – уайсадағ, үәеддер кәниңни сәхин. Фәллә поэты лирикон хәйттар дәр үәедликон у – фәнди йә фәхкты ныххой, ағгәмгәй йә нылдаудымә, Хүңцау раз дәр йә сәрибары тыххәй фәнди видар у: «Уәеддер дын аз нае дән әмдзәхдон, әмә нае уылзынен паттар!..» («Ныхас Хүңцауимә»).

Йә уызыны тохы поэт йә авналенте хорз зоны – «Уәлдәйе

— ды, гэз та — бынгэй, Эзлдаг дэе ды, гэз та фыл фрасмау», «Мэнэн дын ницы у мэе бон, Ды алкэм дас, аспиет — дас хвара!..» — фалга ѹин ѿе растай къахы йаа цест. Бирае дзы, мийяг, наа домы — «Ермажест растаг гэгьдаа нэе уяган». («Уайлзэф Хублауэн»), — ѕеме уый нэй, уед наей фидл дэр, ѕеме ѹин силы јенусон хаст.

Уымæн ѕеме поэт хорз зоны, пагваргæнэт пас тых-джындеер уа, уйбæрц дзы зынгæр фөрвæзэн у. Йаа ног чиньджыг дэр гэй уый тыххæй зæгъы яргомгæй. «Рæст-дзинад дзурсы, уед нэе курын бар! Ердæуы рухс фæнд — фарны уазгæт! — цинау! Рæстдзинаден хъёуы ярмажест яхсар, Сыгъдаг зæрдэ, кузырхон зонд, лæгдзинад! Кул уой дæ туджы уыдан, уед ныззар!» («Рæстдзинады ка-дæт»).

Нафийæн уыпцы яхсар, уыпцы лæгдзинад ѹе туджы сты. Рис дэр уылонгæй гæзвары:

*Уынгæджы бол, Дуг фесмады ызмæст дон, —
Дэжеуэрзомы та хуяуэрзон фетых, —
Дэже ысугаога сау хæрам иш цессом,
Тыгæг тыхгæдтиг рухс зондæн иш озыг.*

*Нæе раштæг зæхх — нæе мад, нæе шинсан — джитыг:
Керээти мах хæрдэдэг лæгтаг, хæрэм,
Дэже ысихүйтойг раст хоуыбодаг фæлтитой,
Нымад ыерцид ысихүйтаг та хæрдаг...*

*Хæрээти нæе зæхх... «Мæн у! Мæн у!» ма хууысы
Фылдех лæгтаг, — сæе ѹогий зонд фæлтитог.
Дэнуустгæй сæен цы фарн тэрхайд, уый систы, —
Сæе абон дæр, сæе сомы бол дæр — сызод...*

Йаа абон дэр, йаа сомы бол дæр сыгъд кæмæн у, уымæ хорзмае ницæмæй ис генххæлмæ кæсæн. Амондсыгъд алдæй-маг фылдильзы хос у. Уымæй фылдæр та, йаа ул яхса гэмæ сыгъзгæрингитил чи уяй кæны, алхæм алдæймаг у. Михаил Лермонтов уымæн дзырдга, зæтгæг, сыгъзгæрин каджын-дæр у адæмæй, уй фæрды нæе бол у нахи сраст кæнын, искæй фæзымджын кæннын, тыхми аразын, тæригъзгæтæ судзын, афтæмæй дзæнгæтæ бахауын. Уыпцы гауыр митæ поэтэн яхруымы, масть хос сты. Дэже хæрээти Нафийæн зæрдæ:

*Хæрэмы низ ынделдээти, сасмай, миньол, —
Сырды дæлзондæ, хоузау, ысигу.
Пы эзхх нын уод куыстыгай сæе шинсан,*
Пы эзхх нын уод куыстыгай сæе шинсан,

*Хæрэмы нæе зæхх — цæй хæрам фæод ниййарфна!
Иш цүнгэс нынф ма хууцау бæрзонд:
Уый, чи зоны, хæрам сэлтвæнэг радиа
Фылдæх адæмæн, уды ходай, зонд!..
Мæе хоуыбоды риссы, риссы...¹*

(«Риссы мæе хтуульды»)

Нæй ѹин ѕенгæ ристгæ. Фылдбæстæйы «зэриин койтæн» сæе фылдгæтгæ хьюамæ аивады куслжыгтæ — Монон хæзна-гæнджыгта уанккой, фæлдæ махмæ та сты ярмажестдæр зараг родригота, гæндæр нын цымы нипы сты. Уымæн ѕемæ махмæ «заргæтгæй лæг та хæлзар нæе дары». Афтил дзыпимгæ та, фаззон саныккау, никæй яндавыс. Зарæт та гузыны хæл-цил чи ивы, уымæн рухс фидæн нæй — уый у поэты катайы сæр («Ныстуан Ирыстонмæ»).

Бæллас йаа уидæтгæй күйд у зæхмæ баст, афтæг поэт цар-длы сой иси фылдзæххы уаэрзгæй. Нафийæн лирикон хвайтар ѹе зæххы фарн ѕемæ цыгтан йаа сонг тул заргае зaryн уымæн хвартага. Лæгтага бын цыл йаа фендæтгæй зæмæе син царды фæрæз ардта. Поэтыл, йаа Фылдбæстæйы цæрайгæ чи цæрь, уыпцы хæбæбулыг күйд ямбæль, афтæ-иу уый дæр йаа рабыг-тæн зæххы цинил заргæ кодта, йаа квæссыл-иу күй 'рыва-ди фыл, уед та куытаг, кьюирмайау. Фæлгæ дутгæ ивныг, ѕемæ йаа «нæе зонды лæг — хæлдхой!» — ныхас зæгъын нал уадзы. Зарæт гузыны хæлцил чи ивы, уый нæе зоны, поэтэн Фылдбæстæгæй кой, «Хублауы кувæндоуа, уаз у!..» Иры зæхмæ катайгæнгæ уымæн дзуры:

*Уий нæ 'мбари' менен нæе уд
Күйтгæ уа цохийдээдэг дæ жæтэгii,
Үүсэл мийн нæе дуне у сенүд,
Цæрэн дзы у фылдæр мæлжетгæй!..
Фæлгæ иш мады уий дæр гарзыг..*

*Уий нæ 'мбари' менен нæе дзырд
Кæй у ссэгүүн зарег дæ разыг!..
Пы зоны хоулын жишэн сирд,
Фæлгæ иш мады уий дæр гарзыг..*

(«Ныхас Ирыстонмæ»)

Уыпцы уарзт, хæбæбулы уарзт фæхæссы Нафийæн ног ѕемæ ноггæй йаа райуураэн Кьюлдартмæ. Уым бын алы Урс хы-личыг убили йаа рабонты лымæн. Уым ярглууы йаа зæрдæл, күйд ныккалд зæгъы бын сæе мæсыг, «куыд цыл чысыл саби фыййая». Йаа цæстисты раз систынг, күйд цыдли

¹ Джусяйты Н.афи. Хæрзбон, ссэлзæм зенус! Шхивал,

әфсадмæ, ахуырмæ, «куйл ныуагъла кæүтгæ йæ малы» жæмæ, кæд кæүльн йæ «зæрды наýй жеппynдæр, Нæдæр ис мисхалыбы йас хыг, Уæдæр æрвон цини лæппынтау, Цæуынц – цæс-ст пысæт пысæт»

ЗОИА ДӘР НАЛ БАКАНЫ.

Хъсумие сеъззехау – сюзомыка
Хъедзэрттас.. Нал се и дарег..
Тары ыслеуу иш зонъылы
Иры маа, – раидайы хъдарег...

Адам фәлмиәттөңиң үардашыр, —
Лидзегел шард та кәэд хәснәйд? —
Гөмәе ныл сабуын мәннәрд агуыр,
Уастын, иш түрккөн фәлеменде!

Альран къордешитией тайдзыстое
Бафриззен жардырохыл не 'зэд...
Союбильгей, чиназылд, райдзастас!
Кадрзен нее уед.мэрдыйл не знат!

Уо ма цеуыл, ие, күю фрехтена,
Н^и амноң кел жакен искууыд у?..
Жермекке хоййини нае усулчедээр
Же же зөрдө, мае хойыды...

(«Къевда 'хсæв»)

Үйлдөн, уыны «аергүхгүй» цы уой — Къяевдайы ёвни пүс-
сылжы? Къяевдайы аэртгүхгүй зөххүүнде, шаасыг гэй су-
лзы. Емэе, уәде, зөххүүнде үрөмбы, уымын күйд фәра-
зой зәрдэг җеме хубыуды!

Нәирон үәзгүйтә

соый-фыртгән абыны теме наёу. Нә адем хүйзәдер цардән-хъел стыр сахартгәм күбы ныххәрретт колгой, фәсивәдәй хъгуы йаे фыдәлгы аргаздәст басхъауын йаे сәрмәт күбыни чунал хаста жәмәе ирон фарн шудын күбы райдыта, уәддән нә фыссәджы уадауге «Урс-урсид мит» жәмәе «Зарат дыуҗәт хъәлләсәй» саджы фәдисы болғау уылдысты нә ирон лите-ратурәй. Абон та уылы судзаг проблемә нә адәмъ раз ләууы ноджы карзәреи. Нафи йае ё спәлдистады ногын сәмәе ногай уымтаң сиси, уымтаң нын дзуры – «Н' амонд кәд махән ивгүйду?..», «Уд ма цеүүл, йе, күйд фәххәда уед?».

лирикон хвайларен чи уьдис теме чи нац ис, уыццы хъеу, уыцци райтурын ѹрье цин, йа ис уыд, фрелгэ

Ма йе кәм агурыс? Емә уәл зәрдә үәлмәрдәм тыңдәр фәхсайы – йе рухс бәлтиштә кәймә үйдисты баст, уйдан се ‘ндоиы бынат уым ис («Хъеуу он сатыжес»). Күвудары зәргәтгә күүзы зарыны, уәл се зарег үймәен у диссаг: «Галтга ма түлжы фәзгэлбэрүл бөгөн фәккетиниң ағтаре...».

*Зарынч ригээд хъялласгэв
Сүссэй, ньсэхснагэй дээр*

Цеє єдиний, існуючий дон менеджер...
Енн, як сказала, ніч чи базондзе

*Хлеставыи опер,
Уыбон хъарас касныни, сэви зарса!..*

«Ой, магуир дэе, магуир, зэрэнд лэг!

Зарынч, Қоюндары зәрәсөтө күйіздөй...

(«Кызылары заңда»)

Нæ хæххон чысыл хъæутæ нын хъæуат фæккæннын чи
нæ уягтæ ѡмæ уадзы, сæ ингæнты къæйтæгей дæр аей цард-
хуыз чи кæнны, уылонмæ хауынц нæ поэты дæзенæтбадынаг
ныййарджытæ дæр. Дæже сыл Нæфи иу ѡмæ дылуу же зæрдæ-
мæхвæргæ уацмысы не снывæста, уæлдайдæр, йæс ныййаргæ
мады мысгæяе.

||бэлтгэх чинги «Сабыр ныхасгас»-ны, залгасан ис, сэйраг бынагахсны мадры фэллонд. Йаа мадры амард бил аягтэ тэнд бандгацаа, эмчэ ёе поэзийг наал иуварс кэнни ушиды темэ. Аль узэгэ темж – ниййарэлжкы хувь эм цэвүү тыхджынгэй тых- джындаргэнгэ, ирдэг ирдэлдэргэнгэ.

*Годы...
Меня дает инсекты кусают
Желтый оба...
Мне известны ты та уань,*

Хосы аерхом-иу
Күйд хастай төккөйс..

Енни, мae зынылы, Гынци!..

Уйи кæд селдкы обау

Не сибумт дæ сөрмæ,

Дзүңцаәджык 'рбадтæ,

Фæңцыбырдаер кæнай дæ уажжкбос

Дæже

Нал у сыстын дæ бон?..

(«Гылди»)

Поэзи әнкъаренгемдзагей күні ратгæздзы уды рæбйнгей, уәл ын чинькæсәт джы заәрдæ жене башвæгте ней. Нафий, наийарæгетыл фыст уацмисте адæймаджы әнкъаренте уыман бапагайынц, жеме хъебулы бærндзинадай, хъебулы уарзтей райгуырыны. Бærндзинад, уарзт цы уаймисты уа, уыдоңнен аргыгенет аргы не скендиенис, жеме уымает жембулынц, Нафи наийярæт мады мыслетайе цы жемдзæвæгтæ фæнвæста, уылон. Зæтгæс сæ равæт сæ кæрæлзайы фæдил, уәл сæ руаид сагъæстай, мысинаеттæй амад кадет.

Поэты чиньджы ис, нырмæ ўәм чи никұйма уыл, ныр ын парды динамикон тых чи сис, ахәм ног темæ. Арғек сабитен фыссыны әғесон цыдæр фæлтур, әнгæуд хъульытæ фæнвæндæм нæ чысыл хуртыл. Нади та бавдæлд ажмæ сæ кæртү сабиты ныстыр кодта чинькæсджыген йæ жемдзæвæтæ халтæ «Нæ кæртү сабите», «Уарzonы ныхæстæ», «Сандрайы стихтæ» жема жендæртү. Ис сæ, нæ хъус ахұыр кæнул нау, пылæр ахәм әнжæхин, аргом ныхас. Емæ, аргом дзырды къем кей най, уйй тыххай жембæлын зæдæйыл. Еңғтауынп нае ыны әнкъарентыл, сагъæстайл дæр. Иугер афтæ у, уәл жемдзæвæтæ жембæлынп сæ нысаныл.

Кæм дæ, мae зарың ңолу, мae белон?..

Быскæн дæ атакшын кæрон:

Деду дæм дард бæстегем күн бæлла,

Уәл тақеоддæр бауырдаен зæронд.

Еңгу рæхджy!. Цыдæр мae дæвæрдтæсi,

Кæд ne 'мадрыс, уәл ын ис бар:

Күн схана сай хоюнина мae цырттыл,

Уәл иu сæ шабеңдай сөмбæр.

Еңкең, мae Саусегуын, нае зоныс
Нырма – иш y, чесмæт y цард..

Кæй уыл асбадзы хос мae сонат

Дæ хүйт, дæ кæфт төмег дæ зард!

(«Фыстæт Булинма»)

Цин жемæ сагъæсес гуырен уарзт у. Уарзын чи нæ зоны, уый барæвдауын, бамаст кæннын мæ дæр нæ саржæзæнис.

Нафимæ дæр уыны әнкъаренте йæ зæрдæгæтæ пæуыны.

Дениу мын иu чидæр рахъаст кæнныны хуызы дзырдта:

«Ау, уарзтæ никуы кодта? Уыныстыр чиниг бакастæн жемæ дзы уарзондзинадыл иu жемдзæвæтæ не ссаңтоң».

Аивад иууылдаер уарзтыл у. Фæлде ма йæ иu хæтт зæгъæм: ис Фыбыбæстæтты уарзт, наийарæгеты, хъебулы, жердхорды уарзт жемæ афтæ дардæр. Уылды чызг мæ инти- мон уарзтæй фарста. Афгæмæтæ уылды уарзт Нафийы чинь- джы фыпцлаг фарсæй райдайы. Искай риуыл сагъд дидинæ- гау дæ бахус кæннын күн фæндиа – «Гæхуды, уйй бæстты мæ сонт бонты нысанын Дæ риуыл, заргайæ, күн бастыгелид мæ цард!..» – уәл уйй уарзт у, уәлде цы!

Чиньджы уылды темæйбл жемдзæвæтæ әннæхъян цикл дæр ис хинленгей – «Еломыт зарат», зæтгæтæ, стей «Сонетты ханбылд». Фæлде Нафи йæ кьюх нæ исы ирон аефсар- мыл, йæ зæрдæйы бын цы зарæт ризы, уйй адæмæн дзырдлаг нæ кæнны. Фыдаелтæй бын цы фарн баззад, уйй, кæд виң зын у, уәлдæр нае халы: «Зарег ризы, кæрдæтаяу, У йæ фæхъусын зын: Уйй, пыкура фæрдигау, Ез мæ комы хæс- син» («Ехсæвæ зарæт»).

Афтæ күннæ уаид, уәл лирикон хъайтар йæ фыны күн амæллы, таботети йæ ингæмæ күн хæссынц жемæ йыл күнничи хъыт кæнны, «кымы афтæ хъуыл раст», стей күн фенеи – шунæт Уйй сай маст ныхбуырынай нал у, «айсæфт йæ хъуыз», уәл жæрдæуы диссаг – «Уйй күні федтон, уәл чырын жæй Рог фæтæлліп кодтон аз».

Емæ фæхтæл дæн, Хүдег фын –
Уыланен 'перицæузе' нае,
Фæлде чалынме улефит,
Күрнин иu горз дæуей:

Ез, мae кобжы цы амат и,

Уылмæт кодтон дæ мет,

Ныр зæрдæрәрай ажелит,

Ды күнине скæлеис, уәл.

(«Ног фын»)

Уйй уарзт у, сывдæт, күвирхон иронен күнд жембæллы, ахәм әннæлаз уарзт, уәлдæт цы. Емæ поэт йæ уды риссæттыл йæхирдлынау кæй дзуры, уйй дæр у рапшæллыны аккаг. Афтæ рапшæллын жембæллы, Нафи нæ Иры номы саг-лæг-ттыл уарзтæй, жердæристæтæ кæй ныхас кæнны, лæдджы жембæрл сæ бæрзонд кæй исы.

Къоста йын нэу зэххон лягыл баргэ («Ныхас Къоста имæ»).

Дэлгэг дэз зэгтэй: «Днæ Къоста нæ уыдаид Ирыстон, Днæ Ир та нæ уыдаид Къоста» («Къостайы җэмбисонд»), җэмæ хорз загьлд у, фæлгæ йæ раст афтæгэ загтга Гæбулты Мелитон ѹгэ поэтикон җэмбирдгонд «Царды гулыфхæнты»¹ ѹгэ мдзæвгэ «Мæ райгæ бон, мæ парды ныцс, Ирыстон»-ы.

Комкоммæ дэз афтæмæй 80-жæм азты йæ раныхастæ, нæ уанты тынг арах пайды кодта Дзүцдэлти Хадзы-Мурат. Нир бил җэмбæлгæ Надифий 1959-жæм азты фыст җэмдзæвгæй дæр. Кæнæ Надифий – «Уæд бафтыдаид ног хульзон тæптуулты, Поэтгæй та фæхъуудаид уæд иу» («Мæ зæрдæгэ дзүрлы Хазбимæ») зæрдлы агтгар лæууын кæннын Плиты Грисы зындгонд рæнхьыгэ – «Лæгфылдæр фесты мæрдгæ, Уæлгæуылл та фæкъаддæр иу» («Иунæджы кадет»). Нæмæ син «Днус-тæм хæст... Кæм ис уæлахи?...» ау (Александэр Блок), реминисценцигэ схонæн нæй. Стæй, чи зоны, сæг кой раккæнн дæр на хъæууы, фæлгæ нæм ныргтæккæ модгæй хузыкэн сис, искæй уаимыстæ, – уæлдайдæр, Къостайы, – халгæ фæлдев жæмæ сæг фæлтурс уаимысты җэхсæнмæхсенты тугдадзинти бæсты нытгæтвæсс.

Фæлгæ, Надиф Иры саг-лæтгæй тынг биргæты Ульконд Къостайгæ абоны фæлдисонгæт кæг фæнхив кодта, уублд уылд нæ ныхас. Иумæ се 'рнымаийн дæр җенцион нæу – Къоста, Тэмрболат, Елбæздыхъо, Нигер, Хамбердиаты Мысост, Гафез, Плиты Грис, Абайты Васо, Бекъойты Елиоз, Дзестри Күйдзæг, Джиготы Дауты, Цæррукваты Алыксандэр, Калоты Хазаби, Нартыкты Михал, Булкьаты Михал, Дзаболаты Хазби, Бестауты Гиуæрги, Дзүцдэлти Хадзы-Мурат, Хаджеты Таймураз...

Ньмайæм ма сæ? Емæ нæ фæтчы мæрдты нымайын. Дзурын та сыл.. Зæрдæристæ ныхас дзургæн хорзгæй нилдэхæссы. Нафи та сæ биргæт иутай җэмæ дыгай җэмдзæвгæтæ не сфердлæстæ, фæлгæ – җэмдзæвгæтæ генæхæн циклæ. Уымæй дæр, зæрдæ чи лагайы, ахæм җэмдзæвгæтæ:

*Мæ 'мар, ѿе сныхас, ѿе хæдруүгэ
Бүүгэж кæжмен уылтшæн, нылцожжын,
Уүйи, цыргагау, басыгэд, барыгад –
Дүйжы кæрэз низæгэй рынчын...*

¹ Гæбулты Мелитон. Парды гүлдæренты. – Стalinir, 1954. – 25 ф.

*Уасындрожи!
Ешæг кæд уаз зæд дæ,
Царо уысчай барыс лæгæн,
Үвæд, мæ цæрхеномтæй ү' аззади,
Увæл ныл дэлжы дих ныккæн!*

(«Ныстуан Уасындрожимæ Бестауты Гионы таххæй»)

Зæрдæйы къульмы фестьгæлфынц кулырхон Васойы ныхæстæ: «Если бы судьбе было угодно отобрать у меня лет двадцать и передать их Коста, он дожил бы до двадцатых годов. Сколько прекрасных вещей он мог бы еще создать!»¹ Фæлгæ сæйраг уыл нæу – ахæм ныхас улæй кайы. Дзырд ууыл шæуы.

Улæгас фысджыктæй дæр йæ 'мдзæвгæтæй биргæты баргæдауынц архайдта. Зæрдæбын ныхас кæнны Букуулы Алвæси, Джыккайты Шамил, Ходы Камалимæ...

Галиумæ чи фæсиры, хи пайдайен урсы сай чи фæхоны, сауы та – урс, уылон дæр нæ ирвæзинц поэты цыргъ сисæй. Нæ цæсты цы кад уылдзæн ахæм чинигудзæтæн, цы зæрдæ лæм дара, уымæ гæстæ дын куы аргъ кæна, дæ чиниг гæй уадиссаг күннæ 'ндана:

*Зæснæк, ыс.мæстры
Михал Гүүчиæзты,
Уæд – бүрæгэ, арсхор!*

*Уæд галы царм дæр
Йæх хæмбүл армы
Ысæвейти уадфæхор!..*

Йæ зæрдæмæ йын фæндлаг куы ссарай, «Уæд кæфы зулмæ, Емæ дæ хбуул дæр Уæд сах фæбады!»

*Лæг y!/ – Ермæст ма...
Хинчайы цæстимæ
Йæс тæрхон – иса...*

*Бон ын изæрæй,
Хорз ын аæззæрæй
Кæнны хатын иæððзæз...*

(«Калы ныхас редакторен»)

Нафи, ссæдзæм жнусæн хæрзбонгæнгæй, ѕе 'мæртгы номгæй зæтгæ, зæтгæгæ, «нæ парды рад ныр афардæт җнус-тæм, нæ ингæн – къахт», фæлгæ афтæгэ чи зæтгы: «Дæз ацы

зәхмә зарынмә әрпидтән, Мәе хүбуры хастон иләләй фәрнәй!» («Зәронды фәстаг сағъас») – уйй ىыфәндө кәнәл зәронды әффәнгәт – төуауарғы афтә ма ныккаләед, зәмә дэзы хәргәуарғы майал әрзигъяла. Йәе номарәнтил та нәм уылдзенис сәрматонц ныхас.

Нафи йәе бирә чиныгжесджыты зәрдәтә нырма дзәвгар поэтикон хүйтгәй кәй барухс кәндәнис, уйй дызәр дытгай нәгу.

Дәндәр хүбулдаг У, нае поэтан поэзийи авналәнтә кәй нал сәраг сты, зәмә литератураей иннә жанртам парахатай кәй авнгәлдә, уйй.

Гәе, зәмә – табу Хұыштауен!

9. Дылды хүрөн рүхсәме

Адәймагән әрдәвәй цы ләвәрдәуа, уйй, биләй күлә җеппара, уәлдәр гәй йәхәи бон нәе бауылдән ануварс кәнәнин. Иу хатт нае, уәлдәр та йәем иннә хатт җенәмәнгәт әрзидәхдәннәгә ногай. Нафи йәе поэтикон зәмбырлғонд «Дылды хур – хәхтый» кәрорнәбеттән раҳуылта «Фәсныхас мәфәстаг чиныгжән». Чиныджы редактор кәй уылдәтән, уымә гәсгәтә уыпсы уад, җевәңшәгән, йәхшиләй дарләр мәнәй раздағ ници бакаст. Емәе пас зын бамбарән уылд йәе сағъәс. Йәхәдәт гәй комкоммә зәттә: «Фарон ма ныфофыс-тон дытууга әмдәвәгәй. Ныр аңы аз әхсәз мәйи дәртүй – иу дәр нәе. Аңы факт та амонаны иу хабармә – фәци мәстихфирсән рәстәтгәй».¹

Уылл дзуры чиныджы сәр дәр – «Дылды хур – хәхтый», «Дылды хур – ирон мифологияйы – мәрләти бәстәп хур».²

Деппинәдзүх кәимә күсис зәмә цәрье, зонды фәндәмә кәмә зәнхъялмә җәсис, уымай дын, пасфәндө хистәр уәед, җәхсиз он күйд үздәннис ахәм хүрүлдө. Фәлгәе әргом зәттүй: «Ныртаккә бизнесы (җәхъенны, сәйнүн, давыны зәмә исбәннә) рәстәт у. Чиныг никәй җәндәвү, хорз күй Уа, уәлдәр... Гәе, зәмә әмбәрүн, мәе чинулытә дәр никәй хәбенди,ничи сә кәсестү...».³

Царлы хұбыуды нә абоны җегъатыр зәмә җәнәрәстаг цардәгә гәстәг нәдәр пессимиzmы нысан У, нәдәр – кары. Рәстәт гәй ҳәссы. Нафи сә рәстәзинаиды охыл күү загъта, уәлдәй фәстәмәтәй йын әндәр жанртты дзәвгар ахадләгүйтгә фелтой рүхс. Автор-иу йәхәдәт бапархайды адәмви тәрхонмә сә рахассыныл. Номхұбындаидәй сты литературан-критикон уаптә: «Балыл ирон аив дзырды дүнәмә»,⁴ 2 томаидай, «Книга друзей и наставников»,⁵ публицистикә – «Паралы әевидиге сағъас»,⁶ Монографитә – «Поэты хивәнд»,⁷ «Ирон прозәйи фәндәт: таурагъяй – романмә»⁸ зәмә ағғаң әндәр чингүйтгә, скъолаты кәмәй ахуыр кәнниң, ахәмтә дәр. Зәттәм, «Ирон литературае» 10-әм къласен,⁹ «Ирон литературае» 11-әм къласен...¹⁰

Күнна сә кәсиккәй, уәлд йәе сыйзәрингтә доны ници калы. Фәлгәе, нае чиныгжесджы зәрдә мулкәтә кәй ахсайды, уыпсы бар виң, хистәр кәй У, уыпсы кар җәнәмән дәгтүй зәмәе, йәе чинулыты чинлыккәсджытә сә хұбыуды цәрмәй фәарфидәр кәнной, ахәм дзәввар хәзнаттә сә кәй саардзысты, уыпсы хұбулдаг дәр.

Аңы чиныг хәуы дзырдаивады зонды ахәм дарлыйл ағналантәм. Уымәй дәр дызәтә әдәймагәтә дылды хурәй дарләр кәсеси зынг хур. Царлы дин нын не уенгтү чи уадзы. Йәе рүхсәй нә размә, рүхс фидәммә цәуынмә чи разен-гард кәнны.

Дәмбырлғонд райдайы чиныджы зәмном әмдәвәгәй:

*Мәе дылды хур хәхтмол кәсеси. —
Кәсеси мәси фиестас балык төнхөтөлмө.
Әз хүйсөн ми уазал кәсеси
Дзәм-әзәми мәрдірор хәл-хәлмө.*

¹ Джусойты Нафи. Балыл ирон аив дзырды дүнәмә. Т. 1. – Пхинвал, 2009; Т. 2. – Пхинвал, 2014.

² Джусойты Нафи. Книга друзей и наставников в 2 т. Т. 1. – Владикавказ, 2011.

³ Джусойты Нафи. Царлы әевидиге сағъас. – Пхинвал, 2009.

⁴ Джусойты Нафи. Поэты хивенд. – Пхинвал, 2009.

⁵ Джусойты Нафи. Ирон прозәйи фәндәт: таурагъяй – романмә. – Пхинвал, 2010.

⁶ Джусойты Нафи. Ирон литературае 10-әм къласен. – Пхинвал, 2010.

⁷ Джусойты Нафи, Мамиаты Изеттә, Хаззиты Мелитон. Ирон литературае 11-әм къласен. – Дзәүджыхбәу, – 2013.

*Маे өйлэзы хүр хөгжил кассы.
Ербон рүхс ишлэли ми шестив,
Алма-Молн зөрдөнцөй хассы
Дисмэр, сенеком ныхасты.*

*Мае өйлэзы хүр хөгжил кассы...
Мае удрэబын иу зонд өргөсөвтэй:
Мөрдөм дөр зөхжол маси хасссам, –
Нæ иши нæ царды фылдэстэй!..*

(«Дылзы хүр – хахыл»)

Зэххон алдэймаджы царл алы фылтгэй ѹелзаг кэй у гэмэ уыцы фылты сэйраг аххос нэхимж кэй хауы, иу сенэй нин сен кэй нэй, иу фылды фаста ингэйн сэргьы кэй слэгүгэ сунанг мэрдты къяссэры онг, поэты катай гэмэ зэрдэйнрыст фылдэер ууылт у.

Фалгэ аххем гэнкварл хбүүльтийн ахжэстэй аззайж ажмар

стдээр иунгат уысм. Уымган гэмэ Джусяйы фырты поэзийн Бестауты Гиуяргийи удитмынгыа ануустэй нэй басетгэн («Уадтыгыг»).¹ Алтынэлзүх абузы аевидиге судонау («Дэвилгэ судон»).² Нафийи курдият, ѿе поэтикон «Дэ» уайтагдь ишлэхэд калы, зэххон цардгэй тэгээр раджы ѿе нусон дунемэг чи авгъяуцга, узелгэуылт ях курдигы фээзэгтон дыргьтгэгэхэд ляяни Гиуяргийи цы дээвэлар бэмдэгжгэгэхэд, уыдонай нуумаргэнтийн

*Дэл, алас фасечуай, Гио!
Фонгисе! – Нал ёон ис генгаат:
Хэхтсан, урс аэрэгэгтэн – хлон,
Сахалгэ аэфсы-мэр та – мянган!*

Балыы макуы сфаэлмэц, Гио.
Уадтыгыгыдаа кэл феодис!
Дэй ссэгүүвэйц саа дэе, сион, –
Хур дээ зэрин сымыл ис!

*Үдээй – хурлы тывн, нэргромон;
Зондээй – арбы цирх – алаасан!
Зээдэу нэгд дээдэн, мэлгэнбон,
Ис дын гүрүрсэн бол гармисест!*

(«Ныхас Бестауты Гиомын фыны»)

Лев Толстой күү Мард, уэд, ѿе чызг Татьянэйы мыснигтгэг гэстэг: «Дэхсэзэм ногиры фээдээрдга Сережам жаа ѹын сабыр хъялгэсээс улагай загтга: «Сереже! Ез уарзын сыгь-дэгзэрдэг уяявын... Бирэ уарзын сыгь-дэгзэрдэг уяявын...»³

Уылон уыдлысты ѿе фастаг ныхастаа!»⁴

Мах хъебэрзэрдэг алж стэм. Никуы нэе равдэлты стыр алаа дэгэжмэгтэй нэе хъулс дарынга. Саа фастаг фээдэхэстэгэдэг дээр аудазэй нэе хъусы иувэрсты.

Нэе мысингтэгээ саа тэвдэгэй ныффыссынгэ дээр, саа фыстэдэжкыгээ сиын баффнаийнгэ дээр гэнэвдэлэн разынгэ... Саа бонигтэгэ сиын ныськуудыгэ дээр гэнэвдэлэн разынгэ... Саа къухфыстыгээ той нал кэниин – фрэхжессинг саа, кэй күнд фээфэндэй, афтгэ... Саа хиууетгээ саа күнд акалынц бирондоонгээ кане саа күнд басудзынг, зэронд газетгай, ууылт ма чи дэуры.

Цынгэ, Бестауты цы уыдлысты ѿе фастаг дээрдгэ? «Ичи уалдзает күү мэла – Тутгэригтэд уыдзэнг?⁵ – затгайд? Чи зони, зэххон лаёджы Узеларвон фыны ‘мбисонд» ѿе фээдонтгэн фынцаг уулы күнд дээрдээнис, ууылт уулы ѿе са-гээс?⁶ Чингисэдэжкыгэн, ѿе уыцы фастаг бэллигтэ, наа хъульдымга гэстэг, зынганд не сты.

Чи зони, цы затгайд. Уымган амгэе нэе баффсэст цэрэг-нэй. Нафи ѿе цардбэллонгэй, гэнпэхтхомгэй уымган ныв күүн. Райтуураэнбонгэй дардлдэг бин ѿе цэст мэлгэнбон байж, фалгэ фидаргэй уыман лаауу адзалы ныхмэ. Кьюста күүд дээрдгэ. «Дээ дээлгэйгээ квадлдэг күү дарин, Күү бадийн искуы мэ хэс, – Уед афтгэ гэнквардэй нэе зарин, Нэе хъульсийд мэ кэхүүн хъялгэс...»,⁷ – афтгэ Нафи дээр, алаа поэт амжэ аэмбэстгэлүү күүд аэмбэлүү, ѿе ‘нтыстыгэй ѿе сээр мигтигэл хадигэе нэе цауы, ѿе риу тымбылкүүхэй нэе хойы, фээлгэ ѿе риагэдэг дээлгэйгэ раз ѿе цэвшигээдзүх хаты хэсдэжнэй:

*Леджы хэс албанон фыстон,
Уеддэр нэг фыст ми фиоднаат...
Күннэг уай удуулдай хастон,
Үед дын нэе уюдзэт фиоден!..*

(«Леджы хэс албанон фыстон...»)

¹ Бестауты Гиуярги. – Стадион, 1958.

² 9 ф.

³ Гафээз. Дэвилгэ судон / Советон Ирыстон, 1975. – 23 сентябрь.

⁴ Сухотина-Толстая Т. Л. Воспоминания. – М., 1980.

⁵ 412 ф.

⁶ Бестауты Гиуярги. Ервиш. – Шинвал, 2003. – 7 ф.

⁷ Уый дээр уым, 3 ф.

Нафи йаңа адәмнән үңгелдай хәстонәй кәй базад, уйй бәрәт У, Ирыстоны қады сөрүл, йаңа лыттаннаг фарстылы, адәмнән сәрибарыл, мәдәлон әвзаджы хъысматыл, паддахадон проблемәтүл кәем фәнгәуы дзырд, уым раззагонтимә ма разына, ёе 'хасрՃын әмәне барлжын хәзеләт үайтайды хорзырдем ма райхүүсса, уйй тәнен нәй әмәне йаңа ахсажылдәр үұннафрағетан үымнән фреалуырдәуы. Кәмфәнди дәр йаңа ныхас быйлалтвей нәе фәнгәуу, фәләе – ёе зәрдәйи арфәй: «Махәй алцидәр алды заххы гәшігелләр райгуырд, рахъомыл, раңдард әмәне йаңа уарзы йаңа үдлийас. Махәй алцидәр, йаңа армы тъягненау, зоны йаңа райгуырән үзег. Уарзы йин алды күнкүтәр, йаңа алды кәрдәлжы ыруп, йаңа алды күнкүтәр дәр. Махәй алцидәр йаңа зәрдәл дары, фәлләдәй шу күнде әүрүгальтәй ишкүй кәрдәлгәләмәнән йаңа сәр күнде жәрхаста, мады фәлмән армма хәссесе, кәрдәлжы гүлбұлама... Махәй алкесмен дәр, бөлүвүрл күн нынайем, уәдел Ирыстон йаңа зәрдәйи рәбен ис цәрге-цәрәнбонты, фәхихән нын наң мәләттө бөнмә, стәй уәделдәр ишпәрд нәе фәвәйтәм кәрдәлдизәй, – нәе ниййарәт зәхх наңе тары амбәхесы... Алды хұымытас, фәләе әнүсөн аңкварен мәне хұбыльдың бәндәр стихамад ныхасы хұбызы...».¹

Дәмәе ңасаң ңасаң сты Нафии ахәм койғатә! Ҳодзаты Ҳәксар ын үымнән схай кодта «Дыууге калжын номы: Адәймаг әмәне Пәнгә?». Дзүздәтә Ҳадзы-Мұраг дзырдат: «Ис ын үәрәрәк әмәне сәрибар авнәлд, нығсұджын әмәне арф цәс-тәңгас, сәфәлдистадонәй иртасы ңарды дзәвгар фарбыттә...»². Үйнди фарбыттә – әнүсөн сағыстаң – йин ын Ирбесты фарнән, нәе ивгүүид фәлптауын, нәе фиданы амон-дән үелпінәдзүх фәлдисын кәннинәң зәрдәмәлдәзүләт аивадон әмәне зонадан үалмистә. Җәмәй нын ын абони ғыл-парды рухс кәнней ын гакъон-макъон фәндиғтә. Хатт фәнтирын дәрзег фәрстә бамбәхеснәнмә дәр, Бестауен райгуырән бонней дардидәр йаңа цәст мәләнбон күнде нәе уарзы, афта. Фәләе уйй вәйиүй хәрзәлпүр рәстегтәмә. Җәмәй нын дағта ңарды нығс. Раст, ңыма Библий фәдәзәхстә жәххаст кәннә, уййай ын рох кәннә шу стыр хұбылдада: «Уклониси от зла и сотвори благо».³

¹ Джусойты Нафи. ңарды жөндиғе сағыс. – Шхипвал, 2009. – 439 ф.

² Хъодзаты Ҳәксар. Дыууге калжын номы: Адәймаг жәнге Пәнгә / Растандинал, 2005. – 19 октябрь.

³ Дзүздәтә Ҳадзы-Мұраг. Растандә жәнге литератураға. – Шхипвал, 1985. – 250 ф.

У ынман әмәне зоны, әбони ңарды мәнгард әмәне хин ү, кәнене кәнелірдәмәттә ғендиңдай дут, ғенустам хъумама ағта ма уа. Искүв адәймаг хъумама бамбара, адәймаджынәс Хұбылау наң ыңа саразат зәххыл сағыны ынсаннама нәе, фәләе аразыны тыххәй кәй сәфәлдиста. Поэттән рәстәлжы, ңарды хъуләстә, ёе 'шәт дәрзег фәрстә, армы дзыхъхы ахсажылдәр бәрәт әмәне әргом сты:

Цезуралы?.. Нәе, ләдересин, таевд русыл – әртападу.
Нысат дәр мон нал ис, кәдәм тиңдизи, алжәм.
Цезуралы?.. Нәе, ләдересин, таевд русыл – әртападу.
Дә хъысмет, әғсоидаз, дә инеситис хесс.
Быстайлыштәй арвил – нарттон үүрсы фәед...
Кәдәм сайы фәндал?.. Бәзилоны – хәедзарме,
Зәрнәнди – аңчустаси таевдәккес тарма...
Күр зоны, – Ресмиәнад үелпереттө дәр әмән,
Дә үләм үйдесеніхбәл чы кессин өмисе?..

«Кәдәм цәуы фәндал?»

Фәләе адәймаг нығсәй пәрә. Нығс та исы йаңа алды-варс цәрәрәг адәм әмәне дүнейе. В. Белинский фидарзәрдәйтә үымнән дзырдат: «Как бы ни была богата и роскошна внутренняя жизнь человека, каким бы горячим ключом ни была она вовне и какими бы волнами ни лилась через край, – она неполна, если не усвоит в свое содержание интересов внешнего ей мира, общества и человечества».¹ Дәмәе Нафи їе ңардың нәе адәмнә, їе фылдыбастәйтә сәраппонд кәй күсы, їәхи баеллиғтә әмәне хатдазеттәмә үйден миңхұбылывдисет кәй У, уйй дызәрдигат никәмен У. Үймәй дәр йаңа авнәлд үләрдил.²

Поэты үалдзеттимә, «ләтегей кәрдәлжы хатмәе дидин» күн фәнгәуы алды, уәдел әйр райхәлтин күнде фәнгәндә: «Дә уйрытавс, дә түлжы сау зынг Шығал үалдзег Хұры тынтыл баттау» («Уалдзигон фәндиғ», – уәдел ишнег, саудареттүү күн). Үсү ғенәмәт зарәтмә дәр бәллә. Үймән әмәне жәрхүм зарәджы аууон ың бон үйә зәрдәйи сағыс, «йаңа зәрдәйи хұбыл» ғәмбәхесин. Уйй поэттән йәхіл дәр әшпәрә диси:

¹ Белинский В. Г. Полн. собр. соч. в 13 т. Т. 4. – М., 1954. – 488 ф.
² Коженикова Н. Мир поэта // Литература и жизнь. – 1960. – 31 август.

Хөбеллес, маркодай, узелиеумны ээлы.
Ирд у, райстобаевор дарасау, аре.
Масм иш ишоны кәбебелтак ўшил,
Цин нойкука ис ўдребон арг.

Зары ус... Хөбеллес зәрделмае 'сналы,
Риуды сүссең төрхәндөгө нынчаш.
Зары ус... Цымла, уйи хөбеллес нал и,
Уаед нае дүнешивл барғылд сөдәм.

Ус иш хөслиссей афтие хорз хәзы,
Афтие аис кәерди уйи иш хүвьм,
Аз мөе 'рағбыл мәе зәрделенил уаэрзын,
Бахудыл мидбыл кәөдөрүл төрхүм.

Джыккайты Шамил ай йе уыпцы зәрдәудажы тыххәй
рахуында хәрзәнгән.¹ Зарәтмә иш 'рхым кәемен сәфы,
йәз зәрдәйил уаэрзын кәемен арғыфты, уйи Хүңцауы сконд
адәймаг у. Уый зәххыхл фарн жәмә амона тауы. Уый жәзет
хәрзәнгән у, уәләе, пы. Ахәм адәймаджы раз сәр жөркүл
кәенни әгади нә, фәләе калды хос у. Поэт, зәрдәйил чи
тайы, уыпты зарәтмә хүңцауы, уыммен байрад:

Уае, таңхұды, күнде уаин, мәе хүмын,
Ез маңын, фәләе зәрас, дегуай!
Уаед мәе рист үд ие тоизд төрхүмәй,
Уаед мәе хаст зәрде нал уаид сағ!..

Зарәе расистәд чи сты уаед ие зәнидәе, –
Нал ис ницыңбек арныл сәндейер!
Зарәе, атәх сенүсон берзәнәтмәи,
Деме, азағодай, ахасс мен дәр!

(«Хұмын усы зарег»)

Нафийы цардәттәг поэзий тыххәй Дзунцаты Хадзы-
Мурат зағыт: «Джусоъы фырт шыма дәстні хирургау фетом
кодга рәстәләжы ахстажиагәр нүгертае жәмә сәе ныйазе-
лын кодга Сырдоны номхәссан фәндиры тәттәу».² Фәләе
хұмын ус кәд зарәтгәй хұзы, тиңг аив кәрді йәх хүм
жәмә лирикон хәйттары зәрдәтма 'рағбыл уаэрзын, уәләдәр
жәмә жәрхәндәгә зәрдәйил әнәнхүзелдәжы ие цәмкән.

Хәжтег ләгдихәй кәй шүх кәнинц, нә Фыдыбасте сыл-
бындар кәй кәнни, уымгәй дәр ма дзы бирә жәрдәтхүйст
хъяуты зәронд, жәвәгәсег сыйтомтәтә кәй баззадысты,

уыпты катай рагей жүүлил поэты зәрдәе. Уыммен зәтты: «Мән
фәнди, мәе адзалы бонмә мәе арғызастыл хүс къәделтә аевә-
рын күнде уайд мәе бон, мәе Иры фәрниг къонайы арт күнд
никуы жәрмәнгәт уа жәмә алы хәлар адәймаген дәр йәх бон
куыл уа уымже ё 'рмтә батавын...'. Дәмә уыпты сағъасәй
аив, зәрдәе чи риссын кәнни, фәләе уылл чи 'мәәлү, ахәм
уадыстәе райтуыры кәрәдзиий фәрдүл. Жәмә сәе айы чиниг
дәр нае баззад түшүнгүл аттыами...», «Ныхас
гүтөндәримә», «Ногаев Күндармә», «Хохаг хәгүүи хъарәг»,
«Джесәрдәс зарәджа бәрдәй»...

Поэт зоны, ирон адәм сәеnom, сәе кадыл сәхәи фәрхард-
той. Уыдонаны тыххәй зылдысты сәе хәттентә дардым. Кавка-
зы хәхтеги-ну ахәццәе сты «дәлхүр Мысыртә» Сәе ләдҗы
'хсарән, сәе «ләгвәдисән аңжәхән дуне ләзүүи жәвдисән».
Фәләе жәнүстәм калджынай бázзанынгән уый фаг нау. Адай-
маджы йәх түг-стагей уәсләдәниңниң дардикер кәнни. Нәе ирон
адәммәе поэт жәзет ләдҗыхъәдәмә уыммен сиди:

Ныңд уае ләгвәдисә аңаң күнде хәсүү, –
Уае пәртөн аззад, уае фарн күнде сәрфөл,
Уаед сын ныбабеттүм уаеғи фәрхатапаң,
Дернәст растәмәйл, тәрмәст ие қағыл!..

Уае зоңд, уае уәдәй бәрсүн уае риссағ, –
Күнд ие нылххәбер уа уае үдү диссағ!..

(«Ныстыран ирмәе»)

Маджелон жәвзәдажы хъысмет, ууыл сағъасәс Нафийген,
стәй, йежи жәзег ирон чи хони, уыдонаң сис сенүсон рис.
Поэты зәрдәйил уыпцы дұдаг хъедлом ног жеме ногай уыммен
байтом вәйибы: «Ау, нәе диссадажы зелаив жеме фәрнәйдәз
жәзаг, нәе фыдәлтәе циппар мин азы кәй фәләрдәттәй жәнү-
сон хәзина жеме хөлгөн күсептәрзау, уйи ферох уылзен,
музейи дзазума дзы скәндысты жеме ирон дыыхәй дзүрәт
нада. Уылзен дәлхүр дүнәй?..

Алды әвидилгә катай ис жеме хұумамә уа алы ирон ләдҗы
зәрдәе жеме зонды дәр. Джасенли ләт та хұумамә алды жағайе
шара йәх райхъалай йәх бағынгәй уысмма, йәх фыны та
дзы стъәлғә кәнна. Уый пәй, уәлә ахәм адәймаг жәхсән
ләт нәу, зонды ләт нәу, хұумамәдажы гүбыныңзел уевә-
гой у, жәндәр ницы».² Уыммен фәләзехси: «Бакәнәм афтә,

¹ Джусоиты Нафи. Хәрзәнгән / Растилизад, 1995. – 10 ноябрь.

² Джусоиты Нафи. Царды әвидилгә салғас. – Цхинвал, 1964. – 173 ф.

¹ Джусоиты Нафи. Адәймаджы мәлтет. – Цхинвал, 1976. – 207 ф.

² Джусоиты Нафи. Царды әвидилгә салғас. – Цхинвал, 2009. – 386 ф.

куыл уылдзенис, афтгә куыл фрәхъеуы, ағтерыстемәй, ныу-
удын, уувыл дәр нә ахуыр кәнни Нафийи поэзи.

Уыл мәнен арсан даусен Коюлдарыстын.

Ез итә фарнаң уды хәмән саре зин.

Уыл ма карзәр соны дәр – Коюлдарыстын!

Ныр – зәрвион!.. – уырдәм ногең араст дән!..

Сахуыр дәп уым хәедыл, мәргизил тин кәен!

Ибүйи чөнкөл хөлләугәй дәзы балғасстан!

Чи зоны, ләләра уый ма ингелни!

Хәрм үзессынне из фәззымон асесты!

(«Мысын ма рагбонте»)

Мәләеты кой йәем арәх кәй ис, уый нәем хъумама уадиссаг
ма кәса. Къоста радијы загта: «Рынчынен, дам, әдзухай
дәр Ыә низы кой – йә дзуринат...»¹. Әмә, уәделе, аләргә
адәймаг яе парды ‘мәйсәй зәрүрләм куы фәкбул уа, уәл
цәүүл хъумама хъуыды кәна?

Нафи йә азтә, ләгага ләгән куыл әмбәлә, афтгә сәрь-
стырәй тоны. Нә уарзы дәзгәләлә аххиртә гәмә оххытә,
фәлә дәм поэтикон хъуыдигә куы ‘рәгүой, – уадә адзапы
тыххәй дәр уәнт, – уәлә гәххәтмә рахәссиңаг сты, уәлә,
пли. А. Пушкин дүәләй пасдәр раздәр цы ‘мәзәвгә ныф-
фыста – «Памятник», уым пәйшүа загта: «И долго буду тем
любезен я народу, Что чувства добрые я лирий пробуждал».²
– уылай Нафи зоны, чынлыккәсжыты зәрдәтә шаҳәм уаш-
мыстәй базмәлүн кәна.

Ләнгүй та йә рәсстәт хъуылы фидарей у.

Әтти, зәрәнд ләг, зәхмә ма кәс ишүүл,
Аралык дәр дә шү үзесми тиң дәр:
Арасен сүзүннә спбалиш – иш рүүл,
Зәххыл та – мәйдәр сәмә жәйдәр!..

Әтти, зәрәнд ләг, аралык ма кәс ишүүл, –
Уым нае зоныңи жәп, хөйгө алеме сар!..
Мәйи күн сиси уурс көрәштәш иш сиүүл,
Үәед хъеуы цервишән дәр сөхсар!..

(«Әтти, зәрәнд ләг, зәхмә ма кәс ишүүл!..»)

Көрүн дә күү уадзой, уәл. Фәлә нын нә фылбоны
сыйхаттә җеппинеңдүх нә сәфтигә уымнен тырынн, цәмәй

нәем Нафийи хуызгәттә ма уа, Ирыстыны сәрүл сазурағ ма
уа әмәе на әнжә хътер, әнжә хъеләбай жә сұхты пагъд фәкә-
ний, нә фылдағытты үәззүйттәй фәсарәйнаг хотыхты ривәд-
дәттә саразой. 1990-жән азы йыл гүйрдиаг фысджытә әмәе
ахуыргендәт пыфу үымнен калтой,³ ытма: «Джусоиты пуб-
лично заявили, якобы в Шхинвале осетины притесняются гру-
зинами и.. ему, депутату, едва удалось выбраться оттуда в
сопровождении бронетранспортера».⁴ Ома, нә!!!

Әмәе, дам ай фәсесүрут Фысджыты ңәдиссәй (Ирыстыны
Фысджыты ңәдиссәй!), байсұт, дам, ви сә Зонаетты Ака-
демийи үүгөн-үапшәссәжды ном. Афтәмәй сәм йәххәдег
нифыста, ңәмәй ийн айстой уыны ном, йә адәмь ийн
жәнахоссай кей пәгътой, уый тыххәй.⁵ Стәй, Ирыстын әдзә-
рәт кәй кодтой, уый тыххәй дәр:

Нә хәеу ис хоги рәебин месчыл,
Фөлле – зылмас уа, сөрә, фәззәз. –
Хәедзәрүттәе – бир-бүрә, аермасыт әзү
Нығспанай дәс сабити, дәс сәр!..

(«Хохаг хъеуы зарәт»)

Уылон нын сәезд азы дәргыры се ‘ххуырст әффадима

Хүссар Ирыстыны цы фылдигәт кодтой, әннаххос, әнәх-
тых адәмбы дардәй алыхуызон хәлпәнгәрәтәй күүл дәхстәй
әмәе күүл күннег кодтой, уымәе чи каст, уый ыңғәндәй
фидар зәрдәйн хипау уыданайд, уәлдәр иу хатт ма ныккәр-
за, уый гәнән на уыдис.

Фыссағән йә сәйраг хотых, ыңғәндәй хъебатыр хәс-
тон уа, уәлдәр яе ғыссән сис у. В. Маяковский хуымә-
тәджеи на фыста: «Я хочу, / что б к штыку / приравняли
перо» («Гномой»).⁶ Фыссағен сис аригаң түнгәр жәтәрдә.

Нафийен дәр ңәнгәтәй фәрстә гә күү уыданайд, уәлдәр,
йә адәмь түкәлән трагеди чи уыны, уый күннег хъумама
ныбобтә кәна, саджы хъуыры кард күү тыйстәүа, уылай?
Көрүн дә күү уадзой, уәл. Фәлә нын нә фылбоны

¹ Литературули Сакартвело, 1990. – 19 январь.

² Заря Востока, 1990. – 20 январь.

³ Джусоиты Нафи. Парды ңәвидигә сагбәс. – Шхинвал,

2009. – 170 ф.

⁴ Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т. 3. – М.,

65 ф. – 1978. – 250 ф.

Әмә Нәфиий бар-әнәбәры, кәд ай ләбүраңг зәгеты номай зәгъын даер нә фәндә, уәлдәр, рәстәзинады охыл күннә бахъуылдац уыны фылдонты кой ракәнин, уәл уый диссаг үйдаид, кәй зәгъын ай хәвәуы. В. Белинский загыдау: «Книга есть жизнь нашего времени».¹ Әмә уыны чи-нылжы поэт дзүрә әрхәндеңгей:

*Нә кәрни үәдар та ног нә фылдул хойы, –
Иғ җәбәд, шемәй та сәебуләм нә туәджы!..
Әмә хәссәл, ҹырыстынай тәккәе
Чысыл адәмә ми сау хәвәсмет фыл дүджен!..*

*Мах – армидац, фәләе нә зәрдәе – фылдар.
Мах – расм адәм, бәстәмәз та нә масть у,
Фәләе быйләсәм, нае рүхс бәеллиң – сөрибар,
Нә Фиәсәни фарн үүй номыл ныбастам!..*

*Пәсүнит, ырының, күрүрм үүрүтмәу, нә нылхме
Дүлхәәд ҹапартие – үрсәй, зәгъан, саңеи,
Үүедәр леуүүәм, – афтомаң тых нә тылхме,
Дәверәм ныңғас – әмәнәр, ыстинааң, дабас!..*

*Фылдүл – аеэзишәг, мах иң үәлбәе – хәбәгә!..
Кәм өде, расмәзинад, кәәр тәрәниң әрбөн өде,
Үүәд нә зиегиз – әмәнәр, ыстинааң, дабас! –
Әмә сәе ՚ркөүүр,
Үсе, рүхс дүаң, бәрәзәңдәи!*

(«Фылдевзарен ысног»)

Исәм зәрдәмәләзәугә жәмдәзәгеты сәрмагонд цикл нае дүлгәбоны хәстү тыххәй: «Хәстон райсом Шхинавалы», «Коңты Грийи сидт», «Коңты Грийи зарәт», «Санахботы Генайы зарәт», «Абайты Васойы хәлзар»... Фәләе наем чи бырысы, чи сты уылды гауыр зәгеттә, үүй бәрәт нае.

Стыр уырсыссағ фылдас Михаил Шолоховы тыххәй йәе чызг Светланә зәгъы: «Совсем нездәлгә до кончыны, а умি-рал Михаил Александрович от мучителнейшего рака, он вдруг попросил поставить пластинку с песней «В лесу при-фронтовом...». И когда дошло до слов «И что положено кому, Пусть каждый совершил», отец тихо проговорил: «Да, пра-вильно, все так...».²

Дарылә әмә алыхұзызетте сты Нәфиий дзуринаге Иры-

стоны цардулагыл, не 'рдхәрены пейзажтыл, ирон адәймәлжы паражат зәрдәйл, циньл, мастил, фәләе сәе поэт иуыл-дәр чинлықәсәдже размә хәссы зәххы царьлы фарн тауыны охыл. Цәмәй адәймаг адәймагмәт нә цыбыр парды фылдәх мауал хәсса, адәймак адәймажы хүрхмәт марән кард мауал дауа, фәләе йын уа хәлар, әрхорд, әфсымәр:

*Дәни, сәни, зәронд, дәе ҹарды бол фекбул и
Ныгуылениле, үәд рәйбидә дәе зын...
Дәе хүрү ҹест афтидәт ма үадз түлүн,
Дәе ҹести хайгәт – судзиге сүи тәедүн!..
Леген дәе зәрдәе дә армы әзүххам әдәр!*

(«Зәронды фәләзәхст»)

Сәрьстыр кәмәй стәм, уымән йә бәеллиц дәр хъумәтә жәмбарәм: «Бәллиң мәе миднимәт: тәхуды, ирон поэты сәр искуы күрү хъеүид, аргың күрү уайд, поэтыном әмәтә поэзияе аргуыщ кәннын күрү саҳуыр уаикам!. Поэт хәс-дәжын кәй у адәмьы раз, үүй зонгәм, фәләе ма, тәхуды, үүй дәр күрү зонникам – поэт әмәтә поэзияе аргуыщ кәннын та-адәмьи хәс кәй у!..»³. Йәз зәрдәйи үыны тәхуды, жәнә-мәнг, райгүрданы, фылдар хатт нә хүйзәргәтәм зәбүзни цәстәй кәй фәкәсәм, цыма сә нә уынәм, наехи афта кәй февлисәм, үүй охыл. Диқыккәйтты Шамил уымән загыла: «Патриотизм әмәтә гуманизм әмбаста вәййин!»². Әмә нае уылды хъульдаг хъәуы нә зәрдәлдәл дарын. Нәдәр гүләрди-ат-ирон хәст, нәдәр Беслаңны сабиты мардакты кой әгрог-мәтә уымән нае кәнны. Фәләе иууыл афтә күрүүгә, үүәл не зәгетты күйд хъумама бапамондам нә кәстәр фәләтәртген. Хүламә не зәрдәл дарәм Беджызыты Чөрмени сидт: «Ассә-дәзәм аз махәй Кәмәй фәуа рохы, үүй не 'хсан әлгыстыт үүәл фәлтаг!»³ («20-әм аз»).

Үәдәр, мәе хъульдиге нә хидән кәнны, Нәфи иң по-этикон әмбәрдөндө «Фәснүхас фәстаг чинлығен» кәй сху-бидта, үүй. Әрхәндең дзүрләг «Фәстаг чинлығен» мәе зәр-дәмә нае фәңид, редакторы цәстәнгасәй йәм кәсләгей.

¹ Джусятты Нәфи. Растәзинад уарзынгәй скенәм нае фәндәг!¹ Хүрзәрин, 1994. – 31 август.

² Полохова Светлана. Совсем нездәлгә до кончыны... // Коллектив авторов. Песни войны и Победы. – М., 2010. – 41 ф.

³ Беджызыты Чөрмен. Евзәрст уаимыстә. – Стәлининг, 1958. – 508 ф.

Адәймагыл ахем хъуыды, цыфанды дурзәрдә фестәл, кәл зәххон уәдәй рахиңен, уәд катай әгфтауы.

Дәмә уыны дзыртга Нафи, мәнән нициуал загты, аф-тәмәй палдәр боны фәстәе мә фәсвәл йәхәдәт сәлпәр-ста чиньләжү форматәй типографийы. Уый дзурағт ү ѿ ‘вәндөн хбуылыйыл. Фәләг, уәлдәр, чиньләжү сәргәндәти, Мәхәделәт дәр аәм нал әәрдәрдөн маң хұус, әмәе нае ферох гевәндөн дзыртга аитуварс кәнин. Фәсныхасән, кәл нае нал фәстаг чиньгән»¹-әй.

Фәләг сәйрәг уый нәу. Ахсаджиаг у, нае кады ләждәжү парды ныфс кәй нае фидиуы, нырма йәм дәзватар кәй ис «хъаруыг, фарнәй, уарзәй», йәхимә йәе адәмән ләтгад кәнныны тыххәй ног әмәе ног тыхтәе кәй ссары әмәе нын ныфсы хос кей бастуыхы, уый. Уымән әмәе адәймага ахәм тыхтәе күннег үефта, уәд парден ал нәй. Исын та се хъяуы дылдызы хұры руҳсәт дәр.

10. Нәемитте сөлие номарәнте

Адәймаг цасстырдәр вәййы, уййбери Хүншаш арфәйәе гүйрәзәй парахатдәр уды хидау рахжессы. Йәе алъварс адәм әмәе йын, йәе размәе чи уыдис, стәй, чи уылзенис, уылон йәе зәрдәе бирәе пәмәйдәртү ма ‘лжәнәй, сәрьстыры хос виң ма уой, уый гәнген нае.

Бестауты Гүәрәгү не ‘мұтуон Абайты Вассойы номарән земдәвәтег «Нистуган мә фәрәномә»² ие стыр фылдағы номаңай әрдәт генусы размәе сәрбәрәрзәндәй уымән загты: «У адзын дын, мә хорз фәрәдон, мә фәстәе – Кады ном зынтарғылар бинән аәз»:

*Дәлеләмәжүктың ном бәззәдис көкәйтүүл,
Долмы дае шаки, мәсәр уый биндәр;
Ис дәзүсөн ныммәлүүни бар, наеи дын
Цауд аәз мә сәркүлдүүсүнү бар!*³

Дәмәе нае кәл йәе базонын тынг фәндү, уәд, Бестау по-этикон уәздан ахасты тыххәй афтә зәгбы, әндәра нын әгадәй ныммәлүүни бар дәр нае. Цүс нымәп адәмтүл, уәлдәйдәр, стыр истори кәмәен ис, уылонмә сәе фылдағтае

Дүртты бинәй дәр әнхъәлмә кәсвиңи сәндидынма, цәмәй сәе кады ном сбада йәе гачы.

Историон зондәты доктор, профессор Цыбырты Людвиг ағре зәгбы: «В ходе многолетнего исследования культуры и быта осетинского народа я ближе узнал многих деятелей прошлых лет и готов проклонить колени перед светлыми образами».⁴

Дәмә, уәдә, кәл Джусойты Нафи уәтегас адәймагей раптәлүмәе «әэлгүн»⁵ у, уәлдәр наем дис хъумама ма кәса, Ирыстоны кады ләттә, йәе түг стаг, стәй йәм йәе пардхъуаг әмпәртү ном, мидылхұлдағ әмәе уадулттыл судзғә шәссүгтә ләдәрсәгайе, түнг арах кәй әрхашуы. Зәххон адәймаген уый Хүншаш ахәссәм ирон нывәфтил литературағыл, уәд, кәл нәм сәрмәтәндәй номарән уадымстай конд чинтуытә дәр фәзиндис,⁶ уәлдәр, Нафиғе фылдағ нырмә номарәнте нишма сәфәльдиста, уәлдәйдәр, поэзии.

Уыны поэтикон фәрәзәй пайды кәнны райдытга йәе фылдағ сәфәльдистадон къақձәефтәй. Фыста йәе мадыл, йәе фылдыш, Суворовыл, йәе ‘мәхәстонтыл, йәе ‘мәрттыл, аға-рыстамәй йын, чи наема уыдис, уыны фыртыл. Батым-был сәе котта йәе фылдағ поэтикон әмбыйртгодонд «Салдаты зәрдә»⁷ ииң әмәе, уәлгасай, дәңгәтебидинәй йәе ном кәмән фылмабелы ссарын, уылон виң абоны онт кәнныңи фыл-дәррәй фылдәр.

Йәе номарәнтан сәе зынгә хайы мысы йәе ныййәрәг мад Хүншаны. Са фылдағ мыхуыр әрпүлдисты йәе чиниг «Сабыр ныхасте»⁸ ииң. Фәләг нае кады ләттән уыны әнкъард мысинаштә – ныййәрәг мады рухс шәстом уынын – систы цәртә-цәрәнбонтәмә хъынтымал. Иу чинигей йәм ин-нәмә зәххы ног аәмә ногаей. Алыхат дәр ссары, адәймаг-дәкү зәрдә кәмәй бактүүра, ахәм цылдәр зәрдүлдәринаг деталь әмәе чиньгәсшәтән дәр, уәлгас виң уа әви рухскә-нинаг, әртимысын кәнни, иуыл фылдәр нае чи фәгуарзы әмәе фәмымсы, уый гевәджиау фәлғони:

*У мады шессом адәмнәкәсдөйл – Xурап!
Фәләг дае хүр,
Дәррәнә дурау, ныммур,
Фәләг дае сәрдәе наил зили дае хүр.*

¹ Чибииров Л. А. Имена. – Владикавказ, 2010. – 6 Ф.

² Гурджеекова Ирина. Свет пегаснушых звезд. – Владикавказ, 2010.

³

⁴

⁵

⁶

⁷

⁸

¹ Джусойты Нафи. Дылзы хур – хәхтүл. – Цхинвал, 2011. – 242 ф.

²

³

⁴

⁵

⁶

⁷

⁸

Үаэ өйн у тулғас. –
Рагадей комис – әүрдату...
Гыаци, Гыаци!..

Мæ ңесстыв бын нылхулылдз, –

Ағай рай, әд ҹин

Цәй тағод, ҹәй тағод ныгулылыс!..

(«Мады ңестом»)

Кæнгæ әнддер әмдзевгæ – «Зэрондан ма ың рай баз-
зай?...»:

Зэрондан ма ың рай бæзайы?.. Мысын!.
Йæ работны йæ сомн зæрдений сиðн.
Кæсайдер мæм ҹæхсан хæлесстие хойысв –
Мæ фæстюлие, нае люпнуты тæхсүм!.
«Кæм дæ, хæбул, ныр афон у хæсæ!..»
Мæ ңессты ҳаутыл сүссең сыг ахсанды:
Куы нал ысты... Цы ма дэзурын?.. Кæм?..
Гыңци ың ҹарð, үйи – сабиты ҹæрайе, –
Уйдзæн мæрдити дæр шунгæ үйи йæ ҹин..
Зæронð лæттиң иш мосы ажык райы!, –
Цæссые дæр ың зæрдæрүүссен фæсни!..

Мад хæдзары арттымбылгæнгæ у. Фылды фариней бинонтағ фæрнджын кæнъинц, мады уарзтагай – хæрмуд. Үйи нын нае фылдағты традицион монон культурæгæ баззад. «Род состоял из кровных родственников, причем первоначально счет рода велся по материнской, затем по отцовской линии»,¹ – зæттың Цыбырты Людвиг. Еңмæ диссаг нау, Надимаң иш түг-стæг бинонты тыххæй (мысы рухстаннæтты, кад кæнны үлæ-гæстæн) дзæвгар әмдзæвгæтæ кей ис, үйи. Адæймамаң үлдей хæстæлдæр чи уа, үйдөн иш зæрдæйыл алыхат дæр хүйд вæййинц.

Йæ дзæннæтыйбадиңетте, – хо Ксения амæ әфсымæр Хаджейы номыл фыст әмдзевгæ «Үәлмæрдь» иш архендæгæ уымæн зæтты, – зæттæг, «лаeuуын та уәлмæрдь, уæп пуры», ома «мæ миднымæр ҹыдартгæ дзурын, Фæлæ сымах – жæзæм, әмьр»:

Ем нал иш ыңышыл гæннæн:
Лæгай, мæ царðмæсен изæртвы
Кæүсе ү сүсæсæт мæнен.

– Владикавказ, 2008. – 241 ф.

Литературæйы саргылы чи райгуры,¹ уымæн иш са-
гæстте дардымл фæххæссынц. Нафийы хуындаётгæй, иш ра-
фæлдисгæ дунемæ кæстæйе сын күн аргь кæнæм, үæл нæм
сæ әлæтæлон никæпы фæкæсдæзенис. Дзушнаты Хадзы-Му-
рат уымæн дзырдта: «Цард күвид у, афтæмæй иш үйини,
афтæмæй иш уарзы. Адæймаджы миниуджытæй иш әпæ-
гæлон никæпы у?»²

Йæ ныннывонд цард нае зæрдæтæн әхшон әмæ адæжын
умын у, әтæрыстæмæй иш кæл иш риссæттыл фæриссæм,
үæдæлдæр. Еңмæ иш кæстæр гæрсæмæр, зындронд, үæдæлдæр ирон
поэт Халкеты (йæ рагфыдалы номаї фыста афтæ) шæхæр-
пæст Таймуразгæ афтæ куы зæтты: «Сæрсæтир, хивæнд лæт,
ыхшæл – Фæдисы, сау күстү, ныхасы!..» – үæл нае цæс-
тыры раз аңгæгай фæвзæр, уыны сæрбæрзонд лæпшу-лæтæн
«Иш армы – цирхыбы бæсты хæл, Уеддæр хазузатыл лæуд
жæсæй!» Ныр «кæссые иш цæхæр пæст әрхүымæ» җемæт
әмдзæвгæйы авторыл не ‘фтауы катай: «Тыхстæн иш сонт
митæй кæдæр, Ныр та – кай сæ нал кæнны, уымæй!..» –
фæлæл иш сæльес хизы чинликкæсæтæ дæр.

Уйи, иш үды дзурунгæтæ адæймамæтæ куы фæхильинц,
үæл дзурагæтæ авторы гæттæстыл. «Библи» раст зæтты: «Все-
му свое время, и время всякой величины под небом».³ Еңдæра,
адæймаджы зæрдæ куыл фæуруммы улмæ бынтон хæстæг
адæймаджы фæсæф?

Дæви, әңгæт, адæм раст сты: «Уәлларвæй ың ‘рхавы, /
үйи үрому зæхх!» Дæвæлæтæн, раст сты. Уæлдæр поэт семæ
иже разы кæнны: «...Фæлæл иш / нæ үрому / зæрдæ!»⁴. Уыл
у Надифий катај.

Бынъылзæден иш хæрд анал у,
Йæ поэм та – хæрм сүлгæй цæхæжын.
Ныр балыы аудайын мæ рад у,
Еңмæ уæс ссарадынен рæхжы...

Уæ хистæр рабадзæен уæ шурвы,
Ныхас ныл сагуыйдæзи, хæлæкк!..
Елæх, дуне, мæрдиты, дам, дзурын,
Дзылжмардау, нае фæзоты лæг!..

¹ Козаты Хазб и. Литературæйы саргылы гүйрд / Сове-
тон Иристон. – 1985. – 22 Март.

² Дзүпшаты Хадзы-Мурат. Зонн җемæ адбон. – Цхинвал,
1964. – 175 ф.

³ Библи (Екклезиаст, 3, 1).

⁴ Ходы Камал. Уадымыстæ 3 т. Т. 1. – Дзæлжыхыгæу, 2009.
– 312 ф.

Дәмәе йәем пас әмәе пас ис ахәм уадымстәе. Ермәаст йәе түг-стег адәмбы тыххай нәе. Къостайыл пас номарән әмдәв-гәтәе сәфәлдиста, уылон нәе сәрхызынйен йәххи «Ирон фән-дир» ай квадәр не сты. Рауаттга йыл хиләнәй чинл-кадағ «Ирыстоны салъасте» (1959).

Йәе монографитә: «Тема Кавказа в русской литературе и в творчестве Коста» (1955), «Коста Хетагуров» (1958); уаптә «Иры хур ыскаси Нарәй» (2009); поэты уырысат гәззагыл фыст уаймисты тәлмәнте ирон гәззагма – «Ыңжы-мыл даен уырысимә» (2009), «Дун-Дуне – фылыбыгесте мәнән» бы (2014) кой наә кәнни, фәләгәе йыл иу поэтикон әмбыйр-гондәй иннәма пас әмдәвигете фәефиста, уылон сөхәдегесты әннәхъян том. Стәй сәе хорз уым ис, сәе иүәй се ‘нинае хұзыздар кәй у.

Ермәаст иу әмдәвиге «Буләмәрт кәд зары» күны рай-сәм, үәедәр ирон литературан критикайы ахәм бынат ба-цахста, әмәе, йәе кой ма ракәнәм, уйй гәнән неей. Дзуп-цаты Хадзы-Мурат дзырдта: «Күльты азты нәе поэзийи үәләннай, әннархұбулы ахаст цардәмә. лакировкәнгәт одәттә ирон поэзиям хәрх үйдисты. Поэты мисси цы у, уйй алы ‘гъдауәй’ зыгуыммә колтой. Агәр-мәтүр, адә-фырыттар тохәй жәғиси чи нәе зылға, уыны Хетәжды-фырттар дәр дзырдтой, зәттәгә, үәдәс ма күны Уайд, үәдәләләлтаял әрвитид әгәр рәстәг. Нафи протестән ныф-фыста Къостайы номарән әмдәвиге «Буләмәрт кәд зары». Амдәвигәй хъуылды расти у: поэт әрмәаст цини бон күны зара, үәдәл поэт нәүү».¹

Джыккайты Шамилы хъуылымә гәстәг, күнд ма зәтт-там, афтәмәй буләмәртты уыны зарәт адәймаген дәстүр-нығс, ҳәссы ружс, зәрдәүнгәт мәйдәрү нәем әвзәрүн кәнен бәрзонд фендиғате.²

Нафи әңгәтгәй афтәк хъуылды кәнни, уымән нын но-джыдәр иу җевдисен: «И если не лукавить, то, вопреки со-знанию, и мне все время кажется, что Коста не только жив, он – вечно молодой, как Уастырдже, едет на прекрасном аргамаке (афсурге) впереди нашего народа в неведомое, вернее – одному ему ведомое – Грядущее!..

Коста из той редкой породы светил, которые заходят раз и навсегда, но раз и навсегда оставляют нам свет своей муд-rosti, пламя своих горячих, как у Данко, сердел».³

Афтәк кәй у, уйй йәе исы ног әмәе ноггәй сәфәлдистадон үәлләмәнмә. Стәй йәе әрмәаст Къоста не ‘фтауы ахәм са-гъәстыл. Нафи Мамсыраты Темирболоват, Брытияты Елбыз-дыхбо, Нигер, Хъамбердилаты Мысост әмәе ирон литерату-рәйи цы бирәе әндер клаассикты нәмтәе ссардата йәе по-эзий, калды зардиктә дзы цасыл скодта, уйй әрмәаст дзу-рыны аккаг нәу, фәләгәе диссаг у. Р. Белоусов зәттә: «Жизнь является лучшим комментарием к творчеству»!⁴ Амәе, На-фылы поэтикон мысинашта, күульл хүртәе калегау кәй не-стисты, фәләгәе йәе зәрдәнән арфәй кәй шәүүнди, уынл дзурег сты, чинликәссең сүл йәе цәст кәй зәвәрь, бирәтә дзы палдағрай рауаттадай дәр кәй нәе зәрзонд кәнни, уыны хъуылдат.

(«Ныхас Къостайы мысән бон»)

Поэт – сәрхылдаст ләг – не мастиел
У исты дәненчелде дәр ие рад:
Нәе сау хәхтәм, Амранат, бастаң
Кеңи не әзыллашып ләгәд.

Нәе зонәм, сау бонны нынгерстәй
Кәд ысугадәзән дәк көлә зәхх тау;
Күйд бабидаен дәүен дә хәрзим,
Күйд раттәм не зебен тәббад?..

Амәе ныббар, Къоста, ныббар...

Поэт, – сәттү, фидисса же сәр уа, –
Нәе бонн дон бузны зәгени нәу,
Уәедәр не ма бафау тәззегәс, –
Көсмәзестивесі фәсүссем дәу...

¹ Дзупцаты Хадзы - Мурат. Зин әмәе аборн. – Шхинвал, 1964. – 177 ф.

² Джыккайты Шамил. Нәе зәттәи ружсан сау тальынг йәе инген // Фидиуғат, 2000. № 1. – 5 ф.

¹ Джусятты Нафи. Он ушел в бессмертие / Южная Осе-тия. – 2005. – 1 апрель.

² Белоусов Р. От составителя // Коллектив авторов. Благословлю ими из имен. – М., 1990. – 5 ф.

гэдээр ирон поэт¹ Нигеры цырт Къюстайы райуурын хъяу Нары Къюстайы цыргэн дэлвандаг гэнкъардэй кай лаууы, күйд амбэллы, ахэм кал ын кай нэма канэм өмж ын йаа цыргэн дэр аклаг бынат кай нэе равзэрстам, уыйд дэр, өмж нын хэй зэрхэндэгэй лаууын кэны нэе зэрдэл, цээмэй, нэе Ирыстонен йаа бирэ лэгэлдэгээ күйд сты, ахэм бынаты йаа сэвараем:

Йаа хорз у раси лэгсан аёвснаа,
Йаа ўд та – сай масштей тауыл.
Поэм дэглэг гален аэрхиста
Йаа рад, ныр дурдзээдэг лаууы, –
Фонциаду – дэлгэлендэг!..

Уыйд кадэл – хэрэзсаныг хорз нэе арви?..

Аёшийн у хувьцаа фынхэх!..

Поэм ийе хээгээ чөвээгээ лэмэртийн

Кийсэдаа бониты... Эрэвон аертийн

Ныр у ийе чесчын сүй...
(«Нигеры цырт Нары»)

Йаа лэгтгаден кал кэмэн не 'ршауы, уыны алгиймагтаа гэнэнхъяллэджы не свэгийнц, Нафийи бирэг уадмысты хъайнтартгэ. Ирон лэдджы номимэ чи цэрги, уйий хъумаж ма рох кэнаа йаа фынхэлгэлтэй лэгтгэлтэй. Сэе ном син хъумаж иса бэрхэнд. Өмж уыны ирон кадгэнаг өмж кады лэгтгэй иу унахи. Гафез уымэн тыхст, цэмжэй йаа афэндараст кодтай алспираантурэем, өмжээ дэв, йижэхдэг хваагэмхасэнты күйд дэвдрига, ныфсы «...лэгт рагыданы» йэхиндэг дэр амжээ дэвдрига, 3

Зардэгыты аклаг чи сси, уыны ирон алдемон хвайтартгэ Чөрмен, Хазби, София, Богаз, Кудзи, Сосо, Бета, Пухагы Илико, Дриаты Антвон, Харебагы Исахь, Айларты Знагуыр, Цаголты Георги, аёргындаа коммунаары өмжэе бирэг гэндэгтэлтийн зэрдэмхэзүгэе заруулжгээ скодта поэт, уылон дэр сахэддэг узэгэе чиниг сты. Дэгэристигмэй дэв бирэгдэл сферэлдэг, зэрдэг чи цэвь, ахэм кадгыгте.

Дээвгар зэрдэмхэзүгэдэг сэе кэннынц сэе лирикон аз-дэхтгыгэ:

¹ Гүзэл дэргэты Азгэ, Дээвгар зэрдэмхэзүгэдэг / / Нигеры – Дээвгар зэрдэмхэзүгэдэг // Нигер. – Дээвдэлжийхъяу, 1996. – 28 ф.

² Икбаты В.Л. Кад ирон дэ... / Советон Ирыстон. – 1989. – 18 февраль.

³ Джусяты Нафи. Фөлмэн зэрдэг – тызмэгт агууды / Хурзэрин. – 2003. – 15 ноябрь.

Нэе Иры фасисаад, дуууындуузеадээд
Күйдай, уед мэлэн энидэд
Ахбууды-ма кээн:
Африжмэй аныгындуу хур!..

Мин фарасписэдэхе аёндэссим аз
Уалдээгон бидыр – цэсэд,
Урсомы кэсехтийн болт куйд нал фөвэрээтийн
Иры жасмиелбээд зэхх!..

Чырысистонхээ туу хуымонд кэрхентийн
Ног mayы таар к селти...
Оххай, күйд энид у, уарzon ажмартийн
Уалдээгон бол жаслын!..

(«Цаголты Георти»)

Нафийи хубууды дардлыг аххэссы. «Ирон поэзийн йаа развзэрдэй фасистэе йаа хувьзэдэг традиции у алдемы интересыныг цэргидзу кэниин, уылон хи интересимэ гэмийн кэниин»,¹ – дэвдрига Дэлбэрты Хэдзы Умар, өмж уйий сэйраджы-сэйраг уынгэй Нафийи поэзийн. Нэе дэвээрох кэниин, мысинааг нын чи у, уылоны руух нэмгэгэ. Кай зэгээний гэй хъяуы, Фынхэбестэйн Стыр хасты чи фәмард, уыны поэты нэмгэгэйн гэннустэм бэзэлдэстүү мысинаагай. Йаа нуарджин поэзийн сэе мысгэе дэр кэни: «Ирон литературун фасисаадай хасты цэххэгэри чи басыгтд, уылонгай Калоты Хазбийг курдлагындаа ниши уыд. Риссы ма зэрдэг йаа мэлгэгтыл, фәлэг өнгөт курдигат өнгөт алгиймагтаа вэййи. Хазбийн хасты чи дэвдрига, фәлэг гэнэн уыд, өмж сэргэгээгээзэхтэй.

Цэй амондажин уыландаа дэвдриг ирон поэзийн², – зэгээны Нафи. Поэтэн бар ис, мыса не 'дээрд хастонты сэргээрэндэгэй. Уылон зэрдэлдэлдэгэй, дэвдрига П. Павленко: «Слово «осетин» с уважением произносится на всех фронтах Отечественной войны, ибо осетины показали себя храбрыми и честными воинами».³ Фәлэг сэе Нафи дзурвы, пагды уээлдэйил күйд амбэллы, афгээ зэрхүм, гэнкъардэй:

¹ Дэлгэрчилтийн Уады Мурат. Уилдэгээ өмжэе кабзэстай.

² Джусяты Нафи. Хөрзбон, сэсэдэгэн гэнүү! – Дээвдэлжийхъяу, 1907. – 12 ф.

³ Павленко П. Честь и слава запитникам Осетии // Коллектив авторов. Осетия в русской литературе. – Владикавказ, 1963. – 334 ф.

*Дэз аборн зароджонте нае фыссын,
Цынтуларзас сабийат, тоххуырсан...
Дэз ног мае хестон жердоты мыссын
Дже же чессынте ныкхуурын.*

*Мæ бомыл, мæ 'мæгертие, күйд раджы
Ныннилд уе худае хур фессахтаме?..
Сæр та күй балхбæуя, уеэд ма дэзы
Фөүд леэ кæлмæ чеңдæ тохмæ?..*

*Цындуистут, хъамайш, аелгæстей
Хæнчиныте. Нал уе 'рьздахт иу дæр.
Хэз ма, бынваздаш, уе фæстие
Хæрви спирегастай же хайтие.*

*Цæрви... Цæрви, фæлле – аргæгæстаме? –
Мæ ўдæгас мый бázзад мастиен,
Цыма униссејжы бол, мæ бæстив
Ныбонд уе сомт уðтæе сергастам...*

(«Емгармыссын»)

Йæ поэтикон дзырд ын күннæ змæлын кæной, гендæр адæмты поэгтæн дæр ма ирон поэзи диссагтæн дзуринаг күл фæци. Ивгъульд әнусы 30-æм азтай арге чи дзырдта: «Не было ни одного афишиного вечера поэзии, куда бы мы не доставали билетов. Какими-то неведомыми путями мы прикали и на поэтические вечера в Дом печати и Дом учених»,¹ – уый дис кодга Хъамбердиаты Мысосты амдæвæгæ «Фæллызы зарæджы»² рæнххытыл:

*Знае нæе зæххы кæрæстимæ
Хрæбдышсы сывдæг.
Лæг та тыйн дзулат күннæ дæстинид,
Уеэд уый нæе хүннæзæн лæг.
Энэг хъдæгæбиссен бол
Кæндæсен мæстдожынæ дис...
Фæстивæлон, фæсивæдон,
Фæдис! Фæдис! Фæдис!*

«Эти строки звучат донельзя современно»,³ Стæй ноджы дардæр: «Если бы я не знал, что Камбердиев умер уже давно, то думал бы о нем, как о современном боевом поэте».⁴

¹ Смеляков Ярослав. Избранное. – М., 1986. – 4 ф.
² Хъамбердиаты Мысост. Уадымсте. – Дзæгүйхъеу, 2002. – 71 ф.
³ Смеляков Ярослав. Брат Чекмарева / Литературная газета. – 1960. – 13 август.
⁴ Уый дæр уым.

Емæ сын сæе ном нæхи поэттæ күннæ хъумæ җевердаин-кой семæ җæвæрой бæрzonд.

Нафи не 'мæстстæгонтæ, зынглонд ахуыргæнлæ, фыс-длыгтæ зæтæ йæ уæтæ хæстæг адæмæтæ Абайты Вако, Гафез, Дзесты Кыздæг, Плиты Грис, Дзугаты Георги, Ар-дасенты Калзыбыр, Букуылты Алыксы, Къæбисты Кьюла, Нартыхты Михал, Бестауты Гиуæрги, Булкваты Михал әмæ бирæ гендæртвл пы 'мæзæвæтæ снывæста, аermæст ульдон әрнæмайынен иу уад ÿхæхæлæг дæр не сfrag уылзæнис. Цы быннаты сæ җæвæрры, уый кæстстæрген – нæ, хистгæтæн дæр бафæзминаг у, уæлдайцæр, адзалы тыххæй дæр йæ дзырд цардyl, фæстагæтты номыл кæм вæййы, уылзы уацмæсты.

Йæ дзырд Джихæр, Гафез, Дауыт, Гио җæмæ Михалма кæм у, уылзы җæмдæвæгæ «Ныхас мæ дзæнæтæ 'мæргтæм»⁵ зæггьы, хъвнилъмгæнгæй:

*Зынðзынен уæтæ сæз дæр рæхджы,
Фæлле уий нæу мæ жæт, мæ рис. –
Цæмæнен уа чессты бын цæхджын,
Мæлвæнен дæр кæд афон ис?..
Мæнæн мæ низ, мæ рис, мæ тас:
Цы байвæзен нæ хъæстие сом?..
Мыйдæг, күй уа сæе риши даси,
Күй фессæфа сæе фары, сæе нол?!.
Уæтæ ма күйд исðзыстæм нæ кæлæ?
Уæтæ иu фæллай аргæуæм кæхт,
Уæтæ нæ споджытыл вïскæннæт арт, –
Күйд нæе уа жердоты 'хæсен нæе мæрд!..*

Хистæргæн кæстстæтимæ, кæстстæргæн хистæргæтимæ цы ахастыгæ хъумæгæ уа ирон зæгъдæутгæм гæстæ, уындоныл бын-дурон ныхас иu җæмæ дыгуугæ хæтты иu пыдис адæмон сэрæл-дystæдæл җæмæ зæгъдæутгæм гæстæ!⁶ Нафи, «Цы бауылдæн нæ хъæстæ сом?» – кæй дзыназы, уый бирæ фæлгæтæртæ дзури-наг җæмæ катайац у. Иу уаймысæй җæм иннæ уаймыстæм уымæн фæхизы.

Йæ номарæнты дæр бирæ рæттæй сдary иu сæр. Фæлле йæ уарzon адæмæй бирæтæм ног җæмæ ногæй палдæргæй хæт-тыгæ кæй фæзæхы, уым син уымæй дардæр дзæвæгæр ахс-джац дзуринаетæ вæййы царды судзатгæ фарстыл, уæдæпы. Йæ 'мæр, йæ изæрдæг хæлар, рæстæй алы фылгæбæв-

⁵ Абасев Н. И. Нартовский эпос осетин. – Цхинвал, 1982. – 9–10 ф.

зарәг Букуылты Алъксий ном цы бирәе уацмысты ары, уылонгей ишу уымғен зетбы:

*Фылдағазарғанай батырғанай өн атыр, –
Хестәй уа, хастәй, мастиәй уа, зыңаей, –
Фәләе ныры царә, – әжидәзегас таелмачау,
Хуыңдауы әкк үе тоқод базыртыл нәгі...*

*Үздөдәр хәбенем: адзалиме үе фәбыйсем,
Тындзеге үйл наэу, – нә фисташ үис хәссәсем,
Нәе мастиыми хәвлибүләттеги әржәхсәм
Нәе цеңстиме: уеларәмәс се кәссе...*

*Цы үәе 'мәхәсүн, Хуыңдауы фистек – фәлдисын
Дунейй фарын – церәнбонты уыбыс
Нәе шунак оғелши.. Нә 'мәертике – әебдисен:
Нәу хисты флаг дәр шу сыйхен нәе ис...*

(«Ныхас Букуылты Алъксимә»)

И. Крылов фыста: «Орлам с случается и ниже кур спускаться; Но курам никогда до облак не подняться!»¹ («Орел и куры»). Калы хистәргә кәд сәзәрбынте зәрләдзурәнти тоныны, үәддәр ныфмарл не сты: «Етт, жәтт, ләпшү, нае бонтег ма цы базадл. Салдатай уылдан бағонаем ныбыл!» – әмәе сәйраг уый у. Етәрьстегәмәй, ингәнни быллыл дәр. Емәе уый тыххәй, ай-тгай, әмбәләл калы номарәнгә фысын.

Исчи, әнгәмәнг, зәгълдәзәнис, зәгъга, хиүгетыл номарән әмдәзәвтәтә фәлдисин пас диссат у. Фәләе Нафи хиүтегил әрмәст үе туг, үе стәдҗы нә нымай. Ленин, Пушкин, Гоголь, Генрих Гейнейль, Борис Пастернакыл, Дмитри Гулиайлы, Расул Гамзатовыл, Хәйсүн Күлиевыл, Давид Күгульгинов жәмәе бирә, бирә әфсөмәрөн адәмтә зәрдәзәтгә миңәвәрттыл цы алв уацмыста снывәстә, уылдан адәймай үе күххы уырттыл иу нымад не рәкәндәзәнис.

Цалынма Алполн поэты сылтадаң не 'рәфәрсы,² үәдмәе үе пард үәхи бар вәййи, стәй үйл әртыхсынц дүненең рыстығе. Емәе Надиғиң нәе царды алв фарстығе

дәр кәй гендавынц, уым, нәе бон у, зәттәм, аивады күсәгән, уадиссағай ницы ис. Диссаг уаид, әрмәст үе үәхи үлкүү әндәвид а мәңг дуней. Уый поэтән сәрмәхәссиңаг нәу.

Дениу үе үәхәдәтә агромәй зетбы, поэт «кауғе кәнни фылдәр: Ефтыны бәстү низтә үе тутил, Ые пард – күү масти, күү та – хылтәй...», «Үе хай фәци – үе уды джиппән!.. – Дунейы сатыас әмәе мәт...» («Поэты хыясмает»). Үе номарәнгә фылдәр хъардкыты хұызән уый тыххәй сты. Емәе ҳәссының үе алғыарсузевет әхсанадон хұулыды.

Уый тыххәй А. Макаренко ағрғе загыла: «Чем шире коллектив, перспективы которого являются для человека перспективами личными, тем человек красивее и выше».¹ Нафи уый тыххәй у хәрзуынд әмәе ләууы, поэтен күүд әмбәлү, афтә бәрзорд.

¹ Крылов И. А. Соч. в 2 т. Т. 2. – М., 1984. – 27 ф.
² Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 110 ф.

¹ Макаренко Антон Семенович. Соч. в 7 т. Т. 5. – М., 1958. – 74 ф.

А р т ы к к а г с а р

ПАРДЫ ГУЫЛФЕНТЫ

1. Цард сөмәе адәймалы хөүүдүгөнөө

Алгеймаг а дүнәмә, жөвөштөгөн, цард барыны тыххәй раззәрд. Кәелү дүлкө шы әмвәзәйдил уылдис алгеймаг, уымай базонен ис, зәххы квориийл цард күйд раэт, уыман, фәлә, зәтъем, алы фыссәдкө сәфәлдистаджай базонен иңей, пра-литератураей фәүдхар кодта, уый йәе раестәдкө пахәм уылд. уымғен.

Джуссойты Нафийи сәфәлдистаджай афтаге нә зәтъзынә. Нафийи хъездил бынгә XX жетүсү 40-жән азты дыркаг жәрдә-гәй ХХI әннүсү райдайгентем ирон аив литератураге, стей зонал гәмәе публицистиккән сты барометры хузын.

Аив литературае кәм зәтъын, уым мәе хъувылдыры әрмәст поэзи иңей, нырмег кәд иуулылдар ууыл дээрдигам, уәеддәр фәлә – проза, драматурги, критике, тәлмады ләсныйләр дәр. Нәе фыссәт йәе зәрдәе никәцы жанрлы сивта. Иу фәрндижын дээрд зәтъынәй фарны ләг сүевән күйд иңей, афтаге иу аив дээрд ныффыссынәй стыр фыссәтәй нае агәп кәндзына. Нафри йәе пард тәрәнбонты уылды жанр-ти иуулылдар дәллаптагай фәхүүм кодта.

Фыссагай йәе поэзийлык кәй әргәфтигам дээрд, уый тых-хәй әөрсөнтгө агуурын нее хъеууы. Чиньлексәджыгәе йәе иуулыл раздәр поэтәй базылтой, кәд литературемәе йәе зәрдлы фын-цаг прозаикәй әөрбашауын уылдис, уәеддәр. Йәхәддәг, фын-цаг хатт Фысджыты цәдисмәе күү башыл, уый тыххәй афтаге зәтъы: «Араст дән уылы асиналы хәрдимәе зәмәе схәшилә дән уынгат дуары размә. Бирәе фәләгүүлүгтөн дуары раз, мәе уынфыс нее хастон балгуюнмәе, афтаге мәм касти – фысджыгәе хүйцауы 'мсәр адәм сты, зәмәе сәе күйд бахылтарон: шәй алар' мәе башаудын сәм бацәуон?.. Алы дызәрдилгүл уый размә дәр уылд мәе хъульдийи зәмәе мемә бахастон иу раздәрд уырыссағу фысты, зәмәе дууга зәмдзевгәй та – ироңау».¹

Ады цөвигитонан символикон нысанинуг ис. «Араст дән уылды асиналы хәрдимәе зәмәе схәшилә дән уынгат дуары размә» – уый йын уылдис аиавадмәйи дуар. Дәз та йәе кой кәнин, Нафи прозәмәе зәнәнхъелдҗы кәй не 'рбаңыд, уый тыххәй.

Дээрд «зәнәнхъелдҗы» мәе ирвәзгә не скодта. Фылдәр хатт прозаиктә литературамәе поэтагай әөрбашауынл. У үймен жәмәе әвзонгад жәнархъбец. У. Емләзвеге хъульдийи дәр ис фыссән, стей йәе иу уысмма рахасызынгә тәххәтмәе. Проза, драматурги фыссәдкө йәе фыссән фынгмә ныбәттүни дзәв-гар раестәт. Хатт – афедзәгейтте дәр!

Уымен нүәртгә хъеуу. Ноджы – царды фидар фәтәк. Емтә уылдон фылдәр хатт аердәуынл әвзондҗы карсәтгән азты фәстәг. Чи зоны... Ноджы йәе зәтъын – чи зоны, Нафи прозәйи жанрлы фәстәдәр, чысыл фәстәдәр уымен фә-хәнд.

Фәләе ирон чиньлексәтәг үым дәр сүсегтаг нә уыдышты йәе 'нтыстыгә. Женхъәлмәе йәем кастысты, сәе зәрдәтгә син кәмәй ныррухс кодтапи, ахам жәнтыстыгам. Емтә әөртүд үүлды раестәт. 1965-жән аз пә фыссәтәг үүл бәркаджын – руухын фәлтой афтаге прозаикон чиньлджы: Күссар Ирыстоны рауагъяды чингүүтүүлүк секторы рауагъята уашау зәмәе радиордаге «Царливгөнү»; историон роман «Фырдаелты тут»; Цагат Ирыстоны чингүүтүүлүк секторы радиордаге «Иу радиордаги библиотеке»-йи ныммыхууыр кодта йәе радиордаге «Урс ныммәт».

Нафи дәс азмәе поэзий күйд зынгандын сси, прозәйи жанр зәй уылды аз систа уымдай ноджы бәрзондадәр. Уый афтаге хъумәе уылданл. Уымен зәмәе, нә фыссәт ирон чиньлексәджыгы тәрхонмәе рахаста, уәедмәе ахуур кәүүл нә уыдыштам, ахам уацмыста. Радиордаге (сәе афы-стей, сюжетти амадае сә бәрет фылдәр хай новелләтгәм хәстегдәр ләууынл) фыст әөрпүрүстү 1955–1964-жән азты, зәмәе дих кәниниц дууга циклүүл: «Бәлдишони сагъаста» зәмәе «Ерпилгат та ноггәй».

Дыууга циклы иу уәдей рацәуге сты. Кәел автор афтаге зәтъы дыркаг циклы райдайенү: «Дәс азы размәе уылтган ам зәмәе фыстон «Бәлдишони сагъаста». Сагъаста мә 'мкарты – мәе фәлтәрү әөрвүлбөннөн цардыл, сәе зәрдәйи раестүйдәй зәмәе жанлавай шы ис, ууыл. Алгеми цардама ноггәй сүттәйдәй зәмәе жанлавай шы ис, ууыл. Алгеми цардама ноггәй цы 'рхастой, ууыл. Бирәе сәе ис ажууңдаг наинвондзинад. Күйдәр къәмдзастыл кәнин сә коймә. Кәм әгром публистикае, кәм та нә адәмни расузды таурағтлы ауун балгаууытган, къәвдабоны бәлпионау.

¹ Хүрзәрин, 2003. – 1 ноябрь.

гүйд хүздээр көньяну уаид, саби ѹе фыды худы бинай ас ләджы каст куы кәна, уйайу. Нәе, ды уыд, уйй уыд, здехен әм налис. Ныр – жандар рәстег, жандар сагъасте... Цырдзастил, рәстдинадаронай кас әмә фысс»,¹ – уәлдәр уацмыстыл бәрэгэй зыны уыцы иу әрмәзәф. Сә публиистон абыстыгә, сә философон хүльдикеннинал, «нае алемы ресугтэд тауратлы ауун» балеууын, әвзаджы әмә аивады алхузыон фәзиләнгэ – уйлон иуулылдәр тәгуинц фыцца циклай дыккак цикмә.

Жандар хульдаг у циклты равәрд. О, сә равәрд. Аива-ды уымән дәр чысыл иышсаннитет пней.

Еркәсем уацмыстен сәхиме ләмбәнәндәр.

Фыцгаджы-фыцдаг баннысан кәнның җембел, дыууге циклы дәр кәй иу кәнны (аңдәг, дыккак циклы фескүүйи бире рәттө) иу хульдаг: авторы фәлтони сә зыны сә-рәй көронмә. Бөргөт у ѹе ном дәр: «Ус жездынег алгу-уыд, ѹе уурс сәрбөтгөн көрөтгө сугагта, стәй та сә фәс-тәмә балхынъ котла. Йа раздаренәй йа күхтә асәрф-та әмә фәххәвәр кодта.

– Газакк, Газакк є!.. (афтә мә хүйтой фәстномыгай скъо-лайы)² – зөгъы автор-лирикон хъйттар «Сабыр җексев» ы.

Газакк – редакции күсөт, фәнд кәнны, ѹе уләфтәр рәстгәджы аңдуга, кәм әй нә зонынц, ахәм хъяумә. Иса-куы цаутгәдөннө билып баххуирсздәнис иу чысыл уат әмә уым цәрдзән әңпәд-әңпойа: «Бон-иу мәхі наидыннен, ахсзыннен кәсат, әхсәв та-иу фысдыннен, рагәй фәстәмә сүсәгай кәүүли хульдый кәннын, уыцы уацмыс...».

Үйлон иуулылдәр хорз сты цәрвишән дәр, уләфыннен дәр, сфердистадон күстән дәр, фәләе авторән әңпой нае дәгтү философон фарст: пальымма алгеймай күсвыннен, ара-зыннен, искаей әңпой балгуюннен уа, уәдмә куы хъяулы аәмәмь, уәлд бил, ѹе бол куы нипцуал вәйий, уәлд, зеронд дзонылтвау, пәмән аутильнц сә күх?

Їа баулғафыны развлечьга сагъасте уымен аиуварс кәнен: «Цәй уацмыс, цәй кәсәттә әмә цәй цыда! Зә-ронд дzonыгъ даен, мыйиаг? Цәюон хъяумә, хәхтәм, не-химә! Фәзилизыннен хахтыл, фендзыннен ног адемтү: кәм күсгә, кәм заргә, кәм ныхас... Фендиствәм ләджы зәр-дәйи амжә әрдәм ног ресугтэзинедгэ. Зәрдәйн, вәренте, цесты ахорантгә әмжә хульдый авнанеңтә фәфылдәр, фәаивдәр әмә феуеरехдәр уйлзысты...».

¹ Дәжүсойты Нафи. Парливен. – Шхинвал, 1965. – 255 ф.

² Үйий дәр уым, 198 ф.

Әмә циклы сәйраг хъйттар – Газаччы зәрдәйн әвә-рәнтимә хъәздылдәр кәнның чынгажеңдәр кәрдәйи жәвәрәнгә дәр. Хъәздыг кәнның, ивгүйд әннүс 50–60 әм азты хохат ирон хъяууы алем цы бағлилтә, сагъасте, мы-синаетгәй парлысты, уйлони фәрци. Йа дзуринетги тых-хәй автор ѹе хъйттар Газаччы номгәй әртом зөгъы: «Са-гъасте ме 'мкарты – мә фәлттери жөрвүлбөнүң цардлыл, сә зәрдәйи ресугъдәй әмә генаивай цы ис, ууыл, Аләмим цардмә ногәй цы 'рхастой, ууыл».

Дәнәбаффиппайгә нәй, жәппәт уйдастгә рапром кәнның наен Нафрийән ѹе сәйраг хъйттар Газаккей дарлдәр кәй ис бире жөххүйстенджыгә – аивады күсджиге, шәвиттой-нәгтә: Къоста («Зәронд дzonыгъ»-ы), стәй «Ирыстоны зындронд поэт, алғергә лағт» («Сагъас кастгерил»-ы), зә-ронд тауратгәнег («Тауратгәнгәджы»), аргауаңнег Күдза («Аргауа дәр зәрдәйгэ цауы»)..

Авторы сәр куы баххууы, уәлд экскурстәе аразы ив-гүйдмә, тауратгы, аргывүттүй бәстәтәм, афтәмәй нын, алыхузыон аивадон мадзәлтгәй пайды кәнгәйг. Нын кәнны ѹе 'мдугонгэ әмә фыләгтүү уйрихъед. Әмә ѹын уыцы стыр күстүгө стыр җеххүйс сты, ѹе хульдильгә цы аивады күсджыты номгәй фәдзуры, уйлон се 'шпет дәр.

Автор Газаччы номгәй фыссаңжы хүйсмәт әмә царды нысаныл куы сагъасте кәнны, афтәмәй философон хатдзәг-тәм куы ахизы, уәл ѹе хульдый бандай иунәт раст фән-дагыл. «Еввәцтеген, әңдәг фыссаң, уәлде уыцы стылайау, аәмән әвидиге зәрдәрухстангәт у. Къостайы дәр боны хур әмә җексеви стылалы уымен схүүдтәникой. Фәкастән жөнгүйснәт стылымә. Тәккәдәр ын уыцы уысм дымга ѹе цестомгәй асәрфта митың бындыг әмә ноджы ныңцәхәр калдта, пыма ѹе фресмынгәй асәрфтауыд. Пасты гагуры рәв-дилта, зәрдәе хъылды котла ѹе химаҳон рүхсәй әмә ѹе сайдта кәдәмдәр..

Афтә кәнны стылыш әнуссәй-әнүсүмә. Куы ахуыссы, уәл-дәр ма әннүстү дөргөн әрвиги аәмән ѹе рүхс. Афтә сты, жәвәцтеген, әңдәг фыссаңжы кай хонынц, уйлон дәр. Рес-тәдҗы рауут сый нипы кәнны, митың ширгәнгәмтәе сты-лийен күйд нипы кәнның, афтәг».

Газаккен ѹе зәронд фылд Бибо зоны: «Къоста кәд поэт уыд, уәлд, уыцы номгәй ѹөхүи чи хона, уыд дәр хульамә къостайы хүйзән уа».

Әмә Нафи кәд ѹе 'мдәвәгә «Къостайы арән»-ы фида-

*Уйй иш зарег, иш фәнәрлыры чалдаң
Иардоы ноз балыцы аралы ныссағата, –
Уйй иш фәнәрдәжы райданыл!* –

үәддәр үңциләр пәттәе райданәй дарддәр пәчүлиң җепон –

нәе, зынты зынцәр у. Тырнын та йәм әнәмәнгі хъеуы. Бибо уйй тыххәй фәдзәхсө йә кәстегер: «Мылгаджы ма фәхүдинаг кән...» («Фәсмөнгөнд»).

Бибо Къостайы никүлә фелта, фәләе йә уйй дәр, алы ирон лягау, зоны – йә метүүр адәмәй йәхү иш тылиф кодта, ләүүүд се 'пной. «Адәмәй уарзта, адәмәй, әмәе йә адәм дәр үймән уарзтой... Ләт күү никәй уарза, уәд айчи хъумат бауарз?..»

Бибо дарәнүү къувирма бөлөнүү таураты үймән ракәнүү. Йәе зарәтүл чи фөрвәссүйд, йәе адәмән ай йәе пәст кәмән наал бауарзта; кад, хъездыгдзинад бакусынмә дзы чи хавыл, үймән ёе 'мбисонд – йәхү. Зәронд лледжы күүрихон хъульгытте зәрдәйи иннәрдәм үймән хизын: «Ехда чи фида, уйй уарзгә та кәнүү. Уйй бафиста жеха, әмәе зар! Ды адәймаг дә әви... рәйгәт, уйй йә фәсонаңрахәдҗы дәр нәй. Уйй ды не 'ндавыс. Цальыме зарыс, уәдмәе зар. Фәсис дәз зарег, уәд ды дәр нал дәз зарег дәр».

Йәе адәмәй, йәе Фылдыбастай каләнхәвел, мулкәнхәвел чи фәлгыль, се зардьытте сын чи ферок кодта, уйй уәдәй фәстәмә къувирма бөлөнәй үймән «Дзыназы, зары фәсус хъеләссеј үңциләр зарег: «Фәсмөнгөнд фәдән! Фәс- мон-тонд фә-деен!»

Лыскъээрдә, мәрдзәст, кадылмард, мулкмард әмәе хәләгей никүлүү уылд әмәе никүлүү үйдәнис, адәмәй чи хъеуы, ахәм стыр аивад саразән.

Нарфи йәе новелләтүү аивалды күсдүкти уарзатый зәрдәттәй үймән нын кәнүү. Уйй сын жердзы раттә та. Ахәм зәрдәйиуаг ис Газаккән дәр. Үңциләр зәрдәйиуаг ай зильнүү кәнүү йәе район хәләртүл, ёе 'мкъласонтыл, йәе уарзон адәмбыл.

Нын сын кәнүү се фәлгөнитте, се парл, се цергөнбесте, әмәе нәем се салғасстәе разынның армы жөвәрдай. Се парл, се салғасстимә – се уйынхәвел дәр. Жәмәе се чи ине улган уарзон свәйтый, чи – жөнөуын, кәүүл та мәт фәкәнән. Фөләе уйын ишүүл ишүе та адәм, нае Ирыстон. «Евәл-пәттән, парды хабар афтә у: нәй ийн иш ран ләүүүн, най ийн фәүүн, мәләгети болын иши у. Чифенды амгелгәд, дунетүү хүрүздөр күү уа, уәддәр парлән аялгауу жең иштәп-пәсфәндү адәм фәрзагъды уәнт, уәддәр парлән жөрлөү-үүн най. Адәмбыл стыр хъыг, океанау, күү нытгуулф кәна,

үәддәр се нәе фәбъянәй кәндән, бафәраздзысты йәе, батондысты та. Адәмән хъарает се зәрдәджы хай нәе байс-дзен, пәссыг та – се мидбылхудт», – Газачы номдай Нади нывәнди йәе философон хъуыды. Дәмәе уйй афтә кәй у, үймән әвидисен – иш уапмисәй нәе иннәмә скъәфы нә зәрдә; фәнди нәе, парл кәүүл әнпой кәнүү, үңциләр тарты хъысмет, се зәрдәтүү масти әмәе цин базонын; а дүнәмге рухс хәссыни әви талынг, уйй базонын.

Сәрьстыр стәм зәронд, әнахуыргонд, фәләе күүрихон Бибоиы хъульгыттәй – йәе кәстегөн амонаи расг фән-даг, Къостайы фәндалаг.

Адәймаджы зонд арауынц «Ирлытоны зындионд поэт», адәргрәе лледжы хатдзате: «Поэзи хъебатыр, ныфхаста лледжы хъульдаг у...», «Исты саразыннен, фынцаңдажыләр, зәрдәйи тых хъяуы...».

Дәмәе зәронд таурегъгәнләжы үйыхъед!

Автор раст хъульдигы кәнүү – ләтегу ләт дзыллаеъи имәйаг мастий түх баззай, уйй тәнен нәй. Дзыллаеъи масти та бирәе у. Зәронд тауратынгынгын кәл бакастаң тынг нәе аив-та, уәддәр афтә ёе фырхалай на фыгуыбыр.

«Дыууге фырты ўын уылд, дыууге дәр нал әрйиздахтыс-ты хәстегей. Амард лләппутун се масти, се ма-тәй. Баззад ишнеге зәронд ләт...» Фәләе йәе улы катай йәе ишнег сәр, мыйат, нау. Ыәхи сәрәй йәе, адәм се дзыр-длы хидау кәй нал сты, фындашты фарн на биреге мурмәе кәй нал дарынц, уйй тынгдәр җендавы.

Йәе алы хъульдигы, йәе таураты – зонды къувирбар. Рагон жәмәе нырыккон мады тыххәй шы тауратынгы ракәнүү, үйдөнмә кәй зәрдә нәе ныккәрдзәнис, зәрдәлдүрәнты кәй нәе фәкәнлизисти! Йәе мады зәрдәйе үүдхәссәтэн әнә-зонгайе ләтшүү физонат күү фәндейхаста әмәе, фынджы фарсма пәчүүлдәр йәе квах күү скүүрләт, зәрдәйи кәр-дих әм тарстегей күү сәзүрдә: «Кәдел ницил ишцавтай, мәе хъебул?..» – уйй кәсгәйе күүнгө хъумате бариза адәй-маджы зәрдә?

Кәнәе ишнег хәстони мал хъебуллы уарзатай җенәзонгә, жәрдәгмард хәстониң йәе тут күү ратты, йәхү къебулмае жиҳәмдәр аңзеге ләт лаууң дуармате шу къахыл, лледзә-джы 'ндои. Йәе сәрүхүүнтил сәрдигон райсом митхалас сабад, йәе иш күүрүр үйдис афтад әмәе йәе аэмбөрзата Урсхаша бөлүккүү, – уәддәр адәм фәрзагъды уәнт, уәддәр парлән аялгауу жең өнгөштүү күү кәй судзынц әмәе сәм мады зәрдә

йәхү кәй тавы; йәе мирыргенаг хъеллес ѡем фыщагау амонды заретау күнд кәссы, уьдаттәгем хъустәйтә мады уарз-тәй хъуырта схәнде вәйи хәккүүрлүү күубай.

Ахәм таураетыл, ахәм пардыл схвомыл сты нәе фыс-сөлжы хъайтаргат Газак, Чынал, Зәрдела, Дзэрассә, Хъа-зи, Иорам, Цәрай ёмә иннегә. Сәе зәердәтә адәймаджы уарзт, парды уарзт ѿмә фарн ауагътой билш, ѿмә сын уый на дәгтүү фәецдулыны бар. Адәймаджы стыр том, рәст-динад сәе хәссинц размә, сәхәдәт кәй аразынц, кәмә тирлиниң семә белглиниң, уыпты фидәнме. Цеуынц җем ныф-дженай, сыйгъдәгәрдәйгә, биреттән сәе йәе фәендаг кәд ашу җемә маудал әрдүйн фендер вәйи (Иорам, Цәрай), уеддегер. Радзыргат «Сабыр җөхсөв» җемә «Уарзондина» таураетъ кәсстегә, адәймад уыман фәтәхү, жөхондзина-ды базыртыл ленк кәнгәйтә.

Циклы алпы дыууге уаймысы сәе композицион араэл, фәл-гониты рәэл, теме, проблематике лылг күнд пәнүүнүн, уылонма гәстәе аххәстәл дузулап даёттынц, радиорады жонтар. Йәе афыстымга гәстәе та сәе уәлләй пымылдисондәр «Сабыр җөхсөв» у.

Уаймысты хъайтаргаты ивгъульд, абон ѿмә филгәнел са-гъәс авторы архестджын афыстыгә, экспурстә җемә диа-логты фәрләр җеддег-миддег афта ашгуынц, ѿмә, чинигә-сөлжы кәд фылләр җөрхендегитүл әфтауынц, уеддегер сәе исы зөрдәе. Исы уыман, ѿмә уыпты җөрхендег паштә: Чыз-нал Иорамы кәй уарзы, Иорам хәстү быдыры кәй баз-зайы, чызг җем жөхсөз азы кәй фенхъялмаж кәссы, стей ѿе фыдамонд, пардмаж ѿе аххәнди цәстәй чи кәссы, уыпты Ха-туимә кәй балу кәнүн; Газакк Зәрредайән ѿе сыйләтег уарзт схъбер кәнүн кәй нәе бауғанды, афтәмәй уый Хвазийә кәй стой кәнүн; уаймысты хъайтаргаты фидәнмә сәе зәердәтә кәй хәссынц (үүгеллайдегер, Чызналы), фрәлә сәе абонгәй сәе тых сәхи атонын кәй нәе, уьдаттеге адәймадгән иууылдәр зондзонгән, сагъеси фәллой кәй сты, ѿмә сәе зөрдәе иси жеппет уьдаттә тыххәй.

Нарифий «Бәләлдиңи сагъасте»¹ йәе фәсмөнгөнд күбуры-ма бәләноны хъысметтау иу җемә дыууге аномонд пардвән-даджы нәй. Авторимә сыл риссы чинигәкәсәт дәр. Мус-көйлөн гөзөнгөнгө ѿе 'мөбөлгөтө ләдҗыбынызға'л жөхвөлд-той, уый та хинти дәэкбул, мулчы цагъар разындиц. Мул-чи әнххәллау йәе зөрдәе сивта ѿмә ныуялгат, «гәргәз азы йәе фәдил дәлфадихсыд» кәмән кодта, сунат ма зөрдәе таураетынгәнгә дәр кәй тыххәй «сфераәзат нылаш: ба-хат, дам, мын йәе фылмә!» – уыпты Ольгәй, ѿмә йәем

Газакк ныффыссы мәстәйтәзаг фыстаг – публицистон но-веллә «Фыстаг мә 'мкармә».

Хатуиын йәе парды нысан ѿе ахсән кәй у («Аназ, да-зонд дзы сафыс!..») «Хәрд җемә нозгәй дәхи цүх ма уадз, жәндиәр та нын цы баззайләзен, миһіаг, нае томтә җенефист күү нае зайынц!..»), уый тыххәй радиорады лирикон хъай-тары афсон ис – «мә зәердил әрбалеууыл, мә улефты рәстегәт кәй фәти җемә маен райсом гораеттә шауын кәй хъаууы». Фыны йын Хатуиы йе 'ккай чидәр кәй акодта җемә ѿе кәй фәңгәйхаста, уыман та символикон нысани-уяг ис – Хатуиы йын ѿе пүрәй ѿе ахсән ахаста. Газакк ѿе мкъласон җемә агтомыг фосы кой иуме хұмыттәджеңи нае кәнүн: «Сабыр... Сабыр... Никиштей хъуысы иу сибыргл дәр, әрмәстәт уаты хуыр-хуыр кәнүн мәе давд хәләр Хату, кәртү астагу та сым-сым кәнүнди фынгай хъулицыте...».

Уый ѿе сайраг! Адәймад фос нау, әрмәст ѿе ахсәнди, уый дәр: «Кәд ын уымис ус җемә сываллон, әфсады фәллойы хъуама уа фарн. Дзылләйә раз ыл хәс чи әверер. Фәлләе уый алчи не 'мбары. Нәе ѿе 'мбары, Дзэрассәй («Уарзондина»да таураетъ) цы гораеттаг цыламар фәххес-сы, уый дәр: «Кәд ын уымис ус җемә сываллон, әфсады фәллойы хъуама уа фарн. Дзылләйә раз ыл хәс чи әверер. Ахәм әннаккәгтә, нициәттәгти ныхмә кәй у автор, уымай хорз аразы. Алхұызын аивадон мадзәлгы фәәрдү сәе сәнәүүнөн кәнүн чинигәкәсәт, պәмәй сын пард уа уынгат, фәлләе дзылтын фос скъеты дуарәй тыхбырл кәй ракәнни, уый ѿе хизынгән нае хъылгары. Адәймаджы хъо-мил кәнүнни аивад хъуама зәрдәйи нүгерттәм зөннәла. Емәе Нафи тирни уымә.

Фыссағт уыман зәгтьи: «Ләт хәэлзар күү фәаразы, уәдәй фидар фәаразы, պәмәй сабәза ѿе фыртты фыртген дәр. Ләт таураетъ күү фәемисы, уәдәй хүздәр адәймадыл җемә аивдәр хъуылыгәй скәнни, պәмәй фәстагәттән баз-зайа фыдаелты ууды рәсүсүлдзинад, фыдаелты хъуылы җемә син сәе пард рәсүттәлдәр кәнә, сәе хъуылы – тыхдҗындар. Фыл ѿе фыртты зарын күү фәлцахуыр кәнүн, уәдәй уый фәефәндү, պәмәй фырт ѿе фылды хәвләс ма рох кәнә, ѿе цәргәртәй зарет афстагу ма куара. Фыссағт исти күү фәфис-сы, уәдәй фәефәндү, фәсфастагәттәм күү ахәлшее уайд ѿе күист. Уый күү нае уайд, уәдәй цәргәз-цәрәнбонты цы стыр нысаны охыл хәрид ѿе уид? Хәрд җемә нозы тых-хәй? Хәргәз җемә нуазате фос дәр кәнүнц...».¹

¹ Джусяты Нафи. Цардивені. – Цхинвал, 1965. – 249 ф.

Автор әмәе Хатуён царды философите сты ныхай-
ныхмә әвәрд. Ниңди сын ис иумайагәй. Авторы филосо-
фон хұбыды адәймаджы Хұпсауы ىшы, Хатуён
парды философи та әрмәст һәхи нә, фәләе адәймады
дәр баетты фоссы къеләттә, кәнны йә дәлдзиниг.

Нафи ацы уацмисты, әмәе цардма әтә фәстенгас хұзы-
дәр равдиса, үе хәйтарты ултәе кәропмә раром кәна,
үйд тыххәй фәсташаудар иә кәнны йә философон әмәе пуб-
лицистон хұбыдытыл, сунат, чинликкесет – нае, әжәхедет
кәүүл нә баууңды, ахам деталтәе әмәе ңаутыл дәр. Зә-
гъем, ләпшу ыш мады уарзатай үдхессәджы зынг үәхстәй
куыл ныррахойы, арты үе ىшыбыртты сыйд куыл бакенни
(«Мады зәрлә»). Фәләе авторау үеҳи дәр афтә фәфән-
ды, нәхидән әй үымән бауырнын кәнәм.

Стәй ахам ңауты фәрци уацмисты хәйтарты зәрда-
тәм ныккәсем арфәр, фенгем сәе хұзыздар.

Уыпсы хұбыдаджы йын ңүс сәххүйс нәу үе поэтикон,
фәлгопон үйнинад: «Зәрләндән әтә шәститте үйдисты бын-
тон сыйльдәт. Үйд үе 'рғуытыл схәпты әмәе шәстти гагуы-
тыл бәлвирдәй зынди, кауы фәстәе әәфсирхөләс хұым куыл
фәйлаугентә кодта, үйд. Ез әнабары фәкастен фәстемә,
хұыммә. Хоры 'фсиртә әрбахаңша сты суанг каумә әмәе,
кау бынтон нылзитет кәмурд, үймүисбидил сәе сәргәтә
вәрттой, әннахом саби къәссәрүл әрбахизын куыл фәлва-
ра, үйайу».¹

Ахам ирд расуғыл үйтәе әрмәст шәсттегасы нә аз-
зайни, фәләе зәрдәй дәр. Уацмис әмбөгөлын кәнниң
адәймаджы үйд.

Автор үе цикл тынг схъездыл кодта ирон дзыхәйдзурга
сфәрдистаджай. Уәдәе, әмбисонд, зәгъай, уәдәе зарәг, уәдәе
таурағть... Еңхъел сын кәм нә уайд, уырдыгәй дәр сда-
рынц сәе сәргәт, джипшуағъдау, абадынц уацмисыл.

Иу цалдәрү тыххәй сәе дзыртам, әмәе се 'шәптәи кой
кәнен әннәмәнг хұбыддаг нау. Фәләе сәе жәнәбанысанғента
нәй иу миниугағен – Нафи үе новелләтты адемон тау-
ретбыл афтә фәсалх, әмәе үе кәм баҳжәуы сәер, үйм
сүн айаразы үәхи варианта кәнне әримысты бынтон ног
уацмис. Зәгъем, фәсмөнгөнд күвірма бәлоны таурағъ
(«Фәсмөнгөнд») кәнгә – нә дүркү әмәе үе ишнег хәбуб-
лы таурағть («Мады зәрлә»), дыууге әффымәрү («Дыууге
судоны») әмәе әндәртә.

Ахам аивадон мадзал нывәфтыл литературағы аив ү
жеви нә?

Мәнмә жәстәе, аив ңы У, үйд литературағы әтә бынаг
куы сара, уәдә әмтүзәнәу никүр үылдаенис. Дәмә Нафи
зона, үе 'рымысга, үе сәфәлдисте ңыв үе уацмисты кәнды
куйлыл кәнгә У, үйд.

Чинликкесетма фарст әзвәрүн кәнны әндәр хұбыддаг
райданы афтә: «Фесты мәе чысыл балцы сағъәстәй иуәй-
иутте фыст. Ләдҗыл салъастә бирә сты. Денджызы уылән-
тау, сәе иутте алғуыны, иннеге әрбалауынц. Се 'шәптәйл
дзураен нае. Зивәтгенаг үе күститте иу бонмә куыл
әрхәссы, афтә раудад се 'шәптәйл ишум же дзурын. Стәй дзы
кәй ныффристон, үйдоммә дәр кәсін әмәе хұбыды кәнен:
цисты адон? Радырлуге, новелләттә, таурағтыг, бонылжы
фыстыгте? Евәншеген, сәе иутте дәр әтә се 'ннеге
дәр. Сәе ном сәе үеләе ис: бәллопон сағъәстә».

Авторы үыпсы ныхас, стәй хи дәләй әзвәрүн аивадон
мадзелләтте сты литературағы, фәләе чинликкесет үәдәр
хұуамаे зона, үе күхмәе цы уацмисте райста, цы жанрмә
сәе ис ахәссән?

Нафийен үе поэзимә ләмбәнәнг куы 'рәкәсай, уәдә дзы
алы әтапы дәр әннәнгәй рахатлынға лирикон хәйтарты кар,
үе хәрактер, үе бәллилтәе. Фәндзынг, царды йын ңы У
жәндон, әмәе үйнү үе сәфт. Үйд бынтон стем хатт вәйий,
Нафиый «әзз» әтә лирикон хәйтарты «әзз» имәе нә фәниу
кәнни. Үыпсы миниугитимә фыссаттә литературағемә әрбалауыд
үе чыныг «Салдаты зәрда» имәе, стәй үыл нал систа үе
кух.

Ацы новелләтты, – кәл сәе автор әмәе редактор чинлы-
джы тууыл, фыппат фарсыл радиорлуга хоныны, уәдәр
иуыл радиорлуга не сты, новелләтте кәй сты, ууыл дзырд
дәр нәй, – әмәе ацы новелләтты үыпсы аивадон мадзал –
бираж уацмисты иу хәйтартаргей сәе кәрәлдзимә бәттин, ра-
зындинис ноджы ирдәрәй бәлвирдләрәй, әггеристәмәй,
кәл бын фәсномыг У, уәдәр, үәхи сәрмагонд ном – Га-
закк номимә. Хизы иу уацмисай иннәмә. Стәй – әрмәст
ңауты нә үйнү әмәе сәе нае фыссы, фәләе у архайәт, цалх
сәмегені альварс куыл зиль, афтә, хұбыддәтте кәй алы-
варс тыххыны, ахам улдатас фәлгопон.

Дәмә әрмәст Газакк нае, ис дзы, иу уацмисай иннәмә
чи хизы, әндәр ахам хәйтарте – зәрлән таурағтынег,

¹ Джусойты Нафи. Цардивәнү. – Цхинвал, 1965. – 249 ф.

ахизыңц иннәмә, органиконәй сты иу. Ноджы райдайен новелләй тәзвири сәрмәт авторы рагон хүбулы: «Бон-иу мәхі найдынән, ахсдынән кәсәг, ахсәв та-иу фыздынән, ратгәй фәстәмә сүсегей кәүүл хүбулы кәнән, улыны уадымыс...».

Дәмгә йәе ныфыста йәе райуырән хъяуу. Йәе райгурын көбүмбы. Ныфыста йәе, удең ратгәй фәстәмә алджын чи у, улыны алдымыл. Ныфыста, ивтүүлд әнусы әмбиси хъяууон пардыл йәе бире сағастә кәм равдыста, ахәм новелләбүдүләу.

Литературәйи къадләр жанргәй гүйрахстажын уапмисте аразын нәм нырмада дәр нә ныфыфидар, уәделдә рәсстәджы та йын йәе авторы модәйи фәдилдү дугъянәт фыс-сәт дәр рахуылтаиккй, фәләе Нафи уәдмә ахәм аивадон мадзләй йәе поэзий спайды кодта («Фылдәлти фәндекте»), ныр йәе улыны күрдиат равдыста прозәй дәр. Дәмгә нае фәрәгэйд — ирон литературамә әрбахаста ног жанр — новелләтгәй фыст уашау, кәд сей алъварсонәй нә сарәзга, уәделдәр.

Радзырлты цикл сей кәй схүудга, уйын авторен йәхи бар у, фәләе йәем новелләтү әңдәт цикл дәр ис — «Ерцидәт тән та ногәй».

Новелләтгәй фыст уашау «Бәлдиңчины сағастә» күрсәфәльстиға фыссәг, уәдел дәс азы фәстә ногәй ерпид үәе раттәт үзәзгәмә. Уым үн «алы күүтәр, алы күүлдым, алы хүүмүү гөпәл, уисхор ултәрдән дәр хәләр әмәе зонгә!» Фәләе йәе алкәмә әмәе алпәмә не 'вәләп. Дәгәрыстемәй йәе 'вондаки бонты коммә дәр нал кәссы. Ныр иухаты ләепү нал у. Нәе йәе 'вәләлти хыйзынма. Гутон нал адардзән. Фәтәмәни никәйтул уис байсизән. Фылайаүәй нал разардзәнрынзәй. Еңгизидон бәхьыл дүлтәгә нал скъәрдзән. Ныр сәе күүлд, сәе чындаххасеви дәр әннәмәтгәй нал ныззардзәнис. Ныр йәе бадиен ләгитиме у.

Фәләе йәе наема 'вәләлти йәе 'вонгандын хәрзебон зөгъынма

дәр, нәма йәе 'вритьи йәе 'млахъженты рәгъимә зысылынма цинтә, йәе чысыл мәстыйтимә, йәе зәрдә, йәе удыхъедимә. Иу исчи әннәмәт ахъуыды кәндиңзәнис — афтә әннәвдәлонгәй сәм пәмән цыдис? Уйын тыххәй автор афтә зөгъы йәе 'вонгандын: «Фәләгүү, фәгәлдәз кә, чысыл лөгүл, дәр дәр дәр әрләүдән. Ныр хистартә, ме 'мкартә,

зәрдәйе, кәм — мидбылхулгайе. Растьыма адемон әмбисонд фәэмбы: мард әнәрфәхүдүгә нәу, чындаххасев — әннә-

фәкәсүгә. Цикл јәхәдәг дәр дүүүж дихы кәнән — «Мәрдтү таурәттө» және «Удәгәстү таурәттө»-йыл.

Алды уадымсты дәр биреты әмбәләм улыны иу хъайтартыл, фәләе «Бәлдиңчины сағастә» йәе сәрәй кәрәнмә, сырх жәндахай, Газачы фәллони күйд зыны, ам афтә нал у. Но велләтә стәмтәй фәстәмә сты хилән, сәрмәтәнди уадымисте — сәхи сюжетон арәзт, сәхи композициимә.

Халызы-Мурат дзырлата, сәе ныфыссыны рәстәдҗытә зәрдыйл дарагайе: «Рәстегт амзат, фыссәджы фәлтәрдзинад жәмә дәснәйиад фәхъжәздиг, фәләе радзырлты дүүүж цикллы, мыййаг, кәрәдзийе бол жәмә гәхсәвәу нә хилән кәнниң. Публицистондзинад (циклима балғауен сөргендә) жәмә таурәтъондзинад («Урс нымат») ам дәр сты (ома дык-кағ циклы — Хә.М.), әрмәст сәе аивадон хъару фәарфәр, фәтыхдакындар, фәндиндивидуалондар, зәрдәйи әннәндиәр рәстәдзинад дзы фылдләр ис».¹

Фыссат уәел йәе тәккәр рәзәйнүүл уылдис. Уәелдайдәр, про-зәйи жанры. Дәс азы, ай-гыйдәр, фәзыйндысты үе 'рмдә-фыл. Уылтон әннәбандавыгә нә фәвәййыны уадымысты темә, хъайтарта, идеяттә җевзарыныл, йәе индивидуалондзинад жәмә поэтикон уыннындыл. Фәләе «Бәлдиңчины сағастә» жәмә «Ерцидәт та ногәй»-ы уадымисте сәе кәрәдзийе ишүүл тынгдәр хүнән кәнән сәе фысты манерәйгә.

Фыцаг новелләттә кәд сәе кәрәдзимә баст сты алъ-хүүзөн уынгә жәмә әнәуынгә тәттәй, уәел дыккаг циклы новелләтә фылдләр сты индивидуалон, иннәтү раз сыл ницы хәс ис. Уылдоны тыххәй не сты дзуадәттәт, алти сәе рәзы йәхәдәт хидәнәй, йәе күүх ай күйд амоны, афтә, әмәе уым ис, мәнмәе тәстәгә. «Се 'нтыст» дәр.

Марды раз нае алчидәр хәсджын кәй у, марләннәм алчидәр кәй ләтгад кәнны, уым автор райдайы уәелмәрдәй. Җәуы иу ингәнгәй иннәмә, нымайы, ныпгәд сәе чи әрциди, уылдоны характерон миниудыгытә, алдемен сәе ном цәмәй ныууагълой, улыны зынгандыл хүүлдәттә. Афтәмәй зонгә кәннәм семә: «Мәнә Дзиуы ингән», «Дзиуәй чысыл уәелдәр та хүүссы Парса», «Сырхупал рәхснәт цүй әздүнгөт ләеуүы Сауләдже ныввәрзән», «Хүйбенон, Салдаты Мад», «Заронд Күлдә», «Пырмыктих Сүгвар», «Рязанаг чызг, уырыссат...».

Автор нае балархайдытә йәе хъайтарта кой дәрләтү кәнны-ныл. Сәе парләй сын базонәм иу-дүүүгә пауы, фәләе уылдон

¹ Фидиүт, 1966. № 3. – 63 ф.

фаг сты, چәмәй се мәрдәм бауарза чиньгәсег, се ләжыгъәләй баззай һә зәрләфысты.

Уәлмәрдү мәрдимә ныхасы цы хъумәе уа чинагәй. Ермәст յә койе дәр алгыймалыл гәфтү әрхәндәгәннад. Уәлдайләр нәм Нафий хәйләртәй чидәртә шыма зонга фәкәссынц. Номәй, се ләснийадәй зәрдәйил цыләр әхңон комытәф аныләзеви.

Аргаугәннаң Кудзай хабәргәтә кәсем әмәе нае хъуылдыбы ис Джусойты Кудза. Фыңғаң циклы дәр, зәронд таураетынгән («Таураетынгән») җәмәе зәронд Бибома хүбстәйе («Фасмонгон»), бар-әнгебары нае Җәститыл фәхъустарынц. Ноджы, ё 'дзард салдаты бинильбаззайтәг Хуыбенони тәригъеддаг парды хабәргәтү хуызен зәрдәтәт вәййи.

Фәләе мард дәр әләп нае әннефехуулға, Нафий мәрдәтү үдағастәнәт новелләтәй бирәтәм мидбылхудт үымән ахъазы нае Җәститыл.

«Дзиу хәрз чысыл үйди. Елзук – иу зәронд шүххәй, ё же астгөү хүмәтәдәкү гәрз ронай әлвәст, роныл – чысыл фарсыларән кард. Нини үйдис Җизумта үгейдәкү ачууәлтәй дәр, әртигөн ләшпүйәу, үенгүтәй тәнег арәт уыл. Фәләе ёе ныфс, ё же зонд, ё же фердәхтү фәрти фәтых әмәе фәтгерсын кодта «мыггаджы иуулыл тызмәдәр ләг, супча әмәе хылы сәр лауд» Тыоройы. Нал аем бауғендәд Тыро.

Дәмә уый дәр күннә, фәләе новелләйи кәрөн зәрдәтәүлдәр ىйдәр деталь әлхәнни. Алгыймак әмәе бамидбылгүлтү вәййи, ахәм деталь.

Дзиуәй әннәр исчи ныобуц уайд յәхихәй – кәсүт, Тьюройы бон мын нипи бапи! Уый та афтә әнхүәл у, чи дзы ныбуп, уылы чысыл лашпу ёже, – нае сәнникәс, ныр та – автор, – фелта әмәе: «Иу листег гәрз рауагч-та ё же къыгъодэйи боссай әмәе дзы ё же шүххәй 'фигет' готы скбуыл мәсчүл күр кәредзийл фәхәлүн кодта. Ләвәцләгән, кәсүн аем, уый фәхатыл әмәе мын алгымтага:

— Цьери күү әрфәлдәхтон, уәд мын бинхосыл фәххәпид, мәе күздүл амәла... Дәмә та не 'фесин ёже затъ-заманай һал җендайзән».

Цүгәр ё же цүххәйи скбуыл нае хъәр кәнү, уәд ёе

хъебатырзинад хәдзары нае, хъебасты дәр бамбаҳсձәнис. Аивадон уацмыс та ахәм аив бынаеттәй фидауы. Емәе, хорз у, ахәм бынаеттәе Нафима мәрдитү, стәй үдағасты цардевлессет новелләтү арәх кәй сты.

Зылынаңсәр Парсайе әнләр исчи арсы койыл дүрге фәлдәхтаид – ёе 'фсәр уый әнфәй фәзылын. Уый та: «Фәлдәхта-иу чиньдҗи сыйфтә, кәсүн нае зыдта, фәләе, арсы ныв цы фарсыл үйд, уый-иу ссардат амә-иу маҳмәе скъоладаутем, хатыл:

— Ам-та мын дзәбәх рэнмайтү, цы фыст дзы ис?»

Цард ахәм сыйбылдәтәрдә алгыймәттәй фидауы, кәед дзы салкби Мускельга әмәе завәттәрәг Цилигә бире ис, уәдләр.

Нафий новелләтү штус нае, биргә сты, фыссәт сәрсүс-тир кәмәй уа, ахәм темәтәе дәр, фәлгонтү дәр, шаугаң дәр әмәе һәндәр аивтәе дәр. Махмәе джиннууагъыл, фәсмүнней сәрфтәй әрхәншәе сты, фәләе, چәмәй, цы сты, уыл ныллаууылдаиккай, уый тыххәй авторы бирәе хуылды кәнин баҳтуулаанд, уый бәрәт ү. Цбус дзурен нае үацмысты жызагыл дәр. Фәләе сәйяраг уый у, әмәе үйдәттәе иууыл-дәр кәй штүпүнц фыссәттән ёже зәрдәйе. Дзулщаты Хадзы-Мурат дзы үымән загъата: «Зәхх әмәе алгыймак, алгәмә зәрдәтә әмәе алгыймак – адлон кәрәзди күйд үембарынн, кәрәзийл күйд әндиштәд сты, үымә гәстәе артк кәнү Нафи иу кәнәе иннә алгыймакән».¹

Дәмә афтә аргыгәнгәйе аразы ё же сәғелдистад әмәе, кәй зәгъын җәй хәгүү, фәлдиси ёже новелләтәе. Евдиси се цард әмәе алгыймаджы удырхъед, пард әмәе алгыймаджы рәсүтүлдинад. Күйд се әвдиси, үйдәттүл нәм ноджыл дәр ныхас үйдәнис, фыссәдҗи иннә үацмыстыл дзур-гәйе.

Нафий новелләтәе, зәтъән ис, сты алгыймаджы удысигь-дәттәнгән. Фәләе йын уәдләр, күйд прозаик, афтә фыңғаң стыр гентист уылдон не 'рхастой, гәйтт-мардзәе прозаичи ном үин үйдөн не радтой. Абон дәр, хыытаген, чиньгәс-дәжитү җексөн популяцион не сты, рухс күү фелтой, үаедай фәстәмәе мыхуыр кәй никүунал әрцильсты, уый тыххәй. Фәләе ўин систы царды змәлдевлессет.

Джусойты Нафийен та стыр прозаичи ном фыңғаң әрхаста ёже роман «Фыләлтү туу».

¹ Дзүнцаты Хадзы-Мурат. Рәсстәт әмәе литературе. – Пхинвал, 1985. – 320 ф.

2. Ты не 'мбанил'

Аләмә скуынаг кәнин дә күң фенда, уәд ын афтә бакән, шәмәй фөрох кәна ёс 'взә, дур ын ныфжадах ўе историйыл әмәе дзы мыттаме уыздынә ирвәэт. Шәргә-цәрәнбонты нын Иры дыхыхъәй наә сәргтә сдарын уымәнне 'нтысы.

азы падзах ѿ 'фсады фәрзы Цәгаты — инәлар Абхазовы, Хуссары — инәлар Ренненкампфы сәргълаудәй Иристо-ныл генҗхъәнәй күы әрәвәрдә йәе дзәмбы, уәд байрадисторици Җүлдинов: «...за пределами событий 1830 года у осетин нет больших историй».¹

нег аэфтау, зеттеге, афта у. Фәлгә адәм адәм сты. Цәхәр арткүтәгүүз күүс рапсы, уәддер йә уды зынт мидәгәй әмбөхст вәйи. Адәмны рәгымә тылжынгай, ресүттәдәй, аңнамалгайы фәхбәуы рахессын уйлызын. Жәмәе уйлызы хъубыдаражы литературајын әмбал наей. Абайты Васо уымен загыа: «...хорошо известно, что поэтам удается передко гораздо глубже и совереннее проникнуть в дух и характер изображений эпохи».

Нынегефтил литература же историма йәй хүсүс хүмәтгәджы не здахы. Цәтте, тыхджын фәслөнгәе фыссаген бар раттың зәрләеъи тәхәннәт фәждыл шеульнаң. Емае ирон литературында гаччы күрд байды, ағтә йәш пәннәнгас сколта исто-

римә. Поэзий нәм фәэзындиң къорд историон уымысы. Насиғайен йәхимә дәр. Проза ѡмә драматурги дәр шымада. Уйыбәрдің наә аззадысты фәстей. Фәләе – мардаңыздың: шымада истори яңғат Октябрь революциясы райында, Фылдыбағас-тағы хаст әмәе Мидхастәй раздең февнальны хұбынды никәмәт үйдис. Елгет нын аенусы райданы Брытыяны Елбыз-дыхы балғавар колта диссаджы трагеди «Хазби», ѡмә – авторәй, уаптыйсәй – фесты ратон-батойнаг.

Елбиздыхы дардуынан лаң үйдис. ѡмә кәдл: «Бритаев мечтал о том, чтобы свободные горские народы жили в друж-

¹ Северная Осетия. Политико-экономический очерк СОАССР.
— Владикавказ, 1939. — 30 ф.

бе»... «с русскими и в русском государстве»,¹ уәддәр цымга йәт уадымысы хъысмет развәльга уытта. Хазбий номаң уымән зәгбы: «Цәй жәргемә кәнис, мәләт?.. Мәе цәстүтә мын шауылна жерхәгәнис, кәдә нал уынни дзылғасы худынаг?»² Хазбий Нана цымга әрмәст йә хъебулы фесеңтүл наә кәуы, фәлә, алды стыр драмон уадымысән ақкаг аргъ кәй нәмә зонәм, ууыл дәр:

*Уәе, мәгүүр шунәс!
Даң нынад бөлтә*

Анна Хор фенс
Птицы джунглей

Eduardo Gómez

Цей мад акодмой.

Уждае, Гәдиаты Цомахбы Ос-Бәгъбыры (трагеди «Ос-

бэгъятыр») бэллил дээр нэма сэхжэст: «Рэхийбы, рэх-дэхы фүгүүдэисти нэг тох, нэг хэст дээр».⁴ «Нэг тох, нэг хэст» фылбоны даргь нийисти, нэг сыхажте сусаг-хэртом аялтуулж аразынти, цэвэгт нын не взаг амарой, нэг исто-ри нын нь дэдмой, зэмдэг уйн тыххай не руфидар сты Дза-сохты Васоийн «Хъюлайы мэсгүй» зэмдэг Саулохты Мухтары «Бега» спенжэйсл.

Фидар леуу, же 'рдхорд, жален ней маңас! Сәрибарыл толханас дызылдам! Нәк нәк ферох кәнәзьстың нае фесте!¹⁵

Фәлә адәймагән йе уәнтә сәрибарәй айтындаен күнгә уа, уәд іх хъер дәр, хылагагән, никәмә хъусы. Ноджы, нәхидән нахадәг фәвәрәм пәлхүртә.

Хүүхдис, чиньткәсджыты зөгрөлтө чи базмэлүн колтайд, ѿш фестивальдээр истирион уаймыстгэ чи расайдгаид, ахэм зынгте чиниг. Фөлгө, алдамы ивгүүбыдь кой сканын күйнгэ уягтой, сахьт идеологи истирион рээгэлзинад ѿзнагылкуу нымалта, уед ахэм чиниг ныффыссынен хүүд ныффхаст, ѹгэ фыссен фындыжы уялхыбс ѿхын падзахыл

Джусойты Нади. Елбасынку Бригас. — Цхинвал, 1963.
— 183 ф.

² Брытияты хбэй, 1984. — 255 ф.

³ Уйй дээр уым, 117 ф.
4 Гэллиэтыг Смэхтэй Уэлминстэр = Йэфчжийнхэн 1984

— 255 ф.
⁵Саулохты Мухтар. Хөхтөн сэвирлтой. — Цхинвал, 1986.
— 368 ф.

чи нымайы, ахам фыссаг. Амәе уынды ләдкүйхед, сәфәлдистадон тых разындысты Джусойты Нафимә. Уыман жемәйтій аразын цы хұбыудис, уый ахста және тұждың шағай, дырылтой йын жәй және дзәнгетбадинағ фыдаелты хәлелесте: «Мауә ферох уәд не 'томыг зарег!' Байхұсут жәм уарзатой зәрдәйе жәмә, кәд уәд дуг хұбыздар у, уәд жәй самонут хъеләссызлагей, аргомәй жәлас дылдасты раз. Самонут жәй уәндөн жемә сәрьстырыгей. Махәй, уәд фыдаелтыномағай, къемдзәстүг никәр раз стут жемә нын нае кой күн 'рефрат, уәд - сәрьстырыгей, чызыгей және фәлтау нае хъевор ахам кой. Ныр женус жемә жәрдег хұбсесем ағомыгай. Хъәп-дзыстам ма ноджыдәр, палынға аккагәдер кастергәте нае фәзьна, уәдма.

Хъұсут, фәстагаттеге?

Убын нае фәстаг фәдзәхстән жемәстүг сәртү!»¹

Фыссегеджы дуг дәр уылданы дүтеги биреге хұбыздар нае уыл, фәлтае сәе у сәрьстыр, жемәй йын уйй алға зарег сәе зарег самоныны тых. Нал виуыл дардәр артъевен: «Зәлйинци мә хұусты фыдаелты хъеләстеге... Фыдаелты тут сиды. Фыдаелты ағомыг зарег редувы зареге, пептег пептеги фәдил фәлдахы, аз азы уәделе, зарәдже рәнхъ зарәдже рәнхъыл. Амәе йын нае кәрон ис, нае - райдайған».

Нафи йынрайдайған дәр жемә кәрон дәр сколта 1963-жем азы - ныфрыста және фыңдаға жемә нырма және ишүнгелдер роман «Фыдаелты тут» (рухс федта 1965-жем азы). Уаптысыл зәрдиагәт сәмбәлд ирон чынгасе, стәй литературан критике. Скифирон уыман баннысан кодта: «Ам нае дэздөлдө сәр у, 1830 азы Чеселгомы расгадыл роман ныфрыссасен кәй уылдис жемә фысты кәй аәрцидыс, уыл. Нафи стыр хәс рапста жәхимә, стыр фарстата алға кәнинма бахаста жаңы нығас».²

Стыр хәс уыман, жемә 1830-жем азы Ирыстоны Цәгат

жемә Хуссармә уылдың из рәстегеджы паддахадон ағфхарен стәртү кәй аәрлидисты, сәрьстыр адәмни ләдкүйхед сәе къехты бын ныңыздаст кәнин кәй уылдис сәе нысан, уйй нацийи историй, және йын хұбыл авадон ағылдауғай жәмбәлон арғы скәнен. Фыссег және разы цы фарстыға жәрвәрдә - Чеселгомы расгадонты тох цеуыл ынди, шемен бazzадыс тә састи бынапы, паддахы дүрзәрдә инеларте, аәлдергәте

«абырдражытке» кәй хұылтой, уынды сәрибарауарзаг хохажта сәе цард, сәе боянма цы цәстеги кастисты, цы бәллилтеге, цы хұбыудытес сын ғевдертой сәе зәрдәттеге, цы ныфәдзәхстай сәе байзәдләттеге - ахам уәрәх истогион жемә психологиян панорама сныв жәннын уылдис ам авторы сәйяраг сәфәлдистадон жаңыс», фәлтае XX женусы 60-жем азты райдинаны, стәй уййфәстә дәр дәстай азты уынды хұмыссылын историион роман. Гырдзаст пензурае жәхсон дүрдил дәр мысты фәдагуырдта.

Ныр дәр романнәе уйй тыххәй нае квадағер жәнни лигературән ирастаджылы прымыдис: «Истори рохутау күн нығадтой, уәд Нафи бавдәлд жемә ныфрыста «Фыдаелты тут» (1965). Уйй уыл және фышил хъомыссылын историион роман. Ам нығаффыдай зыныңц 1830 азы пауге, нае фыдаелты хазатон тох фыдаесте жемә сәрибары сәрәптонд. Автор сағъас жәнни историион хъымысметил, иры иудзинадыл, бәрзәнд сиси гуманизм жемә патриотизм, ағтамеги шәрни жемә рәзин жәнни наимон идеяе»,¹ - зәттү Джылкайты Памил.

Нафи жәнни зыны, цы бол уылдис уырсысал салдатыл, фыдаелты номәй уыман зәттү: «Рухс күн кәнат түе калы фыдаелтеген, уәд-иу ма ферох кәнуг, фәрсәй-фәрстам пы салдаттимә нығад стәм, уылон дәр. Знектау кәрәзди цағыбары тохы уылдис. Уйй жәннәхәй. Тыххай сын ныгуудын кодтой сәе мәтүлр бинонты, сәе фыдыуғазег, жемә сәе жәтегелон бәстәм ағардой, пәрвенин жәнни хәрьинмә және кәд кәмән никүн фрекхуистой, ахам аәдеми цәттевинмә».²

Фәләе уйй кәд цыфренды раст у, уәддер ей автор «Цырдәләзаст» цензортың дауры жәхи раст жәнни тыххәй. Және фыдаелты фәстаг фәдзәхст та бәлльирдәй хұбусы: «Хұбусут, нае фәстагаттеге?!

Кәд искуры уәд фыдаелты тут агарап, уәд ма ферох уәнт нае фыгуулты наемтеге. Уылданы хұылтой жәннәртеге, инәләртеге жемә Маңабел жәлдергәттеге жемә... се 'мәзәхәндиге. Ма уәд ферох уәнт паддахы инелартеге: Җалар, Ципанов, Тормасов, Гасекевич, Воронцов, Сталь, Рынъяев, Андроников, Абхаз жемә иннеге стырғай чыныгай. Ма уәд ферох уәнт, махән хъизәмәрттеге чи кодта, нае хъебулты нын Түркмә чи уәй

¹ Джусойты Нафи. Фыдаелты тут. - Шхинвал, 1965. - 11 ф.

² Скифирон. Фыдаелты хъымысмет // Фидикут, 1966. № 6.

¹ Джусойты Нафи. Шамил. Нәе вәййи рухсас сау талынг жәннәхәй // Фидикут, 2000. № 1. - 7 ф.

² Джусойты Нафи. Фыдаелты тут. - Шхинвал, 1965. - 10 ф.

кодта, нае хәдзәргыл нын арт чи җендәрста, нае мәгууры къебәр нын нае дзыхай тыхай чи скъәфта, уйдон. Уә зәрдил сә дарут әмәе сын макуы ферох кенут утеппает түгәлд, утәпшет әрхәрд!»

Фыссег чеселтәгеты номәй, стей җемтәй нае рәстәзи-надымард фыдаелты номәй силт, мыйай, уәлдәфәй нае иста, фәләе йәем падзахы әфсады сәрибартасшат җемә куб-нәтгәнәт стеры тыххәй хбуыст историон әмәе фольклорн әрмәлжыты әнәхәрд бәстәтәй. Уйдон ын нае ләгәвәртой җенцой. Уйдон ын уагтой хвару ўе уенгти. Уйдон җем сидисты сәрәльстадон тыххәвзарәнмә.

Фаләе фысседжы әрмәст историон цымылдисон хабергәре нае асайдой сә фәдил, әрмәст факт – Ренненкампфы стер Чеселтөммә җемә үдүгәй иретти тох сә сәрибары сәрәл равдисыны хәс нае җәрәвәрдә та ўе разы. Наифий ав-наәлдү нолжы үзөрхәләр. Чеселтөммә цевитонең нын гөвли-сы Ирыстоны Хүссар хайы аләмни шард, сә 'тъдәутгә, сә ләдҗыхъәл, сә цинтә сәмәе сә маestтигә.

Романы падзахы әфсады стерән ия кой, ўе хәр нәма ис, фәләе уынам, шарды сой дүрәй чи лиәмары, уылды сәри-бар адәм кәд хүйзәрдәр шардмә тирниң, уәлдәр сабиае зәрәндә, сылгоймәтгәй нәлгоймәтгә сә сәрәистирдзина-дәй сә барте хъадамантыл баивыны бәстәри алы уысм дәр цәтгәе кәй сты мәләтмә. Хәңгәнәрзимә архайын сын әрмәст сә ләдҗыхъәл равдисыны мадзал нае, фәләе сәхи, сә адәм, сә Фыбыбысташ фыбылызыәт хахъхъәннын сәй-рагдәр ләдҗыхъәл дәр.

Автор хостәрдәнә размә хүшкабоны фәсивәлди күв 'вич-сы, кәдләр Сугъартаты авл әфсымәрә цы бәзкүл мәсыйт самадтой, уйй раз күйд әртимбыл сты әмәе фәззы кәрдкетил күйд ратул-батул кәнниң, күйд хъазыны, зарын әмәе ти-хевзарен кәнниң, уәл, уыдатта кәстгәй, чинликәседжы әрфәнди сә шурмә, сөнгэ хъазенти ахвазынмә, уайгенти ауайынмә. Нолжы, фыссег күү аныв кодга әрдхаренән әрдз, уәл ныххбүс адәймаг: «Нлас дуне әрәмбәрзат аетерон арал цъех амәе рәвдатуы зәрдә, әфтауы әнәфсон цинил, тыххәв-заренйл, амондагур сагъәсйл, сайы ләдҗы зәрдә кәдәм-дәр, фыруарзогей дүн-дуне хъәбәйсү нытухынмә». ¹

Фаләе зәрдә амондагур сагъестимә тыххәвзаренйл кәм фәххүбыды кәнны, уым җенпойад нәй, җемә синьджы рай-дайенәй кәд хест нырма дард У, автор нае кәд нырма йәе хъайтаргы цард җемә улты рисиме зонгә кәнны, уәлдәр сә

фәзмәлд, сә хъуылдәтә, сә дзыхы дзырдәй адәймаг ахсы әрдәуинаг фыды цәлхүйтег. Уәлдайдәр, сә мысинаг-экскүрстү сә тохы хабәртәм күү фәләуини, уәл зәрдә фәзоны – уйй хүмәтгәджы нае. Нолжы уылды экспурусты шаута джиппуюатьдау абадынн XIХ җем әнусы ирон адәй-маджы пардуагыл.

Уйй тыххәй Хәдарпаты Азә афтә зәтгы: «...если о периоде наступления войск генерала Ренненкампфа история сохранила достаточно количество фактов, то сведения о предыстории этих событий, о времени конца XVIII – начала XIX века, автор мог почерпнуть преимущественно из легенд, переданий песен. И вот здесь-то творческая фантазия, умение отобрать нужный материал, не идущий вразрез ни исторической правде, ни художественной, пришли на помощь автору». ¹

Историон дау, историон әғбатыр рәстәзинад фыссеген дәтгәнни аивадон уадымысы хъомыс, цы җемә ўе күйд сны-вәнда, уйй та ўе хъуылдыкәннад җемә дәснүйайдыл дзу-рәг У. Дыууге әфсымгеры – Хъәрәсә җемә Хъараңдауы щәсән цы хәрамзинад уыл; Ака, хастән ўе кой дәр күү нәма уыдис, уәл фәсивәлди кардәй хәсән цәмән ахуыр кодта; Хъуырман әмәе Бегайы щәсән цы ныхас уыл, уымән Хъолайы зынн мәсүлгәй дардәр истори дәр пәу әвдисен җемә фольклор дәр. Ис сын әрмәстдер иу дирижер, ўе фыссән фындыки фарсмә Падзах чи вәййи, уылды фыс-сег, җемә ўе күйд фәәразынц ўе логикон хъуылдыкәннад җемә дәснүйайд, историон рәстәзинад җемә хъайтаргы җемә җемтәй шард сөбәтти афтә. Кәд уйй бафты ўе къухы, уәл ын фәндаг байтом вәййи раст идеягемә.

Романы сәйраг хъайтаргәттей иу, Къәбәйсты Ака, афтә кәй зәтгы: «Тохы рәстәт у җемә дзы нәй генән, җендәра ләг хъумәг ўе күхмә марғен кардрайсил.. Цы ис, җәвәлза, күсег ләтән гүтоны күхтүл җемә цәвәлджы хъәдил хәсәнәй алдкынләр!. Фәләе ўе уалзат ис?.. Карды фис-тон җемә топлы хъәдәй уазатгәвәрд сты нае къухта дәр, нае зәрдәтә дәр.. Емә шугәр афтә У, уәл та нае ләпшүтә хъуамә арәххой карды фистониыл хәспин дәр, топлы кәсә-нәй кәсән дәр... Науәл әзларгәй, падзахай, хәрәггей – иууылләр не 'ккой сбадзысты», ² – уыдәтгә, стей, уадмы-

¹ Хадарцева А. А. Современный осетинский исторический роман (1960–1975) // Вопросы осетинского литературоведения. Т. 33. – Владикавказ, 1978. – 46 ф.

² Джусойты Нафи. Фыдәлты тут. – Цхинвал, 1965. – 62 ф.

сы райдайгыны Уды нүүртгэе көмөг скъуулдгэе көнини, улыны «Дөгмөг заргэй», Темлтайы генамонд уарзты үргэлжлийн оногдох замаа биржэ гендэр ахсэмгэ – нывсэфтийд уадмыс рэсүүгээр дэгнэн дэлтэлгэ, афыстыгте, шаутгэ – стам хийт дэгтнүү исто-

Мæ ахса йæ зæрдлæй павдæй, йæ хьюцили фестъзгæттæй.
Надригæн улыы хьюыдлаг Хуыцауей лæвæрд у. Амæ
йæ уды сæрибарыл йæ сæр нивониæн чи хæссы, худиналжы
бæсты калды мæгæт чи æвзары, улыы адæммы хьюыддæттæ:

Сæ күист æмæ сæ пард, сæ хæларлзинал æмæ сæ тохæй рухс
кæны чинылгæсæджы зэрдæ. Сæ удыхьед – сæ тых æмæ
сæ лæджыхъæд, сæ рухс сæнгтæ æмæ сæ уарзт, æлжынты-
тæ кьюбылытай, халыны, æмæ æргом кæны сæ мидуне.

Үбмәң хъеуы ирд курдиат җәмә фыссәджы фәлтәрд-
дзинад, җумә сәхә фыссәт үзүүжест. Үйлоны фәршы ба-

дис йїе бон, Уәрәсеймә баиуы фәстә ирон фәллойғанет
адәм сәхилән цыстырыңысты аәвәрләт, зәттә, ныр

куйд ааартыд, улы аиavidон хұбызы равдисын. Автор аең ие дізәннетыбадинаң хәйгарты хъелләсәй афтег нымайы:

«Баерг расуулың әрнәдеңә фәкотам ғәңдиә ғәмә фидар фәткәннән шайта, ғәләдүргүлтүй аедзук схүстәттә фөрвәзың әнжүелләннән фәткәннән шайта, ғәләдүргүлтүй аедзук схүстәттә фөрвәзың әнжүелләннән

дау. Фрәләе хәрәзәенән иң фырдылының фәрәвәлдер. А.Елдар пы-
үйд, умтәй базаады. Иемшам болсталыстың сауджын әмбә пад-
Со шиккесе болсталыстың сауджын әмбә пад-

Дзахы инаелар. Сæ шың бары хадаманың хасия иш көбүнчөлүк таңбынын толук түрдө ойнап берсең, дэл көбүнчөлүк таңбынын толук түрдө ойнап берсең, дэл

хубынды амьнад, дам, у ахам өрөлк, жүртүккәл – салдаңы арлы әмәт сармадзаны шәхшерәй коммәтәс көлтә сәрибар

Майдабелтиме сын аерте дәр сәе сәрибардзинад исыны, адемві.

Лұдамс сәм иу зеңде дарыккои, фәсілес аворын лоликон құбылызын зоны, сәе сәрибарлзиналадай сәе ғемхұйызын кейін нәе кәнниңдің жаңахай: чи – стигъәйге, чи – ахстәйге, чи – хұрулды әрдүзгәйге, чи – марғәйге, уйй тыххәй сәм нәй иу-хұйызон зәрдіге дарғен. Хұуамғе фылдәр фылдәх, туг чи калы, ууыл әмбела. Фәліг үйій – «арп әммә сармадзаны цәхәрәй» коммагасстанет салдатен мәліеты хұжләсмәе йәхидар арлы фындағай ссоныны.

Топы кәсептәй фылтлакы-фылтлаг уйй хъбәуы ахсын. Дэхсег күбы фәмым уа, уәд ѹе ардаугәт Ѹонцләгәрәй жәғты күхүү. Фәэлә адәмбы фылдых салкеттәм сарызын адәмбы тра-

¹ Джусяты Нафы. Фылдэлты тут. — Цхинвал, 1965. — 8 ф.

гедимәт уәлләңгәйтү аәркәсәтәу уайд. Цауты ахәм цыд авторән нә ләвердә күүх. Роман цы дүлжы җерцид фыст, уыйн нә аныхъуыртгаид ахәм җенәуылд комдаз. Мәнмәе гәстә, авторы Алгәджы (Олег Орлов) фәлгопи мәгуыр адәмь хәләрдинаид равдисынәй, хүмәттәджы салдаты хәсты арт суудынай кәй ничи фәрсы, җеме йәм дзы стыр азым кәй нә хәүү, уыйн нывәгәфтәгәй равдисынән тыңдәр хүбүйдис: уыйн үүрүсү 'фасады хүбуләттә хүбыздар зоны җәмәне 'хсы салдатты, Мары аәрмәест аәрицергы.

Бауырниң нау? Ҷи зоны. Скифиронмә дәр ағта фәкаст. «Холайың мәсүрді Бегалтө дьюүг мин әфсады ныхмә күй схәңдидисть, уәд Аләт тәлтег митә кәнни. Цалдаәр ағицерү амардта, салдағтәм та йә күүх дәр нағетасыди.

Уйымай Уэлдан ма Атас аягар ғенәмәтү. Сармадзаның кәй жөксүнүң мәсүгт, йе бын ын кай кважыны, уйй нишеме дары, «Дураккай» худы инәларыл. Афтармай йын йаҳи дәр сармадзаның немиг әрбасау хәдзар кодта — комкоммә мәсүдлүк хаваенме цылди чи фәци, уйй»!
Уч-жыл Сырткы тарыхында

Алгэдэки фэлгийн эхийн хувьдээс дээрээс төрсөн бий. Алгэдэки фэлгийн эхийн хувьдээс дээрээс төрсөн бий.

мәд ам зәгъын фәндү, аты хвагтары фәртү авторы бол кәй бапис, ирон әмәе урыссаң фәллой-енәт аләемли

Убырыйсат алам Олея Орловы хузын хумымает, хэлэрээрэдээ

кей Сыр, искаем сағфимә кәй наә бәлгүнү, түхті ләйжы
әңдөй балғууын маңызды түхті растағында дәр, се сағф

Уымәи күй үа, үәддәр шәпәе кәең сты, убын җавидын.

Причины исхода из жизни были установлены в результате вскрытия тела. На момент смерти у мужчины были обнаружены признаки острой сердечно-сосудистой недостаточности и острой почечной недостаточности. Причины смерти определены как острая сердечно-сосудистая недостаточность и острая почечная недостаточность.

дес Уйызы Гемасыл у. Ахмесс — Ахвааты. Жым Фрицай
Ныбы фәккәнин хийдүлт жәрдәвист Билян-Фыйрат жәмә
төңгө тәжірибасынан көп шарттың орталығынан созылған. Мәр-

дали, въвъзбодиласи съдилище, фрески със свѣтилеси. «*Пе-
нѧтъ съмъ Хуѣзъ чистътъ цуръ дзуръ не 'м'ялъ, къс-
тънъ по-дълъ по-мои чистътъ чоръ дърънъ чистъ*».

Ісер десін, фәсілес мәс айында кесім тарбиястои, уйым үлем Уәендын. (*Нас роңғай әххәкем рәйстма*.) Мәнә мәем аны пакет радиой әмбә мый заттой: «Цу әмбә Хъобанән фәхбу-сын кән, хъылдарынц үйрәсү, кам сә арыны, уым сын сә

¹ Жүссойты Нәфи. Фылжеты түг = [Ханчал. 1965. - 8 ф.

фос исыны, марыны сә. Дайраны комы сүгөлдө хъазахъба-
джы амардтой, стыр Калакмә ёнга жөфсөлтәе шаудынни-
вал уәнди. Зындинад жәмәе фыбылыз ўес-шәтәе калдыйн
пайдзахен ирон аләм ниди сты. Заттой мын, час сәем ис-
жөфсөлтәе, уйын күбд базонын көнөн, ағре. Дытууге мини
— джебогъжынгә, авд согнәй — хъазахъх, фындыс сар-
мадзанимә — цыпарфондызысәэл ләдже. Цас деснызи-
над уылдаен уйибәрәл шеттә аләм нымәе нылгеуын.
Ныргаккә Абхазы¹ уәж зындинад нае фәндү, жиңбәл у,
бамбарձыстыгут хъубылдағ жәмәе йәм байхбуздыстыгут. Күн сме-
сты уа, уәд уыл нае баптауердизен». ²

О, Нафрииен дәр ие оон уылди ахәм әфәдиси ңауыттарайдайын. Фәлде уый сәйрәлдәкү пъессәйән у хорз – әвин-пайды конфликт саразынын. Стәй һөрмәстест пъессәйән наэ. Бәззы романы райдайғанған дәр. Уайтагъыл әрдәхс чиньг-жәседжы. Стәй, хәстү пауте аевдистегүй, экскүрксты цу ивгъұыммә. Фәлде уәд авторән йаे күкүхы наэ бағтыдаиды жәт хәйтарты пардыуаг тәххәстәй равдисын, үалымыс сәй-раджы ңаеъ тыххәй ғыст У, уый – падзахы әфсады ныцыльбыстәнән стәрбы биннурғас ләембөннег сныв қанын. Йае күкүхы әрмәстидәр бағтыдаид, пауты цыл барәй иваз-гәйәт. Үымга гәстәе фыссет хорз бакодта, романы сюжеттен хүмәттегдәр композити кәй равзәреста – пауте, күбид ңауыны, афтә сәе кәрәздизий ғәедил ныв қанын җәмәе сыл, асинаи къелпхәнгәу, үәләлеме-үәләлеме хизын.

Әңдәт, чинигкәседжылы үалымысы фыңшаг рәнхъытгей жәрдәхсанын Нади сасарла әнделер аивадон мадзал – романы пролог «Ағомыл зарег». Үым Нафи-прозаикей Нади-поэт түнгәдер әртиви: «...пелтъ пелтъ фәедил фәлдәхы, аз – азы үәләе, зарәджы рәнхъ зарәджы рәнхъыл», дү-рәй ләмәрст дызыл дураи ләмәрст дызырыл.

О, «Ағомыл зарәджы» дызырга дураи ләмәрст сты. Джусойы-фыңрт йәхүдәд 40 азы размә, Мамсыраты Темир-болаты поэзийл дүзүргәйт, әненхъәләдҗы наэ затыга: «На хәйттарон зардыхыте се 'шат дәр, хазууат тохы чи фә-мард, уыданыл конд сты. Ағгеристәмәй, цима зарәджы хъергенгә дәр ғәнгүйистаг мәрдиге сәхедег үйдисти, афтә нывестостай ир сәе хәстәгәмард хъебултыл зарәджыт». ³

¹ Ингэллар-майор Абхазовы ирэгтгэ хүчлэдийн «Абхадз».
² Багыт гаагы Елбээз дыхь о. Учимынгээ 2 т. Т. 1. – Дээгүүцжүүхэг, 1981. – 70–71 ф.
³ Джусячийн Надежда Ивановна. Ирон аив дээрэлтийн сэргүүлэгтгэвэр. – Цхинвал, 1966. – 330 ф.

Алты хұбылды, «Фылдағты түг» руҳс күні федта, уйыны аз жерпид затында, жәмәт «Етомуыт Зарәт» ритмикон прозаїге фыст жемдизеттей халдих хұмынгеттейлы нәсү – «Зарәджа хөр-тәннет дәр жетуыстың мәрлігі сәхәдегі» сты. Сәт аемыр за-рәт зәрдекеңи уйый тыххәй хизы иннәрдікем.

Дәлгат аем бирә хбусджытә нәй. Уымән жәмәт, роман руҳс күні федта, уәд уайтагында кәд астәүкіл скъюлаты, стәйユәэлдігер ахуырганнендиетти программасын башып, уәддігер 2010-жыл азмәе (*Дзәүдыхызы*, «Ир») джиппүугәнді нал аттерцид. Афтәмәт романын йәхшилдегі ие 'мбарынгапнен зо-налон литературағе далжы фәттуырахстажынләр.

Уынган дэр ис бындыр: историон фактүе, уацмысы дауте жемә фәрлөниты рәйдүр, сәе афыст чиньгәс джытгәй саңадон күздәлгытын къаддәр не 'двасын саҳима Истори зәгъы: «Свой карателльный поход против южных осетин генерал Ренненкампф начал с селения Джава. Отсюда войска двинулись в Чесельское ущелье, жители которого отвергли требования покориться. Каратели сожгли селения чесельцев и преследовали отступающее население вплоть до Зилкарского перевала. Оставшиеся в ущелье покорились за исключением фамилии Кабисовых и Кочиевых. Последние во главе с Бега Кочиевым укрепились в родовой башне. Все попытки Ренненкампфа, имевшего под рукой 1500 солдат, разрушить башню горным орудием или взять приступом не увенчались успехом. Тогда он приказал поджечь башню, обложив ее сухими дровами. Огонь достиг верхней постройки и охватил ее деревянные части, после чего пламя проникло вовнутрь. Некоторые из осажденных, в том числе и Б. Кочиев, выпрыгнули из пылающей башни и вступили в бой с войсками. Девять из них героически погибли. Десятым был Бега, которому удалось скрыться, но вскоре он был схвачен и казнен. Остальные храбрецы сгорели в пылающей башне».¹ Едгепнат уыдьсты жәртүн.

Фæлæ истории цыбыргтей цы зæгъы, уйй романы уынæм альвæрсонæй. Хъайтаргæй алкæй зæрдайы дæр, алкæй хъысметы дæр уыпцы түгкæлгæн бонгæ, зæг сынð телау, цæуынц хъыррыйстгæнгæ, хырхыргæнгæ, зæмæ нæе уйй семæ улхаргæй мары.

¹ Инжелар-майор Абхазовы иретта худьтой «Абхадз».

² Брытия Елбы здыхъо. Уайдмисте 2 т. Т. 1. — Дзенгъжыхърн 1981 — 70-71 ф.

з Пжукоой Нафи. Ирон аив дзырды сәргөлттүй. — Цхинвал, 1966. — 330 ф.

сәттегаң даугате – авторы фантази. Ушырымыннан даугате жеме хъйтартты характерты бәрәгәттәй зыны, автор ирон адәм мүй уәеди трагикон историйен абыны цәстегенгасаң күнд аргы кәнен, уый.

Убыны хъувылдаген Арласенты Халзыбатыр аргы рәстәгүл сколта ёмма затыла: «... историон адәймәетты жәмрәнхъ фыссәт паракаттәй әвлийсы әндәр адәймәетты фәллонцә, парды әңгәт ныптә. Историон даугате әрбымыннан даутина сты әнном баста жеме уымәй раст кәнен Нади. Ермәст историон даугате күни райстанд, уәд һәхәдәт ё сәфәлдиңстан авналантә скъульндег көлтәнд, йәк къұхтә бабастанд!».¹

Историон даугате күни уыдисты, ағтә сәе әвлийсын истори фыссын у Аиваден та йәк ном йәк уәлде ис. Историәңдег аивадонай равдисыннан әрбымыннан даугате әннеменгін-хъятуға сты. Уымән жеме истори, Советон Цәдис, стей Варлаваевы балзырылыны социалистон бестегетте уыни, уыдонаны хъязег ЦРУ күнил ыныптырх кодта, уыдистыл күни дзуррағем, әңгәт күнил уыдис, ағтә. Уәд аивадон спенаримә гәстәгәттә рәэзы, уый истори уыдзән. Уымә гәстәгәт дзы аивадон уацмыс саразынан әннеменг хъеуы арбымыннан даугате.

Алғат, критике иууылл сәе фарс нау. Зәтъәм, Скифирон бынтон әндәр хъульдигил лаңуд уыдис. Критик разыннен, Күлойы Машабел Барзим Гурким күни нылууғай колтада стәй уырдыгәй кайралып, уый йәм уәлдай фәкест: «Йәх хабәртә реалончай романтикон түнгәр сты. Фәлае йә аипп уый мидәг най, әниу, уый дәр ләмбыннаг ахбуырдыайт у. Йәх романтикон истори заңдыл арләуын кәнен Дзамболаты истори (Къостайы поэмә «Фатимә»).

Кәд алды хабар Күлойыл әви әндәр искәүүл әңгәттәй әрцид, уәлдәр дзы роман нини әмбуллы. Эпизод архайдын ниппі бөлжылдыр дәххүйс кәнен, әндәра романтикон ситуацијеме уәеләнгай әнгәсәлзинад нини баһылларданккой»,² – зәтъы критик.

Ау, Машабелты ахаст, сәе къумә-иу чи бағтыл, уыпры адәммәт пахам уыл, ууыл дзурат нау? Ирон адәм сәе сәрибарыл афтә будулдайш әшмән хәңдәйсты, искәй дәл-бәр уәевиңи бастеси сәе ултә маңгутыл цәй тыххай хвардтой, ууыл дзурат нау?

Критике уәелдән фәкест Ишанең фәллони дәр: «Елгүй-

заты Ишанең фәллонц та ғәтәр фәрссәг, әтәр схематикон у. Күывл сколтой, сәе мәгууры хъестыгате йын фәкодтой, жеме уый дәр зонджын ныхастил схәңцыди.

Кәд әңгәт историон факт уыл алды хабар, уәлдәр жеме романы мидәг фаг аивадон тых най, уацмыс архайдын ү, иичердигәй хәңдә кәнен. Уацмыс кәрөн ма ахст адәм гүүрләзиат сауджыны кәй афәрсынн, Ишане та цы фәзи, жеме син уый күни зәтъы, халерәй амарл, уәд уыпры спешнәйен дәр ници аивадон тых ис», – фидарәй зәтъы йәк хъульды, ома «ахәм иүттәй эпизодтә әннәмәнг ахсадинаг уыдистры».

Йәх аивадон тыхыл күни дзурәм, уәд автор хәсдикын, йәгәе уацмысны кәрөнмә, карк йәк цынтуу күнил әртимбыл кәнен, ағтә йәк хъйтартты артимбыл кәнен. Зонджын ныхасыннан лаң зонджын ныхасы фәкенни. Ишане дәр наем жәннусты сәртты зонджын лаңгәй цәуы, жеме жәлдүл ныхасе, уәлдә, шәмән хъуамәе көлтәнд?

Уацмыс архайдын комкоммә кәй дзуап кәнен, уымән жәвдисен – «Дәтомыг зарает»: «Сәе иу цагбары хвадамапта хаста йәк къухы, иннәе – дини чиниг, хвадамантыл разылы хос, хуышауы амьнин, дам, у ахәм фәтк...».

Раст, дини чиниг чи хаста йәк къухы, шәмәй адәм паддах жеме йәк уәрәд лаңтән коммәгес үйданккой, уый фәткү, зәтъыг, уыданай уыд Ишане дәр, кәд йе үенити ирон тут хъязыдис, уәлдәр.

Алды фәллонимә Бестауты Гиуарти әндәр фарсырдыңгәй дәр бакаст: «Нәе фының фыссәтэн кынам на бazziл. Йәх дард фәллон Джусоиты Нади роман «Фылдәлти түг»ы бапархайды, Иры фарны филинүәт зилигәйе йын йәк фәллони сиын кәнниндүл: «...рахснег лаң, тәнег араңт. Цы-бырнынн көлтәр худ йәк къухы хаста жеме йын улдзәф зәмделин көлтәр тәнегтег үйрәннеге сәрхихил. Цы-бырлын көлтәр фәллүрс пәсстомыл. Фәттән ныхасы бын аив фидыртой мәлләт, фәллүрс пәсстомыл. Фәттән ныхасы бын аив жәрғүзгүл астаң арф дзыххъ, уыгардау, зындис жемраст тәнбазыр фындыс сәрмәт. Сау, фәлләдхүз пәстүтеге чысыл әнгәттүснег зындисты, фәлләт цәрдәт, рағтә каст көлтәй».

Көм не балеууыл Ишане – Чеселти номхассан масуутын цүр, зәтъай, жеме Ручты фәрингкарст цәх айнажыты бын, Арапийы комы, зәтъай, жеме Нары йе Зәрәмәдеки, Заххайы, Нузалы!

Йәх автобиографийи әңгәдәт күнд афыссы, ағтәмәй палдәр хатты фистегәй ахызт Хүссарәй Цәгатмәе Кавказы – 69 ф.

адәймаг ноджыстырдаер, бирәе стырдег калы аккаг у. Уымама

— Нафы Гафезай күнд зөгтә: «Фәлмән зәрдәе — тызмет ағыуды»,¹ — афтег, уыны тызмет ләжды ағыуды цы стыр хәлар зәрдәе ис, уйиң фенам, кәд раздег хынджылает кодта —

«Коңға дарғы жемәт ләхәфрид шеуини. Кәд сәм Қыбысты сығат дәгт тутәй исти фәхәнде уа, кәннод сә шәй ләг рабыр дәзән», — уәед, күни базоны, йәс слахс Хваралдауыл ылдегр дам-думырыт бады — фәневи уайтагты. Ака Хваралдауыл йәе амәләтегей нудаес азы фәстег цы ашыелд фәккән, уымама мәрдләр стәркүтеге рабадләсти: «Хваралдау ләтегу ләт уыд, гевәдәз. Гъей, Хульшаш ма дзы иу-длыу же күни рагтанд иш комбәстен».

— Сләй ноджы дардәү: — «Елпелгә дзы иш кәнни. Хъсендә гә дәр нә кәнни. Уымәй, цы уыд, уйи күни радзырдау, уәед хүймәдзаг ашпелген ныхас руайдән...» — цемән, уйи дәр зәгть. — «...фәхәлди хътер искувы фәнъыд, фынлаг чи баләгуи хүбулдаажы? Хваралдау. Манабелгеге искеи фос байстой, юе масти ын чи райсы? Хваралдау. Зиу исчи раколта, фынлаг чи баләгуи уыттардәнни әд ңөвәт? Хваралдау. Ләг ма, уәеде, әнигәр цы вәййы...»².

Нә цәст-ма чысыл аххәссәм ишертон хыйтартыл. Ахбульды-ма сын кәнәм сәх характертыл. Батрадзлы уды цауылнае ис хин әмәе кәлән? Уйи цауылнә зили ўе зәгтүл сайдәй? Уымән әмәе ўе ныфс ис ўе хъаруяг.

Нарты каджыты Батрадз әмтеге Уырызмет ишуме цы быннат ахсынц, «Фылдәлты тут»³ уыны быннат ишнәтгәй Чеселтгомы уәеди парды аэрхадта Акамж. Уйи историйи дәр афтег увидис. Суант фәсивәдләр хәстон дәсниниадыл ахуыр кәнни дәр ўе химәе хауд. Афтәмәй ўын романы Бега әмсәрәй кәй агеппил кодта, автор аәм әгәр хбулон зәрдәе кәй дары, уйи тыххәй ўыл историйе уәлдәр кәй схәпъыд, уйи лите-ратураирагасджыгын бынтон бәләвирд нәгу.

Скифирон комкомма заттага: «Ака әмтеге Бегайе чи сәй-рагдәр уыди, уйи историон документтәм гәстег бәрәгт у. Сәйраг «эмәнгәт», разомонгәт Ака увидис. Уацмысты та Бега дәр ўе мәсәр ләг у, ишай-иу шауы ма Акайе фәхәсджиаг-дәр вәййы».³

Иннегә дәр сты уыны хүбулдыйыл хәст. Фәләе дзы диссагәй ници ис. Чеселтгомы хәст историйи сәйрагдәр

баззад, Уырысы жәнәнмәц җәфсадән, Хъолайы мәсүтмәе цы 30 удуәлдай хәстоны баҳызысты, уыдан басетынан дәзевгар рәстеге джы йәе бон кәй ници уыдис, уымәй. Уыны удуәлдай хәстонты раздог та уыд Бега. Уыйбәрл җәфсады жәрхүләйи йәххитән карды фындаш кәй афәл кодта, кәй сәе альпъд, уйи йәххәдәт кәүүлтү хъебатырдзинад у!

Фыссаг Бегайы фәлгопи, йәе бирәе хыйтарту, әвип-тайды кәй на аныв кодта, уйи дәр бирәе цәмәйдәртү пәуыз әмбәрст — Ака ўын аргъ кәни: «А Бега, жәнхәл-дән, фәрәгестә, гевәзгрей ўәм мә зәрдәе нәма фәхсайдат». Ноджы: «Бирәе уарзга Ака ўе хәрәфырты. Хъара-дауы әмгары уарзондзинал дәр ын уйи айста әмәе йәхидәннүүтеге дәр адолжында үйд үе зәрдәйгән». Уәдәе ма ўәй җендәр цәмән хъеуы ныв кәнни?

Тибы ўәе, хор хәссүнмәт күни уыд әмәе ўе хәст күни жәрхәйәгәта, уәд үе хәдзармәт шауынме не фәни, фәләе «иыллаууыл әмәе, хәстон адәмәй җәфсады размәе фынлаг чи рацыд, уылонимә бапу».

Акайы номхәссәнни стыр кард әнәхүән комбәстү уымәй дардәр никәй бол уыд сласын: «Бега чысыл ахбульды кодта, стәй карды кәрдизәмьл дзыхы пур фәхәңпид галиу күүхәй, рахизәй фистоныл әмтеге ғевиштайды йәхидесхъял кодта. Къуутхе фәйнәрдәм фәрцидисты, әмәе кард җәхситтәнгә степп ласта кәрдизәмәй, цырагты рухсама фергитвата әмәе ауыгъдай аззад Бегайы фидар къуухаед ноджы дардыштада үвидис. Тибәй җәмәхәсәвәджы фәстәмәе күни разделект әд хоры уәрттаге әмәе, кәй ныхмә хәңцид, уыны уырыссағ әфсады цаф хәстоныл күни сәмбәлд, уәд масти исыныл иш ныххәңцид, фәләе ма ўын тәригъед дәр кәнни: «Уәед үе Бега система ўе къуутыл әмтеге ўе бәхыт цурмәт хөрхаста. «Ай цәй салдат у, сывәллони уәз дзы күнина ис», — ахбульды кодта Бега...»² Кәнәе: «...Салдаты сывәллону сәрпүм кодта әмәе ўе счаста уәргүти цурмә».

Йәе тых әмәе әд зәрдәе, ўе бәллид әмәе ўе хъысмет иш не сты. Карды фистоныл хәңгайе кәй не ссарта йәе аздал, уйи ўе уды трагедийыл дзурагт. Уәддәр чиныгәс сәддәи зәрдәйи баззайы сығыдатуд, аудаг хәдзардарәт, адәмни уарзон ләгәй.

Дәвәцәгән әй автор уйи тыххәй идеализи кәнни. Историма гәстеге Хъолайы мәсүтмәе баҳизынц 30 хәстони,

¹ Джусойты Нафи. Фәлмән зәрдәе — тызмет ағыуды / Хурзарин, 2003. — № 84.

² Джусойты Нафи. Фылдәлты тут. — Цхинвал, 1965. — 29-30 ф.

³ Скифирон. Фылдәлты хүбисмет // Фидимүт, 1966. № 6.

— 67 ф.

жеме автор уысы хъуылдаг тынг хорз зылда, фәләе се уйй, хъебатырләрәй се равдисны тыххай, хоны җәхсәз.

Судзәе мәсүгей дәр Бегайы ишнәгәй уымән раҳизын кәнни. Дәлгәтә та судзәе мәсүгай сәхи бәндәнтыл руагытиме, Җәмәй сәрибармә сәхицән айғерсталкай фәндәл.

Бегайә дарләдәр иннаети систой әрпілтиң фындытыл, фәләе уымән дәр дарл алидын нәе бантыст... парды. Йәе уды фәндион бин сәххәст колта әрмәст Нади. Иннае хъайтаргай йәе автор, историйы күлдү, уымән дарләдәр алидын колта.

Фәләе уйй истори зыгъуммә кәнни нәу. Уырысы жәфсады 1500-йы бәстес 2000-ынде, 3000-ы күн схудытай. Бегаите 6-әйн нәе, фәләе 2-йәе 2000-ынде, 3000-ы күн схудытай. Авторы фангази жеме историмә йәе ахастыл дзурагт. У. Фыс-сәг историон факттар на, фәләе царл жөвдиси. Емән нәе ив-гүүдүн уылы дүлжы парл Чеселгәтмын трагедийе бестон ный кәнни Нади. Бәстен жеме алъварсонәй.

Уылы зын хәс сәххәст кәннины йәе фарсмә ләууынц фылдар йәхси сәфәлистигә, йәе бирәе алъхузыон хъайтаргә. Суганд дэзы нәе ферох, Нарты калдыхытга йәе аивадәй чи ре-сугд кәнни, уылы Атгәмәзау, Чеселгәт сәхи зарәттәнгәт раттын. Уый у цардәгеллон, хъэддизет, зараг ләешпү Хъян-дил. Романы иннеге хъайтаргәй никәимә хәципе кәнни йәе улькоңд. Гүзәләртү Азже дэзы уымген зәгъы, уаңмысы иннае хъайтаргәтимә абаргәй: «Более привлекатель из них Кан-дил. Где появляется он, там слышны песни, смех, веселый разговор. Не зря его Ака назвал «рухсы Хъяндил» – «светячок». Как Нарт Аламаз, он великолепно играет на свирели, музыка для него является светом, счастьем его жизни. «Мәнен мәнне аны уадынлз, аны фәндеръ аәмәе зарән хъәләгесты маे парл сәнад уылзән: хәргә ма кәндиңиң, күстә, нуазгә, фәләе цәрғә – нал. Афтәе у мае амонди!».¹

Фәләе, амондәй стырләр амонд күлд ис, афтәе жәнамон-дзинадәй стырләр аенамондизинал вәйим. Хъяндилен келд жәмтәй йәе парл йәхси фәндигат наә, уәделәр бил әрпидл иуул стырләр фыл – исынн бин йәе сәрибар. Хуыңдаус-конд аләймадык бахбуыл йәе уадынлз жеме йәе фәндеръ бәстеси хәләнгерзгәтә райбыны сәр. Йәе цыбыр парл зарәгән чи нывонд көлтә, уый бахбуыл ис тут ныккалын, марын. Җәмәй адаймаг уымә әрпәсүа, уый тыххай йәе уды

биргә алъхузыон хъуылдигәтә фәрасәнд-бассенд кәнниң се кәрәздий. Емән се цүх нәу Хъяндил.

Се равдисынен авторы фәххөсуы йәе хъайтаргы удмае арф ныккәссин, йәхси уды психологии дзы нывәрүн. Емән уый бапи Надиини бон. Хъяндил руадал арф психологон фәлгөни.

Фыссаджык прототипте агурагт дарләмә шеүүин нәе хъуылдис. Енгечадынз, генәфәндир парл пардыл чи нәе нынадта, стәй, гъәйттү күн фәрпид Фылдыбастәй сәрвәлтая, уәдел йәе раттәг аләмә сәрвәлтая хәләнгәрз чи райста, йәе уд сын нынвондән чи хаста, ахәм шевиттонтеге йин пърус нае убыдис. Фылдаттәй нын баззад – зарәт нәем йәе зәрдәйи фәндиагникуы айтыгыта йәе тәхән базыртгә. Поэтен йәхси запгда:

*Салас... Уоды фәедисон.
Салу төрткесай, ризы.
Зарәг.. Дүлжы нынбад хәләтс.
Кародзесф зердәсай,
Ойдә...*

*Зарәг, чы кәенис?
Иту уыс.м.,
мердәзигойай,*

төмөнис.

*Иннае уыс.м.,
сайдар актерай,*

сөнебары хұдис?

*– Аз, ирон зарәг,
нәе хастон мае сәрмә,*

нәе хәссын,

Рағот хәседломай,

мет зәрдәе

искеї раз қодлон.

*Айнаеджы тиғзай,
нұлғауырени кәлемен наәй,
ахәм.*¹

*Гүе, фәләе
жәстеси бин,
болжағиыт схәсай –
шессоне...*

«Жәстеси бин, бомбәйи схьисау – шессон...» – уйй ирон зарәт жеме зарәттәнәджык хысметтү. Афтәе райдылга йәе амонд Къостайы Хъубыбадыйән дәр. Уәдел дэзы күлд аир-вәзтанд Хъяндил?

Йәе улыкоңд ын бар нәе дәгтү хәләнгәрз райбынган. Нәе йәе фәндигат тут ныккалын, фәләе йәе фәндәттәе йәхси

¹ Газдарова А. История и современность в художественной интерпретации Нади Джуссойты. – Владикавказ, 2002. – 44 ф.

бар не сты Скифироны загъдау: «Поэт тохбәйлон, түгмөн-
даг никүү вәййы, фәләе сәрбахбуыды заман йәе фәстаг
ләвар ракәни парл әмәе дунейен – йәе улы парл сын уай-
тагъд сә сәрвәлтау нывондән әрхәссы».¹

Нә аив литературағайы бире ис ахам поэтке – Токаты
Алихан, Калоты Хазби, Коңыспалы Мухарбет... Ермәст Фы-
лыбестәйи хәстү нәе Райуырән бәстәйи тыххәй сә сәргәе
нывондән әрхастой 60 жөвзөнт ирон фыс-сегәй фылдәрәй.
Кәйдәртү сә Нафи зытла ләгәй-ләгәй. Йәе рагбонты хә-
ләртә уылдысты. Сә фыпшаг поэтикон фәлваренте мы-
хубрәй дәр на фелтой.

Дзырл дәр ыл най, Нафийи фәндидә зәви нәе, үәлдәр,
аивады күсәтма, уымәе йәе зынгхуист әмисисонтәм иә уарзет
ахызт Хәбендилмә. Йәе фәлтонц ахәм психология, поэти-
кон, рұхс уымән рауд. Раст цыма цыральба судзате кәнен.

Нафи кәд йәе хәйтарлы фәлтонцате бәрл дзырләгей
жәверы чынгыкәсәлдәй раз, үәлдәр уылды фәлтонцате фә-
рәзынц кәроронмә уыхъҗәдәй уа, психологон әгъдауәй.
Афтә у Хъәндилы фәлтонц дәр. Аив дзырдә күйд арға-
сы, уый иуул хузылдер разыны, ахәстү зарәт күй ныкка-
ныңц, үәед. Автор хорз зоны, зарәген мәлән най, уымән
зәйтү: «Абоны хузызән никүү зарыл Хъәндил йәе шәрән-
бонты. Зарәт тахт, аләемы зәрдәттіл йәе базырге хоста әмәе
стәй пәррәст – Кьюармә, Кьюарәй – Леуахимә, Палтай
райдайтәнма, хәхтәм, нәхимә!»²

Нарифийи романы фәлтонитыл бире дзуруән ис. Кәд хохы
фаҳсей ракъахәзгәндижыты аңғас сты, үәлдәр сәе кә-
рәлзи ниңәмәй фәлхат кәнинц, алчидар сәе у ѹәхи хуы-
зән, әмәе сәе хорздинад ис уым. Уымән әмәе сәе ныв кәнни
уарзәгей.

Йәе улы хәрарм, йәе улы уарзт сыйтоймәгты фәлтонитәй
иуул фылдәр нывәрдта Темлайы зәрдәйи. Ёлдаг бакас-
тәй бире шәмәйдәртү у типон ирон сыйтоймаг: «Саулатъ,
уадулжын, стыр тар шәстүтә бәзджын къәлгес аерғуыты
бынгәй цәүүлдәр цин кәнинц. Фындыз базырге – тәнег,
цимә сәе хур иннәрдәм хизы, фестивәл фестивәл кәнинц.
Бәзджын, гәзәмә фәлдәхт былтеге цыма чысыл барәсүйи-
сты. Күү фертом кәнинц, күү та амберзының, нархоры
нәмәгүйтәу, әмхүзыон фидар даендәгты»,³ фәлле уыхъж-

дәй һәңгәг ирон сыйтоймаджы этикт кәй у, ууыл дызәрдиг
кәнин нәе хъеуы. Уый йәе уарзт йәе зәрдәйи күйд амары,
сұант Солтан әмәе Уардиссен жәсаны адаймак күйд ныл-
ләгууы, йәе уды рисән күйд быхыс: «Еломыгәй судз дәхи-
мидәг. Нолжы йын хаттег нылләүү. Дәхи күбүхәй да фән-
дәтгә хәгән», – уый диссан у.

Сәр күү баҳхбуыд, үәл нә бамбәхст аәром хәстәй,
хәпәнгарз райсынней дәр.

Фыссаг иуухуыз он арахсы жәверциәг әмәе жәшәрциәг
фәлтонитте аразынмә. Елпіперциәг фәлтониты комкоммә
не 'шпары чынгыкәсәлдәй шәстү, фәлжә йын үе уәнгиты
жәверд, йәе шәстәнис, йәе хъәлгесүүгәй жәнәфәхжатте нае
цилдәр кәлгәнтә.

Калманы – хин әмәе жәзәстом, калмау сүсегәй чи хәңцы,
ахәм алаймаджы менә күйд аныв колта: «Калманыл жәриис
сәлд азәй фылдәр цеуы, Ақайы үәлелей фәбады фынтыл,
фәлле дзы иуурс дәр нәма ис. Хәбүздэлхъхъ цәстомыл –
тәнег заньтә, тәнег фындиц стемхүүни рихиты астәу,
пүркәу, тәрүад әмәе былты сәрмәт фәгүубиыр. Рихиты ас-
тәу әнгүүлдәбәр коса әрхаста, раст сәрдигон хуысъкъ ада-
гау. Иу җәхтә каст фәкодта чысыл цәрх шәстүтәй Хъы-
рыммә...»,¹ стәй разыныңц, уыдётты – йәе конды аууон цы
желтаг зәрдә шәмәе пас марг әмбәхаст ис, йәе слытганинаг
жәздәкү тыххәй күйд ныккалы аәфсымәр әфсымәр тут.

Романы хәйтарләй критиктен иуул стырдәр ныхас
расайдта уырыссаң салдат Аләдҗы (Олег Орловы) фәлтони.
Аләкәмә дәр диссан фәкәссы, домбай Бега Тибы кәй ныхме
хәңцил, уылды цәф, әрдектмард хәстони стыр фылдәбәт-
тимә күйд әрхаста сәхимә. Күйнине йын аскыуылда йәе ул?
Поджы йәе күү сләбәх кодта, үәл үәй ауағла йәхижүт-
тәм... Елма сәм Аләт фәззид сәе зын рәстегеджы. Сәмә тох
кәнни, цы әффадимә сәм фәззидис, уылтоны ныхмә. Йәе
сәр нывондән әрхәссы Чеселтгомы сәрибарыл.

Скифирон әмабони КЛВ-йы – Гадзахадон әласәзина-

¹ Скифирон. Фылдәтти хысынмет // Фидиүгө, 1966. – №6.

² Джусойты Нафи. Фылдәтти тут. – Цхинвал, 1965. –

311 ф.

Уый дәр уым, 20–21 ф.

уий ахсджаиг, фәлгә тагъд азымтәндҗыгә фәуыт, Кәнгә Бегаитгәй күйд ници һөрхүүды кодга: «Фыбылы-зэй цынә ис... Чи зоны нәм ады уырыссаджы фәедысмудат гәрбарьистой...».¹

Цыбырыздыргәй, Бегайы тагъд азымтәндҗыгә фәуыт, дәенис – Аләтмәц цәүвилнә балжигул кодтой, уәд та йәм аразгә маңзал. Фылдәр дзы пайды цәуы драматургии, фәлде иннег жанртген дәр жәнгәтгөн нәу. Араэт вәййи авторы фәендонгәй аемә реалон джипши гәвәрүн нәе фәкомы.

Ахәм шауте кәд Кавказы хәсттыи шу аемә дыууг хатты не рыйд, уәддәр нәе ады фәлгопи биретген кәмдәртү тыхарзты ад фәкенни. Уымгән және ўәт фәбәрәм нәхи улыхъәдәй. Афғәмәй та Аләт Уәнәхин, сылғаңзәрдә ти-пон уырыссаг. Аразы, раст аәм күйд кәссы, афтә. Стәй цымас әрмәст ираети сәриарыл тох кәнү? Еңгә уәд әрмәст арғиерту цәмән ахссы? Йә күхү цәмәннәгә тасы ўәхи хуби-зән салдәттәм? Нафийән Аләдҗы фәрди ўәт бон бапи равлисын, паддах аемә ўәт хұзаттәгә нәе мәгуыр адәмән. Кәй прәгъдын колтой сәхи хұзын тәригъеддәг адәмән. Бега ўын боны рухсәт ўәт күннәгән уылдән... Фәлгә күйд тәнтүхәт у, удысмат дзы күүнә ис, жени сын сәе гүйбын дәр не 'фасадын салдәттән'.

Уыдатта, жәлдәтәм цагбары цәстәй кәссын, баэрзонд быннаети чи бады, уылоннән сәе ульхъәдә сты, аәмә ўәт Нади

фенни колта аивадон жеттулауей. Уымгән виң бирә фәххүис ѝе рымысгә хбайтар Аләдҗы фәлгопи. Ёмә кәд литературон критикемә әрдзон нәе кәссы, кәд историион ултоймәттәм нае хауы, уәддәр ыл ады историон уашмысы стыр хәс ис, фәлде Аләдҗы тәннег уәнгтеге нәе фәцүдүнп, ўәт хұрысмет виң цы амондсхай колта, уици уәзүм бын Йә Хұштауы раптә дзур ўәт бол бапис кәрорнәх ахссын. Стей ўәт ахасты, лағен күйд жембәлә, афтә. Аләдҗы хұзызтеге та цәнден хәстты нәе дүдкүүдисти кәд салдәттә.

Фәлгә, истори күйд зөттү, афтәмәй стыр, тыхджын адаем уәтвәйгә, цәүүлнә сахуыр стәм нае кәрәзәйил хәс-цин, нае фыбыны нәе кәрәзәйи фарсмәе баләууын?

Ады ахсджаиг проблема дәр нае айрох фыссәгәй. Ёмә күйд хұуамә ахызтаид ўәт иувәрстү, истори дәр ыл йәе цәст күү һөрәвәрлә, уәд. Истори зәгъы: «Экспедиция Реннекампфа вызала тревогу в Северной Осетии. Во избежание подобных акций против северо-осетинских обществ их представители побывали у Реннекампфа, заверив его в верноподданности северных осетин России».¹

Убыны хбүйдат Нафи романы рахаста аивадон хұзызы, јәмә ўәт ныккәрзы чинликәсәдҗы зәрдә. Ныккәрзы Ѻәм, тархъусы беркъатау, сәе кәрәзәйил чи нае хәпци, уипцы адәмән фидән кәй нәй, уйй азарәй. Еңгәхъән адәм цы, Чеселгәй дәр алти ўәхи къасы тигъәй хәпци. Ёмә домбай кәд сырғы паддах у, уәддәр сәй гиен-бал фәкае-ни лизиная. Байы йын ўәт амәттә.

Уынгәджы бон Хұбуирманы зонд, Хұбуирманы хұзызтәгә хъезуынл, «Хұбуирман жәзүх хәттәннә хәстиди, цеутегард кодта», алышыр зоны развеңтбау. Иунгәт күү баззадысты, уәд Бегайән әргөм кәнүн ўәт хұбылы: «Бега, бирәйәе цы кәнүс? Тых сыл нае фәуыдистәм... Калы мәләт – нае нысан. Афта күйд нае зәгъой: Ирыстоны лағ нал ис, цагбары къәләт равзәрстәй мәләттә раз.

Әндәр сын нәе бон нәни бауыздән. Уымгән та бирәе нае хъезуы, дыууг дәр фаг у...»³.

Уыдон сәдәт хәбабатыр адәмәдҗы, ўәт дзылгәй фәр-ни јәмә фарнан чи цәрү, ахәм ләдҗы хұуылдыгә сты. Иси бакендер – нырықкон хұуылдыгә. Фәлгә мәе бон у фидарәй зәттүн: зондажын хұуылды кәдүккәнәндәи уәд, алы дутыл дәр фидуы. «Фыдәлтү түт» хәбабатыр фәлгопи түх нау, фәлгә сәе Тьотьоты Хұбуирманы фәззында ноджы рафидаян, нырухс кәнү. Инна хбайтарға сәе уәзүүтә жәмә сәе сәртти кал хбаххъәннән, Хұбуирман – ирон лә-дҗы ном јәмә Ирыстоны фарн. Баэрзондәй уымгән зыны. Баэрзонд мард уымгән ақодта. Баэрзондирл уымгән бázзад.

Әмткай райстайгә, Джусойты Нафийи роман «Фыдәлтү түт» цы аивтә ислынц баэрзонд, уыдон бирәе сты: композицион араэт, идея, фәлгопиц, автор және хбайтарғы жәзвәл, афтә. Аләдҗы хұзызтеге та цәнден хәстты нәе дүннүйттә, фольклор аәмә ивтүүмдә экскүрстә... Адәймагмә

¹ История Северо-Осетинской АССР. Т. 1. – Владикавказ, 1987.

– 228 ф.

² Пәкүситеты Нафи. Фыдәлтү түт. – Шхинвал, 1965. – 279–280 ф.

³ Уый дәр уым, 245 ф.

дзы хұмытет, армывәрдау чи зыны, уыдан дәр, ләембынег аәржастай, свәййини, нылхұбыды көнниң қауыл әмбаплы, ахем хабартға. Сәйраджы сәйраг та – Надиры Фылтшаг роман «Фылдаты түг»-дәй фенем, түг әңгәт кәй не мәйиы, әмде уый рарғом кәнның сәрвәттау фыссаг зәрдебин, удуалдаи фәллой кәй баколта, уый тыххәй, уалмыс күйдәр рухс фелта, ағтае йәе автор ирон айв литературағай хұзылаер прозалкты әхсән фидарәй аәрлахста зынға быннат.

Фалә «Фылдаты түг»-ы әнтыст әрмәст уубыл нае фәпсис. «Фылдаты түт»-дәй ирон прозе размә ақодта ахъаззат къахдәзф – уый у ирон историин романы райдайғен әмде йәе фәдил расайдыга бире әндәр аивадон-историон уадыстыре.

3. Цардивени саләсес

Карсәттән азты хұзын сты цардиваен дүлте. Адәйматы әңгәттән сағасы. Фәхәссының әй алхұзын сәнгидәр – әрхәндег бонға. Фәлә күтирихонған сәрү къәрциләр – зонды хос. Ермәст, адәймәг хұяамде пайда кәнниң фәраза йәе фадаеттей. «У фадат – аразәг!...»¹

Нудәсәм генусы фынсағ әрдәжды зынғағ франдағ критик Шарль-Огюстен Сент-Бев хұмытәдәжды нае дырдта, Виктор Гюгоны романы тыххәй ныхас кәнгәйе: «Жанр романа юности не свойствен. Каковы бы ни были его форма, вдохновившие его мысли, его замысел, он всегда предполагает относительно глубокое проникновение в мир и в жизнь. А ведь в юном возрасте мир является нам в каком-то ослепительном беспорядке, жизнь еще предстаёт нашем взорам в виде некой волнистой башни с ярко сверкающими гранями, а люди, встречаенные по пути, кажутся либо очень хорошиими, либо очень дурными, либо отвратительными, либо величими. Как же описать их, вернувшись домой? – Стой цех-гер алық кодта: – Нет, писать роман – не занятие для молодого человека». Йәе хұзынды уыл фидар, стәй – раст. Зәрдәттыл жеппәнделдүх цы рәзинекте фәдис кәнниң: «Сәбон күвид у үйібәріл иу ран бадын?» – Уылонды бон бауырдаенис йәе уылхәд виң рарғом кәнниң?

Амәе, жәнәдәр, гұрыхастықын уалмыс, чиниджы пәс-тәй кәсстәгіс, күлд әмбәлә, ағтае нае афысдзынға. Ам фыс-сәджды күрдиатимә хъеуы фидар уй, сығылдег зонд әмде царды фәлтәрдізинал. Уылон күнінә уой, уәед дәе хұбуылтыға ныс-сүйтеге уылзисты әвзәр көрлиkerдәжды хұбылмацай.

Гұрыхастықын уалмыс ныффиқсыны тыххәй рухс болтимә зонниң хъеуы парды тақъон-макъон фәндігеге, цәх-гер әмде талынг фрезиләнте, бәрзонд, сәрсөрғен ахаугенге. Адәймәг сә әрмәст уынға нә фәккены, фәлә сә хатын хъеуы удеі.

Роман роман У. Шарл дызы үәрәхәй әвлисын әмбәлә. Дәвзорн та цардән йәе тәндижиты шәуы. Фәлә дидинәт-деки, хъендеңзег, ресүттә уадзәжды фәстте тәвд әмде күистурзаг сәрдән әннарбалалуға күнд піс ис, ағтае әвзонгаден жәнгераивгә нәй цардмәг ләмбынға кесінни, алшеман дәр бәстон халдәзтә аразыны, әхсәвәй-бонней жәнеруләрғәйе фылдебон кәнниң рәстәгей.

Фыссаген уед әнәмәнг әршәуы, романта, цард йәе шәт цинге әмде мәстүстимә әвдьист кәм фәпсеси, ахем үәрәх гұрыхастықын уалмыстә фәлдисыны кар – ләгаяу – 134–135 ф.

Кәй зәттын әй хъеуы, бире ңылдарге ис аәрхұбыды-гәнән. Уәлдайдәр, адәймагән йәе фантази күсә, уәд. Емәе әвзонг адәймаг фылдәр йәе сәнгиты базыртыл фәтәхы. Цәмәй дәе хайтары зәрдәйи әрфытәм нылкәсай, йәе улыхъеды сусат әввәрәнте әйн әнәхъвәнәй рахәссай адәмәр рәєтмә, әе цинағ, әе кәүннәг әмбәхест дзүринәттән бин рухс фенниң кәнай, уый тыххәй хъеуы бадт зонд. Емәе раст зәтты Нади әе лирикон хайтары номәй:

Поэти!. Ыстыр ном у, үәззазу,
Фәләвәд ләгалие нау лымен.
Ләтепу ма, үалдызығы хәзәз,
Ныласәй масе у, фәләмен.

сыны кар. Джусойты Нрафи иаэ иу гэмдзегваг «Хәрәдкы бонтгә» йың цәйяу зәгъбы.

*Мәмәреңстеги хөңбы, нағылдахады, –
Ис сәм читтеге сөмег тәхтад!
Нәе, аз жауызып нае әңбен, уйи – фәрәндадар
Аны, мәе зәххагып аз әңбен хүрьяд!*

О, же хареджы бомже толын.
О, же хареджы күсіп калын.
О, хүнисеүтіндер күсіп таң зондай
Раджы ферох жасаң калуын!

*Золын учи дэр – тылдожын у расистлер
Бардожын, гарзеджын асман көзинных!
У лаекъя цард та шу бон гермасстдер
Фале уызы бол у дүгүл тых!*

Уысек зилле, сымтай, же фәсстие –
Каэд түхсөннид, сырдау, же жард!..
Кародай, мәденим – аелбасстие,
Тоның болжаны ресстәндәкү ард!

тәңгас. Йәе фылқыл уалымыстәй йын базылдый йәе ирдәмәе нуардлын курдият, земәе йыл жәргөвәрлтой сә шест. Айва ды күсеген йәе алы ног уалымысме адәм бәрәгбоны жәрдыш дау күбы 'нхъжамә кәсой, уәед убый аманд. У. Емәе Нафи йәе удуәлдай күистимә ахам цини бонтә – йәе бирәе чинигү кәсльжыған бәрәгбонта хәссән рәстәждығате – цүс нәж батыла. Уәлдайдәр, йәе ләгау ләджы карәй фәстәмәе – йәе «романтә фыссән» карәй фәстәмә.

Алгаң-шу са – нә ирон нымадыг гәсгә – рәстмә чи-
ныг руҳсәттә раудзын наем хи уәлхәдәй баҳус кәнниау-
кәм у, уым ағтә фылдириг жөнхәлмә кәссын дәр нә ба-
хуыд.

Иә фынцаг роман «Оыдзелты түг» имә рухс фреда әхсанадон райдиантыл, — ома әнне гонорарей, — иә дыккан романы фынцаг хай «Пардивен». Мыхуыр әсрүйд, күйдема загытам, афгамәй иә новелләтү циклтеге «Бәләңдоны салгъасте» җемә «Ерпидитен та ногәй» имә иу чиниджы. Уйый разма жиранл «Фидиүгеджы» та мыхуир уыл «Зәхх — на парды хос», зәгъгә, ахәм сөргөндимә.

хидән, цәстыхаадгә чынгый – «Дыгуудес цәфөр иу пәфөры хүбзән». Убы́ тыххәй үалымыны нысан нишы ис, фәләе чынгы компомма дарлдаәр кәнны ушаш «Пардиваенъ».

Фыңғат романы, дыккаг дәрәг райданы поэтикон «Ныс-туан»-жәй, сәргәмәст ритмикон прозәйге фыстгей. Стәй «Фы-дасты туу»-ы кәд ныстуан «Егломыг зарәт» фыңдасты номәй жа-кәстәртгем шауы, уәед ам та «Ныстуан» у авторы номәй жа-адемма. Фәләе үүждәр, сәе афыстгей, сәе равәрдәй, сәе хба-ләссыулагай мыслын кәнниң сәе кәрәдзий.

— Пермәсст, ىрбылдашы ғырдайлал сағ түхәннәгә сәмәт түлвик-
калд ма ферох кәенның мәңгүлдеги түрдөлдөлтүрүлгөннөң күннөң
кагызынаны та авторы катай У. фәрләттери салғасстан, мес-
тыйгэ, шинтэ зарәт кей уромы уәлгәеүил, афтармай нәе фы-
дәгелү зарынмә кей никүл сөвдәлд. «Дэйвирды күәдзәй кар-
ды фистонмә — дә фәллал күхүй айст, сабийн авләнәй
топты кәсепнәе — дә гүйцэтгэш пасты рухс, фәлдиссәй фә-
лисы 'хсан — дә 'наңцой улаәфт. Зарынмә дә не 'вдәл,
таурағытыл нәе уылтгэ, мәе уарzon фыдәл.

Искуысадай-искуыдым мәңгүлдеги хөгөрзегау сыхбуист дә риүүй
дээвирды фәдэллэл зарәдэл эзеллант. Фәлдиссәй фаста-иу дә
хәстгэ мардлыл улынгат зөөрдәйгэ ныззарылтгэ. Кәүүн дәм
худинаң каст, фәлгэ уый дәр хъарәт уыл, ахсон зәрдәйи
хварг.

шает топты кассан куы нал жөнжест, дә зәнг дә фәлисмә күві нал хаста, уәд-иу жерымысыдтә дә царды таурағытта хәссин, фәләе фәлгтерәй фәлгтерәй рох көлтой, кей жәндеудиң зердил дарынма». ¹

Неме, авторы хъувьдыме гесте, нэе фыдаётсе цы чи-
нгытме бәлльдысты, ўа къух кардгей кәмтэ нэе равдгел,
уий ссардгам мах генусты фәстг. Хәссәм ўай, калы тыры-
сайау, земе, фыдаётгем сидгә, бәллы: «Уа, тәхуды, земтэ
дый нае бон күы бауид жетъдау раттын! Дае фарн, нэе фы-
даётты фарн күы базониккам раххессын адәмь рәгтмә земтэ
йае нэе абоны хорз номимт күы ныуадзиккам уәллауыл нэе
фәстг!»

Күйд уынәм, афтәмәй автор йае разы стыр хәс зәре-
вәрдта. «Фыдаётты тут» фысгайе цы баерндинад райста,
уымгай алы уацмысы йае хәс бире стырдар у. Фынагро-
маны әрмәст иу комбасты – Чеселтү пард, земе, 1830-жыл
азы уырысы жәфсады ныхмә күйд схәцьдисты, уйй жөнди-
сы, ам та нэе фыдаётты фарн хъумәг раххесса «адәмь

¹ Джусойты Нафи. Цардивены. — Цхинвал, 1965. — 5 ф.

рэгъма зэмж ёхе нэе абоны хорз номмэ» ныуудлаа нэе фэстэ.

Хүрэгтөм уу автор ёсэе Фынага роману айвь уиймысгэн дээр райстсаг тарон цард. Фынага хайы — ёсэе сэйраг хбайтар Барձинли тох царды, фарны сэерсл; ёсэе цин, ёсэе масти, ёсэе руух бэлгилгэе.

Ие рваделле Пелхъ ямæ ие хæз æфсымæрæи раджы альгыдис хъеуай хибар рамæ. Хызга сæ йæхи, уымæн земæ Пелхима сæ дон наэ рæсуг кодга. Наэ иу ныбарста сæ иу дæр, сæ юнæ дæр, амæ та-иу, күнд рауд, хæйрæт йæ зонæг, фæлæ Пелхъæт рапыд тут. Ямæ ныр наэ уæзгуытæ зæвонгæт нæ фырданы сыхæттен зайнин, фæлæ уæд, лæджы тут пы зæххы гæпшæл сүймæл кæна, уый лæджы аргь уыдис. Гуджы фидлонæн – зæхх, земæ Бардин уыдта, йæ зæххы гæпшæлга радгай күнд исхыдисты тулжы ныхмæ – лæвæргæлæ сæ Пелхъ земæ йе 'фсымæрæн. Енæ зæхх та пæрæн нæй. Йæхи сæ уымæн айста.

Фөлә та – ног бөлгөх. Ағсымәртән сәе иуыл хин
әмәе кәмәндөр Сауләдкү ғевзаттәй кәд әрдау колтой но-
дкылдег Барздинны хұмын геппегіттәй иуыл – нә фылғен,
дам, ағлахад.

Таңхалыңң үштөсөмүлү күнди раидылда түш көспүн, уәддеи фәстеме закъон дегер йе фарс у. Фәлә тут алыхаит закъоны хаххыл нә комы. Хүйидаг ғенетүпкалд нә ахилген. Бардзин ахестомыг бахаудис, йе фырт Бибо та йе хәзәрәй, пәмәй йе ма' риахсай, уый тыххәй лидзинат фәци. Алдаймаг фылдабеттан гүйрдү. Зиноң цы уылдис, уый нае абор ферох вайыны. Тут та йаҳион кәнүн. Ёрвал уәддер жервал у, және та бағылдытой.

«Дыуудаес цәффи иу цәффи хүзән»ы автор җөлдиси, Ирыстонма 1905–1907-аәм азты революцийи пәлхъытке күйдөрхөштө сты, уйй. Уаптыйсы ныстуаны афтәк кәй зәгъы, ома дә фәлләд къухы айст җермәстидәр «лзызыры къәдзей карды фистонма» уйдис, «сабийы авдәнәй топы кәсәнмә – де' гүйсәт шәсты рух, фәдисәй фәдисы 'хән – де' нәнәйүү үләф», – уйй бынтоң бергәй разында ам. Уаптыйсы хъбайтарғас сә хәдзәргүү хульдигате, сә кусинатте иуыл кәнниң талф-тулфәй – нае сә 'вәллы, тохмә сә фәхъеуы цәүйн.

Зәрдә фәдъыназы йәхимидағ, фәриссы ағомыг рым-
тәй, Бардин, уәд та мә адзал ссаңғон, зәтъга, йә кәс-

тәр ләпшы ғарсатын алыша хәдзарон күстүтгө күү фәэмонаны, уыңцы бынга кәсгэй.

Фалгэ уый, мыйаг, тэлпүл нэу. Нээ, Барձин лягатуу хөлдэгүү, лягтэгэй наэ тэрсы. Уаед җэм, арсими хъябасгай фајлэ зоны – тыхи дут у, адгэймамж яе адзал яе къехты бынгай дээр фэзийндэгис. Ийг фырт та нырма саби у. Нэма зоны царды ад. Нэма сахуур лялджы Уяаэзау күстистылыг, үемжэйн тэрийгээд кәнэн – гевэлтэргэдэй ѹёмкуы рхайой, кәмжэ стем кәлдэл фарсэй хъяулы гевнаалын, уый күнгэ зона, уаед цы кэндэгэнис?

Лялджы хастгай хасты жэсэн сүлафыны бон куы фра-вэййи, уаед ѹёс фыргтмэ чи җенхэглмэ кәссы, улсы Улхэргт-

тыл жынан пайдагъ кәнүн развлечь.
Удивляясь же, я же кубуктам жемчигенгэ, уедлэр

сән әмәе йәзәххы гәпшәлъял кәм уыдис әңдегъ, йә арм — дзывиры хъәл әмәе карды фистоныл, уым күйд ссарда-
ид, күйд ныуугъяид йә парды чынг? “”

А́ма Нафи жәрәвнәлді, иш фыдаелті, Хаджеты (иіш дәнгөтібадын ағымы) курматұлын ирон поэт Таймура́з фәсномытқан Халжеты мыттағ ғенәнхъяләлдікі нәрдістің (шоғыры) цәвиттонәй, XX-әм жүнусы райдайғаны дүтиген күн уйдис, үгед нағ фыдаелты царл құбыл ишта, үйір равлисынмә.

Райса ибын ие зындар расстеджыгай иу – таеккэ Цар-
дивэн: иүгэй – гэххэгт намыслыл куы райдыгта тых кэ-
нын; иннэгэй – иүгэгон тох гэхсэнадон тохмэ куы хызт,
раст уыцы рэстаг.

Адәмән кәл се 'фхәрдьбының мәндең сток
кәнның сәе зәрдәмете цәүү, уәед сә тәххәттө хұбылдағ та
катаій әгфтауы. Ҳәауы хистегер, күрыхон зәронд Дзин-
дзол уаптысы фыңғар хайы афтә уымән хұбылығте кәнни
— «Фессағт адәмь 'гъдау: хистегер нал ис, кәстегер нал ис,
жәгъдау және фәтк ингә ахәм... Уәе, Ҳұлыңау, бирә мә ма-
уал фәкесин кән алды жәнәраст дүнемә. Ҳәрам рәстәзинады
абырста, гәххәтт намысыл фәтых, фәллой ләгдзинад йә
быны скотга.. Афтәмәй цәрән нәй...».¹

Алма цеуы аенусмэ тох раастдзинады, лэгдзинады сарапонд. Цәмәй алдаймаг йә асы җембәрд сләууынән уа. Цәмәй хбәздыг гәрзыгэ ма уаза мәтууры рагчай. Фаттэ пард иу ләджи зондай аразгэ нәу. Парды палх

¹ Джусойты Нафи. Царливены. – Цхинвал, 1965. – 81 ф.

тулы йәхіи әнамбәрст, хивәнд фәткәмә гәсгә. Тәрігъадә никәмән кәнен. Уымән гәстгә ивы дуг сындағатай, йәе дәрзет арм уадзы сәрибауарз, рәстәздиналыш марл адәмым.

Сә пард ивы йәхіи гали фәндонмә гәстгә.

Мәнә Күлзан – Пелхы қастәр әфсәмәр, Күзузы бүг-

хаст хәбәбул–әрваздахт империалистон ҳәстәй сәрәгасәй.

Ахәм ҳәстәй ма дә сәр әрхәсс, уый диссаң қастис алқамәт дәр. Хъевбәстәм дәр. Сәхимә дәр. Күлзаннан йәхимә дәр. Емә йын күвіл скоттой: «Күвіл – цини хъуыдлаг, фәләе ниши уадиссан шин ис Күлзаны күвілды.

Ноңт дэзи ис, хәрд дэзи ис, Уастырджиий зарәг фәләргәт кәнен фынгыл, фәләе ниши ахады: уайтагъд ны-хәсты бын фәнгейни. Ници йәем тырны. Кәй рад әріцауы, уый дәр бирә феффәнгте кәнен, фәрасай-басай кәнен йәхіи, стәй әрәджиау әнәбәрь базары.

Афтә никүы уыл Ҳаджеты фынгыл фылдай фыртмә: кәнә-иу жеппиндер нағ зарылдысты, кәнә та-иу шин шин уыл, зарәт та – зарәт...».¹

Фәләе әріцид ахәм рәстәт, сә шин нал у, сә зарәт – зарәт. Уыныны, заххыл рәстәздинад нал шеуы, әмәне сыннан уйын иви сә хұбылы, сә угә, сә удыхъәд. Күлзаннан йәе тәккәе үстүрәй ҳәсты бидыры шәмән базазд йәе кын? Кәй хъањхъәдта? Җауыл тох кодта?

Бирә катайәг фарстате ғевзарынц Ҳаджеты мыттамә. Емә уыцы фарстате сты Ирыстоны фарстате. Сә мастиг зәрдәе уымән йәдзаг кәнен. Зәрдәе мастиг хұбырмә күвія, уәд ма цин қәм нывәра, зарәт кәпәй самона?

Чи сә шәмәй зоны, райсом сә Күлзаны үавәрь кәнәе фылдаң ран чи, йә кәй хәбәбул үйдзенис.

Мәнә Барлзин. Уымән дәр йәе фыргт Бибойы ҳәстәмә кәнинаг үудисты, фәләе уым нағ үудис – үымәтөн бонты пайдайы фәдиль айыл. Ныр Барлзин старст. Хъалланғен ныбаста ципшар фысы. Йәхәдзет бын сә нысьжердта йәе кәртмә әмәне йәе ныуугаңта иу азы әтмүрудыма. Ныр күләр, рәдзета уәд ақәнзисты уый дәр, әмәне йәе сағас ууыл у. Ахәм у зәронд Боргейи сағас дәр. Уыны катай йын хәрәи йәе зәрдәе – йәе иунәт бындар Зураппей әнәбәндар күү фәгүа, уәд ма йыл йә 'нусон дүнене размә хүр күвід хұумә кесә?

Фәләе арв күвіл нәрү, афтә нә шәвү. Шәмәйтарстисты романы хъайлартә, уый сә байиәфта – ҳәстәй сәрәгасай сыздәхъисты Бибо, Зурапп, Будзи... Стәй иунәт

гәй нә. Сәмәе ис иу әнәз онтә Ҳасан. Сә зәрдәтә та схастой фидәнни цин. Ис сәм ног хұбылытә, ног фәндәтә, ҳәстәти революцион зондахастыл. Ҳасан – партийи сүсег ми-нивар. Йәе ҳәс у адәмәй сырх сәдәйонтә саразын. Ин-нағтә – йә 'хұыс-гәндже: партийи үенгтә.

Емә кәд зәронд Борә фәтәрсө йәе иунәт бындарен байсәфынией, уәд Барлзин та балаууы сә фарсма. Дәгә-рыстамәй сын свайбы раздзог, – фәрхұыс бын парды фәл-тәрдзинад, – әмәе, сә күкүхы ың сәнтystыгла бафты, уыдан – Барлзини фәрпү. Уымән сәмәт уый раджы сәфәттердә зынтыл, зоны пард ийә мәнгарл фәзиләнгим.

Хасан тақыон парды фәнделгил фаг нәма аудал. Хъә-үен ағъдау кәй ис, уый нымаинаг кәй у, уувыл дызгер-дигте уымән кәнен. Адәммагән ғевзетиаг шы у, уымән виң күннә арткәнен, уәд дыл нағ баууңидзәнис.

Барлзинмә алы хъезүн фәтк нымал уый тыххәй. Фәрхәст сә кәнен әнәдләзәрдүгай. Уымән әмәе зоны, маелын кәй фәнди, фәләе йәем ләт күү шеуа, уәд хұбамә жүүгендә истеүүл. Уый наёй, уәд мәләтө ныхмәттә пәмен хұбамә шәвәра?

Афтә листтәг кәй луары алпылдәр, әмхъаеләсәй йәе уый тыххәй сәвәрләт, комбәстү старсин Ҳылланы күү рап-пәрстой, уәд уый бынаты.

Барлзин – әгәрон тых, паракат үудыхъәдү хинау, хә-лзарлзин, күистуарзаг. Адәммы сәрвәлтау тох күү бахвауы, уәд та йәхихиуыл фәсттәг фәхәжын неу йә бол. Бахтууды ра-стәджы үйн шыма алпылдәр раганау карст вәйи. Адәмән, стәй чынгылжасаң уый тыххәй у үарzon, зынтарг адәймаг. Йәе үудыхъәд, йә зонд, йә хвару уәлдай тыххәйндер фәбәрәт вәййин, хилаугай йәе күү равзарынц, уәлдәй фәсттәмә. Уәлдай дәр, пыбырыстыр әмәне хәзаххыны ныхмә удуулдай тохты. Емә кәд састьы бынаты базайынц, уәлдәр сын сә нығс амарын никәй бол бавайи. Уымән әмәне, Барлзинау, иннә хъайларты дәр автор сиңив кодта увидар, хъебатыр ҳәстонтәй. Се үенгти әнхъизы җелдег ирон түт. Емә сә уый ултам кәнен ҳәсттәдәр.

Автор йәе уаймисы нә тәрсү цыфәнди зын фәзиләнгә равдисынәт дәр. Сә уәлхализтә, сә фердәхинаг хабәртә зын ҳәссы чынгылжасылдыты размә. Фәләе ни уый тыххәй жәнад, мыйиаг, нағ кәнинц. Дәром нын сты, йәе хъайлартә тохы кәй фембылды вәййинц, уый сәйраг аххосеттә дәр. Емә хорз кәнен автор. Уый историон хұбылыдагү, историон паутен та вәййи бөрәт рапайдаңтә, бөрәт кәрәттә. Гә-дымиттәй сын нәй әмбәхсән.

Нафи йе фыццаг романнай ацы уацымсме бире хүбууд-дэгтэ цыма комкоммэ рахаста, уйайу зыны. Уэлдайдэр, сэ сюжетты равэрд, сэ райдайентэ өмж кэрэтийн, ѿе хвайтаргай бирэтийн удыхьед, сэ 'взаг...

Скифирон «Фыдэлты тут» күү 'взэрста, уэл уацымсви, взаджы тыххай бахах колта: «Хэххон зэронд адэм цы хүмээтэгтэгтэгэй фэлзуринц, «Нарты таурагтга» цы энэхин гевзагай фидауынц, уий нэг фыссэджы армажийца гэй тынг дэгбэх руадис. Джипшиугац, уыргафтийд фра-зэты бесты романы фэрстлыг жихэвзэнтэг кэнэ Чеселти

жаме Кгуыдары ирон гевзаг.

Дэзвгар идиоматэ, загълаутэ, жэмбисэндэг, цыргзонд ныхеестэ, гевзаджы алхуувыон сүсег-гертом поэтикон хэз-натэ амдзу кэнинц архайдимэ, стилистикон фазилентэ парды тых дэгтэнх хвайтаргы фэлглонитэн».¹

Зоиге 'зонин өм нийтуул аергауын. Нэлдэр сэ фреконк-ретондэг кэнинмэ хувьын. Кад искай фенда сэ бэлвирд кэнин, уэл уйци хувьыдтыг рэстцинаильг өнционгай бай-үүнэдэвни, дыгуаे романыг дэг чысыл лэмбониаг күү 'пркесса, уэд.

«Пардивэн»-ы, стэй өмткэй Джусойты Нафийи про-зэйв, генхжэл кэм нэг уай, уым дэг пэст андээзы адгемон, уэлдайдэр, хвайтарон зардгыбыл. Уий фыссэджы уды-хъедэгцэүү. Нарты күүвдэл дэг ай өнгөнүүзэн нууудэл, фэлгэгэе заргэндэхэн өрүүлэгт хувамж ма уя. Емэ, яхши заргагу, фидауынц ѵе уацмысты.

Дыккаг романы дэг «Фыдэлты тут»-ау нэй, сэргэй кэ-ромнэ амал кэуыл хувамж уыданд, ахам өнгөнүүлигэе сюжет. Сэ сюжетон астгэуустгэгэ дыгуае уацымсэн дэг бэрэгтэй разыннын, тохи силт күү фэлгэуы, уэд. Афтаг-мэй дыккаг романы уйци тохи фэндан цыма кэронмэгэе фэвэййи, цыма, автор архэг цы пардивэнүү кой кэнэ, уий не 'рьцэд. Чингжкэсэгтэн нырмар дэг уымтэн жихэвзэнтэг кэсэй ѵе 'дэг кэронмэ.

Чи зоны, ич сюжетон хахх дэг кэй нэй, авторы уий бахьгэдэргийн адарддэг кэннин - уэлдайдэр, жэгэг пардивэн, Октябрь революции нырма фэсте уйд.

Цымыдисаг у, дэзвгар рэстгэдже ѵе романы хувьзэн гуурахстжын уатмын фыссинма кэй нал жергэнхэлгэ, уий дэг. Ома дыккаг романын фыссинма кэй нал жергэнхэлгэ, уийд, уипы хувьдлай ай фактуулымын колтайд? Чи зоны. Фэлдэ

романты бесты аеруурыдлыг уацаугам. Ныррагон нал, фэлэ, нырыккон пардлыг чи дзуры, нэг зэрдэты судзаг фарстаге нын чи жиртом кэнэ, ахам уацаугам. Раств цыма ѵе цардигэвэни сатьас сфердлистиадон стерти ивэн сси. Нырыккон темэгтэй ѹин систы царды динамикэе гэвдисет.

Емэе уым бинтон ныццэхэр калдга фыссэджы стыр курдигат.

4. Симфонии адэймийн

Цардэй адэймаг ахжондзинад күүнгэ исид, уэд цэргийн никгэй фэндил, фэлгэгэе ѵе иуулт стырдэг ахжондзинад, бэллиц заххон цин күү свайын, заххон цин бэллици бэрзэндэг күү стажы. Уыдэгтэг аразын ѵе бон у жермэстдэр аивадмэ өмхийгэдэг. Джусойты Нафийи ѵе 'мэзэвгэ «Зын кары» фэеуд кэнэ, уайдээфы ад кэмэй өнкварэем, ахам өнквэрд рээнхьтэгэй:

*Мэсгүүр ѿ, чи нэ уыд ѵе царды
Үеэ та 'же иу лэстэгэж мэсэд!*

Бэллиц иунаг хатт уэлдэдэр реалон кэмэн свэйийн, ахам адэймаг ѵе хэли мэгүүр хувамжэе ма хона. Нафийи хвайтаргэе сэйфраджы бэллиц фэхжавынц ѵе тэхэн бэзьраяг алах-сынмэ, жэмэе ѵе зэгъэж мэгүүр - уипы хувьдаг сэе күүхы бадфы, адгэмы зэргэдэгэе уымтэн фэлгэуынц.

Уий өнцион нае уыдис, нэг фыссэгтэйнээжэй жанрмэ уазэлдэгээ цыд нэг, фэлгэгэе фысмын зэргэдэгэе күүд аэрбакхадзэгэф колта, уипы рэстгэдже - 60-жээ азты жэмбисы. Кад аивады кусдэгтэн сэ уүнгтэгэй кэнин биргэ бэр-цэгэй сэхиндэй араагэе сис, уэлдэдэр дэг алчи наёма зыдга, күүд жемгэлүү, афтагэе пайда кэнин.

В. Турбин Юрий Казаковы сфердлистиады тыххай күү дэзьрдга, уэд афтагэе: «Шестидесятые годы - славные годы, но в кипении тогдашних ельва ли не ежедневных лебягов, надежд, устремлений было много эклектики...»¹. Махгэн Хүйт-цау, - жервилбони кэм ис, - жервилзон дебютгэе уэлдэгэе күү загълауд, фэлгэ дээрд уипы цэгүү - баст цэргэсэй күү сэрийбэр кэнай, уэд райдайнэн нэг базырты айст фылдэр Механикон вэййи. Нафийи прозэ стихион жетдаачай нэг рэзэ, фэлгэ логикон хувьдлыгэе цэгүү. Йее уацымсви тэ-

¹ Скифирон. Фыдэлты хүснэгт // Фидиүг, 1966. № 6.

¹ Түрбин В. Юрий Казаков: человек и писатель // Казаков Юрий. Рассказы. – М., 1983. – 475 ф.

мәтгә, идейтә, хъайтарты ульхъед ын даётты биргә фылтабавзарает, хәтенты ауайәт Ирыстон йәхәдәт.

Фыссег хорз зоны Н. Чернышевский хүүдүү: «Природа и жизнь выше искусства; но искусство старается угодить нашим наклонностям, а действительность не может быть подчинена стремлению нашему видеть все в том цвете и в том порядке, какой нравится нам или соответствует нашему понятию, часто односторонним»¹, – фәләе парлыуг, парды растилзинад йәе адем, йәе фыбыластгәйи ныхмә күлү фәләүүни, уәдәл йәе уацымысты хъайтарти ма раслы дужы уипци жөнгөрастилзинад аивынмә. Емәе, искәй фәндүү дөвүү, исчи йемә разы у әви иң, уәдәлзег зердәйи уипци ныхмәлгәуд, биргә хәттүти кәд, Сервантес Дион Кихот дымгаты күүргәйттима күвид хәєцид, афтәе рауайы, уәдәлдәр уый чинигкәсджыгенү, донласт йәхү ауон күү алаңсы, уымгәй бирсе фылдег. Сәе зердегети сый гөвзэрүүн кәнни ныфс, адәймаг та ныфсег цәрү.

Нәе фыссеген йәе поэзияе йәе прозама ахем темәтегә зәрләристигә, фәләе, фидәнелү агууендигәйе, фылдалижырылаи әрбапыд, ирон хъеу кәй мәлү, ирон әвзаг, Ирыстон чи баввердта, нәе уипци уәзгүгүтгә уәзегутат кәй кәнинц, уипши темә.

Алгеймаджы зәрләйи тутгә нытгедзынти, уашау «Урсил мит» жәстегә: «Хәй?.. Кәм ис!.. Еффаңды рәбин – фондз хъәлгәнни!.. Райсом раджы сәм жөнгөрдеги ныккастгә, уәд – хүмытгәджы урс-урсил миты хъәлпәнтә. Фәләе чысыл фәстегәдер райсомы жетүүпшәджы хъәлпәнгәй фәздәлдөлгө билүүтгә сә сәргө сдарыни. Фыщаг жәнебары, сурдымәнды райдинаны уләфтияту, стәй – ревизләр, ревизләр сәмәе сәмраст ныллаууу фондз ранеей пондукы стәвдән фәздәт.

Фондз жемәе сәсдэл азы размәе, стыр хәст күү райдигта, уәлдегер ма нәм хохаг нымадәй егъяу хъеу уыд – иу жемәе сәсдэл хәдзары.

Ныр ма дзы бәрциәй фондз кләссы аззал – палды уәлдәйтгә, лыгыды уәлдәйтгә»,² – афтәе райдайы ирон нымадәй фысседжы диссаджы аив уайдыс.

Хәдзәртгә нәе, фәләе миты хъәлгәнтә, къестгә. Ениу, хәдзәрттыл нымад бөргөтә сты, фәләе «Раздегеры нымадәй

иу бинонты бәрц дәр нал сты». Ирон нымадәй та уымен зөгъян, жемәе йәе адеми «сәсдә-сәсдә, жәрдә-сәсдәтгәй» чи хынцы, уылонмә ахамтә, чи зоны, хыгъды дәр не сты, фәләе мах хүйзән мәтүүр, бәрц адәмән уый трагеди у.

Сәгүй, чысылнымәп адамтыл уипци мастьынгәр жендәвү, уылоннан мытгаджы сәфтил дүзүрт дәр кәй У, уый тыххәй, жәндера 60–70-әм азтәй ады проблемә хъеууон адәмәи ристсаг фарста уидис әмәе У. Зәрләристигәйе йыл фәздэргидта Чингиз Айтматов йәе уашауты. Афтәе Василий Белов дәр. Валентин Распутин – «Проплане с Матёрой». Ирон нывғефтил прозама йәе фыщаг ишуыл зәрләристигәлдәр жәрбахаста Джусойты Нафи. Ербахаста йәе фыщаджы-фыщаджы «Алгеймаджы мәләт»³ жәй.

Дембэргонды уацымыста цымы хүлгән теметыл фыстсты, автор сәе цымы алкәйи дәр адәмәи размә жәндәр жемәе жәрдүрингә фарстаге раҳаста, уәдәгә, сәе хъайтарты цард вәпсегтә дәр, жәсаргәрләтү, сәе көрдзи хәрхәмбәлдәй никүү скүүрүнни, фәләе сәе уәдләр иу кәнни стыр ахслажат прыдәр – райтүрән уәзегеджы көүинаг уавәрүл авторы зәркәйи рист.

Фысседжы уацымыстыл ныхастаңгәйе, Гаглоиты Владимир эмоционалоп дээрдәмә йәе 'мхиц нәе бамбәхста, афтар жәмәй зәттү: «Нафи – дәснү нывғенәт – алыварсонгай ныккаст нәе абони хохаг ләдҗы цардугатма жемә дэв федта жәвәдҗицуу стыр ивдзингелгә. Уипци ивдзингелгә стыр женүс-әнчусты царды зын уавәртә жемә тызмәт растилжытә, цардугон жетдәүттә, пайдалыгынгелгә жемә жәхсанадон ахастытә кәрәдзийл кәй ныбинонит жемә нылхынцыгы стыр, фәләе ныр абон уылон жетасай дәр кәй нылдаевдәт жемә ныскбуудтә стыр, сәе алзалы бол кәй жәрхәпти. Кәдәр ки къубумы, хи хъеуу хъысметтабон башу ис аеппет адәмәи, аеппет бәстеге, аеппет дунейи хъысметтимә. Зона-дон прогресс, царды жөвөндику шаута, жөхсөнадон фәззаджы, күлтурә, рухсад активон ағъдауай бағсарстой хохаг ләдҗы къонайы артзастмә. Сфәйлыгытой баштада къонайы зындыктаге, ныххадгы, къубумты цылдерицдәр разамантай бázзай-әпцилләр саардой, атытой, хохаг фәсивд сәе къонайы артзастмә цы рахыстай баст уыдисты, уылон, жемә сәе жәзделжыл прогрессы фәйлнауен йәе фәздәжилләр фелваста, фехста сәе дард стыр горәттәм жемә сәе уым жәндәр хъуылдәтгә, царды жәндәр сағыстыйл бадылтада».¹

¹ Чернышевский Н. Г. Сочинения в 2 т. Т. 1. – М., 1986.
– 150 ф.

² Джусяйтты Нафи. Алгеймаджы мәләт. – Шхинвал, 1976.
– 3 ф.

³ Гаглоиты Владимир. Царды зарег – уарзаты зарег // Филинг, 1977. №10. – 82 ф.

Дәмә диссаг күннә у – пин кәнни критик: «Лидзыны Бауromән сын нал ис Афтае домы растет. Дәмә афтае хъумәе уа». ¹ Йә цины сәр та у, «хәбәстү пард ыфәнди сой күбүсү күбы стула, уәлдәр йә уавәртә зын әмә күбүндәг» кәй сты, уылдаттар. Фәндәләг сәм кәй най, уәрәх зәххытә сын кәй най, уый тыххәй, затты, «раздәр хо-хат фәсивәдән сәт сағыгасстә, сә бәллилтә нарәт кәмтә», әфиджытә әмә хәхтә сәргәтә уәлдәр нә хәпциә кодтой, күбүндәг – сәт хубылы, күбүндәг – сәт парды ломантә», – зәтгәри фидаргәй.

Ахәм хъуырлытә әдәймагмәт иронион кәсвыны.² Уымән әмә уый шардан йе' длаг, йә цәстистайен хубыз у. Уылдаттар әвдишт кәм шәүин, ахәм уацмыстындате наем, хылагән, иу әмәт дыууг уымән не' рәни фыст. Бакаст равдисын гәңондәр кәй у, уый бирәтә асайы йә фәждыл, фәделә мәнг фәндалыл ләгул фәвегейни – сәт уацмысте райтурыны Мардай.

Нафи йәе уапауте «Урс-урсид мит», «Зарег дыууг хвәләсәй», «Адәймаджы мәләттә» әмәт «Зәрәнд шауаны хылыг» фәлдистәйәндеңдер фәндаларавзарста – йә хайтарпты зердәтәм ныккесин, сәт ульхәл, сәт мидуне сын рагром кәнин. Адәймаджы әнгә уышы мидхүбураджантә әмәт мидбәллилтә най бамбарән шардан, дүтән әнәмән сәхи дәр.

Фыссег хорз зоны, зондажын кәй зондай у, фәрнджынәй кәй фарнгәй цәуы, зәтгдаудын кәй ағьдауәү сси, уыцы адәм – нае фыләлтә жөвгәсәттә күбы амалой, уәлд семә ахәсдзыты нае басты фидан дәр – уымән әмәт йә, кәмән ныууадзой, уый нал ис сәт цуры. Афтаемәй семә маджың сәт уәзгүйтә. Убыл У фыссәдәкү суссәт, наелтой-маджы әтомыг хәкбурырил. Уый хорз зоны, алы адәймаг дәр, дылләйән җәхсәнмәтци фарн әмәт зөттәу бахәссы, уымәй цәрә. Нәе ирон адәмән уышы фарн әмәт ағьдау, карды комыл шауягәй, сколтой нае фыләлтә дәстай, сәдәгай әннусты. Убылон сты нае ульхәл, нае тых әмәт нае ләт-динад. Убылон фәрдиз хъездилдәр кәнәм дүне. Уышы уды хисептә күбы фесадәр, уәлд семә дүней әзылләйән җәхсән сафәм нәхи. Күбыл адәймаг – адәм кәмәй әффәрмә кәнниң, афта дәр; күбыл наци, афта дәр. Уый иу кәнән иннае налини сефәт, әрмәст нации трагеди наегу, фәлгә дәуры, аспәт адәймагады шард йәе гачы кәй най әмәт сәфти

фәндалыл кәй ләуууы, уыл. Уымә гәстә, бәстан ахъууды кәнгәйә, уәзгүйтә уәзгүгүт күбы кәнәй, уәл уый алы хъуыдигенәт адәймагән дәр хъумәе уа трагедий хъуван. Хъумәе йәм кәсә йәхши аскыбуылдаз кәнинаг фарсты хүзән.

Нафи, адәймагләзинадыл әгтомыг зарег заргәй, йә уапауты фарст әвәрә раст афта.

Исчи аңәмәнг ахъууды кәнләзенис, омау нае проблемате дунәйи проблемате күбы скъульдзаг кәнниккүй, уыл архайы? Бәргәе нае күбы хүсүсиккүй, уәл шәүүлнә. Фәлдие дуне стыр у: стыр әмәт әдльүк, ләдҗиң фәлдисмә – күбүрмә. Фыссеген йәе хайтарпты зердәуынгәннән фарстаге дүнейи проблемате стыр, уәлдәр сә скъульдзаг кәнин әрмәст сәхимәт уымән хауыны.

Йә хайтарпте та – сыгъдәт ирон туг әмәт стаг, цыфенды улмарән фылбонты дәр дың йәе сәр ници әрнүллөг кәнләзенис, цыфенды тыхы раз сәт юхши састи бинаты ници әррәвәрдәзен. Суанд мәләттә раз дәр!

Йә сәр искаемән квакхәрәвәрен күбүндүрән чи дары, – табу, Хуылау, дахилән! – ахәм адем кәй не стем, уымәй хуыздың цы ис?! Фәлдие нае генәхъен падзахады, дунәйи дылкаг, әгрүккаг ләдҗиң биннатыл дәр разы кәй ници у, алкәй дәр нае фыщаг ләт уевын кәй фәндү әмәт уый тыххәй нае зердәтү искәмән әмбәлон биннат кәй нае фәлдәтгем, уый, цымә, пас рапшәлнаг у? Нафи зынга ирон поэт у, уышы курдиат ын исчи нае радиа, скъафраға йәе никәмәй рагодга, иске дәр ын җәй ници бакендәзенис. Адәймаг йәе мады гүбинаң цы рахәссы, уый, чи зоны, фәнивән ис, байсан ын най. Йәмәе фәләуү. Дәмә нае фыссег үе уды фарн поэзияге про замәт раҳаста йәмә.

Уый армәст поэтикон дылд, ныхасы ритмикә, фәл-гоппон уынныад әмәт бире әндәр җәххүстүннән аивадон мадзәлләтәм нае хауы, фәлдие темәтә гевзарын, композици аразын, стей идеягә скъульдзаг кәннынгә дәр.

Нафий зонәм, поэзийе монологты фәрдил дәстнә поэтикон фәлгәндәтә әмәт уацмысте кәнәе уацмысты цикләгә чи фәлдиси («Нырыккон сағыгас», ¹ «Зарәдҗы хъизәмар», ² «Джәсөвө монологтә»³ әмәт әнд.), ахәм поэтәй. Дәмә йәе

¹ Джусятты Нафи. Інженер чынлыг. – Пхинвал, 1967. – 54 ф.

² Джуссойты Нафи. Зарәдҗы хъизәмар // Фидиүг, 1977. №10. – 82 ф.

³ Джуссойты Нафи. Джесөвө монологтә // Max дүг. 2000. №11–12. – 73 ф.

уыцы фәлтәрдзинал разынд прозайы «Урс-урсид мит» жәмә «Зарәт дыууге хъәләсәй» сты сәхи хұзы монологта жәмә адәмнә рәгъмә хәссыны, алы ирон ләг, стәй Иристоны уавәры чи ис, уылонған сә тут күнд сыны бонай бонма, уыцы нациты еудолойаг уавәр.

Алы адәймаген дәр йе 'взонгад, – хорз уыл жеви әзвәр, – базайы мыслинагән. Йе сәнтийәттән жәмә фәтәхы йе рәуба-зыр бонтег агурает. Фәләг, урс-урсид миты әртывымдае кәс-тәйге, Хұбындине (кәнеге йе автор фылдәр күнді хоны – Батуиы чыз) изгүйүлдәртәстік жәртәсіндең кәнеги-тылхәй нае мысы. Уымән, стәй Цәргәсбаденің цәр-дыхан үзәлди – нае хәхбәстүң пардәләжинага күл, хәстистис, уыны рухс болтеге жемәни дүт сты дыууге контрас-тон растанг. Растан, урс жәмә сау күнді уой, афтег.

Цәргәсбаденің сыйломтаса радиқи ферох колтой сә рабытуын күвимтеге. Кей фәделліләр күндінды, уылонны хәзу си сә уәзәт. Еңмә Батуиы чыз изгүйүлдәй күнді баззад, үзәл жәй фырт Цагаты сахарәй әрбаколта йе ләспүйі. Мадыл бапин кодта. «Саскыба, дам, хұйны, затыга йе фыр!.. Саубон мыл, затын, уый ңаукбайы ном ңылғар күнде. Еңмә Сауккындах рахуылтоген жәмә үйлі уыцы ном, мылды 'ртаяу, аписи».¹

Мады жәй фырт йәхиме кодта: «Цом мемә, уым цәр, сыйвалләттүл дәхіл ирхәфс, ам иунәгәй цы хитыс, үзәл та дыл исты 'рпид, үзәл дә зонға дәр ници бакәндәзени», – фәләг адәрәттә үзәлдәжы уарзт тылжындар. У. Еңдәр үәзгүйтеге сә нәдәр кәд сайы, нәдәр – сә ах-сәнгәт.

Зәрөнд үсмәе диссаг фәкаст йе фырты хұынды: «Күнді бакоммае касталы, күнді айдалиң дард Цагаты гораеттә ма ләпшумате цәрьимә? Цы затынкынкай хъаубастаға та?.. Мән дәр ма акән аххаст жемә дә фылды хәдзар бин-тон аедзәрәт күнді феуа! Нәе, мә ләшшу...»².

Батуиы чыз адәм амтә уәзәгей жемхүзизон әффесермә кәнен. Цы зәххыл ңауы, ңәрә, уый йын адәмәу үлағас у, арғыбыл дәз кәнен.

Дәмә уыцы жәнкъарән уашысан йе райдайәнәй йе кәрорнамә жәнәфескүйігәй кәд ңауы, уый йе кәнен ноджы зердәмәлзәгедер, шымылдисондер жемә чинилгесе-дәжы әзлласы йәхиме.

Батуиы чыз адәрәттә үзәлдәртәстік жәмә фәлтәрдзинал разынд прозайы «Урс-урсид мит» тәрсисин кәнен – уым әлдәрәттә дүнеше нае башқаудаенис, уый йе уырны. Йе катай, цы хәдзар фәкокта, цы уәзәгыл фәлтәрд, уылон сидәрәттә кәд ныуадзәнис, хәм-пәлгәрдәджы хай кәй фәхастой, уылонны сын дүт байста, атыла сә хистәртү зондә жәмә әттәдәүттегей. Ног фәлтәр бинтон аендөр пард аразынн.

Ома парды нысанинует, сә фисынте иу сты, фәләг ног фәлтәр фәхищен сә фыдаелты зәрдәйユуагай.

Уый при у? Нафи фәлтәртү сә кәрәлзийн ныхмә жәвера? Нәе. Уый, хылаген, нае хәхбәстүң парды растандзинад у, жемә пә фәндү әви нае, үзәлдәртә кәрәлзинад. Батуиы чыз йе ингәнни къәсәрүл ирон цини, хұынды, пардуган жәтъдәүттүл дәндәгей уый тыххәй нае ных-хәпид, жемә сә исты ратоныме хәвавы, фәләг фидардәй зони, нае фыдаелтә жәнусты цы жәтъдәүттүл жәст уылдысты, уылон сты адәмнә әнгомтән, парларазет. Нәе йе фәнди, мәрдтү бастам сә жемә аххесса. Фәләг адәймаг ңауылдыныфс, ңылғанды тыхимтеге дәр растандәжы ныхмә әдәмдүк. «Ехсәв боммә уарыд мит. Райсом бастасе ныптуышег, митуарән фәнипс, хур ракаст жемә йе түнгә тибәр-тибур колтой урс-урсид митырыл. Еңзәм урс-урсид жемә уазал рәсүтүл адәртә хәхбәстә Цәргәсбаден. Урс миты быннай ңылғар фәзләдәжы әмраст фәпид арыммә. Дымгәйи үлдзәф никүншәй ис».¹

Фәндиәм хәдзары – Батуиы чыздәжы хәдзары – налис артәнег, фәләг дәзы авторы фәрәцы рухсы тын нылқаст ирон зәрләмә, зәрөнд сыйломаджы фәлтәнцы ирон уар-затой зәрләтә жемә улвидар мады жеппәт хорз миниуджытә кәй әртимбыл сты жемә йәхиме, стәй ирон хохаг пардмә, адәймаджы ңастанғас кәй здахы, уый тыххәй.

Нәе хәхбәстә кәй аедзәрәт кәнен, адәм хұыздар пар-дәнхъял бидыры хъаутеге жемә сахарәттә кәй ныххәррәтт колтой, афтәмәй жемә фылдәтты фарн кәй саффәм, ууыл, күнді ма затынам, афтәмәй «Урс-урсид мит» ау, дзурәттү авторы жәндәр уашау «Зарәт дыууге хъәләсәй». Еңзәг, уый у публилистон. Йе үзәлдә дәр афтег фыст ис: «Публилистон уашау».

Дырдатам, нае фыссәт нывәфтыл литература мене арах-стлжынай күнді фәхәссы публистика. Алы уашау та

¹ Джусойты Нафи. Адәймаджы мәлдег. – Цхинвал, 1976.

– 6 ф.

² Уый дәр уым.

¹ Джусойты Нафи. Адәймаджы мәлдег. – Цхинвал, 1976.

– 59 ф.

жөнхөгжлийн снываста узыцы жанр ёмж, күнд зонам, афтар мэй нэе нывафтыд аивадтаа өргөхахаста литератураийн ног хувьз. Ёрбаахаста ёс ныфсажынай, хувьдлаг зонгтай.

Фыссааг уандауы фыссаагт ёс хувьдлаг, ёс зэрдэйтийн кэдэг нийийареджы – Мады номгэй дзуры, уед уныши хувьдлаг – нэхэбасте гэлзэрдэж къахылкай ныллахууд, улый дыккаг уашауы уйнэм ёмж хувсам фәэлисэджы – фыссааджы шаасы хидаа та? Уашмыс цемтэн хувьни афта – «Зарэт дуугэх хөхжлэсэй?»

Нэ зэрдлыг эрглэхүүн канчим фыссааджы новеллагты цикл «Ерчилгэн та ногай». Уым «Мэх хөгүү» би автома ёс 'вонгад – чысыл ляшту күү фәэзын, күү ўыл дис көнүү, цыкене, уед бин күүрхыхон хистэг ныфс гөвөрү: «Ниды, хицэй мэх хоньс, фәэлэ дын мянга искуу, мысгэн изгерты, дэх таурэгт ракендиинен ёмж уед фөнчедзине дэ 'мжаххьенты рэгье мэ чысыл цинтэ, дэх чысыл мөститгэ, дэх зэрдэ, дэх удыхжэдимэ. Енусуме ахицэн үзүүнгэ мянгай. Ныр та уал чысыл фөнгэдэх кэн».¹

Фыссааджэн, ёс поэзийн, ёс прозаийн дээр арах У, уан-мысты лирикон хайттар хөхгүү күү фәэзын ёмж стэй күү Райдайынц хувьдлагтэгэх гергом көнүүн. Афтэ уыд «Бэллипоны сагьстэх»-ийн. Афтэ уыд «Ерчилгэн та ногай»-ийн. Дэлгүцэти Хадзы-Мурат новеллагты лирикон хайттар ёмж Нафимэ иу номгэй уымгэн дзуры.² Дэх автор уашау «Зарэт дуугэх хөхжлэсэй»-ы ногай зөрьмисьд чысыл лягтууды – «диссан, цөрмистигд мэх бакодта: кэдлэр зэх дэр эртний хувьзан уылтгэн».³

Галлоиты Владимир уымгэн загтга: «Автор ёс зэрдэйтийн сагьстэх, ёс фәендигтэгэх фәэлзурьнен равзэрстта мидмоноложды формаж. Кэргэдэйтийн фарсмаа цэвүүнц автор-куүрхон ёмже автор-гөвзонг ляшту. Автор-куүрхыхон ёс зэрдэйтийн сагьстэх көнүй 'вонгандэн».⁴

Уышы сагьстэх зөгомыг мид-зардэжтыг хувьзы ивтгүүндей абонын филдэм, Ирыстоны филдэм. Автор ёс зареджы зэрдэйтийн къубумты агуур, фәэлэе расстает зөгөр ивэнтэ көнү. Хорзгэй иу кээй ини хэссы,

уйд тыххэй фидэн фәлмэй рэстгэх нэе зини, ёмж автогриме өрхгэндэггэй өрхгэндэгдээр көнү чиньгкаасет.

Фыссааджэн рэстгэх ёмж парлбарэн у хлау, ирон хвэгээ. Уым райгүүрд. Уым схомыл. Йэ зэрдэйтийн уялхай хувьд У, хувьдлагтэгэх гергом көнүн ныхас көнү ёмж: «Кэд уль фәндиктэй, мэ зэрдэйтийн сагьстэх, мэ нишэйт митгэй исти алдаймажы аккаг У, уед улый дэгүүд бууныг дэн. Ениу, зээ цы? Иры дэлгүүртэй иу ахам лягай лягай дээр нэма радио ажэмын рэгье, хвэуы чи нэхэдэгтэй бууныг дэн. Ениу, зээ цы? Иры дэлгүүртэй иу ахам лягай ахуиронды онг. Хайттараий композиторы онг. Абон кэй мыссым нэх фыдэлгэй, абони алдайм кэй мысдээтийн фэстэгтэй – иуулылдээр нэх чысыл хөхгүүтийн эмч кээрдэйнэх хаст сты».

Автор – лирикон хайттар – уымгэнтэй ёмж бираа цэйдэргти тыххэй түнгэ бул у ирон хвэгээ, фәэлэ ёс зэрдэйтийн сагьстэх кэй ахсы, уымгэн ис стыр аххосаг: «Бууныг, чысыл ирон хвэу! Зонын дын дэх фыдвалат, дэх зындзард, дэх мөститгэ, дэх цингэ. Баххүс дын ини мэх бон у, фәэлэ дэх рох никү фыдэлдэйнен. Цеуүнти дэх хөхбүлгэх горагтгэм. Зонын гэй, зэронд мадау, дэгүүн улый гэхсыгтон дээр у ёмж хувьг дээр. Жэхсыгтон күүд нэх уа: дэх сабите алдемы рэгты цэвүүнц, цардлы хорз арьнц. Фәэлэ күүд нэх ныккэрз дэх зэрдэ: дэх хөхбүлгэ нал ляштуунц сэх фыдтуузэгэйтэй, сафтил дэх адjemей ёмж тыхсис; уйнин, сусаг цэссигтэй зэрэбүл дэх цэстыхаутыл».

Нафийн уашаутгэх сты мидпсихологон. Автор цардэйтийн фәэлгэрдизинад райста, уымгэй пайда көнү ёмж чиньгкаасэдэжы раз гөвөрүү, ирон хвэгээ – не 'взаг ёмж не 'тъдэгүүтэй алдгээнтийн саджы боргоу, у, уедлэр гэрдэгдэгзэрэгт хувьуудаагиймажы сиси бэрзонд, цыма ўыл симфони фыссы. Ирон проза кэдлэгрийдээр поэзийн лягвэрлэх та ёс рэзти ахизыны бар. Фәэлэ афтэ зэгжэн ияй 60–80-хм азгы прозайгэ. Рацьди поэзийн жархэнх ныфсажынай. Их авнажтгэх армас тэгээнийндрэг нэх ашыдисты, фәэлэ нэх фысэдэгтэгэх проблемийн кэсийн райдывтой ёс миднисани уягтгэ. Их алгаймажы улы катай – уашмыс хайттары катай ахьтэд дут гэлдисынма.

Уышы хувьдлаг нэх проза, стэй ёмткэй ирон автографурагийн бэрэг фәаинвээр, фәэлгэрдэгдэгзэрэгтэй кэдлэгийн сагьстэх көнү. Нади-прозаик. Фыссааджы хувьдард иуулыг түнгэдэр сөхиме аздэхтой хүмүгтэдэжы хөхгүүтийн адэм, уедлайдэр, ёхжи

¹ Дэжүүсийн Нади. Цардиваны. – Цхинвал, 1965. – 256 ф.

² Фидиүг, 1966. № 3. – 61 ф.

³ Дэжүүсийн Нади. Алгаймажы мэлгээт. – Цхинвал, 1976.

⁴ 83 ф. Фидиүг, 1977. № 10. – 83 ф.

кары адәм. Уйындыны уйыхъед, сәх хъубулыгте, сәх проблемате йәз зәрдәмәт хәстәтгәр лаевуынцәмәттән уйындыны фәрпәләндиңдер уйдис дүлжы риссагдаң фарстатыл дзурға та сый кәнни арломаей, ләмбынга, йәз зәрдең күндө күбид хъубыса, йәз худымыз зәххы көври лидинат күбид арфтау. Уймае йәт алышатт аххұмыс мәттәи түргәттәрдән: «...мәт фылдәлтүүлүк уәзәг – нәз зәхх, нәз дон! Ез уәз хұмынгаттар зардожыгы никүни ферох кәндиңин, – ма тәрсүт. Уйдис сымахмә, нәз дәзенеттәр фылдәлтәм, хор жеттадау. Ләеппү устуры кары башыл, уәд-иу жай арвистат бопнау фәндалыл, артта бопы аемгүйдиме искеңди бәрәттә хъяумә. Күр-иу жәрбаздах, уәд жай фарстат: цы базыда уипи хъзегүи алғашмай, шу бол жәмәт сөем иу жесәв күни фрети, уәд? Емә ног зарет, ног кадған жән ног зондыны хұнара, рхастайд йәз баләсей, уәд ын фонд азы хъзегүй алғасуын бар нал уыл. Емәт раст уыл уәз тәрхон: искең аивдзинал жәмәт зонд раисынан чи нәу, уипи йәхседет дәр никүни аивдзинал, никүни зонд равдисдән искеңмәт жәмәттә мәттәи мытгаджы бар нал уыл. – стәй дарләр ныфсөвөрнән зәттә: – Ма тәрс, мәт фылдузгәзет, күни никүни растурыхон, уәддегер дәм худинаг не рхадзан мәттәи помыл. Дә зонд жәмәт дә аивадам мәттәи удыномыл истибы бафтауын мәттәи боп күнина баяу, уәддегер дын дә уды аив жәмәт дә зонды ләтгүарzon, дә зәрдәйи ләтгүарзан жәндәр дзылдаттар равдисыныл хвардзынан мәхки, дә зәрдехудты кәд нае бацгүин»¹ («Зәрет дылуу же хъялләсәй»).

Фылдаттар расту: йәз фылдабастам уа аеви ирон литература менең йәз номыл худинаг никүни архакудта жәмәт никүни архакудзенис. Йәз алы чиниг дәр нәз аивады фарныл арфтауы фарн. Февдиси йәз адәмни, Ирыстоның пәрд бәрәттә джы. Февдиси йәз йәхидиргионау жәмәт расттәй.

Уипи хъубудаң бәрәтгәй зыны зөронд шуанон Иманы сагасты («Зәроронд шуаноны хъыг»).²

Мәт зәрдө уыл «сәнәдзуап сагасте» зәттәйин. Уймаен жәмәт, зәроронд ләләжды уды катай никеме хъубысы. Еңгәрыстәмәй, йәз комы композиттәрдә у: цынәт йәз уадзы, гореттә хиләут Гари дәрәт аэм уазалзәрдә у: цынәт йәз уадзы, гореттә хиләутты цәммен шуккени арлзы хъәздыл дзинадегей? Сәхи күбид

фәнди, – агъдауыл уа, аңағыдауәй, – афтәт уад жәмәттә магысқыуыл скеной кәсәгей, сырдаї; зәхх жәл даеттә, аед хъәлгәттә аирвәза сәх хъубыры. Иманы цы хъауы – хипауттә ѹын йәз хъәбулмә хъыздылдар шастантәттә кәсәдзысты? Шарды аситтыл уәд жәндиңдерей нәз хиздәнис уәләмәт? Зәроронд сәх мәрдтәм йәмәт ахжасыннәттә хъавы? Фәләт кадыл, агъдауыл, рәестәзинадылмадаң зәроронд шуанон йәз намыслыл ѹын сисдейенис. Пайдалай, йәхши уды пайдайы охыл йәз зәрдәйи ныхмәт никүни рапыл жәмәт рапаудзенис.

Йәз райгуырған уәзеджы хъәздылгизингәттә жәмәт амвтә мәрдтәм нәз хәссы йәмәт, фәләт жәз Хуышау бахизәт, исти сәх фәкәна. Уйй фылдәлтүүлүк фарныл күх исын. Емәт Иман, цы бәлласы клалиуыл бады, уймаж жәз күх никүни сисдейенис. Иунәттә йын зын у бирәттә, суганг йәз хъәбул – жәт тут, жәст, жәст джы никүнде дәр тох кәнни? О, фәләт шарды жәндиң франдәлтә никүни агуырдата. Зынган ләг хъауы. Емәт сын фәразы цәртә-шәрәнбонты. Еңдәр хабар у, йәз тут-стәт жай кәй не мәбары, йәхши уды ахжондизадаң йәз хъомылтәннет фылдыл сайләй кәй цәуу – фылдәнгеки фарс кәй хәспи, уипи. Уипи гадзрахат зәроронд шуанони зәрдәйил ныффалдахт дәрзәлдәккөндө, фылдзыкуыр дурау, нәз йәз уадзы улгәрви, хъудут жай кәнни. Фәләт, жәрмәсттә жай сирдөн мониттыл чи цәуу жәз 'нәфис' уды тыххай, уйынды уағмәттә не 'шпары йәхши'.

С. Д. Артамонов зәттәй Ипполит Тәнү күустыты тыххәй: «Человек, по пессимистическому заключению Тэна, никогда не свободен от животных инстинктов, он – зверь, лишь покрытый тонким слоем позолоты цивилизации. Поскребите по золоту – и перед вами окажется зверь доисторических времен. Время его не изменило. Он остался внутренне таким же, каким был в пещерный период своей истории».¹

Уәлахизәй жәрмәсттәр авторы хъубудыл жәз рапауы. Еңдәр, уипи алғаймагәнгес күйдізихтә сәхи тут-стәттүүл дәр нәз аүгердильнц. Гары йәз зөронд фылдымже уймаж жәз фәзыны аххұмыс мәттәи. Фәләт Иман уйыл нәз бадис кәнни. Уипи хъубудаң жай монон агъдауәй нәз мары, кәд ын жәз уәнгити тыхи исы, уәддегер. Йәз сагасте, жәз мидфарстыттә жәндиңдүй та уймаж не сты, жәмәт, уаймыйы сәйярат хайтар жай фылденил тыхы, уйынды миневар – жәз хъебулы хъәбул, жәз ныфс Тәрәс – жәз фарс мәттәи.

¹ Фидиуэт, 1977. № 10. – 246 ф.

² Уйыл дәр уым. № 8. – 9 ф.

Нафи ирон литератураме пы хъайтары фәллонц һәрбашта, уйй ишнәт нәу. Уйцы дуджы, күйд загъатам, афтара турајы фәзинд, адәмаджы үлкәй ныңсәй сыйдәт кодтара, парды хъәнты ныхмә чи ышә сә чи дәрән ласта, ахәм хъайтар. Йәне йәе фыссәт раҳаста ирон чинь-каеслжыты размә.

Фәләе мах уавәртүү уйй, ныргеккә биретем күйд зыны, афтара аенцион нәе уйд, стей нау. Уйй тыххәй фыссәт йәххәдәт афтара зөгъы: «...дәс азы мәнән уылдысты тыхсты әмәе фылдааэренты азтә: дәс азы дәртъы мән нә чингүүгүтү раяугъадал дарлата йәе фәсдуар, иу чинь дәр мән никуы ра-уағыттар. 1980 азы хъумате раңцаанд раяугъадалы нывәстма гәстгә мае уацау «Залты мит». Букулты Алекси уәед уйди раяугъадалы сәйрәг редактор, әмәе йәе ахаста 1981 азы ны-вәстма. Уедма раяугъадалы директор сси Габулты Мелитон, әмәе уацау ўелпүндәр нал уағытой, антисоветон фыст, дам, у!. Кәдәм хъаст кодтам?.. Обкомы идеологий хилеуттә жәлзүхкәр антисоветон фыстыгүтә агурает уылдысты әмәе сәем күйд бальыдан! Сләй раяугъадалы сәргүләудүкүгө дәр уйдан жөверлтой әмәе, ай-тый, се 'ввар хъумате хәптиләнккүй... Фысджыты организаций хинау Дзушшаты Хадзы-Мурат күри сеси, уәед уымә баңылтген: бакәс аңы уацау, кәдәт антисоветон у, уәед ай хъумате зонай, фысджыты сәрлар дәе, кәдәт нау, уәед та дә хъувуды әрмәст мәнән зәт, мае сәрлүл сизурин дәе нәе домын, мәхәдәт исти кәндиңзинән, фәләе дә хъувуды күй зонон, уәед мән әннәндәр уылдаң раяугъадалы тыхми-йыл хъәзин... Хадзы бирә фәхүүдүлү кодта, стей цахигәр ачеппі кодта: «Нәе йәе бакәсдэлнән!..». Уйй әнкхәл дәңи һәе уылдаң әмәе йәем нициуал слзырттон: бамбәрстон, әмдәләрдә сты мае ныхмә раяугъадалы әмәе фысджыты цәди-сы¹ сәргүләудүкүтә Мелитон әмәе Хадзы-Мурат. Нәе зылтон сәрмәст иу хабар: шауыл мәм мәстү сты?.. Хоржәй дарл-дәр сәе никемен нициуал сарәзтон. Кәдәт исти сәе зәрдемә хәссынц, уәед мән ай шауылна хәләр көнлиң?.. Фарсталә - бирае, дзуаптыгә - ней. Нылууагтон сәе сехи айыл әмәе мәе күйст кодтон. Загъатон, сәе хъувуды аирвәзәл сәе раяугъадал, сәе раяугъатон мыхууры, уйлон фаг сты фысҗәжы номмен, кәдәт истемен бәззинц, уәед. Кәдәт на, уәед та мае «Залты мит» дәр нәе фервәзин кәндән мәрдләр рохәй... Афтара май уылды әнамонд уацау 79 азай 88 азма фәләзәзерид ра-

уағыттар, стей йәе уәеддәр раяугъатой... Абони онг дәр нае зонын, иу дамъягә дәр дзы ивд күнгә 'рҴыд, уәед советон парды ныхмә уаимис күйд фестад уылды царды фарсхәдәт?»¹

Литератураиригасәджы сәйраг күист литературае иргасын У, фәелә, фыссәт әмәе йын йәе уаимистән рухс чи хъумате уынын кәна, уылони җексен ахәм конфликт күи фәзинә, конфликт фыссәджы барлыг күү күйдүндөт кәна, ёе сәфәлдистадон күистәй йәе күү иштәрд кәна, уәед уйды хъульдаг ләмбынег раязарын, аккаг аргъын скеннин – Моралон тәрхон сыл скәнни дәр фылпаджы хауы литературан критикәмә. Уымә гәстгә уәеддәй нәе уылдзәенис «Залты мит»-ы тыххәй бышту چысыл фәбәләвирдәр кәннин.

1983-жәм азы кәфти мәйи 25-жәм бон раяугъадал «Ирыстан»-ы хистәр редактор – чындыкы редактор Гүлшәмәзты М. Дириекторән йәе «Докладон афысты» хъусин кодта: «Ергә хатты бакастан фыссәт Джуссоиты Нафиий уацау «Залты мит» әмәе әргә хатты дәр әривидән иу хъульдыме – уацау ныммыхүйр кәнныны акқал нау. Уадымсыл хъәуы тынг бакусын, әмәе айәмә рәгеме рахәссынән соңза. Ислазы тынг бирә әнәхъвауге, уәлдай афыстыгә, фәлхат бынәттә, милюуры руадзән кәмән нау, ахәм хъульдигә. Уадымсы архайджытәй чи у жөверләт, әппәрцишт, къәрнүх, намысджын, бафауинаг, рапшәлинаг, уйй бәрәгт нау.»

Редактормә тынг хъып фәқаст, автор ын йәе уаимис күйүхтө кәнниң кәй нәе бауагъта, стей йыл ногай кәй нае бакыуста, уйй. Дириекторы номыл пы «Докладон афысты» ныхыррыт кодта, уым дээрдига: «Йәе уәлдай, әнәхъвауге бынәттәй ын кәй мәхәдәт алпәрстон, кәй та авторән аппарын кодтоң, кәмдәртү та уадымсыл ногай бакусын дөмдөн». Нолжы йәе зәрдәмә нае фәелүп авторы рәестәр дөмән: «Дәз бәстон әркастан редакторы иштүгтөм (иета дээрдиги фәтк, лексикә әмәе хәххүгө кодта текст, күйд ай фәнди, афтара) әмәе дзы иу дәр уадымсы хъульдүйил, падфосыл, стилистикәйил нае фидиауы, иууылдәр сты тыхмийи фәдил арзэт. Уый ма цыфанды дәр фод, фәелә редактор, кәдәт ай раст бамбәрстон, уәед уадымис нымай советон җексенады ныхмә фыстыл», – фыста Нафи рәстдинад сарын әнхъял. Фәләе уылды редактор литературун җексенады зынганд уылдис интриганай. Фәмәстүстә дәм, уәед жәнәделе уәлде жөвүлдәйдүрт кодтанд сәйраг ныңсәй хәләнгарз – хүрү дәр арлата антисоветон әндеевдәл, әмәе нае зиват кодта, нае – әгесәрмә уәеди Компартийы комитеттә әмәе пад-

¹ Уәед нәе Фысджыты цөдис нема уыл – хүнди Фысджыты шөдиси Хүссар ирыстоны хайад (автор).

дзахадон жаңасынады комитеты къесәртгө ижсийн кәнинәй.
Їе иу әмдәвиге «Кады ныхас редакторын»-ы күп фел-
там, афте йын Нафи хұмытәлжы нә аразы мәнә ахәм
портре:

*Зәзеке, ысмәсстүл
Михал Гүйцәмәзтүл,
Уәәд – бирсеәб, дарсхор!
Уәәд илдиң ҹарм дәер
Їае хәбәмбул арны
Бісәкәйни уадархор!
• • • • •
Бон ын изәркәй,
Хөрз ын гевзәркәй
Кәсепи хатып иөдәзә...*

Ныр күйнәе байрадаид «советон жәсәнады ныхмә фыс-
тыл!» Күйнеге стайды колтаид ахәм фадате?! Жәтә ныззей
кодта ўәе цин авторлы йәзәрдәй фаг бадхәрнын тыххәй.
«Алды ныхасте сты мәнил – редакторлы хакуыр, шығфа-
лаен, – стегей билтон фергом. – Їае уапымын ын советон жәсә-
нады ныхмә фыстыл нымаин, зағығе, уый дәр аерымыста
у. Алды хұбуыды авторән ўәхіләй ңәүү. Мәнәе цытга дзу-
рынд, автор йәе уапымынын шуыл әевәршілгәр архайдыктыл
кәй нымайы, уыдан – областон газеты сәрмагонд уалхәссет
Ахмет әмәе гораеты прокурор Дзандар!» – әмәе падзахадон
сүсәт фәфәлдектә саразыны тыххәй ңәвииттонән әрхаста,
чиндәк 157–158 әм фәрстыл дыууге ләджең парды тыххәй
ци хұбыннага, рәстәтмарән ныхас кәнин, уйи.¹

Күйдәкәнинц, кәй нә уаразай, уыман ўәе хәрд – պәем-
циәм, ўәе ыыл – сәлип-сәлип. Редактор хәссы ўәе ‘наәфә-
цүлгө тәрхон: «Алды ныхастен комментария кәнин нал
хъеуы. Елшәт сә бәльвирд, бәргәтәй зыны. Расти ма XX
жынысы райдианы цәрәт хәйтартға сты әмәе үәеди хабәргәтте
әмәе әрдәулинаң хұбуыдегигүл дзурынд; ынта парды ыы-
ләр стыр революцион хұбуыдегитәм әнжәлмә кессынц...»

Махмәе советон жәсәнады астәүмәлзә рәстәзинаду. Ком-
мунистон партийге райгуырга рәстәзинад, әмәе уый ўәе
бынатаң никүп фәниппәрд, никүудар фәниппәрд уылдаен.
Уый болған жаңа бомжәе рәзғе әмәе фидарәй фидарәй кәнин.
Стегей ёз парды фиетк дәр рәстәзинады фисынтыл ңәүү
амад, үәләйе рәсесүгү, фидар, зондажы әмәе йын принципи-
пионар разамонең ис – Коммунистон парти! Не ‘хәсәнад,
нәе парти стыр фылдағ тохғандығынде нәе парды әевзәр фе-

зындығы ныхмә, кәләрнәхтә, ғәрламхортә, тыхтонағен-
диктә әмәе әндәр әевзәргәндіжы ныхмә әмәе уый хұба-
мәе зонай областон газеты сәрмагонд уалхәссет, горәтві
прокурор әмәе советон фысса!

Ахәм тар хұбуыды әвлиссең ағыстылға шүс нәй уадау

«Залты мит» ы әмәе ўәе райданәй кәрнома күбә бакәссаї,

үәед дәем сәвзәрлын кәндизен ахәм хұбуыды, ынта маң ыы-
дәрилдәр әевзәрдиндәтә ңәүү, уыдан иуылдайты не
, жәсәнады аххоссәй әмәе иу нормалон редактор дәр ахәм
хұбуыдьыл не сразу уылдаен, нәе ўәл сәзәт дән аз дәр,
ғәндәр мә ие парды рәстәзинад зыптуымғанет биннеге
средакции кәнин, фәләе ахәм редакцийыл автор не сразу
әмәе, ыи күүрдидиң ныффыста, уым зетгү: «Искәйи уап-
миссәй хындижыллат кәнин редакци ие хұйны, уымнен ис-
гәндәр ном – тыххәй кәнин, баравендәй уадымыс халын.

Ахәм «редакциил» та иу автор дәр никүы сразу уылдаен,
кәд фыссаң уа, үәед!»

Үәй дын редактор! Расти ынта троцкизмы кәнәе фыды-
бәстәйи хәстәры фәстәе ҳәфхор дзырлхәссет у, расти ахәм
дзыхәй не дзырдга?

Нафи әңгәт фыссаң у, әмәе не сразу ўәе уапымыс нып-
шәнкуылға кәнинил. Фәләе «редактор» дәр уәдьикон ра-
зынды, әмәе цәхтәр алтын кодта: «...фәстәгемә әрбахаста ўәе
уадау «Залты мит», раздәр күйдәрилдәр уыд, ахәм хұы-
зы, ңәмәй ын жәй хилән чинләгей раудаәз, әз та, күйд
йәе редактор, афте ахәм хұызы разы нә дән хипен чини-
гәй ўәе раудаыныл!».¹

Алды «Докладон ағыстыгей» бәрәтү, ўәе ныф фыссаң, ре-
дактор ыи у, уыман әмбараңға дәр кәй нилы кодта, кәй
уылдис хұбыннады әрдүзәз – әрдүзәз анылдан уалмистә.
Раст нәем уый хұбызаттә бардызтой Коммунистон партийы,
социализмы идеяләттә. Ахәмтә хорлтой, аивады күсәлжыты
зәрдәттә-иу тауте ыи күйебиртә рауагытой, уыдан! Но-
дәжы цылбысты рәстәзинады номтәй.

Поэт Ходы Камал ахәмтү тыххәй уайдәф кәнин ўәе
хәләрттән:

*Мәкәкүистілжытәс топн наей, фөләе – арғынуме,
Їае ңәсестүсүнәз – үсеттәмешни ңәрек арны.
Лысистеге цензорнан оларды нәе риүүтү:
Былжадтой ынны нәе зәрдәттүл бәхәбадт...»²*

(«Мәкәкүистү»)

¹ Д жүсойты Нафи. Залты мит. – Цхинвал, 1989.

² Авторы архивдей

² Х оды К а м а л. Мыртә. – Дзәнүлжыхсөү, 1992. – 311 ф.

Фаелә сәе Нафи нә бауагытә йә зәрдәйил бәхбадт кәнниң. Уацмис уымән федта рухс, «иу дамъяте дәр дзы ивд» не ’рыйд, афәмәй, авторы хүбулдыйә 1989 әм азы, расләр зәгъегә та – 1990-әм азы. Фаелә уәд йә редактор уылдаңы раңхыбыты автор – раугъадлы уәдлы хистәр редактор. Автор мын уәд цы Экзэмпляр баләвар кодта, уұнылыфыста: «Мелитонанән зәрдәләгәй – йә фыдағон дзы бирә ис. Нафи. 27.4.90 аз».

Уылды хабәртә уәләнгәйтти уәлдәр ракенны сәрмән та бахтурыл, әлемәй чиниткәссет зона, иу кәнжә иннае уацмис рухсмә рахжәссыны тыххәй фылдәр хәттыты фыс-сәттә нүергәтте шас фехаль; литература нәем, күндә жөмбәлә, афәттә уыдаттә Нафиий кәдәл хыбыларга кодтой, уәлдәр гәйе никүни фәспипәрд ластой ие ’шәт сәфәлдистадон фәнделгәй. Йәс нысанната земраст, ыңғанды зынғе быхс-гәйе чи цәуа, уымәе цард жәнәбахуда никүни фәвәгейи. Нәе фыссәдәлкүхы иу әнтест иннәйи фәедлы уымән афты. Стәй уылды әнтест, К. Маркс XVII–XVIII-әм әнус-ты дылууга буржуазон революцийы тыххәй цы зынди онда хүбүл-ды затыла: «Революции 1648 и 1789 годов не были английской и французской революциями: это были революции европейского масштаба»,¹ – уйынау, фыссәдәлкүхы әнтест әрмәст Нафиый әнтест нә вәййи, фәләт – әмтәкәй ирон лигератүрәйи, Ирыстың әнтест, уымәй дәр – стыр масштабыл.

Джусойты Нафиий ахәм сәфәлдистадон әнтестыл бани-майен ис, пардәләкә эстетикон ахаст даргәйе, адәймаджы идеал кәм сарзета, йәс уылды уацуа – «Адәймаджы мәләт».

Уацмис күбүлдәр рухс федта, афәттә йыл критикә әрә-вәрләтә йә пәст. Ивдәрләр гендәр адәмтәй биреттәттәтәм. Журнал «Дружба народов»-ы уырыссағ әвзатыл рухс күни федта, уәд бин саккаг коттой преми, күбүл журнады мыйхуыр әрләнгәттә афәдэлкүхы күздөр прозәйон уацмис, афәттәм. Жаңы автор стыр адәмтәи уәхсүчтүл күни ләзууд, уәд айн нырмә алы бастиети уши-ши кениккүй, йә хьайтары йыннан үйнгитнән хәсисиккүй фәлтәртген.

Нафи чиниткәсджыты зәрдәттә афәттә тың әлемәй ссаң-та, сәе ултә дзы цәмәй сыйғат кәнниң, сәе кәстәрлән дзы шавитонанән цы хәсслиң? Еңег, Аристотель цеңау зат-та: «...все подражало подражают лицам действующим, а действующие необходимо бывают или хорошими, или дур-

ними (так как нравы почти всегда определяются именно этим, различаясь между собой именно добродетелью и порочностью), или лучше нас, или хуже, или как мы (так и у живописцев: Полиглот изображал лучших, Павсон – худших, Дионисий – таких, как мы), то очевидно, что и каждое из названных подражаний будет иметь те же различия и, таким образом, подражая различным предметам, и само будет различно»,¹ – фәләт Нафиий фәзмимаг хәйттар ылма Нартәй әрләнгәттә Уырызметтә у – әзверицәт идеал, ирон ходажы идеал. Сылтәт, парахатзәрдә ул, хүбульынгәт, аразат Адәймаг. Зәххәи шарьыл равзәрлес цард раскургыл жәнне монон, моралон әмәе, бөнүфәстәтмә, адәймагон фарстыгәттә әрлом әмәе скүйдәзгә кәнни, уылон бәллицидә сты. Бәллицид – цардән әмәе искеңмен хорз саразынма, йәе фәстәт хорз фәедныуудынма чи тири, ахәмтән. «Адәймаджы мәләт»² У Адәймаджы бөрзөндәнгәт аив проәзәе нываеттимони.

Уацуаы сложет хүмәттәт У. Йәс сәйраг хәйттар – жариссәдәзләздәлдә Уырызмет, хьеууон лаєт, фылдебонненәт адәймаг – хүбиссырынчындоны. Хүбуламе йын дохтыртре са-разой операци, фәләттә әнгенхәләдәлкүхы фәиғини сәе фәнд. Цәуыннәуал сәе фәндәй йә лыттә кәнни, уйын базонырынчын. Дәләмәт дәр, уәләмәт дәр ма йын бázзалис дылууге мәйниң. Цәрәнбон. Уылды дылууге мәйни дә күсын фәндәй зөвүн, хәркин әви нуазын, худын әви кәүүн – дахи бар сты. Дәмәт Уырызмет, йәе Хүбцауы пәф кат бázынта, уйын никәмән схътер колта, афәмәй ныллаууыл, йәе зәрдәйен жәхіндәр цы хүбульдат У, уулы – адәмән хорзәннад арасын, йәе фәстәт цард раскургыл әмәе бәстонәй ныуудынныл. Рынчынданаң райылд хъяумә, йәе хәдзармә. Бынтон-дәр сенәвдәлон. Аразы, йәе зәрдәттә йәм пры дзуры, уылды фәстәттә йәз алал кәй уылдаенис, уйын күни базоны, – уынгәм Гафезы разырл «Хәс». Ахмәт, йәе царды кәрөн тағыл ракеттә уылдаенис, уйын күни базоны Даңауджыкъауы, уәд, фәстәмәт зәхтәйе, йәе хәсдар, дыкъахыттәй уымәй шаммардәр сканен кәмән нә уыл, уылды Мұнимма ўәхи фәндәлдәлкүхынын кәмән кәмән нә уыл, уылды Мұнимма кәнни иу дәллөммә сынкей.

¹ Маркс К. Буржуазия и контрреволюция // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 6. – М. – 115 ф.

² Аристотель. Соч. в 4 т. Т. 4. – М., 1984. – 647 ф.

Нафи, дзырд дәр ыл нәй, зонгә үйдис аны радзырдимә, фәлгәе йә хәйтарән әмә, кәй зетъян гәй хәуы, йә уашмисән равзәрста бынтон гәндәр фәндаг. Автор нылгәләүүд Уырызмәджы мидуне, йә уды хъәзәлгизингә фәлгъауыныл, йә зәрләйә ресүттә әввәрәнгә ыйн уашмисы рәэтигә психологиян жетдәуәй әвдисыныл. «Хәйтартарды хабертәе цымә әваси фәйнарлыгай цыхырдиктау нылғаеуудысты йә мидунемә, алтынгәтгәй зәхинц амә әмбыйрд кәнинц үә уды мида, әмә чингкесег ис үйцы хъульдигә әмә сагъасты зилдүхен»,¹ – уашмисы тыххәй ныхас кәнгәйе, бансан кодга Елборгы Хадзы-Умар.

Үйцы хъульдигә – Уырызмәджы сагъасте – цүс, мыйат, не сты. Гафезы хәйтарт кәд әрмәст, әннаккаг Мүцигә адәмбы күвид фөрвәзын кәнә, шаммарты иш квадәр күвид фәкенә, үйлы хвары йә ул, уәл Нәфиий фантази скүиста ноджы дәртүлдөр. Уырызмәт үә нымал парды бонтә иууылдөр нывонд кәнә пард әңгәп парды хүзәенәй ныуудынән.

Дүне йәхимме дәр, йә раздәрә пардимә абаргайе, бынтон гәндәрхүзөн – ресүгъд, дзәнәттү къумы хүзән кәссы, әмә алышыр аразы, цәмәй үә фәнгәвдөр кәна үәхиды номыл. Булкытты Михал, философон зондахастгай хъульдигә кәнгәйе, раст аргъ кәнә Уырызмәджы цесттенгасен – адәймаг цәрүнән күвид у, афтә у мәлйнән дәр, әмә цы пардәй фәлгәра, үйцы мардаи амәлдән.² Үйй у адәймаджы пард әмә алзали мидис. Әмә пәртон Уырызмәдигы әмнномы үә фәндү үйцы стыр әмә әвәлжиа хъульдигы иувэрсты ахизын. Нә үә фәндү үә фесадын.

Ермәст үәхихи хәдзары хъульдигәттә әрбәостон кәнинәй үймән не үәрабыр вәййи үә зәрләйә сүсег фәдис. Үәхихи митгенингеттау үәй гәндәрхүзөн хъаубасты куснаггә. Алкәтмән сәе йәхихи рад ис, хъульдигә та әеддәр кәнгәйе раяутмате цечуу. «Сом, сом»-гәй саг үймән бәззад әнекъәдзил. Әмә Уырызмәт үәхихи хүзән зәрәттимә әрәвнәлдә күйрой палдәг кәнинмә. Цәй хәаубасте у, күйрой кәмән нәй, уйй? Цәй фарн сәм хъумәт ая. Күйрой сәм ис, бәркад сәм үйдән.

Нә дзы байрох сидзегәсси скъет раивыны хъульдаг

сәрвәд әмә сәххаст кәнин дәр. Нә дзы байрох үә бәх Зъярьы бастон кәнин. Йә зәрдә үәм җхсайы – хәдзары йәм ниши зилдәнис үәхихи хүзән, әмә тәритьтәд у. Ничәйләгәт артылы үәй дәтти үә сыхат, къубылых Толайән: «...ноджылдөр фәлгәхеси: дзырд мый хъумәт рагтай, кәй үәт аугелдай кәндзынә, кәй үә бавәрдзынә. Нахионтай мәт исти ныфс күү уайд, уәл ай үәй дәр нә акженин, фәлгә үйн дон чи бадара, үйй дәр дзы нәй, чи йыл мает кәнни, әмә тәритьтәд у...».¹

Дәмә үйдөн дәр цәүүлиңә, фәлгәе царды сәйрат үйдөн парды философон хъульди хъаууон ләткы цастгәнгасай райхалыны тыххәй. Адәймаг а дунема бахтарын, фенин әмә фәстәмәт аздәхыны тыххәй нә фәзирини. Аразаг, царды хинау дзы у, үйй тыххәй, кәд искәй раз нә, уәл үәхихи раз үәддәр хъумәт үа дзуап дәттынхытом.

Үйцы хъульдигәт хорз хатыни Нәфиий хәйтартгә Батыйы чызг («Урс-үрсил мит»), үә үәззетмәт фыс-сәт – лирикон хәйтарт («Зарег дыгуу же хъәлгәссе»). Иман («Зәрөнд шуаноны хъытг»), фәлгәе үә иууыл ирдәрәй үйнәт Уырызмәджы фәлгтонпы. Әмә Хүптауысқонд адәймаджын үә нымал бонты царды раз үә адәймагадон хәс ресүттә үәххаст кәнин – царды ресүттә ныуудынәй дардәр нициуал бázзалис, әмә үә күвид аразы, үймән үәххаст сәрьстыр. Үймән әмә үйцы хәс үәххаст кәнни мах ногай дәр. Уәлдайәр, үә тых үә физикон күистыгә үәххаст кәнини нәй, фәлгәе үә мидхъульдүхенти, әмә үйдөн сты Мах – адәмбы тыххәй. Нарты Уырызмәт үә фәстаг балды үә адәмген фәфос кодга, әмә үйй фәзимгейе Нәфиий хәйтарт Уырызмәт та үә адәмген үә фәстаг царды бонтәй ныуудады зәрләйи хорз, Уарзондзинад, фарн. Үйдөн адәймаг цахамфәндө фәлгәйтгәй дәр не ссардзәнис. Уашауы идейон тых, үйл хъульдигәнгәйе, стыр у.

Уырызмәджы хүзән адәймәттән мәлгөн нәй. Сәх хорз хъульдәттимә бázзайни царды. Нәфи Уырызмәджы симфони ирон уашауы стыр әнгистили дзурет.

Фәлгә Нәфи-прозаик курдият иууыл тынпәр әмә алышырттык къабаегату. –

¹ Д өл б о р т ы Х а д з ы -У м а р . У и д ю т е ә мә т ы къабаегату. –

Шхинвал, 1985. – 67 ф.

² Б ү л қ а т ы М и ҳ а л . П а р д ә мә ләтгизинады апологи /

Советон Ирыстон, 1976. – 20 апрель.

5. Эпосы народы архив

Уазаёт наэртон лјетмæ шæуы, зæтъы ирон ѡембисонд. Айхæлдары, адгеймаджы цæмæй сүазаёт кæнной, уый разыны.

Наэртон хæлдар әрммæ хьыргы дæр цæмæн тæх. Наэртон бонтæм фæзмины ѕемæ зонды фат уылзысты. Лæту лæт та ѕæт абоңай сомбоныл фыллæр хульуды кæнны. Емæ диссат нæу, нæт литературајы фæзындæй фæстæмæ. Нарт ќенæхæрд бестеттæ агурурæт, стæры курд цылдисты, афта нае фыс-дкытæ сæт фæндал рæстæгей-рæстæгмæ адемон сфаелдис-тадмаे куы саразынц, уый.

Уым ќенембæрст нипы ис – литератураје афтил бынаты нæт сæвзæры, Джусойты Нафи, ирон литературајы истории фыстæгæт, уыман загыт: «Фольклор – эстетическая почва, на которой вырастает молодая литературная традиция. «Фольклорная тема» должна органично входить в круг интересов исследователя, ибо фольклор питает литературный процесс на всем пути его развития. Опыт русской литературы XIX века послужил своеобразной идеино-эстетической школой, через которую прошла вся осетинская литература в период ее возникновения и становления. И в изложении истории литературы этой теме также надо находить конкретные решения на фактическом материале».¹

Нафи жууџанды ѕе хьубудлый рæстæзинадыл, ѕемæ ѿыл никүы систа ѕе кьюх. Йæт хьубуды фидар ѕемæ фæдфæдлыон у: «Осетинская проза, как впрочем и поэзия, выросла на почве народного творчества. Легенды, сказки, прозаические варианты эпических сказаний и героических песен – вот начальный художественный материал, по образу и подобию которого формировалась осетинская проза».² Фæлæ нæт ай-рох фольклоры аштæй нæт нывæфтыл литератураје рæсугылдæмæ бындурон кæннин.

Мæн ѕе зæгъыны сæр бањуыл, цæмæй на зæрдымлæрлæуын кæнгæт, литератураје, ирон литературајы алы кважæф, алы фæзилген ѕе фондз ѕингуллазу чи зоны, уый ѿын, ѕе фиденyl хьубудыгæнгæт, ѕе уаш-

мыстæн куыннæ хуамæ аевзара, пух кæмæй у, ахæм тæмæтæ; куыннае сæт хьумамæ скъуылдизаг кæна, адæм кæуыл тыхсынц, ахæм идейтæтæ. Димæ, уæдае, уылон Нафиийы сфаелдистаден жæтæгæлон уый тыххæй не сты. Нафиийы радиа

Ирыстон, ирон жæсæнал ирон уды аевæрентæ дзурынæн.

Нæт зæрдым-ма җерлеууын кæнэм Джыккайты Шамили ныхас, зæтъыгæт, Нафи сфаелдистадон куыстмæ бавнæлда нæт фысджытæ куы бабын сты, Арсен ѕемæ Нигер куы нал уылдысты, сфаелдистадон куысттан ма җермæст хæстты уæллæйтæ куы бazzадисты, хишауд фысджыты сæрмæ Дамоклы кард куы даргæт, не 'ваз, не 'гæдугтæ, нæт истори нын куы сæфтой. «Нафиийы куист уыди ахваззаг, ѕе тох уыд хъязутон. Уый арт цагытæ ѕе удаї ѕемæ сыгтæ литературун паралы хъувынатæ, сылдæт улдæзæф уаѓъта уавæрьи ѕендул ккуым-тæм. Гүймири вулгарон критикæк нæт аивадыл цы бырон фæкалдта, уый нысссытæдæт кæнвæннæт хъувыдис титаны куббæт. Уылы хъубудыл падеттæ бантыст æтæс фæлтæрæн, фæлæтæ ѕе райдайæн, ѕе амидингæн, ѕе сæйрат архайæт ѕемæ жæххуыстæнæт уылдис Нафи».¹ Уыман ѕемæ ѕе ирон пард, ирон жæсæнад җæхæдæт радиа. Радта ѕе аивад фæлдисынæн ѕемæ аивады сæрьыл тох кæнвæннæн.

А. Н. Всеволовский фыста: «Исторические условия дают содержание художественной деятельности: единичное развитие немыслимо, по крайней мере, художественное... – Стæй дардæр: – Всякое произведение искусства носит на себе печать своего времени, своего общества? Емæ Нафиийæн ѕе фыцлаг новеллæтæй фæбæрæт, дудкы цæстом кæй жæдисы, стæй ирон фольклормæ тынг ѕемхил кæй у, ѕе аивад сæтепынгæлдзух кæй хъæздлыг кæнны. Суант фольклорон сюжеттæй архæссы сæрматонд уалымстæ аравынмæ, фæлæтæ 70–80-æм азты советон фысджыты сфаелдистадмæ фольклор бօнгæй-бонмæ ныфсыджындергæт куы пыд, уæд ирон чиныгкæсæт жæххæлмæт каст – пы ми кæнны нæт литератураје?

Раздоджы хæс хъумамæ исти раистайд җæхимæ. Емæ сæт бирæтæнжæлмæт кæссын нæт бањуыл – 1979-æм азы раутыл «Ирыстон»-ы рухс фæлтæ Нрафийы дилоги «Сырдоны цæсситæ» ѕе фыцлаг чиныг. Советон Цæдисы фæхæлдимæ чиныг раядзын фæзын, ѕемæ романган жæхæвæннæт рухс

¹ Джусойты Нафи. История осетинской литературы. Т. 1. – Тб., 1980. – 8 ф.

² Джусойты Нафи. Традиции дореволюционной осетинской литературы // Коллектив авторов. Очерк истории осетинской советской литературы. – Владикавказ, 1967. – 13 ф.

фенын бантыст əрмəстдәр 2005-əм азы Дзəулжыхъеу, рауагъдал «Ир»-ы (раздаер дыккаг чиниг мыхуыр кодта журнал «Мах дүт»).

Нæ фыссаг уәммæ адæмон сфердистады фурлæн ىыл йæ тæнджыты. Фольклоргай хъазгæ-хүлгæйе пайды кодта йæ уамысты сюжеттæ, фæллонштæ, əвзаг хбæзды кæнбæн. Уый тыххæй ну авторы дзыххæйдзураге сфердистадай баҳбұйыл искаелы уаптис фæлхат кæнбыны сær. Зæтъем, йæ мæлæт чи зыдта, йæ фиденити чи хъуды кодта, уыпсы лæджы əмбисонд, йæ новеллæты əммæ «Адæймаджы мæлæт»-ы ис биргæ зардкытæ, таурағытæ. Фæлгæ фыссаг нæ адæмов зонды фурлæн геви океанын барвæндай равзæрста йæ тækкæ арфлæр – эпос «Нарты каджытæ».

Нарты каджытæ сты аттаргын дуне. Йæ алæмегтон хъайтаргæн ис сæхи фæткæ жæтъдау, сæхи мæстытæ жæмæ цинтæ, сæхи идеалтæ. Сæ күйріхон зондай кæл дзокбулы хæссинаст сты, уæлдæр сæ улты 1æрьинц аттаргын дæстонгæ сабиты сылтæдеги зæрдæммæ. Сæ арм карды фистоныл күйд арæхстrijынгай тæлфи, уымæй, ахсидде пæлжкинаджыбыллыл кадрғайе, сæ квакыннæзгæнде поджы диссаңдар бастуғынц. Сæ карды ахситтæ, сæ уадыннæзгæнде пæлжкинаджы чи тиңдæр зæлъы, уый, жæвæщтæн, сæхедеги дæр əмбоннæй нае зæтъдэисти. Сæ ултæ сæ армы кæй хастай, зæлдæ, дауджытимæ амвыйнг кæй уйдисты, афтæмей сæм Хұшашу раз сæ сæргæ зæркыл кæнбын худинаң кæй каст, фыдвæдьи бæстїи зæвæд кæй равзæрстай, уылдон адæмы əннусы дæргы бирае шæмæйдæрты аттаруыны дисы.

Дæлгæ, зæтæт, диссан күйд наеу, уыйбæрц хайтартай дылугæ сæ кæрдэзийи əнгæтес никæмæтты. «Как ни своеобразен и далек от нас этот мир, вступая в него, мы не можем противостоять впечатлению реальности, жизненности, которые сумел придать народный вымысел этому сказочному, фантастическому миру.

Нарты – это образ чудесного легендарного мира, воссозданный с такой могучей простотой и пластической силой, что он становится нам близок и понятен, и мы отдаём невольную дань поэтическому гению создавшего его народа.

Нарты – это миф, насыщенный жизнью и историей,¹ – зæтъы Абайты Васо.

Дæрмæст Васо нæ, йæ фыннаг əмбырдæнджытæ Юлиус Клапрот (1812-æм аз), Пореты Васили, Санаты афсымæтре

Дзæнтэмір əммæ Гацыр, академик А. Шифнер, В. Пфафф, Штакельберг, венгрияг ахуыргонд Б. Мункачи, зынгæ францаг мифолог əммæ жæздæжы дæсны Үкорж Дюмезиль, йæ иртасджытæ В. Миллер, Абайты Васо, Л. Семенов, Б. Скитский, Е. Мелетинский, И. Тресков əммæ биргæ жæндæртæ шууылдæр дис кæнбынц алды эпосы кондыл, йæ дардлыл авнæлди əммæ нысанмуятул. Фæлгæ уæлдæр шууыл 1ымылдисондæр цы у: наerton дунемтæ аттаргын дын дæр рахæссы йæ пармады губынаңай, мады ахсæримтæ йæ бадлæй əммæ йæ парды биргæ уысмæтты əммæ сæнгти фæлгæуры уырдæм. Уымæ гæстæ романы «Ныстуан»-ы...

Фæлгæ уал ныстуаны тыххæй. Наримæ ашы аивадон мадал – уамыссан башауен, стей хидæн кæрон аразын, развæлгынай йæ хъудытæгæ зæтъын кæннæ хадзæттæ арзыны тыххæй фыннаг йæ зонадын күстүтти, стай йæ поэзийи фæззындысты. Уырдлыгæй рахызысты йæ прозæмæ, сунгай йæ драматургимæ дæр.

Гæмæт, автор роман «Ныстуан»-ы цы зæтъы: «Уырны мæ, алы ирон лæт дæр йæ сабийе фæстæмæ хъуыста наerton адæмы кой. Ёз та мæ мидсæльстæ 1æрьинде ходтоге кодгон уыпсы дунейн, наerton адæмы 'хæсен, əммæ мæннæн уыпсы дуне əммæ уыпсы адæмы царл мæлæтты бонмæ мысинаң сты. Сæ кой дæр уымæн дæн раккенинаг»,¹ – ууыл 1æттæндин əмбæллы.

Дæрбаскъяфæттæгæ жæмæ жæрбахæссæттæгæ ныхæсты ахсæн стыр хипандзинал ис, хи хрусай фæхбусыннæн, хи цæстей феняннæн та əмбæл нæй. Дæмæ наerton дунейн наerton адæмимæ чи царл, уый нын 1ыфæнды лолъо гæдильныхæсттæ күркæна, уæлдæр əммæ күйннæ хбуамæ сымыдис уа адæймаг? Уæллайдæр, фыссæджы ныхас у фидаргæй, алпарыннæ нын хвавы нæ алы дызæрдлыгæ – «Чи зоны, исчи зæтъы: сайнен ныхæсттæ, уæтъильдин фантазийи мысинаң хабæртæ! Наerton дуне – аргыаңай расттæ пæстфæлвæн əммæ удирағеф-сæн у, жæндең ниды ис. Еңгæ царл – уый жæрмæст нæ дүлжы царл у, зæтæт адæм – нæ расттæджы фæлтæр, нæ фылдæлтæ жæмæ нæ фæстæттæгæ. Наerton дуне, наerton адæм – уылдон сæркысант мысæттæгæ сты, андæр ниды!

Искæй зондай уый, чи зоны, расттæ, фæлгæ мæннæ наerton дуне əммæ наerton адæм зæтæт адæм əннусын дуне əммæ сæркысант мысæттæгæ сты, андæр ниды!

¹ Абæв В. И. Нартский эпос осетин. – Шхинвал, 1982. – 100 ф.

ракенон се парды бәстүдзаг хызәмәртты таурағет, зәрдәзестәй йә күнд федтон, мә сонт үлдәй йә күнд бандартон, афтә. Үлд, чи зоны, никәмәул фәкеса наerton дуне мысәггә, чи зоны дзы алчидәр, мәнау, фена жигет парды әгуулелгә».¹

Чинлеккәседжы уый ىымыдис кәнны, автор аей йәххи зәрдәзестәй кәй фелта, йәххи удең йә кәй банкбардта.

Әмәе, аецәтдәр, уамысы уйнәм, Басо йә күнд хонны: «...это миф, насыщенный жизнью и историей» – эпосы хвайтарты зындгодн пәннәт, фәләе се автор, йәе бол күнд У, афтә гевдисы, йәе зәрдәйи җәспиңгәй үннәтгә; алгәмегон дунеңе се заххон пардма әриста җеввахсләр.

Уым ىйма диссагей ници ис, фәләе, роман күнддәр русс фелга, афтә расайдың бирәе быштугә. Уайтагъ бахауда, ирон литературәйи иууыл фылдегер раңзур-бадзурды чи фәпсиз земе У, уипы уадымыстәм. Стәй быштугә иууылдегер вәййинц кәрз: иууге шәхтәр ханх кәнниң романы, әмәе уйдоны бәрәт зынгә хай сты хұмытает چинлеккәседжыт, иннәтеге йәе – интеллигенттеге бирате – җевверинц бәрзони.

Автор «Сырдоны җәссисытә» – йы разме дәр йә уадымсты, күнд затынам, афтәмәй җеппингәзүх пайда кодга фольклоргәй, фәләе уадымыстән нә ивта се 'рдзон сконд. Сә идеон тыхын сәндер фәндагыл нә зында. Цай тыххәй се уарзәм, уйдон нае ивта йәххи зондмә гәстгә.

Адәмөн сфаәльдистадәй ахәм хұзызы пайда кәнниңлам автор систа йә күх. Эпосы хвайтарты уйынхәд гевдиси... йәххи арәзг схемәтәм гәстгә зәйтин, әмәе бинтон афтә нәү. Эпосы архайл романы дәр ىйма йә ахуыр фәндагыл пәуы. Хвайтартә дәр уым сты. Әмәе раст зәтбы Гүезләртә Аза: «Слезы Сырдона» – замечательное явление современной осетинской прозы. Несмотря на то, что написан на основе сюжетов эпоса, роман является актуальными и реалистическим произведением. Автор раскрыл ту непреложную истину, что в обществе, где нарушаются нравственные установки, где попираются законы, господствуют насилие и беззаконие, там обесценивается жизнь человека. Примеров такого характера XX век дает множество».²

Дзырл дәр ыл нәй, XX генус әнәхънәй, парды фәткәмә әтгъдау хәлд кәм ىыйысты, ахәм дут уыл. XXI әнус уипы сәфти фәндагыл ноджы дардәр кәй алғаудаәнис, уый, къолахы фыншаг әнфай, бәрәт ү. Әмәе Нафи, проезды үәш иууыл гүврахстажында үипы проблемә кәй әрәвәрдта, уимәй раст баколта – хұындылаг афонылрайдайын әнтисты У. Нафи та йә роман фыссынмә рәстәг бил кәй әрәвәрдта, уый дызәрдьттаг нәу.

Нафи йә ног романы незамантәм, эпосы хвайтарта күнд үйдисты, афтәмәй се райгас кәнниң тыххәй нә фәцьд. Уый үәлдәй фылаабон уйданда. Адәмөн зәрдәе балханыны тыххәй се адәмәт хұыздар уый дәр нае рашарәзтәй. Авторы романтикон стәргәе амәе хәтсәнгәм ахастой не 'гъатыр дүлжы фыләвзарәнгә: адәмәт бәстеге аныхуырынмат кәй хавы; мәннәт кад әмәе козбау митыл, бынат әмәе мулкыл әғсымәр әғесимәр үүхрүмә марған карл кәй дары, фарн әмәе әтгъдау фарнсағ әмәе әнгътъдау адәмән хұдыны, әелты хос кәй систы, уйдәттә әмәе бирәе әндер ахсажиат хұбылыдьтә.

Адәмәт адәмәт үү 'үүгенк кем не 'фтауы, адәмәт адәмәлдәкә фәздәтмә кәм дәнназа, уым пард нае къобор кәнны, сыйгъ дамондәй дардәр дзы нипы ссарән ис. Ивгүйдил бадфты мәрдирох, фидәнныл хұуыды дәр нини фәкәнны, әмәе үәл адәмәт хұыздәртты бахауы сәр. Бынатыләтгә, кадылмардә, мұлқылмардә цы бавзарстай әмәе нығтәндөн коттой, уйдон ногай сәндиңзын кәнниң әмәе саразын әрхәуы, сәхи дәр кәмән хордтой, се адәмбыл чи фәтайы әмәе фәрүайы, уипы рәстег үтәм.

Уйлонгей вәййи алхагт дәр фыссес – литературааралык зәт әмәе уипмә шардаразат, адәмәлдәкә зәрдәйи нығфы мәстүтүтгә чи амайы, ахәм хұынтауысконд сылъдәт үд. Пардхортә заххы квори әд адәм, әд хәхтә, әд дәттә аныхуырнынг күн фәхъявыны, үәл фыссес тайәххи фәхъеры үәл адәмәт фервәззыны хос ссарыныл. Нафиий ахәм уйынхъед әркодта «Сырдона җәссисытә» сфаәльдисынмә. Әмәе, чи бакеса уадым, уый зәрдәйи әнгүйнәндинал җевзәрү фыдымш, тыхмимш, әннакаг хұбылыдьтәм. Уыйхъед үн роман үә нығсыл әнфтауы нығс, үә тыхыл – тых. Дөзәмөнл. Уимән әй үә хылдарыны, уамысы литературае әмәе фольклор әдәт-мидет кәй айылысты, абоны-фылдыны пардма րагзаманты эпосы хвайтартә се цингә әмәе се мәстүтимә кәй фәзъиниң, се проблемәтә фәрпәләтә нае проблемәтә скбуылдзаггәнгәт кәй свәййиңи, әппәт үйдәттә.

¹ Джусойты Нафи. Сырдона җәссисытә. – Дзекүлжыхъегү, 2005. – 5 ф.

² Газдарова А. Х. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002. – 56–57 ф.

Адәймаг ләмбнаг күң ахтуыды кәна, уәл эпосы паузының проблемате разынның ноджы ирдәрәй. Роман, цы бындурыл амад әрвыйд – наргы эпосыл, уый уайдың дәтты фадат, пәмәй чинигәсеген уа Ҙымылдисон.

Романған уыны хұбылыдаражы стыр жекхүис стыр эпосы диссаджы, искеимәе абарән дәр кәмәен наей, уыны бирәе амәе алыхұзын хәйтартарға – Уырызмет әмәе Ҳәмый, Батрадз әмәе Сослан, Хұбылау әмәе Уастырдик, Сафа әмәе Құырдалетон, Сагана – кәй зәгтын айырмаса, гәндәр – дузон Сагана – кәй зәгтын айырмаса, гәндәр – дузон арвы хин әмәе зәххы кәлән фырт Сырдон йәе әннаккаг галзимәе, стәй бирә, бирә эпосын әмәе Уастырдик, Сафа әмәе хәйтартарға авторы аразе ирон нәмтиме – Саскур, Ҳугам, Аллафарн, Урсзын, Ардан, Ардагу, Фатакай әмәе әндәртә. Еңгиз, сәе аразе ирон нәмтиме авторы арымыста кәләнпонархайд сты, уедләр, эпосы нәмтиме, хұынға гән, не 'мсәр кәннын. Дзаңтиаты Гиүәрлийн хұбыльыма гәстгә¹ авторы аәримыста гәстгә нәмтиме цымы ирон жекхүис алистикаейн дзуапи наә дәттынц, фәлгәе растдәр ұыдаанд, афтағ күң затынайд – эпосы нәмтиме сконды стилистикайен кәй наә дәттынц дзуапи.

Нарты каджыкты әрмәест сәе диссаджы стожеттәй наә, фәлгәе зындыңд сты, сәе хәйтартарға көрәздій кәй никүрә әмәе нишәмәй фәлхат кәнныңц, пардымәе алчи йәхі диссаджы хұынзы кәй фәзынынис әмәе, – бакастай уа ўаудыңдәй, – кәй никемә хәспе кәнны.

Уыны хұбыльыдаг эпосы күйд Ҙымылдисондәр кәнны, афтағ «Сырдоны шәссүиттә» юен дәр уәнтесты хос. Стәй, чысыл аәнтьсты хос наә.

Дәне нутғер эпосы фәлгөниты кой аәрхалдта, уәл аәнне-банысанғантәй наә сәе уа характерон миниүтән.²

«Нарты каджыкта» сты хуры поты каджыкта.² Амәе сәе хәйтартарғәй алкемәен дәр ўа сәйярға курдиат, – зонд уа, хәббатырдзинад, аивад, бәркадарм, – әрттиви хурау. Царлы фылғылай рәирвәзынен сый уый кәм нал фәнғаң кәнны, уым гәй баҳхест кәнның хәйрәндзинадей. Уыны хұбыльадажы сәем чинигәсеген наә хәрам кәнны. Уый наә, фәлгәе сый байрайы се 'рхұбыльйә. Еңгәртәмәй, Сырдонны хәйрәндзинадей дәр, наргы пайдайен күң вең-

йынц, уәлд. Емә Джусойты Нади йәе роман «Сырдоны шәссүиттә»¹ – уыны маниует кәм бақвахъжыны, уыны быннәтте сты уәлдай Ҙымылдисондәр. Эпосы хуры хварм фыс-сәдджы чинигәй фендавы адәймаджы зәрдәмә.

«Нарты каджыкта» хирихәфсан адемон үацымыстағ не сты. Адәймаг ай хаттә дәр наә фәккән, ағтәмәй арғызутты хъебапты, хуры хъебапты дунейи свәйй, царды стыр философон хұбыльдәтте күйд скъубидзаг шәүүнц, уымен гәвдисен. Уыны хабар романы зыны әргомдәрәй. Зәгтән ис – әххәстәрдәрәй. Уымен әмәе Нади, әрмәест эпосыны аивады хұбыльтыл ныхас кәнгәйтә. 9-әм шәвиттоныл уый тыххәй дзүрү: «..задача поэта – говорить не о том, что было, а о том, что могло бы быть, будущее возможно в силу вероятности или необходимости. Ибо историк и поэт различаются не тем, что один пишет стихами, а другой прозой (ведь и Геродот можно переложить в стихи, но сочинение его все равно остается историей, в стихах ли, в прозе ли), – нет, различаются они тем, что могло бы быть. Поэтому поэзия философичнее и серьезнее истории, ибо поэзия больше говорит об общем, истории – о единичном».¹

Аристотелы аны күрүрхон хұбыльы сәмеге растхадзаг коммә хаяуы, Нафи, «Фыдәгиты тут» фыстгайтә, историке күйд пайдай котга, уыме: «Нарты каджыкта» та йәхәддәт поэтикон уацымыс у, әмәе ўа сәйяр күйд Ҙымылдисондәр күйнин у бирәе зындың. Фәлгәе уыны зынней наә фәтарстис наә фыс-сәт. Артбәүттә-каджыты дүнәйе ўа 'шәт аивитиме фылғанды-фылғылай автор сарәзета аивадон истори – наә фылғанды аивадон истори, әвдиси ўа ахәм хұынзы, уымәй дәр, йәхі күйд фәнди, афтағ. Уыме гәстгә, рагай фәсттәмәе кәй зо-нәм, уыны факттә әмәе пауттәй хъузәй дардәр (кәннәе уый дәр нал) нишүал аззайы, авторы көвхүи эпосы алғеметон фәзынындарайсын зәххон, ортиналон хұын.

Фыссағен, мәнмә гәстгә, уыны зын күистиге стыр жекхүис бәкадтой, наә истори әмәе не 'рвильбонон цард, стәй, лигературәе тиңт хорз кәй зоны, әппәт үйден. Сырдон, жеппенеңдүзүх түгкалд, тыхми, Марын, стылын кәм сты, уыны дүнәйе, сабырад, уарзондзинад, кәлән кәм наә уа, ахәм дүнәмә кәй бәллә, уацымыс философон хұбыльы, кәлән кәм-

¹ Дәлдитиаты Гиүәрлий. Сырдоны шәссүиттә / Советон Ирыстон, 1982. – 11 июль.

² Абәев В. И. Историко-этимологический словарь осет. яз. Т. II. – Л., 1973. 159 – 160 ф.

цергэ-цэрээнбонты тырны ѹе царды, ѹе фынты, ѹе сэнтты. Тырны ѵем жэмж кэмдэр цары уий нифсэй.

Нафийи роман уымай амбуулты, жэмж адэймагады умырх бэллил алжимтон эпосы бийнкурыл алжат алвадон хувьзы каёй зевдисы. Уий, анжамэн, дилогийи жентыстыл дзурхат. Эпосы армажай нае абоны дуджы жетвавир цэстом, аяцгаёй күйд У, афтамаёй ѹе равдисын авторы бон каёй бапис, уий дээр уулыл дзурь.

«Нарты каджыгте» хорз чи зоны, уий, каёй зэгтьян гэй хъеуу, се 'рэххон кэнин, стей, эпосы жексист чи жирцид, уыцы хлайгарты гэндэр зондахастимж, гэндэр уавжрги уйни ахуйр нэгүү. Логикон жэгдлаугай ѵем се митэгэраст нэхэжжисэн. Ёмж уыцы хувьдаг нае жнажынчур.

Сырдон (Эпосы У зэххы хин жэмж арвы кэлжэн) сэгдэг зонды кувьбар фестал. Номы, фарны, жэхсары нартан гэдэг Сырдоний гардцер сэргүхэлжет налис. Рэвэгүүенк алжмын схувьраёй-хувьрмэж колга Хувьцау жэмж ѹе дауджытимэ. Дерцдэл се сэфти дут. Адгэмаёй се ньуулагта, Мастгэйзатай рапид Ариналаны билмэ. «Иде фэндэгтэй уйд чысыл албадын, стей доны балагтердийн жэмж ѹе арфы ѹеши бинимэ аудазын».

Раст, чилдэр кэсамтэ куы смэстэй жэмж ѹе донмэг куы нэддэггүйгээт колга, уйятуу. Сырдон нартмэг сэгдэг жерхэс-сэгтэг уйд – Донбетгыры чызг Дзэрассэ жэмж доны хинау Гэтгэлжы гэнгэгдлаулырд лэгшүү. Ие 'паг хэдзэр доны бин уудис, жэмж ѹин уурдаем хи аудазын улбасгэстэе уйд. Фэлэе синдэгтай ѹе хувус ахсын райдига ѹе хиндейзаг, хувьзил фылд Гэтгэлжы хъялгэс: «Лэгшүү, ды армас таажхүүл хувьгын, дэхилэн таиритээд кэнис. Дэхи царды фэндэг дэгэндэвэ.. Худинаг дын уэд!. Форох дэг нэргэн адэмыг тыхгэй дээр, афтамаёй дэхжи се зондижинийг энхжээлис. Зондажын дэг, раст у, фэлэг ѹе зондэг дээр нае баколдтай, афтамаёй дэг зонды тых фыбылызмэ ахызт. Стыр тых цы фыбылызгэх хэссы гэдхэлдэртэн, уий хорз зонис ньтайнин. Ёмж раст ньмайыс, фэлэг стыр зонд раст нысанмэ арээж күрингэ уа, уэд зондэг гэлхэлдэгэн цас фыбылыз хэссы, уий күмд икуу банимадгай?.. Раст нае дэг, мэх хъябуул.. Дуне жэмж цардэй тэргай лидзэн нэй.. – стей ноджы дардцер зэгтыг: – Адгэмы цард дэг зэрдэмж нае пеуы? Ёмж кэд ды хувьздер истыгэ зонис, уэд син банамон. Схорз кэн, дэг зэрдэмж ци нае цэгүү, уий. Тэргай дэз фэлэлдээзине, сабийу, уймэй нае фрэхузыдлер уйлзэн нэддер цард, нэддер дуне...».¹

¹ Дэлхүүсийн Нафи. Сырдона шэссүүтгэ. – Дээгүүдыхыгч.

Дисаджы философон хувьдлыгтэй Нарты номдээд Уирзы-мэджы сармэдээр не 'рэцаудысты. Уэлдайдэр, романы. Фрэлэе Гэгэг сис Хувьцау фарнхажсэг.

Дэже, цымж, Дзэрассэй тыхмийг куы жэрэуматон колга, уэд кэм уыдис ѹе стыр зонд, ѹе гуманондзинад? Ие 'нэгъдаж уллууирд фыргт эпосы ѹе схажсэгт алжимен алтын фылдга куы аразы, фэстамаёй син се рауягуүнкэй куы спайлда кээнү аямж се куы барагауы сэгтийн фэндэгийл, уэд бин «Пы ми кэнис?» Цэвэллиг зэгтыг ѹе философ фылд Гэгэг?

Ие, Нартгэн гэнэфесөфгэе күннэгэдэл ис ѹе хин жэмж кэлжэн фырты халгэн жевзагтэй, уэд сэй жерфэндэй авторы хъялпэхрэсий ѹе зонды цахэгжилдээ нэргтон дунайх, нэргтон аджмэй.. Фрэлэе сээм цы фыбылыз кэсны, уым дэг азым дэр каёй ис, уий нэхэжжис?.. Ды хувьыгтэг уэд (ома, каёй? – Х.М.) гүүлийрсарты тых уэлгэрвгэм саразын. Уэлдээ жэмж тыхдэгните кэрээдээ цэгтэдэгт, жэлхүүтэй дэр кэд пардцэй исты феникской, тых сэм нал хэсэлжий! Даумэх уйд раст хувьдлы кастис.. Фрэлэе раст у? Ныр схувьраёй-хувьрмэж сты Нарты гүүлийн фыраргэ жэмж зэдгэ-дауджыгтэг, жэмж куы аянхьеэльс, иннае нартмэг дээни фыбылыз жерхуудзэн? Уйлон сымхажийн хэлдэгжир жэмж тыхдэгните куы сты, уэд уйн се 'фхээрд ньбэрдээжээ?.. Никуы! Никуы, мэх хъябуул!..»

Адгэ Гэгэг ѹе зонд не 'вгайу кээн ѹе фыртэн. Амона ѹин, Хувьцау нэргэн адэмы тыхгэй каёй нае рауялдай кэндээжис ѹе зэгтэг, ѹе дауджытэй, иу туджы жерхьис дэр син каёй нае ньбэрдзэн, уымэн жэмж, нае уэлгэрвгэдээр рэстэгдзинад, уымэн се фэлэгтэд доны бинмэ. Ёмж ѹин рэстэгэ дзурь – нэргэн дуне жэмж нэргэн адэмыг стыр фыбылыз кэй ныккодга, уым, ай-гыйдэг, ис Сырдонаи «зонды аххос дээр». Еви иуулыгдэг уий хин у? Гэгэг бин комкомж куы зэгтыг: «Ды, тэхгэ фаты фындау, дэг зонд мастинынг скодтай жэмж дын ѹе фэлэгтэд дээр фыбылыз расайдта нэргэтон дээвэрлэгжэн...».

Сырдонаи ѹеши бэллэхтэг дэр амж нарты фыбылызгэдэг иуулыгдэг раст уыцы мастисинэй цылстры. Нарт-иу жэмж ахудыны охыл фэхжүүзэй колой, жэмж та-чу се уий ѹе халжэн зэвзаг жэмж хин митгэй цахэгэри смигдэж колга. Йе сүсэг хэлдэрилдэг бинонты дээр афтамаёй бабын кэнин колга.

«Нарт иумажай жэмбэйрдлон хэдзэр арээжтой жэмж ѹил фэнцархайгийн афадзэй афгэлзмэ», фэлэг ма цы цух уудис, уий син хиндейзаг Сырдон барвандай куна дээрдаг, «уэд сэй Хэмьцэц рапшэгтэг колга, куыл жэмжэлди, афтгэ». Сырдон

«ұлдыз мастиғинад бавәрдта йәзәрдәй. Емә хұуыды код-
та, ың мастын скәнен, зәттүгге, ууыл». «Пәмәй ын, авд
азы хұысқы ың хұт фәци, уйй адаға және сүсәтей баҳе-
ра, уйй тыххәй сұнг Хәмбыңы скәтеси бамбасты. Фынгай

афон мидағай жәндиғе рағылда. Алавта хұуджы.

Хәмбың саарда Сырдоны сүсәт хәлзар. «...систа хұуджы
дзиңате, йәхедет хәлзары дүрттә фидар әрректә.
арғасыста бинонты әмә сә адажы ныккалда әмә сыл ахва-
зат бандзәрстас» («Фәндир күбы фәзыны»).¹

Сырдон әрмәст ың парлығагей нәу трагикон, фәле
йә үльхъедәй, ың хұудықенниадәй дәр. Йә зонды тых
мастиғим же кәй скодта, уымай урынчы.

Уәде, Сырдоны фәлтонц рарғом кәннын хұызы кәй
баҳавыл нағ ғылассағ ың зәрдәйн риссағ зәттингесте хурма
рахассын, адамен сәғенен кәннын, уйй хұымғестеджы не
рұыдалдай ың сәрмә. Сырдон у эпосы шууыл трагикондәр
фәлтони. Зондай, хваруяе – аэххәст, фәле зәххы хин
әмә арвы кәлән. Йә бөн хорз ракәенү кәм у, уым дәр
аң ың цәст нағ бауарзы, цалынме ың сәрвил нағ сәмбәл,
үәдмә. Йә адамен-иу исты хорз күні ракота – у Уырыз-
мат, Хәмбың әмә Сатанаиы әғесымәр, Дзерассейи хә-
бул: Уырызмет әмә Хәмбың – Ексәргегей, Сатана –
Уастырджийе, Сырдон – доны хинау Гатегей; гье, әмә-
иу ың адемен исты хорз күні ракота, үәдләр-иу афте
сарәзтә, пәмәй сә фарсей фәүылдаид.

Уымнен жәндәр гәнен нағ үлидис. Дүнене ың равзәрд
куйд хинәй уылд, – доны хинау Гатег Нарты рәсүтгәд
Дзерассейен дон нағ лаевәрдта, цалынме ёмә не өрбәр-
муд, – ың үдиконд дәр ахәм уылд. Калдег зәттү: «Сырдон
райылда хбомыл кәнни, әмә зылда әспшәтдәр, ың үиди
әмә ың үздән, үздәттә. Нартимә нағ фидыла, ылди
сыл сайдәй, әмә ың сәхүйдәт дәр сайдтой, фәлә-иу жем
кәл Нарт мәстеси дәр систи, уәдләр аյәттарзә дәр бирә
кодтой.

Сырдон үздис зондажын әнerton лағ»²
Фәлә ың үлды зонд, стей ың зонындиндәтәр
хұудысты Нартен алы фылда аразынән. Мәнгай нағ ақа-
ның – мәнгард искеуил дәр не үүгенди. Йе 'науғанкай
ың – бинонты дәр сүсәт хәлзары дарта, нарл даветтәгей
сә хаста. Енафоны фыбыллызың үмән бастығысты ың

«аходәнәй сихормәй бинонтә» («Фәндир күбы фәзын-
ди»).

Хұынауыл дәр Нарты арвы хин, зәххы кәлән Сырдон
бандзәрстас:

–Хұынауыл күвгә кәнүт, фәле ма ың тыхәй дәр ба-

фәлварут.

Нартын загътой:

– Кәм ис, күнәне ың зонәм.

Сырдон сын загътая:

– Күбы ың смастеси кәннат, үәд үәм ыңхедет зындаған.

Нарт Сырдоны фәрсын:

– Емә ың пәмәй смастеси кәнәм?

– Цагды фәуат, Нарт, – загъта Сырдон, – кәд искуы

ис, үәд ың күвгә маял кәнүт әмә ың ың ном ферох
кәнүт. Стей үәд дүрттә берзонд саразут, пәмәй үәд сәргтә
гүйбыр ма кәннат, пәмәй мәнгән күвні, зәттүг, зәттәзен.
Афта қүбы бакәнат, үәд үәс ыңхедет агуардан.

Жорж Дюмезиль үмән фыста: «Нарты часто прибега-

ют к его советам, и не напрасно: он тысячу раз выводит их
из затруднительного положения, особенно в их отношениях
с гигантами. В то же время ему не доверяют, и
правильно делают, потому что Сырдон коварен и его обыч-
ное определение «Narty хілә» или «Narty fydbuzz» («ко-
варный Нартов Сырдон», «злой гений Нартов»). Его назы-
вают злоказенным, бессовестным. И хотя определенно ниг-
де не говорится, что он трус (а это несомнительные выход-
ки часто выглядят бравадой), однако можно заметить, что,
отправляясь в поход вместе с дружиной великих рубак, он
никогда не участвует в битвах.

Бредность его проявляется на тысячу ладов: жестокие
насмешки и оскорблении по поводу общих и личных несча-
стий, злорадное удовольствие предсказывать грядущие беды,
давать пагубные советы (хотя все же Сырдон никогда не
выступает на стороне великанов против Нартов), – үәд ың
үлды үәйтүгәтә жәхі дәр баһордтақкай. Сырдон та аедылы
нәж, хин әмә кәлән үылд. Дюмезиль дарләр үмән зәттү:
– Он зачинщик и подстрекатель всяского рода ссор. Злоба
толкает его на легкомысленные и преступные проделки, пос-
ле которых он подчас насили уносит ноги. По существу по-
ти всегда, даже когда служит Нартам, он пребывает в со-
стоянии вечной скрытой вражды к ним – либо ко всем Нар-

¹ Нарты қалдағыт. – Даңаудыңхыау, 1975. – 166 ф.

² Уйй дәр үым, 157 ф.

там в целом, либо к тому или другому из них, — будь то Хамын или Урызмаг, с которым он порой продевает неодобрные шутки. Но главный его недруг — великий Нарт Солан (Созырко).¹

Абайты Басо та дзы «Нартовский эпос осетин»² зетбы: «Имя его стало нарицательным для обозначения хитрого и ловкого проходи, способного на всякие козни, но в трудную минуту умеющего выручить себя и других своей изобретательностью».²

Убыффасте, Сырдона фәлгонцил дзургейгә, сфермәцил йа хин, генәуг мити койгә, амтә, Ашемәзы фәлгонцил куы радиыхыз, уәд сколта фәллад амтә төхон улефт: «От героя-трикстера приятно перейти к такому лучезарному герою как Ашамаз».³

Дәмә дзы күянне сфермәцил, йа тут, йа стәтил дәр йа уынгелджы бол чи райы, йа улхарәй йын зәрдәх-ционциад чи райсы? Адәймаджы зәрдәй тас хәстеге хъумә уа, пәмәй искең фыбылызы баштарай, стәй, куыл йа хәрзәнгәт, афтае йа ирвәзын кәнай, пәмәй дәр уа районд, арг амтә дын кад кәна, нымалы йәм уай?

Сырдон әрмәст арвы хин амтә заххы кәлән, әрмәст цәстфәлилгәт нәу, фәлә ма у фыдахзәрдә адәйтәг дәр.

Нартыл фыдауз куы 'ркотга, уәд сыйдәй мәйлымә 'рцы-

дисты. «Нарты Ныхасы ныфғалдахтыгә сты амтә хүб-

сныц, куыл сыл не 'мәйлә, ахәм хүбстәй. Сырдона әнак-

каг куылз сәс сәртты рахиз-бахиз кәнен, амтә кәмән йа

былгәт астгәрү, кәмән йе 'рчылгәт бахгәрү, кәмән йа рон

йа астгәуыл фәлгәт кәнен; уылдонен та, «шап жәддәмә!» зетын

сәе бон нал у».⁴

Сырдона гадза әрмәст аннакаг куылз нә уыдис, фәлә «прославленная сука, животное, по нраву и повадкам вполне достойное своего хозяина».⁵ Уылды хипауы — Сырдона — сунат йе 'мәзәхдон Балсәджы Палх дәр хоны гәеди тапта.

Дәмә уымын гендәр гәнен на уыдис. Уый Сосланы мардлы куыл рад, мәрдтәм дзы ахынджылат кәннымә куыл хавы, уый диссаг у. Аххәм генәуг митга Сырдонәй дарл-

дәр чи хъумә 'рхастаид йа сәрмә?¹ Къоста йе 'мәзәвә «Рагон наerton лятау зәрьең куы зонин»²ы раздаеры варанты «Зарын Сырдона»³ куы зонин гәнәмәнт уымын ныхах колтай, Сырдона ном уымын фәнивтаид наerton лягәй, амтә Сырдон лягәр аннаккаг у!⁴ Таурәтмә гәстәг дыу-удаестәнен фәндиր кәд Сырдон аәримысыд, уәддәр ын наerton аләмә раз уый йа азым нае систа, андәра, Нарты хвайтарлы наемтә — Ехсан, Ехсангәт, Дзерассә, Уырызмағ, Сослан, Ашемәз, Батрагл зәмә гендәртгау Сырдона ном дәр исчи жөверид йе кәстегерил. Сырдон әрмәст фәсномыгәй фәхоныңд хин амтә кәлән адәймаджы.

Дәмә уылды раєстәджы, Сырдон кәй ныхмә тох кәнен, уылды хвайтарлы тыххәй та цы зетынц дүнейы зынганд ахуыргәндә, уылдонмә дәр чысыл әркәсем. Ж. Домезиль фыста: «Образ Созырко не столь необычен, как образ Батраза. Но в родственных связях, в подвигах героя появляются черты близости к солнцу».

Прежде всего, он муж дочери Солнца: он отправляется ее завоевывать, как и положено «солнечному» герою, к железной башне, где та обитает. Другой его поход совершается с целью покаратить «князя», который посмел похитить Дочь Солнца...».²

Ахуыргонд у фәндирадар: «...его цикл, единственный в наertonском эпосе, дает нам тематику — и темы эти основные — в которой все еще сильно просвечивает культ солнца», — ахәм арг ын кай сколта йа бансантонд чиндыжы, жәнәхъен сәрү уый тыххәй дзуры йе 'нтыстыгы тыххәй. Ацы хүрхессет хвайтарән кваддәр арг ын кәнен стыр ирон ахуыргонд Абайты Басо: «Сослан и Батраз — два главных, любимых героя эпоса...».³

Ахуыргонд әннафәхаттәгә нә фәнис, эпос нә цы адәмтә айстор, уылдоны зәрдәтү дәр әм кәй бazzад уылды уарзг. «В эпосе Сослан (Созуруко) занимает виднейшее место, является одним из любимых героев не только в осетинских, но также кабардинских, балкарских, чеченских и других вариантах. В циклах Сослана и Батраза, больше чем в остальных, выступают мотивы героические, сверхчеловеческие, боевые».⁴

¹ Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. — М., 1976. — 92–93 ф.

² Абай В. И. Нартовский эпос осетин. Цхинвал, 1982. — 58 ф.

³ Уый дәр уым, 63 ф.

⁴ Нарты калдыхтә. — Дзегүлжыхъеу, 1975. — 49 ф.

⁵ Абай В. И. Нартовский эпос осетин. Цхинвал, 1982. — 60 ф.

временное произведение исследует прошлое и одновременно ведет с ним спор, – таков диалектический характер литературного процесса, творческое преобразование наследия, переведимого в новую художественную систему; литература всегда говорит языком своего времени и издавна привлекает своей неповторимостью, оригинальностью, своеобразием искусства слова и красок».¹

Роман «Сырдоны цæссыгтæ»-йæн квадлæр аргъ нæ кæнбы фыссæг Ходы Камал: «В свое время эта книга известного мастера нашей литературы, чей 80-летний юбилей недавно отметила Осетия, вызвала в читательских кругах довольно оживленную полемику. И, прежде всего, тем, что ее главным положительным персонажем – страстотерпицем и правдискателем, символом воплощенной совести народа, – стал, по воле автора, именно Сырдон, образ которого в эпосе далеко не однозначен... Но нельзя забывать, что художник слова имеет право на свое оригинальное творческое осмысление общеизвестного фольклорного материала – в данном случае, эпического. И Нафи Джусойты, на мой взгляд, удалось сделать это довольно свежо и нетрадиционно».²

Нафийы роман «Сырдоны цæссыгтæ» кæстгейгæ чиньгæсæт хъумæтæ Нарты эпосыл ма хъуиды кæна, йæ удæй хъумæтæ иуварс айса گæрвон хайтæргæт ÿæт уарзг. Уымæн гæмæ, Нафи на кады эпос романы хузыз нæ рацарæзта, фæлæтæ уыйы бындурыл сഫæлдиста бынтон гæндæр уадмыс бынтон андæр идейæтæ – дуне тыхмийæ фервæзын кæнныи идæйгæтæ.

Уый, дзырлæ дæр ыл нæй, зын, фæлæтæ стыр хъуылдаг у. Зын уымæн, гæмæ дæт гуджы дæт малы ахсыримæ чи сфыхтис, уыцы əвæджаиау аивад райсын гæмæ йæт рафæлдахын у зæрдæтæ иннæрдæтæ фæзильн.

Уыцы хъуылдаг цыфæнди ломбай адæймаджы дæр гæнæе зæрдæристæтæ нæт нууадзæзæни. Стыр хъуылдаг та уымæн у, гæмæ авторы фæрци адæмон сഫæлдистадмæ, – уадэ эпос дæр уæд, – бакæсем гæндæр цæстæнгæсæт.

Дæтæ йæм Нафи баҳаста йæт ныфс. Йæт бон у, ныфс джынней зæтъ: «Мæт роман дзурает у нæт дуджы ахслжигац туыл».³

Роман иууылрайтондæй та кæсдæзисты, Нарты эпосимæ хорз зонгæ чи нæу, уыдан. Стыр идейæ, оригиналон фæлгонитæ жæтæ сæт уадмысы улæгас զæвзаг сайдæзисты сæ фæлдлы.

Джусойты Нафи стыр фæрдijын күист бакодта – Нарты эпосимæ хæтæ уарзты аргæйтæ нæт аив литератураей хæлбандур, оригиналон жæтæ уæрæхформатон уадмыс – дилоги «Сырдоны цæссыгтæ» сфердистыныл. Дæтæ уымæтæ бындуур хæрвæрдла нæт хъяздлыг адæмөн сфердистады фисынтыл гуурахстæжын уадмысгæтæ фыссæнгæт.

Романтæ Булкъаты Михалы «Нарты Фарнæт»² уымæтæ баллæ¹ жæтæ Хуылагты Сергей «Нарты Фарнæт»² уымæтæ иирд əвдиссæнтæ.

«Сырдоны цæссыгтæ», стæтæ жæткæй фыссæджы проза жæрмæт Нафиийы сфердистады нæт, фæлæтæ нæт ирон литературайы дæр у ног фæззынд.

¹ Газдаров А. Х. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002. – 59 ф.

² Ходы Камал. Северная Осетия, 2005. – 15 апрель.

³ Хурзегрин, 2010. – 17 апрель.

¹ Булкъаты Михалы Нарты Составы əвдæтæм баллæ. – Цхинвал, 1988.

² Хуылагты Сергей. Нарты Фарнæт. – Дзæуджыхæу, 2004.

Шипарас

КЛАССИКЕЙЫ БАЗЫРТЫЛ

Баңғыссыны бөлөстүрүлүш

Литературастың жанргаң алкемең дәр йәхши зөвзаг күйд иш, афтаға сәе аналигте дәр сты алыш жөнте альхуызынан, Л. Тимофеевмә гәстәг, уәелдай вазылжындар та вәйиинп, композицияны формалыма күнине фәни көнин, уәед.¹

Уәеддер, алы жанр йәхши фарнимең райтуырл дәмгә йәхни амондаң цәрв. Стей, уыңы жанры чи фәекүсы, уылонны амондаң дәр. Джусоны Нафийен та литературастың кәңбеттөңди жанры дәр йе хбул сах балды күнү зөтбон, уәед наездар ног Америке бакендиңиң, наездар искеңдәри диси бағратудынан. Фәләе йәхжедает, ома «Фәци мә стихфыссын рәс-тәр», уый тыххәй афтағ зөгъы: «Еңдең ма мә уарзон жемдзөвгөтәй (уырыссын классике) истығтае раивын ирон зөвзагма».²

Дәлгөтәй та сәе ивта жөнте ивы кәделеридәр. Райдай А. Пушкинадәм Е. Евтушенкомаң Нади кәй уацымстай нәе раивта ирон зөвзагма, зөвзагтаң сәм ахам зынга фыссат нал баззад. Уәеде, М. Горький³, зөгъай, А. Блок,⁴ Н. Некрасов⁵ зөмәе поджы бирет.

Дәрмәст А. Пушкинен канд жемдзөвгөтәе нае, фәләе йе

поэтикон роман «Евгений Онегин» рателмаш кодга жемаң мыхуыры рауагыла дылуу же хатты.¹ Диңкаг хатт – Пушкины шумәйаг амбыртгодон «Уацымстас»² ибы.

Дәмгә сәе афтағ дәзәгар уайд нымайген. Фәзиле Нади фәстаг азты поэзи тәлмада кәнинме күйд уәнгрогәй әрәвнәлтга, уый дзыранаivalы бире зөвзонд дәснитген әрмәст бәфәзминаг нәе, фәләе йе фәстәе цәугүгәе у, күистмонц күйд ара ийхимә.

Стей әрмәст уырыссын классикты уацымстас нее ивти ирон зөвзагма, фәләе, ирон литератураны классиктәй уырыссын зөвзагыл чи фыста, уылонны уацымстас дәр.³ Афтағ ма ирон зөвзагыл сәзүрүн көлтә абылазы литературасты быйнуревәрәг Дмитри Гулиайы жемдзөвгөтәе жемгә калғат «Мә арг-дәзест»,⁴ Хәйсін Күлиеви амбыртгодон «Асыйаг уадынды».⁵

Дәрмәст 2014-аң азы ирон зөвзагма үе тәрләмәй рүхс федтой Кюстайы «Дүн-дуне – Фыбылбастас мәнән», М. Лермонтовы поэтикон амбыртгодон «Ез уарзын Кавказ»⁶; Т. Шевченконы чынлы «Мә сағыстас»,⁷ Дмитри Гулиайы «Мә арг-дәзест»⁸ («Ыккән раягад») жемгә «Классикон драматургиялы библиотека»⁹-ны 1-аг том⁷ («Әдептәм – 4 м»).

Цыбайр рәстегмәе уыйбәрд үнвәфтүд уацымстас нае мадәлон зөвзагыл кәй сәзүртгөй, уымәй дәр иунаг Надырлынан. Фәрәп, уый мәнгә нае жемгә сәе шувәрстү уазалзәрдәйгә ахизын ирон адәмән худинаң уайд. Уымәе гәстәе сәм әмбәлелү әркәссын.

¹ Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976. – 345 ф.

² Джусяты Нади. Дылзы хур жөхтүл. – Цхинвал, 2011. – 229 ф.

³ Горький М. Чызг жемгә мәлгөт // Max дүг. – 1951, № 6. – 3–8 ф.; Марконы таурач // Фидиүт. – 1956, № 6. – 12 ф.

⁴ Блок А. Жемдзөвгөтәе // Советон Иристон. – 1980. – 28 ноябрь.

⁵ Некрасов Н. Ергүгээ элегийи // Фидиүт. – 1998, № 4. – 54–56 ф.

⁶ Пушкин А. Евгений Онегин. – Сталинград, 1959. – Елдеппет – 214 ф.

⁷ Пушкин А. С. Уацымстас. – Дәзүрдүлжынхвау, 1987. – 249–396 ф.

⁸ Кюстай. Дүн-дуне – Фыбылбастас мәнән. – Дәзүрдүлжынхвау, 2014. – Елдеппет – 104 ф.

⁹ Гулия Дмитри. Мә арг-дәзест. – Цхинвал, 1988. – Елдеппет – 120 ф.

⁵ Күлиев Кайсын. Асыйаг уадынды. – Дәзүрдүлжынхвау, 2002. – Елдеппет – 192 ф.

⁶ Лермонтов М. Ю. Ез уарзын Кавказ. – Дәзүрдүлжынхвау, 2014. – Елдеппет – 118 ф.

⁷ Шевченко Тарас. Мә сағыстас. – Цхинвал, 2014. – Елдеппет – 106 ф.

⁸ Гулия Дмитри. Мә арг-дәзест. – Дәзүрдүлжынхвау, 2014. – Елдеппет – 148 ф.

⁹ Ааторты колектив. Классикон драматургиялы библиотека 4 т. 1 т. – Цхинвал, 2014. – Елдеппет – 536 ф.

1. Рәсәйдәр колы – ахсарофәмбәл

Нацийн йәе дыллајы ләгтәй алышадәр хўумәтә уа зынарғы. Ётәрәккүйнәтмәй, йәе ‘рчтийи, йәе кважакбуырәнты, йәе цыбындайы зәрәндәл дәр. Сфәйдистадон бынтыл күбы дзу-рәм, уәд уылон никәпты хәзәнамәтә абарав ис. Убмәен ёма дыллајен шахәмәнди хәзәнайе зынарғыдәр сты.

Дәндәр хўйыддат у, ты фарны хидау сты, уый күниәт ‘мбарой адәм жәмәтә йәем күбындаңың цәстеги күбы кәсой, күбыл дэзы фервезөйл күбы архайй. Туртың тәрәг ирағтән нә фынцаг ирон профессионалон поэт Мамсыраты Темир-болаты сыйзъзерин сфаелдистад, ётәрәккүйнәтмәй, йәе хо Ази-зәйен дәр хыылдарны хос күбыл сис, раппар-баппайраг күбы фәеци жәмәтә дэзы жеппинфәстаг афтидармәй күбыл азза-дистәм, афтә: «Уйдәттәл ма уйдәтән жәби пр! Ай нае хәстәре күбы сискүбыл, бындар пын күбы нал бázзад, уәд ма гәххәттәгей цы кодтоң. Нә мәдәмә уйдис стыр чырын, ёрхүйиә тәлмитә йыл. Ме ‘фсымәр күбы бабын, уәд виң йәе фыстыгтә уыцы чырыны сәвәгәттон. Иу ранәй иннәмә радиз-балидз кәңгәе-иу жәй күбы пары авәрдтон, күбы уәр-мы, жәмәтә кәм бázзад, уый нал хўйыдлы кәннин».¹

Литературәй классичи сфаелдистад йәе адәмән жәнә-байуаргә фарн у. Къостайы бынгә, цәстеси гагуын, хъаж-хъенинаг, хи уды фарнау әвәринаг уымән сты. Уырдәм хауынц, кәй затынн ай хъәуы, уырыссас гәвзагыл цы уан-мисте сфаелдиста, уылон дәр. Тыбылты Алъясандр нын 75 азы размәт, жембырл күбы нәмәтә уйдисты, уәд уймән амьдига: «Къоста канд «Ирон фәндиңүр» нае ныффииста. Уый ныффи-ста бирә зәрләжүгә уырыссас гәвзагыл. Алы чинтуыты, алы зәрәндә газетты пырхытгә ләууынц уылы «Ирон фәндиңүр»-ы әмдәзәгүгәттәй. Уылы уырыссас зардажтәге раивын хъәууы ирон жәзагмәт. Нә дәснүлдәр поэттә хъуа-мәтә уылцы күстүләр зәрләүүү: хуыздыл даң тәндәр цы баккәндисты?»²

Нә дәснүлдәр поэттә сәрмагондәй уылцы күстүл ниши зәрләүүүд. Фәләг йәе нүвәрстү уазалзәрдәйәт дәр ниши ахызт. Уый бәрәгт у, 2009-әм азы Къостайы райгүүрдил 150 азы берәгбомтә Республике Күссаар Ирыстоны юби-

лейон къамисы уынарфәмәтә гәстәе ивгүүд азы кәрөн цы чиниг ралыд, «Ысъхомыл даң уырысимә», зәгъгә, уымай даң.

Бирә ирон әннәмәнхвәутә чинтуятау уий даң сарәзга зынгәт ирон фыссас гәмәтә ахуырғонд Джуссойты Нәфи жәмәтә йәем бахаста, Къоста уырыссас гәвзагыл поэзийи жанры цы уал-мисте сфаелдиста, уылон ирон поэттә нае Маджелон гәвзагыл күбыл хүйзәрәй слүзурын кодтой, афтәмәт.

Къостайы уырыссас гәвзагыл рапуыргә поэтикон уаш-мистең бирәттә ирон гәвзагыл дәстәй кәнә фылдәр хәт-тәти җерпидисты ивд. Се ‘шәт күбыл җертимбыл кәндиңиәт чини-дүйнә күбыл мыхуыр сты, уымәтә гәстәе», Дзушлаты Хадзы-Мураг, Царукъаты Алъясандр, Арласенты Хадзыбаты, Пли-ты Гриц, Делборгы Хадзы-Умар, Гафез, Джуссойты Нәфи, Дзугаты Георги, Мамсыраты Даебе, Плиты Харитон, Асаты Реваз, Хадырты Сергей, Гулуты Андрей, Дарчыты Даугт, Харебаты Леонид, Джыккайты Шамил, Козаты Исидор, Хъодалаты Герсан, Миндиашвили Серго, Пухаты Алъясандр жәмәтә Скицироны тәлмантәй.

Мыхууры гуурахст нае күбы амонид, уәд хўумәтә гәрни-хас кәнникам, уылцы уацмыстәтә ўәм цәмән бахаста жәмәтә ўәмәнән дәр тәлмаптәндиңиәт күбыл даңда, уйдәттәл. Уый жембәлгә дәр афтә кәнв. Фәләг иштар чинигараззәт ўәхимәтә райстаг ахәм хәс, уәд виң уый бар ис, жәмәтә тәлмаптәндиңиәт развара, ўәхих зәрдәмәтә сәе чи цеуы, уылон. Уымәтә гәстәе ўәе хўйыдлы, ўәе разварағе фәндиңүр чынхәй дзузапдәттәт У ўәхедәт. Ермәст, нае бон у, фида-рәг зәттәвәт. Ниғи ирон дзырды ал, стәй тәлмаптә кәннин ажылдаңыззәттә түнг хорз кәй зоны, уылцы хўйыддат бын стыр ажххүүс кәй фәенс ацы чиниг арағәттә дәр.

Къоста, кәд жеппин-дзуз — нае, уәдләр, уырыссагау цәмән сфаелдиста бирә аивадон уацмыстә, уый тыххай чинигараззәт афтә зәттә: «Еввәццеген, ацы хабар баст уыл канд поэты биографион факттыл нае («Ысъхомыл даң уырысимә...»), фәләг ма, уылцы дужкы ирон адәмәтә жәхсан-дзард цы уавары уыл, ууыл дәр. Нә уыл ирон мыхуыр — наедәр газет, наедәр журнал, наедәр чинигуадзән».²

¹ Мамсыраты Мурат. Ётәрәккүйнәтмәтә. – Джеуджыхъеу, 1992. – 46 ф.

² Түбәнгүл Альясандр. Уацмыстә жембәрлөгүл. – Цхинвал, 1988. – 197 ф.

¹ Къоста. «Ысъхомыл даң уырысимә». – Цхинвал, 2009.

² Джусятты Нәфи. Ысъхомыл даң уырысимә // Къинвал, 2010. – 5 ф.

Дәмә раст зөгъы Фәлгә нәм ныртеккә газеттә дәр ис, журналтә дәр, чинигүаңтә дәр, кей күнд фәнды, афтә йәхе кәнә падзахады хардзәй алы чинигәндә күп альап кәнның, уәлдәр, уырыссағ җевзагыл хәйә бүйә чи нины аәмбары, уылон дәр сә мәрдты күис күп жәснинц кәйдәр җевзагыл «мындаевти» уәлдәр амыхуыр кәнның, уәл уылонән та цәй аххос уа? Күнәе уырысимә схъомыл сты, күнәе дылуүге уырыссағ дзырды аәревәрдзисти әдлерстә сә кәрәдзий фәйдил, уәл сәнтия әәмән фәңгегълынц? Кәд, мыйяг, Къостайы фәфәзмәм?

Фәлә Къоста әгәр стыр лат уылдис. Фәэмниң сәй нае хъяуы. Илас Ернигоны загъыдау: «Фәэмниң хорз нае!»¹ Йә фәлләйтгә ийн, күнд аәмбәллы, афтә хъяту адеми рәгъма хәссын. Дәмә ады хатт дәр Нади үйлүп хъувылдајы кәй растуихт, уйй ахсызгону. Нырма Къостайы уалмистә жәме сә тәлманды жәхсен биргә былдыргә ис. Уәлдәр, ады чи-нылжы нәүегәй жәмбәлгәм бирга зәрдәмәдзәугә ивд. уаш-мистыл.

Алғаймаджы зәрдә, алғаймаджы хъус ногәй рәевдауы, Плиты Грис күнд архестай раивта Къостайы «На смерть горянки», уйй:

*Ма йыл кәенүү төөшүрхтәу дзыннаээм –
Уйй иш ыңсаныл абои фәхасст. –
Царды уәлхары, түхиты, мастьы
Уймысек разгәй уйй алци аәззесст...
Хорз у амалтын уйй төөзөнә аэтвы!*

*Ниел хәйдәж сәр, – төөзөнәсіт тәззарәд, –
Бәйүеңфатын ҹактарәд, хәйдәрд –
Үйй нығындаид алыхаты мастьы,
Никуы схөвлөдзәид уйданаид иш ҹарәд...
Хорз у амалтын уйй төөзөнә аэтвы!*

Дәнгөнхъеләдүкү нәе райстон ады шәвитетон. Грис нае хүзүздәр поэттәй, нәе хүзүздәр тәлмаджәндиңгәй кәй уыдис, уйй тыххәй йаравзәрстон. Шәмәй ныззәллант кәна. Дәмә зәлләнг кәнны. Алпидәр дәзи прыма йә бынны

ис: хъуыды, ритм, рифмате, хъуылыжәдты раверд, поэтикон фәзиленте... Зәрдә, уәлдәр, хұмәйсырл хъазау, йә шәст дары оритиналмә.

Дәмә уйй хұымматә джы наеу. Мәннә күнд зәэлви Къостайын йәхимә:

*Не родите безумно над неё –
Она зела достигла своей, –
Тяжесть жизни, нужда и невзгоды
С колыбели знакомы уже ей...
Хорошо умереть в ее гробу...*

Нә зәрдымл әәрләууын кәнәм, «Ирон фәндир» джип-пүнгүлдү күүк 'рыйдис, уәл Байтәр Гаппомтә поэты маестгел-гәд фыстәт: «Если я пишу то или другое слово так, а не иначе, то я пишу сознательно, я над ним долго ломал голову и не хочу ни тебе, ни кому бы то ни было позволить изменять их без моего ведома, бездоказательно, и тем более в стихотворениях, где не должно быть ни одного лишнего звука или недостатка в нем и где каждая буква занимает рас-считанное заранее автором место».¹

«Ни одного лишнего звука или недостатка в нем»!². Дәмә күнд уынгәндүкү фәңсис тәлмаджәннәдүкү сәр, үйлүп зәлләттөрү хъульдү дзырлай-дзырлата се 'шпет айттама хәстгәйе? Уалмисы хъульдүйде ма фәниппәрд уәм – дзырлата фөвәрәм әнддер хаусенти, къездилгите сын фәаразем нәхи арағт кәрәттәй. Афтәмәй сә фәхассттаг кәнәм нае зәрдәттәй.

Дәнгөнхъеләдүкү нәе айвҭа сәр, кәрәп, үйй төөзөнә аэтвы! Уәл адлы айвҭа сәрәй кәрәпмә баварән нае. Стәй маҳәй, ирон фысаджыгәй дарләр, уйыл йә ул афтә тинг ничи фәххары. Фәлә пугәр Къостайы раивын, уәлдайдер, йә мәделен җевзагыл рәивинде дә нығе бахастай, уәл, күнд акәнның, карды бын уәүүлтәй нал у. Нади чиниджы раз-ныхасы уымын фәдзәхсү: «Къостайы уырыссағ жәмдәв-гәтте ирониа күп ивай, уәл хъумат дә зәрдил ләуу, Къоста ирон кәй уйд, уымгәй дәр җевзажы дәснү, уйй».² Ирон литератураи, Грисы хүзүзен ләмбынаг чи хүзүн-тә җевзагыл, уйлон иу армидзагай фылдәр не сты. Фәлә шәмәй афтә мачи зәгъя, арәх әй чидәргә шәстү баға-уыннаж кәй фәхъавынц, жәз дәр уйлон фәзмүн, зәгъя,

¹ Илас Ернигон. Фәзмүн күнд нае // Илас Ернигон. Уал-мисте. – Дзәгулжыхъеу, 2008. – 150 ф.

¹ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 5 т. Т. 5. – М., 1961. – 143 ф.

² Джуссойты Нади. «Ыңсакомыл дән уырысимә...» // Къоста. Ыңсакомыл дән уырысимә. – Цхинвал, 2009. – 6 ф.

үй тыххэй йин, – ё ‘нусон дуней мэ ёе дзенетыбадагт
уд ма схвэрзэл, – дыккаг цэвитон архасдлынэн, ёе тэл-
маци хэлфасгэ ши амдзэвгэ цэуы, «Ныббар мын»,
зэгъга, уымай.

«Ныббар мын... Уйй дэе зонд ыскарсту,
Ныр мын септимадер у амбэрсту, –
Мэ уарзондзинадэй фретарсту,
Дэгүжэ кэддэршадер уий касту
Биквард, фыдохы болнуу, расч...»

Ацы амдзэвгэ ши уырыссаа аевзагэй Елборгты Халзы-Умары ивдү. Емэг Елборгты фыргты ёгэ фэдил ажолта, Бестауты Гиуярги-иу арах кэмэгт яшшэлд, улыны поэтикон гэррэлзинад. Нэг фэтарст, ягеристэмэй, Къюстайы стрыр номаёй дээр. «В этом все сказалось» ёе фаявта «Уий дэе зонд ыскарста» ёа, «Скучнее траурного дня»-иы – «Дэнкьарл, фыдохы болнау, расч»-гэй. Классикон рифметгэ – «сказалась», «испугалась», «казалась», стай – «меня», «дня» дээр фрэхэлдга амма сэе руудал. «ыскарста», «фэтарст», «уйй касту», но-дкы – «амбэрст», «у расч». Емэг сэе ши руудал? Тэлмалы аянамент цыдаа фессафдзэн. Уымэн гэндээр гэнэн наёй. Фэлгэ ёа аянамент баххасгэ көнин амбэлэлы гэндээр цемэйдэр, пэмэгт ма фэлгууда. Емэг ёа Хаджумар баххасгэ колта, гэмдзэвгэ шэгжиг ирон гэвзагыл кэй сэлзирлэг, уымай. Ахам тэлмадцэй ёа зэрдэ, гэндэвэрдлэгай, ачдэг тэнг-дэр исви.

Ии кенон, чей... Нэ фрэлбэлтимэ
Дэ удец малд хэсслэн тэсч.
Ез уйдонац, мыйгэ, не уйдичен
Дэ ўд мын уед рон, сонгай хызт.

Убыны разыи ныхас армас Хадзы Умармэ нэе, фэлэ бирэг поэтом хауы. Нафийэн ёхихимэ дээр. Фылдээр хатт ёххадает дээр уыцы принципа гэсгэ фэтэлмал кэнэ. Оригиналгэй нолжы иуварслээр күү ахизы, ахам цаутыл дээр ём иу амма дыуух раны сэмбэлэн наёй. Емэг уед ёа күхүхы бафты зэрдэзэггэдэр аентьст.

Ацы чиньг хайджын у ахам хэрзаив тэлмалгэй. Емэг сэе рапнэлын кэмэгт амбэлэлы, уйдон бынтон цус несты. Фэлгэ феххусынгэй фенни хувьзэлдээр у амма ирон гэвзагае Къюстайы убыны хэрзали тэлмал гэмдзэвгэгэй мэнэг сэе иу, уымай дээр, уырыссаа гэвзагыл ёгэ иууыл зындлондээр амдзэвгэгэй.

Нэ дээн аэз пахуымптар... Фылдой, хэрхэмтэй халэй
Хэлтерити баххуус дээр мажнац бэхлишидэг нэу...
Нэ лизиин даро басстим, – цэвэгий сэе шипаэрд уон.
Мэ зээби с-мали кэнил, мэ күзэндон ныххалин
Нэгү ардыд адемы сэлтээсэф бардзен ёс бол.

Тэхсны нэе тыхэдэжынтиен сэе дэлбээзүр нэе леууын,
Хэлтерити баххуус дээр мажнац бэхлишидэг нэу...
Дэфхэрдэй, ахсэсни мэ уснэти тас нэе чеууы,
Пэлтие жасиети раз нэе фрекенити аэз «ууеү!..»

Мэ заралг алксемэн зэргэбэйн фажен, ин,
Наламт хохбайзинад аэз рафаудын сэртом.
Тыжже, тыхигенгэлийн лагийн-лажийн сэрлэгүүн,
Дэже рестэвзинаден бэрзонд кечнил ёс ном.
Хэллар цы дэвэ, кэд афсынчиртие сты адам
Дэ же наёй фиодийн сэе арфремен септинг
Ызлаа цы хэлм у, кэд мэ фыдэгумы фыдадсан
Нэе арлын шу аелгээст мэ зэрдэйн реобын?

Вэййин аэз хасты дээр сэрибартын цырагодар,
Мэ зард рэхьсбастайз эзэлтийн кэнти,
Дэ же биен адажиен аэз ахсэсни эзлэргэдэр,
Дээзэм дэллэсээти та сэнцондэр у мэлтийн...

Уэд цуу фыдадэмы хэрам дэвзигүүр мэ разы?
Сэлтээсэф цылангиргээтигэ – цыфтсаны дээр кэжинти.
Дүнгэ – мэ күзэндон, мэ зээби хай – лэгүарзон,
Дээсэрон дүн-дүнэ – мэ фыдышаасж мангийн..

(«Нэ дэн аэз пахуымпар...»)

Нэ бон у зэгтийн, Нафи ацы тэлмадцы «Фрэхэлдта» Къюстайы уамысы аржээт. Оригиналгэн тэлмалгэнэт ёгэ рит-микэ баххахьхэдта, фэлгэ фондзэлдэстэгон ямб фэвигта жхэсэлдэстэгон ямбай, пэмэгт авторы хбуудлы чиньгкэс-дэжтэй хувьзэлдэр фрэхэлшээ кэна.

Үэдэе, ёа тэлмалы орлиналы хбуудлы рэнххялай күүд зээлы ирон гэвзагыл, уий тыххэй Къюстайен ёхихимэ уырыссаа гэвзагыл үркэсгэсм амдзэвгэгэй иууыл зэллантгэнагдэр строфагэм:

В тогтоле ясней мэ чудится свободы,
Зэгчине пеcнь с бригадой чепей,
В изгнанье я дороже для народа,
Милее смерть в безмолвии степей...

При чём толка? Ницожная рабыня
Пустых страсти – дерзает пусты на все!
Весь мир – мой храм, любовь – моя сияния,
Всё-сия – отечество мое...

Оригинал әмтә тәлмац сә кәрәдзийл күң абарәм, уәед «торьма» хастай фәенив; «ясней мне чудится свобода» дәр ағәп кодга «вәййын... сәрибарән цырагъдар»-ей; «звук-нее песнь с бряцанием пепель» дәр бынтон «мәе зард рәхис-бастәй зәләнивәр кәнны» у, «При чем толпа? Ничтожная рабыни Пустых страстей – дерзает пусть на все!»¹ «Уәед циу фыладәмь хәрам дэзынуыр мәе разы? Сәнгизәф паттай-ратта – пыфәнди дәр кәнәнти» күйд нае у, афтә. Фәене уацмыс иронау күң кәсәм, дэзыргәй-дэзырда мәе ортапана-лимә күннәе барәм, уәед нае разы ис Къостайы амдзевәгә хъульдыйге дәр, идеягәе дәр, йәе сәйраг аитимә дәр. Тәлмацәнгәт, ағеристәмәй, лирикон хъайтары «хажестон» «хастай» кәй фәенив, уый дәр гәй цымы ници баһылгандат – Къоста-иу йәххәдәт дәр хасты уыдис.

Ома әгәр у? Мәнмәе ахслжандәр кәссы ахәм тәлман; оритинал фәзмәгәе тәлмал жәнәмбәрст дэзыргәт, зәхшт хъульдыйгәттәй күң бәз бәз кәна, уәед уый аив литерату-рәмә җеввахс уадзын нае хъәуы.

Ис ноджы сәрибарәр тәлмал, В. Белинский цәйау дэзрга B. Жуковский тәлмалгәй: «О Жуковском говорят, что у него мало своего, но почти все переводное: ошибочное мнение! – Жуковский – поэт, а не переводчик: он воссоздает, а не переводит, он берет у немцев и англичан только свое, оставляя в подлинниках неприкосновенным их собственное, и потому его так называемые переводы очень несовершенны, как переводы, но превосходны, как его собственные создания».²

Күйд үйнәм, афтәмәй фысаджыту тәлмацәнджыту дәр вәййинц бынтон җендәр әмтә җәндөрхүзыгетте. Уйиме сәе алчилаер фәнайды кәнны йәххи сәрматонд поэтикон ма-дэзгилгәй. Амв литература шуылы ылымысонаңдәр уый тых-хәй у. Дәмәе нае алчи йәххәдәт цы фәндалыгыл фәллеууы, ууыл тыхәй күң фәззәүүн кәнны иннәттә дәр, уәед нае фә-зонәм, рәдйид фәндалыгыл кәй ләгуүгем.

Нади, чинигмәе цәмәй фылдаер тәлмацәнжыту бахауынц диси. «Күйд ын җәнтысы афтә бире?! Кәссын дәр виң сәе нае хъәуы?!

Чи змаелы, хъульды кәннын чи зоны әмтә йәе күистен йәе уд чи нывонд кәнны, уймән җәнтысы. Уәелдайдәр, Надиғайән ууылды биргә фылдабон, йәе улы биргә азты фәлләйттә – йәе фәззытон нај сты. Дәмәе ууылды наиме хаяу йәе чиниг, – Къостайы «Дүг-дуне – фылдыбасте мәннен», – йәе тәлмалгәй.³

Растдаер зәгъгәйе, чиниг Къостайы у. Йәе номаң дәр бәрәг У, нае генийы зындонд җемдәвәгә «Я не пророк...» ай ист кай әрпид: «Весь мир – мой храм, любовь – моя святыня, Всеенная – отчество мое...»⁴. Цы уацмыстә дзы

Күйд җей раивта, уый тыххәй архәссәм иу Җәвигтон. Нырмәе йәе уашауы акростихей фыст «Номарән»-ы райда-йән дамгаеты хъульды «Анja, или за мной» тәлмал кодтам – «Анja, мәе фәстә цу»!⁵ Дыгууге азы размәе йәе абы уацы автор та ратараэта – «Анja, шу мәе фәстә?». Афтәмәй поэты дыгуудаес рәнхъбай зонг-зонын арэзтам аертындаес рәнхъбы, иронау «Я» дамтье дэзырды райдайаны кәй никүлы ис, стәй нае «иди за мной» әндәр хүзы фәенивны ныфс кәй никемә разынди, уый тыххәй. Нади йәе фәенивта «ис сәе фәд»-гәй, кәд уый бынтон «иди за мной» нәү, уәеддәр. Дәмәе бавәрдта «Номарән»-ы үргөтә строфай рәнхъбы нымәц. Сәе дэзылгәйи ләгтә бынта чи 'рәбестон' кәнны, уйлон амондожын адәм сты. Бәстөн сәе кәнгәйе, фыңцаг рәждыдтыгә дәр әрүағылдауы. Фәләе, рәйдүү комы – җәхсырәмбәл.

2. Фылдыбастасын үарзимие

¹ Белинский В. Г. Из рецензии на «Очерки русской литературы» Н. Полевого // Коллектив авторов. Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т. 2. – М., 1985. – 503 ф.

² Къоста. Ирон фендер. – Дзегулжыхъеу, 1979. – 187 ф.

³ Фидиүт, 2010. № 2. – 118 ф.

³ Къоста. Дүн-дуне – фылдыбасте мәннен... – Дзегулжыхъеу, 2014.

⁴ Къоста Хетагуров. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974. – 214 ф.

ис мыхуыр, уылон ѹе уды сыгъләдҗы рايтурысты. Йе зәрдәйи арфы се фәхаста дыздыгәнга. Уырдигай у се ратадзен. Сты йын стыр калғанет. Уыман се стәм рай-гond әмә сәркестыр. Фәлгә, күнд зонәм, афгәмәй Къоста чингкәсджытам йе уды фәллой әмхуызон аивәй, кел йе ирон уалмыстән абаңи ниләимә ис, уәеддәр хаста дыуә 'взагыл, ирон җемә уырыссаг җевзәттыл. Җәнәнхъбә ләдҗы нә дзыртга: «Ысхъомыл дән уырысимә...»¹. Ема Нафийи дәр бафтылта диси: «Зәгъгә та се колга йе пар-длы җецет бәрәражыгә гевлисны охыл нә, фәлгә ирон адә-мон зарәдҗы фәткыл амад әмдзәвгәй, рифмәразег му-зыкалоп параллели хузы. Гье, стәй рифмә та руад, стир поэтен дәр тәхудиаг чи у, ахәм: «...сәнни хъастә – ...се ныхастә».²

Нафи цәргә-цәрәнбонти иу әмә дыууг хатын 'рәв-нәлдә, Къоста уырыссаг җевзагыл цы бирж уалмыстән сфер-диста, уылон не мадделон җевзагыл сзурын көнүмә. Җын-тон аәргәдҗы дәр, күнд загътам, ирон әвзагта раивта по-эты зындонд таурағае (Къостамайын шәхитке кәккәз уанау y) «Фатима». Және се ныр руад Къостайы амвәльист чысыл-стыр чиньт.

Дниу, Нафи йәхәдәт күн зәгъты: «Къостайы фәлләйттән сты, аз се һәрмәст мә уды әребин әввәдәуле колтон»,³ – уйй дәр бирж ҭауылләртү дзурагет у. Нафийи хузын кур-диатджын адәймәг йе уды әребин кәй фәрәвәда, уйй йе рәстәдҗы аккаг дыргъ ма ратта, адәмни зәрдә дзы ма ба-рухс уа әмә парды әсүтүл фәл ма ныууда, уйй гәнән нәй. Әмәе нырткәкә нәхәдәт стәм әвлисән, алы чиньт кәй у ахәм.

Нафи йәм Къостайы парл әмә сфердистады охыл йе бирж фәлләйттәй бахаста әртә кванинг уады: «Ысхъо-фыстма, уйий тыхъхәй разынхасы хузы» әмәе (үелемла-сәни хузы): «Он уппел в бессмертие», «Мысын Къостайы...». Уылон дәр джипылуга абаңтычи чиньдҗы арәзтىл – гөмә, семәе цима чиньдҗы арәзтىл – мыйты араәт әмә, күнд сөвзәрдисты, рухс күнд фелтой, ешпәт үйдегае. Ис дзы 49 әмдәвгәй, йе калег «Хетә-дҗы» уырыссаг райданын әмәе «Фатиме». Ома, Къоста

уырыссаг җевзагыл цы поэтикон уацмистә сфердиста, уыдо-ны зынгә хай. Қәд дзы бирәттә нырмә дәр ирон җевзагмае аив тәлманд үйдисты, уәеддәр.

Фәлгә уый, кәй зәгъын ھәй хъауы, йәхүи бар у. В. Жүков-ский үыман фыстаг: «Переводчик в прозе есть раб; перевод-чик в стихах – солерник».¹

Ныхмәлеууает барвендәй җевзарын та алкәмән йәхин хъульдаг у. Күнд җемә се цәмән ивта Нафи, уйй тыхъхәй йәхәдәт ахәм хатдзәг үыман аразы, ома «Къостайы уырыс-саг әмдзәвгәттә иронуна күн ивай, уәд хъумате дәе зәрдүл ләгүүа, Къоста ирон кәй уид, үымәй дәр җевзаджы дәснүү, уый».²

Чиньт райдайы әмдзәвгә «Да, я уж стар...»-әй:

«Эз дән зәрөнд... Эз мә тәрсүс же үнәдәй.

Къынғырсағыб – же үчсөнчүүт, дәрәгүүдөзүүт үчсөнчүм...

Мә уелемде дәр – же даргеси сөннүүлүтүү,

Мә сөрүү үрсүтүү – дәсөгүр үеме сөннөм...

Фод ишсепен мә шунак сөр ныбонд!..

«Эз дән зәрөнд...

(«Эз дән зәрөнд...»)

Дзырд дәр бил нәй, тәлманаш уалмыс, пас гәнән ис, уйй бәрд өрттәнгәнәдҗы хүбаме уа хәстәтгәр. Фәлгә уйй алышт тәлмаптәнгәнәдҗы күүхү прозәйн дәр нә бадфы. По-эзийи та... Ратон бердзенәттә поэзи әнәнхъелдәдҗы нә ху-бидтой зәдлү җевзат – әспит дзы нае фәкомы алы җевзагта-иүүн. Фәлгә уыматай тәрсүн нә хъауы. В. Белинский фыстата: «...если при тщательном сравнении иные места окажутся не вполне верно или не вполне сильно переданными, – зато еще более найдется места, которые в переводе сильнее и лучше выражены».³

Ирон поэттә әндәр әмә әндәр җевзәттәй нәхи мад-длон җевзагта әндәр фылдожыты уалмыстә күнд аив әмә ортиналтә хәстәт фәйвины, сунант поэзи дәр, уйий сәр-Магонд ныхасы аккаг у. Плиты Грис, Бестауты Гиуәрги, Дзаболаты Хазбийи бирж тәлмаптам фаярхәссан нәй.

¹ Жуковский В. А. О басне и баснях Крылова // Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т. 2. – М., 1985. – 477 ф.

² Джусяты Нафи. Ысхъомыл дән уырысимә... // Къоста. Дүн-дуне – фылдобаста мәнен. – Дзегүлжыхъеу, 2014. – 5 ф.

³ Ж. Г. Левар чиньтыл фыстей – 02.09.2014.

Емж алы номхыгъ дзәвгар фәүерәрәлдергәнен уаид ныры поэттәй, Нади дәр се ‘хсән, афтәмәй.

Тыбылы Алыксандр затыга: «...Хатта́й-хатт ирон әмәе уырысаг җевзәлкөздөхтөгө кәрәдзимә дарл лләуыны. Уәдел комкоммә раивен нәе вәййи ирон ныхәстән үүрүс-саг җевзатмәе, кәннод үүци үйхәстән сәх хүүбыль стакъон-макъон уылдзән». ¹ Стәй – уырыссаг җемә әндәр җевзеттәй ирон җевзатмае ивгәйе дәр.

Уацымыс тәлмәтгәнәндәкү йәхимә күни нишәмәй бәетта, уәдел юе ивын генцион нау. Бестауты Гиуәрги үйман дзырдат: «Стайшармадарег» мәе йәхимә сәйраджылдәр ныбаста канд юе стыр идейон-авадон миниуджыгүйе нәе, фәләе дзымә зердәйен лыман, имүәяг кавказаг үд, уйн нәе, фәләе ма иры күлгүрәйән, иры кәддәрәи нәргәе историйен хинчән миниуджыгүйе кей федтон, үйман дәр». ²

Дзырды дасынты әннегер хүүбыдләттө дәр фәрәззенгарл кәнның кәйдәр үаймистае йәхки кәнәе та искеңәй җевзатыл дзурун кәннымә дәр. Кокайты Тоградз, Уильям Шекспил-ры сонеттә Гафезәй фәстәгдәр кей раивта ирон җевзатмә, уйй тыххәй заңты, ома: «...алы поэг дәр цеуы Шекспир ир сатәг судонма әмәе дзыи иу хатт чи башуазы, уйй фәрән-чиң вәййи уарзты низәй», ³ – җемә сәе «низән» фәрәхос кәнниң, иже аххосаг ын ног җемә ног хүүзы раввернил, афтә-тиң сәе бауарзынц.

Зәрдә кәмәй райы, уйй зәрдә змәльян кәнны. Ирон поэттә сәхи үйман феппарынц Кьостайы үүрүсаг җевза-гыл фыст әмдәзәвигүтә ирон җевзатмә ивүйнмә. Цы ‘мәзәв-гәййыл дзурәм, уйй нәе малделон җевзатыл поэт Мәргиты Кьоста дәр дзурун колта:

*Зәронд даен аз... Да тарстыхызәс нылдастан дае
Ме койынр үсгиттеш, рустың 'найзәлдәст' нор...
Ме быйзубурын фәм төнк ғыдуын фәекастен,
Арбон лөбәр мүн – иннеген ҳәсәбыйс...*

(«Зәронд даен аз...»)

Цәмәй тәлмәтты җентыстыгә җемә цухзинәлтә фәхат-тәм, уйй тыххәй җәнәмәнт җәркәссын фәхъәуы оритинаш. Аттарыстамәй, әмдәзәвигүй җедлак хүүз, ома формае фенныны тыххәй дәр:

*Да, я уж стар... Ты смотриш боязливо
На синие глаза, на борозды морщин...
Мой стан рисуюся в отречьях прекрасиво,
Немало в болосах расстремленных седин.
Могила для меня – небес желанный дар...
Да, я уж стар...*

(«Да, я уж стар...»)

Емдәзегүй сәрәй күйл үйнәм, афтәмәй юе фынцаг дзырл «Да» дыгууг тәлмәтле дәр үрбайсәфтисты җемә յәмә фәттары авторы катайгәнсет зәрдәйәй равт, кәд үймәнның дардәйәрә хүүбыльы ахсем, үәдләр. Чи зоны, әмдәзегүйтүмәй күйнгә райдьигаид, уәдел юе ‘робайсәфти’ фәсонар-хәдҗы дәр не ‘рыйдаид. Фәләе ныр уайтагъ фестъәлфры нәе хүүбыльы, җемә црма үймә ахсджиаг ылдәр сәфры, афтәгә наем фәкәссы. Аивад күистей не ‘фәсәдү. Адәймаген юе ‘шәт рәстәг домы. Нәе аив дзырды хүүздәртәй иу, Глиты Грис, юе кәстәр җәмисон Бестауты Гиуәргимә хатыд: «Бавдәл-ма әмәе әхсевыгүтә аст сахаты ма үадз дәфеллад, фәләе фынгай кән җәсәз сахаты, алы сүткәйе дәр күистән иу-дүүүе сахаты күйд давай, афтә. Кәй зәттын ай хәбәуы, уйй дә үдән зын үйләгени, фәләйтә дәр кән-дзынае, ихсийтә дәр тагъидәр кәнны адәймат афтәмәй, фәләе – уәдел, Җәмәй у маҳән нае пард?» ² Ома фылдаер дын гентыса.

Кьоста юе ‘шәт хәру, юе шәт рәстәг җемә зонынди-нәдләе аив дзырдән нывонд колта. Зәрдәйәй рәбынгә кәй аив дзырл چәвә, ахәм әспәттуыннат җемә җилжетхатат поэт уйд, җемә юе алы дзырдән дәр арғы колта. Байаты Гаппомә, юе зәрдәйәй рис ләмаргә, үйманн фыста: «Я нико-да своим словом не торговал, никогда ни за одну свою стро-ку ни от кого не получал денег... И пишу я не для того, чтобы писать и печатать, потому что и многие другие это делают. – Нет! Ни лавры такого писания мне не нужны, ни выгоды от него... Я пишу то, что я уже не в силах бывало сдержать в своем изобилием сердце, и если по упорному настоянию «друзей» я уступаю и поверяю им эти «сагъастәг», то требую

¹ Тыбылы Алыксандр. Уаймисты җәмбырданыл. – Цхинвал, 1988. – 173 ф.

² Бестауты Гиуәрги. Тәлмәтгәнәттәй // Руставели и Шота Стайшармадарег. – Цхинвал, 1975. – 6 ф.

³ Кокайты Тоградз. Тәлмәтгәнәттәй // Шекспир. Сонеттә. – Дзәүлжыхаеву, 2001. – 6 ф.

⁴ Кьоста. Девзәрст үаймиста. – Цхинвал, 1979. – 113 ф.

¹ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974. – 135 ф.

² Глиты Грис. Фыстәгдәйтә. – Дзәүлжыхаеву, 2013. – 63 ф.

от них, чтобы и они, если даже не понимают, не разделяют мои чувства, относились к их изложению с благородной вежливостью, не передельвали бы его по своему вкусу и в таком виде не выдавали за мое произведение. Я прихожу в беспечество, когда передельвают даже мои газетные статьи, из-за этого я разорился, связавшись с «Северным Кавказом»¹ и через 11 месяцев прекратив с ним всякое сношение».²

Ноджы поэтикон рәнхъ «да», «нә», «үә», «сә»-тыл, номиважыгә әмәе ахәмтил, күны фәул кәна, үәд рифмагонд дзырдтә алыхат, күндә әмбәлә, афте наға фәззәльинц әмәе дәлгемә жепарынц уацмысы нысанинүег, стәй әмдзәвгәй хұбылы дәр. Уәждайдер, автор Къостайы хұзын стыр әмәе зәрдәзегъгә поэт күни вейй, үәд.

Йәе уацмистай биратә әрмәест үйрүссаг жәвагмә наә, фәләе ирон жәвагмә дәр палдәргай хәстегәй әрпүрдүстүртегълам, үйй дзураг ү, тәлмәгендәйтегълам кәй йәе размәе йәе чи тәлмәл кодта, үйй разәй хәстегәй фәуыныл хәстегәй фәархайыңың, ома, аәз аәй орипиналмә хәстегәй әмдзәвгәтәм хауыт «Дзәбидыр» («Джук-тур»).

*Беспрепетто, гордо стоит на утесе
Джук-тур круговоротий в застывших снегах
И, бесъ индейца в трескучем морозе,
Как жемчуг, горит он в багровых лучах.*

*Над ним лишь короной алмазной сөркает
В прозрачной лазурь незыблетий Шан;
У ног его в дымке Каскад утопает,
Чернегот утесы и реки шуршат...*

*И луг зеленеет, и серна младая
Задумчиво смотрит в туманныю даль...*

*И смутно, на эту картину
Познал я впервые любовь и печаль...»*³

Н. Гоголь йәе иш фыстәдже Н. Языковмә фыста: «Благоухающими устами поэзии навевается на душу то, чего не внесешь в них никакими законами и никакой властью!»⁴ Стәй

рәгстаг әмәе уаразгәй үды ахәм жәндөнвидар фәтк әмәе барәндәтә барәндөнәй шәриңен хөсүтгә дәр ниңдемен кәннын. Нәдәр сәм тырга фәкәнү. В. Белинский фәндидарай дзырт: «Есть пора в жизни человека, когда грудь его полна тревоги и волнуется тоскливым порыванием без цели; когда горячие желания с быстротою сменяют одно другое, и сердце, желая многое, не хочет ничего; когда определенность убывает мечту, удовлетворение подсекает крылья желанию; когда человек любит мир, стремится ко всему и не в состоянии остановиться ни на чем; когда сердце человека порывисто бьется любовью к идеалу и гордым презрением к действительности и тоная душа, расправляя мощные крылья, радостно взвивается к светлому небу, желая забыть о существовании земного праха. В эту пору жизни человека любовь робка и стыдлива, жаждет одного только сочувствия и удовлетворения долгим взглядом, таинством присутствия милого существа и за тихое покачание руки не поклоняет полного обладания».¹

Афте мәем кәссы, Къостайы дзәбидыр, стәй йәе лирикон хәйттар, афте кәмәй зәгбы: «И смутно, на эту картину взирая, Познал я впервые любовь и печаль...», — үйден дәр үйдисты, В. Белинский кәй кой кәнны, үйлоны кары әмәе сын поэт фелта сәе зәрдәй конд.

Афте әркәнга Хаджеты Таймураз дәр: «Кәссы мәем, әрдхәрәнны ныым же кәстгәй, Фыңцаг хатт әрәмбәрстон хъығ әмәе уарзт»,² — кәд Нафи лирикон хәйттары дзәбидыр хоны: «Үйй дзәбидыр федта әмәе дын фыңцаг хатт йәе зәрдәйи базмәльд сағтәссаг уарзт...», — үәждәр. Фәләе үйй, Нафи йәе йаҳирдигонуа кәй әмбәрлы әмәе тәлмалац кәнны, ома дзәбидыр У лирикон хәйттар, принципиалон фарст ү, әмәе йын «поэтикон хәлбәрдәнін», дәснис тәлмәләнгенет кәй ү, үйй охыл әххәстәй дәгти үйй бар.³

Әнәбағишиштәгә нәй иш шауән. Стәй нәм үйдис йәе кой. «Фагтимә» номарәнгәй кәй райдайы, үйлы номарән та акростих кәй у әмәе афте кәй амоны: «Ана, или за мной», — үйй күни рагром, үәдәй фәстәмәе йәе чидәрил дәр ивта ирон жәвагмә, үйдон дыуудадес поэтикон рәнхъй жәгәй арәзтой жәртүндәс поэтикон рәнхъы, шәмәй акрос-

¹ Газеты ном.

² Хетапур Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. — М., 1974.

³ Хетапур Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. — М., 1974.

⁴ Гоголь Н. В. Об «Одиссее», переведимой Жуковским // Зарубежная поэзия в переводах Б. А. Жуковского в 2 т. Т. 2. — М., 1985. — 520 ф.

тих амбытгаид: «Аннæ, маे фæдлыл шу!»¹ Уймæн æммæ ирон æвзаджы дамгъе «я» кæй нæй, уымæ гæстæг нæм уымæттницы дзырд райдайы. Емæ нае бар-тæнæбары «Аня» фыстын хъульдис «Аннæ». Мæхи дæр афтæг фыссыны сæр бахьудыс, уйпæ кадæгме гæстæг жимæ драмæ күвæ ныфыстон, уæд.² Фæлгæ Нафи, пæмæй номарæны форма ма фесæтганд, уый тыххæй сардта æндæр хуыз, æммæ раудадис афтæ:

*Клянусь величес төорла,
Что я живу теперь одного
Мечтой о счастии твоем..!*

*Ах, фрэгесчин же күхтүйл, же чысчыл хур, дэгү
Номай бүч лясты, цюнсармын разгей
Ног, баэрзийн басстаем, заргаа, – улын түнхүү уздал наеу;
Æ3, поэмай, улм уарзын фрэгизин.*

*Саң хөзөн же рүүрүл уыл, радиоң менен,
И унаң уылмен шеголон аez же флагын.
Сүсүд алтынанай уый та йиекүчен фынаңай,
Мөймөе урс төхсөг рүхс тики нысаныбын.*

Афғеммей «Аня, иди за мной» нае раудалис: «Аннә, сис мә фәд», әмде, кәд зынәмбарән у, үәддәр нае фәхәлдә «Номарән»-ы хүвз. Қыстайы комкоммә нае фәлхат кәнү. Тәлмадгәнәт тәй рапарәзга йаҳирлығонау, бәргәт у. Үйій бакыста поэтикон хәлдар.

Дүйндили хадзы-Мурад дэлхийдэй. «Ход осиронд күнис уа, уөд зэм нийцүүбүй». ⁴ Кьюста стыр поэт кайт у, йэг тэлмажгэндэгтэй рэстгэгтэй рэстгэгтэй уымжэн фылдгэргэй-фылдаэр каяннынд Фөлөг сэ алкэй дээрд нэ сэмбэлүү нысаныл. Есэг, хылагат, албаны бүнтон рэстдээвчин нэ разыны Нафийи тэгмал дээрд дэр. Наиб ѿч чызг Фатимэмэх хаты, памэй чындын ашгай:

*—Дочь, ты убиваешь
Бедой собственного отца!
Клянусь ею этой сединой,*

Дыууге 'взаджы дәр чи зоны, уйй ўнненәй рахатдзенис, уаймыс рөг күүхәй кәй аэрлид ивид ирон аевзатмæ, ўндэра уаншон «лæт лымæн» нæ кæнни зердæрист Наиб йæчыздыя амондæн. «Лыман» ирон гевзаджы, сусегей кæмтæ жэмбæлай, уйй дæр нысан кæнни.
«Фатимæ»-йæ аты бынаг Арласенты Халзыбытыр раив-та афга:

— *Мæс чызг
Ды марыс де 'Фхерд фыбыи барсей'
Хæрвyn же урс сөркөн тæз ард,
Кæннын дын сомы сиыр Хүниаусей, —
Армесен дæз аюнд у же шард...³*

Чи зоны, Къостайы зынданда жемдзевгэ «На смерть горянки» дээр Плиты Грисы фэстэ ирон зөвзаглал хувь-дис фэхжат кэнин. Дермажест уымжин наа, жэмэе Нафий хэхэлары тэлмалганааджы курдлаган дээр стыр аргв кай кайнүү: «Гриз үүртисээз азы дэргэбы бирээ ноглзингэлгэ бахастай ирон дэврэдаивадмэ. Стэй канд поэзийн наа, фэхэе драматуригийн дээр гэмтээ поэтикон тэлмалы аивадлы дээр». ⁴

¹ Къоста. Равзаргъ уацмистъ. – Цхинвал, 1979. – 187 ф.

²Роксалан. Цатыр. – Цхинвал, 2012. – 295–296 ф.

³ Къюста. Дун-дуне – фылдыбасте мәннен. – Гәзелдүкхане. 2014. – 64 ф.

⁴ Дзуплаты Халзы - Мурат. Растиг жема литературае. - Цхинвал, 1985. - 279 ф.

Грисы тәлмандай җемдәвегә райдай афте:

*Ма йыл көнүт асирхадау дзынаеэ –
Уйй иш нөсансыл абоң фәрхәст,
Царды ўхары, түгити, масны
Уйымен раген уйд атың асзәрст!
Хорз у амаслын уйй асзонғазты!*

Къюстайы уырыссағ җевзагыл фыст поэтикон бынгә ирон җевзагыл күнд җәлдинц, уйй бирә хәттыты фәрдам. Фәләе сый Джусоиы фыргт сәхадгәләртә әртимбыл колта әмәе сәреагытта иумә хилән чинигәй – «Ысқьомыл дән уырысмә». Ацы чинигәмә Насфи баҳаста Грисы тәлмад. Фәләе йәе фәстәләр йәхәдәт ирон җевзагыл раивта ногәй әмәе мыхуыр әрцид, цы чиниджы кой нәм ис, уым:

*Цәй, нууадзум асирхадау дзынаеэ,
Уйй, цы иш фенбый, уыны фәрхәст, –
Царды сау зын виң раген уйд зоннә,
Ныр үздәнни иш масның ирәзәт...
Хорз у амаслы, уйтайу – асзоннәй...?*

Нә кәндзыстем наәдәр җенгәс дзырдастыга, наәдәр фәлхатонд раенхытә, наәдәр әмхүзыон рифметы кой. Ермәст әркәсәм оритиналмә әмәе уйй алдылаәр әрәвәр-дәзени ѿбынаты:

*Не рыйдайти бәзумто наәл неи –
Она цели достигла своей, –
Тяжество жизни, нужда и неизгоды
С колыбели знакомы уж ей...
Хорошо умереть в ее гробу...³*

(«На смерть горянки»)

Фәләе, үәддәр, нәе бон у, фидарәй бәләвирд кәнәм, ирон җевзагма мах күнд арахстжынәй ивәм аивадон уаш-мистә, уый тыххәй наем, сәе литератүртә Фурдигә әмәе дәндҗызтә кәмән сты, уыданәй дәр бирәтә кәй баттакүрдә кәндибысты.

Җәвіттонән әрхәсәзинән иу шау. 1976-әм азы, хұмын-гәннән мәйи 22-әм бон нәе фылбоны сыхеты Фысаджыбы

шәдиси VIII-әм уәнелы трибуңнейә фехъусын чындауд, Мамиа Гуриели гүүрдзиаг җевзатмә кай раттәмад колта М.Лермонтовы зынгә калег «Демон» җәмә, сәе чинигәс-дҗыгәй – нәе, зындионд поэтей дәр нәе фефсәрмә колта. Йәе зындионд рәнхытә: «Скакун лихой, ты господина Из бой винес, как стрела. Но злая пуля осетина Его во мраке донгала!»¹ Ыы иувверстәи ахъзат җәмә уадымысы рәнхытә: «Недолго продолжался бой. Бежали робкие грузины!»¹ – Лермонтовой «Фәхүзәдәр колта» әмәе сәе рагарәзта, цыма, «бежали робкие осетины». Уйй дын тәлмад! Еләг поэт әмәе тәлмандынган уйй сәрмәхәссинә нәе, фәләе худинаджы мәләтү. Сәе уылбы «Патриоттәй» Джыккайты Шамиль уымен загыт: «Пуран хәрамзәрә тәссаг уү?»² Йәе тәлмандтәй дәр бин тәрсүн хъгәуы. Цырдлазаст әм хуяамтә уәм. Фәзмийән нәе Хүштау баҳизад.

Йәе расстәждәи испайнаг зындионд фыссеғ Лопе де Вегайы пьесә «Хүсүссыди хосы үәләе күндз» Джусоиы-фыргт күни стәлмад колта нәе мадәлон җевзатмә, үәд дзы Бестауты Гиуәрги загыт: «Надимә разынд фаг арахст, цәмәй ори-гиналы талас ритм баҳвахъхәдәнд»,³ – әмәе тәлмандгәннәт үүпци арәхстыл кәлдәрмидәр җәвәрү յәе къүүх.

Нафийи бирә тәлмад амдәвигетә цымә Къюста йәхәдәгәт ныффыста:

*Фәсллад... Жөйх.. Фирзуыстәй
Уырғасфырд дәр фәрдәен...
Мәе ғәззыкк мае арбырстә,
Висқаахта мын инсан...*

*Мәләт нә кәнә цитт дәр,
Дәлдәзек жә хоны мен...
Ибы ма?.. Салам арзитын,
Нынайтарас көйл, дәүсөн.
Мәе балыры мын кәддерри
Уылтас үсейләдәс нын мен;
Мәе хөйриме сөн, үсөдөр-иү
Дәүйл уйди мае мен...*

¹ Лермонтов М. Ю. Собр. соч в 4 т. Т. 2. – Л., 1980. – 380–381 ф.

² Къоста. Дүн-дуне – фыбыстечә мәннән. – Дзенгүлжыхъеу, 2014. – 13 ф.

³ Хетагуров Коста. Весь мир – мой храм, любовь – моя святыня. – М., 1989. – 121 ф.

Нафи, ныхас Фылдыбесте кәнже раттаг адәмил кәм

фәңсүү, уылцы быннастте арахстгайдәр, гәндәнәмбартгедәрәй күнд фәлдуры, уымә гәстгә зәрдүл жәрбалалууны Феликс Кузнецовы ныхасте: «...обязанность литературы – готовить молодых к гражданскоому подвигу. Молодые должны знать, что жизнь противоречива и сложна. Она далека от рапской идиллии, она по-прежнему – борьба. И быть принципиальным, убежденным, граждански честным человеком совсем не просто, это не награда, не отличие, но такое служение, служение идеи, долгу, собственной совести, в конечном счете – обществу и народу».¹ Кюста афтаг ләттад көлтәй йәде ажәмән: «Дэл дылдашын къадаар күндарин, күн бағидин искуу мае хәс» («Нистустан»).² Емәе йәем ахам цәстгей кәссы Нафи тәлмады дәр:

*Дәстие салам, тиे бәсстәе,
Дзегүен аервитын ныр! –
Ныбобар, кәй уюд дәе мастией
Көяда же сони фендири...*

*Чызгай, дзегүен нысандын
Нәе уюд таң уюд сөөзгөй, –
Ныбр та ше зон, тие сөйттие
Нылмалэлээсүү, менау.*³

(«Салам»)

Афтаг чи ахбыуды кәнна, ома ау, зәнәхъян чиниджы иузынгә аипп не ссардтон, уымән дзуапп кәнни Надийин ўйехи ныхасте: «Фаутаг җәнпөн хәссән сты. Аипп ўйехең дәг ўйехи исказы аспарынмә тырны. Зын та у хәрзинүг җемә аив рахатын уайдысы, цухэзинад армытьеләннау уүглөммә у».⁴ Нафи зәрләбыйнгәй, Фылдыбесте уарзгәйгә, баштархайдыга Кюстайы улысын гөзтаптыкты уаптыйындыл. Стей, аевеңдәтән, тәлмадән аивадон, зонадон аргынныл. Стей, кәнней, уәд ын йәе оригиналма кәссиң нә хъеуы. Йәхжадәг фәлдуры ўйехи тыххәй. Фәлгә, уәдләр җемә уәдләр, хорзәй хорзәз зәгъын җембәллы.

Сау миңжыңыңынкы
Ды дөхүү, тие зәгүр?
Ие, кәйдең цаюул кәнис,
Уүй мың сабыр зөгө...

Дард чи ие дәе хәбәдүлтәи
Лизбәттөн хүйүү,
Уүйдөн мәстәгү үадүүтүү
Цәситтүүл хүйүзүү?

Де 'нахтуур, дө мөзүүтреи
Көд токсус, тие зөхү?
Цыг дәе масти, тие ралыуураеи,
Уүй мың сабыр зөгө...

¹ Кузнецов Феликс. Беседы о литературе. – М., 1977. – 308 ф.

² К ю о с т а . Ирон фендири. – Дзегүлжыхъеу, 1951. – 19 ф.
³ К ю о с т а . Дун-дуне – фылдыбесте менен. – Дзегүлжыхъеу, 2014. – 35 ф.

⁴ Джусойты Нафи. Енккарар – заррәдкы гендәрән // Авторты колектив. КАМАЛ. – Дзегүлжыхъеу, 2014. – 271 ф.

3. «Мәслиметән тиңи нынудаатта»

Не 'фсымәрөн абхазаг адәмвы сархыхызой, сә сәр丝тир Дмитри Гулайы нылганын бон Сүхумы сахары 1960-әм азы, хүмтәнәни мәйи 10-әм бон, йәе табеты уәлхүбүс ын хәрзбонгентгәй, Нафи загыта: «Он умер мужественно, как герой, ничего не отдав смерти. Сердце и разум отдал он людям, родному народу, а усталое тело – родной земле. Смерти ничего не оставил!». ¹ Дәмәе уүй генәнхъелгәджы ныхас таң, уүй фидән сифтони кәнниңен»,² – зәтты Нафи.

¹ Джусойты Нафи. Прощание с Дмитрием Гулиа // Гулиа Дмитри. Маң аргалы. – Дзегүлжыхъеу, 2014. – 133 ф.
² Уый дәрүр уым, 3 ф.

Күйрыхон алгэймаг тынг хорз фембары ѹе алгэмы рист дээр, ѿе Фылдьбэстэйн сэгжэс дээр. Дмитри поэзи жэмэг эвзорын поэты тыххэй уымжэн дээрдта: «...твои стихи будут читать не только твои сверстники, но и люди взрослые, с большими кругозором».¹

Растагай тынг стыр доментә жөвөрдта поэты, ёмткай фыссе деджы раз: «Что можно требовать от поэта, который не знаком, например, с «Илиадой» и Апулеем, Данте и Шекспиром, Бальзаком и Толстым, Лонгфелло и Есениным, Сервантом и Свифтом, Маяковским и Шоу, Саади и Низами и многими другими, с поэзией Китая, Индии? Особенно интенсивно надо, на мой взгляд, читать до двадцати лет, а затем, регулярно, всю жизнь – так же, как мы едим хлеб и пьем воду».²

Күйрыхон адәймаген йә алыштырдыл даәр, ёе 'рбапыл даәр, ёе сныхас даәр фәзминат, хұбус жәрдарыны ақап сты. Убыцы күйрыхон ма ноджы фыссеғет күбы уа, уәдел аәмбәлү, пәмәй йин ёе алыш къажазға даәр ахуыр кәнәй. Жәтә Джуссойты Нафи тынг хорз бакодта, нәе уарzon абхазат адәмь сәркестир Дмитри Гулиайн уашмистегі жәнәхәпчен чынг (*ис-хәдеғ* сәе «75 стихотворений и поэма «Мой очаг» хоны»)³ нәе Мадалон жөвөрдтә әлемде ныр дыккаг хатт кәй ныммыхуыр кодта, уымәй.

Чинигмæ ноджылдæр башылысты, Нади йын цы разны-
хас ныффиста – «Абхазыстыр рухтауæт» жемæ фыссаæджы
тыххей ўæтаптæ: «Прощание с Дмитрием Гулиа», «Раз-
мышления о Дмитрии Гулиа» жемæ «Ответ на анкету», при-
сланную С.Л. Зухбай из Сухума», жемæ уылдон дæр ирон
чинигкæсæджы, уæлдайдæр ай хорз чи наэ зоны, уылдон
бæстондæрæгей базонтæ уылзысты стыр рухтауæджы цард-
æмæ сഫæлдистадимæ. Абхазат литературае райдылга «пат-
риарх абхазской литературы Д.Н. Гулиа».⁴ Ирон чинигкæс-
дæктыгæ тæмимæ базонтæ уой, уый та ўæм, ай-твайдæр, шус
нæй. Уæлдайдæр, наэ кадавар цингтæ, не тæрон дүлгæбæттæ
наэ зæрдлыл кæмæ æрлæуыны, уылцы үамысты.

Аз кую, рибами кенши мae иeecm,
Уеd аенүс-аенүс тарәт
Иу цыц бил горает, биссаem,
Ауынады, иee сөр ыссаdары.

Афгемей жемдэгүүг чиньгэсэлжы ѿ фрэйл сайн ѿ катайаг историон рэстэлзинад ёмж трагикон хабэртгэй. Уыдон ирон чиньгэсэгтэн дэр ѿ зэрэлт ляуын кэ-нынц, нэг историйы фылдаута наа фыры сийн кульд зых-той, нэг сэргэе аяллынгэдух нэг хъысмэтэй бэрзэндты ца-мгэй хастаанккам, уый фадат нын күүннэ левэргдэг.

Зынглонд ирон историк Уанеты Захар дээрдлаа: «Напе-стие гүннов (IV в.), монголов (XII–XIV вв.), наступление альгейцев-кабардинцев (XIV в.) давали толчок движения в горы».¹ Афгемей, уыдон үүмж ноджы фылдээр түргалгентэ гэрлэууныц зэргдэйл, Гулиайы касгэйгэ.

*Византия ласти хәед,
Эллин – мый, бындык ма кәм баззад!
Түрккеген үйді науғ аттогаңд –
Дөсөймакей кодта базар!..*

Хәләт, хүйдаренай, ызмасын,
Төрөм – иш, шыбыг үстөмер, саирал, –
Чи ишәл дарданай иш цассын,
Алы хадынайш байызат!..

Аз күн, рібоянд көңіл мәңгесм,
Уақыт, аңыс-әңүстү тараси,
Иу чыңғыл горает, ыссаси,
Ауғонат ішсә сәр ысқады...

Кәй зәттүн ай хәсүл, алты нәе, фәлә, аууонау, бире цылдартса сыйтынн чиньткәс-сәлжык раз. Нәмә уйый дүзүрет у уацымсы жәнтстыл. Стәй, дзырд дөер ыл наң, тәлмады жәнтстыл дөр.

141 Ф.
Бигуаа В. А. Послесловие // Коллектив авторов. Абхазская поэзия. – Сухум, 2013. – 306 ф.

Фурдесің ыншас фәзниң,
Мах-ны бапиқефта іштә хәзүат;
Зәхх үштә көсекимы бүн хөрзүәд,
Фәлә үдәзасаң бázад.

Цард аенус-аенус үрди,
Мүнөсөнөн – пе жеккней, дәннүү.
Пүсүй, көгүй ма цеммеш хөгүйди
Горем – сау фенник, сөзөддөммө.

*Базад ма ағылшын топ,
Уыл даңызкүй, азырыз, таериссе,
Гөс, үағдәр сәм үәд аерим*

268

нэ дүлжы, стей алты дүрги дэр, сэйраджы-сэйраг уыны
жвэлжигаү ёнкбаргентэ сты:

*Исе хорзаси иси засибен,
Йсе рәевдә эзердәйен у хүм*

*Ам ис нөө рапуыркен зеккед
Йә аманджындар күум!*

(«Апсны!»¹)

4. *Cyðæræ nýrðay*

Нæ рагфыдæлты бирæ зондæжын æтъдæуттæй, кубыл зæгъинц, афтæмæй иу уыд: лæшпү иу кубы рапæт, уæл дæй æрвыйстай бæ-шугаты хиүүгтæм съхаг хъеу кæнæт съхаг коммæт дæр. Хъумæт сæм баззадаид цалдæр боны. Уæдмæт сæт ёе хордзинда кубы нийти рапстайд, ѝ син ёаҳи æгъдаугæт кубы нийти бафæзмæн колтайд, уæл-иу æй, генæт уæвтæй, дард балыл нал уайтой. Ахæм сæт худинаң цы колтайд, æндæр æм хорзмæ тæнхæлмæт кæсæн нæ уыд.

Мәз зердә мәм ағрә дзуры, Джусоиты Нағи уиңи дүлжы күңи пардаид әмәе йә кәдәмғәндү күңи арвыстаиккай, уәддегер дзы ссартаид, йәхіи загъдау, бир-бирае хәлтергә аемәе әмдзәвгета... чи зони, уалмисты аивадон тәлмаптә дәр. Цәргә-шәренбонты сәе кәрәздимә әғфсынәртү зәрдә дарлгой Гафез әмәе Плиты Грисимә, Букубалты Алькис әмәе Къәбисты Къоламімә, Плиты Харитон әмәе Дзаболаты Хазбимә, Нартыхты Михал әмәе Бестауты Гиүгеримә, Булбакты Михал әмәе Джыккайты Шамилима...

А п с н и – (*abxazagay*) Абхаз.

² Джусяйты Нади. Ирон амб дзырды сөрвегелтаяу. — Шхинвал, 1966. — 8 ф.

Фэлээ уйны «хэмблэгтэе разварын»-ы дээр вэйни юхын «хбуулагтэе». Алдэймагас удаай, зэрлэйтуягай, агьдуа гэж хэстгэдэр чи вэйий, уйн зэрдэе гэнцондэр гэмэг хөчиндэргий фэйсис. Дэвээ йин ахам цэргүү-цэргэнбонты хэллар разнын балхтайраг стыр поэт Хэйсийн Кульев.

«Хайсын суант өртүнгөмөл азты райдиангай фәстгеме хәлар уйди Плиты Грисимә. Дыгуугай жер ахуыр кодтой Мәсекүлы, театралон студиты, фәләе сә дыууге даер, актерге сүй, уымас наң тырынгой, фретых сыйл се 'рдан курдмат җәмә бazziдьсты поэтгәй. Мәен дәр Хайсынның базонға колта Грип 1957 азы...»!¹ Емә үәүләй фретгәмә сә хәлардзинад колта тыхжынай тыхжындар, суаны Хайсыны адзалғен дәр йәе бон наң бапис уышыл хәлардзинад фрекшүннин.

Уышыл әффесмәрдзинады тыххәй райтуырл наң ирон жевзагыл Хайсыны ады аин чынг, «Асыяг уадындз»,² зәгъгә, Нафийи тәлмадәй. Емә ноджылдаир ирд жевдисәнユ, хәлардзинаден йәе бон кәй у жәгәт аивад фәлдисын. Кәй зәрләе наң ныккәрдзәнис ахәм рәенхытәм.

*Дард кәмәдер кәсүпчеги сони мад баспад,
«Ало-латы» уйын хәсеси йиң хәсті:
Дүнейің ыры ис маң алеме мастиелі,
«Ало-латай», ағадені сты басты.*

Хасын аеркыд, үед фат фиңчың жәд хәсесте
Мадың зәрде баломы сезаст.
Чиғенелди фиңчелахиз үед хәстү,
Мадың зәрде байдомы іш жаст.

(«Дард кәмдәр көүнгө сонт мал бастан...»)

Алкәмгән дәр зындғонд у, тәлмаңгәнгәт фылттар кәй фәттырны стырлар фысқылты уаимыстте раивынгә. Уый фәрпү цәмәй йәхәддег дәр разына. Уызы зонд арәх ѡркәнен, бәндән иудагәй кәм не 'ххәссы, уым жәй ды-
лагъ жәннинмә. Нәе үавәртү, алышдаер хұрамә тадзат-бар-
гәйе мыхүр кәниkkам, мах та иу уаимыс палдар хатты
раивем на Маджелон жеваттам.

Дәмәт уйын болқанд алғашмен фарны хос у – паролом вәлини хүзіздер. Махыл та нае къуындаёт уавәрты къуылымынә фәхәци. Фәләе Насири фәлгәрд фыссәг у. Тынг хорз зоны:

Джусоиты Нади. Рзыыхас // Кулес Кайсын.
Астыг уалынды. – Дзяуджыбеку, 2002. – 5 ф.

²Кулиев Кайсын. Асбыаг уалынлз. – Дзәуджыхың, 2002. – 198 ф.

«Андацы алқамғен дәр йәс, аердәй йәм цы курдиат аерхайд, уымай арағе у, искәй хардәй йын самайен нәй».¹
Ахәм хъуылдат нәдәр сәрмәхессинаг у.

Тынг хорз зоны, «Хәйсүн стыр поэт уыл», фәлә йәхәй йәхәлар күбы хона, «үәдел, мәс ас цы у, уымай фестырләр уылзынгән!..»,² зәтгәх, нә зәтвәти. Йәе мидиымәр аей «ит-тәг курдаптакы поэтыл» кәй нымадта, уый йәа аеркодта йәе поэзийи ахсекиалдәр уадымыстәй йын нудаевгар не 'ваз-галы слузурын кәнниңмә.

Ишәй-иу тәгимаңгәндижыгә кәед фылләр Н. Некрасовы хъайтары фәффәэмүнні: «Что ему книга последняя скажет, То на лучше его сверху и ляжет»,³ – уәлдәр, уый у модәймәл баст. Аивад хұтамә модәй патшар ма уа. Емәе Нафийен, Хәйсүнны уашмыстәй цы раиванд, ирон чиныгкәсәдәкі зәрдә цәмәй балхәлтәйд, уый уыл:

Уылдис, үеңф әзебидырау, хәхты
Мәе хәсер итә аззелдине сиу;
Кәнсе та хөйбист төзмәг аэррегониәм,
Сыбәймарә бирегозду, мәе нүүд.

Күт-иу же саләт уды тымфылтә
Дәз митыл хәсекени үүрдөн;
Күби рагуаләззәг – аерхұым әззындылар!.. –
Нәе хөсекү фианшүгег үйбөлиен.

Мәе сау бон дәр, мәе зәхх, ныиіпәрәг,
Дәүгәй аз никүни кодитон хәстин;
Хәйдәкүй боп дәр үйдөн мәе зарәс, –
Дә кәрни ихсүй фәеджи, нарең,
Мәннәе хәспин төркес каст.

(«Уылдис, үеңф ләзбидырау, хәхты...»)

Поэт йәе имәйаг Стыр Фыбыбастәйиң сәрибары тых-хәй йәе ул нәмиджы ныхма күбы ғевәра әемәе йын йәе рай-гүрыннен үәзегең йә түт, ёе стәжды, йәе адәмь, стәй, зә-дзән ис, фәссауонмә йәхши дәр жәлгелон, – уадз, иу пад-дзахады дәр фестәнт, – фәлә жәлгелден зәхмә күбы фе-хәссой, үәдел цы зәрдәй үатыл хбумаме уа.

Фәлә үый поэтен бар нә дәгити լәмәттә уадымыстә фәел-дисынен. Хәйсүн уымас дырлата: «Поэзия вілвойне силь-

ней, когда она подкреплена делами и кровью ее создателей. Я убежден, что поэт в трудные для родной земли дни обязан находиться на переднем крае. Труссость и малодушие так же неприемлемы для поэта, как отсутствие воображения или чувства стихии родного языка».¹

Дәмәе үылдон ләдҗыххәлдәкү поэтен хұыматтәдәкү ны-хәстәг нәе үылдысты. Парди йәе хұбыльымә гәстәе, хұбылыдь кодта, күбыл парди, афтә. Чиниз Айтматов дэзы үымен загыла: «К. Кулиев это доказал в полной мере: он был десантником в годы Великой Отечественной войны. Героизм в мирной жизни – мужество одолевать страх грядущего, над которым нависла угроза уничтожения».²

Йәе уды үышы трагеди ләдҗыххәлдәкүнәй күбы ныв кодта поэт, уый нын Нафи рымалта нәе мадәлон әевзагыл:

Нәе қоюматас, мәе рүхс аәмә нәе арт,
Дәнне сымах ләгиме үеңфын нәе үеңу, –
Нәе таөвх хүр, сәнад бәсійиң нәе үаро;

Цыма үәлем расын гәнас дүне биңауу у.

Нәе қоюмат! Махен бazzадын фылдәй,
Нәе ныиіпәрәджитын үарзәгой зәрдәкәйай;
Фәләе нә үдән аддәжынәр – миңдәй,
Нәе хүр, нәе мәт, нәе үиңи сәер үаевнене.

Фылдәлтә күйхәй н' ахуиссын нәе арт –
Уый бакызтам хазауаты. Үүд хәбәкәр зын,
Уәеддәр аәрөвистам адәминай нәе үар;

Хөйгәу үүд сау, үүд цинау үурс нәе кәрдәзин.
Уылдәзен нын рад. Мәйрүхс аәлсөөс нәе зарә
– Нәе бүч қоюннан ма ахуиссәд арт! –
Хәссини әдзүх аз, күйегау, мәе нылаң.

(«Къюнайы арт»)

Рәстаг ләдҗы күывд. Хұынцаумә хұбылысы, – ақененниң ирон адәм. Енусты дәргъы йәе нәхиүлл бавзәрестам. Фе-хұбысты зем Хәйсүнны күывд дәр. Йәе адәм ссардтой сәе фылдәлтә үәзег. Күбыл күвтә, уый та нәхи ғевзагыл ба-зылтам Нафийи фәерци.

Нафи үәлдай стырләр уарзима цы әемдәзевгәтә раив-та Хәйсүнны сәфәлдистадей, үүрдөнмә хауынц «Мысцен ныхас мәе мады тыххәй». Поэт сәе бавәрләтә юе уды рүхс,

¹ Джусо йәти Нифи. Развихас // Күлиев Каисын. Асынг үадынд. – Дзенгүлхыхы, 2002. – 5–6 ф.

² Үый дәр үым, 6 ф.
³ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 4. – Л., 1982. – 25 ф.

йә зәрдәйи хъарм, йә хъуылдый тых. Кәсис сә әмәе дае сайның сә фәдил. Дөлвасын да сәхима. Уарзын дын кәс- ның сә арәз, сә бакаст, сә улыхәт.

*Нә-хасы бонни-шүхәмә тыңкыткы 'риყынчел,
Уәед-шүдә хъәбый мәсәрхастын ног маң сәр.
Ә-ме-шү тадысты мәс риүү сагыл аерчиңе,
Ә-ме-шү ног үйдәнен чысал саби, кәспиңе.*

*Ә-ме-шү каси меннәе – уынын та ног нәе хәхтәе,
Кәдәдердау ногай дәңч мәсрайырдан күйүни;
Чечеми комы та таңкыбәдәйи аерчиңе
Мәс армай ахсын ног... Уәлхокхай мыл өтөмөл...*

Раст цымга Нафийән йәхши амдәзәвгәтә кәсәм, аәфта- уынц нәе ахәм мысинаңтыл: «Уылд кәдәр мәс фәндиң – изәр, Амонаң, бәллидән гәз изәрмә: Сабиңау, – дәе хъә- бысы мә сәр, Стальгату, – дәе җәстисте ма сәрмә!»¹ («Уыл- кәдәр мә фәндиң – изәр»).

Джусойы-фырт афтә нымай: «Поэт поэты аивадон дү- нейил тадзә-баргә, үлдег үаразгә, стей паштуарзинәй күп фәнныңнды йә хүвүдлүгө, йәе тәлмәнгә, үәд үйл мәннән иттәг әхсүзитон вәййи компомма жәмә сәйраджыләр үйл тыххәй, әмәе ахәм фыстып ахизы йә эгоизмы сәртү, йәе дүлкүп поэтиә йын свәйиңни хъоннагытә, хәләртә, иу аңнусы балып дәларм-үеларм кәлем шеңүа, ахәмтә»². Фәләе уйл, фәннәнде һә җеви на, арх нәе вәййи нәе күлстү. На- фијән малы тыххәй цы аив амдәзәвгәтә ис, үйдөнмае нырмәе нәе хъус, күнд әмбәлә, афтә хорз үйтән нәмә әрдәртгам.

Хъайсыны амдәзәвгәтә цикл гәндәр хъуылдаг ү. Уымәй Чингиз Айтматов афтә загыт: «Любовь к матери, которой К. Куллиев посвятил многие стихи (мне кажется, все, что он создал, посвящено матери; ее суд он посвятил над собой одним из главных), неиссякаема. Она постоянно обновляется, очищает его душу, пробуждает и само детство, это святые мгновения, и глубокие чувства, не перекиви которые со всей полнотой, человек никогда не будет счастлив».³

Нафийә уынцы җенкъарәнгә, уынцы үаэрт разәнгард кол-

той аивадон уаңмисте тәймад кәнның хъуылдамә, йә պәт аәрхәтдинад, йә улы паракат җәххестәй равдисынмә. Дәмә уыдәттә алышарсонай, дәвгәр бағрыбысты йә күүх:

*Мәс мәдәзәти бол үәддер тәе үәд реәбәдәти,
Мәнег сенхәбеләй, зәзәс, мах фәмәләдәзыстәм ног:
«Хөгөбул, ҹәүүл, кәсүп,*

Ләгуүи тәе рүхс бөлжит мәзәрәсил үәррон.

*Ә-ме-шү риүү та ағомығ рис ыс мал и, –
Нәе хәхтәм атахти мәс сони үүннег.
«Дәә мәбыл фәмәбәлән үәгүен аңустаң ил и,
Үйл үорз зоныс ыи дәр» – аердәзәртәй тәм сындае.*

Хәхтимә үдәгасау әрмәст Хъайсын на ныхас кәнны. Кавказаг поэттән, – стей әрмәст үйдөнмә нәе, – уыл мәв- дон мәдзалу. Нәмә ўыл әмбәләм Токаты Алиханмә («Хох! Мә хох, мә хох, мә хох...»),⁴ «Хох фәркәуын»,⁵ «Хохы пард»⁶), Хъамбердилаты Мъюсостмә («Нәе хохмә»⁷), Дзабо- латы Хазбомә («Хәхтә»),⁵ «Хәхтәм»,⁶ «Сонег хәхтән»⁷)... Иштәй автортгам дәр дәзгәр тәи әмәе се ‘шәтәти нымайын, мәннәмә гәстгә, нишәнмән хъеуу.

Нафийән йәхимә әр цүс не сты. Егәркыстәмәй, йәе цыпшәрәм чиныг схудыга «Ез райуырдаген хохы».⁸ Ис җәм, хәхтәм сидты ныхас кәм ис, семә диалоджы хүүзы кәм дзүрү, ахәм әмдәзәвгәтә дәр. Нәмә, дзырд дәр үл нәй, ахәм уаңмисте хи мәдәлон җезагыл дзүрүн кәнның зәрләйән әхсүзитон дәр вәййи, стей сә арәз күүхи әндиңдәрәй фефты.

Фәләе үилди хүүзы ис афтә ахбуылдыгәнен, зәттәгә, кәд сә үынцы поэтиә сә кәрәдзий фәзмәгәйе сфаидыс- той. Үйдөн сты, аивады күсдәлгиты царлы аңгәс үавәртә ииуузын темәттә аңгәс проблемәттәл күп сүзүрин кәнны,

¹ Токаты Алихан. Уаңмисте. – Дзәүдкүхъеу, 2004. – 30–31 ф.

² Уыл дәр үым, 32–33 ф.

³ Уыл дәр үым, 34–35 ф.

⁴ Хъамбәрдилаты Мъюсост. Уаңмисте. – Дзәүдкүхъеу, 2002. – 53–54 ф.

⁵ Дзаболаты Хазби. Уаңмисте. – Дзәүдкүхъеу, 2011. – 87 ф.

⁶ Уыл дәр үым, 121 ф.

⁷ Уыл дәр үым, 157 ф.

⁸ Джусойты Нафи. Ез райуырдаген хохы. – Сталинир, Каңсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 15 ф.

Фәлгә сә кәрәдзи күнгә фәфәзмәнің және схемәйон уаш-
мисте фыссынмә күнгә ахизынн.

Хъайсынма бирә аив әмдәзвегәтә ис Фыбыбәстейі
тыххәй дәр, хәстү тыххәй дәр, нийәраджы тыххәй дәр,
шарды тыххәй дәр, уарзты тыххәй дәр. Ирон чинлеккесет
фыппа хатт нае базонға семә. Уырыссағ әвзаджы фәрцы,
табу – Хұыңдауән, әнәхъән дүнейи литератураимә рагай
зонға стәм, фәлгә мәдәлон әвзаджы алғен баивән ниң-
мәй ис.

Бәргә, Нади ма поэты сфералыстаджай иронау поджыдгер
куы слзурын кәнил «Раненый камень», «Мила мне в сильных
слабостях, в слабых сила...», «Я, над раненым камнем склонясь,
горевал...» Бирә сты. Күн сә раивтаид, уәд та нае ноджы фыл-
дәр тәлмаңға фенни фәндидаид.

Хъайсыннен ирон җевзатыл чинлеккесет фыппа хатт Да-
болаты Хазбийи тәлмаңғай күн бакаст «Сау бәх урс мигыл
ахауд...», уәд ыл йе 'хлон, зәллаптәнаг мыртәй, йе дзыр-
ды аивәй, йе хұбыльдайтәй равәрдәй ахәм базырга бас-
сатыга, аәмәе йе нырмәе не 'дзарл поэт Хазбийен йәхі уап-
мистеги къадлар хәгтигы нае бақаст:

*Пард у фистиеәджы уаргау,
Көлд та зоны кәлви...*

*Сау бәх митыл ахайд.
Сау бәх митыл мелы.*

*Үйд зын фендеңгитыл, дүрттыл
Сқосефти баржынты цирд.
Тох, фәедис аәмә әнәттөй.
Разәй алқаәддер үнд.*

*Кезмитты, донжард мәсчюмы
Фидар хаста ие уарғо,
Саулазыз саудасти чызәжкыты
Фефти бирәе үш сарғо.*¹

Улы нае фәнди әмдәзвегә әрдәгектәй ныуадын. Уымен әмәе уашмис кәнен разгәе. Уынәм, цы лиссаджы
рәсүттә бәх уыл: «Зәхх жә цеффхәтей сыйд, Дағрь, дәң-
хасәфтәт – къәхтә, Хұустағ ног сыйғау – цыргү», фәләе
«Сау бәх митыл әрхади, Хъәу, йе хәбәстәй дарл, Бан-
дзыт даргә шастихатыл Цәссиг, ныхыл әртага д...». Дәмдәзгәтә нае ңаутег, авторы дағхұбыльдайтәй әхәм
цымылдис: ңәмәен у йе хъеүәй, йе хәбәстәй дарл, йе

даргъ ңәстыхаутыл ңәссиг ңәмәен бандыг; кәд уйй дәр
хәстү азарәй судзы? Рәстег әмәе дзырды бынат та ива-
гейте не сты. Қыуындәг кәнның аләймаджы авналентә,
жәндәра йе кәронмә кәс әмәе кәс, уйй үдбәстәе уайд.

Мах, ирон поэттә, әнделер әвзатгәй уашмисте күн фә-
ивәм, уәд нае фылдәр хұуслард вәйий, ңәмәй тәлмаң
нынәмәм орипиналды сыйкайы. Нае йын раттәм сәриба-
рәй сүләғиңи фадат. Әмәе, бәргә, орипиналмә хәстег
баптауем, фәлгә нае ферох вәйий, нахи әвзатыл кәйдәр
литературагей фәрцы ног уашмис кәй фегуыры әмәе кәй
фәагуры йәхіи ңәстом, ңәхіи дзурингеге, йе ног хұзы
йыл чи сфидаудаен. Күннә йын сә раттәм, уәд йе ңәстег
ракәсін нае баудызәнис йе бон.

Нае ныхас мае балхынің кәнның фәнди Хъайсыны рұхс
жәмдәзгәт «Ды балыдтә ма къәсмә»-йе:

*Дае сауғон рұхсей балхузын маे къәс.
Сауғон зарғе – мае зәләтке хәбелес.
Мае хөрзатыр әррекебаззек аерциард,
Хөзәт зымесе дәр аәм нау, мае түр, дард...*

*Фәлгә мае къәссы тар фәззәдҗы сон
Дае уалдығон рұхс фестини кодма бол.
Еркекудаен уалдазе тар фәззәдҗы иәд, –
Нае хәсслиң бирәе хорз аәмә аиб...*

*Цыбайыр у үин, фәлгә ие 'рұстай' ды,
Ежәе озы у мае фәндиад уо ресебид.
Енжеситети аәз – ды мын цыбайенди өзүр:
Ыскаси зымесең ралғаләзәдҗы хүр!*

Аңы темә – зымәтон уарзты тыйбарлыбургәннаг тынгей
рагуалдәдҗы хур күн сәкәсү, үйй фыппа хатт нае рай-
хұбуист адәйтаджы удаёй. Фәлгә Дмитри Гулия, литература
чи нае фәззоны, ахәм шүей-иу җевзорнг поэты тыххәй күнд
затыға: «Я знаю некоторых начинающих абхазских поэтов,
которые часто открывают уже давно открытое»,¹ – Хъайсын
ұлыданау нае байтом колта ног Америкаге. Уйй темә, йе бирә
лиссаджы аив әмдәзвегетау, үе сфералыстадмә әәрбаҳаста,
сүлзеге ңыратыу, рұхситеттә. Йе чинлек «Астыңай уадынды»-гей
та йын Нағи нырухс кодта ирон чинлеккесәдҗы зәрдә.
Стәй иу бопмәе нае, фәлгә, зәгъән ис, әнүстәм.
Әмәе, чи зоны, ам стъәләр күн сәвәрдтаңккам, уәд уйй,
чи әмбәелү, ахәм хабар у. Фәлгә, Нағи чинлыджы разны-

¹ Дәмбәләтә Хазби. Уашмисте. – Даңауджыкхыбай, 2011.

хасы афға кәй зәгъбы: «Тынг мә фәндид Хәйсүнән йәе рәстәдәжы исты хорзы бацәүин, фәләе мын никуы нины бантыст. Ныр ацы чиныг иронду – уйй фәүед мә ләтгад Хәйсүнән мәрдты дүнмел»,¹ – улыны хұбыды йәе зәрдәйи арфәй кей ңауы, умын гәвлисан, чиниджы кәрон «Уәләмхасен»,² ы, ыхәдәт күбид зәгъбы, ы ‘фсымәры номыл пра номарән жәмдәзевгәтти спир цикл, «Поэты хыбысмат», зәттәгә, – әлгепіт 17 (392 поэтон рәнхъы), – ныммұхыр кодта, уйй.

Уййфасте ма йыл ызы дзәвгар поэтон үацмисте сәфәлдиста, уыдан та нын – ирлә жәвлисан.

5. «Хуры руҳсаме тарәй»

Джусойты Нафи 2011-әм азы йәе чиныг «Лызы хур – хәхтый»³ «Фәснұхас»⁴ афға қуы зәттә: «...фәди ме стих-фыссан рәстәт.. Әлгәт ма мә уарzon жәмдәзевгәттей (уырыс-саг классикәй) истиғате раивын ирон әзвагмә»,⁵ – уәд ые ‘ргом ныхас, – Хұнына мын ныбабарел мә хивенди хұбыды,

– мәхни дәр әххәст пә бауырныдта.
Дәнебындураей – нә. Аивады күсдәккүтә хаттайдын сәфәлдистады тұрххәй алы хураергом әмәх аххос-сәттәм гәсгә фәуарзыңц ңаар ныхас. Чи зоны, бирәтәе нәнәнхъяләдәжы диси бафтауынмә кей әфхавыны, уйй тұрххәй. Чи зоны..

Алқәмән йәе дзуринетте әххәи бар сты. Фәләе Нафи – хваруджын, фәндидалар, шарды алтындағы күнде күнде күрдәнүккүн алғеймаг, аивады фәндидалы тұрххәй кодта. Уәдәе ыем уадыстә сәхәдәт нығғысынғанғай күндең, уәд алахсы. Нафрий әмдәзевгәйден дәр пессими-стон ахастұмын пәй. Уәдлайдәр, ы ‘нәнәнхъяләдәжы, аив кәронаны фәрді. «Әлгәт ма» ие «уарzon жәмдәзевгәттей ис-тигә»⁶ күльд раивы ирон әзвагмә, уйй та фәйтам наәхәдәт, 2014-әм азы кәрөн тәтмаң чинуыты «къевда»⁷ қуы рауагында Ирыстоныл, уәд. Әмәе уны чинуыты хұыздәрләй ү Михаил Лермонтовы чиныг «Ез уарзын Кавказ».⁸

Лермонтов йәе поэтон ңауын әмәх рәстәт дзырды тұх-хәй пә ирон адәмән ратай фәлис уарzon адәймаг. Пар-дәй ағфаһерд әмәх рист ирон адәмән әндеғата паршұп по-эты судзге хыбысмат. Ҳарз ғевонияй фыбылызы кей ба-хаудта (куын фысток, ағтәмәй ие амарәз Мартыноғ «отнесся к поединку сердечно, потому, что не хотел вспо-ледствии подвергаться насмешкам, которыми вообще осы-

¹ Джусойты Нафи. Развихас // Кулесов Кайсан. Асынай уадынды. – Дзәуджыхы, 2002. – 6 Ф.

² Джусойты Нафи. Дызы хур – хәхтый. – Цхинвал, 2011. – 229 Ф.

³ Ахматова Анна. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1986. – 221 Ф.

Дзәуджых фәод ырын дәр, хәрзәбон, кад дәр, – Саби үә фәнегүрдә рәсөйд..
Фәләе тәз күнде фәкодоттой қаладдер
Пүсөн дәр ие қарды зын, ие фәод

Уәд ыры үәд мә фыргуыст ие мә камай,
Науғөд ныр мә зынудиссан ыу?!

Бән рагын үәделәдай әррәтней
Рәитвистен ие Иры зәххәт иу?..

Чи зоны!. Фәләе кәд үәд әррә та
Адәмән сәх хәрзәккүл ныма?

Мә сәфәлиссең мен ыры хорзен радиа,
Науғөд мол ыры нығасей таң мә жад?

Стәй, ахәм «дызәрдләгты» фәстәе парләнәет, фәлтәрд аторы хұбыды үацмисы кәрон схызт йәе поэтон бәрзәнимә:

Дзәнгеллы – мә уаләзәг дәр, мә сәрәт дәр!..
Рагай дәр – менәнәндиген ыл хәсн!..
Ацы масиң кәй тәрлеуыд мә зәрәбы,
Уйй дәр үәррәт әлк сермәст!..

Фәләе әдүллий گакк ңәу. Бестауыт Гүәүрги-иу жәнәнхъяләдәжы нәе дзырда сәрстырырай, поэт әррә қуынәу, уәд ыиди сараңдәзени, зәттә. Поэзий хұуматын әнәнхъяләдәжы фәзиленте. Чиниткәсәдәжы иуыл тиңдәр уәд алахсы. Нафрий әмдәзевгәйден дәр пессими-стон ахастұмын пәй. Уәдлайдәр, ы ‘нәнәнхъяләдәжы, аив кәронаны фәрді. «Әлгәт ма» ие «уарzon жәмдәзевгәттей ис-тигә»⁶ күльд раивы ирон әзвагмә, уйй та фәйтам наәхәдәт, 2014-әм азы кәрөн тәтмаң чинуыты «къевда»⁷ қуы рауагында Ирыстоныл, уәд. Әмәе уны чинуыты хұыздәрләй ү Михаил Лермонтовы чиныг «Ез уарзын Кавказ».⁸

Лермонтов йәе поэтон ңауын әмәх рәстәт дзырды тұх-хәй пә ирон адәмән ратай фәлис уарzon адәймаг. Пар-дәй ағфаһерд әмәх рист ирон адәмән әндеғата паршұп по-эты судзге хыбысмат. Ҳарз ғевонияй фыбылызы кей ба-хаудта (куын фысток, ағтәмәй ие амарәз Мартыноғ «отнесся к поединку сердечно, потому, что не хотел вспо-ледствии подвергаться насмешкам, которыми вообще осы-

¹ Джусойты Нафи. Развихас // Кулесов Кайсан.

² Джусойты Нафи. Дызы хур – хәхтый. – Цхинвал, 1987. – 354 – 355 Ф.

³ Ахматова Анна. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1986. – 2014.

тужей, и гоморицким попойкам»¹), уйй се аффында ката-

тай хеме масти генкварентыл.

1989-жем азы Цагат Кавказы стыр поэт М. Лермонтовсан ғәнәхъен Уәрәсейи фыңтар шырт күй гом котој, үәлдәй. «На этом торжестве в Пятигорске присутствовал Коста Хетагуров, посвятивший великому поэту одно из лучших своих стихотворений, написанных им на русском языке – «Перед памятником».²

Үәлдәй фәстәмәе ирон адәмән үәлдай адлжын фәци М. Лермонтов. Къоста дээрләт:

*Цәнәе 'риყидәе, бәрзәндәни, ды ардәм,
Кәм нәе уйди ресмиә зондел бынат,
Цабародзинад, тыхмхи кәм кәнниңшарды,
Гүлмиромай, фыләбектә сәмәе сәрфән?*

*Цәмән дын уйд хөвсмәт тыймаж хындаррез;
Дәе хай цәмән уйд алты фылгой, масть?..
Нәе түмсәр хәллиәм фехтүсисти дә зарре,
Үәл-иу дәм уйд, хәсәдәе сирдау, се каст.*

*Ды үәлд нәе хуянипе, хәлтиен уйд дәе фенәр дәер,
Зәерәтәниду, се хыые се мәт;
Хөафүс нырыткәе, сүйәзьиң декаденчие
Еләе цегүйд нә тохы френделәе раси.*

(«М. Ю. Лермонтовы мысләгә». *Нафийи телман*)

Ирон адәмәй (адәмәй!) ахәм нәй, Къоста сыйдағуд кәмән нәү. Афтағ күй зәгъәм, алчидәр нә ѿә үәлжергәм исы, үәлд иунат мур дәр ницәмәй фәрәдилдәстыгәм.

Дәмә нәе, үәлдә, уылцы стыр ләт ахәм бәрзәндә бынаты кәй әвәрдәтә, уымән күйнәе хъумамә кәнәм стыр арғы, күйнәе ѿә хъумамә исем, пас гәнән ис, уйбәрләп үәлжемә. Күйнәе ѿә хъумамә уа нәе зәрләйи иу күйүмә сәрмагонд сыйдағ бынат?!. Үәлдайдәр, уылцы зәрдәе поэты, үәлдай-дәр, стыр поэты зәрдәе күй уа, үәлд.

¹ Столыпин Д. А. и Васильев А. В. Воспоминания // Коллектив авторов. М. Ю. Лермонтов в воспоминаниях современников. — М., 1989. — 204 ф.

² Кусов Генрий. Вокруг Коста. — Владикавказ, 1979. — 204 ф.

Адәймаг дәр баккены, нырмаж күйд никүы «равдеәлд» Надфины, нәе адәмәи үдмә афта хәстәг чи ләууы, уырыссаг азватыл зәрдәбынгәй кәй фәкәсәм, нәе уылцы поэт Михаил Лермонтовы үадымыстае нәе мадәлон үәзватыл сдүрүн кәнниңмә. Поэты сәфәлдыштадәй хилгән үадымыстае бирәе ирон фысаджыгә рапитой нае мадәлон үәзваты. Йәе аргыау «Алиш-Керіб»¹ ѿәтәе ѿә роман «Нәе дүдже хъайтар»² ирон җәзватыл рухс фелтәй хидән чинтулгәй. Уылмай дәр, роман 1938-жем азәй 1959-жем азма ныммыхуыр цыншар хатты.

Фәләе ѿән Надфи ѿә поэзи фәвзәрста уырзәй. Йәе зәрдәе азмә дзы Кавказы зәрдәмә тыхджындең чи фәңци, ивгә дәр уйдан ракодта. Енәнхәләдәкъи ѿә не схуылта афта — «Дәз уарзын Кавказ». Поэтын Кавказ җәсәтүйдис ѿә зәрдәйил хуыд. Амә ѿә дзырлуга әргомәй, әңдәт стыр азмә хүрәргом уарзитим:

*Мәе сабыон бонты мен же сәрф хөвсмәт
Сылмакхәй кәд атыйта, бастыела, уас,
Үәлдәкәр уе, мәе адәмәи зарвеңжы иас
Дәз уарзын, о хәлжис! Мәе сабас, мәе мәт
Мәнен Кавказ.*

*Чысыл ма күй үүйтән, үәлд амарәт мәе мәд
Дәмә-иу күй хаста иззера миң хас,
Үәл-иу мәни фекодтой мәе мады нылаас,
Дәз базындоң хәхтәй һыйыпәрәдәкъи ад —
Дәз уарзын Кавказ.*

(«Кавказ»)

Дәмәзевтә у 1830-жем азы уалдзәлдәкъи фыст. Лермонтов уымәй 5 азы раздәр жәл бирәе хион-хәстәгәйтимә уыдис Кавказы хостенген дәстүр жәмәт уым ѿә зәрдәемә фәңци, фондз азы фәстәе ѿә ном дәр кәмән нал хъубылы кота жәмәт, ѿә цурмә балғауынмә ѿә ныңға кәмән нәе хаста, афтағамәй-иу сусатгәй кәй тыххәй күйдә, уылцы, ѿәхиау сәнахьом фарастанձылдышт.

¹ Лермонтов М. Ю. Алиш-Керіб. — Сталинград, 1938. — 16 ф.

² Лермонтов М. Ю. Нәе дүдже хъайтар. — Сталинград, 1941. — 212 ф.

рые волосы, голубые глаза, быстрые, непринужденность — нет; с тех пор я ничего подобного не видал, или это мне кажется, потому что я никогда так не любил, как в тот раз. Горы кавказские для меня священны... И так рано! В 10 лет... о, эта загадка, этот потерянный рай до могилы будут терзать мой ум...»¹

Деме йын Кавказы уыпсы əввæлжиау хæхтæ əмæе уарэт хæрзæвзонгæй сֆæлдисын кодтой ахæм диссаджы уадмыс.

Фæлгæ пoэты зæрдэй хъармахаст Кавказмæе уыпсы иунгæт əмдзæвгæйил нæ фæтиç. Хæхты тызмет ңæстæнгæс, алæ-мæтон əрдзы уарзæгой бааст əмæе йын царлæттæг хурой дæзгæстæг гениалон уадмистæг сֆæлдисын хос уыдьстæты. Бул əмæе сæ сæрстистыр уыдис. Кавказы əрвонцæх бæрзæндтæм райондæй уый тыххæй дырдта: «Мæн мае сабион бонты рæвдylтат, уæе удинпæрд рæгтыл мæн фæхат уæе арми; аврагæтæй мæн дарлæт рæу дарæс, уæлæрвæттыл мæн фæцахуыр кодтаг уарзын əмæе җæз уæдæй нырмæе мысын сымах амæе ирд ар.

Уæе, əрдзы падзахбæдæн калы бæрзæндтæ, уæе тигтæй, фæзлагай, фæгæхынц əрвниерæн аврагæтæ. Уæе ңæчүпшæтæй армæе, нæе рæтæмæе чи скуювта иу хæт, уый парди мæт нал ис, кæд уыпсы уысм булд յæе пæрдæй, уæддæр»².

Генийæн յæе уадмисты алы зæл, алы сулағæт дæр барст əмæе нымад вæййинц. Фæлгæ Лермонтов пымы, наргы Сослан нау, хæхтæ гуыбынæй райтуырд («Уым айнæг къæдзæх шæх-гæр фæскбуыд..»; «Уым, арвы ՚ртывдау, дұры гуыбынæй Уæд наргы Сослан рæтвæлд сирх зынгæй»³ («Сосланы рай-гүйрд»), уййай уарзæгейне не 'фæседы сæ койæ: «Сæуæхсын рuxсma æз алыхатт æлдиаүей кæстæн Кавказы квæдзæхтæн сæ миттæ, сæ ихтæм; əртывдæтæг кольдай Кавказы квæдзæхтæн хуры рuxсma əмæе-иу зындысты раст уардихуыз ирдæй, сæ бýнимæт та талып сындæтæй изыди, əмæе-иу Уæд бæлшæттæе загътой: ысбон и! Сæ пæстæмæттæ сирх кæй уыдьсты сæу-мæйæ, къæмдæстtæг ызлæжиты цæстgæмтæ, сæхи найгæ уылон əввахсma куы сұльниң дæспу-лæг, сæ том риугæтæ гæмбæрзын истамæтæ сæ къуухы куы нал бафтæ, гьеүæд.

Дæлт, күйд уарзын, Кавказ, Уæд дæе уады, тымыгъхæссæт уады пæлхæбытæ! Күйд-иу сын фæзмæтæй сæ хъæлæс кæмтæты лæгæтæе зæллангæт, раст мæнæ жæхсæвгæстæ гарстæй

куыд хъер кæнның, афраe. Лæтъбауы тенкайыл əрзæйы бæрзонд белас иунгæт, дымгæ յæе зæхмæ əртасынæ хъавы, фæлгæ йын нæ комы... Науæл компæртæнрайдæст сæндон; յæе цуры та квæхвæндағ үæлбæри кæдæмæтæ ызтæвроры; յæе дæл-был ышыл дон — җæнæном, յæе фынчыгæй хъазтæг фæуайы, стæй уæд əвишпайлы топлы хъæррайхбуыст, յæе уæлвæд фæвзæрд зæрдæйы тас: уый چуанон ныпшæвта пылæр сирдывыл топпæви ме знат, фæльвæд лæт мæе разы кæд бæлды... аппæт-дæр əшшæтдæр хæразаив у ацы бæстæйы — Кавказы!¹

Дæлæтæлон бæстæмстæр уарзæгей уарзын, зæрдæйы յæе афтæ арф əмæе бындуронгæй нывæрьын əрмæстæдæр М. Лермонтовы бол уыдис. Уымæе не 'мæхæхста, — нæдæр сæ əмбæхссын хъуыд, — алхуызон туткалæн тохтæй зæрдæ-цизæх бæстæйы ристæ дæр. Йæе поэзи адæмæлжы Уд յæ-химæе уымæн жæласы. Деме сæм тæлмæтæнгæт күйд адæмæлжын пæстæй кæссы, афтæ хион кæнның чинькæсæтæн дæр.

Кавказ, адæжын мон дæ норма дæр,

Сæриðары бынгæт, ڈæбæх!
Дæ дæр фыодомондæй хæнвæрмæ дæ —

Дæ түркæкы сæввæлди дæ зæхх.

Тæрсүн, мыйдæа, рæхæджы дæ зæхтæен
Күйд айхуыса гæвасы сæ хæэр:
Нæе ырдыл додоиæа фыодомондæй

Күйд, рæдомой ыши, зæрин, ыззæр?

Кæсказ, дæ иæгуыд ма улыфы
Тылæй, фыодомасырыныңкæрсæх:

Дæ сæриðары синделгæи сæфы,
Нæе низ тæй ауулерстæ дæзбæх...

(«Ныхас Кавказмæ»)

Анна Ахматова тынг раст бæнъсан кодта: «Лермонтов уже давно стилизован — кинжал, Тамара, бурка, бретерство...»². Деме йын уыпсы стилизаций кой, мыйдæг, нæе кæнның. Надын, поэтæн Кавказмæе басты уадмистæтæ сты, уылон (Лæтæ, җæе бол уыдис, биратты дзы фæбæлвæрділæр, фæнірдæр кодтайд). Зæтæм, пæвіттонен кæй əрхастам, уыпсы əмдзæвгæйы дыуугæ фæстæт строфайы. Фæлгæ уый тæлмæтæтæн җæхилæй арастæгæ у) бæлвæрд əхсæзгæнгæтæй кæй раивта, уый тыххæй зæгъын афраe.

Дæвæцæтæн, аивадон уадмистæ гæндæр əввæтæтæ

¹ Лермонтов М. Ю. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. — Л., 1981. — 352 ф.
² Лермонтов М. Ю. Дæз уарзын Кавказ. — Дæзуджылхæу, 2014. — 11 ф.

³ Нартæ. — Цхинвал, 1975. — 150 ф.

сәйәр аг хүбсарл здахын хъяуы йә ныфғыссны дүргә.

Сәйраг авторы хульды у. Уәлдайдер, гени күн уа, уәд. Ныргаккә Нафийи пауды кой, адәймаг йә сәр ләдәе-

гәй күнд хойа, уйыау у. Фәлә-ма рәстдинады охыл әркә-

сәм, «Прощай, немытая Россия..» күнд раивта, уымә:

*Уәрәссе, хөрзәй баззай! Бартий –
Хәзәдайрат дүмети фыләдер;
Сынан, үшегүннеләжүн әзандарте,
Нә адем – әбы дәер.*

*Касказы карз хәхтый хәстимы
Кәед фәрәсезин, ләжәмерет сонкай, –
Үзе әзицү, септептушег үчестити,*
Үзе хөустү, тапташыннег хүнкөй!

Демдэгөвтә нәм чинмә әнәкәстәйе чи нә зоны кәнәе
йә шалдар хатты чи нее каст, не пәнг чинлексләкүгәй,
әвеңделгән, ахәмтә дәзгәвтар нә разындәнис. Уәлдайдер
әркәсәм оритиналмә:

*Прощай, немытая Россия,
Страна рабов, страна господ,
И єбы, мундоюры голубые,
И ты, им преданный народ.*

*Быть может, за стеной Кавказа
Сокрою от твоих паний,
Он их бесследящего глаза,
От их бесследящих ушей.*

Нафийи цур йәхихәй чи рапшела, аэз уырыссаң әвзаг
хүйзәдер зонын, зәгыгә, ахәмтә нәм зын ссарән сты. «Не-
мытая» цы У, «раб» дәер, «господ» әмәе афтә дардай
жемдәзгәйәй алы чысыл сулағфы онт – иууллаэр ын тынг
хорз зындонд сты.

Тыбылыты Алтынсандр әй бынтон әрромгәй күн загытас:
«Хбаууон адем әнәнчимәц милүүнгөн таңбары цард кәй
кодтой әлдәртү күхүү, уйй Лермонтов ма стыр әвирхбай
хүбүйдаг кастис. «Енәхсад Уәрәссе – таңбары бәстә,
әхсингү бәстә» – ахәм номај күнди Лермонтов уәлдик-
кон Уәрәсей».¹

Фәлә, иуггер, макай фәхьыл кәен, зәгыгә, «немытая» макай схонон, иу дырдлыл дәк күх күн сисай, уәд иннае дырдигә, хульдыйдигә, аивадон фәзилантә дәр

низызлынга вәййинц сөрү магзы. Нал фәкомуңи тымбыл кәнни. Дәгәрystәмәй, Нафийи хүйзән аивдышырды дәснүйән дәр. Емә дзы стәй цы раудай, уымән нәхәдәт – жәвдиссен.

Стәй йәм уадиссаг хүс дарын дәр нә хъяуы. Фәссарайнаг әвзәтгәй В. Жуковский тәлманты дылуугетомон чиниг саразаёт А. Гүнин цәйяу зәгбы, А. Пушкин 1825-гәм азы кәххитгенән мәйи 25-гәм бон П. Вяземским яе фыстыххәй: «Время подтвердило слова Пушкина: творения Жуковского составляют неотъемлемую часть истории русской поэзии. Но они продолжают жить и как переводы, причем непревзойденные в своем role, – и это несмотря на все вольности и многочисленные отступления от оригиналов».¹

Фәлә үе ‘фысургъ иу сәпни тыххәй нити уәй кәнни. Михаил Лермонтовы «Ез уарзын Кавказ» не маджолон әвзагыл Нафийи тәлмадацай пасы аргъ У, уымән, әгәрystәмәй, әфсуругъты рәгбәуттегәй дәр нәй аргъ скәнән. В. Белинский уымән фыста: «Книга есть жизнь нашего времени».² Цардан аргъ скәнүн нырма никәй бол бапис әтәнең нәддер бауыздәнис.

6. Бирле фыләебонны фәсстүүс

Сағыссаң яе сәр чи нә күул кәнни, ристатай «дәдәй» чи нә зәгты, царды жеппингәдзүх тохы сөрүл чи ләгууы, бонты нымады дәр фидәнныл кәмәнү яе катай җәмә афтә чи дзуры:

*Дае бол фәни, уәед шүббәедон мәйдарыл
Нылжүсеп, ләгай, сөрсүстүркей фәрәиз.
Сындалай үү дө «хәрәздони» дыуарыл,
Цәст нал уыны, – уүрзәй әсзар дө раз!*

*Әйтт, әйтт, нылжүсеп ма ууыл дәр зәрәндәй,
Кәед балуудой дө сөрүсөлдайыл сонкай,
Үәеддер иу ма ке се бүзүнл төргай,*³

¹ Гүнин А. А. От составителя // Коллектив авторов. Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т. 1. – М., 1985. – 9 ф.

² Белинский В. Г. Полн. собр. соч. Т. 4. – М., 1954. – 85 ф.

³ Джусойты Нафи. Диалы күр – хәкхүл. – Шкинвал, 2011. – 227 ф.

— уйй дәм йәе тәлмац чынгыл афтә, — уадз, хъазгәйе дәр уәд, — күңи ныфысса: «Тарасы ивыныл бирә фәэфы-дәбон колтоң әмәе ды та йәе кәсбыныл бафыдаңон кәе — гәнен джың наң!», —¹ уәд уйй цы үа? Хиләй жәпәлүн? Чи зоны, жепәлән дзырл агурын? Леви царлы хұмынгаттә рестдинад?

Дәмә уыңы цалдаер дзырлда кәй уды рәбиңәй ратагылысты, — Джусойты Нафийи, — уйй никүндәр кадмондаг үйдис, никемәддер рәвдымә генхъельма қаст, үәндайдар, кәстегәт. Йәхәдәг кәлдәр, 1959-әм азы, күңи затыла: «Зәгъгәе, фыдаңзарән фәзинд, Уәд ратт дәе сонт кәстегәрән йе 'шон, Дәхилән бахай кән йәе зын. Ләплияу ма-уал кәс рәвдымә, Дәхәдәг иннәти рәвда; Кәмән наң адзурән йәе фыдмае, Ды уылон бабуд кән рәдау»² («Зын кары»).

Мәнмә гәстгәе, Нафийиң нам шы дзырлты кой ис, уылон дзы сирәгәтсты, Тарас ШевченкоЯны Уалмыстәр ирон аевзагимә раимыныл шы зәрдәбый әмәе үүдүелдай күист фәекодта, уымән йәе хорз фәстикует күңи федта әмәе сәе үәд мыйадын пырағтау мидәгәй күңи ныррухс, үәд шы әхитон улағф скотта, уылонима.

Йә зәрдә пәнмәй баруҳс уа, уйй та дзы, ай-гәйдәр, ис:

Хъөрзы Диңгезъир дон хәрзиниңл,
Инниңүү үадымын кәрзимаси;
Күбүлдүкиме үүлтөнүү үүссүү,
Ноксубойр хәрис, зәхмәе таси.

Фөнүрс мәй үәд үәлпертүү ڈаудта,
Абрагамы 'хсан сүндөгәни хойд.
Расим афтие кәрз ڈөнджизи наутае
Веңгүйинч үәлдөн кашнае нынгулыр.

Фөнүрс мәй үәд үәлпертүү ڈаудта,
Үәд адемәти хөймүн-сыннан пе хөймүни.
Армаси та хөсөди шу уығасын,
Ыңстей ма кодта хөсөд хөйрүрьст.

(«Хъөрзы Диңгезъир дон хәрзиниңл...»)

Нафийи хъубудыйә, стәй әрмәст уйй хъубудыйә наң: «Шевченко — явление необыкновенное, сложное, исключительно самобытное, быть может, единственное даже в разливанном море мировой поэзии. И может статься, что человеческим словом так и никогда не будет уловлена вся суть и вся тайна

¹ Авторы архивдей.

² Джусойты Нафи. Зын кары. — Цхинвал, 1962. — 3 ф.

его поэзии, его героического подвига и неотразимого обаяния». ¹ Расләр уйй, уыңы хәдхүүз әмәе хәдбидындур курдилат жәласы йәхимае Нафийи. Тарасы сәрибарма түрнән жәрдәе йын үләнпәй наң дәтти. Поэт пәнмәй иронау дзура, ирон чынгылжасаған фадат уа, йәе маджелон әевзагыл зәрдәбыйәнәй ёе сәфелдистадимә зонгә кәннән, уйй тыххәй нын Джусойы-фырт нә хәләт кәнни йәе зынارгъ рәстег. Нәдәр йәе бирә фыләбоныл фәсмөн кәнни. Дәмә уйй әңгәп бәгъялтыр ләдҗы миниүүг у. Литературон критик Хозиты Барис дзы уымән зөгъи: «Следуя завету великого Коста («Груд — наше призвание, наш крест...»), Нафи Джусойты, как истинный патриот и настоящий ученик, вносит огромный вклад в развитие национальной культуры в целом».²

Дәркәсәм-ма, ШевченкоЯнән йәе ишуул зындоңдар жәмдәвгәттәй иу, — «Фәдзәхст», — күңид слизурын кодта иронау, уымә:

Дәз күңи амәлон, үәед-иу мәе
Уәрзон Украина
Баасерүүт үөрөх быйыры, —
Уйй мәе рай, мәе цин үөд.

Дәз мә альвасар күңид үүнөн
Дардыл хүйнүүттө тары.
Инсан-мә ڈәббөх күйөд хүйсон
Хөдү донсан иң зарын.

Искүи бол кәәд Украинаї
Сай фурдуме ләдәрса
Нә знанс иш түе сәмәе дзы
Нә 'фхәрд үәд мә тәрса,

Уәд фәтхәх-зынаң наң эзхакай
Күйиниңе Хүйнүүттө...
Гөе, фәзләе үәед мә наң хадын
Үйий менард ағодауда.

Дзушаты Халзы-Мурат дзырлата: «Царды аләй, хәстү аләй, аләймаджы аттәй, гом-бетнәт нүарттәй чи рай-гүйрл, күрдилат әмәе дәснүйләдәй чи равзәрл, уыңы уац-

¹ Джусойты Нафи. Слово о Тарасе Шевченко // Шевченко Тарас. Мәсаяғасте. — Цхинвал, 2014. — 83–84 ф.

² Хозиев Борис. Научно-творческий портрет Нафи Григорьевича Джусойты // Нафи Григорьевич Джусойты (Жизнь и творчество. Библиографический указатель). — Владикавказ, 2008. — 11 ф.

мисте күсүнш әммә күсдэсты, идейон-авадон җәхондзи-
над дәйтэсты адәмен». ¹

ШевченкоЯны аты уаимыс дәр райуырл ахам зәрдәхас-
тәй. Нафи дәр ай ирон җевзатме раивта үңиң зәрдәхас-
тарәт «Победа» йы цәйәу зөгъя: «Победа! Нам Победа до-
сталась в наследство, Слава Богу, мы ее сберегли». ² Шевчен-
ко нәр үлтәм афтә хәстәт үймен ләууы.

*Мән күң башерат, уәед расдум,
Фервәзүт фындағасай;
Пәххүп үе рүхс серибар
Үе знаен ше туягай.*

*Уыйфастае, хәсермуд бинонтау,
Раңгерум жәдассан.
Сабыр-шөгөйт мәнен дәр
Рүхс» зәрдәтәс тыхассан.*

Т. ШевченкоЯны поэзий зәлмымрон араэзт, йәе уаимысты
хүзүтә әмбәльни зәрдәйл. Сә дәзүриннәтиме чиныгкә-
сәгән сты адажын. Нылнаң. Иу уаимыс дзы күң бакә-
сай, уәд дыл ингә хәңдә йәхирдәм.
Дәмә, биргәтәм күнд кәссы, улы афтә хүмытәдәкы нәу.
Цымра рәнхъя фәдил хъязгә-хұлгәйе ғәүүү. Фәләе
үйдә афтә нә амоны, ғәдәд бакастай күнд хүмытәт зы-
ныңц, ғәңдәт ахам хүзы у сәе конд. Ие сәфәлдистадирасат
Леонид Новиченко зәттү: «Нет, не простонароден гениаль-
ный автор «Кобзаря», а народен в самом широком и под-
линном смысле, в том числе и по высоте своей самобытной
поэтической культуры, основанной на творческом слиянии
большой литературной традиции с фольклорной, главным
образом, песенной стихией».³

Тарас ШевченкоЙы уаимысты җевзажы тыххәй Н. Доб-
ролюбов афтә фыста: «...само собой разумеется, что никто не
откажет Малороссийскому, как всякому другому, народу в
праве и способности говорить своим языком о предметах
своих нужд, стремлений и воспоминаний, никто не откажет-

ся признать народную поэзию Малороссии. И к этой-то по-
эзии должны быть отнесены стихотворения Шевченка».¹
Цәмәй зында стыр критик, абын Украинағы дахам на-
ционалистон җәмәк фашистон тынжә сәхәлбүрләр кәнәздәсты,
АИШ-ы сәргүләүдәй җеннахкос адәмән сә кәрәлди күнд
шәгъбын кәнәздәсты. Фәләе уылон, күң ахбұлды кәнәм,
уәд Нафийи йәк күсты ниды бахылдардой.
Ирон җевзатме гениалон поэты сәфәлдистад раивинаң кәй
уыдис, уый иуулыләр зылтам, фәләе зонын цүс у. Хъульд-
даг фидауы бәстонгандай. Дәмә уылон, күң ахсжыаг хұмытада-
абон Нафийи фәрпү, зәтъән ис, нәз зәрдәтә фәндиаг
уынгем нае маджелон җевзагыл. Стыр поэты хъульдиге, йәе
сагъасте йын кәсем шымьмисәй:

*Тәххудаң, сәд дәзул, сәд пәхх-шүп
Дәе бөйтө искеиме, рәзим!
Күң уаид уын фадат не зәххыл,
Уәед дзы ләг исчедәм церид.
Фәләе кем ис!.. Зәххан, тәп арғын,
Ис адәм дәр – сәдәтә, 'рәзә,
Уәеддер әйн шу үде нае тәмарат,
Гүйбүр кәссы шердәзине татыр.
Дәе жемелет күтреебын үйдәзен..
Цы ма? Тәххиден шу кәй рабзаң,
Уәед уын фестәмекхәжән үең,
Дәе үнәсөвләр дә хәбәс-мәтешү разы,
Дәе үнәсөвләр ма кәе мәт.
Дәххиден бакән шу хүрм, байтаяу
Мәнәу. Күң ше 'рәкәрдә сәнәдәр,
Уәеддер нае дәре, хенірәдәкы сападай,
Уәйдәзен дәе ғалбұзның үеңдәр...
Ох, шунәг, додойаң мәсәр!..*

(«Тәххудаң, сәд дәзул, сәд пәхх-шүп...»)

Иүнәджы судзәе сагъасте әммә долойаң катайтә никуы уыд
хүзүт ирон литератүрә. Кубалты Алъясандры «Еффәрдты
Хессанә», Кьюстайы «Чи дә?», Сектайы «Иүнәг» җәмәе бирә,
бирә әндәр уаимыстә цы ироны нае нылкәрзын көлтой, уыдо-
нан көнә зәрдәтә нае, кәнә, ироны ном цы худинаң кә-
ныңц, әнлигер аәм бар ниды дарынц.

Шевченко адәммы рис ѿй зәрдәйи хаста. Сә пардаң
шард. Сә уххәргәй хұмытада үйдис.² Уый тыххәй йәе
¹ Добролюбов Н. А. Литературная критика в 2 т. Т. 2. –
² Там же, 230–232 ф.
³ Новиченко Леонид. Живой среди живых // Шев-

фыстает ёлпшеты фыцлаг мыхуыр аэрцид журнал «Народное чтение»¹. Йы.

Йе къубындагет авналәнгәтей уәедәр йәхі атыда әмәтыхъзгит поэзийи бәрзәнгәтәм. Л. Новиченко дзы уыммен заговоры:

«Он замечательный мастер стиха, стиха высокой эмоциональной и смысловой емкости, стиха, который со всей своей патетикой, жгучими сарказмами, лирической музыкальностью, красочностью описаний, со многими десятками крылатых выражений уже почти полтора века живет в сознании и памяти поколений».²

Афтә нәргәйгә ныр та церы дыууге ғенусмә ‘ввахс. Емәт пәрзәен.

Уыммен әмәт Тарасы бәрзәнди поэзи хәссы ссест, аәфхәрд адәмбы бәллүлтә, сәе авторы парахат әмәт сыйдег зәрдәйи арф әмәт дардыл хұмыздыте. «Читатель-друг»³ әмәт хәси жепныңелзүх уыммен жууынды. Стайд – дунеи амәт-ай хұмыздар үйнән жууынды. Стайд – дунеи амәт-ай хұмыздар литературан тәлмаңгандытә дәр. Әмәт йын чи-хүккәсджытә нә ‘фәсәлиң’ әмәт үйнәста кәсинай.

Диссаг үйи У, ырма үйе үапмистәй биреты үйдига әмәт абоны Украинаей трагикон уаваер әмәт үйл, стыр поэтыл күйд аембәләл, афтә тәрттөтпәдәй додой кодта развелгыа:

Царон Украинъ, нае царонъ, –

Мәнен ыры үаелдай ү, сенәг?

Цәүдзән, нае үаелдазни семаэроп

Ме мардиме ме, мәсстапаң үйнег,

Ме зәрдәк үүрл һау үйнег.

Әз рәзметен сиðазерей, кәйдәрәрәй,

Ме мардыл чи скека хәєрдәрәрәй,

Нәгәт ахем. Рөх үйди ме царо

Әзие кәү биңдәде ма мард?..

Ме фәед нае бázзаиден нае зәххыл,

Уқраины сәрдөн сөртөхьл;

Нае зәхәдзән никүы фыюд ике фырткәт,

Күйд кәни аргының үйд әмәт үйрет:

Был скодта топ үйсөнд ике цард...

Әзие үүрләдай ү менен,

Үйд үүрләдән ике мысәзден мен?..

Бермеси мүнү У, о, үйд үүрләдай,
Нае адәмъил күү, үаелдай саид. –
Фыюд ләгиме нын искувы хинәй
Цәзек арт күү судаози Украинаиль,
Үйдәзен үеәд әрби үеңдай!.

(«Ахжетоны фыстыгей»)

Нафи зәтгы, зәтгә, зындында филиппинаг поэт Хосе Рисаль үзүүл хұмыздар әмдизевеғе ныфыста, әмәт алалы тәрхон бын күү әххәст қолтой, үйд разма әхсәв. Емәт Джусойы-фырт бәлвирд кәнен: «Шевченко произведения о своем «логотом горе» всегда писал именно так – словно последнее слово перед казнью».⁴

Цәстомдјын адәймаг алалы къессәрүл искәй күйд хұумаме сайя. Үз зәрдәйи арф җевәрл үүс ис, үйд фертом кәнен. Тарас Шевченконы поэзи үзә рестат әмәт аив дзырдәйи адәймаджы хұмударл үәхиме уыммен захахы, зәрдәйи рәбәнгите кәй ڈәвә. Кәд ын үзүүл сәрибара бардуаг нә хұмуста әмәт үәмәт герон нае үүс, уәддәр үзә уыпды бәллин ирон уыме ү бинтон ҳәстает.

Бон аңыд, әхсәс дәр фәсәфардәк.
Мәе сәр аргайы дүдә же, рүмшәм.
Сәрибара, рәстәтәи бардуаг

Цәулынға, үаелдай искәү үе үәдәм?..

Ушы фарстән мәнгард царды бирә дзуашытгә ис. Шевченконы поэзи ирон җевагыл ироны умдә бинтон аеввахс кәй ләүүү, уыммен ис ишнег дузапи: Нафи Украина Тарасы нае маләлон әвзагыл аив слизурлы кәнныл әделтә бирә фәрғыдағын кодта. Үйд дызәрдүлгат һәу. Хорз зонәм, фәрндиқын адәймаг үзә үл кәм нывәры, уыцы хұмыздаг алыхатт дәр вәйиңи зәрдәмәлдәуге.

Фәсныхасы бәстү

Бәх кәем стульы, уым ма әрдү азайы. Стыр адәймаген ўзә фәдлжи цауыл аныздывы, үйд дәр нае сусәт кәнен. Мыхуырлы хұмыздаг та хүргөм күистү. Үзә фәед адәмбы зәрдәтү күйд зыны, афтә жәртомаң бázзаид историйи дәр.

Емәт, Нафи ирон аив литература мәндер адәмтү хәзнатай тәлмаң кәнныны цы фәед ныууягта, үйд бәрәгэ 1 Народное чтение, 1860. Кн. 2 – 229–236 ф.

² Новиценко Леонид. Живой среди живых // III европейско-турецкий фольклор. – Киев, 1983. – 8 ф.

³ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 3. – Л., 1982.

– 199 ф.

⁴ Джусятты Нафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011. – 268 ф.

гәй зыны суант ивгүйд әннусы 50-жем азты тәккәе райдайже-
нәй. Йә фындац тәлмац С. Шишацевы поэзияе ныммы-
хүрт кодта, Ленинграды ма күң ахуыр кодта, уәд, 1950-жем
азы.¹

Үйфәстә: дон йәхси размәе күнд иваза, йә цыл күнд рәвізей-рәвіздәр кәна, убыш тәлмады жанры Нафийи
фәллой кодта тыңгай-тыңгай. Сисе ирон әзватмәе аива-
сөззатыл ныммыхүрт кодта А. Сурковы «Емдзевгәтте»².

Стәй – хәллар адәмтә бирәе фысаджыты хишен уаимисте.
Уәеддәр, Нафийи фәлләрд тәлмадынәджы ном уәел-
дай тыңгайрафида, 1959-жем азы нә мәдәлон әзватыл
уырыссағ литератураһы гени А. Пушкины җәнәмәлгә по-
этикон роман «Евгений Онегин»³-жән ирон әзватыл рухс күң
фенин кодта, уәд.

Романима нае мәделен әзватыл уәедмәе зонгә үбидис ирон
чинигәссе. Җалдәр азы раздәр ай ramidта Хъайтыхы
Геор.⁴ Емәе абор дәр пәрниң дыууге тәлмады, кәд аива-
дон ағтъдауай Нафийи сәрмәләрфимәт уаимыс бәрәт ҇әстә-
хадгәдәр у, уәеддәр.

Нафи ирон әзватмәе цыл бирәе аивадон уаимисте раив-
та, үбидон әртүмбыл кән, уәд томтә сты. Драмон уаимисте
цилаар томәй кәй үәдзы, – «Классикон драматургии библио-
лиотекә», – уый кой нә кәнәм, уымен амәе: фындац томы
цы уаимисте ис: Софоклы «Эдип-паддах» амәе «Антиго-
нә», Уильям Шекспирды «Юлий Цезарь», «Макбет», «Хи-
вәнд» чызг күнд фестад коммагәс» әмәе. Лопе де Вегайды
«Хүйссиди хосы үәлгә күйдз», – үбидон нырма сты сәе иу
хай.

Сә тәлмады тыххәй-иу бирәетл сә раивыны рәстә-
длы үбидис бәлвирл ныхас. Бестауты Гиүәрги «Хүйссиди
хосы үәлгә күйдз» жәй дырында: «...стыр хәрзиүтөн күист
бакодга Джусойты Нафи, Лопе де Вегайды алды әнәмәлгә
уаимыс ахәм аив тәлмад кәй ракодта, уымәй. Нафийи
тәлмады хорз миниует уый мидает ис, амәе ѿә ләт не
‘взары ирониау фыст уаимысса. Лопе де Вегайды райгу-
рән бастәе әмәе дүлжы колорит күннәе уаимккой, уәд уаим-
миссей ләт зәгъид, зәгъге ѿә ныффииста ирон автор. Тәл-

мәд афгәстир арәхстәжынән хъахъхъяны оритиналы рог-
зәл стихы конд. Уаимыс сәрәй бынмае ҇әуыр рәсүт сүадо-
нау, никүы – тыхараеэт фәлтоны, никүы – ритмикон күүх-
цилдинад».¹

Адәймаг зәтъләзенис, уымәй хүйздәр, уымәй стырдәр
ниҳас ма цы затъдәуа тәлмадынәджы номыл. Бестау уаим-
мисмә арф амәе ләмбынәг қастис. Фелта тәлмадынәджы
жәнгистрите иуулылар. Емәе сәз затъта пәстуарзоней: «Джу-
сойы-фыртган бантыст комедий хъайтарты әзватыл
видуалон әүүүлшта арәхстәжынәй баҳъахъъын. Тәл-
мады алы хъайтарен ис, йәхси характер җәмәе социалон уавэр
кунд домы, ахәм ныхасы уаг. Уый нә, фәлде ма хъайтар-
ты фәллонитә күнд рәзыни, афта ивы се ‘взаджы ахаст
дәр, тәлмады автор иттәт хорз хаты уый, Лопе де Вегайды
комеди фыст у үбүррәнхъ әмдзевгәт. Уый йын дәгты
рот, аххонзел ритм. Ирониау кәд зын үбидис ахәм рот рит-
миккәйл үййәрл даргъ уаимыс ивины, уәеддәр Нафимә
разынд фаг арәхст, ҇әмәй оритиналы талас баҳъахъъ-
хъедтанды».²

Цы ма хъумаме затъдәуа хүйздәр, ҇әстуарзондәрәй.
Иннә тәлмады тыххәй дәр җерхәссең ис ахәм ҇әвіт-
тонтә. Сә рәстәждәкы сын ирон литературун критикә скодта
жәмбәлөн арғы. Емәе Нафийи аивадон тәлмады тыххәй
үәеды ҇әстәнгас алпаринаң наеу. Нәеддәр сә фәлхат кән-
дзыстәм. «Библиотекә» жәххестәй күң ныммыхүрт уа, уәд
бл җембәлдәзени бәстондәр ныхас.

Ам нә разы җөрөртәм иунат хәс – фәстаг рәстәждәкы
цил аив тәлмады чингүттәе раяуагъта, уыдоммәе бәстондә-
рәй җеркәссын. Емәе сты зәрдәмәдзәүгә. Елдәт ныммаинаг
җәмәе сәрьстыры хос.

Нигер дырында: «Тәлмадынәген шәмәй нывтәе аразын
уа ѿә бол, уый тыххәй хъумаме ѿә деснныңда ‘тъдаугүтә
бәлвирл уой, хъумаме, уаимыс аивәй амәе рәсүттәй цы
ис, үбидон ахса ѿә хүүс».³ Емәе, арғы күң зәгъем, зәгъгә,
Нафийи тәлмады аентистырахәпкәнней иу, Нигер цы хубы-
лы зәгъта, уый у, уәд нә фәрәдийдзыстәм.

Фәлә, күнд акәненни, хурлыл дәр ис сау стъәлфытә.
Емәе җигабаффилайтә наеј, ҇әстәи саҳедәт чи хауынц, ахәм

¹ Шишацев С. Чысыл хәлдәр Шушенски // Фидиүәт, 1950.

– №1 – 6–8 ф.

² А. Сурков. Емдзевгәтте. – Сталинир, 1957. – 112 ф.

³ Пушкин А. Евгений Онегин. – Сталинир, 1959. – 214 ф.

⁴ Пушкин А. Евгений Онегин. – Дзәуджыхъеу, 1952. – 182 ф.

чысыл, фәләе адәймаджы зәрдә кәмәй афәлмәләү, ахәм аипиытгән.

Цәвиттон, ныхас наем цы тәлмаңты чингүлгү тыххәй ис, уылдонәй кәел дыуугәйил (М. Лермонтовы «Ез уарзы Касказ» амәе Т. Шевченко¹ «Ма салыстә» иен) фәтчылъәдән редакторгәй Ходы Камалыном фыст ис, уәлдәр сын, Хбайсын Кулиевы «Асылаг уадынды»-ей дарләр, мал дәр, фыл дәр – тәлмаптәнгәт дәр, редактор дәр, корректор дәр, чинтулдаат дәр Нифи йәхәлдег у.

Әмә, прыма, уый уадиссаг зөвләр нау. Дәу куыл фәнди, дәр чингүлгү афтә гәрцигулдысты джиппуюагыл. Фәләе ды ис йәхихи аипи – автор йәе рәэльд зөвләр фәнди. Адәм мәнгәй нае акәнинц: «Адәймат фарны хъуыддәгти дәр фәкәллы».² Йәе хъусдарл, йәхәддәт айналағаны, афтә мәй корректоры, редакторы рәэльдитгәй әнненхъәләдәй агәлл кәнни сәйрәлдәрмә – уадымын хъуыдимә. Уынын айыңы фәххәвәү, уый нал фәуынны. Уый парлы жөттәду у – цәст, сәйрәлдәр виң цы У, уый ахсы.

Рәэльд хуыммә ахүлр хъазәй уәгелдай нау – йәхихи зонд ақаңынай на фәкәлмәзгәстүг үздүзенис. Әмә уайылдь, – фәндела дәе, нае дәе фәндела, – йәе къягыйных цәстом равдисы. Нифи, поэтикон хәбәрдәзинады кой нае кәнин, йәхихирдигонду хъуыды кәнни фәлгәндион уыннынады дәр, орфографий охыл дәр. Хъульдыйәйт дәр, әңгәт хъульдигенгәт адәймәг земә дызырды дәснинай күндәләр, афтә йәхимә гәстәр аразы...

Кәел Нифи нае зоны Къостайы хъуыды: «Если я пишу то или другое слово так, а не иначе, то я пишу сознательно, я над ним долго ломал голову...»,² – земә афтә дарләр, уәл ма, уәдә: әниләр чи?

Үәдәе йын тиң хорз зынганду, Гәділаты Шомах дәр ахәм зондил хәст кәй уидис, пәмәй ални йәхихи «грамматикәмә» гәстәр фыстанил земә, адәм кәй айстапкай, уый фәрәзгәй уыданд «дүгъы».

Тынг хорз хъуыды кәнәм, Гүлгиматы Хъазыбег йәе уәдәй арт күйд пагъта, цәмәй йәе бацеттәгенд «Нарты каддыйтә»-йы томтә рухс федтаиккай, чи сәе бацеттә кота, уымән «йәхихи грамматикәмә» гәстәр.

Размәлдәй национ мыйхүры растиғисынаден вәеийн

иумәйаг фәткәйтә. Уыны фәткәйтә гәстәр мыйхүр фәткәүин кәңди фәнди генин, классикты чингүлгү тыххәй. Нә орфографимә гәстәр мыйхүр кәнәм Къостайы дәр, Цомахви дәр, Хъазыбәжды дәр... Афтәт мыйхүр цәүдләдисты Нифи земә инна фысджыты уадымыстә.

Нифи, гәнән уәвгәйә, йәхихи «грамматикон» фәткәйтәм гәстәр арах кәй ныммыхүр кәнни, уыны хъуыдимә пәмәтти әркәнни, уымән зөвләсненән әрхәссәм иунгәт Шевченко¹ «Ма салыстә», – уый фыпца строфа:

*Хөдерзы Диңгезир дөн хәрәзиштәд,
Иңнинүү шад-былдае көрзүстүн:
Көйүлөмтөшүүлөттөй ыссисүү,
Нызгуубыр хөрис, зөхмәе таст.¹*

Цәмәй сыл къягыйных «ныхас» ма кәнәм, уый тыххәй рәэльдитгү бын бахахх колтоң җемәе уымәй бәрәт у, чиньтән, чи нае ис, уыны редактор җемәе корректоры фыдаей алы рәнхүнни дәр кәй амрәзэт рәэльд.

Афтә, кәел уадымыстә Нифи² М. Лермонтовы чиньдәжы уырыссагау хъеуынц, Т. Шевченко¹ чиньдәжы – украйнагау, уәл Къостайы чингүлгү пәүүлнө хъеуынц уырыссагау, Дмитри Гулиайы чиньдәжы – абхазагау, Хъайсан Күлиевы чиньдәжы – балхайрагау. Стей сәе уылдонгай дарләдәр ис нөлжы дзэвгар техникон рәэльдитгү. Тәлмаптәнгәтмәе бинтөңдөр бар чи иң дары, фәләе, бирәе аххосаттәм гәстәр, алны хәзнатаг чи әннал кәнни, ахәмтә.

Әмә уыдәтгү гәндөр чингүлгү се койы аккаг дәр не сәттү. Фәләе Нифи әңгәт профессионалу. Йе 'рмәзәфәй ал-цилдәр хъуама джиппуюагыл цәуа әннәрәдильдәй. Еңеүү та цинағыл цин кәнин җембөлү җемәе наем иу растигәлкү иу автор уййоберү чингүлгү күн руадза, – уадз тәлмаптә дәр уәнт, – уәл дыз нае сәр хъуама бәрзәндү хәссәм.

¹ Хъазиты Мелитон. Ирон хәзни. – Цхинвал – Дзәүлжыхъеу, 2013. – 28 ф.

² Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 275 ф.

Ф а н д а м е н т

АИВ ДЫРДЫ ЗИЛДУХАНТЫ

1. Аиэ զնորդ – այս տօլուց յաշ

Литературон критикәй жанр нәм ома искуы йәе кважыл фидар ләүүбыд, уый зын зетбән у. 20-әм азтай 50-әм азты оңт чи гонорары охыл фыста, чи та – хәләлжыс сау зәрдәйгә наэ хүздәртү скүннег кәннны түххәй, зәмән уылдоны кәй наэ кәнәм. «Цалдәр наукон-полуларон брошүрәй, уырыссағ авторты чысыл аивадон уацмистәй палдәр тәлмаңдондәй, уымай дардәр нәм иу зынгә уацмис дәр наей, литературайрын раэтмә разенгар чи кәна әшәе науқон күсөт кәуүл әрдзура, ахем...»,¹ – дырылга Гәдиаты Цомахъ. Литературон критикә йәе кважыл фидарәй кәм наэ ләүүбы, уым стыр амвал зынгәй разы.

Нафти Нафи У, фәлгәе улыцы ныхасыл бынтон бауүәндән хбүс дарлый: Тыбылты Альксандр³ және Бекъойты Гиүрги (Дзинка),⁴ әмбәе уыдан не адемы зияткы күхәй парефтыл фесты күлтүрдөңде. Нафти та фәсихстеги нырмаж йәе литературан-критикон уалға фыссын никүн ныуатта. Уйи нае, фәлгәе ма әхсайын азтәй фәсәттән тиң хазузаттәй хайд иста уәеди Елшіттәдисон литературан критикон царды. Альхат дәр йәе ныхас уыдис баевырд және компетентон.

Аттэрыстгәмай нын XX-жем аңнусы дыккаг аердәлджы на
литературан кадрты фәрзлы литературан критикәйә жанр
бәерзонд сисыны фадал күш фәспис, уәл дәр жем йәе хбус
уалиссат нити әрдәрдат.

Алыш жанры йәе бон кәмәен үйдис аккаг фәәд ныгуалызын,

Уылдон ай нымалдой уәлгәмхас дәсныйадыл әмә фылдар фыстый мастишән уалтга. «Лыстает сырдта» та, ныргәккә, иу аивадон чинъл кәрронмә чи никүлы бакаст, уылдон се «аивадон уалмыйстте» әмә «релензитте» гонорары тыххәй алыштты күзд ратынч-батынч кәнниң әмә нае литератураһый լәстомбыл цызыф күзд калыңц, афтә-иу сәс сәргә, хбулон уырытагу, күзы кәңдәй спардтой, күзы – кәңдәй. Ема-иу сыл исчи күзы фәхәспил кодта, уәд та-иу амбәхсты.

¹ Османова З., Хитрова С. Когда стоять у подноожия... // Литературная газета, 1964. — 20 август.

² Джусяты Нрафи. Ирон аив дзі

ВАЛ, 1966. — 38—39 ф.
3 Гафез. Тыбылты Альксандр // Авторты коллектив.

Гәдіаты Шомах. Уашымстө. — Дзенгілжыхъеу, 1959. —
425 ф.

⁵Джусойты Нади. Ирония дзырды сөрвэгэтуу. — Цхинвал, 1966. — 3 ф.

кәй зәттүн ай хөгөү, се авторы әрмәзәф бөрөгәй. Уәлдай аивдәр та сты се ՚ргом земә раестаг дзырләй. Стей – чиндәккә араәтгәй.

Чинләген ис разныхас. Уыйфәстә автор уапты, фыст кәл әрфылдысты, уымә гәстә фәеколта аргәе лихы: «Литературон кважаңдастылы» (1946–1949), «Нә литератураеъзындиәр азтә» (1950–1954), «Итвильд, абон әмә фиден» (1955–1966). Афғәмәй, ссәләз азы дәргәбы ирон литератураеъы, уәлдайдәр, йәе хүссар хайы парды цы ахсәжиагәр шаутае придис, уылоныл, зәттән ис, аххәт критичи цес-тәнгас сәмәе сын скодта җембәлон аргъ.

Уымәе алы хай дәр райдайы сәрмагонд, иумәйаг уаптәй земә дзуры, уыпци азты ирон литератураеъцы уылд, күнд цыдис араәт земә күнд аразгәе уылд, жеппет уыдаттыл. Йәе пард йәе адәмни фарнен чи нывонд кәнны,¹ уый аргәе хуваме уа, уәлдәе күнд.

Дәни, Нафри хәләефсармәй зәттү: «Критике мәнән иң күни уылди сәрмагонд професси. Критикон уаңтәе фыстон аивадон уаптисстан исты ахъз фәеүүни тыххәй: хорз уаптисстан йәе сәрвәлтәу, аевзар уаптәе литератураеъ бахызыны охыл. Уыйадыл уаптәе литератураеъ ишмәйтәгей нәе иргасыны, нәе ўылд аххәссының, фәләе ўын йәе хилген фәэзындең рәс-тәвдиссен сты. Цәмтәй уыпци цуухзинал фәкъаддәр уа, уый тыххәй сын бамбал көлтон мәе абоны хұбульды нәе литератураеъры рәзеты фәедил»,² – земә уыпци «абоны хұбульды нәе литератураеъры рәзеты фәедил» замманайы хорз рафидылта уапты ишмәйаг разныхасы бәстү земә чиндәккә араәттыл.

Критик ирон литератураеъы классикты сәфәлдисталмәк күнд араехстгай, күнд ләмбийнәт әвнапты әмәе сын се сүсәттең күнд аргом кәнны, уый аевзон литераторге нәе, фәләе фәлтәрд критиктан дәр бадрәзимнага у, цәмтәй, искази уаптисстан әзваргәйе, се зәрдәйи масты коммәе ма кәсой, уой рәстаг хұбульдыйл хәст земә ма рәдиой.

Нафи уәл дәр раст уылд земә ныр дәр расту, Къостайы «Ирон фәендир»³ы ног рауагъдаї³ афтар кәй зәттә: «Чиннаг у хорз уальд, фәләе дзы редакторы (Дзаодтишты Г.) аххосай аирвәэт иупалдәр чысыл барастаннинаджы. Зәттәйем, Къостайы әмдизевтеге «Амонд» земә «Ләг жеви (Нафри) чиннаджыл дәр рәфийд ү – «земә» – Хө. М.) ус»⁴ы фыссы

«Чиу» земә дзы Дзадтийы-Фырг та аразы «Чи у». Уымай жемдәзәвгеты раенхылыг та угентугәлдай фесты земә фәхедльдысты.

Къоста «Чи даे?»⁵-йы фыссы:

Хәрзәзәзәдел кәй зәйтү,
Уый балыбын... Кү!
Кәсүннел кәй саїн?
Десәзәздүй ләг ү!

«Ирон фәендир»⁶ы ног рауагъды та фыссыни: «Уый ба-зылтон... Күй!»

Уымәй уәлдай ма дзы ис мидижаләт корректорон рә-дыштыгә дәр». Алы чинләтәе дәр хұусударл ис, зәттәг, чи-найджы иувәрстү чинләккәсег, уәлдайдәр, критик нае ахиз-дәзенис, уый күни зона чинтугуадзег, уәлд, нәе чинтугуадзны хұбульдаг ныргеккә, чинләт чи зони, уылоны къужхы уайд.

Нафи-критик йәе күстмәе ләмбынаг кәй кәсө, уый тых-хәй балис йәе бон литератураеъбы бирәе сүсег фәэзилгәтәе рәргом кәнны. Уый фәэрцы зонәм абон дзәвтар литератураон сүсөттәе. Емәе уый цеуыры йәе критикон күстмәе райдай-нае. Уәлд арвәвәрләтә йәе разы ахәм хәс, цәмтәй йәе алы критикон уапты дәр залттаид цылдер ногәй.

Емәе уый йәе къухы ағытга дәр кәнны. Гафезы хәстон поэзийи чинләт «Алджын у пард»⁷-бы тыххәй зәттү: «Поэг-саллаты әнкіларәнты, хұбульдирты сәйәраг мотив у уарзондзи-над Фыдыбәстәмә. Поэтан йәе нийәрәг мады фәлғонц нәе хилген кәнни Райгүйрән бәстегиңи фәлғонцәй, уымән жәмәе йәе фыңдаг уарзон у Фыдыбәстә».⁸

Уылы хұбульды фыңдаг харт 1948-жын азы зәттә чин-дәккә разныхасы, фәләе йәе литератураеъы ғәндәр хұбульды дәр никүни фәрох колта. Нәе калы фыссәлжы тыххәй йәе хаста тырысай. «Тәнәрәләе ләт: йәе ул, йәе дзәнп уыд зарын, Мәстийә та, ахсон дурау, цәххәр» чи уылд, уылы хұбульдаңад алдаймай дзы йе «нусон дунемәе күни айыд, уәлд Нафи уымән зәттү:

Изәркы хурад, аныңулад, иштәлдәзег...
Фәебылгата, хурад, уал азы үсе ристәен!
Мәнгүйр ләг уылд.
Үсе цин, үсе хөвиг, үсе фәззәхст
Дәне үсе сисын сәрвасен – Ирыспон!

¹ Къусраты А. Йәе пард – адәмни фарнен // Рестдинад, 2005. – 19 октябрь.

² Джусойты Нафи. Ирон аив дзырылды сәрвәлтәу, 1966. – 7 ф.

³ Джусойты Нафи. Ирон аив дзырылды сәрвәлтәу, 1966. – 47 ф.

Джадзах аэрбештән ныр мәйдәр изәртә...
Иә рөг үснәтие – сенәтә...
Кобындае – ше сирен...

Чыңдырыл мәккә:

Йәе зонд, ше зарал ўд, ше зердә,
Хызылду хур та ыскессәзен сом фәсхәхәй,
Фәслик нәй үсмән дард балыкай изделхән...

Аңперицәф ләг:

Шеңеги сәр өзы үйд рохы,
Ерниест үәәд тол, фәртизәжы ном ше зәххән!

(«Сагъас Гафезы нылганан бол»)

Дзушшаты Хадзы-Мурат дзырлата: «Гафез цылдаидәр хорзәй сәфәльиста, уылоны кал кәнән ирон намысджын адәймәтгән тохы дәр жәмәт күбисты дәр, жәргом сын кәнән сәхәэдлыг жәмәт алыхуыз он мидуне. Зәтъян ис, генә Ирыстон на уайд Гафези поэзи. Ирыстон у Гафези сәйраг хвайтар, сәйраг архайт». ² Стәй нәлдәкәр адәймәлжың парды «Мад у пардәттәт жәмәт цылдаидәр адәймәлжың пардың нұсқон бәллилтә, рәстаг фәндигеттә ис, уылдон Гафез бәттәты мады фәлғонимә». ³

Пәтмә мад жәмәт Фылдыбыстар үыммен ивының сәхәрәдзи. «Салдат жәнди йәе райтуыраң бәстәжәй тыххәй жәмәттә сәрвәлтау амжының шәттәре түштәр. Уадз мәхәддәт, зәтгы, амәлон, жәрмәст мә фәстег мә раитуыраң бәстәре цәрәд», ⁴ – зәтгы Дзушшайы фыргы Гафези хвайтар салдатай.

Уныны хувылығындағы жәндегі дзырләтгән үйнег Нәфиий раз ныхасы. Уәддәй фәстегемә Гафези поэтик он сәфәльистадыл бирде уаптә әмәт чингүйтке артылғыс фысты, фәлеңе уылды ахуырғәндәй иу дәр нә ахызт Джусойы-фыргы асын рәсстаг хъубудырын іувәрстты. Уәд кәд нырма әевзорғын үйдис, уәддәр йәе критик әмәт литературағасаджың шәттәнгас хорз ахста, уапмысы сәйраг цы үйдис, уылдон.

«Ирон аив дзырды сәрвәлтау»-ы комкоммә ныхас ис нәе уәдмәйы литературағы сәнтыстырыл жәмәт аиппил. Йәе рәстәдәджы ирон литературанын критикәй үйдис ахва-

заг акъажаңдаған. Зәтъян ис, уылды чыныджы фәстеге цы ирон литературан-критикон уаиты нымад жембырләндәтә фелдой рұхс, уылонан дәр бирә бәригәй үйдис фәндигаттардәт. Уймән жәмәт наем алды жамрәт дәр, цыма дыккаг усы арқасынан тағы хвәбүл у, убынау «чынгуадәлжытә» йәе критикон пәстенгасты тыххәй кастысты зулма. Алты жәрсәнгәттә-иу виң ахтәгдәй жәмәт ныр дәр фехтәниниң жәе фәндигеттә. Уәлләйдәр, дзырл үлаегас фысджыты уалмыстыл күн фәннәүү, уәд. Малы фыбылызы нәм дзы кәсә, зәтгә, хъеуа жәви нә, уәлләр ыл фәхсептың фәстә-фәстә жәмәт йын ағрәтмәй рұхс фенлины фадал нәе фәдәттәнц.

Аңме кәд «Ирон аив дзырды сәрвәлтау»-ын йәе рұхс фенлигей нырмә жәнүсүсі әдәт раций, уәлләр, нәе нывәрғыл литературагейл ныкастаңғәйе, нәй жәе ныверсты ахизен.

2. Ныҳас Иры хүрүлі

Нафи Ирыстонны, стәй йәе кавказеге фылдәр хатт сәхәдәт күйд фәхонының, адәймәгады сәрсүстүр Кьюстайыл цы хилән уадымыста сәфәльиста, уылоны кой күнне кәнәм, уәддәр ыл чингүytta цас ныффыста, уылдон жәрмәст сәхә нымәддәй дәр адәймәлжы ағтауының лисы: «Тема Кавказа в русской литературе и в творчестве Коста Хетагурова»¹, «Коста Хетагуров»², «История осетинской литературы»³ (Книга первая), «Ирыстоны сагъаста»⁴ (каðағ), йәе бирде дәстгай жәмдәзәвтәт... Үымәттә дәр, сәи шүей се ‘ннае – хұыздәр.

Дәрдәджы цы поэтик он жембырлғонд руағытта, – «Дылды хур – хәхытыл», – уым дәр палдәр раны йәе чынгылжысты зәрдәттә ныррухс колта, Нәфиин жәе цини дәр, жәе хұыздықи дәр жәе үлдәүүүн чи у, поэты уылды хурпәстомәй:

Күң стыхсон дүнәйи үәед ма зын:
Дәе койас сағын үәед ма зын:
Фелләүүис үесстүрә раз жеттүйс:
Ез дәем – зөрөнд хебор!.. – кесен.

¹ Джусойты Нафи. Хәрзбон, сәсдәм женүс! – Пхинвал, 2007. – 233 ф.

² Дзушшаты Хадзы-Мурат. Знон жәмәт аборн. – Цхинвал, 1964. – 157 ф.

³ Уый дәр уым, 170 ф.

⁴ Дзушшаты Хадзы-Мурат. Хәст жәмәт зердә. – Пхинвал, 1966. – 31–32 ф.

*Де уылдаш дөн ирбезиң ма жихаси.
Еваси мә гүйбүр үд ысраси, –
Сенайы құтупай шем, да саҳаду,
Не Иры бөнверин өркесті.*

(«Бұзаныг, Қюстал»)

Әмде пас жемде пас сты, нә алдзән фәндагыл күн фәпә-
уәм, уәд нын фәндагаменг чи вәййы, нә уыны сәрхұбы-
зорыл Джусойың-фыргы уаз дзуринаетте жемде йәе шардәвди-

сәт стир жемде ахсекиаг хабартғе. Се ‘рнымайын дәр иұмае
бынтон женцион әнену. Фәлде йыл нә калы лағ, фыссаг жемде
ахуыртқонд әрәджеңды ыңынгырауатта, – «Иры хур
ыскасты Нарәй»,² – уйиң іе ‘ннаң чингүйті жәхсан бынтон
бәрәтгей зыны, йәе нысанинует ахъаззат кәй У, уымәй.

Автор арттымбыл колта жемде ахсекиаг чинигмае ба-
хаста, йе ‘вдай азы литературан-критикон күнсты Кюста
жемде ёе сфердлистан күнсты тыххәй йәе зерделгей арф
жемде йәе зонды тыххәй ыңынгырауатты, уылон. Сәт иумәттегістік күнс-
тигте рангыстыры, уылон. Сәт иумәттегістік күнс-
тигте, Кюста жемде ирон литературағе чи уарзы, уылонғен
хәзәнайы къярлғытте сты.

Уйый тыххәй Нади, чинигтен разныхасы хұзының цы уаш
нығфыста, – «Рагон жемде әрғытон сағтас»,³ – уым афтә
зәгтьы: «Ертиссаңд азы размә нығфыстон мә фыннаң уаш
Кюстайы тыххәй. Уйий уыл 1948 азы сәрді... Уәделей фәс-
тәмә дәр Кюстайы әхсәннадон жемде аивадон стұыхтудзина-
дил сағтас мә зәрдәттегі никүн схидән. Уыны сағтассты
ғастылуджытте – сәрматонд уаштә – мыхуыр ырысты нае
газетта жемде журналты ироңау жемде уырыссасау. Иумае сәе
бамбырд кодтапи, уйий мә хұбульдың никүн ‘рәпид, фәлде
менең ныр, мә зәрьибон, затын: кәрәдзи оғыл сәе раве-
рон, чи зоны, иуме уәвгейе, исти ахъаз фәуей Кюстайы
жәвәджау стұыхтудзинаң чысыл бәлвирләрдәр бамбарынен...
Кюста жемде уды рабын уынын үйнәгзәрдә фәндаг күн ха-
ста: «Чи мә феххұса, уйий мә кәд бамбарид, чи мә бамбара,
уйий мә кәд нае ферох женид...». Гөле, жемде нәт уарzon поэти
алы бәзлилік сәххәст көннин фылдаң-фылдаң Махмүт хауы»,⁴
Ома жемде ғастаптегіт. «Кюстайы әвәджиау стұыхтудзинал

чысыл бәлвирләр бамбарынән» чиниг цы стыр жекхүйес У,
уйий уынгем жәхжедет.
Уыны фәлдәзәхст Нади жәхжедет күнде жекхүйес У,
уйий бәрәтгей зыны алы чингүйті. Бахаста жәм 46 уанды
разныхасимде жемде сәе алдаймаг, шыма нывеғтыл уадымытте
стисте, кәссынай не ‘фәсәлды.

Уымән жемде сәе зыны поэты удыхъед, йәе дзуринаетты,
йәе күркүхон сағтассты хал сәрәй кәорномае. Әмде Кюс-
тайды уаз дзуринаетте әрмәст Надиғи не ‘ғтауынц дисы,
фәлде уымәй хизынц чинигкасаттегі дәр. Цейт тыххәй йәе
исәм арвмә, уйий та жемде и. Ныр женусәй фылдәр үйий
тыххәй у алды азат ет ирон алдаймаджы Хұптауыхай. Нади
зәгтьы: «Нә адеми кад, нае национ намысы сәр Кюста У.
Искәй лағдзинал, зәрдәттегі рәсүгуздзинал, базырджен
хұбульды, зонды тых, поэтикон дәснүйяд, патриотон жену-
вылзинал жемде интернационал зәрдәхаттыл күн фәлзурен,
уәделей фылдаң-фылдаң Кюстайыл абағем. Уйий уымен
афтә У, жемде Кюста жемде ниййарәт ирон алдемән У уаз иде-
ал, фәзмән кәмән ис, фәзмән кәй хъеуы, фәлде айя-
ғен кәмән нае, ахәм идеал».¹

«Айағғен кәмән нае», фәлде «фәзмән кәй хъеуы».
Әмде жемде фәзмә Нади жемде адем, жемде фылдыбастағайтегін ләтгад
кәнәнни, бәрзонд сәе ғевәрүнни тыххәй. Цәуы «рухсмае
жәнгизивәт». Махмүт дәр сиды, шемәй Кюстайы фәдәхст:
«Цәйәут, ағымынтарға Раттәм жемде къуиха Абон кәрәдзимә,
Иры ләппута!..» – ма рох кәнәм, «Скенәм жемде тырыса
Дыллағай номаї», «Растдзинал уарзынәй Скенәм жем
фәндалғ...»² («Баллы зарает») жемде уыны фәндагыл цәуем
жәнәзивегей, және гүзавәттегітте.

Нади тиң хорз зоны, Ирыстынән рухс фидәнмәе аәндөр
фәндаг нае. Әмде жемде кәнән ахуырлзау фәлтәрт. 8 аәм,
9 аәм, 10 аәм, 11-аәм къләстән сын ирон нывеғтил литературағе
үйнәгзәрдә уымән аразы ахуырләнген чингүйтте. Фәлде жем
алы уашты дәр, сар кәм бахъеуы, уым автор жемде фәзивег
жәнни, және калы фысседжы уаштыл аивадон, зоналон
жәгъдауай халтай, ома рәнжүгай февзарыннә.

Уйий фәрілы чинигкесет Кюстайы уаштыл ахъазы
жәмбары арфидәр жемде сын фәжәнни жембәлон аргъ. Нади
жемде стир фәлтәр жемде аәдеми хъебул. Фәлде уйий хорз

¹ Джусойты Нади. Дылзы хур – жекхүйес. – Цхинвал, 2009. – 118–119 ф.

² Джусойты Нади. Иры хұрьскости Нарәй. – Дзәүг-хъеу, 2009. – 256 ф.

³ Уйий дәр уым, 5 ф.

⁴ Уйий дәр уым.

зыдта, иу адәмән дәр хицәнгәй сәрибар ссарән кәй нәй, биренцион Уәрәсейи адәмтәе хъумат аемуд җәмәхәй хәецәй падзахы хәжәтәдә ныхмәт сәе национ җәмә социалон барты сәрүл. Ахәм иудинал җәмә гәфсымәрдинад күнгә уа се ‘хәсен, уәл сәе иуен дәр йәе бон иа бауылдан сәрибардинад ссарын».¹ Къостайен җәрмәст напион авналәнгә къубындег кәй уылдысты, уый чинильжи зыны ирдәй.

Автор тыйбыр ныхасай ахизы конкретопиләр хъубылдыгәт: «Ацы хъубыльйыл баст уыл поэты ахслажиг фәждәхст – адәмты ‘хәсен хъумате сифидар уа җәфсымәрдинад, шерой җәмудәмәтә кәрәздийен зәрдиаг җәххүсисы биндурыл. Фәнәе канд ууыл дәр нае уыл хъубылдат. Къоста яңи хуылда дүней хәబүл, йәе фыбыбасте та – агас дуне. Уйи та дузарәт у йәе әспеттыл тәххәссәт гуманистон идейон-эстетикон позициил. Ләфхәрд җәмә баршук адәм кәмәрдиңдәр уыл, Къоста сәе нымадга јәхилген уарzon адәмйил, ѿе хәсвил нымадта сәе сәрүл хәецын җәмә дзурын. Әмәе уылы идеяе уыл җәмә баззад аборны онт дәр поэты ахслажигләр фәзәхстай адәмон аивад җәмәтә адәмон нывғендижыген:

*Весь мир – мой храм,
Любовь – моя счастьяня,
Всепелная – отечество мое!*

Ацы сәрыйстир ныхасте Къостайен уылдысты йәе царлы аәмәт єә позиийы сәйрағ мидис, ѿе ‘хәсенадон архайды пабфос растангәй җәвдист кәм җерцильсты, ахәм формулае. Къостайы ахаст дүнәмә, әспет фәллойнег адәмтәм җәпег уыл ахәм – генүүид җәмә тохълхаст хъебүлә ахаст».²

Ахәм бәлъырд, ләмбәнәт ныхасты фәстте, кәй зәгъын ай хъөүү, алкәмә дәр бахъары уапмисы арәзт, ѿе стыр гуманизм, йәе мидис, йәе нысанинг җәмә баззайы чи-ныгкасәджы зәрдәй.

Джусойы-фыргт Къостайыл цы бирә уантә фәфыста, уылонең ма иу-палдәрән җәрмәст сәе наимтәм аркәсәм: «Нәкад, нае намыс», «Великий поэт осетинского народа», «Хәхти сәрмә – цәргәс», «Къоста җәмә ИР», «Стыр поэты фәзәхст», «Поэты «зәрдәйи масти», «Нәхи та бадфадзәхсәм Къостайы зондилы»... Мәнмә гәстә, җәрмәст ацы нәмтә дәр бирә пәчүлдәртүл дзурат сты ирон адәймаджы зәрдәйән. Фәләе Нафийи удуелдай күсты жентыст

уым ис, жәмә таҳамфаңды стыр къахдәзәф күв бафты йәе къухы, уәддәр әм уый фаг нәе кәсви җәмәт фәтетирны ноджы стырдаер бөрзәндәмә. Еңтисгәт дәр ын уымән кәнни.

Арфатонд кәстәрмәтә уаң хистерү номыл ыфанды стыр ләйтәлгәт дәр фаг никүв қастысты җәмәтә нәе кәсвиныц. Нафи, күвәндонма шаңау, ног җәмә ногай уымән фәңдеуы Къостайы сылъдег дүнәмә. Кәд յә азтә нае сархызыойы цыбыр пардопнег дырууге хатты фәфылдәр сты, уәддәр кәстәрән күвид әмбәлү, афта յәм фәлзуря къәмиззәстүгәй. Уымәй дәр, поэтен йәхі «Салам» нае зердүл күвид ләүүа, афтәмтә – «Фылдән нае дзылләйген теггер дәр, Евгьяу у маң хәхтән дәе цыг!..»³:

*Ысследырмәт афарәдег итә расстасе, –
Уыбын ше сонн Ирен асказыу...
Еже күвид фидаел ныр итә хәрзиме,
Печәй ѹылт ритим итә төзеда?..
Йәе фарны дзырд мердөн төйдәрры
Мах рүхсәтә рахуында аеваси,
Еже ѹый Ир итә зәрдәл дары,
Хуындауы буң арфенай, раси.*

*Еңең наем уый дәр фаг нае фәзъиод, –
Ыскодтам виң нае зын итә хай:
Мынгаме раздозеги төхән!..*

*Тындызызай рапакуда уәлларәсей
Итә сирбәзәт шаңа арт зекххүй,
Уәсәдәр дын хәудаме хуса д' арфае,
Цырагадар ын үңеудай бәхүй!..*

Ходы Камал афәтә зәтбы: «Нае күльтүрәй, нае дзырдаиды историый бестастегүй, шынгымбәрзат хохрындау, дәрлүл тәмәнгә калы Хеттегапы Къостайы тени. Абон ирон литератураей нае сәр бөрзәндәтүл цы бирә разагъды уапмистеги хәссәм – позиий, прозай, драматургий җәмә а. д., – уылдон дәр, мәнмә гәстә, рахонән ис уылы хохрындау җәй ратәзәт сүадеттә». Әмәе ѿе хъубылды бағидар котта Абайты Васойи ныхассей: «Начало осетинской литературы стало вместе с тем ее недостижимой вершиной».³

¹ Къоста. Ирон фәндиры. – Дзәнүлжыхъеу, 1951. – 38 ф.

² Ходы Камал. Хохрында / Растанад, 2004. – 31 де-

³ Абаш В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. – 545 ф.

Хохрындз йа хуылды бирж сүсөттөгтэ, уйимж дэв-

гар сагат судалгате ёма ахсэрдээнтэ фембэхсы. Уйлон

куы раргом вэййини, уед сэ сагатай,

федсэвнц бирж, бирж фэлгэргэ.

Нафи, бонzonгэ, хуудыгнегт адэймаг, уымжэн дис

каены Кьостайы алыварсон курдиятыл. Емжэ йа талзгэ-

баргэ ныхасэй, курыхон лягтэн куыд амбэлж, мах дэр

аэфтауыстыр дисы:

Поэт – сэерилгаст лаг – нэе масний
У исти эзенжимчэ дэр иш рад:
Нэе сай хэхтим, Амранту, басний
Көти нэе эзвилгийн лагад.

Поэт, – сэми, фидиссан же сэер ya, –
Нэе бол бын бүзүүгээ зэгбийн наел,
Үүэддэр нэе ма бафау сэвзэрэй, –
Көржээгэстыйн фэмыссан дэу...

Нэе зонжам, сай болны нынгерстий
Көөд ысугадээсэн дэе конд зэхж may;
Күүюд бадийдэл дэгүен дэе хэвзтий,
Күүюд ратниж нэ зэддэн сэхбодай?..

Дэже пыббар!,
«Нынгээ Кьостайы мыссан бол»)

Нафи Кьоста ёмжэ ё сфердлистады кой талзгэ баргэйе куы фөкжены, уед өрмэст уулы нэе фәрайы, цыдэр ног, ѿмбэхст хульдыры кэй раргом колта. Фәлгэ фөтүрны, ѫ-хэлдэг генимж цы стыр бэллишиг хульдигэ, аивадон фэзилгентэ фәары, ульдон цёмжэй ѹа адэмжэн, уедлайдэр ахуурыдзау фәсивэдэн сэ къухы аэфтий сэ фиджнэе фёндаг рухс кэнины охыл. Дэже сэйраг уйй У.

Уйны хульдаг – Иры хур куыд ыскастий Наргэй ёмжэ нын куыд рухс кэни нэе фёндаг, нэ царь, уйй уйнны Нафи. Уйнын гэй кэни Махен дэр: «Кьоста нэе Ираэн, ахцэгдэр, Хурау, хэрзэгт уйд, у ёмжэе уйдээн. Кэсли нээм уэлдэр-тэй, тавы нэе, раевлауы нэе, рухс нын кэни нэе зардэг, нэе зонды агуурентэ, амоны нын мэйдэр ахсэв дэр нэе историон балцы фёндаг – фиджнэе, ѿнусондзинаджэ». ² Махен, нэ адэмжэн, у Кьостайы фёндагыл пэвгэ. Емжэ нын уйй амонаы Нафиий чиньг «Иры хур ыскасти Наргэй».

Дэвэцгэгэн, ирон фысджытгэй ѹа 'нусон дуне чи бана-
гырыдга, уйлонгэй бирж на разынзянис, Нафи ѹа уеэзгэ ныхас кэй царь јемж сфердлистады тыххэй нэе загтга.

«Йа 'нусон дуне чи банауырдга» уймэн загтбын, ёмжэ нэе литературун критиктэ, нэе литературун гэж дэгэгтэгэе иу сфермагонд «Фэлтгэридзинад» уйдис ёмжэ баззад – удэгас фысжгэгэй хорз зэгтвыны бэхжтий алж кэрг-
дэлжы халы фэстгэ рамбэхс-бамбэхс кэндэжисты. Фэл-
тая, чиньг цы у, уйй хатгэ дэр чи нэ кэни, уйлон упп-
тий кэндэжисты, цемжай сэ мачи мачы ахуулыды кэна, мачи сэ мацы зэгтва, ома кэсис, уйй ѹа разжэй фәцис. Стай нээм ахжет тоххьыл фысжгэндэг дэр ис, ѿмжэ ѹин тэрк-
кэй «Цэр» күүз загтвай, уедлэр ѹа хульдари хувамамж дэе федыл радигүй-бадууг кэндэжи цэрэнбонты, ды ма цуры дэе хульдес куыд фәбөрзонд колтгай, зэгтгэе.

«Лэгдзарм тэндэг у»¹ («Хульбадлы»), – Кьоста нэе хульмэтгэдэжы нэе феджэхстэ. Адэймаг ѹа сэер куы аевэра, уед ыл Хульцау дэр ауды, уедлэр цы. Нафи дэр, ѹа 'нусон дуне башагураг фысджытай, фысжэдэжы сурдымэн дымдата, кэмжэй загтва, уйлонгэй иу нал нынгуулагтва, ѹа сфердли-
стады тыххэй дзы уеэзгэ ныхас кэй охыл нэе рантыст.²

Уймэн дэр сэ кульхуздээрэй не 'взэрста, фэлгэ бав-
дэлд ѿмжэ, Дэгүүзаты Иуане ѿмжэ Колыты Аксойарайдар
жемж Ходы Камал жемж Гүльмэзты Алепи он, литературун
критик ѿмжэ литератураиргэжсэгэн куыд амбэлж, афгэ ал-
кэй тыххэй дэр раргом колта ѹа ахсдэжигдэр дзуринаетгэ
ѿомжэ сэ дульгуу аевзатыл, – ирон ѿмжэ уйрыссан аевзатыл, –
раягчлаа дыгуугэ томаёй.

Цёмжэй сыл афгэ аххастанд, уйй тыххэй ѹа сферд-
лион нынгаствыгэ аразын нэе хульдис. Астэуукаг скъолайы
хистэг кългэстэ ахуурыгнинггэн ахуурыгнэн чингүйтгэ
кэй сарээзта, уйй ѹин бирж фэххуис алж дыгуутомонжэн
рухс фенин кэниин. Уймэн ѿмжэ ахуурыгнэн чингүйтгэдэг
тэй дэвэгэр уалтга комкомжэ рагхыгытвыс ѿмжэ рафидыд-
той фысжэс ѿмжэ ахуурыгнды алж ѿмбэригдэндэг дэр.
Нафи ѹаждэг дэр афгэ зэгтвай, ирон литерату-
рэйгэ историйг астэуукаг скъолайы хистэг кългэстэ цы

¹ Джусойты Нафи. Дылзы хур – хэхтэл. – Цхинвал, 2011.

– 216 ф.

² Уйй дэр уым, 6 ф.

3. Ие хөтөхтө – ииэ дэвэрэхэдүүней

фысджыты цард әмәе уацмисте ахуыр кәнның, уыданы тыххәй фыст уаңтей. Уаңтег ис литературан-критик ахаст, ома уацмисты мидис әмәе аивалон нывәстүе критик кәссы литературагай әмәе адәммы историий әңгәмәй, стәй ма фысджыты аивалон дәснүйад старег әмәе иргасаджы пәс-тәй дәр».¹

Кәй зәтгын гәй хъеуы, авторы ныхас бинтон комкоммае әмбарьин нәе хъеуры. Чинтултәй дәзевгар уаңтег: «Певец свободы» Багъяреты Созырыл, «О текстологической работе над изданием сочинений Нигера» әмәе иу къорд гәндәр, сунат ирон гәзвагыл фыст уаңтег, «Ирон литературагай историий астәүк-каг скололай хистеги къластьы цы фысджыты цард әмәе уаңтеге ахуыр кәнның», уылонмае нилы бар дарыны, фәнәс сәм ләмбыннат күү үркәсой, уәд сәе хылыгаргә нилы бакән-дэисты. Нафи та сәе ахуыргәнән әрмәдҗы тыххәй чин-гүйтәм баҳаста, әңмәй йын ма ныйнугайтгә уой әмәе ис-куы рохуаты хъуынайы амәттег ма фәүой. Ема раст бадота.

Джылкайты Шамил иу әмәе дыууг хаты нәе дзырлта; гәнен ис, фәедисы хъәр колга дәр зәтвәм, ирон фысджы-тән стыр әмәе хәрзгадат авналенте кәй никүы уыд әмәе ныр дәр кәй пәй, тын бөрзонд чи лаңуу, ахәм литератүре сәфәлдисынән. У фадат – аразег: «Уыммае гәстәе сәе чысыл әнтистыгәм дәр цеуынл ләгдыхәй, сәе хваруын фәрцы, бире тых хардз кәнни, афтәмгәй».²

Алгәрьистәмгәй, сәе бол сәфәлисүн цы бавәййы, уйй дәр рухсам жатгылхәй, сәе къуутәм жемхасәнгетгәнгә фәхессин. Емә Нафийи хызын авторты пыдәр хәбәргәтә мыйсүн кәм баҳъеуы, әңмәй сәе уацмисте рухс феной, уым мәтүүр, әнгәзиндонд, жөлх фысджытә әмәе ахуыргәндеге та цы хъумат кәнной? Кәмәе цауых хъәстмә, әххүйсату?

Сәр хъубудыйген у. Нафи уәддәр, Республикае Хуссар Ирыстоны ахуырад әмәе фәсивады политикәй министралы ՚рдигәй, сардата къубаккен әмәе, ахуырдау фәсивәд, ахуыргәндәкүтә, стәй, литературун критике чи уарзы, уыци чиньтәкәсджытән сәе зәрдәтег балхәдта яғе «Балп ирон аив дырды дунеме»-йы 2-томонгай.

Автор 1-аг чиньтәм бахаста, йәе ном нын мытагмае мы-

синағәй кәмән базад, нае үипы хуыцаускond рухстaugег Агъуузаты Иуанайе райдайтая, сунат, Плиты Грисы онг ирон фысджытәй хилән реестрдәжыты уаңтег цы фысджытыл фәгфыста, уыдан хұыздәрты.

Денег дэзы нае үинәм Хбаныхуаты Иналы, Хетаткаты Къюстайы (*куйыл феодтам, афтиелмәй, үүыл үри уаңтег ныф-фыста, уыдан хилән чиньтәй руагатта*)¹, Къубалты Алықсандр, Гүйрдзыбыты Бласка, Коңысаты Розә, Хвороты Дауыт, Глатты Хох, Токаты Алихан, Брытияты Елбыйзыхъю (*үүыл үри уаңтег ныф-фыста, уыдан дәр руагатта хилән чиньтәгүй*)², Малиты Геүәрги, Хъуылаты Созырыхъо, Фәрнион Къоста, Болиты Барон, Мамсыраты Дәбә, Коңысаты Мухарбелжы.. Дзенгәтбайдинетег дәр шүс не сты.

Сқылаты ахуыргәнән программатег дәр шүс не сты. автор сәй кәмән не сколта, не 'мұлтоңтег хаст чи 'рпид әмәе дәр: Билибогы Гришег (*үүең ма удеңес үйд*) әмәе Дзасохты Музәфер.

Ема нә сәе нымайыны сәр бинтондәр нишәмән хъә-уид, чиньг-иу йәе ныммыхуры фәстәе алы радзур-бадзур-ты хай күннег уайд, уәд. Фәллә пүгәр Ахуырады мини-страд уадзы ахәм чиньг, уәд хъуамә дзуапт дәтта ахуыра-ди программатеген.

Үәеде алы дыууге томмәе мах абон кәсәм, литературан-критикон уаңтеги әмбәрләндиме күйд фәекастауу, афтәе. Ема кәд техникон аетъдауаеги уыммен дзуапт нә дәттүнл, агәтеры-стәмгәй, сәргәндәтә равәрдәлдәй дәр, уәддәр махән сәйяраг уаңтеги мидис, автор сәе чиньтәкәсджыты күрилгәй ра-хаста, аивалон уацмисте сәе күйд цеуынл жөзгерст, әнпәтт уыдан. Емә, уыци барәнгәй нымайгайе, Нафи алы аетъда-уәйд дәр балархайтага, әңмәй рапхәлтайд, аккагыл кай башындаға, уыны фысджыты цард әмәе сәфәльдистады хилән цаутег әмәе биняттег. Уйй фәлләрд әмәе дзырдзәзеге ли-тегатурагирасатеген ие къубу хәфтәе дәр бакодта.

Нәе хъубудыйген әвдиссан сты, сунат, чиньтәм цы фыс-джыты бахаста, уыданы уацмисты тыххәй цы рецензите ныф-фыста әмәе ныртәккә чиньтәкы кәй үинәм, уыдан дәр. Калоты Хазбий³ чиньтәкы тыххәй йәе хъубуды у:

¹ Джусойты Нафи. Иры хүр ыскости Наргай. – Дзәүлжы-хъебу, 2009. – 256 ф.

² Джусойты Нафи. Ныхас Елбыйзыхъойы фарныл. – Дзәүлжы-хъебу, 2002. – 142 ф.

³ Калоты Хазби. Уамысте. – Дзәүлжы-хъебу, 1976. – 232 ф.

гаразет¹ зэтгы: дытууге стихы дээр редакции жерцьдисты. Нæ зонын, кæй инициатива ууд уүй, фæлæ бæльвирд у – ахæм зөрдлийн сær нишемен хьюыд. Поэт-хæстон ђæ нийлаа рæт зæхмæ дзурьы, күбамæлон, уæл-иу мæ бавер, зэтгæт, домы ѹæхилэн ингæнваг сыджыт:

Үүс, фæу мит тыхст сакаты 'модж;
Мæу сактооз кæни,²

адж мæ, мийиа...

«Мæу сакъаз кæн»-ы бæстры фæзынлд нейтраплон ныг-
хас: «Суазæт мæ кæн». Күйд «суазæт» уылдзæн мард лæт,
стæй уильы «фырбуул» ныхас күйд фидауы мæлæтвы раз лæу-
уæт хæстоныл? Стилистикон аётдауает тыхджын, мæстгр
психологон уавæрьл хорзфридауает дзырд ивл әрпилд ѕенæ-
эмочион, нейтраплон ныхасей.

Афтæ ивл сты ноджы дытууге стихы:

Æз чæуын жæлæтты фырðеградæт, –
Немыцджы түг мæ джæбоговей фæтакод...

Ам раст гæма тыхджын гæвдисту дужкы жæхсанадон пси-
хологи. Симонов афтæ күбам фыста «Убей его!»: «Если **нем-**
ча убил твой брат, Если **немца** убил сосед...» – гæвдисы
уиль дужкы эмоцион уавæр, советон салдаты зæрдæйт уæды
равг. Ныр ма ђæлджау «редакции» кæнгæм абыны зондмæ
гæсгæ, уый раст нæу гæмæ йыл разыгæнен нæт. Поэты
стихтæн цы нейтраплон варианты сардтам, уый сады стихти
индивидуондзинад, сæтти сын сæ тых гæма сæ расстизи-
над, ѕендæр сын ницы ахъаз у:

Æз фæчæуын үсэ саррæттау, адæм,
Зиабжы түг мæ кардæт фæтакод...³

Їе 'нусон лунейы чи ис, уылоны уадымстæ абор, зæг-
рыстгæмæт сæ хувьздæр күбамай, уæлдæр «Авторон ба-
рад»-мæ гæсгæ нымад цæуы фырдакæндыл гæма зылын-
дкын закъонма гæсгæ аёфхæрл.⁴ Фæлæ нын хатт
уый дæр нал фæуруомы нñ эмоции.

Нафи закъетвы кой нæ кæн. Дæтæ раст у. Сæйраг у-
моралон закъон. Уымæт зэтгы: «Чи зоны, зæрдæжы рæз-
ты пуризмы позицийл чи хæцы, уый зæтвæ, ацы контек-

сты уырьссаг дзырды сær нишемен хьюыд. Раст зэтгæттæ, ацы уырьссаг мивдиссæт («сакъаз кæн») жæ дæр нæ ниф-
фыссин мæ 'мæзвæгей, фæлæ Хазбий позии гæндæр уыд:
«Бынтон жæкъæмдзæстгæй исæн **ис фæсаæйнаг æмæ**
уырьссаг дзырдлаг, æрмæст сæ пайда кæн раст, не 'вза-
дкы структурæ күйд амона, уымæ, ма сразы уæм, фæлæ йæ нæхи
хувьзæн кæнæм, уый раст нæу».¹

Нафи зэтгы фидаргæт гæмæ раст. Ахæм фæлтæрд ли-
таратор гæма күрьихон адæмаджы та хъæгуы фæзмyn гæмæ,
йæххæдæт Кьюстайы фæнлагыл күйд пæуы («Кьюстайы
арæн»), афтæ иян, кæм гæмæл, уым исын хъæгуы йæ фæл:

Мæ кæ, хорз лæг, Кьюста нæ зæтта..
Уый нæ тарстти дæлдæу зынæй.
Еусар ма кæн. «Уый гени у, маx та?!

Уый ирон дзырдæт дæтæ пыссаæтта,
Размæ арæнолы ахизен нæй!..»

Дæтæ, фæрасст и чесстиста ныхас дæр!..
Уый уйд гени! Ды та?.. Козбай!
Ды ђæчæуры фæдæе, уæд распæдæр
Уайе Хызыбæджы цур – обай!..

Уый уйд гени! Хæстон!

Хæйтæрауу,
Уый сенусты кæлвæртæ мæгіðары
Райстæ удуæлдай тохмæ ђæ арм.
Радома шүүлл рæддæу лæбæрæт
Уый нæ Ирен ие зæрдæйы хæдæр!..²

афтæ пæуыныл ардауы мах лæр, пæмæт нæ парды ма ра-

дийæм, фылдæт фыргтæмæ фæзмæт на хувьздæртвæ, йæххæдæт
сæ күйд фæзмæ, афтæ. Фылдæлтвæ кадæттæ аёфхæрл, уый
нæ хъæуы, уымæт нæ гæвдиссен – Нафи.

Дæлдæр хувьзæдаг у, Калой-фыртвæ уадымстæ ног рæуагь-
дæлл рецензи аты, ома ахуыргæнен чиньдкы хувьзæдис жæви нæ.
Кей зæтвæн жæ хъæуы, ацы томтвæ кæнвæдæр уадтæ не скендæ-
ста, библион «гæвдæт мыхуыргæт кæуыл ис», ахæм чинутгæт,
фæлæ ахуыргæзатгæт аյлæдæр жæвзæтвæт хъæуы дæтвæн.

Кæд цымыдисон, зæрдæскæф сты Дзутаты Георги, Ни-

¹ Чинь гаразæг – Хьюлзаты Ахсар.

² Бахаххæй кодга Нафи.

³ Калоты Хазбий. Уадымстæ, 1976. – 322 ф.

⁴ Уүрæсейн Федерациии Дæмбестæтон Колексы 12б7-жæм уап.

колай Тихонов, Бестсаты Гиуэри, Булкваты Михал, Гаг-
лойты Владимир, Даушаты Хадзы-Мурат әмәе бире әндаир
зындранд адәймәгти фыстегелжытә, уәдәр сәе бынат алы
чингүлгүл хъумәт мәе уыданаид, әндаир ран сын «балгуюн-
дон» күүл разындаид, уәдәл. Еңгәрыстәмәй, әндаир Николай
Тихоновы хүвзәен стыр поэт әмәе диссаджы адәймаг мак
әмәе нае мәлпүеввездлжы тыххәй Гафезмә йәе хъарм фыс-
тәлжы афгә зеттә: «...я люблю осетин, осетинские горы,
поэзию Коста Хетагурова, героев гражданской и Отечествен-
ной войны и тем более мне радостно, что на этом супровом и
нежном языке будут звать и мои стихи»,¹ – уәдәр.

Мә алы хъульдиләе Джусой-фырты стыр фәлләйтә дәл-
дәр на көнници Академик О.Н. Грубачев ирон җәмәе дунен
зонады әрттивгә ствальгәй иу, ирзонаныады фыл Абайты Ва-
сий күүд заттә: «Я знаю, как называется то, что сделал Аба-
ев: это подвал»,² – уәй компомма ахессен ис Нафимә дәр.
Фәләе, чи зоны, уырыссаг җәзваты фыст уаитә дәр нае хъульд
бахжессын алты дыгуёттомонмә. Не 'взаг мәтууыр әмәе дэйх-
хъылыгуд нәеу, – Тихонов әй әргом күүл зеттә, – әмәе йын
йәе хәстеге наех аххосгай аңылар әвәзтә пәнмән хуялае тәххәст
кәнней? Скъюлаты ахуыргәннән программатәм пы фысджытә
хауынц, уылонгәй алкәүүрл дәр чингүлгүл күүл уыданаид әрмәт,
– чингүлгүл гүйрахст уымын фадат леверлата, – уәдәл, дэвирд
дәр ыл нәй, уәй се дэвгар фәрәхадгеддәр кодтаид.

Бәргәт нә күүнсөуал бахжылдаид йәе техникон равәрди
тыххәй дзурин, фәләе пыбырыәй йәе кой әнәскәнгә най.
Фынцат чингүлгүл кәд мәхәддәт уылтән редактор, уәдәр
редакторы фәсвәл нае чингүлгүл ахәм ылдәртә фөвзәрүү,
әмәе сый хәйрәт дәр нилы бамбарձәенис.

Афгәт алыл алы чингүлгүл дәр. Чингүлгүл сәргәндә,
стәй амткәй тексттә афгә зөврүү, әмәе цымна иу кәнәе
иннә фыссајлжы пард әмәе сәфәлдистадыл Нади нае дзуры,
фәләе фыссајлжы пард әмәе ёе сәфәлдистадыл уәхжекүзәй
йәххәддәт дзуры. Зеттәм:

Плиты Грис
Ләдәккы быйнгә – йәе хәрзәт
Рашарәзтү сәрүрл рагәй тохтәнәт
Поэты хъысмет...

¹ Тихонов Н. Письмо Гаглоеву Ф. З. // Джусойты
Нафи Балш ирон аив дырды дунемгә. Дыккаг чингүл. – Цхин-
вал, 2014. – 48 ф.

² Гуриев Т. А. Василий Иванович Абаев. – Владикавказ, 2000.
– 31 ф.

Афгәт щеуы, пыма Нафийә уаитә Грисы фыст сты. Дык-
каг чиндиккы та сәргәндәп әрмәстәрдәр нымад сты, дээрд
сәе цы фысджытыл щеуы, уылон. Сәе пард әмәе сәрәлдиста-
длы пы уаитә әрпывысты мыхыуыр, уылоннәт та сәе нәмтәе
«әмбәхст» әрпывысты. Цәмәй сәе, чиндиккы кәй сәр нә
хъульд, уылоннәй пас фыстегелжытә әрпывид мыхыуыр, уылон ма
разынланккой. Дәмә әндаир бакастәй «нал хъуынц» җәстү.

Фәләе, нырма нае күүхүл ыл ис, уәй хәзәнә у. Цәмәе не
'ххәссәм, уымә тыргытәй хи нае хъеуы хәрүн. Ирон
литературон критикейи ма нае бире күүл уаид Нафийә
2-томон «Балш ирон аив дэврдү дунемгә»-ны хүвзән бер-
каджын җәмәе ахалтә чингүлтә. Уәдәл уылони фәрцы нае

литературон-критикон жанр бәрәт фәххәздигдәр уаид.
Ирон «литературон критике» үаид тәххудиаджы уаизерүү.¹

Күүд, цы хүвзә, ахәм стыр әнтистыгәт күүд пәнгәт
фойы зонадан литературагәртасән күүстүттә сты фәннага-
монгат.

4. Хәсилергүллөө зондалондожыты фәрни

Дәлгәт аивад аразыннән сыйтләдег әмәе парахат зәрләе
хъеуы. Уадымыстә фәллистигәй үәдәр. Уымән җәмәе, аивады
кусследжы зәрләе хъумама уа, Н. Некрасов пәнайу заттә:
«Где трудно дышится, где горе слышится, будь первым там!»²
– адәмән зындар кәм уа, уылцы ран.

Афгәт күүнә уа, уәдәл адәмә зәрләе әнин он ссарән нәу.
Афгәт кәй у, уәй тыххәй ма нәм ноджыдаир иу хатт ах-
хүсмә фәзындиенис Н. Некрасов: «Даром никто не дает-
ся: судьба жертву искупительных просит».³ Дәмә аивад уылцы
нывәнгәт фәрдомы авторгә. Чыныды җәмәе лыскбуләй ны-
вонд не 'нтысы. Нывәнгәт парахатзәрдә адем әмәе уын-
геджы адәймәттә фәкәнини.

Фыссајлжы ноги әнтисты күүл фенәм, уәдәл уәй фәххәуы
йәе уәгәй. Хи уды ахәм хызаңмәртгы фәрпүл балгуюл үә
бон үәе адәмән аккаг левар бакажын. Дәмә ирон, стәй
уырыссаг чингүлжытән Нади ратында иу къяргт,
пәнмәй нин, нырма уал, балгевар кодтаид диссаджы литер-

¹ Абайты Арабилянгә. Дуне, хөрзөнгәт дыл кәндел / Рә-
сүлзинад, 2015. – 7 февраль.

² Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 5. – Л., 1982.
– 591 ф.

турон-критикон уацты җембырлғонд уырыссаг әевзагыл «Книга друзей и наставников»¹ фындағ чиньт.

Деббіргонды ис альхуызын литературан-критикон уацтае раздәрү Советон Цәдисы адәмты литературасты равзәрд

жемә рәзты, стей сә дарләрә фәндәгеты иумәйт, фәләе уыммах ахсәккаг жемә, әнәмәнг рәгъмә рахәссинаң чи у, уылда пролематы тыххәй.

Автор йәе хұбс ишүүл ләмбынгәдәр әердәрдә, иу рәс-тәлжыбы, әнгәс историон уавәртүң цы литературасты равзәр-ди жемә йәе көххүйл чи сләуулы, уылданғен цы әнгәс хи-желгә ис жемә сә кәрәздәзийе ишүүл тиңдәр әтептәйти хи-пән көнъынц. Уылды нывәфтыл литературасты фысаджыл уәлдай тыңтәрә сә кәрәздиме цы ахсәккаг дәр проблемәттә бәттыңц жемә сә ымылдыссоңдар кәлпәтә сты. «Ряд статей посвящен проблеме ускоренного развития молодых национальных литератур, процесс обретения ими национальной значимости по глубине содержания и художественной зрелости»,¹ – йәе нысанынчылжы тыххәй дырылдауы ахсәк-аг чиньдәккә райдайғаны.

Чиньлама хаст аерцидәстү, уырыссат, украинат, соми-хаг, ахбазат, каспон, балхъайраг, авайраг жемә бирдә әндәр адәмты литературасты классикты сфердәстадон күисты тых-хәй йәе рәстәлдәккы цы дәстәтә уацтае фәфрыста жемә централон мыхуыры – газетте «Литературная газета», «Литера-турная Россия», журналте «Дружба народов», «Вопросы литературы», «Литературное обозрение»² жәй фәмыхуыр кодта, уыдан. Дәзвегар дың ис, уылды адәмты фысаджыты чингүйттыл цы рецензите фәфрыста, уылондәй.

«Этот сборник литературо-критических статей является продолжением аналогичного свода моих критических за-меток «Книга друзей»,² изданного в 2003 году в Нальчике»,³ – зәттәу автор йәххәдәт чиньдәккә разынхасы.

Амә, әңгәлдәр, уылды хұбыльдаг бәрәггәй зыны аңырышынчылжы. Развәлльяу нәе бон зәттың цы у, уйы – авторы позиция литература, шарл жемә рәстәтма кәй нае ивы. Йәе хұбыльды у баевырд – аеппәтәр адем жемә әңгәт аив литературасты сәрвәлгат.

Уылдонима критикен жәнәпой нәе дәттыңц маджелон әевзаг

(«О национальном языке и национальном стиле», «Язык и сближение народов», «Национальное – форма проявления интернационального»), Фылдыбыстә («Недолетая песня России», «Украино, ненько!», «О государственном мышлении Пушкина») жемә бирә жеппәтадәмөн темәттә.

Автор йәе уац «Язык и сближение народов» – комкомме зәттәбы: «Форма номер один» – это, конечно, национальный язык, родной, материнский язык. Каждому ясно, что язык, на котором писатель создает свои произведения, является для него самым бесценным достоянием, самой большой любовью и гордостью. А когда речь идет о смысле и назначении твоей жизни, ты обязан быть предельно искренним и правдивым в рассуждении, мудрым и неторопливым в решении».¹

Уәрәсесей ишүүл стырдәр поэттә афтә зәттәбы: «Пушкин мыслил не только государственно, не только по-русски, но и всероссийски и всемирно, ибо Россия и в ту пору была многонациональным государством и обществом мирового значения... Пушкин мыслил в масштабе всего человечества, поэтому его мысль была не только **русской**, но и **всероссийской** и **всемирной**.

*Слух обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всякий сущий вней язык.*

Все языки, все народы – до «линого тунгуса» и «друга степей калмыка» – кочевника. И еще: славен буду я, доколь в **подлинном мире**, т. е. во **всем мире** «жив будет хоть один пинг».²

Жемә әрмәст уырыссаг фысаджыты кой нәе кәнен. Дар-дил аххәстисты Нәфиий хұбыльдате йәе аңы арфајаң чи-ныджы. Бынтон жәзенг литературасты кәмән ис, уылонды дәр критик зәрдәхәлләрдәй систа бәрзонд жемә нәем сә аива-длон әнтыстыгте уырдигәй разындысты хұыздәр. Егерис-тәмәй, уылды адәмтәй бынтон әрәдәккә дәр махмә чи быр-ста, сабыйт, сыйлоймагәй, зәропнәй нәе чи цагъта, уымтае дәр сын не 'рқаст.

Жемә уылдәтты тыххәй, мыйай, пүс пәвитеттә хәс-сән нәй. Нәфи йә алы уады дәр чиньтәсәжжыты рәгъмә уййәберд дзурингәтте рахәссы, жемә сә, дәе бон у, әевзарай, нараты рабадыты-иу күйд уылдис, афтә – иу абонәй иннае абинмае.

¹ Д жүсойты Н афи. Книга друзей и наставников. – Влади-кавказ, 2011. – 4 ф.

² Уый тыххәй нәем ныхас уылдәнис радион уацы (Авестор).

³ Д жүсойты Н афи. Книга друзей и наставников. – Влади-кавказ, 2011. – 5 ф.

¹ Д жүсойты Н афи. Книга друзей и наставников. – Влади-кавказ, 2011. – 68 ф.

² Уый дәр уым, 204 ф.

Їх аивадон уашмисты җеппиндзүх їх цәсттирухс, ѹе уәрәлжы магъз, ѹе царды бонтег ѹе раттег Ирыстонимае сты баст. Уымган зәгъты: «Алы ирон стихфиссаг дәр, аевап-шәтег, ѹәххи күві бамбары, уәделәй ѹе мәләтты бонмә ѹе мидымәр әрвывлыон дәр дзуры ѹе ниййарәт аләмимә, ѹе фылды үазетитимә».¹ Фәләе йын уылдон фидар кәнәй, пар-дүнейн та: «Ләт лиззег үазххылыє сурәт, уәлдер», зәгъгә, бәрәондыйлабат Хұштауғай күрү әххүйс. Амә ѹем уый дәр байтыльта ѹе тәргите:

Әмә дәрм күвін ныр: бәрәондәй

Нәе чысыл адәмиме арқас!

Де фары, де о архомис, де зондәй

Нәе Ирен иш амонд әрхәс.

Сәзги үи базоной әбәрәри,

Күвід нал сәм үа ажылғы фылдәх.

Ди дәр сын маңал ис өйбәрәсей.

Ци әрәт, үйт – се ном, се зәхх.

Сәе чот сын маңал кән ىыбырын,

Ци сын үа, үоли – хәрәззә, нойса!

Күвід үаңза, фарнау, фылдәй ше фыртсан

Дәүлишә әзүрринен аебзә!

Сәе бон күрәд үа зынтаен фәрәразын,

Сәе зонд үи номтап тәннеп:

Сәе абонәй күвід нәс үог разы,

Күвід кәнәп әрифеленіл та жет.

Сәе цард бесстоп үи үогиңенідә,

Де фары, де фәдзекстеги әххәс!

Күвід әлеуоги ғиодениме рәсстәенідә,

*Гәбүй үиң бауарзәд әле цәсем!*²

(«Фынчага инистуган Хұштаумас»)

Күвід үыннәм, афтәмәй амонанын, жәтәрыстәмәй, Хұб-цауғен, үи сараза, үылдон үиң нымайын дәр нәм бинтон зын нәе кәссы. Амә уәл мах дәр нәхиләй үйнаф фәтәнәт кәнәе үыбыл аләймәг акәнәм әмә чиниджы авторән,

¹ Джусойты Нифи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011. – 317 – 318 ф.
² Уйыл дәр үйм, 452–454 ф.

– 211 ф.

² Джусойты Нифи. Царды газидиге сатығас. – Шымкент, 2009.

2011. – 175–176 ф.

ома йәхжегег әй нә фәрхүүзыды кодта, иу жәнәраны, чи зоны, скойы аккаг дәр чи нә у, фәләе нын нә зәрдәтә чи бакъуыры, уиңы чысыл-стир фиппаңаң зәттәм.

Күвід ма зытам, афтәмәй, чиниджы, уырысы литератүрәй райдай җәмәе Прибалтике, Абхаз, Цәгат Кавказы адәмтәй сәрматонд дзырд кәй фысаджыты сәфәлдистадыл нае ңауы, ахәм нициуал баззад. Ағләрьстәмәй дзы иу хәдзарәй баҳаудтой дыуугәй – авайтар фысаджыте Гамзат Падаса («Слово о Гамзате Падаса») җәмәе ѹе фырт Расул Гамзатов («Речь, не сказанная на поблее Расула Гамзатова»),² «Приветствие поэту»,³ «Поэтическая исповедь в про-зә»,⁴ «Нерукотворная держава Расула»⁵)...

Цәгат Кавказы адәмты литератүрә әрмәст XX-жәнчүнсү ағтәе сыраэт, әмәе сәе җепшельн хъяуы, уәделә үи. Стәй рәзәг дәр шәгулна кәна – Цәгат әрвывылаз дәр сәе фысаджыты пәдиссан раҳилен кәнның 16 (тәхсәрдәс) ми-луан сомы, әмәе сәе күсән быннегә, литератүрәй рәзәтән чи әххүйс кәна, үылдон кәнның фылдәрәй фылдәр; Махмәт афәзд 400 мин сомы күрхыл дәр цынхахүйзөн «министр» нылғаеудәзине күахаёй, әмәе сын дәр хъуыры цәвертеге ива – әнгемәздәй сәфәм, зәгъгә.

О, фәләе ирон аив. литератүрәмә бирәе адәмты литератүрәтән үәделәр стыр къаҳдағғе хъеуы. Афтәмәй аңы чиниджы ис әрмәстіләр Къоста җәмәе Нигеры кой. «Кой» аңнәнхъжеләджеңи нәе зыттоң. Үымгәй дәр әм Къоста баҳауд Пушкины фәрцы («Пушкин и Косты»), Нилер та – Пере-телийы («Акакий Церетели и Нигер»). Цы чиниджы кой ма нәм үйдәзенис – «Книга друзей», зәгъгә, уым дәр, уәл та әфсонән, күві уаид иуннег ирон фыссәдҗы кой. Цәгат Ирыстон дәр Цәгат Кавказы күві хәуы, гормон.

Раст ү: «Алы стывалийән дәр ис ѹәххи фәннег. Ис үиң дүнейн сконды ѹәххи нысан... Ағтәе ү ие хъыстымет әмәе ѹе нывықонд әңдәт поэттен дәр»,⁶ – дзырдта Джылкайты Шамил. Фәләе Кавказы адәмты литератүрәтә парады қәм цәүой, уым мах дзынхъбылгәуд пәмән хъуамәт үәм?

Чи зоны, хъбуылыгнен ис, Нафи, цы литературон-кри-
тикон уацтэ земтэ йин чинууты кой скотам, уырдигей
ирон фысджытыл фыст уацтэ систа земтэ сә дыккац кәнене
кәецьдәр томмә баххесса? Емтэ йин кәд ирон фысджытә
«друзият» кәннә «наставниктә» не сты, уылон нууылдәр
жәрмәст ағфсымжертыл нымайтә земтэ уымтән афтә кәнене, уед
та? Чи зоны. Ениу, периодикон мыхуыры дәр уырыссаг
жәзагыл ахем уадымстас афтә бире не сты. Фәлә алы чи-
нугән, алы рауагылән, алжимагау, йәххи сәрматонд био-
графи, йәххи нысанинег үздиссәтә айттә.

Алжимаг тагъд кәнни пардыл. Фәфәндиди нә нәххи сәр-
үенти әмбәйдәр нал фәләуәум. Фәлаа растағен йәххи
фәндалац ис. Емтэ йил күлдәрәндә хъәр кәнәм:

Вие-
реð,
өре-
мя!

Бие-
мя,
сперед!
Шагай, страна,
бъстурей, моя!
комунна –
у ворот!..¹

(«Марш времени» («Баня») –

үәддәр уымтә растағен нәдәр ѿ Ѹ къахайст фәтагылдәр кән-
дәенис, нәдәр нәм коммунә әрпәгүләзен. Фенгем. Рагай
фәстәмә зәрдәйи ыстыктән растағай хүвьздәр ниши хос-
кәнене.

5. Хәлиеритты чынг – хәлләрәрдәй

Хууылыйн фәндалац – чинымтә, жиносты фәндалац – чи-
нугәй. Хууылды цәрәпшаг күлә уа, уәдә виң нымад жәмтә цәрәп
дүнене чинигмә генә баңгутаң тиң. Алы нымалнаг жиносты
фәндалакы райдиан у чиниг. Чиниг, арвон рухсау, свәйи
фәнделамонет. Чехаг фыссат, дидахтийи быйнурәвә-
рәг Ян Амос Коменский чиниг уымтән хүндата күпирхон-
дзинал салзән дзаума. Иунтә бол дәр дүнене чиниг күнгә-

уал фенид, күннәуал дзы спайдә кәнид, уәд, зәгъән ис,
зәххы цыар фәфәләхид иннәрдәм. Англисаг стыр фыс-
сәт Уильям Теккерей уымтән затыга: «Книги просвещают
душу, поднимают и укрепляют человека, пробуждают в нем
лучшие стремления, острят его ум и смягчают сердце». Цымтә,
на зәрдәтә ныррухс кәннән, на адәмь бәэрzonд сисин
земтэ йәе фәннидидар хъбуылдәгетыл ағфтауын, йәе зәрдәйи
бәглилдәтә гәнкварәнтә йин хъал кәннән, хъбуылдыйл ай
жидарын земтэ йин йәе зәрдәбән гәнкварәнтәм рухсы
жрага тадзын ныртәккә маҳәй кәй хәс нәу?

Ахсаджыл фарст у, на зәйбыр-зәйбыргенаг республи-
каны чиниджы фарст уадиссаг кай никәй жендавы, кәнәе
та йин бынтоңдәр чи ници зоны, жәрмәстидәр әм нард кәр-
дихы пәстәй чи кәссы, ахәмтә къуммә кәй бахауы. Зонды
судон – чиниг наем кәй нәй, уый ишуыл на зыбыркүхү
аххос нәу. Падизахад чинууге раудазынен цы фәрәзтә
рауагелдай кәннә, уылоннәй, күйд әмбәйлә, афтә не спайдә
чындауы земтэ, дымгә холлагонмә цы бәркад баххессы,
уый ныл сәе бәфтү.

Уымтә гәстәе на адәмь зонды судаёттәе сабузыннәндер
ран: иу ран виң күннәе дәгтәй фәндалац, уәд виң иннәе ран
жәнгеразыннә тиң. Емтэ 2003 земтән кәрон Цәгат Кавказы
Кәсәт-Балхвары республикәйе әррийд пинь уад, стәй пи-
наг ләвар – Напытчы руацтыйда «Эльбрус» джиппә ра-
уагытта женәхвән Ирыстоны зынгидәр фыссат земтэ литер-
турәнгәрасет Джусоиты Нафийи литературон уацты әмбәйр-
дәнде үырыссаг жәзагыл – «Книга друзей».

Нафийи сәфәлдистад Ирыстоны арәнгәтәй раджы ахызт.
Раздәрлы Советон Цәлидиси республикәтәи цәрәт чинигкәс-
дәкүтән ѿ тәном фыссаттәй, күйд литератураиртасат, афтә
кваддәр зынганды нәу. Балхваірат, дәнәтебадинаг поэт
Хъайсын Кулиевимә та ағфсымарты парл фәкодтой.
2002-жән азын стыр поэтикон әмбәйрдән «Асыяг
уадынлә» ирон жәзагыл земтә тәлмадәй руацтага Дзәү-
дәкүтәуы, рауагыл «Ир»-ы.

Йәе ног чиниг «Книга друзей» хүмәттәдже на зәфедта
рухс Кәсәт-Балхвары. Чиниджы аннотацийи кәсәм: «Книгу
известного осетинского поэта, переводчика, литературоведа
и критика Нафи Джусоиты составили работы, посвященные
творчеству известных северокавказских писателей, а также
статьи по актуальным вопросам развития национальных ли-
тератур». Елдәгәй уылы актуалон фарстыгәй дардәр

¹ Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т. 10. – М., 1978. – 126–127 ф.

әмбырдлонды конкретон фысткыты сәфәлдистады тыххәй уаптег кәсәм: Хыйасын Кулиевы поэзийл – «Мир сквозь сердце», «Личность поэта», «Кайсын и его нравственные уроки», Алим Кеппоковыл – «Люди чести и подвига», Хачим Теуновыл – «Главная песнь – песнь о жизни», «Гри печали юбилия», Адам Шотенцуковыл – «Цельность поэтического характера», «Открытое письмо Адаму Шотенцукову», жемәт иуулыктер сты Кәсәп-Балжарәй. Ермәест дзы иу фыстгет ис Василь Быковым – «Распры позабыв», дылуу же уапты жемәт иу фыстгет та Расул Гамзатовыл жемәт иу.

Нафи йағ фысткадыктыг («*фысткадыкты*» сәе литераторон аныкадон амалдай хоты) жемәт иу уаптег иууыл сәрмат-гөндәй аны җембыргондажен нәе фыста. Ехсајәм азтагай фәстәмәй ууды фәлләйтег ийн сты. Бирате дзы рухс федтой сәе рәстегеджы журнал «Дружба народов»-ы, газетте «Южная Осетия» және «Дагестанская правда»-ы...

Я говорю — мой русский язык. И пропустил него прощение за мое далеко несовершенное знание. Я бесконечно благодарен ему за то, что открыл мне двери в сокровищницу великой русской и всемирной культуры. И еще за то, что помог мне лучше узнать свой язык, увидеть его со стороны, узнать его силу и слабость, красоту и несовершенство.

Русский язык в моем сердце там же, где и мой материнский язык, язык моей колыбельной песни. И я органически не переншу людей, которые пытаются противопоставлять в моем сердце эти два языка. Они говорят: выбирай один из них. Но

卷之三

Нæ фыссæдкы сഫæлдыштадимæ, уæлдайðæр, ѩæ литература-
турон-критикон уадгæ земæ литературагиргасен күстистыимæ
зонгæ чи У, уымæн амонаын нæ хъæуы, нæ литература-рон раз-
дзоджы ныхас нысанмæздахт, конкретон кæй веийы. Фæ-
лзуры, арæт цы ѕерпидис, уый кбух пас даётты чинлыккасæ-
тæн амæ йын кубыл уыдис кæнæ ис фæхуузылтергæнаен. Джү-
сойты Нафийи ныхасæн уыцы миниугæ тааккæввæрдай!
Дæма уый лæгач лæдкы земæ ацæт литераторы миниүæ-

гыл дзуря. Дә ныхас ѿ аивадон уацмисы сүсег әхверәнгө ракром кәнъныл күнгө уа, ѿ раст фәндаг жевзарынен күнгө ахбаз кәна, уәд искеј истгей охыл ғызыфимә змән-тиң кәнгә жедыхы сәр прым ләдзетгәй хойни пас сәрмәхәс-
синағ у.

Кәссы Василь выковын Нарның еңау фыстег... «Ерғай» сәргемагондай башысан кодтон. Дөрдтүмыхуырон сыйфай фыллар у. Фәлж ыйн нае фәйлайыс нәдәр йәс ныхасыуа-гәй, нәдәр йәс аптағай. Айтта дәм кәссы, пыма дәу тыххәй дәр дзурлы. Пыма дын да хүбүштыға ныванды йәс фыссән сисәй: «Наиболее интенсивно и постоянно наши языки встречаются, конечно, с русским языком. Он наш общий язык, язык национального общения. Великий и люби- мый язык.

Не русский я, но русский язык считаю своим. Не родным, нет. Родной язык у меня один, ибо двух матерей у одного ребенка не бывает. Не люблю я и термин — второй родной язык. В нем слышу что-то неискреннее — ведь если я знаю еще несколько языков, то какой очередности их угодно?

¹ Джусяйты Нафи. Книга друзей. — Нальчик, 2003. — 9 ф.
² Нигер. Уам. төххөгт гэмб. З т. Г. З. — Дзэдүлжыхтаев, 1968.
— 596 ф.

¹ Джусяйты Нафи. Книга друзей. — Нальчик, 2003. — 9 ф.
² Нигер. Уам. тэххаст гэмб. З т. Г. З. — Дзевуджыхъау, 1968.
— 596 ф.
³ Джусойты Нафи. Книга друзей. — Нальчик, 2003. — 49 ф.

¹ Джусяйты Нафи. Книга друзей. — Нальчик, 2003. — 9 ф.
² Нигер. Уам. тэххаст гэмб. З т. Г. З. — Дзевуджыхъау, 1968.
— 596 ф.
³ Джусойты Нафи. Книга друзей. — Нальчик, 2003. — 49 ф.

ты единственный, в чью искренность я верю больше, чем в собственную».¹

Фағылтуның аргом, сыйдәзгәрдә, бөнвонға ныхас уынаем иннә уалты дәр. Йә дээрдүй сәр та ғевзагей дарләр бире фыссаңды стиль, йә поэтике әмәе афтае дарләр.

Адәймат йә райтурырдәй у дээрдәмхил. Йә райтурырд әмәе йә кәүүн башу баһийинц. Ишәй-иу җөвөнкхоргә сә амәләттө уысмуге дәр нал әрлігелүүнц сә бәтг-бәтгәй, әрмәстәр үн – әри, әри, әри... Емтә ѿ 'рдиат йәхима дәр нал феххүбүсү. Надирий ныхас та у хъульдайл. Стәй хи нацийы агууды тьыст нәу. Национ хәзәннага бәттү ин-тернационалон бәллиниң миниджитим. Интернациона-лон хъәздүгдингә та – национ сәрсүрдзинадим. Сә шу және иннә мәгүүрдөр кәни, пәстү, күндә әмбәлү, афтае нә фәахады. Сә кәрәдзилүл басты фольклор әмәе профессионалан айвал, лирикә амәе эпикондзинал.

Убылон иу адәймаджы, стей иу адәмәе проблемате не сты. Автор сә әрмәст ирон адәмән кәй нә ныфыста, уйың баерәт у, цы гевзагыл сә сфәрдисты әмәе кәм фелтой рухс, уымгәй дәр. Йә хъульдигә тәмәй әндәр нациги چингәсджыгәтән әндиңдәрәй хәңде кәнәй, уйың тыххәй چевитгөнгө исы әндәр адәмтө зынгә фыссаңдызы зынгандонд уацмистай. Ирон кәй у, йә сфәрдистад, кәмфәнди йә күү ныммыхүүр кәнәй, уәеддәр сәйраджы ирон адәмма кәй хауы, әмәе дзы сәхи кәй хъумаме уынной, уйың дзы ышма рох фәвәйли. Кәд ирон адәмон сфәрдистад әмәе Къоста арбалеууынц йә зәрдил, уәд хорз. Бәлласен пакхәмфән-ды стыр уидаңтә ма уәд, йә раттәт мәрү сә күнгә ауа-дза, уәд сыйғатер нә калы. Надирий үнхәлдегәт ғевзаджы тых-хәй И. Түргеневәй хұмынгәдәжы нә хәссеси چевиттон: «Я никогда ни одной строчки в жизни не напечатал не на рус-ском языке, в противном случае я был бы не художник, — а — просто — дрянь. Как это возможно писать на чужом языке — когда и на своем-то, на родном, едва можешь сладить с образами, мыслями и т.д.»².

Уйың дәр, Горкияу, стыр адәмны «үәжүсчылыл лајгүтәй» дээрдүгә афтае. Күлнине хұумаме уыданың сәрсүрдзинади, чысылырыст нә хаты.

Анады күсеген ѿ уамыс ѿ хъебулу. Хъәбулы уәнг-ты ныйайарәдже тут фәңәвәнгәтә кәни. Уыммән иван нәй. Мамсыраты Темырболат «Авдәнән зард»-ы авдәнме мады номдай уыммен фәдзәхсү чысыл сабий:

Дә түдкө 'ртак – кавказал', –

Чиниджы анноташимәт гәсгәт, шы уаптә дзы ис, уылон дзурини Цәгат Кавказы зынгә фыссаңдыты сәфәрдистадыл. Фәләе уылы зынгатәм Пәттаг Ирыстоны ирон фыссаңдыгай уәлділәр ници баҳауд. Афгаңмәт та авторән ѿ къуухы ғезгите уаптә уыдис. Уыммәй дәр – уырыссас ғевзапты. Хипәй әншә-лини, хи кой кәнин аив, сәрмәхәссынаг нау, фәләе уылы хъульды адәмни изварс күни аевәра, уәд вил къуух исын хъеуы.

Уйыхыгъд Надирий ног чиниджы хварм, зәрләйни рә-бүнәй ратгәзгә ныхас ңүчүү балхайтараң поэт Хайсан Кү-лиев, кәстон фыссаңды Алым Кешоков, Хачим Таунов, Адам Шогенпүкөв җемә авайраг Расул Гамзатовы сәфәрдистадыл.

Кәд Василий Быковай затыбы: «...из всех моих друзей ты единственный, в чью искренность я верю больше, чем в соб-

стенную», уәеддәр, аны фыссаңдыты цард әмәе сәфәрдистадыл дзургәйтә. Уылы «единственный» алтыран дәр зыны әрго-мәй. Фыссаң фыссаңды тыххәй дзурлы әртогом әмәе уаrz-гәйе, әмәе уылы ныхасең چингәсджыләр зәрләдәмәт хвары рухс. Цы хъумаме уа уымгәй хұыздыл! Сергей Есенини заты-дау: «Поэты – все единой крови»; «Поэт поэту Есть кунак».²

Убылы рухс әрмәст тут әмәе стәдженәтән, стей хәлардзинадей нә ңәуү, фәләе фыссаң ңәххи сәфәрдистадай. Ай-тыйдәр. Күнд хъумаме нынуда адәймаджы зәр-дәндиңдә Күлиеви җемдзәвгә «Сау бәх урс митыл ахауд...» дыл күнди «Сқыафта барлыкты цырл. Тох, фәлис әмәе дүгтүү Рәзегә алкәддәр цыл». «Кәмгүти, доңхәрд мәсеччүти» ѿ уарғы кәй никүү уағытта «Саулагъз, саудзаст чызджыты»-иу бил уыммән скъягфой, фәләе, райдан кәм ис, уым кәрөннен дәр әнәрәпсүгүтә нәй – квах «зоны кәллин»:

Сау бәх митыл архад,
Хөсөү, ѿ әхәбәстәнәт дард,
Баңзыл дард шестыкташтыл,
Кәссыз, нойыл артасаод...

¹ Джусойты Надирий. Книга друзей. – Нальчик, 2003. – 11 ф.

² Тургенев И. С. Сочинения в 15 т. Т. XIII. – М., 1967. – 198 ф.

Уйй пе кодма ёс төхтме
Дүгө, хүгүйддәсен асгау.
Гүйр-иу уадәен нынтысса,

Уйй сөнекин, бәхәу.

Мит пе уадзы пе сөлфын,
Рудайы бидин, ресмүйд,
Сай бәхә житы спер сәфы,
Уйй мәлвикаен ресүйд...

Пард у фистәеджы уаргау,
Көдх та зоны көләй,
Сай бәхә үрс митыл ахайр,

Сай бәхә митыл мелы.¹

(Дзаболаты Хазбий тәлемат)

Уйй жәдәг поэзи У. Емә пас ис ахәм уадымстә.
Нафийы дәр уйдан жәлвасын сәхимә. Уйдан ын жәхәнниң йәс зәэрдә. Сайның гей сә фәдил. Цәмәй сә фәлтгыа. Ергом сын кәна сә аивтә, сә сусагдинәтә. Слзурин сә кәна ёс мәдделен жевзатыл.

Емә сә фәлтгыа. Ергом сын кәни сә сүсег жәвәрәнгә. Ирон чиньткәсәгән аразы ахәм фадат, цәмәй сә кәса йәхіи әзвазыл. Ахуыр сын кәна сә рәсүттүздинадыл, сә удаварныл. Риссын на кәна фылдзинадыл. Разенгард нае кәна пардмә:

Хәйдже бол сар кәнин амбогелы,
Баәреңбон зәрын у хүйзәр,
Хәсәенүл, бопрөфтия, амбогелы, –
Уйй раджы салхыр өзен әз әдер.

Емә зәгәйшиның төхесте, –
Фибалиң бахајәдән сә спер:
«Дә пар ехсанә арицид, ерхестең,
Уәддәдер ләнгәу аәдерсәң цер!..»²

(«Дәржетә шер! Надири тәлемат»)

Уйны фылдастән, стәй парды мәстүтән шууылләр хъяуыбын, ком сын ма дағтын. Адәймаг биргәтүи ахсән күү бахауа, уәддәдер уйданы хүбумате ма фәзма. Адәймадыкы ном дәләмә хүбумате ма әспара. Биргәтгы чи фәзмә, уйдан кәділүс несты, аенпәндәр сын у «Цәркүн жәмә, фылком биргәтвау, ниүйн», уәддәдер

Уйй ләтгәу ләдҗы гакк нәу. Нә ўә хъяуы сәрмә хәссин. Хвайсын уымән фәдзәхсү:

Ай-зәйи, ләгән гәнәмәне у зындар
Уромын маси, амбогелен сау мәт рүүй,
Фәртие ләтгәу, Ениңдиңдер у үәбәдәр
Цәркин гәле, фылком биргәтвау, ниүйн.

Веңиң, пе кәнин, искең үчил мәст
Нә галуатты, пе тар кәсесты оең иууыл.
Фәлтег күү цәрдай адәмь, хәсән, уәд...
Ләдҗы комең, көпүбүрхүс сүрдү, ниүйн.

Емә зәгәйни: кәд у үе дауен хәед,
Уәддәдер ныккен сүрдөн митыл үәбәдиссен,
Фәлтег күү цәрдай адәмь, хәсән, уәд...

(«Ды биргәтты ‘хәсән биргәтты нүүл кән!..»
Надири тәлемат)

Емә пас аив, зәрдәсқәф, күрүрхон уадымстә ис Рабын Гамзатов, стәй иннае фылдыштам! Сә цинәй нал ныбайхысы Нафийи зәэрдә, ажәнниң гей сә хәтгенты. Емә уый, бәгүүүдәр, хорз У.

Кылдажер хорздинад нәу, не ‘мәзххон, на хистәр аәфсыз мәтери спәлдистамә пә алтыварс аләмтә тынгәй-тынгдер кәй цымыдис кәнин, йә фәлләйттә йин рухсмае кәй хәссин.

Джусоиты Нафийи уырыссаң жевзатыл фыст литература-рон-критикон уадты «Хәлгертты чинил» нывәст Уәләрхәларзәрдәйж. Уымән амбөләлы чиньткәсәлжы уылл.

¹ Дзаболаты Хазби. Уалмисте, 2011. – 229–230 ф.
² Күлиев Кайсын. Асыйаг уадынз. – Дзәүдҗыхыбай, 2002. – 134 ф.

¹ Күлиев Кайсын. Асыйаг уадынз. – Дзәүдҗыхыбай, 2002. – 103 ф.

А х с э з а м с а р (nublioristike)

ДЗЫРДЫ ФАРН

1. Дүдкүй дөмөн

Цардмә алы дут дәр фәхессы йәхи алхуызон ивл-дзинеңтәг. Убылоны фәрцы канә аххосай фәлғауы разма, фәссәп-сәни кәнәи му ран ў та алхулы фәстәмә. Әмә уйл иттай алдемтәгәй аралигә нәе вәйий, фәләе йыл аәмкәй фендиавыңц рәстәджы цыл, аләмь зондахаст, шардыувавергә.

Алгәрьстәмәй, литературағай жанргә дәр алы әмәе алы рәстәджыты уыпса ишхуызон нағе фәрәзыңц. Иу рәстәгет дэзи поэзи фылдәр фәдомы, инна – проза, анна – драматуры аәмәе афтә дардәр.

Вәйий афтә дәр, кәңидәр жанры дәснитгә кәнае стыр фысаджытей чидәр барвәндәй әрхұымай күы фәләүүү. Рәстегет уйл акқаг нал фәккене, шәмәй йын уәлдәй кәна йә ул. 1850-әм азты францусаг фысаджыты тыхай С.Д. Артамонов шайыу фыста: «Виктор Гюго удалылыш в изгнании. До французов доносился его гневный голос из-за рубежа» («Возмездие»). Мериме, друг Евгении Монттихо, жены Наполеона III, приближенный ко двору, сенатор, молчал.¹ Жорж Санд вдали от столицы, в своем имении, занималась разведением цветов и, как добрая бабушка, рассказывала миные сказки о галантных нравах XVII столетия.² Ныртқеккә Иристоны, уәлдайдәр, хуссар хайы, иу хъеуы цуаноны мытаг күйд сыкъубыл әмәе гәдигтә күйтая рәйен күйд райытой, уйлау күльтуралы әмәе дзырдаивад, бынтоңдәр ын чи нишы әмбары, уыдонаны күбүхы күйд баҳауд, афтә Францы дәр: «В театрах шли не претендующие на социальную остроту пьесы Дюма-

сына, Ожье, Лабиша. Давно замолкли литературные споры романтиков и классиков».¹

Нафи иу бөнү барәнгей не 'рыйд ахэм хатдастгә, ома

ныргақка сайыны, давыны җәмәе исыны растиг U; чиниг

никәй әндәвүү, хорз күү уа, уәедәр; маң чинкултәе ү; чиниг

нигәртлиниад ис. Уытмен зәттүү үе стыр фәеллаёттәй: «Ра-

тәй сағбас кәнәи алы улхассет фарстыл. Уартга 1949 азы марта мәйе фәстәмәе нәе рох кәнәи мәнәй ишнәг дзуап: дзәтъель!.. Әдирли алдемтәджы җеррайы охыл фылдәбон!..»²

Алгәтей та, үе хысмает «ирон дзырдашылган күсінмә» кәй сарәзта, уымай стыр хорзы балыл нәе алдемен дәр, нағ Фызыбестәйен дәр Нафи иуны цы лағпәдтәе баколта, уыдан иттай азтәе әмәе иттай әннустен не сты. Нырдай фәстәмә дәр сыл тынг бире фәлгартә хромыл кәндзысты. Әмә сәм ахэм цәсттәй җембәлү кәссын.

Автор сәм ахэм цәсттәгасай кәй кастис җәмәе кәссы, аспынгәзүү ай уйл бәєттүү дзырды алы хұызтимә. Үе поэзия – поэзиян, үе проза – прозайын, үе драматурги – драматуригайын...

Үәдәе, литературун критике, зәтгай, литературазонынад, аив тәлмад... Әмә әмбисондан хәссиная фәслис үе публицистике биреттүү заердәйи нүүргүтә базмажын кәнәи, биреттүү ракасын кәнәи үе цәсттәй. Нафи иу үәлхүүгүтүү хаты уымын нәе баххуыл публицистикәйи жххуысы сәр. Әңгәт фысаджы фәндаг күү равзәрста үе цардән, уәл-иу уайтагть үүмән балгәууыл, аләмь зынгә фылдәр хаймәт ишүүлүл түнди дәр чи хъуысы, уыпса жанры уәлхүбүс. Уйл-иу бил бире хәрдүт фәрәлдәр колта үе уарғы үе алдеммәт үе фәххәштәе кәнәи тыххәй. Стәй аәрмәст ирон алдеммәт нәе, фәләе йын бәрәг жххуыл уылд нәе раздәрли дардыйл Советон Цәдиси алдемтәм түнг бире фарстыгы тыххәй үе хъуылдиге хәпцие кәннинген. Зын сын цы фарстыгә скъубылдзаг кәнән уыдис, уым үәхи әмәе үе алдеммә фәлтәрдізинадай ләүүүд сәе фармә.

Нафи иу «Мой край, мой народ»³ үе үе райгуыраен

¹ Уйл тыххәй үе фысаджытей иуы фыста: «Публика имеет несчастье не пользоваться моим уважением. Вот почему я ничего не делаю».

² Артамонов С. Д. Французская литература // Коллек-тив авторов. Зарубежная литература XX века (1871–1917). – М., 1979. – 22–23 ф.

³ Джусойты Нафи. Дыдзы хур – хәхтүл. – Цхинвал, 2011. – 231 ф.

³ Джусойты Нафи. Мой край, мой народ // Дружба народов, 1960. – № 8. – 182–184 ф.

куйым, нә аәммы тыххәй цы фарстыгъе аргом кәнны, уылдон уәл аәрмәст махмәт нә хаудтой, фәләе бирәе мах хүзын аәдәттәм. Джусоый-фырт афтәе кәй дырыга: «...у моего на-
рода напись государственная мудрость еще в первой поло-
вине XVIII века обратиться к ней (Уәрәсеме – Хө. М.) с
просьбой о покровительстве и добровольно войти в ее со-
став. Так мои предки по своей воле и к своему счастью стали
россиянами, оставаясь осетинами»,¹ – убый абон дәр Ирыс-
тоны дудагдәр фарстыгъей у. Фасарәйнаг «Долларит» –
«лариггә» ғәфсәстгәй сәе риута фәссарәнтың әстисте тымбыл-
къухәй чи хойы, уылнома афтәе кәссы, Нәфи баргәй аф-
тәтәр дзурлы. Убый нә Фыбыбасте, нә аәмәен у иуул ра-
стдәр фәндаг. Нәе күрүхон фыделтгай ай нә кады лағ
сабаста алышда, зоны йәә әмәе ног фәлгәтгәти фәндида-
рәй уылцы фәндагыл уылмән лгүүбин кәнны.

«Еэз ирон гевзаджы тыххәй!..» – хөвәр кәннын абон
әнидон у. Елшегей әргом дзурлын күү хүбүйлис, уәл фәскул-
ты чи аәмбәхсти әмәе абон палдәртәй «ирон» әвзате кәүүл
разад, уылон зонгә дәр ине кәнныны, нырма сәе сәргәт кәй не
träхстәй, уылцы ахсәкияг фарстыгъе Нәфи фыдалты кәй
сқыуылдаз кодта. «Если бы писатель мог ценюю своей жизни
дать долголетие родному языку, то это было бы не красивой
жертвой, а великим счастьем. Но кто же не знает, что смерть
поэта не продлит жизни языка, а вот настойчивая работа
поэта над развитием родного языка и талантливое творчество
поэта... увеличивают стойкость языка, активизируют жизнь
языка и его способность точнее и полнее выражать и переда-
вать народу наши высокие идеалы»,² – дзырдта Нәфи, абони
«хъйтартгә» раестаг дзырл зәттүнәй рамбәхәс-бамбәхәс күү
кодтой кәнне гүүрл дәр күү нәмә уылдысты, уәл, аәрмәст
Советон Пәедисы аәмәнна. Фәнгәе йәе дүней аәмә күүд хүбүс-
тайкой, афтәе. Емәе убый аәрмәст йәе уды пайдайен нә уыл,
ницидәр дзы фәнфос кәннынг хавывидис.

Стәй маджелон гевзаджы тыххәй аәрмәст публинисти-
кәйн жанрәй нә хъусты йәе фидар хъялләс. Джасарджын
жемә ѹә фәндидар дәр хъусем йәе поэзийә дәр. Емәе уым
цима зәрләйил тынгдәр аәмбәлә. Расул Гамзатовы: «И
если завтра мой язык исчезнет, То я готов сегодня умереть»
ән Джусоый фырт поэтте ѹә поэтикон фыстәлжы зәттүй.

¹ Джусоый Нәфи. Мой край, мой народ // Дружба народов, 1960. – № 8. – 182–184 ф.

² Джусоый Нәфи. Родной язык / Литературная газета, 1960. – №98. – 18 август.

Хөлар, дәр дзырәл зәрәбәйнәй кәд раистон,
Мә салғес мын на айсафти үеөддер:
Кәд ме 'взәджы цард аскбуыләзәни райсом,
Уәл дәбән тәз – мәләниже дәр үеиттө!

Аәрмәст фыдалтгай баззаты ныласас:

Хөбебулы мард үромы мад зынней,

Күү ракетай ше кәләүтүе белласен,

Уәл зәнсан дәр аәнхүсәсиге нәй.

Уәл зе 'взаг ма уәл, а-зәххад, аегуыстае, –
Төймөт-төбымаже никы ис зәххад, –
Истори та пәдҗи фендиже кәд хүнста,
Жәстп нәмүнгүд, ше нысанлае тәхв...

(«Фыстыг Раулмә»)

Дәмә стәй кәорнәй уынәм авторы – лирикон хәйтәрү
царды бәрзонд, уәл снывондәнән, зәрдәндијәе аәмәлен цәй
тыххәй ис, аәдәмдәкы уылцы стыр нысан: «Еэз ме 'взаген
жегүүсты хос күү сасарин, Уәл аамалын зын нәу! Мә мә-
ләт циу?.. Мә нымд әвзагыл уыл тыххәй күү зарын, Кәд
бафтаун йәе шәренбонтам иу». Енәүүй, поэты фидарей
уырны: «Хъаймает ныкколта Ирыл райсом, Уәлдәр ын сә-
фынгәй тас нәу!»² («Ервыстаг Абайты Васомә»).

Нәфиий публицистон дзуринягет дардыл аәмә алхұы-
заттае сты. Иу мәгуыр аәдәмдәкы әстистыл әннәхъянгай

жеггүүсгө дәр нә аәндиңзенис. Дзуринягет дас цәрджен-
дәр, судзатдәр вәййини, улыбәрд аәдәмдәкы уәл фыл-
дәр кайын, фәләе, дәе аәмәм уәззату уарты чи роғдәр кәна,
уылл зәрләйдү аәттән нә хөвөүү. Бирә сты аәмә
нәм нырма иумә дәр, хипәнгәй дәр уылзанис сә кой.

Джусоый-фырт, табу – Хүйцауән, аәмәм рәгыме ра-
хәссин кәй хъауы, хъәлләссыздағ сизүүрин чи дому, нә уылцы
сагъесте фәскултым никүү фөвөрү. Уылмән аәмә тынг хорз
зоны, нә Фыбыбастең риссегетте уыл зәрләйдү риссегитме
куыл фөхбүйсой адәммә, афтәе никәй. Нә скъолаты уавәр, нә пар-
дулаг, жегрыстәмәй, зынгә аәдәмг нә күү фәхвәуы, уәл
уыл хъысмет дәр катайт уылмән вәййи фыссағен.

«Нәе Ираэн фыделтгай баззад мардәй сомы кәннын», –
зәттүй Нәфи. – «Мард нәе Ирма дзүары 'мәгер уыд. Стыр-
дәр фыдмийән «Мард-дзуар нал ныууагъя» хастой.

Ныр мән мәрләгәй сомы кәннын күү баҳвәүид, уәл
2001. – 9 ф.

кай һөрүмисин, уәд кәй ном ссарин мә мидзәрдәй? Мә фәлтәр хәстү аметтаг фәци йә рагуалдаҗы Мә ‘мәгрәтәй пал җәмәт пален нал сәмбәлд йә марл дәр йә фыды-үзәгүл. Хәстә марл фәу! – фыдәлгыст үйди кәлдәр. Нә фыдәлгән, әвәпшәгән, сә цәст нае уарзга хәрамы фәдл дәр марлы йә фыдышхәй фәхаустаг кәнүн».¹

Күбыл үйнаем, афгәмәй дарть цәвигитон не ‘рхастам, фәләе йәт нае хъус кубы ‘рларәм, уәд дәз ңас пыләртә ис бозонен? «Зонд әспшети дарәтү»,² – уыммен аксаның ирон адәм. Ады цәвигитонныл адәймәг никүү фәккәлдәгени, аф-тәмәй дәз ңонд райсән пас ис!

Дәмә адәймәт үййәрл кубы зона, йә зонд растирдәм кубы карда, уәд зәрдәйи дзуринәттәл дур фәлдахын тут-тәртибәед у. Дәмә Нафи йә «рагуалдаҗы уарзон адәм», йә «фыпшаг земгәртә, стихәмхил, зарынмодаг земгәртә: Къебысты Павел, Күчиты Валоля, Хъеммәзты Дудар, Хәмшаты Георги», «рахбәдломау, цәрәнбонтәм хъәлдогау», йә зәрдәйе сәфәтән кәмән нәй, хәрзонгәнгәйе, фыпшаг кәй ном зәтъизәени, үйни «Гайты хәллар әмәртромзәрдә Евген», «Плиты үәййигарәз сау ләешү Агульбе»³ әмәе йә үлән җевахс адәймәттә кубы ‘рләү-үинц йә зәрдәл, уәд уый әрмәстә гәмпармыны охыл нәу. Автор нын нае зәрдәтү хъал кәнни гуманизм әмәе уый фәрәдү кәннәм адәймәтәндер. Нә кәрәдзи җембарәм хүүзләр. Нә үлтү мәлү, адәймаджы ном чи җегал кәнни, ахәм әнкварән.

Дәндәр, уәдә, ңы зәтъизән ис, Наниты Андойы тыххәй әрхәндәгәрдәйек некроложы хүүзы кей ныффииста Нафи, үйни Уапсәй:

«Амард Наниты Андо...

Хүбмәттег хъяуун ләг, зәхкусег зәронд колхозон. Нә уыл нәдәр хъайтар, нәдәр стыр ахуир ләг. Уәдәе йын пәмән мысәм йә ном?

Андо үйдис ирон дзырды дәснү. Андо йә зәрдәл дарлата җәннәнмәц бирә таурәгтә, аргъяутгә, хъәлдәзәг хабәртә, фыдәлтү әмбиссендә, ңонды ныхәстә. Андо үйни әвәджиау хәзнатаг әффынта, чи йәз ылдат, чи йәм хъуыста, үйни үйни ңондыл. Дәмә уый та у ныманнаг хъуыдаг,

шыты аккаг миниуг, фәстагеттән хорзән мысинаң хабар»!⁴ «Хуымәттег, хъяуун» ләдҗы йә адзалы фәстәе дәр уыммен мысы фыссег. Зоны, дзырл, Вл. Маяковскимә гәсәг, кәй у «полководец человечьей силы»,² – җәмәе, уйни дзырд кәмәй Җауы, уыммен кад кәннихбом кубы сүгем, уәд уымже иумә фылдәр кәндиzystәм, Нафи цәмәе бөллү, уый – нае Мадделон әвзаджы парлбонтә.

Дәмә нын ссәлз азы дәртбы нае фылбоны сыйхәтә нае Райуырән бәстәмә әзәфәраздәрән кубы ләбүрдтәй, уәд Джусойы-фырт гәнцәй уыммен нал зылта. Йә публистикә сә ныхмә ссис үәе сәйрагдәр хотых.

Цәвигитонта дәзветар ис әрхәссән, фәләе Чабу Амин-Рәджеби 1991-жәм азы «Литературная газета»-ыны пылыфка-лән уаш ныммыхыр котла: «События в Южной Осетии гла-замы писателя», уыммен дзуапт кәнгәтәе әрхәсәздәстәм әрмә-стикер ишнег Җәвигитон, җәмәе уымней бәрәг үйдәзенис На-фийи ахаст сәәдзазон гүүрдзиаг ирон хәстәте: «Мне не хо-чется перечислять здесь те неисчислимые оскорблений, глум-ливые понижения и дискриминационные щедроты, которые посыпались на головы осетин и сыплются до сих пор. Чтобы иметь об этом представление, достаточно прочесть статью «Гор-бачи да свеби»³ в газете «Ахалгазрда ивериели» от 5 января сего года, где дается энергичная характеристика русскому на-роду: «Как известно, большинство русских биологически не-полноденни. Отсюда и следует патологический комплекс не-полноденности с характерными компенсациями: человеконе-навистничество, зависть, каннибализм, неблагодарность, пья-чество (как говорил Горький – «опоетный водкой»), проститу-ция, распутничество, менторство при их ту-поумии... Народ, который во время голода ест своих детей, сколит их в бочках, делает из них коллеты... можно ли такой народ называть христианским или народом вообще?»⁴

Ахәм цәвигитоннан цахемфәнди комментаритте дәр ниңди пайда сты. Стей ахәм әннаккаг ныхәстү фәстәе адәймәдҗы әнәе җеруләффгәйе дзурын дәр нал фәнди. Мылтагы-кубылдәй дәе чи бахызга, адәмтү рәгъы дәе чи ракодта, үйни нацийе ахәм фылтәе дзур!

¹ Джусойты Нафи. Ирон аив дзырды сәрвәттәу. – Цхинвал, 1966. – 362–363 Ф.

² Ирон җембиссендә. – Дзәүдҗыхывәу, 1976. – 165 Ф.

³ Джусойты Нафи. Ирон аив дзырды сәрвәттәу. – Цхинвал, 1966. – 363–364 Ф.

⁴ Джусойты Нафи. К лицу ли писателю притворная слепота? / Литературная газета, 1991. – 25 май.

Уәлдайдәр, дырдаивадыл, хәрзәгъдауыл күңшіңең

үәл. Уымен жәмә, аив дырд йәе бон калы. Дәмә йәе нае хъяуы чызи кәнниң. Н. Гоголь уымен зытта: «Благоухающими устами поэзии навевается на душу то, чего не внесешь в них никакими законами и никакой властью!»¹ Поэзии удылтаяет аны билір цы зәрдеңей үәлдә, адлжын дыргыңды үәлдә, уым шымарабадаң никұры үылзәнис. Уымы зәрдеңә үәлде үылци үл табуңай сты, жәмә сәм ахәм пәстәнгасың кәсібын хъяуы, рухс фиденіл чи хъуылы кәнни, үылци адәмь. Н. М. Языков ғенусты размә үымен фәләхжат: «Будет бурая: мы поспорим, И помужествуем сней». Нафимә кәел стәм хатт гәнкварл хъуылыға фәзини, үәлдәр йәже ныфсы мәссиғ үй тыххәй никұры шуды. Царл та мастәмә фыдағай әмбәзәг ү. Цыфанды сәе амбәхса адәймар, үәлдәр сын иу хатт сәхи және фергомғанға һәе вәййәм:

Пәсің, үи зәрдең үыл басөрон, адәм?

Ағын қарз әүдәжы!

Лег үәе хъуырыле раздәрең нал у мастә дәр.

Нинчада хәрві а-зәххыл үәе көкәр адән!..

Абон – зәрдәззәрән.

Көзүн дәр фидауды абот.

Алчи ергомәй үәе үәл үәрдәззәмтәе мыйы.

Дөрвилбон дәр а-зәххыл

Из котиннинең үеңдер көзүн фидауды!..³

(«Зәрдәззәрән»)

Йәз зәрдәззәрән дзуринаңтә квадаңдер нәе кәнниң. Дүзгапты Халды-Мурат уымен зытта: «Нафри йәе тың, йәз хъаруыл нәе ауәрды ирон күлтүргәй сәрвәлтәу, кад жәмәйын ном кәнни хәрзәгъәл новаторон сәфәлдистадаң». Дырдадәр бил нәй, ныргаққаң кәй тыххәй ныхас кәнәем, үылци шпештхом публистикаһың жанры дәр.

Дөникүн күйен мен дауджылаң, мәз зәдәмен, –
Дә тыхстың бол уром әлеме үәе быйы!
Фәсләе ныр күбени оүнептәе хүндеуеттәм,
Күйд әйнән раттоң цәрәнбони аелме тыл.

Күйд кәнәң әзәнделдер, ронвәндер дәз гәни,
Күйд дәе хәсса аендөр ыскувихитим үор,

Дә рухс фәнәдіге аххастай өң күйд фенай,

Күйд самайай дәе ыардағасың үор.

(«Абайың Васоңан»)

1 Гоголь Н. В. Об «Одиссее», переводимой Жуковским // Коллектив авторов. Зарубежная поэзия в переводах Б. А. Жуковского. – М., 1985. – 520 ф.
2 Языков Н. М. Пловец // Коллектив авторов. Путешествие в страну поэзии. – Л., 1968. – 110 ф.
3 Джусоиты Нифи. Изгери рухс. – Шхинвал, 1987. – 259 ф.
4 Дзуплаты Халды-Мурат. Джусоиты Нифи // АВ – торты коллектив. Хуссар Ирыстоны фысджылға. – Шхинвал, 1967. – 180 ф.

2. Қады ләдәжы урокта

Ирыстон сәрьстыр кәмәй у, Къюстайы фәстә, Хуры фарсмә мәйең күвид әвәрай, ахәм быннатмә кәй исы жәмә, жүтегдәр, нә Фыльбәстәйи фарн Хетгеджы-фирғы фәстә Хурышауы ىшүтмә чи систа, үылци Абайы-фирғы Васо, нае сәрхыхызыйл хъуылығынгейе, ағте зытта: «Современники, к сожалению, не всегда распознают черты величия, которые отмечены человеком, и в своих оценках впадают нередко в потрясающие ошибки».¹

Ирыстоны фарны лаєттәй кәел ирон адәмьрылтыгай исчи чысыл рәвильд байиәфта, – үйдәр үәе зәрәр бонты, – үәл – Вако. Фәләе әртеге ғенуссан (XIX–XX–XXI ғенустан) әевдесен күнина сұйданы, үәе парды бонтә фондызыссең азәй күниңе ахызтапкай, үәл ай, ләтгәй-ләтмә һәе, сәғедиристанаңай һәе, хұзызей дәр мәннә-мәннә бире адәм нае зылтапкай. Академик О. Н. Трубачев үйн бире стыр адәм күниңе затылдаудынккам – «...то, что сделал Абаев: это подвиг... Можно сказать, что древняя история не знала другого такого примера».²

Дениу үәй нырма дәр үәлвәндәг үәе фәкодтам. Фәләе үәе үдәтгассей дәр сис ишкөрд аивадон үалымысы, хилден үалты, нывыл кобилейн изгерты аккаг. Нәе поэттә үдәтгас алғаймалыл зарын «сәе сәрмә кәй нае хәссынц» – Махәй ма фәхүнәздәр уа, үүыл күңші хъуылы кәнәем, үәл үйді хъуамаң чысыл хъуылдағ макәмә қәсса.

Гадезен үәе үд-үәе дәңдиң үылдис ирон фарн. Ирыстоны, ирон адәмь, ирон дырд чи уарзы, ирон әғъздау Библийы жәмсөр чи әсверы, үйді Васоңай ма уарза, үйді гәнән үәй. Күйрыхон поэт үәе тәртіпта үымен байтыйта:

Дә никүн күйен мен дауджылаң, мәз зәдәмен, –
Дә тыхстың бол уром әлеме үәе быйы!
Фәсләе ныр күбени оүнептәе хүндеуеттәм,
Күйд әйнән раттоң цәрәнбони аелме тыл.

Күйд кәнәң әзәнделдер, ронвәндер дәз гәни,

Күйд дәе хәсса аендөр ыскувихитим үор,

Дә рухс фәнәдіге аххастай өң күйд фенай,

Күйд самайай дәе ыардағасың үор.

(«Абайың Васоңан»)

¹ Абай В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. – 549 ф.

² Трубачев О. Н. О В. И. Абай // Коллектив авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996. – 19 ф.
³ Гафөз. Фыды артқылғас. – Шхинвал, 1983. – 21 ф.

Әмәе Гафез иунгәй нә ләууыдис уызы хүбуудыйл. Фысджытгәй, зонацы клахыл лауд ирон ахуыргенгәй дзөвгар уыди йәе фарсма. Козаты Исидорән уыдис ирон дзыхәйдзурәлжы ивгүйд, абон аәмәе фидәнны пырагъдар:

*Васол! Уый – дунемиң маң
Көй хүбүйдүштөк ысөдзырытам.
Нылдарадта ишкүйдөм чыракъ,
Еңже нехү ысчынотам!*

(«Ды мын зетгүе...»)

Биргө ирон разагъды поэттө сасаргой Васойы ном аив дзырдај: Бестауты Гүзәрги, Дзупцаты Хадзы-Мурат. Хьюдаты Ехсар, Джыккайты Шамил, Елборты Хадзы-Умар... Нырәй фәстем жын ног фәлтәрге йәе ном ноджы аржадәр кай мысдэвисты, кады зардлыгте йыл кәй нынвандзысты, уйй дызаердлыгта хұумам жаккемен уа.

Фаләе цахемфәнды кады зардлыгты ахсән дәр дзәнәетыбадинаң Плиты Грисы аив дзырды фәерды не рәтигәе стыбалы Абайты Васойы рухс пәстном никүбы бамынга уылзенис Иры кады арвил. Ертивләзенис жәмәе йәхимең цымынис кәндзәнис адәмбы:

*Райсед мии азы дәғәзәрдә,
Рұхс нын чи кесиң цырагын,
Дәже цардабеллон кесстептерин
Чи у хорз фәзминаг арғазы!*

*Үсе, төхүүды, фест хәбәзүр,
Алеңүү хүдәйстинең дөңүр!
Бакесин дәем исәдүе сабыр,
Стигей дәем хиньмер ысдэзүрт...*

Цы йәем слизурид, уйй әрмәст гәз нәе, бирәе чидәргәтә фәғфәлхат кәнның, йәе раскугъд зәлмьрон равәрдү, йәе дзыргағ саттәр көрүрш кәй кәнның, уйй охыл. Фәләе дзы ам дәр генә спайдагенгә нәй:

*«Сол, рон ма фен, хүр фен бирре!
Фенделәг уед сибәдәк дө рүхсме!
Ды цы бөн фәзымитке чарын,
Үйн уед арғанын аңуスマ!»²*

(«Стыбалы Иры кады арвил»)

Развәльяу баррәй не ‘рәкодтам, нә кады ләгыл йәе рәстәджен кәнниң. Нафи цы номарән амдәсөтеге жәмәе уаштеге ныфифиста, уыданы кой. Еңаңхән, кәд стыр нәе, уәддәр жәнхәжән чиниг сты. Иумәе сәе мыхыр дәр аңаңхән чинигей ныккодта, «Уроки Васо Абаева»,¹ зетгүг.

Дәләт, ахуыргонды амделәтти фәстәе. Ениу, жәмдәзөгөтеге дәр (әдәптәп – 3), уалтә дәр (әдәптәп – 6) периодикон мыхыры рухс фәлтой Васойы удағасаєй. Зонгә уыдис семең дәр. Фәләе газет, журнал жәмәе чиниг сәе кәрәздәиа тыңг хидән кәнниң. Газет, цымы, иубониң У, журнал – иумәйон, чиниг – зенустәм. Нафи уымтән бапархайды хидән чинигтеге сәе раудалыныл. Емәе сәе уадзате дәр ракодта.

Фәләе фыссет жәмәе ахуыргонд ууыл не ‘рәлаууд. Ва-соны адзалы фәстеге дәр ай нә ферох кодта. Нәддәр ын рохтәнн ис. «Васо күрділжын адәймаг кәм уыд, уым Махыл, йәе фәлдонтыл, йәе фәстеге чи кусы ирон зоналды зиуы, уылоныл амбөлә Васойы лағлзинад, зонд-зөнектә (Уроктә) бәгливирд хатын аәмәе, нае бол цы У, уымтәй фәзмый, Васойы пәвіттон хәссын аәмәе бәрзонд дарын»,² – зетгүе Нафи. Емәе йәе дзырды хипау уыд Абайы-фырты удағасаєй дәр жәмәе йәе адзалы фәстеге дәр.

Васо йәе «Ирон сәвзаджы историон-этимологон дзырдугат» фыст куы фәли, – ирон адәм түнг раттәңхәлмәе кастысты уымтә,³ – уәд Нифийн нал баурагәтә йәе цин жәмәе уымтәй равдиста, жәпәт ирон адәмымыл цы цины бол ныккодта, уйй:

*Хүчүңаң дө саразад! Едәйтма
Дәе күйсіт ағас Ираң ү чын:
Кәәд өйн дөңүрлөннөттеги кайтма,
Үәдәдер хәрзәзүсеген фәсү!*

*Ныр кәәд нае уәд толуадзид бүстәе,
Фырмәстей нал уаид дәрәсән:
«Ләзгиджтай, уәдихтай аңусты
Цыбәдер ағанамәндең үәрәм!..»*

*Ныр кәәд ләзгей ләдҗи ‘хсән быйыр
Хәрәмей нал уаид дәсәр,*

¹ Джусяты Нафи. Уроки Васо Абаева. – 2001. – Едәпшег – 116 ф.

² Джусяты Н. Г. Хүчүңаңсонд адәймаг // Авторты колектив. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 228 ф.

³ Уйй уыдис 1984-гәм азы.

*Кæл дзы аерциериккай севыдæй
Лæгударзон, Хурбæсон, Хæлар!*

*Ныр кæл сеæмбæриккам мах дæр
Нææ извæлид н' абои сæмæ сол;
Кæрæзи баяузынæни таæодðæр
Фæуид дæ зонды ружс æфсон!*

*Мæ уð сæреæтий. Уыжмен раïстон,
Цы карзæгер сомъай, ныхас;
Хоаймæт ныккодна Ирыли раïсом,
Уæдðæр ыи сæфынæт нау тас!*

Историон-этимологон дзырдугатте,¹ әмбарынгæнен дзырдүгтæ,² литературагей историига^{3-4,5} әмма әндæр ахæм ахс-джаиг чингутгæт цы ‘вæгтæн җемæ ‘вæгтæлы фæцæуынц арæзт, уылонен, хбаймæт куы ныккæна, уæдðæр сæфыны тас нал вæйни. Ахсляиг чингутгæт, шы ‘вæгтæл әрдæ-уынц фыст, уылон пармæ царл æфтауыни. Надийы æтæ-рон цин Васойы дзырдугатты раst уый тыххæй у.

Дæмæзæвгæ мыхуыргæнгæтæ, сæ цин нал баурæттой газет «Советон Ирыстон» бы редакций куслжытæ дæр: «Алы җемдæзæвгæ ранывæста, ирон җевзаг, истори җемæ культурæ чи уарзы, уылоны цин җемæ саъстæты биндурыл Джусойты Нади.

Уылонимæ иумæ, нæе иумгæйаг хæрзæг, нае уарzon Ва-сойæн арфæ кæнвни, йæе номдзыд чиныг фыст кæй фæди, уый фæдлыг газет «Советон Ирыстон» бы куслжытæ җемæ кæс-джытæ дæр». ⁶ Нæмæ уый аbon ногæй кæссе Надийы чиныг «Уроки Вако Абаева»-йы. Ениу, ахæм номимæ чысыл раз-дæр ныммыхуыр әндæр чиныг.⁷ Фæлæе нæм җемхуызон кæнæе җæнгæс нæмтимæ пас чингутгæт ис! Уæллайдæр, куыл загь-

там, афгæмæй Джусойы фыртæ җемном уаш ружс федта бирæ раздæр.
Васойæн йæе улæгасæй фенын бантyst ѿххивыл Шыбырты Людовиды зæрдæбæн фыст чиныг «Встречи с Васо Абаевым».¹ Васо тынт хорз зылга, чи уыдис җемæ ирон адæмæн йæ лæтгæттæ пас сты, уый. Фæлæе йæе сæлæзæлзыд лæт йæ дæзиллæйæ куы хбуса, уæд йæе царды бонтае лардæр кæнвни.

Уый стыр кад у. Ешкæтадæмон кад. Фæлæе аивадон, уæллайдæр, поэтикон уашмæсæн автор йæе хбаймагъдæр фыллæр хагт ныууадзы йæ кæрөнма. Цæмæй йæе чипыгкæс-джыты зæрдæтæ балхæна тынгæт. Нади дæр афтæ бакодта йæе уацмæсæ. Дæмæ раст разынл. Дæмæзæвгæ кæрон уынæм гæппæт ирон адæмæ фæндæг нæе фарны лæтмæ:

*Наертон! Зæххыл кенина – бурае,
Фæлæе сæркæу месыг фæууд у!
Дзырдæтæгæ пæ кæдæбæллæк Ирген
Ыскодтай уазðæр кад, цæрðæрð!*

*Дæ дзырд – цыран!, Фæлæе под пæс ружс мæ
Нæс извæуыд фарны зæххæт тар,
Цæр нын!
Дæмæ нын у!*

*Дæ фарны арм пæ дзырдлы дæр!
(«Ервæстæт Абайты Васомæ»)*

Нади Васойы зылта җæрдæт җæнус. Уый җæнæххæн парл. У. Абай афтæ зæтбы: «Ез Васойы зылтон, әмбæлдæн յæмæ йæе күисты уæлхуус дæр җæмæт яе хæдзары дæр җæнусыр дæлжы дæргæтты. Мæхинимæр фæзæгъын: Васомæ ныхасы фæлæт мын кæй рагта мæ хысмæт, уый стыр хæрзæт у, стæй бæрн æфтауы – Васойы тыххæй, Хуыпауысконд лæдже тыххæй, ис җæрмæст рæстыгæт дзурыны бар, дызæр дæлжы къæм кæм нæ абæлдæзæн, ахæм ныхас зæтбыны бар».² «Ис җæрмæст рæстыгæт дзурыны бар», – кæмæй зæтбы Надийы хуызæн лæт, уый, ай-гвайдæр, уæлæрвæты чи бады, уылоны җæмсæр у, уæдæт цы. Дæмæ Джусойы фырт йæе чи-нилджы уæлæрвæты бæлджытимæ дзурыгæт кæнни Васойы кой.

¹ А баев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. – М. – Й., 1958; Т. 2. – Л., 1973; Т. 3. – Л., 1979; Т. 4. – Л., 1989; Т. 5. – Л., 1999.

² Авторы коллектив. Ирон җевзаджы җембарынгæн дзырдугат 4 т. Г. 1. – М., 2007; Т. 2. – М., 2010.

³ Джусойты Нади. История осетинской литературы. Книга первая (XIX в.). – Тобилис, 1980; Книга вторая (1902–1917). – Тобилис, 1985.

⁴ Д ж к к а й т ы Ш а м и л. Ирон литературагей истории (1917–1956). – Дзауджыхæт, 2002.

⁵ Хъа з и т ы М е л и т о н. Ирон литературагей истории (1956–2000). 1-аг чиныг. – Шхинвал – Дзауджыхæт, 2013.

⁶ Джусойты Н. Г. Хуыпауысконд адæймæт // А в т о р т ы коллектив. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Шхинвал, 2001. – 8–10 ф.

⁷ Уроки Вако Абаева. – Владикавказ, 2000. – 8 ф.

Уйй охыл ня, амәе чиниг Вассоой удағасей кәй әрдзы-
дис фыст, уйй тыххәй дэз, ома, аргъуыц кодга сәмәе уымен
афте у. Нафи йәххәдәт күв зетты: «За 50 лет было множе-
ство встреч, серьезных споров и простого бытового обще-
ния. Неоднократно бывал у него дома на московской, влади-
кавказской и пхинвальской квартирах. Бывал он и супров и
прост, разговорив и молчалив, в быту любитель доброй шутки
и острословия, короткой притчи и юмористической забавы;
в размышленииах по серьезным проблемам бывал крайне тре-
бовательным, сторонник точной и разносторонней аргумен-
тации, досконального знания предмета обсуждения, он тер-
петь не мог досужего краснобайства и невежественного вер-
хоглядства. За эти годы мы не только встречались лицом к
лицу, но и переписывались, порой довольно оживленно».¹

Иә ныхасыл дызәр дыгынен нәй. Деппет уйдон әрмәст
Нафийә әмдәзвегет амәе үалты нәе уйнег, фәләе Васо-
йән йәе фыстәеджыты дәр (*Дзурдзыстәм сыл рәдоң сөрү*).
Нафи йәххәдәт Васоме цы фыстәеджыты фыста, уйдон чи-
баккеса, уйй та сын се «хсенахастыға нөлжы хувыздәр бам-
бардзанис. Дәме зәгъձән, Л. Толстойды «мужик» фыссә-
лжы хъйттар Андрейи чингүлтәй күвид загъта: «Да, писа-
ли, не гуляли!»²

Уымыгайдар, күвид фыстой! Ирыстоңен цытәе сарәзтой.
Ацы, гуырахстей – чысыл, хъуыдыйг – стыр чиниг, –
«Уроки Васо Абаева», – дәр хауы уыдомнәе. Кәд ай Васо
йәе удағасәй нал федта, уәеддәр.

3. Зәрдәсіи скбуындаған

Царл бынтоң диссаг у. Копојты Арсены радзырд «Пуга-
нонтә»³ ии сәйәраг архайдыкты Тедо әмәе Симон сәе кә-
рәдзийи цәстмә кәд кәннәе сәрьистырәй фәлдүрүнц –
уылтән, зеттәг, «Лечты бәстәйи, уылтән Сомихы бәс-
тейи, Кәсәдже бәстәйи дәр балаууытген»,³ кәннә – «Ез
уылтән Да жеулыкхәуы, уылтән Бакуый, уылтән Кәсә-
дже бәстәйи дәр, сунг Мәскуымә дәр ахәшәе дән»,⁴ –
уәеддәр сын уылдон жәппәлдүтә, бәеллигә сты. Дәме, бергә,

¹ Джусойты Нафи. Уроки Васо Абаева. – Да жеулыкхәу, 2001. – 4 ф.

² Толстой Л. Н. Война и мир. Т. 3 – 4. – М., 1983. – 144 ф.
³ Копојты Арсен. Уалымстә 2 т. Т. 1. – Да жеулыкхәу, 1971. – 31 ф.
⁴ Уйй дәр уым, 31–32 ф.

адәймаджы бәллициге кәсвиңмә чи арахсы, уйй йын йәе
мидүне жәнәмәнт хүвьздәр уыны, фәләе йын адәм фәааръ
кәннын, цы аразы, уымә гәстәе. Даууг зәрнәндә алаңгәй,
зәрдәбынгей цы ми кәннын, уйй: Тедо бабыз нарл кәннә,
Симон – карк. Бәллил үзеләрвты тәхү, царлы цах та,
адәм ай күвид уйнай, афтае уәләрвты тәхү, царлы цах та,
эттә цәргестил зарыны, хәринат та сәе кәрчылган фәамал
кәннын. Фәенды сәе җеви нае, уәеддәр сәе кәстәртә цәргес-
ты хәттентәй сәе ахсәнтең тыйнгәр фендавыни. Афтае уйд,
афтае уәмә афтае уйләзгениң парды җебтәрү рәстәзинад.

Брытияты Елбыздыкхойы храйтар Хансиаты загъдау,
бәріргә, «рассужд фәндәнгәй дәнегетмә хид ис»¹, фәләе
Франц фыссәт Ж. Ренар хүмәттәжды нае загъта: «Меч-
тә: мысль, которой нечем кормиться». Дәме йәе аивын ацы
диссаджы, фәләе мәнгард дүненең не «түвидзегей» нырма
никей бол бапис.

Уипы дымандытә мәе зәрдәфсты та уымен әртом
кәннын, амәе, аив дымрдәй цы пард сныв кәнай, уымен
жәмбал нәй, фәләе аивады кәлгәнты бол дәр нә бавәййи
алпы кәннә алқай үл рәстәтегил равлисын. Уәллайдар, ис-
тори әрмәст аив дымрдәй нә цеуы фыст. Алкәмән сәе
йәхү әмбаринал ис. Уымен әмәе, дүне маҳ күвид әмба-
рәм, нәхү дэз цы бинаты җөвәрем, уымай бирә, тыйн-
биရе вазылджындар у.

А. Пушкин йәе «мәдәвәгә «Герой»-ы фәндидарәй уымен

загъта: «Мечты поэта – историк строгий гонит вас!»²

Дәме арвылбонон царл ииуул әргомдәр, ииуул конкрет-
төндәрәй, стәй йәем дымрәдәй скбуылдзегти – йәе фыстә-
жыдист фәләууы йәе зәрдәйи скбуылдзегти – йәе фыстә-

Кәд нын, Хетепката Къюстайы диссаджы фыстәеджы-
тәй чи баззад, уйдон йәе аивадон сәфәлдиңтәдәй къаддәр
быннаты нәе лаेууын; кәд нын Секъайы, Елбыздыкхойы,
Арсены, Нигеры, стәй нәе цытты лаңгай алқай фыстәеджыгә
дәр аегарон зынаргъ сты, уәеддәр нәм, әргомай йыл би-
сәттәм, ацы эпистолярон жанр әмбәлон бинаты җөвәрд
никуы уыдис әмәе нәй. Елгәрыстәмәй, нәе аив литерату-
рәйи классикты фыстәеджитиме дәр чинилгәсет аххас-
тәй нәма у зонгә.

¹ Брытияты Елбыздыкхойо. Уалымстә 2 т. Т. 1. – Да жеулыкхәу, 1981. – 135 ф.

² Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 250 ф.

Махән, нә фәдисы къаҳыл пеуд дугимә нахәдәт дәр кәдәм тагъд кәнәм, уйй әххәст бәрәт неу. Телефоны, уәспәйдәр, мобилон телефоны фәрәры нә зәрдәтү судзате кәмә күвид ақаләм, уәд фендиң тәм – Къостайы фыстәджыгәтте нә күнина уаликкой, уәд ын йә цард, йә срәглистиады стыр әмәт алпихузын проблемәтән, стей һемә баст шаутән сә 'мбис дәр нә зонникам.

Уыдаттә күвы дарәм нә зәрдыйл, әмбөлон аргъ кәнәнин күбы уа нә бон, уәд зын рахатән нау, Абайты Васойи (Чиньджы *Бассо Абаев* фыст у. Нә бон нау, иу лыг әй аккәнәм – нә ирвәтәнди дыккап ләгүл кәй нымайәм, нае уыцды куырыхоны ном аңғегәй күвид у: Васо, Васо җеви Васко? Ез җей нырмәт дәр, йәхәдәт йә ном раздәр күвид фынста, афта хүвидтон – Васо, әмәт уал хүвидәр бонгәм уыцды фәндыйл ләудзынән, фәләк кәрор скәнән әмбәелү, уйй бонаңдәләдер пәмән кәнәм?) фыстәджыгәт, – уадз сә чысыл хай дәр уәд, – мыхуыры кәй радиысты!, уымтәй нәм алы жанр пасбәрәдәй фәсәрәнәдер, пас уәделәр схызт.

Амәт захәм фыстәджыгәтты! Ермәст йә парды фәс-
таг азы, номхуындей, 1997-әм азы кәфти мәйи 15-әм бол ин фәстагаттәм цы сидт сареэта – «Мәе кәстәргәм!»,¹ зәттәгә, уйй әхжәдәт у үзәгә чиньджы аргъ. Чиньгара-
зәт – нә калы ләт Джусойты Нәфи җә хүмәттәлжы на-
фәхикен колта җемәт яй зынгә ран – чиньджы райданәни
уйй тыххәй, мыйиг, не 'рәвәрдә. Зәрдәйи уидаттә
пәвәй һә алы сулағфт дәр: «Мәе зәрдә риссы, нае Маджоли-
гевзаджы хысметтүл күвы ахъуыды кәнин, уәд. Күистүтет-
ты җәмәт әхсәнадон җөмбырды нә, фәләк ма хәэдзары, би-
нонты 'хсан дар тәссат раны баҳауд.

Хъумамә алниләр әмбара: гевзаджы фесәфт У адәмбы
фесәф. Нәй аевзаг – нәй адәм. Фәдисы хъәр: не 'взат
бахъахъхәнәм, бавәрәм!

Алпитеты фыщаг – хәэдзары мидәт бинонты 'хсан. Алы
хәэдзары күбулыл дәр хъумамә фыст уа егъяу дамгъеттәй:
«Ам иронау (Дыгурунау) дзурын!»

Дәнә сразуы нәй чиньгасаразәтимә – «Думаю, что все
осетины согласятся с одним простым мнением: для нас до-
го каждого слово Василия Ивановича. И это относится преж-
де всего к его письмам самым разным адресатам – ученым,

пишателям, читателям его произведений, почитателям его яр-
кого таланта, простым людям и родственникам».¹

Ай-гъайләр. Уыдон махән ишуылдаер ахсдҗиаг сты;
йәхихән, йә фылдләтән нә кад кәнин чи зона, нае уыцды
фәстагаттән та сыйзәрины къәртгүтгәй ноджы зынарь-
дәр уыдзысты. Уымтән җәмәт, күвид ақеннын, ләгәу ләгүл
әмбәелү хәэдзар скәнән, бәләс ныссадзын, иот ныуудазын;
җәмәт әнә биндуру хәэдзар иубонон у. Нәхихәй, нае фәстаг-
тәй не стыр фылдәлти фарныл хәэдзар чи кәна, уыдо-
нән Къоста җәмәт Васойи дзырләт «хәэдзары» биндуру уы-
дзысты. Уымтәй дәр захәм биндуру! Ердәзә-женустәм фә-
цидән кәмән нае уылдәзенис!

Не 'рәдхәрәнни ахуырғондән цы фыстәджыты кой кә-
нәм, уыднон паc ис, адәймаджы зәрдә чи бақъуыры, зон-
ды сә фәд кәмән аззайы, ахәм уылтайтән җәнәферохәнгәт
быннегәт! Мәнне дзы иу цалдәр: «Уылтган Суанеты, бинзы
тон дзы ронг (*ир тей нал зонни, фәләк уылдомиә базад*,
хонна дәр сей афта кәнниң – ране)»;² «Я считаю, что
каждый осетин в этой мере может считаться достойным сы-
ном своего народа, в какой он ценит и любит Коста»;³ «Счи-
тато разделение института (Цетаг Ирыстоны фылпиг Прези-
дент Галавты Ехсарабегмәт җә телы фыста, ома ЦИЗМИ-гәй
хәрге – аевзаг, литература җемәт истории институттән ма-
саразут. Нә анысты җә зондыйл, фәләк та сә фәстәмә
башу кодтой – Хә. М.) непрелесообразным виду отсутствия
полнценных кадров. Не следует создавать институты, со-
стоящие сплошь из руководящих работников. Кто же будет
работать?...»⁴

Амәт, нае ирон адәмән дыууә алфавиты тыххәй күвы
ныбастой «уәделлаштә» җемәт «дәеллаштә» – Ирыстоны Цә-
таг хайы дамгъеттәт уырсысаг градикәйи биндурыл күвы
уыдис, нае хүссар хайен та, – җәмәт ын нә тут, не стег
тагъдәр скүянгәт кодтаиккой, – тыххәй нае фылбони сы-
хәттәгәт сә фыссынад күвы ныбастой; иу адәмән сә кәрә-
лизий цард, сә авт литература имәт зонгә кәнәнны фадат
кувы байстой, уәд Джусойты Нәфи уыцды җөмбыд, зианхәс-
сег уынадфәйи тыххәй 1953-әм азы «Литературная газе-
та» мәт цы уаш арвыста, «Одна из причин», зәттәгә, җәмәт
йә редакции коммунистон ахуыралы хайдалы

¹ Письма Васо Абаева. – Цхинвал, 2008. – 5 ф.

² Уый дәр уым, 8 ф.

³ Уый дәр уым, 42 ф.

⁴ Уый дәр уым, 26 ф.

хистгәры хәстә әххәстгәнег В. Ривин Васомә рецензи кәннимә күбы радта, уәл ыл күбдә бәстон әммә зәрдәристигәе әрдизирдта, фәләт махнырмә кәй нә зылтам, аермает үлпидзуапп йәхәдәт пасы аргъу!

Васо үлдис фәнниләр: «Ознакомившись с присланной ми статьей т. Джусоева «Одна из причин», я считаю, что она своевременно и правильно ставит вопрос об унификации алфавитов в Северной и Южной Осетии. Мне, по характеру моей работы, приходится следить за литературой, выходящей в обеих Осетиях, и я могу подтвердить, что искусственно размежевание алфавитов искалило нормальный процесс литературного развития в Осетии и стало серьезной помехой по пути дальнейшего культурного расцвета осетинского народа. В те времена, когда у осетин был единый алфавит, северные и южные осетины свободно обменивались литературными и культурными достижениями, и слуги, подобные описанному в фельветоне «Небывалое дело» («Лит. газета» от 12.V.53), были невозможны.

Я полностью солидарен со статьей т. Джусоева и готов подписаться под каждой ее строкой. Редакция «Литературной газеты» сделает полезное и нужное дело, если, опубликовав статью т. Джусоева, привлечет внимание широкой общественности к вопиющему факту: наличию двух разных алфавитов у одного и того же народа в рамках единого Советского Союза».¹

Нәдәр уад, нәдәр рецензи аерылдысты мыхуыр, фәләт мәнт гәрахан пән фесты – үәеди фәткәмә гәстәгә алы критикон уад дәр фәндәг арлта, агъдаумә гәстәгә йын кәүүли аәмбәлгә үйдис, үймәе.

Цыус не сты пән дәзәнәтбырадынаг күрыхоны фыстәгәннәр кәй у, үйлә адаимаг фәхатдәнис, йәкәңдәр фәнни хуымтәттәг фыстәгә дәр пән йәхимә күбдә жәлвасы, күбдәнне прымыдис кәңни се ‘рвигтәджы уәздан ахаст, йәкәң зонд, йәкәң пармәе, уыммәй. Фыстәдҗыгә аәмә телгә тәрвыста алы дәснүйәттыл хәст адәимтәттә: ирон фысдәкүтәгә земе нывғәндәкүтәг Гүлгүты Андрей әммә Нигермә, Хәнныкваты Никә әммә Хәнныкваты Нади әммә Джылқакаты Шамилмә, Гафезмә, Джусоиты Нади әммә Джылқакаты Шамилмә, Дзобойты Михал әммә Хъотайты Григоримә, Дзасохты Му-зафер әммә Хұлыгаты Миңзабетмә...

Бынгын ахастыгә йын кәй үйдис ирон әммә фә-

саәрәйнаг историктә әммә филологтәй бирәтимә, уәлдайдәр, ирон адәм әммә Ирыстоны фарститыл күсөт ахуыр-гәндимә, үйлә бәрәт у фыстәгә джыгәй. Фәләт, цыма, эпистолярон жанры фәрци ың ‘үагыл – цы ‘взагәй дзырганкай сәе кәрәзимә йәхи ‘мәэр Ж. Люмезиль, Г. Бейли, Д. Лихачев әммә әндәр, дунәйен зындони ахуыргәндимә?

Чиныгкәсәтмә сәхи хузызы цымыдис әевзәрүн кәнниң фыстәдҗыгәттәм чинигараразәлжы фылпанингтә, кәд сын фәгуәрәхдәр, фәбәлвирдәр кәнгән үлдис, уәлдәр. Фыстәдҗыгы фәстәгә уәләмхасәнни хузызы цы палдәр мидрепензийи әрпиди мыхуыр, үйдөн дәр ын цымы бынтон әңгәгелон не сты – Васоје наем әңгәгелон нины ис әммә, фыстәдҗыгә чи кәсә, үйлә уадиссаг ницы фәкъуылымлы кәндиздысты. Уәлдайдәр, чиныгкәсәтгән нырмәе зындонд нае үлдисти.

Дәлгәт, мидрепензите, уәлдайдәр, диссергалины тыххәй, бынтон стем хаттәй фәстәгәмә рапәлүйни охыл, әзәмәй ўйын зоналбон ном раттой, фәпәуынны фыст, әммә сәе авторы милгын үйбәрц пән фәзыны. Уәлдәр, пәйәуакәнинц – төуяуаргъ афтәг ма ныккәла, әммә дзы хәрәтуаргъ мауал әхрәвзәра. Васојы номылы сәе адәймаг пымылицәй кәссы.

Әммә, пән кады хистгәры номимә баст чи у, ахәм әәрмәдҗыгә, йәкә фыстәдҗыгәттәг нырмата пас әммә пас ис альрәттә! Нәе талф-тулф рәстәдҗы, әгәрьстәмәй, алпизонгә адәймаг дәр әвинпайды әнпәтмә пән фәндарәхсә, әндәра ацы чиниджы фарсыл үәлдәр күбы фәнисан чындауылдайд, пәмәй йын йәкә фыстәдҗыгәттәг әвәрәдәй чи дары, үйдөн син сәе халдихтә үәлдәр фәххәштә кәнной чинигараразетмә. Циниг руадызын наем не ‘нәфәрдәхтәй, стәй йын йәкә нысаннигет алчи кәй пән фембәрь, үйлә охыл стыр мәнгә мәнгәттәйл вәйибы баст, фәләт ма Васојы фыстәдҗыгы чиниген, чи зоны, искуы бантиса ногәй рухс фенин, уәл үгә барәвдә кәнниң әңпидондәр уайд.

Мах, пән ирон адәм, пән мадәлөн җевзатыл пән цыты ләгтә ахәм стыр фәлләйттыл фылдәлгей фәстәгәмә ахуыр не стәм. Чи зоны, эпистолярон жанр наем үйлә тыххәй никүылләгүүдис үәлвәндаг. Фәләт ацы парды алпыләр әрдәз әммә адәймаджы аразате сты. Нырмә наем цыләр, күбы әмбәләлә, ахәм къашыл җевзат пән үйдис, үйлә афтәг пән нысан кәңни, земе йәм пән къүх макүү фәкәнәм. Нәе кады ләгтә зонд әммә зәрдәсты фәләт кәмдеридәр зынынц, үйдөн адәмәры рәгъмә хәссын әннәмән әмбәләлә. Сәе фыстәдҗыгәттә дәр се стыр фәлләйттәм хауын. Ратонәм сәе рохы дзәмбәттәй. Үйлә нә адәймагон хәс у пән дәзәнәтбырадынгти

¹ Письма Васо Абаева. – Цхинвал, 2008. – 51 ф.

раз. Стәй Ирыстоны, нәе ирон фарны раз дәр. Емәе йәе нәхицеү дардәр ници сараззанис.

Күйд аразгә у, уыны хүзатай нын иу фенен кота нае зынгә хистәргәй, нае зынгә фыстәккәтә және ахуырғендәй иу – Джусойты Нади.

4. Женевид күисстү фәрии

Эпистолярон жанр нәем не 'Түләзәлкы тыххәй нырма йәе гаччи кәй не сбадт, афгемәй нае калы ләгтү ахсажиаг сфаелдистадай ахъаззат хай кәй фесәфы, уый кой наем увидис. Кьюстайгә фәстеме нае литератураей классикти фыстәккәтәй дәр әххәстәй ницымна ныммыхың котам. Афгәмәй, аләймаджы ул иуылы тыңгәр йәе эпистолярон бынты баззайы. Емәе се 'ртымбыл кәннын, рухсае се рахессынма кәй зивәт кәннәм, уый аллайт хбуылдаг у.

Фаелә, күйд уынгәм, афтә, нае бире кәннина хульдәттау, уымга дәр фәндирадәр әрәвнәлдә Нариф. Ныммыхуыр кодта Фырыбәстәгей Стыр хәстү хайадисләкти чиниг¹ Джиогы Альксандрия. Стәй нае базонға кодта Абайты Васойы фыстәккәтәти иу хамәе – «Письма Басо Абаева», зетгәте, уымга.

Фаелә Нади стыр ирон фыссәг әмәе тәлмангәнәг, ѳе хәлар Плиты Грисы райтуырдыл 100 азы бөнмә ирон чигынгесджыгын әнәнхәләдҗы пы хүбин сарзата, уымған ирон эпистолярон жанры, әвәпшәтән, әмбал наема разын-дәзени сөввах рәстәлдәк. Ертимбыл бин кодта, – ѳе бол пас бапис, уыйбәрц, – ѳе фыстәккәтә әмәе се руаятта егъау чиниг, «Фыстәккәтә»,² зетгәте, ахәм номимә.

Емәе, «ирон чинигесджыгын пы хүбин сарзата» кәй зетгәтон, уымгән рәдлигә нәе фәкодтон. Еләттәй афтә у. Ныфыстон падәр уадымысы, цымы кәйдәр бопынг, фыстәдҗыты хүзыны, фәлә жәзегәйт, әрвыхкаг күйд вәйи, афгемәй уйдан шуудыләр авторнән йәхши сәримагъзы рис-сәттә вәйиини.

Алды «Фыстәккәтә» кәстгәй та... Кафәген дауән рәс-тәт күй 'ригәуы, сәхи хәххон уазал дәстүрләтәнгәм күй феппарынц, уәл әрсүртән әмәе шәргәстән ныккәнди хъбаны бол. Февнал әмәе үәләнгай донәй жөннөткән фелвас

йеугәрәй әмдзаг, ѳе тыйыргәтсөтәт, әрмарини дәръянен кәф. Цы ма йын уа уымай әхюндәр!

Грисы фыстәккәтә, Надиы саразгә чиниг у цәтгәе документалон уадау нае калы фыссәг әмәе ләттәу лаєт Плийыфыртыл. Күйд, уый дәр ма бамбәхсәм чипыккасджыгатай.

«Грисан ис драмон хъысмет»,¹ – ѳе рәестәгәк дырырда Джыккайты Шамил. Емәе раст загъта: «Ертигонгәй ѳе ләмәгет амләзвәгаты тыххәй уыл рәвильд әмәе бул, лә-

вәрд ын әрцид паддахадон хәрзинчәт. Йә кары күни башыл, әңгәт поэт күни бастуын, уәл ѳе хорз уадымсты фәдил иудаэлыг җәйгәфта әфхәрд. Тызмет Данте загъта, зетгәт, улы әрдз ңас бәрзондәр уа, уынас әм цин әмәе зетгәт. Улы әрдз ңас бәрзондәр уа, уынас әм цин әмәе хылыт тыңгәр хъарыны. Еңәрлаф ирон ләт, сәрьстыр поэт ѳе зәрдәмә арф иста моралон әмәе социалон әффхәрд. Рыст худрәт хәрамгәй, зиңт кодта гомгәрц къяйных фыләххәй... Фәләе раст у ирон әмбисонд: цы нымает цегъдай, уый хъуындындар кәнни. Грис нае саст. Байроны-иу тәлтәт критикте әрра күни схүздтой, уәл-иу сын уый дзуаппән рауальта ног шедевр».²

Уый, әнәмәнгәдәр, аивадон уадымысы сожетән бәзәгә жәрмәгү, ифтигәл прозали күхмә күни баҳауа, уәл. Уәлдайдер, Грисы фыстәккәтәти уыйбәрц бәлвирыл деталтә, шымылдисон әрмәг ис, әмәе фыссән сисмә сәхәттәт ләү-уынц геппәвоннагай. Аләймәг сәм бастәй дәр күйд хъуамәт фәләүүудаид?

Цәмәй нае ныхас гомгерциәй ма разына, уый тыххәй дәзи әркәсәм падәр Җавитонмә. 1942-ем азы, раст алы ныххестыл күни сатыб кәннын, уәл, артхираены мәйи бәәм бол, 73 азы размә Нигермәе фыста ѳе фыстәккәтә. «Абон фәләуүин хәстма... Диссаг дәм нае кәсби?.. Фәнгәуин хәстмә!..

Хазби афгә зетгә: «Хәстмә цәүүин хәзатмә цәүүин нәу, – хәстен ѳе теккә тыфылы уылдыннен: чи зоны әмәе цы нае вәйи».³ Дардәр – ноджы фылдәр: «Тәрсәг ни-куы уылтаген, ныр дәр жетгәлдәр ныңсарын мәхимә, фәләе мәе уәлдәр әннахуыр тых цылдәр тыхстыл әфтауы әмәе алды саҳат науум мәе бол ѳе басеттүн. Хульдигате кәрәдзи күйрәттә, кәрәдзи сәртпү схүзүнц...

¹ Великая Отечественная в письмах и воспоминаниях (Составители Джюсег А.П., Джусойты Н.Г.). – Пхинвал, 2005.

² П.Л.И.Т.Ы.Г.Р.И.С. Фыстәккәтә. – Дзәуджыхын, 2013. – 1–295 ф.

¹ Д ж ы к к а й т ы Ш а м и л . Ныхасы фарн. – Дзәуджыхын, 1996 – 202 ф.

² Уый дәр уым.

³ П.Л.И.Т.Ы.Г.Р.И.С. Фыстәккәтә. – Дзәуджыхын, 2013. – 5 ф.

Тәхүлдү, ныр сымах жембырылды абад!. Тыхст арбайсан
фид, зөрдәе баруух уанд!¹ Фәләе кәм!..».¹

Убы амонд уыдаид, фәлгә, хәстмә чи фәңғуы, уымә амонд тигмә фәкәссы. Грис, цы амондмә бәллыйд, уйй йәм дард уыдис. Уйй бәстү йә баххұыд жәссын, фашизмы ныхмә ифтігбд топп дарын.

Алма афәлдә амәе ՚рдаежы фәсәтә Нигермә ногай фыстата: «Огрубел я. Чертес стал. Глаза высохли. Многое перестал уж и чувствовать. Но если бы в этот ужасный и мучительный час великий бог подарил мне только на полминуты оказаться рядом с тобой, то склонил бы свою согбенную голову на грудь твою, как на грудь единственного старшего брата, полились бы ручьями слезы мои и стало бы легче на душе...».²

бүл көнү йæ хистæр хæларæн. Улысы əнкварæнта йæ улы арфæй кæй цылсты, уыцы хъульдаг ирдæй зыны йæ по-эзийн дæр:

*Нынешнадар хәңден сөмө миссыз
Ныссаңыр, рох инсаның, расы,*

Дермәст ма сыйын бөлгөсү хиҳыл

Феномены парестезии и их механизмы

Мæхyp, кæс никуыма фæстарстан

Нырна мæлæты раз, уæдæр

Нынъ имъ сенеции сънты уастинъ

Wie zeppe oufne akybiond...

Φεραδητακεων. φερετινε ιηε

Фаелс та бол күнгі скесе, үшед

Царская администрация

Но позже радиоэфир молчал.

Кәндән уым бире къона уазал,

*Убл*и *бир*е *фиод*зы^{ст}и *сэ* *хэс*...

Академическая литература

Два первых года хлестаков

(«Хәдән»)

«Абстракциоңд әмбарынәдте – цард әмә мәлтәт, дууга
стый конкретон жөфсады хүбызы – Мах әмә немыцы хүбызы
кәрәдзий хурхыл фидар ныххәйдисты, әмә лыгтонд

¹ П. Либы Гриц. Фыстеджытэ. – Дзяржынск, 2013. – 5 ф.
² Уйд дээр урым, 6 ф.
³ П. Либы Гриц. Евзегерт уаймыстэ 2 т. Т. 1. – Дзяржынск, 1973. – 53 ф.

мает»,¹ — дээрлга Дэуцлагы Хадзы-Мурат Грисы хэстон поэзийа.

Гризы фыстегдзыты армасст хаст нае уйнаем. Парл дэзы зыны альварсонай. Хасты быдырмте куы феххувиста, зетыгте, Нигерэн радтой орден «Кады Нысан», уедж аэм фыста: «Пусть множатся твои явно красивые литературно-художественные творенья, в которых так правдиво отображается горькое прошлое, счастливое настоящее и лучезарное будущее нашего маленьского, но славного осетинского народа!»²

Хэстон уаверы уай, аёрвилбоон адзалмэг энхьялмэг гэгийг церай үемэг фэстчылдымга, үндасдар бынаты чи ис, уымыг ахам цин үемэг цэстуарzon фристгэлжигтэгэе фыссай, уйй алгэй бол нэг баувидженис. Уймэн стыр зэргэдэг үемэг парахат ул хьгэуу. Наадри уймэн зэгтыг: «Поэт поэты аивадон дунейнгэд тадзгэ баригэ, улгэй уарзаг, стэй цэстуарzonгэй куы фөньяванды йе хьуудыгэ, йе тэлментгэ, угэд уйй мэнгэн итгэг хэхсыгтон вэйий комкомгэ үемэг сэйраджыгдаа уйй тыхгэй, үмгэ ахам фыстыг поэт ахизы йе эгоизмы сэргти, ийг дуджыг поэтгэе ёйн свэгийнц хъонагтгэ, хэлгэртгэ, ийг ахамтгэ». ³ Генчусы балды дэлварм-үегларм кээмэг цэуа, ахамтгэ.

Лрис дээр иа цэстуарzonгай дардга Нигермэ раст ахэм ахаст. Стгай өрмөгтэй уьмжэ нэ. Афгие цин кодга Мамсыраты Дэбэй хорзэхы түрхэй дээр: «Рад за тебя, родной Дабе! Рад за успехи, за награду. Поздравляю от души. Из театра, да и другие товариши, часто сообщают о твоих литературных, хороших делах, а мне остается радоваться, поздравлять, пожелать еще больших, дальнейших успехов».⁴

Алжимал, жөрдзей пы зөрдүүгүй рахассы, убмай цөрүү, кэмфөндү куы уа, уеддер. Емэ, жагтма. Грисы уицүү хыбсмет нэе уягла дәлгемч, кадын хаст ёе цардьугүй цөх-гэр нызылдта, уеддэр.

Нади аярге 2-жылды: «Фылдыбыстайы Стыр хаст дүүгэ дихы фәеколта Григорий ўе цард және ёе сферелдистад. Расти сәе цымы бөгөттөр цирхбәй ахабын кодта, уййаш син азайы сығаёй дәр налис башыласаен, көд иу уды цард жеме сферелдисты, үедил...»

Д з у п п а т ы Х а д з ы-М у р а т . Х ёст г ємє з єрдае. —
Пхинвал, 1966. — 34 ф.

² Плиты Гриц. Фыстеджыгэе. – Дзугуджыхыгэу, 2013. – 7 ф.

Д а л к о с и в и т и е . Двумыс дзирдаи алды чыныг сөмис ис-
авторы таиххэй / Х а з и т и я М е л и т о н . Позын дуне. –
Дзэгүлжыхъеу, 2008. – 201–202 ф.
Дзэгүлжыхъеу, 2013. – 8 ф.

Дарләй зын фенен у ацы фәзынл, фәләе поэты уды скъуылдаётгә – йәе уадымсты – кәрәдзий фарсмә күң, рәвәрай, лыстегай сәм күң ‘рәсәй, уәд ың әнәфәхаттәңәй, – ягәр әндәр әмә ‘нәдер сты авторы фәлгонци миниуджыгә, йәе сағъесты әмә әнкварәнты бәрләджыгә хәесты размә фыст зардәкты әмә, хәесты фәстәкәй рахатта адаены рәгымә, улыны уадымсты». ¹ Емә әппәт уылкеттәе уынәм Грибы фыстәдәкты.

Парл күнд зын, күнд фәлдуруләждын у, адаены, аггәрыстәмәй, пәргә-цәргәнбонты хәрзәнәт кәмән уай, уый дәр дәм хәләдҗы охыл марән кәрләтә күнд хәсләзәни, уылдаттә армы әвәрдәу зынның фыссәләкәи аив фыстәдәкты. Аив та сты сә дээрдә үадымсты әмә, сә араэт, сә цаупи нывастгәй. Нынафты үадымсәй сә цымылдисонгай дәр кәсби дәймаг. Расть үим ис сә хорз әмә үиме сә нысанниует.

Грибыл-иу йәе хүздәр үадымсты тыххәй йәе «хәләртә», стәй «разамонгәт» хилгәуттәе цы ىыыфы зәйтә раскъярлтой, уылонен хәләтә, дүргә дәр наә ныңфәрәзтәикой. Уыйлу йәе дәндәттәе нылхывтә, афтәмәй сыл ѿә фыстәдәкты фәрәп үәхи худаётгә хаста: «Ну, и везет же Төмболу! Как князь Дундук, попадает в историю! Xal»² Енгехъән балтгәй-иу сусаг-геромәй күнд әффесерстәй йәе ныхмә, күнд архайлтой, аггәрьстәмәй йәе физикон агъданүәй сүйнәнгә кәннинл, уый тыххәй фаг у Гафезмә йәе фыстәтгәй иу дәртәвәтиң ңәвіттон: «Поразительно то, что в числе наиболее активных членов этой шайки клеветников и двурушников оказался Төмбол Балаев.

Как тебе известно, я долгое время создавал для него условия, продвигал и поддерживал его, а он, проходил, во все органы и учреждения писал обо мне, равно как и о Мамсурове, Джалиеве и других, клеветнические письма, анонимки, распространял злостную клевету.

Последняя его рецензия требует: «Все, что написал Плиев Гр., нужно изъять как идеино порочное и чуждое народу» и т.д.

Ну как после этого не хохотать!³ Дәмә худын диссаг нау, худын дә күң үадзор, алърдың гәй дыл арт күнгә әффауой, үәд. Фәләе, йәе мәрдәрпид уый уылдис, хиңауттәмән үл күң фыстой, ңәмәй үйн йе

сәфәлдистад скүннәг кодтаикой, заххы царьлы ың әрләү-уыны бар мауал үыданаид. Уый та сын сәе наемтәе историмә хаста:

«Фәдир! Хүксәсегыл, ма кен сапас, –
Мынназ, сенәхүммәсег күң үай,
Уәәд-иу Төмболы стиктәе бакас,
Аләе хүйррим фынег кәнай!

Таково же поведение и Бесаева Газе.

Ездуу фыссәз аей чылгар үони,
Фәузы, дам, ораме ‘хәсәттәй болыт...’
Цы ‘базыл фыссы, уый күң зони,
Уәәд ей тәмлаң кәнни иромме.

В числе их долгое время был ныне разоблаченный невежда и пизофреник, провелший более двух лет в психиатрической клинике, один год в доме буйно помешанных Джиков Хазби.

Хазби наәу лаң, наәфәр у үал, –
Уый у хүймәттәдәкү бандал.

Или:

Нәгу марғы, наәу адөймаг, наәу фос,
Фәхүйссүйдәррадони бире,
Уый у иш низыкаттә тә ирен,
Аләе үйн нири арм хос...
Мәделәт, дәхимәт-ма иш акен, –
Ды-хос дәе ахам маниакән.

Или:

Поэт, ассоцихор ма үәби,
Көбөр Хазбийн фәбәйл ма үи!
Зони, үймен ий алкеси хүйвәби
Көпсөйдөр дәб кепе тәмлаң.

Афтәтгә әмә үфтәтгә! Уый та дын, цы кусын, уый. Байдын! Цы кусай, уый дын ىыыфы бын күң чындауа әмә үйн «ма кәнүт» зәттәт күнгә уа, уәд афтәмәй күсән ис?!

Фәләе, ахәм уавәртә дәр йәе күстәмәе уазалзәрдәйгә кәй никүң ақаст, уый бәльвирдәй зыны йәе фыстәдәкты. Ноджылдәр ма йәе зәгъәм, иу әнгәхъән аивадон үадымсыйңгас фыстәдәкты. Емә фыссәгән үылды чиниг, мыйяг, хәесты дут кәнәе йе ‘фхәрән рәстәдәжыгыл наә фәүд кәнәг. Уылды ухайраг дүгтәе күң айвыйтуой, Грищен йәе пард

¹ Д жүс о й т ы Н а ф и . Поэты хивенд. – Цхинвал, 2009. –

76 ф.

² П л и т ы Г р и с . Фыстәдәкты. – Дзәүлжыхъәу, 2013. –

171 ф.

³ Уый дәр үйм, 11 ф.

¹ П л и т ы Г р и с . Фыстәдәкты. – Дзәүлжыхъәу, 2013. – 11 –

12 ф.

жеме сфаелдистады, афте ѹе схонем, ног этан куы ныллау-
уыл, уедл цы уаваेыр уылдис, уый дар зини алы чиниджи.
Нафиме 1989 аем азы, хұымғанғаны мәйів 2-аг бон фыста:
«Лео¹ – единственное окно, через которое я смотрю в мир:
он читает мне газеты и журналы, держит меня в курсе того,
что происходит в мире. Старуха свалилась окончательно,
купшать тоже приходится готовить ей мне салому, мыть посу-
ду, убирать комнату и т. д. Не очень легко создавать в таких
условиях хорошие стихи!»²

Фаелде уедмәе поэтан ѹе хорз жемдзевгетә жеме пе-
сәтеге фыстет уылдысты. Чи ѹе зоны, ѹе хұбыльдый ма цы
фарстит, цы идейт, цы фәллонитте төлфидисты, рәс-
тәт земе ѹе уавәртте пәмәен хұбыльдисты? Кәд, мийяг, цы
бәрзәндил лаууыл, уырдыгәй ноджы бәрзөндөгер ранмае
сизиын уылдис ѹе зәрдү?

Їе рәстәлдәры Бестауты Гүнәрги загъта романтикон
дзыргей: «Раздәрау, женхъевзы зәрдәхцион рухс уылын
їае саулагыз пәстомыл, фаелде фәсаст – ѹе зәндикын ных,
їае судзага пәститы кәрәтты листет әнпүлдитте фәзында.
Уылы 'нгылдатылы, базыраст тымылтага, тәрепадисты
бавзартгә тухит, принтә земе хылгат. Ермәстәр пәститте
сты ғенусмә 'вонг, ғенусмә пырен, поэты тыхажын зәр-
дәйи алдзән рухс сәт гүлләр кәнни әддәмә.

Уылы пәститтем кәстгәйе, зәрдил әрләууы Грисы
жемдзевгетәй фыстет хәстон этолейдай хайтар салдат-по-
эты хыысмет:

*Ердәдиг аеме ійн адәймаджы зонд
Зәектолыл ғирдите самадойтой іїә разы –
Айдан пәмеккап, аңыди се мәдәз
Ылқасасшаттеги төлгүлүштиме зынасай
Їе же фәллегүчке начысы берзәндиңде.*³

Гаджиты Георгий хұбууды уылд: «Грисы поэзи рәстә-
гимә аемпид кәй кәнни, поэт ѹе алы рәнхъяй дар рәстәт
жеме адәммен лағтад кәнниныл кәй архайн, уый бәрәгет...»⁴
Бұлкьаты Михал фәндидал уылдис нае фысседжы сфаел-

дистады тыххәй: «Дүнейил ғыбус нәй, бире жанрты чи кусы,
ахәм фысджытте, фаелде се сфаелдистадон әерд җеппәти хұзы-
дәр разыны иу жанры. Плиты Грисы сфаелдистадон әерд та
жемхұзыон рарғом трагеди, драма, лирика жеме, йәхжадет ѹе

варсон у. Развәлләту зын вәйиы ѹе базонын. Фылдәр хатт
їае хыысмет разыны донма кәсатен аргыгненгау.
Вәйиы афте, чиниген развелләту нывастет скодтай, бә-
рәт рәстәлдәжы йыл дәхи фәхорлтاي, ныффыстай ѹе, рухс
бын феннин кодтай.. Жәмә дзы фәде зәрдәхашуд. Цы ныф-
суге дзы фәвәрдтай, уылон әненхъяләдже әөрзәгелдү-
сты митын мәстүтүтау.

Їе хыысмет разыны андерхұзыон дәр. Күсыс, күсыс,
кусыс, уелдай нывастыгә жеме сәрматонд нысенттә не 'вә-
ры дә разы, фәеле адәймаджы самондикын кәнни є 'шәт
парды идейе жеме ѹе күстеген разыны стыр жеме баеллици-
паг фәстистау.

Нафи фәстаг рәстәлдәжы ирон адәймаджы зәрдә уылы
иу ныпциғен хурварс цәмтәй абадын кодта, уый – птергә-
птеренбонты әннекхыпп-съиптәй, – кәд-иу дзы бире ыы-
дәртеге дзырдлаг кәнхымә хұвымысты, уәлдәр, – кәуыл
фәкуюста жеме ійн әннхъял куы нәсма уылдыстәм, афте нае
разы кәй авәрдта, ѹе уылы гүйрахстаджын жеме стыр пуб-
лилистон чиниг «Царды ғевидиге сағыс».⁵

«СДзырдлаг», былаути му кәй райгүйрдисты кәнә-иу
сәе фәедил былаути кәй расайдотай, уымән зәттын. Зә-
гъем, «Ответ моим грузинским коллегам»,³ «Открытое пись-
мо Ахсару Колзати»,⁴ «Президентство – отказ от народовла-
стия?»⁵ жеме ғендәргәт.

¹ Лео – Грисы ләппу Леве.

² Плиты Гри. Фыстеджыл. – Дзендульхыс, 2013. –

295 ф.

³ Бестауты Гиүәр. Уамыстә 3 т. Т. 3. – Дзендульхы-
хыс, 2004. – 137 ф.

⁴ Гаджиты Георгий. Базырдикын азате жеме пифсәттег
поэзи // А в то р т ы к о л е к т и в . Плиты Грис жеме ирон
литературон процесс. – Дзендульхыс, 2013. – 102 ф.

5. Әғидиге сағыс

Чиниджиы амонд пардаен ѹе хәниау алхұзыон жеме алыш-
тады тыххәй: «Дүнейил ғыбус нәй, бире жанрты чи кусы,

ахәм фысджытте, фаелде се сфаелдистадон әерд җеппәти хұзы-

дәр разыны иу жанры. Плиты Грисы сфаелдистадон әерд та

жемхұзыон рарғом трагеди, драма, лирика жеме, йәхжадет ѹе

нұрма сәм аивадон уадымысы әнгессен башу ноджы иу

хұыз – эпистолярон жанр. Жәмә уылы чиниг абон нее кбұ-
хы ис Надиий ғенүүвид күстисти фәрди.

Гуырахстджыны кой та наем уымын өрхакуда, әмәе әдәптеге стыр форматей у 450 фарсы. Фәләе бинтон лыс-тег әмәе кәрәзиүл калд мыхурыәй. Ома 50 мыхурыон сыфма ‘ввах. Цәмәй чиниджы фылдаәр әрмәлжыгә ба-цыдаанд. Нормалон мыхурыәй та уыдандаң дыууэтомон.

Үәедләр чынлыгән сәйяраг уый нәе, фәләе йәк нысанынугет у. Әмәе Нафи публицистикәй жанры чинилкәсәлжыты рәгыме цы ахсажиаг, ирон адәмәен ныхъхъубылкәнниаг проблемәтеге фәхаста, уыдан ёе ‘шәт сәфәлдистадән әлә-гәлән никүү уылдысты. «Ирыстоны кәдирифенды къумыл әрмәст номәй дәр кәй зонинц, уыцы дызылдизеге адәмәй рәнхъы Нафи ахсы сәрмагонд биннат»,¹ – зәтгы Мамматы Изете. Уымын әмәе Нафи Ирыстоны риссаг фарстыгай, поэзий Уа, проза, драматургий, йәе бон күүд уыд, афтә йәхши никүү бамбажаста. Гуәзәртә Азже уымын зәтгы: «Нафи Джусойты волотил в своем облике лучшие свойства писателя, гражданина и мыслителя гуманиста».² Үәедләр ын публицистикәй алды чиниджы ирон проблемәтеге разынды-сту хуәргәтом.

Нә мадәлон әевзаджы хыстымет ын цергә-пәрәнбонты дызырд-тохы, хъазуаты пәгүүнү сәйяраг уылдис, ныр-иу ссә-дазон гуырдзаг-ирон хәстәре расстәдҗы «нәемигдәзжәф изәр-ти күү ныгтугып» кодта хәст, үәед-иу ёе ‘взаджы мыйртыл, йәе «удрәвдау дызырдтыл, уәлларвон ныфсытау» аңнәнхъе-ләдҗы нәе хаста йәе цәст:

*Күү уары не хәдзәрттыл, ихай, не мый,
Ракетами бозгитеї,
Цәфләттүүти оххытәй
Күү ныссалты цәстүү бин судзак үессүү,*
*Үәед мыйсүн дәәз, не ‘ззаз. Мәе удрәбыйн тас
Дә уылмалхуур дызырдотеї,
Бәелөнүү цөрөвөрттүүтүү,
Ныссусс бөгүйү!.. Рајары хурбоны хас*
Ме убыл, әмәе та – хәстон азар – рох!..
*Фөхбүйсү мәмтареї,
Ләзәтифүү сарау,*
Ирон жады хәдер, ирон фылды бозгö!..

*Мәз зәрәттәп ныңға не ‘ззаз! Үәед баяурыны мәни:
Дәу чи мыйсүй, аро дау,
Еңидәссе цардан,
Төймө-төймәләж дәр иштән улмен мәләен!¹*

(«Бузынг, ирон дызырд»)

Әмәе нәем уылды риссәттә, судзәттә әмәе дүдгөттә, цыма гомтубын сабиттә кауы зыхъхыртгай, кәсүнүн чиниджы фәрстәй. Стәй иу әмәе дыууге ранәй нәе. Нә мадәлон жәзвәг әмәе йәк кәнинаг проблемәтеге дызырдаеу чиниджы дызылдап уалты: «Родной язык», «Арвы дуар байтом», «Цы уылдаң нәе фидән» әмәе жәндәртү.

Мадәлон жәзвәт кәмәни, уымын, кәл аборн нәма, үәлд-дээр искуы әнәмәнг үылдаенис Фылдыбәстә. Мадәлон жәзвәт кәмән наёй, уымын нали нали ис әмәе йын нал үылдаенис Фылдыбәстә. Уылдаеттә Нафи тын хорз зоны. Йәе үд әппи-нәедзүх үымын хъбары, нәе ирон әевзат әмәе Ирыстоны фи-дәнвүл әнүүвид үүдүл, уүвл. Цәмәй рәзә нәе дызләе, нәе Фылдыбәстә. Искәй хардзәй нәе. Фылдыгы хъуыды артому: «Мах алкәмән дәр фәнди – пәрәд фәрнүгей йәе зәххыл, пәрәд хәларәй әпшәт адәмтимә дәр, пәрәд йәе цонг әмәе йәе зонды тыхай, йәхши хардзәй, йәе уавар жәй күүд амона, афтә. Мах никәмәй ницы атуրәм, әрмәст нән нәе хәлбардзинад әмәе нәе армытъәнгән йас Фылды-зәхх мачи исәл. Мах фәнди адәмтимә фидыләй әмәе хә-ларгай пәрән. Фәләе нын исчи нәе сәрибар әмәе нәе Фылды-зәхмә тых күү хәсса, үәед уый алы адәймәтән дәр, йәе үд күүд байсай, уйыау. Үәед алды әпшәт адәймәт дәр хүдинаг әмәе пагъары хыстыметти фәлтгау равзары калды мәләт хәс-тә быдирлы, кәд үәлахижен ници амал вәйиів, үәед... Айы сағъәс аппаринаң нәүү чини бон дәр, хъылжы бон дәр әмәе күстеге бон дәр: әпшәт адәймәтән йәе фидәнни мәтг хуба-мәе үәе зәрдәйи реебин уа алы уысм дәр».² Әпшәт үәдәттә үүдүл аендавынч фыссәг, ахуыргонд әмәе активон жәхсендән архайәлжы үүдүл, уый нын йәхәдәг правдиста поэтиконгей:

*Мәз зәрәеїни нәе Ир хәсүгай сәрцаð:
Нәе карз фылдаєттә – пәзатанасе аро да!..
Еңидәссе төймәләж дәр иштән улмен мәләен!*

¹ М а м и а т ы И з е т ж. Джусойты Нафи // Джусойты и м а м и а т ы И з е т ж. Х а з а з и т ы М е л и т о н. Ирон литературе 11-тәм къласен. – Дзәүдәжыхъет, 2013. – 63 ф.

² Г а з д а р о в а А. Х. История и современность в художе-ственной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002. – 3 ф.

*Сæ лятуу-туу чынчæ зæххыл тооккалð, –
Сæ сау мад сыл тенус-тенусын ныуы...
Чи – Мажонтай! – тæгел ихы ныссалð, –
Чи – тарст галай! – ахсон зæххыл ныкхуу и...*

*Пы бол мыл и, – сæ уды ну кæерит дæт.
Сæ сонг чакай же сау зэрдæ кыр руайы,
Уаð: «Ои, Чөрмөн!» – ныңчелхө кæнин аяртай!
Хырыны мын Ир мæе удратоын хөгүүгай!..*

Позген Иркууд хырыны хвæтгай, уымган нахажас – сэвдичсан. Фыбыбастгай цин ѕемæ уарт, рис ѕемæ сагъас аны чи-ндыкы бирæ уалтгай кæнин женхæввæнгэ: «Мой край, мой на-род», «Фыбыбастгæ», «Иристон – нæ артгæст», «Пы ульзен нæ фылгэн?», «Фыбызехх»... Жæс сæ, нае бол У ағта нымайам ѕемæ нымайам. Чиньг күйілғанды ма рафелдах, уеджер дзы унгем парды ғевидиге сагъас. Емæ уыпты сагъас рæстырдем күнд азилдзенис, нæ Фыбыбастгæ, мах дæр нæ фендилис, аф-тæмей дүркы тæргенты цы ФАРН, АФСАРМ ѕемæ АГДА-УЕЙ фæтулдига, уйй пæмæй йæ чиньг «Парды ғевидиге са-гъæс»-ы уынгæм уыпты хыбыдат.

Нафи нæ хұздæртты рæнхы сærистырæл лæгууы. Ирон фарн, ғæфсарм ѕемæ аетьдау сæ клахыл күнд слæууой, уымаса бæллы, ууыл тыхсы ѕемæ йæ чиньг «Парды ғевидиге са-гъæс»-ы уынгæм уыпты хыбыдат.

Иристон пæмæй йæ 'нусон тухитгай фервæза, уйй тых-хæй алчи йæхирдигонау фæтфендтæ кæнни. Нади зашты: «Нæ сылгыл-уырды заххыл, нæ тыхст аемæ дывылдон ахсанылзарды сатыссас хыбыдигетте бирæ ис, фæлгæ пæтуылғанды ма уа-да сагъас, уеджер иу фарстмæ аердæуы лæт, баст бæх фæс-тæмæт къæбæлмæ күнд аердæуы, уйайу. Ома нæ уавэр не шæт дæр зонæм, фæлгæ дзы күнд фервæзæм, күнд дзы сцуу-уэм, уымæн нипи амал ис? Афта мæм кæссы, ѕемæ, ғевидизо хосау, иу уысмæ, иу боммæ нæ фыдуувары азар чи айсид, ахæм амал нæй. Фæлгæ уавэрьл рæстырдем чи саудзæн, ахæм амал мæм кæссы, фыщаджылдæр – иудзинад: иудзинад адæмы жæхсен, иудзинал фæсиведы жæхсен, иудзинал, хи-пауы бæрн кæуыл бағтылгам, уыпты адæмы жæхсен».²

¹ Д жүс ой ти Н а ф и . Царды ғевидиге сагъас. – Пхинвал, 2009. – 438–439 ф.

² Уый дæр уым, 285 ф.

Фыссаг тæрсы, Кьюста цæуыл додой кодга: «Иштæй ний-стæм, ныууцагын нæ бæстæ...»¹ («Додой»), – уйй пæмæй ма жæрдæуа, Иристонныл сау тут ма ныууара. Уымган нæ фæдзæх-сы: «Афта мæм кæссы, жæрмæст уыпты иудзинад дæр фаг нæу уавэр дзæвтар фæхуылзæр кæнни, сандылзын кæнин... Күрæтгæтæй ис пайдæр боны кæнне пайдæр азы фæлпæрæн, фæлгæ цæрренбонты мæтууригур цæуай адæм, уйй гæнгæн нæй. Уæд сæфимæ цæуынн адæм дæр چæтæл дæр».²

Иудзинад – нæ бирæ зонды лæтгату, Нади дæр уым уынны нæ квахыл фидарай слæууынны амал. Кæра-дзийл гентом хæцыны хұұды кæмæт нæй, уымган рухс фидæн никүы уы-дзæнис. Уйй хұлагæ зонам не 'пїгет дæр. Ирон адæмы фылпæг съезды размæй сагъасы уымæн зæтбы: «Кæра-дзимæ хвæр кæннын – уйй У национ химбарынады мини-дæмæ уыпты хвæр, уыпты сидт, ғæфсмæтдзинад ѕемæ уарzon-дзинады сидт, хұлагæ суя нæ күисты сæр, нау-гæл аептæг ныдз-дæзье-зæттæ уыдзыстæм ѕемæ. Елбæздыххойы загъдау, «чи цы у, чи кæм ис, уйй нал зонгæтæ, байсæфæттыстæм» исто-рийы «сау талынг ѕемæ тарф миттү». Пæмæй ахæм трагеди ма 'рæчау ирон адæмьл, пæмæй алкæмæ дæр фæхуыса ғæфсмæттери сидт ѕемæ уарzonдзинады хвæр, уымæн та Ел-бæздыххо амбыдта, ѕемæ мах дæр хұзылзæр нипы жæримыс-дзистæм, иу жæвæджауы рæтгæлдæн – Кьюстайы зонд ѕемæ зæрдæ. «Ныгуадзут, ферох уæт уæт йæ зæххон пард, – фы-дæбон, хыиамтæт чидеридæр кæнни, – фæлгæ иин кæсүт йæ рæсүттæл зондмæ, уым агурут уæт зондан сærевæрæн, бакæ-сүт виñ йæ зæрдæтты Кондмæ, – уым саҳуыр уыдзыстæт уар-зын»,³ – фæдзæхста Елбæздыххо»,⁴ – ѕемæ нын ай нæ зæр-дæл ногæй лæттүүн кæнни Нади.

Нафийи рæстаг хыбыдильгæ, нæ пард аразгæттæ кæп-рæдзий уарсттæмæ сылгæтæзæрдæ фæллтойы руаджы. Уйй күнгæ уа, уæт нылт аеркæн-дæнис, пæргæ-цæрæнбонты ирон лæт йæ сæрмæт кæй никүу хастана, уынды ғæмбисонд – пæтууды-стæм мæтууригур. Хвæтмазты Аслæмýрзæтæ генусæй фылдæ-ры размæт хұымæтæджы нæ дзæрдига йæ дидактикон ѕемдзæвгæт «Фæллой»-ы: «Фæнды дæ – арв, ѕемæ зæхх // Сæ зæттæттæ

¹ К ю о с т а . Ирон фенди. – Дзæуулжыхъеу, 2009. – 53 ф.

² Д жүс ой ти Н а ф и . Царды ғевидиге сагъас. – Пхинвал, 2009. – 285–286 ф.

³ Б р ы т ь я т ы Е. л 6 в 3 д ы х ь о . Уашмистæт 2 т. Т. 2. – Дзæуулжыхъеу, 1982. – 94–95 ф.

⁴ Д жүс ой ти Н а ф и . Царды ғевидиге сагъас. – Пхинвал, 2009. – 215 ф.

зәгъй, // Уәед чинтгәе ыздәх, // Кән ахуыр, кән фәллой».¹ Дәне фәллой кәнгәйәе пард ссарән най.

«Фәллой Хүңдауы ратга у»,² – зәгъы ирон амбисонд. Фәллой кәннын чи нае уарзы, уұыл пард нае хәпти. Нафигаң ың әпрағи аивадон әмәде зонадан бинта фәллойты фәрди кәй сләудзәнис йәккабыл. Етпіает әсфәлдистады нае үыммен аефтауы күситы, Фыбыбастане уарзын, сыйдәлгүевыны фәндапыл.

Фаелә ың әнгәзиндионд нае дут. Дзүштаты Хадзы-Мурат ағтә: «Нафрий загъдау, «Атомы баст тыхау, дунейлер сағас раст ләтжы риуы смал». Аивта ләжды ахаст захмәе, адәми әмбарынад кәй аивта, уйын тыххәй.. Нафи төри-гъәл кәнны хәхтән, уылон дәр, шыма, нығышыл сты. Цәргә-Цәрәнбонты бинәй үелжәе кәмәе қастыстәм, уылонмәе ыңр үәләйе бинмәе кессәм».³

Хадзы ың әй мәрдібыастай ныххатыр кәнәд, әнәраны фәллониәй дардәр поэтен үәләйе бинмәе кәсін әнәуаг, әнәраны абарстәй дардәр ницы дәтты, цифәнди әңе күң жәнба, үәлдәр. Хұыздәр у, Пушкины загъдау: «Ишу вознаградить в объятиях свободы» // Мягежной младостью утраченные годы// И в просвещении стать с веком наравне»⁴ («Чаадаеву»).

Ма бәллициәй күң уаид, үәед аңы чинят, – «Царды әвидиге сағас», – алды иронан дәр у хәәдзары даргә.

Цәмәй-ну әм, кәд әппиңдәзүх нае, үәлдәр жәркәса рәс-тәгей рәстәттә. Ма нае рох кәнной Ирыстыны әнәгаръявәге проблемате. Нәе Фыбыбастане әнәмәнг кәнниң хұбыл-дәттә әлдзүх нае зәрдил күвид ләттүүй әмәе нае күвид никүбы рох кәна, се аразын махмәе кәй кәссы. Се өххәст кәннылыл әппиңдәзүх заердәхинәй ифтыгъд күвид үәем.

Убыл у публицистикайы ишүүл бәрзоридәр нысанниүег. Стәй сәрматондәй жәрмәест шуплицистикәйы нысанниүег дәр наеу. У нае царды әнәмәнг жөххәсттенинаг нысан.

ФАСНЫХАС

Адәймаджы хұбыльмың гәсгәе, райдайен әмәен ис, үыммен искуы кәророн жәрләуы. Кәророн нае аивады күсәджы фәлдиссте аивадон дунейен. Г.В.Плеханов кәд ағтә хұбыльды кодта, ома «...теория – современный научный социализм – отвергает религию, как порождение опибочного взгляда на природу и на общество, и осуждает его, как препятствие для всестороннего развития пролетариев»,¹ әмәе, абони пардиске кәстәгәе, адәми түтвәллой се хұбыльгәй кәмән акалди, уылон күвәндәттә күвид аразының әмәе дзы се тәрігъедігә күвид үазынц, үзліктә үнгігәйе, әмәе кәророннал сразы үздизиңе, үәлдәр, Нафи социалистон дунембәрнады биндурулы схомыл, әңе аивадон дуне сәйраджы ивгүйд, XX-жынның сәфәлдиста, үымже гәсгәе ың үәгәр он әмәе зоналы биндурыл. Адәймаг дзы әңеши сәрибарәй үыммен хаты. Үыммен нае сайы җәхимәт.

А.С. Пушкины загъдау: «На свете счастья нет, но есть покой и воля»². Әмәе Нафрий сәфәлдистадаң кәд әппиңдәзүх амонд не ғұтты, үәлдәр дзы фретам, ирон үл Ирбәстү хұбыльдәттүл күвид риссы әмәе күвид цәрдән шәрайе.

Нәе фыссат әңе альварсон курдияты тых кәм нае бавзәрста, дэзрданаады ахәм күбүм нал баззад. Дзүштаты Хадзы-Мурат дзы үыммен загъта: «Дүнәг ахәм къабаз дәр наең литтературәй, Нафи әңе тыхате кәм нае бағағлаңаңда жәмәе дзы аккаг хайбавәрд кәдәм нае баҳаста. Поззи, проза, драматурги, тәелмәл, публицистика, критикә әмәе литературынад – алыран дәр Нафи у бардажын, дәсны әмәе дырылдзегүтә күсег-фәллойтәнег».³

¹ Хәйтмазты Асләм үзән. Фәллой // Авторты коллектив. Хүрзарин (Сындар шарынын литературун) антологи 2 м.). Г. 1. – Дзәңдүккүхъеу, 1973. – 167 ф.

² Хәзиты Мелито. Ирон хәзнат. Т. 1. – Цхинвал – Дзәңдүккүхъеу, 2013. – 281 ф.

³ Дзипаты Хадзы-Мурат. – Бэрндинад. – Цхинвал, 1976. – 165 ф.

⁴ Пушкин А. С. Собр. соч в 10 т. Т. 1. – М., 1974. – 150 ф.

¹ Плеханов Г. В. Об атеизме и религии в истории общества и культуры. – М., 1977. – 23 ф.

² Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 315 ф.

³ Дзипаты Хадзы-Мурат. Джуссайты Нафи //

Авторты коллектив. Хүснәр Ирыстыны фылдыкты. – Цхинвал, 1967. – 175–176 ф.

У же нүзәрдион ләтгадгәнәг архайда әмәе уемә ныхас
кодта, фыссәт әрмәстәр пози әмәе прозәйә жанртв
нырмат мыхуыры цы уамыстәр раугытта, уылоны тыххәй.
Дәмә, күйд фелтам, афгәмәй түбс не сты.

Нәфи сәе кәй сиыв кодта әмәе ныв қәнни, уылон нае
фыдалиг, мах нае хъәстәимә стәм. Адәм сәе рәсүтъидәр
сәнгти цы дзәнгәт фәннив кодтой, уйй уынгем «Иристан»
номимә. Фәлә, нае парды күйд у, афтә йәм фыссәдҗи
дунейн дәр иуухызын зәрдәе нае дарәм. Чи йәк койма дәр
сүләфынгә нае фәрәзы, чи та йәм нард фәхсыны ңәстәй
кәссы – күйд стырдәр хай дэзы ратона, уылы У.

Әмәе Джусой-фирт, фәлтәрд фыссәтен күйд әмбә-
лы, афтә хорзы ңәвигитонән җәвәрь, җәвәрь хорзмә ар-
дауы. Галилео Галилейәу тыйн хорз зоны: «...если бы люди
были бессмертны, то им совершенно не стоило бы появлять-
ся на свет»,¹ фәләл иутәр ңәрлинән райуырлата, үәл ын
йәе нысанинует нае хъәуы дәлбынгән гәшпарын, фәстагет-
тән әвзәр пәвиитон уадзын.

Нае фыдалиг-иу әнәнхъәләджи нае акoldtой – «ал-
кәмән йәе лауыз – йәе мәрдтән». Дае хорз исказ җәвә-
рьл хъумәт ма ивай. Нәфи нын нае мадәлон әвзаг, нае
райуырлән къуымтаг, нае Фыдыбәстәт уымән уарзын
кәнни. Сур ныҳастәй – нае, аивады хүзыны, әмәе зәр-
дәйы хүстәт кәмән ис, уылон гәй хүснин. Үәдләр Кью-
стайы сатъәс: «Зонын, әфсәрмәй кәүдзыстүт...», «Иу бон
кәндзыстут мае дзырд...» не «фты йәе зәрдәйә, әфгауы
йәе сатъәсил:

Зонын сей, не кәүдзысты мае фастие,
Басгуыләзән мае фылоди та сәе дзырд,
Фәләләзәз мае зәрдәбөйн ныҳастәй
Н' амадтот мае шүнәг сәрлен ңырт,

Дәләзез фод ңырт дәр, хәрзәбон, қад дәр, –
Саби ў фәсануры рәсбәйд..
Фәләләз күнәк фәекодтот қадәдер
Иүен дәр итә ңарды ын, итә фылд,

Уәәл ңырт мае фыргуыст итә камай,
Найсөл ныр мае зынудиссен ңыр?!,
Дәви ради уәүеәләй әрратәй
Ратыстынен нае Иры зәххән ит?..

Чи зоны!. Фәләл кәәл үәләрра та
Адәмчен сәе хәрзәзен һылмад?
Ме сәфәләдиссә мен ңыр хорзен радта,
Найсөл мыл ңыр төрфессәй тад мае мад?

(«Әрәджинауы зонд»)

Пәрәнбонты կәимә фәндарлган, мае шиехх, мае кәр-
дзын кәимә дих кодтон, йәе дәргъ әмәе йәе үәрх дәр тыйн
хорз қәмән зонын, үйдәнәй мын ңидерта կәмәйдәртә
фәузырнын қәнниң, ңыма сәе улхәссәт үйдис, исчи сәе рап-
пәләдиәл, истемә фәнныхылдаиккай...

Мәе хуустыл нал феууандын – кәй кой мын қәнни?
Искәмән күү базайай тасәй сәе йәе фәстәт зәрнәл газеты
сүкүүд күү ници ныуулагтайд, қәм разынайы тыххәй..
Җәхәрь күү смидиг үйдәнккой... «Нае мае хъәуы, нае
мае хъәуы»-тәнгәт, фынгтыл быйысләрд чи җәвәртә, үйдөн
сын кәм слүххәл, қәм сафсәрмәзестыг сты, хәйрәт сәе
зоннег. Фәләл гәбәр бәх гәбәр бәххәл յәххи хафы.

Сәе

иу та газеты, йәе хистәрәй җепшәлгә, ахызт кә-
үйнгә. «Шыға фыссәс?!.» – үайдәзәф ын кодтой мае пүрү.

Уый ныфсәрмәтгә: «Ияххәдег мын сәе ныффииста...».

«Әмәе афтә күү дзүүрүс, җәлдәфсарм, дам, у, յәхшидәй
жүнгөлүн нае уарзы!..» – батардтой йәе къуыммә.

«Үый дәр мын յәххәдег ныффииста!» – срәтүль тых-
литератор.

Фәләл, ңығәнды дәр къәдзил тилай, үәдләр әмбыльдо-
рән нае тәрхүбүздәрмә әмбәхсән. Гәйдүй къах ңыбыр у.

Нафийә үәдләйхасы сәр нае хъәуы. Йәе дзырл бөл-
вырд әмәе зәрдәйәләмбәлгә. У. Чинлеккәссе ыл нае ды-
зәрдлыг қәнни:

Ыңсүр!. Мәе зынажен қарон
Күү нәгі, – ңыр ныңс. ма өверон сәрәдәй?..
Үәддәр та балжасын мае рон, –
Дыбызы рүхс бабасыйы мае зәрдәе.

Ыңсүр!. Нәгі зынажен фәүсет,
Мәе уәләзәзен та нәй ызәххән,
Уәәл у, ләгап, ҹүзәзе мәнен, –
Фәсстәе адәжын ҳәбәбыс не зәххән?

(«Зынажен хүр бон»)

¹ Джусой Галилеи. Диалог о двух главнейших системах мира – Птолемеевой и коперниковой. – М. – Л., 1948. – 59 ф.

Поэты хъуыды: «Ирыстоны советон дужы чиныг – Нæе адæмь рæсугылд зэрдайы фæнд»¹ мæ дзенгетыбдинаг Гаджиты Георги бафтыдга: «...чиныг ныффирысын алы поэтен дæр каджын хæсү. Уыцы чиныгей уал Нади падæр сыфы ныффириста». Ныр ма, бендау, улæтас кубы уайд, уæл йæхий цæстей фенил, Джусойы-фыргæн кубид бантыст Ирыстоны аккаг чиныг ныффирисын. Нафийы лæтгæтдæ нæ Фылдыбæстæйен, ирон адæмь раз тынг стыр сты. Емæ иу адæгæмæ, чи зоны, ферох кæнни лæтгæл, фæлæл адæм, Фылдыбæстæ зондæлжын æмæ мыйтамгæ сты. Хорз сæ нæ рох кæнни. Нафийы лæтгæтдæ нын мыйтамгæ зэрдæлдаринаш æмæ сærьстыры хос уылзысты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев Васо. Письма Васо Абаева. – Цхинвал, 2008;
2. Абаев В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990;
3. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. – М., – Л., 1958; Т. 2. – Л., 1973; Т.3. – Л., 1979; Т. 4. – Л., 1989; Т. 5. – Л., 1999;
4. Абаев В. И. Нартовский эпос осетин. – Цхинвал, 1982;
5. Абайты Арбилинæ. Дуне, хæрబонгæ дыл кæнгæд / Растворинад, 2015;
6. Авторты коллектив. Ирон зеваджы гэмбарын-гæнен дзырдуат 4 т. Т. 1. – М., 2007; Т. 2. – М., 2010;
7. Авторты коллектив. Классикон драматургииы библиопекæ 4 т. 1 т. – Цхинвал, 2014;
8. Авторы архивæй;
9. Айтматов Чингиз. Пространство поэта // Кулев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987;
10. Ардасенты Хадзыбатыр. Ехсан æмæ тутвæн-дæттыл // Махдум, 1966. – № 4;
11. Аристотель. Сочинения в 4 т. Т. 4. – М., 1984;
12. Артамонов С. Д. Французская литература // Коллектив авторов. Зарубежная литература XX века (1871–1917). – М., 1979;
13. Ахматова Анна. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1986;
14. Желзорты Хадзы-Умар. Уидæтæ æмæ квабæзтаяу. – Цхинвал, 1985;
15. Беджазаты Чермен. Евзæрст уацмыстæ. – Стalinir, 1958;
16. Белинский В. Г. Полн. собр. соч. в 13 т. Т. 4. – М., 1954;
17. Белинский В. Г. Сочинения А. Пушкина. Статья вторая. – Собр. соч. в 13 т. Т. 7. – 1955. – 186 ф.;
18. Белинский В. Г. Из рецензии на «Очерки русской литературы» Н. Полевого // Коллектив авторов. Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т.2. – М., 1985;
19. Белоусов Р. От составителя // Коллектив авторов. Благословляю ими из имен. – М., 1990;
20. Бестауты Гиуæрги. Йæрвæрд. – Цхинвал, 2003;
21. Бестауты Гиуæрги. Тæлмæтæнæгæй // Рус-тавели Шота. Стайпшармдарæг. – Цхинвал, 1975;
22. Бестауты Гиуæрги. Уадтымыг. – Сталинir, 1958;
23. Бестауты Гиуæрги. Уадмыстæ 3 т. Т. 1. – Дзæуджыхæу, 2003;
24. Бестауты Гиуæрги. Уадмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхæу, 2004;
25. Библии (Алкалипсис, 5, 1–3);
26. Библии (Екклезиаст, 3, 1);
27. Бигуаа В. А. Послесловие // Коллектив авторов. Абхазская поэзия. – Сухум, 2013;
28. Блок А. Емæзвæгæ // Советон Ирыстон. – 1980;
29. Брытьиаты Елбæз дылхъо. Уадмыстæ 2 т. Т.1. – Дзæуджыхæу, 1981;
30. Брытьиаты Елбæз дылхъо. Уадмыстæ 2 т. Т.2. – Дзæуджыхæу, 1982;
31. Брытьиаты Елбæз дылхъо. Уадмыстæ. – Дзæуджыхæу, 1984;
32. Брюсов В. Я. Сомнения в 2 т. Т. 2. – М., 1987;
33. Булкæты Михаил. Нæахуыргæнæт æмæ нæ зондамонет // Авторты коллектив. Плиты Грис æмæ литературун процесс. – Дзæуджыхæу, 2013;
34. Булкæты Михаил. Нарты Сосланы зевдæм балы. – Цхинвал, 1988;
35. Булкæты Михаил. Парлæтæ лæтгæнады апологи // Советон Ирыстон, 1976;
36. Ванеев З. Н. Избр. работы по истории осет. народа. Т. 1. – Цхинвал, 1989;
37. Великая Отечественная в письмах и воспоминаниях (Составители: Джоев А. П., Джусойты Н. Г.). – Цхинвал, 2005;
38. Всеволовский А. Н. Историческая поэтика. – Л., 1940;

¹ Гаджиты Георги. Уадмыстæ. – Дзæуджыхæу, 2012. – 209 ф.

39. Вяземский П. Сочинения в 2 т. Т. 1. – М., 1982;
40. Гэбульты Мелитон. Парды гүлләртү. – Стадионир, 1954;
41. Гэдиаты Шомахъ. Уацмистә. – Дзөуджыхъеу, 1959;
42. Гэдиаты Шомахъ. Уацмистә. – Дзөуджыхъеу, 1984;
43. Гаглоиты Владимир. Парды зарег – уарзы зарег // Фидиуг. – №10;
44. Гаджиты Георги. Базырджын азтә ёмә ныфс даётег поэзи // Авторты коллектив. Плиты Грис ёмә ирон литературын процесс. – Дзюджехъеу, 2013;
45. Гаджиты Георги. Лирикә ёмә базырджын азтә. – Дзюджехъеу, 1963;
46. Гаджиты Георги. Уаимистә. – Дзюджехъеу, 2012;
47. Газдарова А. Х. История и современность в художественной интерпретации Нади Джусойты. – Владикавказ, 2002;
48. Галилео Галилей. Диалог о двух главнейших системах мира – птолемеевой и коперниковской. – М. – Л., 1948;
49. Гамзатов Расул. Стихи и поэмы. – М., 1974;
50. Гафез. Евидиге судон / Советон Ирыстон, 1975;
51. Гафез. Адикын у пард. – Сталинир, 1948;
52. Гафез. Раззырд // Джусойты Нрафи. Салдаты зэрдэ. – Сталинир, 1949;
53. Гафез. Тыбылты Александр // Авторты коллектив. Хуссар Ирыстони фысадыктг. – Цхинвал, 1967;
54. Гафез. Фылды аргалзест. – Цхинвал, 1983;
55. Гафез. Парл дын фестон. – Цхинвал, 1971;
56. Гоголь Н. В. Об «Одиссее», переведимой Жуковским // Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т. 2. – М., 1985;
57. Гольбах П. А. Избр. пр. в 2 т. Т. 1. – М., 1963;
58. Горький М. Собр. соч. в 16 т. Т. 15. – М., 1979;
59. Горький М. Чызгәмә мәләт // Махдуг. – 1951. – №6;
60. Горький М. Марконы таурәг // Фидиуг. – 1956. – №6;
61. Гүзәздәрты Азә. Джыккайты Шамил. Нигер гәрәп шәмә сәфәлдистад // Нигер. – Дзюджехъеу. Коллектив авторов. Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т. 1. – М., 1985;
62. Гүгнин А.А. От составителя // Коллектив авторов. (Зарубежная поэзия в переводах В.А. Жуковского в 2 т. Т. 1. – М., 1985;
63. Гулиа Дмитрий. Избр. произ. – М., 1958;
64. Гулиа Дмитри. Мәе артձәст. – Цхинвал, 1988;
65. Гурджибекова Ирина. Свет негаснувших звезд. – Владикавказ, 2010;
66. Гуриев Т. А. Василий Иванович Абаев. – Владикавказ, 2000;
67. Джусойты Нрафи, Маматы Изетә. Хъазиты Мелитон. Ирон литературағ 11-әм къласен. – Дзюджехъеу, 2013;
68. Джусойты Нрафи. «Ысқромыл дән уырысмә...» // Къоста. Ысқомыл даен уырысмә. – Цхинвал, 2009;
69. Джусойты Нрафи. Ъз райуырлән хохы. – Стадионир, 1960;
70. Джусойты Нрафи. Еңәном чинг. – Цхинвал, 1967;
71. Джусойты Нрафи. Еңкварән – зарәлжы генделәр // Авторты коллектив. КАМАЛ. – Дзюджехъеу, 2014;
72. Джусойты Нрафи. Ергом ныхас // Фидиуг, 2000. – №1;
73. Джусойты Нрафи. Ёхсавы монологте // Махдуг, 2000. – №11–12;
74. Джусойты Нрафи. Адәймаджы мәләт. – Цхинвал, 1976;
75. Джусойты Нрафи. Балык ирон аив дзырды дүнәмә. 2 т. Т. 1. – Цхинвал, 2012;
76. Джусойты Нрафи. Балык ирон аив дзырды дунемә. 2 т. Т.2. – Цхинвал, 2014;
77. Джусойты Нрафи. Дылзы хур – хаҳтыл. – Цхинвал, 2009;
78. Джусойты Нрафи. Дылзу же дзырды алы чинг ёмә ѹе авторы тыххәй // Хәзиты Мелитон. Поэты дуне. – Дзюджехъеу, 2008;
79. Джусойты Нрафи. Елбас дуко Бритаев. – Цхинвал, 1963;
80. Джусойты Нрафи. Зәрәнды тәргай // Махдуг, 2004. – №12;
81. Джусойты Нрафи. Залты мит. – Цхинвал, 1989;
82. Джусойты Нрафи. Зарәдже хъизәмар // Фидиуг, 1976. – №12;
83. Джусойты Нрафи. Зын кары. – Цхинвал, 1962;
84. Джусойты Нрафи. Изәрә рухс. – Цхинвал, 1987;
85. Джусойты Нрафи. Ирон аив дзырды сәрвәлтау. – Цхинвал, 1966;
86. Джусойты Нрафи. Ирон литературағ 10-әм къласен. – Цхинвал, 2010;
87. Джусойты Нрафи. Ирон прозәйи фәндаг; таурағъай – романма. – Цхинвал, 2010;

88. Джусоиты Нрафи. Иры хур ыскости Нарэй. – Дзэуджыхъеу, 2009;
89. Джусоиты Нрафи. Ирыстоны салъаста. – Стадинир, 1958;
90. Джусоиты Нрафи. История осетинской литературы. Книга первая (XIX в.). – Тбилис, 1980; Книга вторая (1902–1917). – Тбилис, 1985;
91. Джусоиты Нрафи. Иту диалог // Мах дуг, 2004. – №2;
92. Джусоиты Нрафи. К лицу ли писателю притворная слепота? // Литературная газета, 1991;
93. Джусоиты Нрафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011;
94. Джусоиты Нрафи. Книга друзей. – Нальчик, 2003;
95. Джусоиты Нрафи. Коста Хетагуров. – Стадинир, 1958;
96. Джусоиты Нрафи. Мой край, мой народ // Дружба народов, 1960. – №8;
97. Джусоиты Нрафи. Нырыккон салъес // Фиди-уэг, 1995. – №3;
98. Джусоиты Нрафи. Ныхас Елбыздыхъойи фарыл. – Дзэуджыхъеу, 2002;
99. Джусоиты Нрафи. Он ушел в бессмертие // Южная Осетия. – 2005;
100. Джусоиты Нрафи. Поэты хивэнд. – Цхинвал, 2009;
101. Джусоиты Нрафи. Прометейи ныхас Хульшуме // Фиди-уэг, 2004. – №2;
102. Джусоиты Нрафи. Прощание с Дмитрием Гули // Гулиа Дмири. Мæ артдаст. – Дзэуджыхъеу, 2014;
103. Джусоиты Нрафи. Разынхас // Куллиев Кайсын. Асбыаг уадындз. – Дзэуджыхъеу, 2002;
104. Джусоиты Нрафи. Растизнал уарзынгей скенем нее фенданг! // Хурзэрин, 1994. – 31 август;
105. Джусоиты Нрафи. Родной язык // Литературная газета, 1960. – №98. – 18 август;
106. Джусоиты Нрафи. Сабыр ныхаста. – Цхинвал, 1973;
107. Джусоиты Нрафи. Салдаты зэрдзе. – Стадинир, 1949;
108. Джусоиты Нрафи. Слово о Тарасе Шевченко // Шевченко Тарас. Мæ салъаста. – Цхинвал, 2014;
109. Джусоиты Нрафи. Сырдоны цæссигтæ. – Дзэуджыхъеу, 2005;
110. Джусоиты Нрафи. Тема Кавказа в русской литературе и в творчестве Коста Хетагурова. – Стадинир, 1955;
111. Джусоиты Нрафи. Традиции дореволюционной осетинской литературы // Коллектив авторов. Очерк

- истории осетинской советской литературы. – Владикавказ, 1967;
112. Джусоиты Нрафи. Уроки Васо Абаева. – Дзэуджыхъеу, 2001;
113. Джусоиты Нрафи. Фаэззыгон хынцльым // Фиди-уэг, 2004. – №2;
114. Джусоиты Нрафи. Фәлмән зэрдзе – тызмәг атбулы // Хурзэрин, 2003;
115. Джусоиты Нрафи. Фыдделты түг. – Цхинвал, 1965;
116. Джусоиты Нрафи. Хәрзбон, ссадзәм аенус! – Цхинвал, 2007;
117. Джусоиты Нрафи. Халжеты Таймуразы цырты раз // Авторы коллектив. Ётгуистаджы зарег. – Дзэуджыхъеу, 2005;
118. Джусоиты Нрафи. Цардигене. – Цхинвал, 1965;
119. Джусоиты Нрафи. Парды җевидтæ салъес. – Цхинвал, 2009;
120. Джусоиты Нрафи. Ысխомыл дæн уырысиме // Къоста. «Ысխомыл дæн уырысиме». – Цхинвал, 2010;
121. Джусоиты Нрафи. Ысխомыл дæн уырысиме... // Къоста. Дун-дуне – фылдыбестæ мæнæн. – Дзэуджыхъеу, 2014;
122. Джусоиты Н. Г. Хульшумонд аджымаг // Авторы коллектив. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011;
123. Джыккайты Шамил. Ирон литературайи истори (1917 – 1956). – Дзэуджыхъеу, 2002;
124. Джыккайты Шамил. Нæ веййи рухсан сауталинг Ѽе ингæ // Фиди-уэг, 2000. №1;
125. Джыккайты Шамил. Ныхасы фарн. – Дзэуджыхъеу, 1996;
126. Джыккайты Шамил. Сагвалих. – Дзэуджыхъеу, 1980;
127. Джыккайты Шамил. Хәрзгæнæг // Растизнал нее кружугæ Абон кæррæдзимæ, Иры лæппүтæ.., Хурзэрин, 2011;
128. Джыккайты Шамил. Цæйт, җессымаертау, Раттæм нее кружугæ Абон кæррæдзимæ, Иры лæппүтæ.., Хурзэрин, 2011;
129. Дзаболаты Хазби. Уашамонгæ, 1974;
130. Дзаболаты Хазби. Уашамонгæ. – Дзэуджыхъеу, 2011;
131. Дзадтиаты Гиүзэрги. Сырдоны цæссигтæ Советон Ирыстон, 1982;
132. Дзугаты Георги. Сырдоны цæссигтæ // Советон Ирыстон, 1980;
133. Дзуплаты Хадзы-Мурат. Бæрндинад. – Цхинвал, 1976;

134. Дзупцаты Хадзы-Мурат. Джусойты Нафи // Авторты коллектив. Хуссар Ирыстоны фырсаджыгэ. – Пхинвал, 1967;
135. Дзупцаты Хадзы-Мурат. Знон әмәе абон. – Пхинвал, 1964;
136. Дзупцаты Хадзы-Мурат. Растанг әмәе литература. – Пхинвал, 1985;
137. Дзупцаты Хадзы-Мурат. Ҳәстәнә зәрдә. – Пхинвал, 1966;
138. Дзупцаты Хадзы-Мурат. Ҳетегаты Къостайы реализмы тыххәй. – Тобилис, 1979;
139. Доброюлбов Н. А. Литературная критика в 2 т. Т. 2. – Л., 1984;
140. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. – М., 1976;
141. Есенин Сергей. Собр. соч. в 6 т. Т. 2. – М., 1977;
142. Есенин С. Собр. соч. в 6 т. Т. 4. – М., 1978;
143. Жуковский В. А. О басне и баснях Крылова // Зарубежная поэзия в переводах В. А. Жуковского в 2 т. Т.2. – М., 1985;
144. Заря Востока, 1990;
145. Икъаты Вл. Кәдирон // Советон Ирытон. – 1989;
146. Илас Ернигон. Фәзмыйн хорз нәу // Илас Ернигон. Уацмистә. – Дзәуджыхъеу, 2008;
147. Ирон аэмбисенгә. – Дзәуджыхъеу, 1976;
148. Ирон литература. 9 кълас. – Дзәуджыхъеу, 2009;
149. История Северо-Осетинской АССР. Т. 1. – Владикавказ, 1987;
150. Калоты Хазби. Уацмистә, 1976;
151. Квятковский А. Поэтический словарь. – М., 1966;
152. Кожевникова Н. Мир поэта // Литература и жизнь. – 1960. – 31 август;
153. Ко заты Исидор. Хэрзбон. – Пхинвал, 1989;
154. Ко заты Хазби. Литературәйи саргъыл гүйрд / Советон Ирыстон. – 1985;
155. Кокайты Тоградз. Тәлмапшәнгәтгәй // Шекспир. Сонеттә. – Дзәуджыхъеу, 2001;
156. Коллектив авторов. История южных осетин. – Пхинвал, 1990;
157. Коллектив авторов. Люблю Отчизну я... – М., 1982;
158. Коста Хетагуров. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974;
159. Копойты Арсен. Уацмистә 2 т. Т. 1. – Дзәуджыхъеу, 1971;
160. Крылов И. А. Соч. в 2 т. Т. 2. – М., 1984;
161. Кутугульгинов Давид. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1977;
162. Кузнецов Феликс. Беседы о литературе. – М., 1977;
163. Кулиев Кайсын. Асыйаг уадындз. – Дзәуджыхъеу, 2002;
164. Кулиев Кайсын. Поздравление / Литературная газета, 1975;
165. Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987;
166. Кусов Генрий. Вокруг Коста. – Владикавказ, 1979;
167. Къоста. «Ысихъомыл дән уырысимә». – Пхинвал, 2009;
168. Къоста. Дәвзәрст уацмистә. – Пхинвал, 1979;
169. Дун-Дуне – фыбыбәстә мәнән. – Дзәуджыхъеу, 2014;
170. Къоста. Ирон фәндир. – Пхинвал, 1989;
171. Къоста. Ирон фәндир. – Дзәуджыхъеу, 1979;
172. Къоста. Ирон фәндир. – Дзәуджыхъеу, 2002;
173. Къоста. Ирон фәндир. – Дзәуджыхъеу, 2009;
174. Къоста. Ирон фәндир. – Дзәуджыхъеу, 1951;
175. Къоста. Ирон фәндир. – Пхинвал, 1989;
176. Къоста. Равзарға уацмистә. – Пхинвал, 1979;
177. Къоста. Дун-Дуне – фыбыбәстә мәнән. – Дзәуджыхъеу, 2014;
178. Къубалты Алъясандр. Уацмистә. – Дзәуджыхъеу, 1978;
179. Къубраты А. Йә парл – алгеми фарнен // Растанад, 2005;
180. Лермонтов М. Ю. Ёз уарзын Кавказ. – Дзәуджыхъеу, 2014;
181. Лермонтов М. Ю. Ашик-Кериб. – Сталинри, 1938;
182. Лермонтов М. Ю. Нә дуджы хвайтар. – Сталинри, 1941;
183. Лермонтов М. Ю. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – Л., 1979;
184. Лермонтов М. Ю. Собр. соч в 4 т. Т. 2. – Л., 1980;
185. Лермонтов М. Ю. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. – Л., 1981;
186. Литературули Сакартвело, 1990;
187. Макаренко Антон Семенович. Соч. в 7 т. Т. 5. – М., 1958;
188. Мамиаты Изетә. Джусойты Нафи // Джумайты Нафи, Мамиаты Изетә, Къаза

- Мелитон. Ирон литература 11-жем къласән. – Дзәуджыхъеу, 2013;
189. Мамыраты Мурат. Еңгәлон бәстә. – Дзәуджыхъеу, 1992;
190. Мамыраты Тәмбырболат. Ирон зардыхытә. – Дзәуджыхъеу, 1982;
191. Маркес К. Буржуазия и контрреволюция // Маркес К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 6. – М., 1957; – 115 ф.
192. Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т.3. – М., 1978;
193. Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т.4. – М., 1978;
194. Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т.10. – М., 1978;
195. Мыртазты Барис. Тырын былгәй хәүгән // Махдум, 1979. – № 10;
196. Махдум, 2004. № 12;
197. Народное чтение. Кн. 2. – 1860;
198. Наратә. – Цхинвал, 1975;
199. Некрасов Н. А. Ерге элегий // Фидиүәт. – 1998. – № 4;
200. Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 3. – Л., 1982;
201. Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 4. – Л., 1982;
202. Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 5. – Л., 1982;
203. Нигер. Уацм. ахх. әмб. 3 т. Т. 1. – Дзәуджыхъеу, 1966;
204. Нигер. Уацм. ахх. әмб. 3 т. Т. 3. – Дзәуджыхъеу, 1968;
205. Новиценко Леонид. Живой среди живых // Шевченко Тарас. Кобзарь. – Киев, 1983;
206. Нарты калдыктә. – Дзәуджыхъеу, 1975;
207. Османова З., Хитрова С. Когда стоишь у подножия.. // Литературная газета, 1964. – 20 август;
208. Павленко П. Честь и слава защитникам Осетии // Коллектив авторов. Осетия в русской литературе. – Владикавказ, 1963;
209. Плеханов Г. В. Об атеизме и религии в истории общества и культуры. – М., 1977;
210. Плиты Григорий. Евзәрст уацмистә 2 т. Т. 1. – Дзәуджыхъеу, 1973;
211. Плиты Григорий. Фыстагеджытә. – Дзәуджыхъеу, 2013;
212. Проптин М. Собр. соч. в 8 т. Т. 8. – М., 1986;
213. Пушкін А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 1. – М., 1974;
214. Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974;
215. Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 3. – М., 1975;
216. Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 4. – М., 1952;
217. Пушкин А. Евгений Онегин. – Сталинград, 1959;
218. Пушкин А. С. Удмистә. – Дзәуджыхъеу, 1987;
219. Правда, 1950;
220. Псал. (36, 27);
221. Роксолана. Патыр. – Цхинвал, 2012;
222. Саудохты Мухтар. Хәхтә сәзүртәй. – Цхинвал, 1986;
223. Сент-Бев Шарль. Литературные портреты. – М., 1970;
224. Скифирон. Фыдаелты хъысмет // Фидиүәт, 1996. – № 6;
225. Смелаков Ярослав. Брат Чекмарева // Литературная газета. – 1960;
226. Смелаков Ярослав. Избранное. – М., 1986;
227. Столыпин Д. А. и Васильев А. В. Воспоминания // Коллектив авторов. М. Ю. Лермонтов в воспоминаниях современников. – М., 1989;
228. Сурков А. Емдеевгәтә. – Сталинград, 1957;
229. Сухотина-Толстая Т. Л. Воспоминания. – М., 1980;
230. Северная Осетия. Политико-экономический очерк СОАССР. – Владикавказ, 1939;
231. Танич М. Победа // Коллектив авторов. Песни войны и Победы. – М., 2010;
232. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976;
233. Тихонов Н. Письмо Гаглоеву Ф. З. // Джуся сойты Нафи. Баллар ирон аив дырлды дүнәмә. Дыккаг чыныг. – Цхинвал, 2014;
234. Токаты Алихан. Уацмистә. – Дзәуджыхъеу, 2004;
235. Толстой Л. Н. Война и мир. Т. 3 – 4. – М., 1983;
236. Трубачев О. Н. О В. Абаев // Коллекция авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996;
237. Туганов Махарбек. Литературное наследие. – Владикавказ, 1977;

238. Турбин В. Юрий Казаков: человек и писатель // Казаков Юрий. Рассказы. — М., 1983;
239. Тургенев И. С. Сочинения в 15 т. Т. XIII. — М., 1967;
240. Тыбылты Алыксандр. Уацмысты әмбәрдонд. — Цхинвал, 1988;
241. Терские ведомости, 1906;
242. Уәрәсейи Федерацийи Ёмбәстагон Кодекс. 1267-жем уац,
243. Уроки Васо Абаева. — Владикавказ, 2000;
244. Фидикует, 1966. — № 3;
245. Фидикует, 1977. — № 10;
246. Фидикует, 1995. — № 3;
247. Фидикует, 2004. — № 4;
248. Фидикует, 2010. — № 2;
249. Хадарпее Азар. К проблеме фольклора и литературы: на примере романа «Слезы Сырдона» // Литературная Осетия. № 6;
250. Хадарпее Азар. Современный осетинский исторический роман (1960—1975) // Вопросы осетинского литературоведения Т. 33. — Владикавказ, 1978;
251. Хаджеты Таймураз. Уацмыста. — Дзэгудыхъегу, 2010;
252. Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. — М., 1974;
253. Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. — М., 1974;
254. Хетагуров Коста. Весь мир — мой храм, любовь — моя святыня. — М., 1989;
255. Хетагуров Коста. Собр. соч. в 5 т. Т. 5. — М., 1961;
256. Хетажката Къоста. Ирон фендыр. — Станимир, 1948;
257. Ходы Камал. Мираг. — Дзэгудыхъегу, 1992;
258. Ходы Камал. Северная Осетия, 2005;
259. Ходы Камал. Уацмысте З т. Т. 1. — Дзэгудыхъегу, 2009;
260. Ходы Камал. Хохрынд / Растанад, 2004;
261. Хозиев Борис. Поэт. Ученый. Гражданин / Северная Осетия, 2005;
262. Хозиев Борис. Научно-творческий портрет Наджи Григорьевича Джусойты // Наджи Григорьевич Джусойты (Жизнь и творчество. Библиографический указатель). — Владикавказ, 2008;
263. Хубигаты Сергея. Нарты Фарнег. — Дзэгудыхъегу, 2004;
264. Хаззиты Мелитон. Ирон литературы исто-

ри (1956–2000). 1-аг чинят. — Цхинвал — Дзэгудыхъегу, 2013;

265. Хаззиты Мелитон. Ирон хәзна. Т. 1. — Цхинвал — Дзэгудыхъегу, 2013;

266. Хаззиты Мелитон. Иу номыр ёви литературағәйи шәстом // Фидикует, 2001. № 5;
267. Хъайтматы Аслымэрзә. Фәллой // Авторыти колектив. Хурзәрин (сборник литературы антологи 2 т.). Т. 1. — Дзэгудыхъегу, 1973;
268. Хъайтыхъты Геор. Къостайы пардәй // Махдуг, 1947. — № 8;
269. Хъамберида ты Мысост. Уацмысте. — Дзэгудыхъегу, 2002;
270. Хъодзаты Ехсан. Дыууге каджын номы: Адәймагәмәт Пәэт // Раестдинад, 2005;
271. Хъодзаты Ехсан. Хуылауы бон. — Дзэгудыхъегу, 1998;
272. Хурзәрин, 2003. — 1 ноябрь;
273. Хурзәрин, 2003. — 22 ноября;
274. Хурзәрин, 2003. — 26 ноября;
275. Хурзәрин, 2003. — 9 августа;
276. Хурзәрин, 2010;
277. Цәгәраты Максим. Ирон советон литературағәйи уавэр гәмә хәстү тыххәй // Махдуг, 1954. — № 9;
278. Чернышевский Н. Г. Сочинения в 2 т. Т. 1. — М., 1986;
279. Чироев Л. А. Встречи с Васо Абаевым. — Владикавказ, 2000;
280. Чироев Л. А. Имена. — Владикавказ, 2010;
281. Чироев Л. А. Традиционна духовная культура осетин. — Владикавказ, 2008;
282. Шевченко Тарас. Мә сагъастә. — Цхинвал, 2014. — 3 ф.

283. Шиллер Фридрих. Избр. произв. в 2 т. Т. 1. — М., 1959;

284. Шолохова Светлана. Совсем незадолго до кончины... // Коллектив авторов. Песни войны и Победы. — М., 2010;

285. Шипачев С. Чысыл хәлзар Шушенски // Фидикует, 1950. — № 1;

286. Языков Н. М. Пловец // Коллектив авторов. Путешествие в страну поэзии. — Л., 1968. — 110 ф.

Приложение

ПЕСНЮ ОСТАВИТЬ ПОТОМКАМ

Народная мудрость гласит: «За двумя зайцами погонишься и одного не поймаешь». Но и народ – живые люди. А человеку, к сожалению, свойственно ошибаться. Поговоркам не всегда можно верить.

К такому мнению можно притти, думая о жизни и творчестве на сегодняшний день самого известного осетинского писателя, ученого и общественного деятеля Нади Григорьевича Джусойты. В жизни Осетии, особенно, касаюю осетинской словесности, не проходит ни одно значимое мероприятие, где бы обошлис без ценных наставлений уважаемого Нади Григорьевича. А это уже говорят о многом. Он за двумя зайцами не гонялся. Но разные проблемы Осетии своевольно легли на его плечи, и от имени наших предков имеет полное право сказать с гордостью («Слово о родине»):

*О родина моя, как ты мила!
Любовь к тебе мне вновь диктует строки,
Что из друзей летят не как сороки,
А словно из хлебов перепела.*

*Я был бы без тебя бескрылой птицей,
Моим светом высокого родника,
Я был бы без тебя пустой глазницей
И ножками, в которых нет клинка.*

(Перевод Я. Козловского)

Слова, рожденные в его сердце и уме – всегда пронизаны любовью и мудростью. И это дает возможность исследователям его многогранного творчества говорить с пафосом.

Для лауреата Государственной премии, талантливейшего писателя и ученого, профессора, борца за осетинские идеи Шамиля Джикиева он – «борец» («тоххәнгәт»).¹ Лауреат

Государственной премии СССР, народный писатель Кабардино-Балкарской Республики Кайсын Кулиев был восхищен его талантом и мужеством.² Писатель и профессор, доктор филологических наук Алим Тенпееев гордится им. Он для него: «...один из воожаков крылатой стаи журавлей кавказской духовной культуры, аланский всадник, волнивший в себе и мудрость веков, и отчаянный рывок горцев к постижению высот мировой культуры. Рядом с ним всегда хорошо и надежно».³

Такие цитаты из произведений многих знаменитых ученых и писателей можно приводить и приводить – и похвальных (сам Нади Григорьевич их называет «похвалы слова Фолмы Смысловы!»),³ и критических, но, думаю, в данное время в этом больше нет смысла. Но нельзя не отметить, что мужество и страсть в его душе рождаются от любви к народу, от любви к Родине. Перед ними, как и полагается настоящему мастеру художественного слова и патриоту, чувствует себя должником (*Не зря мечтал великий Коста: «...если б народу родному мне долг оплатить удалось...», «Завещание»*) и это не дает ему покоя. Он постоянно думает о своем сыновнем долге перед ними:

*Сын хороший бестъ о добром сне
Матери подарит на рассвете.
Чем же, люди, одарить вас мне,
Пред горами отчими в ответе?*

*Вашу храбрость я хочу в груди,
И кровавых судеб отщечанки
Мне не чужды,* ^{как их не суди,}
Вашу правы, думы и посадки.

*Жизнь отлична от небытия
Бытьами, движением и словом.
Вашу радость*

*встречу песней я,
А печаль – молчанием суроги м.*

(«Чем же, люди, одарить мне вас?»)

И то, что поэт радость народа встретит песней, «а печаль – молчанием суровым», и историю нашего народа видит в

¹ Джыхакыйт Шамиль Нажвайи рухсцен сай тальинг ѿған // Фидиүгет. – 2000. № 1. – С. 5.

² Купеев К. Юбилия поздравить / Литературная газета, 1975. – 8 январь.

³ Из архива автора.

протяженнosti веков и знает, что «Жизнь отлична от небытия Битвами, движением и словом», помогает ему суть ее вынести на обозрение его многочисленных читателей. Мы все это видим наяву.

Джусойты Нафи Григорьевич для благополучия Осетии родился 27 февраля 1925 года в селе Ноккай Даузского района в Южной Осетии в крестьянской семье. После окончания начальной школы в родном селе поступил в Кировскую среднюю школу. В 1941 году, накануне войны, окончил школу и добровольно ушел в ряды Красной Армии.

По демобилизации Нафи Джусойты вернулся на Родину в город Стадинир и с 1945 по 1949 год работал инструктором Юго-Осетинского обкома партии, потом – уполномоченным главната Юго-Осетии. Но молодой писатель твердо решил, что себя целиком и полностью посвятит художественному слову, и начал работать собственным корреспондентом республиканской газеты «Заря Востока» по Южной Осетии.

Нафи Григорьевич заочно окончил исторический факультет Стадинирского гостеприимства. Свою учебу продолжил в аспирантуре института русской литературы (Пушкинский Дом) в Ленинграде.

В 1953 году он успешно окончил аспирантуру. Защитив кандидатскую диссертацию, тоже успешно, на тему «Коста Хетагуров и русская литература», вернулся на Родину в 1954 году.

С той поры Нафи Джусойты работает заведующим отделом литературы Юго-Осетинского научно-исследовательского института и через пятнадцать лет – в 1969 году успешно защищает докторскую диссертацию по теме «История осетинской литературы (конец XIX – начало XX вв.)».

По совместительству был заведующим кафедрой осетинского языка и литературы Юго-Осетинского педагогического института. Ныне является научным сотрудником и Владикавказского научного центра. Но никогда не расставался ни с исследовательским трудом в институте, ни с творческимиисканиями в литературе, а всегда оставался поэтом.

Многим, может быть, это кажется легко, но нести высоко честь человека всегда было трудно. Тем более, имя поэта. Быть всегда начеку – адский труд. Разговаривая с горой («Разговор с горой»), Джусойты потому утверждает:

— Скажи, в чем прусости примета? —
Я у горы спросил,

и мне

Гора ответила на это,
Разединув туши в щели:

— Зерна не вырастут, кто робок,
Когда окресты силою грани.
Кто, стоя с женцкой бок о бок,
Кликом в ножах

бралу грозит.
Кто ослеплен, но к долму тягот.

Во мраке дни не протягит.

— Скажи, в чем храбости примета? —
Я у горы спросил, и мне
Гора ответила на это,
Разединув туши в щели:

— Кто храбр, клинок, а не угрозы

Обрушит грозу на брага,
Кто храбр, себе оставит слезы

И тер друзьям у очага.

Так поэт от имени горы – символа мужества – считает достоинства мужчины и как будто нам дает уроки стойкости:

А если в поле косовица
Торопим испанских мужчин,
Ему в ауле не сидится,
Хоть пуст рукав его один.

Я у горы спросил:

— А если

Иной победить преду в песне

Боится, хоти и проби час? —

Гора ответила на это:

— Ужель подобного поэта

С мог обрасти уже Каскад?

Первые литературные пробы Нафи Джусойты относятся к тому времени, когда будущий писатель учился в средней школе. Но, как поэт, встал на ноги в годы Великой Отечественной войны. В этом ему помогла русская классическая и военная поэзия. Х.-М. Дзудзати справедливо отмечал, что молодой поэт, опираясь на них, искал свой индивидуальный поэтический голос.¹

Первое стихотворение поэт опубликовал в журнале «Фидиует» (№ 4 в декабре 1945 года). Он относится к тому поколению осетинских писателей, которые боролись за освобождение Родины от фашистских захватчиков, а также – за развитие осетинской художественной литературы. Война

¹ Д з у п п а т ы Х а д з ы -М у р а т . Х а ё т ё м ё з ё р д ё . –
Цхинвал, 1966. – С. 189.

принесла ему не только страдания, но и научила будущего писателя и ученого суровой и беспощадной правде, которая понадобилась ему в художественной литературе для высокого накала слова. Гафез о Нафи Григорьевиче говорил: «Война учит его суровой и беспощадной правде, высокому эмоциональному накалу стиха».¹

В его сознании – Великая Отечественная война, а в сердце – родной уголок остались навсегда:

*Не на войну иду, покинув отчий край.
Когда я возвращусь к нему? В какую пору?
В горах чужих траба, и сльвиен типичай грай,
И вестница тела летит в родные горы.*

*О чем она поет – пчела моя? О чем?
О том, что ждет меня в чужом пиру похмелье?
И не горят роса под утренним лучом?
И солнце поутру не вышло из ущелья?*

*А может, я для гор – чужак, изгой, Гарун?
Возможно ли? Душа моя – пустые ножни?
Пускай корни я в чужой утромый глум?
О Родина! Не верь! Все это – невозможное!*

*Под куполом небес блоку, как в великий храм,
В сияние ратных рос, на отче восстовь.
Я не с войны пришел к родным своим горам,
Но радостью полна душа, как медом соты.*

(«Не на войну иду...». Перевел И. Фаликов)

Писатель хорошо усвоил завет Александра Твардовского: «...отвечать «за себя» – дело адски трудное, требующее наибольшей отдачи душевной и даже физической энергии, долгих лет выучки, главной и лучшей части твоего жизненного срока, полного бескорыстия даже в помыслах».²

Нафи Джусойты себя целиком и полностью отдает литературе. Лучшие стихи, написанные им во время войны и после войны, вошли в его первый поэтический сборник «Сердце солдата» («Салдаты зэрдæ», 1949). Художественное слово поэта далеко от увлекательных сцен.³ Ему свойственны конкретность, образность, «песня жизни – песня любви».

«В стихотворениях Нафи Джусойты «Осетинский солдат», «Когда, отступая, вернулись в Осетию», «Около», «Три раза писари меня хоронили» и других видим мужество и геройизм советского солдата – борца против немецких оккупантов. Прав и автор предисловия книги Гафез,¹ и Х.-М. Дзундзили,² что стихи поэта составляют как бы одну целую поэму, где главным героем является красноармеец. Он носитель мира. Хотя некоторые стихотворения в сборнике далеки от совершенства, но в них есть что-то привлекательное, как некоторые критики потом скажут – «простодушно-сердечное». Им мешает свободно, по-своему дышать то, что в них читатель улавливает знакомые звуки, знакомое настроение. У молодых авторов это бывает от одинакового мышления о конкретных происшествиях и неумения по-своему выразить это настроение, быть самим собой.

В центре внимания поэта – обыкновенный воин Красной Армии, которых на войне было миллионы, и автор с помощью поэтического слова передает его чувства, переживания и мечты. Рисует мужество и чувствительное сердце солдата кровопролитной войны. Не зря он назвал свой первый поэтический сборник «Сердце солдата». Об этом единогласно скажут все литературные критики, говорящие о творчестве поэта, и его редактор, известный осетинский писатель Гафез,³ и поэты, и литературоведы Хадзы-Мурат Дзундзили,⁴ Георгий Гагиев⁵ и др.

Слово Нафи в осетинской поэзии, как и полагается, было своеобразно, не походило на ту «поэзию», которую «творили» по «плану партии», хотя и у него было немало таких стихотворений в сборниках «Зэрдэйы ныхас» («Душевный разговор», 1952), «Лирикæ» («Лирика», 1955), «Ирыстоны сაльбастæ» («Думы Осетии», 1958), «Дэзрайтуырдæн хохы» («Я родился в горах», 1960).

Но это было временно. За оригинальность его произведений некоторые из называли «похожими на переводы».

¹ Гафез. Разъезд / Джусойты Нафи. Салдаты зэрдæ. – Сталинград, 1949. – С. 7–8.

² Дзундзили Хадзы-Мурат. Хест гэмзе зэрдæ. – Пхинвал, 1966. – С. 188.

³ Гафез. Разъезд / Джусойты Нафи. Салдаты зэрдæ. – Сталинград, 1949. – С. 5–9.

⁴ Дзундзили Хадзы-Мурат. Хест гэмзе зэрдæ. – Пхинвал, 1966. – С. 188 – 190.

⁵ Гаджиты Георги. Уамыстыг. – Дзеджыхъеу, 2012. – С. 200–209.

Иронизируя по поводу таких утверждений, Хаджи-Мурат Даудзати писал: «Стихотворения Нади были новым явлением в нашей поэзии. Они носили с собой новшество, и когда некоторые не увидели в них свойства своих традиционных, красивых, но пустых стихотворений, то им показалось, что они похожи на переводы».¹

Собственный голос галантливого поэта Нади Джусойты окреп довольно скоро. В последующих книгах, особенно «В трудном возрасте» («Зын кары», 1962), поэт показал неординарную силу своего таланта. Его голос резко отличается от других. Тематика стихов быстро расширяется, его внимание охватывает разнообразные стороны духовного мира современника. Многие его стихи философичны, он разрабатывает темы глубокой, чистой любви, эстетической позиции поэта в жизни. Поэт заслуженно становится запевалой в осетинской поэзии. И вскоре главными темами его творчества становятся Родина, история Ирыстона, гуманизм, истинная дружба народов... Ему, как старому воину, небезразлично тревожное состояние всего земного шара:

*Всю ночь слова, как из старинной бани,
идут из сердца, а пробует рассвет –
они погибнут в схватке рукопашной,
погибнут все! Победы нет как нет...*

*А бои – бездея. Сражаются мужчины
какой уж век у бездны на краю.
Но если б откид края и был с очину,
он все же ратник, он беседа в бою.*

*Телами слов усекли мир спираний,
черни бойницы, и в крови ручей.
Сегодня ночь опустела башня,
Жди здештра ночью боевых огней!*

(«Ночные стихи». Перевод И. Фаликов)

К великому сожалению это не только поэтический прием, а чистая правда. «Что мужество? Орел незрящий. Когда в нем нету доброты» («Слово!») – чего нам не хватает больше всего. Поэт привильно недумевает: «Ужели это мужество, отвять, В стихах реветь израненным быком, А в жизни блеять жертвенным бараном?» Он прав, когда кричит во весь голос: «Достойно ль мужа явно и тайком Весь век блудить душой и языком, Мотаясь меж аллахом и шайтаном?»

¹ Дзупцаты Хадзы-Мурат. Рассет ғемме литература. – Пхинвал, 1985. – С. 252.

Настоящий мужчина в такой ситуации «с высоты призыва своего» должен бросить «в землю сердце, как зерно весного». Но, к великому сожалению, мы еще очень далеки от такого понятия. Напи сентиментальные амбиции чаще всего нас бросают в гущу кровопролития. И поневоле вспоминаются строки великого Александра Блоха: «И вечный бой! Покой нам только снится Сквозь кровь и пыль...»¹. А что это означает и куда ведут эти болевые народы, очень хорошо известно аксакалу Нади Григорьевичу из истории наших далёких предков – скифов, сарматов, аллан:

*Осетинская степь,
Мне о предках всю правду поведав,
Как наследство сручи
Письмена их и працы, и речь,
Чтобы мог представать я
Воюю страдания дедов,
Мог их гордую вольность
И дикую лихость беречь.*

*Слышен конница топот
И посисти плетенных арканов.
И нельзя забывать
Ради истины, славы, любви,
Сколько воинов храбрых –
Бритоголовых алланов –
Под неправыми саблями
Рухнуло в травы твои.*

(«Осетинская степь». Перевод Я. Козловский)

Каждый поэтический сборник Нади Григорьевича – «В трудном возрасте» («Зын кары», 1962), «Безымянная книга» («Енәнном чынгы», 1967), «Тихие слова» («Сабыр ныхшесте», 1973), «Вечерний свет» («Иззеры рухс», 1998) и другие в свое время стали явлениями в осетинской художественной литературе. В них читатель находил что-то новое, до него не сказанное, что, увы, нечасто встречается в искусстве слова.

Нади Джусойты – один из первых осетинских поэтов, которые в осетинскую поэзию внесли образное видение. Одно его маленькое стихотворение «Ночь в горах» в переводе его близкого друга Якова Козловского для подтверждения этой мысли стало ярким примером:

¹ Блок А. Собр. соч. в 6 т. Т. 2. – Л., 1980. – С. 85.

*Как плачалица, тома в ауле горюю,
Накрывает дождик у окна.
Тыма?*

*То не мать ли в одевальне черном?
Дождь?*

То в слезах ли не моя жена?

Хаджи-Мураг Дзуццати утверждал, что он за ассоциативную образность в осетинской поэзии: «Фәглони пас фылдәр ёмж ногдәр ассоциацитеттән кәнә, уылас ёе ахадындиңнаду бәэрзәндәр» («Образ чем больше порождается новых ассоциаций, тем его значимость выше»), и что они работают и живут по высшей логике искусства — «по поэтической логике»¹. И, оценивая художественные произведения такими критериями, невозможно не вспомнить великолепный, большой цикл стихов Нафи Джусойты «Стихи, не скажанные матери», переведенные на русский язык Н. Орловой и М. Синельниковым.

Когда не стало матери лирического героя, отцовский очаг осиротел, «да уж мать не позвать», ему «вовек не откликануться ей...», то в голову нехотя приходит старинное, сурожее проклятие — «путь закроется дверь за тобою!» — и не дает ему никогда покоя. Он все равно ждет ее возвращения.

*День пришел второпях,
Ты не вспомнила настремчу,
Согнут кадки в сенях,
Приближается вечер.*

*И порог не мели,
И не берут он сюда,
Что в такой ты дали,
Где не слышится зова.*

Дом — как высокий порог,
Пусть още обессиленый.
Кизэн² ушла за порог,
За тобой убежала.

*Замер дом-сирота
И получит бездыханно.
Настежь — дверь... Пустота —
Словно раная рана.*

Как вспоминают покойных матерей свои дети-поэты, приводят немало. А Евгений Осетров, говоря о Родине Сергея Есенина, вспоминает: «Русские женщины пестовали детство многих замечательных поэтов и музыкантов. Вспомним пушкинскую няню Арину Родионовну, вспомним бабушку Максима Горького... По всеобщей молве, такой же необыкновенной женщины была Мать Есенина — Татьяна Федоровна. Она надолго пережила своего знаменитого сына (*умерла в 1955 году*), и ее отлично помнит все село. Говорят, что не было народной песни, бытующей в Приокском крае, которую не знала бы Татьяна Федоровна. Крупные художники слова восхищались ее колоритным разговором, и филологи, беседовавшие с ней, отмечают, что ее язык напоминал «золотую словесную груду», встречавшуюся в речи персонажей Лескова, в пьесах Островского, в книгах Леонова и Шолохова».¹

И сколько бы таких нужных воспоминаний можно собрать о родителях и близких наших деятелей культуры! Это наша история, но во все времена нам до того безразлична судьба наших знаменитостей, что забываем даже о нашей истории, не то что о чьих-то родителях. А это и нашим старшим, и нам непростительно.

Но, все-таки, не хочется прервать воспоминания о матери Есенина. Поэтому, что такие светлые воспоминания можно собрать и о родителях наших писателей. Евгений Осетров вспоминает: «Душевная красота и светлый разум приводили огромное впечатление на односельчан, на всех, скем приходилось общаться Татьяне Федоровне. Поэт Александр Филиатов посвятил ей свою поэму «В Приокском селе, под Рязанью...». В произведении, между прочим, есть такой эпизод. Заезжий иностранец говорит матери поэта, что ей надо бы жить в богатой вилле, а не в крестьянской избушке, что:

*«Россия о вас позабыла,
Есенинский стих — не в цене...»*

На эти слова героиня поэмы гневно отвечает:

*«Иди своей тропкой убогой
И там у себя куролесь,
А русскую землю не програй
И в русскую душу не лезь.*

¹ Осетров Евгений. На родине Есенина / Коллектив авторов. В мире Есенина. — М., 1986. — С. 650.

*Горжусь, что такого поэта
На славной земле родила.*

*Она моя сынок боспета,
Она мои сердце согрета*

И мне теперь трижды мил!...»¹

Это – достойный ответ достойной матери достойного поэта. Мать Сергея Есенина только так могла ответить. И Нафи Григорьевич, как благородный сын своей матери и своего народа, то, что говорит о родной матери, какие конкретные детали вспоминает из ее жизни, из ее характера, этому верит его благородный читатель.

И хотя уверяет нас, что: «Незаметная горская мать умерла – И жила незаметно, и тихо уснула», но «солнце рухнуло наземь». Народ знает, что «богу – богово, кесарю – кесарево». Поэтому «пришли попрощаться по свежим супрабам и оплакали горе, равно» ему «близки, и родной, и чужой»: «Так печально глядели аульские дети, Словно мать хоронили здесь не я, а они».

Когда горе одного человека становится горем народа, то это равнодушным не оставляет уже никого. Тем более сына. А если сын еще и поэт, то невозможно, чтобы боль из его груди не вырвалась в виде поэтической скорби:

*Ее благоженством было жизни чудо –
Не человека только – дивным дивом
Козленок почтился и, коль худо,
То у нее заину находил он.*

*Щенка слепого оставляли в чаине, –
Она о нем печалилась, бывало. –
«Все ж он душа живая, не пропади...»
Под пеяко его отогревала.*

*Не мог птенец проклонуться, усталый, –
Она ломала обеरь пемници белотй,
Случайный колос у дороги банил –
Из пригорки полить его умела.*

*А слабых больных она лобила –
Детей, телян и ёходы, из-под стула
Земли проросши, – ко всем благоволила –
Ее благенством было жизни чудо.*

Или:

*Я знаю почему – солнце закатилось,
Как садком, укрыто плотной тьмой,
Но к лицу мати – и сразу – так
помстилось –*

*Она в деревях бозникнет предо мною.
Как будто съшла соли дать коробам
И возвращаться – стоит подождать?
Да друг сущимся заблудиться снова?
Бось окликнуть. Не могу позвать.*

«Стихи, не сказанные матери».

Перев. Н. Орловой и М. Синельникова

Китайский философ-материалист Ван Чун утверждал: «Пытаясь познать небо, исходят из человека; источник подобного истолкования неба – человек».¹ Об этом вспомнили не зря. Несмотря на то, что стихотворения нашего поэта пахнут реализмом, все-таки они, как и небо, могут радоваться и печалиться, стремясь к небесной чистоте и бесконечности. И, странно это или нет, не можем не вспомнить «Стихи об одионом бизоне». Не только потому, что там тоже говорится о судьбе родителя.

Это стихотворение во многом напоминает о характере не только Нафи, но и характере беспокойно-гордого человека, о характере поэта в целом. И это толкает нас вспомнить о нем.

Лирический герой был «с детства обучен на скалах отвесных волю чужую пенить, собственной воли сродни», потому и ненавидит – остротов для душ бессловесных.

Поэт согласен стрелять в виновного хищника, «но жестоко и дико невинного в клетке держать?» И многие звери – индийский мудрый зверь – слон, и в своей доброте опалилый медведь, и словно культа слуга и начетчик попутай, и все другие звери как будто привыкли к своей судьбе. А дикий бизон – «поднебесного леса владыка скорбный рев издаёт». Его железные мышцы давно ослабели, «словно в ногу его укусила коварно змея», но не забывает родные края.

*Он в неболе живет,
будто горная речка в запруде,
И, последний в роду,
без потомков останться готов,
Чтобы им не могли
уготовить надменные лоды*

¹ Осетров Евгений. На родине Есенина / Коллектив авторов. В мире Есенина. – М., 1986. – с. 650–651.

*Вот такую же долю
дади от казахских хребтов.*

*Нээдисимость духа
храни ты достойно в неволе*

*И покорном бараном
в зверинце не стать никогда!*

*Плен – то плен одному,
смерть – то смерть одному,
и оплакана молна
им гибель бизонного рода.*

Автор согласен с мнением дикого бизона — «он не баран, что в неволе готов без печали сладко сено жевать и плодить на радость другим». Нынешние «демократы», которые при сталинском режиме были стукачами и, по словам Солженицына, были арестованы с «врагами народа» по нехватке «плана», делают сейчас из своей «судьбы» большую политику. Кричат деревянными голосами, что они, и только они были патриотами Родины, и были бы они на месте напшего писателя, не дали бы нам больше покоя, мол, вот я называл советскую систему зверинцем, а вы молчали.

Но уважаемый Нафти Григорьевич не систему и Союз называл зверинцем. Он всегда, как полагается настоящему коммунисту, был предан им. Его мысль яснее ясного: «Социализм (коммунизм) не вымысел, не миф, как пытаются представить его псевodemократы, а наука о возникновении, развитии и будущности человеческого общества».¹ — Другое дело, ничего не прощал и не прощает тем, которые мешали и мешают народу строить свое свободное будущее.

Алим Типпев утверждает: «Конец 1980-х – начало 1990-х... То было для страны время общего затмения, когда даже очень разумные люди теряли ориентиры, не ведали, что творили. И такие мудрецы-мыслители, – поэты, философы, филологи, – как Нафти Григорьевич, были в этих условиях волей-неволей обречены на поражение. Я видел, как остро, сердцем, реагировал Нафти на глумление «демократов» над такими святыми понятиями, как дружба народов и дружба национальных литератур».²

Нафти навсегда остался таким. Никогда не изменял и не изменяет своим принципам. Поэт потому одобряет мнение дикого, свободолюбивого и непокорного бизона:

*Гордый духом бизон,
не унизя своей скорби и боли,
Заклинаю тебя там,
где горная вспомнила гряды;*

¹ Джусойты Нафти Царды гевидиге сатысес. – Пхинвал, 2009. – С. 277.

² Теппев Алим. Аланский всадник // НВ, 1912. – 20 марта.

Не ставлю под сомнение перевод прекрасного поэта и переводчика Якова Абрамовича Козловского, но, как в свое время утверждал Б. Брюсов: «Создания искусства вечны».¹ Оригинал мне, по законам искусства, кажется намного сильнее:

Ефсымер хъхеддаг гал!

Иннаег нал дае, аз – ыккаг.

Баабец уал.

Лæгдзинад аевестас не веийы,

Лæгдзинад маx y.

*Ныр та уал, ефсымер,
аскѹйицэд фæлтмау дае мыгаг,*

*Фæлæ макуы су,
фысау,*

ергмауыр!

В подстронном переводе данная строфа, – она является и концом стихотворения, – будет выглядеть так:

Брат мой, дикий бык!

Ты уже не одинокий, я – оторой.

Потерпи.

*Мужество не пропадает бессменно,
мужество на нашей стороне.*

А пока, брат мой,

*лучше останься без попомков,
как баран,
прирученным!*

Безусловно, стихотворение своим свободолюбием, своей ритмикой покоряет сердца. Таких первоклассных, свежих стихотворений не только в осетинской, но и в советской поэзии нелегко было найти. И это говорит о несомненном таланте поэта.

Когда в половине прошлого столетия начали говорить: «В послевоенные годы лирика Джусойты, сохранив верность реалистической детализации, сильно разветвляется, развивается в направлении широкого охвата самых разнообразных сторон богатого внутреннего мира нового человека»,² – то

¹ Брюсов В. Я. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1987. – С. 238.

² Гаглоев Ф. Нафти Джусоев // Гаглоев Ф. и Джусоев Н. Писатели Советской Осетии. – Стальир, 1957. – С. 159.

такой разговор имел крепкую основу. Это свойство слова и ныне не оскучело в творчестве писателя. Его творчество – многожанровое и, как видим, многогранное. «Нафи Джусойты создал целый мир художественных творений, образов и картин, мир научных исследований, поразительных по своей глубине эстетических и этнических мыслей»,¹ – о художественных и исследовательских творениях писателя и ученого в своей монографии отметила литературовед Аза Газдарова.

В таком аспекте видит Нафи долг настоящего мастера словесности. А. С. Пушкин говорил о поэте: «Ты сам свой высший суд»² («Поэт») – Нафи Григорьевич Джусойты твердо идет этой дорогой и неудивительно, что он такой:

*Кинжал в ножнах и в сердце слово,
Но им обоим трон цена,
Когда безмолвствует сурьоз,
А рядом честь оскорблена.*

*И стихотворцы, словно старцы,
Рожать способны только фарсы,
В бескрылой немощи они.*

*Том над ерагом кинжала блестно
Не вознесет,
Б ком робок дүг,
Кто поклонять прибык безгласно
И чайти лучшего не вслух.*

*Не жди пророчество от такого
И на подмогу не зови.
Кинжал в ножнах и в сердце слова,
Но нет ни гнева, ни любви.*

(«Поэт»)

Нафи Джусойты не только в поэзии, но во всех жан-

рах является таким. В осетинской литературе прошло занята заслуженное место сочная и привлекательная проза Нафи Григорьевича. С первых произведений писателя, – в этот жанр вошел с циклами новелл «Думы путника» («Бәләцәнның сағъастә») и «Вернулся обратно» («Ерцидәген та но-

¹ Газдарова А. З. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002.

– С. 4.

² Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – С. 225.

гәй»), – можно было догадаться, что в жанре прозы появился писатель широкого и сильного размаха крыльев. Его рассказы, повести и романы не только тематикой, но и в жанровой форме обогащали осетинскую художественную литературу. В них видим не только исторических («Кровь предков») и сказочных персонажей («Слезы Сырдона»), но автор широко рисует жизненную панораму своего времени. Многие его произведения в прозе – о сложных переплетениях своеобразных людских судеб («Реки всipyть не текут»). Поэтому постоянно привлекают к себе многочисленных читателей.

Повести Нафи Джусойты своему автору и осетинской литературе принесли не менее известность, чем романы. «Обида старого охотника» («Зэронд цуаноны тәргай»), «Белый-белый снег» («Урс-урсид мит»), «Песнь в два голоса» («Зарег дыууга хъәләсәй») и особенно «Возвращение Урзумага» («Аләймаджы мәләт») автору принесли большую известность, а в осетинской литературе обогатили жанр повестей лирико-философского характера. В храме многообразной, богатой литературы произведения Нафи отличаются не только своим лирико-философским характером, но и манерой ведения рассказа, композицией, образом хозяина на жизни. Каждый его рассказ или повесть является развернутым монологом его литературных героев, но в то же время – раздумьями писателя о происходящем. Плоскэтому, все его мысли связаны с Родиной. На весь мир и на вселенную вокруг нас смотрят глазами своего Ирыстона. И когда совесть народа, – по-другому нельзя назвать гордость нации, коим является писатель, – на мир смотрит глазами своей нации, то в нем их спасение. Для Нафи весь мир – Ирыстон, Ирыстон – весь мир. Оба для него так взаимосвязаны, что одно без другого не может существовать на этой благодатной земле.

*Народ мой мал, но горд и правомочен
Не менее великого народа,
Чей одподненый труд кортить способен
Держагу всто в течение недели.*

*Народ мой мал, но смел и уважаем
Не менее великого народа,
Чей вздох один способен вызвать бурю
На голубых широтах океана.*

*Я – сын немногочисленного рода,
Но входит мой народ в семью большую,
И в ней, как искони бедеется в семьях,
Меняю бояльные осталовых лелегом.*

(«Я – сын немногочисленного рода...»)

Это зов от неповторимого, «редкой породы светил»¹, Коста Хетагурова, чья душа не знала покоя. Оттого-то и родились эти его строки:

*Весь мир – мой храм, любойовь – моя святыни,
Вселенная – отечество мое...*

(«Я не пророк...»)

За примерами далеко ходить не нужно – их достаточно в любом произведении Нафи Джусойты, на любой странице: «Небо высоко-высоко. Синее-синее и округлое. Выгнулось, что днище опрокинутого пивного котла. А под ним – горы. Ма-дленькие, словно черно-белые камушки. А до дна неба и глазу не достать, и орлу не взлететь. А ниже плывут облака – белые, будто из козьего пуха. И плывут тихо, с ленцой, как малыши фортели в речной заводи. Еле плавничками шевелят...».

А солнце выше неба! И катится аробное колесо по крыше неба. Мохнатые лучи козьим молоком пахнут. Льются на землю, что тутие струи из козьего вымени. Й больно лупят по земле, по траве, по зеленым ладоням листвы, по жесткой шкуре камней»².

Автор все описывает так любовно, так конкретно, образно, что не хочется прерывать чтение: «Высоко небо, но солнце выше. А над солнцем никого нет. Правда, мать говорит – еще выше сидит бог Хулгау, но, сколько ни гляжу, никого не видать... Нет, солнце выше всех! А под ним синее-синее небо, и все горы, и всю землю обняло. За горами тоже небо, я видел, когда прошлым летом на перевале чернику собирали. Всюду небо, и нет ему ни конца, ни края. А под ним облака и орлы. А под облаками горы и люди. И земля, а на земле мы все – деревья, трава, речка, я и мои козы. А самое большое дерево на земле – Пастушья чинара... На небе – солнце, на земле – Пастушья чинара! А под ней в тени – я и

мои козы и козлята...»³ (*Перевод автора*). Так красиво и интересно раскрывается большой мир перед маленьким героям писателя.

Герои рассказов и повестей Нафи Григорьевича, – люди старшего поколения и молодые напи современники, – мукиственные, принципиальные и добрые по происхождению. Автор вместе с ними размышиляет о месте человека на земле и о времени.

Известный литературовед Л. И. Тимофеев утверждает: «Говоря о том, что искусство образно отражает действительность, мы имеем в виду и содержание, и форму, и общественную функцию искусства»² без сомнения, туда относятся и образ героя. А уважаемый Нафи всегда так рисует об разы своих положительных героев, что, следя за их характерами, читатель, безусловно, становится чище душой, ярче характером, обширнее мыслями. Характеры его героев раскрываются в их словесности, в их делах: «Это так считается – пять дворов, но людей в них на одну прежнюю семью не станет. В четырех домах – три старика и четыре старухи. Четвертая – это я. Дочь Бату, так меня зовут с тех пор, как здесь живу. И только в одном живут муж, жена да трое детишек.

Да и что за дворы, что за село... Так, с виду только... Но пока дымят сутробы, село так и будет называться прежним громким именем – Пристанище Орлов!.. Какие там орлы – одни старики и старухи!..»³ – в таком виде раскрываются образы героя.

О повестях Нафи можно говорить много, – они своеобразны в своем повествовании, – достаточно выслушать мнение А. Теплева: «...повести, как «Возвращение Урумзага», «Обида старого охотника», «Белый, белый снег», «Песнь в два голоса» и другие, составляют одну из ярких страниц не только богатейшей осетинской, но и всей северокавказской прозы. Я считаю, что «Возвращение Урумзага» – это одно из самых выдающихся ее полотен, в котором глубоко и очень точно выплыл осетинский национальный характер... это очень личная, по существу исповедальная-завещательная прозаическая венч, написанная светлым и мудрым человеком,

¹ Джусоиты Н. Он ушел в бессмертие // Къюста. Дун-дуне – Фьордбасте менен. – Пхинвал, 2014.–С. 99.

² Джусоиты Н. а ф и . Реки вспять не текут. – М., 1981. – С. 3.

³ Джусоиты Н. а ф и . Реки вспять не текут. – М., 1981. – С. 246.

который всю жизнь честно и просто служит родному Слову». ¹ Успех произведения – в самобытном видении жизни: «Без самобытного видения мира нет художника», ² – говорит Нафи.

Об актуальности повести «Возвращение Урумзага» говорят и то, что она почти одновременно была переведена на русский, украинский и польский языки.

Нафи Григорьевичу как мастеру прозаического слова, все-таки первую всенародную известность принес его историко-героический роман «Кровь предков». В осетинской литературе этот роман – героическая песнь благодарного потомка в честь благородных предков («Безмолвная песня») – является первым настоящим историческим романом. Автор рассказывает о борьбе свободных горцев-осетин Чесельского ущелья Даузского района в Южной Осетии против владельческих притязаний грузинских несatisfiedных доносчиков-аладров (*кияzej*) в 1830 году.

Тогда карательная экспедиция России под предводительством генерала царской армии Ренненкамфа совершила свой кровавый поход в Южную Осетию. Грузинские алдари направляли русских на свободолюбивый осетинский народ, всячески клевеща и обвиняя их в непокорности царю, в отказе от уплаты дани, в абречестве, в непризнании себя поданными царя и т. д.

Свободные, непокорные осетины-крестьяне встали против трехтысячного войска генерала Ренненкамфа, вооруженного пушками, сопровождаемого многочисленной грузинской милицией. Царская власть России поддержала грузинских захватчиков. Результатом таких направлений стали несравненные боли и жестокая расправа над лучшими сыновами Осетии. И хотя в таком неестественному поединке крестьяне потерпели поражение, но их свободолобие не было сломлено. Борьба продолжалась, пока царь не признал горцев государственными свободными крестьянами: «В период первой половины XIX века в Юго-Осетии происходили массовые выступления. Особенно крупными были восстания 1804, 1810–1812, 1830, 1840 и 1850 годов. Крестьяне ущелья Большой Лиахви отстояли свою вольность и личную свободу от притязаний помешиков. В феврале 1851 года правительственный сенат

России признал незаконными притязания князей Мачабели на крепостное право над осетинами». ¹

По писатель остановился на 1830 г. и подробно, любя и нарисовал национально-освободительную борьбу своего народа.

Читатель не желает расставаться с ними. Ему близки настоящие мужчины, исторические личности Ака Кабысты и Бега Коцты; но не менее привлекательны художественные образы – Курман Тогоев, Кандил, Темла, Солтан, Алаг и многие, многие другие. Чем они привлекательнее, тем ненавистнее становятся отрицательные герои романа. Чего стоит только один поступок ненасыщенного алдара Бардзима Мачабели в Чесельском ущелье! Когда в Чеселг приезжают с приставом Васильевым, чтобы собрать дань (*не для русского царя, разумеется, а для своей свободы*) и от этой затеи у них ничего не получилось, то появилась у них другая идея, достойная только слабоумия и «чести» Мачабели – на пастбище у детей отнять телят и утнать их.

Каждый герой романа живет своей жизнью, у каждого свой характер, но в то же время каждый из них выполняет свои художественные функции в придуманном сюжете автора. В том числе и не отраженный до того в художественной литературе образ первого осетинского поэта-просветителя Иуане Агузаты, кем в свое время восхищался блестательный осетинский поэт, переводчик и литературистический критик, близкий друг Нафи Григорьевича Георгий Бестауты. У осетинского просветителя Иуане Агузаты не осталось даже ни одной фотографии, не то что воспоминаний, но Нафи Джусойты нарисовал его образ с такой достоверностью, что надобность в фотографическом портрете первого осетинского поэта отпала само собой. ² На самом деле, «Нафи Джусойты показывает национальные характеры; его герои – благородные, красивые, мужественные люди, которые дорожат своей честью», ³ – читаем у Азы Газдаровой.

¹ СССР. Грузинская Советская энциклопедия. – Тб., 1981. – С. 353.

² Бестауты Гиуэрги. Уамыста 3 т. Т. 3. – Дзеуджыхъет, 2004. – С. 308.

³ Газдарова Аза. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002. – С. 34.

А в целом роман «Кровь предков» Нафи Джусойты, со всеми его перелетениями и головокружительными пропастями жесткого времени, ярко и всесторонне показывает жизнь горной Осетии в середине XIX века. И, несмотря на разные мнения, не зря стал хрестоматийным со дня его появления.¹ Но настоящие споры вызвала дилогия писателя «Слезы Сырдона» («Сырдона пэссыгтæ», 2005). В романе автором показана широкая панорама жизни нарского общества из осетинского народного эпоса.

В произведении Сырдон становится, как спаситель беднейших стоеv нарта от гибели, носителем доброго и светлого Вожини, хотя в эпосе является порой губителем нарского народа. Поэтому роман вызвал много противоречивых взглядов.

Аза Хадарева говорила: «... в романе «зло нартов» – Сагана, а не Сырдон, как в эпосе. Это уже не просто изменение мотивов действий, это другой характер, в котором вместо гибкого ума и женственности (образ хотя и знаменует остатки матриархата, но не исключает подобных качеств в женщинах) – грубость, отсутствие эпического начала. И это все о Сагане, которая спасла нартов в голод, к которой народы шли за мудрым советом и помощью».² По Георгию Дзугашеву, нарт Уруумаг по роману не является мудрейшим аксакалом.³ А Георгий Дзадриаты даже упрекал автора в том, что придуманные им новые имена героев по стилистике не совпадают с именами героев нарского эпоса.⁴ Но автору удалось с начала до конца пронести главную идею произведения – не грубая сила, не жестокая борьба, а человеколюбие побеждает в жизни; только оно приносит счастье народу. Автор перед собой не ставил задачу, чтобы скопировать сюжет гениального эпоса. Поэтому права Аза Газдарова, анализируя произведение: «Н. Джусойты показывает мир насилия, в котором подавляется воля личности, попираются права простого труженика. Трагична судьба Сырдона, мыслителя и созидателя, в обществе сурьных воителей, где закон и мораль диктуются силой оружия. Роман вызвал неоднозначную реакцию литературной общественности. Мифические об-

разы в интерпретации писателя преобразились и критически воспринимаются защитниками «чистоты» эпоса. Но задачей писателя было не точное переложение эпических сюжетов, а создание современного романа, исследование природы насилия, поведения человека в экстремальных условиях. События XX столетия подтверждают предвидение писателя-мыслителя. Многоцветна поэтика романа «Слезы Сырдона». Эпическое повествование прерывается лирическими отступлениями, в которых раскрывается авторский взгляд на проишедшее».⁵

Факт то, что роман способствовал появлению разных широкоформатных произведений в осетинской литературе, в том числе, известных романов «Седьмое путешествие нарта Сосланы» Михаила Булката⁶ и «Нарт Фарнаг» Сергея Хугаты.⁷ Это тоже говорит об его успехе в жанре осетинского романа.

Никакой жанр в художественной литературе, литературной критике и литературоведении для Нафи Джусойты не чужд. Он одновременно активно работает во всех жанрах и везде, можно без сомнения твердо сказать, добивается больших успехов. В свое время его трагедия в стихах «Азау и Таймураз» («Азау әмгә Таймураз»), написанная по мотиву новеллы Сека Галиева «Азау», с удовлетворением была принята осетинским зрителем.

Произведение отражает жизнь дореволюционных крестьян Осетии, но во многих вопросах современный зритель в произведении видит свои проблемы и это говорит об успехе автора.

На сцене Юго-Осетинского государственного драматического театра были поставлены спектакли по однотипным пьесам Нафи Джусойты: «Азау и Таймураз» («Азау әмгә Таймураз»), «Венера – утренняя звезда» («Бонвэрнон – сœүн стъалы»), «Или – свобода, или – смерть» («Канже – сœрибар, кэнже – мæлгæт»), «Забытая песня» («Рox зарæт») и другие.

Нафи Джусойты является выдающимся литературоведом и литературным критиком. Его фундаментальные исследова-

¹ Джусойты Н. а. Фылдаты тут. – Цхинвал, 1965.

² Хадарева А. А. К проблеме фольклора и литературы: на примере романа «Слезы Сырдона» // Литературная Осетия. – 1982. № 6. – С. 11.

³ Дзугаты Георги. Сырдона пэссыгтæ / Советон Ирыстоn, 1980. – 26 марг.

⁴ Дзадриаты Гиуэрги. Сырдона пэссыгтæ / Советон Ирыстоn, 1982. – 11 июня.

⁵ Газдарова Аза. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002. – С. 135–136.

⁶ Булкъаты Михал. Нарты Сосланы гевдæт балш. – Цхинвал, 1988.

⁷ Хубагаты Сергей. Нарты Фарнаг. – Дзæуджыхæу, 2005.

ния по истории осетинской литературы и литературоведческие труды хороши известны не только в Осетии и на Кавказе, но и в Ближнем Зарубежье.

Автора серьезно занимают художественные завоевания многих классиков мировой литературы. Он особенно интересуется вопросами взаимодействия разных национальных литератур и их ведущих художников. Об этом свидетельствуют его работы – «Книга друзей»,¹ посвященная творчеству известных северокавказских писателей и «Книга друзей и наставников»,² посвященная общим проблемам развития литературы народов бывшего Советского Союза. Он избран членом Международной ассоциации литературных критиков в Париже (МАЛК).

Нафи Джусойты переводит много произведений от братских литератур на осетинский язык. Благодаря ему, на осетинском языке звучат многие произведения А. Пушкина (в том числе и «Евгений Онегин»), Н. Некрасова, Л. Толстого, А. Чехова, А. Блока, Т. Шевченко, О. Туманяна, Я. Коласа, Р. Гамзатова и многих других.

На осетинский язык перевел стихи Коста Хетагурова и поэму «Фатима», написанные на русском языке, и издал их отдельной книгой – «Вселенная – отчество мое» («Дун-дуне – фылдыбасте мәнгән», 2014). Благодаря Нафи Григорьевичу на осетинском языке читаем книги: «Мой отец» (Мердзедзе), «Стихи и поэма, 1988» основоположника абхазской литературы Дмитрия Гулиа, «Балкарская свирель» («Асойтаг уадынъз», 2002) балкарского поэта Кайсына Кулиева, «Я люблю Кавказ» («Ез уарзып Кавказ», 2014) русского поэта Михаила Лермонтова, «Моя думы» («Мәс саббасте», 2014) украинского поэта Тараса Шевченко, целую «Библиотеку классической драматургии» («Классикон драматуризитобиблиотеке») в 4 томах...

«Такая многогранность дарования, – говорил Кайсын Куллиев, – вызывает со стороны его товарищей и собратьев большее уважение к нему. А еще необходимо добавить к этому прекрасные человеческие качества Нафи – благородство, честность, совестливость, верность в товариществе и дружбе, прыгливость и широту интересов».³

Нафи Григорьевич Джусойты перехитрил народную мудрость – побежал за двумя зайцами – и преуспел как в художественной литературе, так и в науках. Его творческое кredo, как и мечта наших предков: «...хоть песню оставил по томкам».

ЛИТЕРАТУРА

1. Бестауты Гиуэрги. Уацмисте 3 т. Т. 3. – Дзэу-джыхъеу, 2004;
2. Блок А. Собр. соч. в 6 т. Т. 2. – Л., 1980;
3. Брюсов В. Я. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1987;
4. Булкьаты Михал. Нарты Сосланы ғевдәм балш. – Цхинвал, 1988;
5. Ван Чун. Антология мировой философии в 4 т. Т. 1, ч. 1. – М., 1969;
6. Гаглоев Ф. и Джусоев Н. Писатели Советской Осетии. – Сталинград, 1957;
7. Гаглоев Ф. Нафи Джусоев / Гаглоев Ф. и Джусоев Н. Писатели Советской Осетии. – Сталинград, 1957;
8. Гаджиты Геор. Уацмисте. – Дзэу-джыхъеу, 2012;
9. Газдарова Аза. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. – Владикавказ, 2002;
10. Гафез. Раздырл / Джусоиты Нафи. Салдаты зәрдә. – Сталинград, 1949;
11. Джусоиты Нафи. Ирыстоны сағъстәе. – Сталинград, 1958;
12. Джусоиты Нафи. Ез райуырлән хохы. – Сталинград, 1960;
13. Джусоиты Нафи. Зын кары. – Цхинвал, 1962;
14. Джусоиты Нафи. Мой горный край. – М., 1963;
15. Джусоиты Нафи. Стихи, не сказанные матери / Коллектив авторов. Антология литературы народов Северного Кавказа. – Пятигорск, 2003;
16. Джусоиты Нафи. Фылдәлтүг. – Цхинвал, 1965;
17. Джусоиты Нафи. Доброта. – М., 1969;
18. Джусоиты Нафи. Ирон аив дзырлы сәрвәлтау. – Цхинвал, 1966;
19. Джусоиты Нафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011;
20. Джусоиты Нафи. Книга друзей. – Нальчик, 2003;
21. Джусоиты Нафи. Сырдоны цәссыйтә. – Дзэу-джыхъеу, 2005;
22. Джусоиты Нафи. Реки вспять не текут. – М., 1981;

¹ Джусоиты Нафи. Книга друзей. – Нальчик, 2003.

² Джусоиты Нафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011.

³ Кулев К. Поздравляем юбиляра / Литературная газета. – 1975. – 8 января.

23. Джусойты Нрафи. Сабыр ныхасте. – Цхинвал, 1973;

24. Джусойты Нрафи. Царды гевидиге сагъас. – Цхинвал, 2009;

25. Джусойты Н. У порога зрелости // Дружба народов. – 1968. № 7;

26. Джусойты Нрафи. Зарег – уарзты хвæлæс. – Цхинвал, 2007;

27. Джусойты Нрафи. Он ушел в бессмертие // Кью-ста. Дундуне – фырьбæстæ мæннен. – Цхинвал, 2014;

28. Джусойты Нрафи. Балл ирон аив дзырды дунемæ. 1-аг чинг. – Цхинвал, 2012;

29. Джусойты Нрафи. Балл ирон аив дзырды дунемæ. 2-аг чинг. – Цхинвал, 2014;

30. Джусойты Нрафи. Нæ вæйы рухсæн сау талынг ѹже ингæ // Фидиүгет. – 2000. № 1;

31. Дзадтиаты Гиүрги. Сырдоны цæссыгтæ // Советон Ирыстоны, 1980. – 26 марта;

32. Дзагаты Георги. Сырдоны цæссыгтæ // Советон Ирыстоны, 1982. – 11 июня;

33. Дзуппатахи Хадзы-Мурат. Растанг æмæ литературае. – Цхинвал, 1985;

34. Дзуппатахи Хадзы-Мурат. Хæст æмæ зæрдæ.

– Цхинвал, 1966;

35. Из архива автора;

36. Куллиев К. Поздравляем юбиляра // Литературная газета. – 1975. – 8 январь;

37. Осетров Евгений. На родине Есенина // Коллектив авторов. В мире Есенина. – М., 1986;

38. Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974;

39. СССР. Грузинская Советская Энциклопедия. – Тб., 1981;

40. Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М., 1980;

41. Тепеев Алим. Аланский всадник // НВ, 1912. – 20 марта;

42. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976;

43. Хадарцева А. А. К проблеме фольклора и литературы: на примере романа «Слезы Сырдона» // Литературная Осетия. – 1982. № 6;

44. Хугаты Сергей. Нарты Фарнæг. – Дзæу-джыхæу, 2005.

ФЕСТА ГАГТЕН ЗАРАГ НЫУУД ЗЫН

Алжемон жөмбисонд зэтвье: «Дыууга тэрхүүсү ахсынмэ күү хувавай, уед дэг иу дээр нэг фхуудзан». Фаэлгэ алжем дээр тут зэмэг стэг сты, уымэг гэсгэ, хьыгайсан, зоньныц рэдийн. Уэд, зэгъян ис, жөмбисэндтэй дээр алыхагт нэй зүүнендэн.

Ахэм хъуыдымгэ аргацуун ис, ныртгэккэ Ирыстоны иуулт зынглондидээр фыссеят, ахуурыгонд ёмж ахсеннадон архайгаат Джусойты Нафийн цард ёмже сферглистиадыр дзургэйгэ. Ирыстоны, уедлайдээр, дзырдаивалы, иунаг ахэм ахсдэгийн фембэлд нэе вэййи, Нафи кэм нэе рагтива. Уйй йэхэдэг бирэх хъуыддэгтийл дзурагт у. Афгемэй дыгуе тэрхьусы ахсынгээ йэхэдэг нэе хувайд. Фаелэ Ирыстоны альхуузон проблемдэгэ, уйй нае баффергэйгэ, жүргэндэйс-тий йаа уүхэсчтыг үнэе йин нэе фыдэлти номдай бар ис, Ирыстонан дзура сэргээсвирэй:

Цы дэрн сене дэгү? Газуухадаёй – чест.
Дэг нис дэгү лаг – артиш кэргээсэн сэргчест,
Ды та – фюдэлтэй ирд фаринк аялжестай!
Мэе зарал ций? Дэг узрэнэ зал герчест,
Дэгүүсээ зарал – увий ды дэг, мэ бэстэй!

Нафийән йәз зәрдәйе пы зардүлтәе райуырның, уыдан алыыхат дәер вәэйини үарзгемдәт, зондемизаг. Фадат дәт-тыңц ё сәфәльдистад иргасджығаң үүыл Уәэлмөнц ныхас кәнъиңен. Къостайы номыл Палда захадон премиийы лауреат, курдиганжын фыссыт әмбә ахуырронд, профессор, ирон иде-йеты сәркүл жексардиккынай хәшегт Джыккайты Шамилән ууди тохтгенәт.¹ ССРЦ пайдзаҳадон премиийы лауреат, Кәс-сөт-Балхьары Республикасын адәмөн поэт Кайсын Кулиев ын сәркүлтүр үүдл үйә курдигәй, йәе адәймадзинадай.²

¹ Жыккайты Шамил. Нәвейи рухсөн сау талынг йәе ингән // Фидиагет. – 2000. № 1. – 5 ф.

Фыссаг ёмж профессор, филологон зонаётты доктор Алим Типеев сәрбәрзонд у Нафийг, уымән зәгъы: «...один из војаков крыйатой стаи журавлей кавказской духовной культуры, аланский всадник, волнистивий в себе и мудрость

веков, и отчаянный рывок горцев к постижению высот мировой культуры. Рядом с ним всегда хорошо и надежно».¹

Бирә зындонд ахуыргәндә тәмә фылдыкты уадмыс-тәй ис ахәм геппәлән ныжесте дзәвгар һөрхессен (*Нади сәе ىәхәдәг «похвалиные слова Фомы Смысловы» хоты*)², фәлгә нә, мәнмә гәстгә, ныргаккә уылданы сәр бинтон-дәр нишәмән хъяуу. Уәеддәр гәнәе башысангәнгә пәй, ләдҗыхъәл әмә мони йә улы, сәйраджы, адәмтә тәмә Фылдыбастайбы уарзгей кәй гүрын. Се разы, нывеңғрил дырды аңгат даесны тәмә яңе бәстәгәи патропотылкул әмбәләлә, афтә йәхихаты хәсдэжыныл (*Коста сәнәхъәләдәй тәе бөглийд*: «Ез дзылгей кваддер күү дарин, Күү бафи дин искуу маे хәс». «Ныстуан»³), тәмә йын уый ўенпой нае даётты. Елпынәлдүх хубуды кәнни дзылгәй раз уылы хәслел.

*Йәе хүрүссәнәй дәр хорз ләти ту яңе мадән
Джәхессы фын сөзумтарайтот, фынау.
Пы дын хәссон маң ىбыр цардәй, адәм,
Хәбебулау ының үәжәеи րатон үәгодай?*

*Леууынч маң зердым, хорз мынгаджы گаккай,
Де ләгдзинад, дәе фәнделгәти роәттә...
Бисарын заег, фәлес үи ис дөү аккаг –
Зөххүүсүсөн чинтө мае хөйгүтө?*

*Зөзүйни, ис жеңдигей цердымы астуу араен –
Дэңирдәмә зарең, түе сәмә бөллини.
Де үити бол хөгөлләсүздәг фәзәрьни,
Де хөмжы бол, төгөмүгү, кәсүп.*

(«Пы дын ратон, адәм?»)

Поэт адәмны цины бол хөгөлләсүздәг кәй фәзәрь, йәе хъылжы бол жомыга кәй фәзәрь, уый бергәт у ўе сәфәт дысталгәй. Нә адәмны истори уыны өнүнүстүр фәлмү ‘хәсенты амә зонны, «йә ләгдзинад, йә фәнделгәти роңтән» кәй наф-фесадған, амә сәе хәссы тәмә биргә чынгасджылы уынаф-фәмә. Уымән нахәддәт иууллар стәм пәрдүләвдисенте. Джусойты Гришайы (Григорий) фырт Нафи ирон адәм

жәмә Ирыстоны фарнән райгуырдис 1925-әм азы, жертхис-рәнны мәйи 25-әм бон, Дауы районы, Ног хъяуу, зәххү-сәг бинонты ‘хәс». Сәхи хъяуу райдайын кължыты сахуыр кәнныны фәстәе ѹе ахуыр адарләр колта сыхаг, Кировы хъяуы астәүккә скъолайы. Фәспүс яй қаст Фылдыбастайбы Стыр хәстүү тәккә размә тәмә барвәндәй апид Сырх Дәфсады рәнхъытам.

Демобилизаци ѹе күү сколтой, үәл һөрүзләхт ѹе Фылдыбастай, Сталинирле жәмә 1945–1947-әм азтыкүиста партийы Хүссар Ирыстоны обкомы инструкторгәй, стгей – Хүссар Ирыстоны главлыты əвджеидарәй. Фәлгә гөвзонт фыссег фидаргәй ныхъхубуды кодта, ѹе царл һәнәхъәнгәй кәй сны-вонд кәндзәенис аив дзырдән, тәмә күсынма аныд, республикон газет «Заря Востока»-йән Хүссар Ирыстоны цы сәр-магонд уаиххәсәлжы бынагт уый хилгенгөнд, уырдәм.

Уылбы азты Нафи, күстгәе, фәссакуонмә ахуыр кодта жәмә каст фәспүс Сталинирлы пайдахадон педагогон институты историон факультет. Стәй 1949-әм азы ѹе ахуыр адарләр кодта Ленинграды уыртссаг литератураеи институты (Пушкины Ҳәдзэр) аспирантурәйи.

1953-әм азы ѹе каст фәспүс гентыстылжынәй, диссертации бахъахъәләтта ахәм темәйе: «Коста Хетагуров и русская литература», ләвәрд ын һөрцил филологон зонаётты канидаты ном жәмә фәстәмәе ахуыргонд ләгәй аериздәхт 1954 азы тъяндажы мәйи.

Уәеддәй нырмә Нафи үәжекүәзәй күсы Хүссар Ирыстоны зонадиртассан институты ирон литератураеи хайады сәрттүләүүтәй. 1969-әм азы та жентыстылжынәй бахъахъәләтта докторы диссертации ахәм темәйе: «Ирон литературагы истории (XIX əел әниүсүсү кәрор, XX əел әниүсүсү ратийән)».

Үәлд институты директор, уылбы иу растандажы-иу биргә хәгетты лекцитә каст Хүссар Ирыстоны жәмә Цәгат Ирыстоны падлзахадон педагогон институты студеттән ирон ли-тературәйге. Үәлд Хүссар Ирыстоны пединституты ирон сәвзаг тәмә ирон литератураеи кафедрәйи сәргиңләүүт. Ныртаккә дәр уылбы иу растандажы күсы Дзәүдҗыхъәуу зона-дон центр жәмә ЦИПУ-ы, фәлгә тәмә зөрдө никүн сиңтә ѹе сәйярл даеснүйдәтл. Елпынәлдүх кәнни зоналон күист, литератураеи ис сәфәлдистадон хәгенти, алыхат тәмә алтыран дәр бázзад поэгәй.

Уый, пәмәй дәр равзаргә фәнделгәй ма фәиппәрд уай, ләдҗы худ дә ма әффәрмә кәнна; сәрстырай ңүай размә

¹ Типеев Алим. Аланский всадник / НВ, 2012. – 20 марта.

² Авторы архивеї.

³ Коста. Завещание. – Владикавказ, 2014. – 29 ф.

жәмәе адәймаджы ном исай уәләмәе, бирәтәм күнд әнпен ныхас қәнгейе, кәссы, афтә әнпен нау. Поэт, хохимә ныхас қәнгейе, нәлгоймаджы сәркестыры ғүүгелтә сә кәрәдзий фәәдлү үймән нымайы, цымал нын латдинады урокта дағты:

— Зәэб ма мый, Хок, тәңүд кәд веңийн ләг?
— Цәәг айнәгәй дәр ма ратон көсәдер,
Күрмәй дәр ма ссар д' адемы көсәсер.
Дә карә фыбыштә кәрәдзәмәй аеболис,
Уәд ма тәспүүдәр үймәй исты ис?

— Зәэб ма мый, Хок, хәбабыры бәрәг.
— Дә зарег рати, дәхитен раис үәссүе.
Дә зерегей хорз арны өзүләмәе ис
Ежәе тө байту!

Хоспарст дәм кәсү,
Уәд изу күкхәй дәр хәсс көрөнмәе ис!

— Зәэб ма мый, Хок, шәрасмәнәд зәгөни

Күнде үенди жәнешти тассан ләг?..

— Ежәе сүңғег ис ахәмәз зәххыл?..

Нызаттус өзен аз — көзәмәзгестивә азмә 'рхұым...
Ертуағында хорз шеңар һөр нылдае.

(«Ныхас Хохимә»)

Аив литератураібы йәғыштап литературан қваҳазәфтае хауынч, фидәні фыссәт ма скъолайы күн ахырь колта, уәдмәе. Фәәлә поэты күрдигат сайдарджы райхәл, йәғ уапмысте мыхұыр нәма колта, афтамәй, Фыбыштәстейи Стыр хәстү дүлжы. Уымән бин хәбәутә әххүсүс фәнист үйрүссәт классикон жәмәе хәстон поэзи. Дзүлшаты Хадзы-Мурат тыйнграст банисан котга: «...үйрүссәт хәстон поэзи ләмбынғаткастис (үйй ыйл әргромай гендавға дәр тыйнг бакодта) жәмәе уылдоны фәрді, уылдоныл әнпой кәңгәйт, агуырдта йәхид индивидуалон поэтикон-адәймагон хъелгас».¹

Джүсойты Нафи йәғ фыңғат әмдзевиге ныммыхұыр колта 1945-жән азы журнал «Фидиудәжы» 4-жән номыры.

Поэт хауы, фашистон тыхәйисдүкітей йәғ Фыбыштәстә чи хъажхъәдта жәмәе ирон литератураібы рәзтыл, йәғ фыңғат фәндиатыл ай бафтауыныл удуәлдай ечи күста, уылы фәлтәрмә. Хастон растанғает бин әрмәст хъылдықтәтә нае дарта, фәлтә фидәні фыссәдікі бахыста, фәстәдәр ай нывәфтід литератураібы ахсәдиятей чи бахыбынис, рәссағтаг аив дзырды үыпса күрдады. Гадрез дзырда: «Война

учит его суровой и беспощадной правде, высокому эмоциональному накалу стиха».² Иже хъульдыны — Фыбыштәстейы жәгетатыр Стыр хаст, йәғ зердәйес сығыдатгәр күйымы тарагат жәх базадысты жәнүсы болғем. Җемтәй үйм гүйрой, адәмды цәрүн жәмәе фәеллой кәннынма чи разнгард кәна, ахәм апвадон үалмистаे.

Күнде фәнесеүн а-зәххәй ыстары,
Уәд мый, цыме, күнд зин веңийн ызделхын?
...Фыбыштә көрдәг өнди фембәләд, уәд ие сәрәй,
Фәедисы артаяу, мәдәбыйнәз ыстархы.

Прымә, ың зәкәдзән үйд жәнештәп ие хәхтеп?
Цәүүлнәе тилү изу күбүтәр ие кәлиү?
Пәгей нымтег ысты өйсөннө әртегим?
Уыннег кәжитти кәсептәүс сәдзәм ың смал и?

Ағын, Гарунай, нал өзен хәхтеп хион?
Уәд ма ың өзен: аспанырынан фистон?
Эзимег, күрдәзай, нае көсәсери раз сион,
Сәрд хойон рүәзине — хәбәнион, әртисим?

Фәкәул и кәрәг, хүәде сиы — ше цәстәй!
Хүбүтазәзүйх бол! Мәг фыбыштәсөн ишай!

...Күннег 'рызделхын аз нае хәхтеп и хәстеп?
Уәд мый сие фенни афтие, 'хәт ың веңийн?

(«Күнне фәнесеүн а-зәххәй ыстары...»)

Фыссәт тыйн хорз зоны Александр Твардовский фәәдзәхт: «... отвечать «за себя» — дело адски трудное, требующее наибольшей отдачи душевной и даже физической энергии, долгих лет выучки, главной и лучшей части своего жизненного срока, полного бескорыстия даже в помыслах».³

Нафи үл жәнхәжәнәй нылонд кәнен аив литература жәмәе зонадән. Хәстү дүлжы жәмәе фәрсәст ың 'мәдзевиге ныффиста, уылдоңен сие хүйздәртә бахаста йәғ фыңғат поэтикон әмбәйрлөнд «Салдаты зәрдә»-ма (1949). Уым фәбәрәг, поэты нывәфтид дзырдан әңгәгәлон у аслам хүлт.³ Кәнен бәлвирд, нывәфтид ныхас, пәрдү зарәт бин у уарзаты зарәг. Поэты әмдзевигате «Ирон салдат», «Фыбышхы уайдзәф», «Акъоптә... Акъоптә...», «Ертә хатты мәе пи-

¹ Гаглоев Ф. и Джусов Н. Писатели Советской Осетии.

² Сталин, 1957. — 159 ф.

³ Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. — М., 1980. — 330—331 ф.

сыртга ныгәйттой» әмәе әндәртү үнгәм советон салдаты – немиңгәк оккупанты ныхмә тохтанәджы хәбабатырдзинад.

Раст баколгой чинджы разынхас ныфыссәг Гафез¹ әмәе Дзуплаты Хадзы-Мурат², афғе кәй затвой, зөгтәг, поэти әмдәзвәттәе иу калдежи әнгәссты әмәе дызы сәйярга хәйттар у сырхефсәедион, уымай. Убыны ҳастон у сабиралхәссең. Кәд әмдәзвәттәе әнектәм несты, уәлдәр сәхимә злахыниң адәймаджы пәстәнгас, ис сәе, фәстәдәр критикте «әнәхин, зәрдигәй фыст» кәй хоной, ахәмтә. Сәрибәрәй, сәхирдигонау үләфынен сәе хылгандары, чинпаккәссет сәе зонгә зәлтгә, зонгте равг кәй ашахсы, уйй. Уыдгеттәм төвзонг авторге әмхид вәйиниң, бәлвирл шауты тыххәй әмхүзыон кәй фәрхүзуды қәнинц әмәе сәе зәрдәйнүаг сәхирдигонау равдисынмә кәй нәма фәәрәхсінц, уйй аххосей. Поэты Җәстәнгас йәхимә зәдхата Сирх Еффады хұбы-матег хәстон, әмәе уыдан ҳасты үйдисты мильтанта. Надирын поэтикон дызырды фәрци нын қәнни се ‘нкъарәнгәе, сәзәрдәйнүаг әмәе бәеллиштә.

Фатыл фыст – «Берлиннег!» әмәе «Размел!»

Нәй фашисттен а-зәххәл болап!
Хәст үзелүү үтә көртмә, юә карзәмә, –
Абырста Уелализә Салдан!

*Ныр лемматре нал ыстык се тиңбү, –
Уаңаңаңы үзелүү барың тиңдәркә.
Разынә, зәңгизе, иу искумы үстүнкө,
Минеги дәр сәм нал кәссиң әннарб!*

«Близ криз»-тә, «Нах остан»-тәк кәсм ыстык,

Берлиннег цәжмен дарыны сәе фәрд?
Афтиң ма-иу хөйбүлике тиңдәйнүү,
Их-иу сый күү րыңди сәрдүй, уәед!
Волмәттөлелест Берлиннег дуарыне
Түххүлжонек бәзәди сәе фәрд.

*Бағынчын, наә фәтілдәздүс тәрәлде –
Берлини сәе баптафзен мәләми!*

(«Фатыл фыст – «Берлиннег!» әмәе «Размел!»)

Йә дызырды сәр У түгкалаң ҳасты сәрибархассәг сал-даты әнкъбарар зәрдәе амәе ләтгәзинад әвидисын. Йә фыл-паг поэтикон әмбидртонд хұмынгәтәджы не схүбдига «Салда-ты зәрдә». Уйй тыххәй әмхъяләссаң үрмән дызыртой сәе

¹ Гафәз. Разырд / Джусойты Нади. Салдаты зәрдә.

² Сталин, 1949. – 5–9 ф.

³ Гаджиты Геор. Уамыстә. – Дзелдүххүеу, 2012. – 200–209 ф.

⁴ Дзүппаты Хадзы-Мурат. Ҳаст әмәе зәрдә. – Цхинвал, 1985. – 252 ф.

хұбыды йәе редактор, зындронд ирон фыссәг Гафез,¹ поэтте немиңгәк оккупанты ныхмә тохтанәджы хәбабатырдзинад. Раст баколгой чинджы разынхас ныфыссәг Гафез¹ әмәе Дзуплаты Хадзы-Мурат², афғе кәй затвой, зөгтәг, поэти әмдәзвәттәе иу калдежи әнгәссты әмәе дызы сәйярга хәйттар у сырхефсәедион, уымай. Убыны ҳастон у сабиралхәссең. Кәд әмдәзвәттәе әнектәм несты, уәлдәр сәхимә злахыниң адәймаджы пәстәнгас, ис сәе, фәстәдәр критикте «әнәхин, зәрдигәй фыст» кәй хоной, ахәмтә. Сәрибәрәй, сәхирдигонау үләфынен сәе хылгандары, чинпаккәссет сәе зонгә зәлтгә, зонгте равг кәй ашахсы, уйй. Уыдгеттәм төвзонг авторге әмхид вәйиниң, бәлвирл шауты тыххәй әмхүзыон кәй фәрхүзуды қәнинц әмәе сәе зәрдәйнүаг сәхирдигонау равдисынмә кәй нәма фәәрәхсінц, уйй аххосей.

Поэты Җәстәнгас йәхимә зәдхата Сирх Еффады хұбы-матег хәстон, әмәе уыдан ҳасты үйдисты мильтанта. Надирын поэтикон дызырды фәрци нын қәнни се ‘нкъарәнгәе, сәзәрдәйнүаг әмәе бәеллиштә.

Фатыл фыст – «Берлиннег!» әмәе «Размел!»

Нәй фашисттен а-зәххәл болап!
Хәст үзелүү үтә көртмә, юә карзәмә, –
Абырста Уелализә Салдан!

*Ныр лемматре нал ыстык се тиңбү, –
Уаңаңаңы үзелүү барың тиңдәркә.
Разынә, зәңгизе, иу искумы үстүнкө,
Минеги дәр сәм нал кәссиң әннарб!*

«Близ криз»-тә, «Нах остан»-тәк кәсм ыстык,

Берлиннег цәжмен дарыны сәе фәрд?
Афтиң ма-иу хөйбүлике тиңдәйнүү,
Их-иу сый күү ရыңди сәрдүй, уәед!
Волмәттөлелест Берлиннег дуарыне
Түххүлжонек бәзәди сәе фәрд.

*Бағынчын, наә фәтілдәздүс тәрәлде –
Берлини сәе баптафзен мәләми!*

(«Фатыл фыст – «Берлиннег!» әмәе «Размел!»)

хұбыды йәе редактор, зындронд ирон фыссәг Гафез,¹ поэтте немиңгәк оккупанты ныхмә тохтанәджы хәбабатырдзинад. Ҳаст әмдәртәе.

Нафийә аив дырыл, құылд әмбөлә, афғе у хәдхүзы. Нәу, биреге сәе ҳасты құылд нымалтой, афғе «партийи пълнамә» гәстәе араңт, кәд әм ахам әмдәзвәттәе уыд йәе чингүтә «Зәрдәйи ныхас» (1952), «Лирикә» (1955), «Ирыстоны сағыстәт» (1958), «НЭ райгуырлән хохы» (1960), уәеддәр.

Уйй ынн үйдис рәстәттәе. Йәе уаңыстәе ҳәдхүзы кәй вәйиниң, уйй тыххәй ынн сәе биреге хұылдига «тәлмады ҳұзызән». Ахәм фылбоны критикте тыххәй дырылта Дзуплаты Хадзы-Мурат: «Нафийә әмдәзвәттәе уыдты ног фәзъында пәзизий. Уыдан ҳастой семәе ногдзинал әмәе кәйдәрттә трафаретон, рәсүгъд, фәләе тутт әмдәзвәттә ҳұзызән күннег үйдисты, уәл сәе тәлманы ҳұзызен сұхылдиттой».⁴

Нафийә поэтикон ҳәзеләс әндәртәе алтыварсонәй равдиста йәе курдаты тых. Йәе ҳәвәләес әндәртәе алтыварсонәй равдиста пакштар. Йәе тематика уәгерәх, әе пәстәнгас ахсын әмәе тәрәстәгөнни монон дуне әшпәтварсонәй. Йәе ‘мәзевәттәе’ би-рәттәе сты философон, әвдист сәе ғәуыс сығыдтег, әңдег уарзиты әнкварәнгә, поэтген цардәмә цы эстетикон ахаст ис, уйй. Ирон поэзий ҳотындар уйй тыххәй сисиң әнәртәе алтыварсонәй. Уайтагъд әе сәйярга темәттәе систы Фыдыбыастәе, Ирыстоны истори, адәймагуарзондзинад, адәмты әңдег ҳәлардзинад... Зәронд салдаты құылд әмбәль, афғе әе жеппинәдзүх әндәвү дүнейн ҳастон уавәр:

Фәбадын болып дәзапырдәстей әйсөн,
Раст, Ҳөйләйи месекүа, сөйәд мәе үә.
Сөрүелдәйт дәзирдәттә хәсечтәе сербистон –
Мәләмән сый үйд, ыскулығен сый нал үйд.

Хәст әрәйлүү, хәңгәр мессүүтәе – бүрәе.
Еттары зәхх, ахсон дурад, үзекәр.
Көй үең үйдүссе, агадзармыйлас Ирәи

(«Фатыл фыст – «Берлиннег!» әмәе «Размел!»)

Дызырды сәр У түгкалаң ҳасты сәрибархассәг сал-даты әнкъбарар зәрдәе амәе ләтгәзинад әвидисын. Йә фыл-паг поэтикон әмбидртонд хұмынгәтәджы не схүбдига «Салда-ты зәрдә». Уйй тыххәй әмхъяләссаң үрмән дызыртой сәе

¹ Гафәз. Разырд / Джусойты Нади. Салдаты зәрдә.

² Сталин, 1949. – 5–9 ф.

³ Гаджиты Геор. Уамыстә. – Дзелдүххүеу, 2012. – 200–209 ф.

⁴ Дзүппаты Хадзы-Мурат. Ҳаст әмәе зәрдә. – Цхинвал, 1985. – 252 ф.

*Мæ озырткай иш дæр нали баззад уәлдеуыл...
Хæсткот аспасаты! Рұхс дæзенети үні!..
Еттік, септік! Нырма дæр састы ран нæ леуудын, –
Афтид тæу жесік, уол ма ис же ў!*

(«Дзыргефсаң»)

Стыр хылагагән, уйй аermæст поэтикон мадзал нæу, фæлае у рæстдзинад. «Лæгдзинад барәйкурым шергæс у, Лæтуар-зон аэм куынæ уа, уәд» («Лæггæн зæрдæ ис!»). Махæн фыл-дæр хатт уйй нæ фæфаг кæнни.

Поэт рæстагей тыхсы: «Уйй лæгдзинад у: де стихти рæхуыст галау абух, Шарды, нывонд фысау, сабыр лæуу?» Раst у, ѓе хæлжæздаг куы дзуры, уәд: «Ныуадз, дæ хорзæхæй, бандæтгæн табу, – Уйй лæджы аккаг нæу!» («Лæгдзинад»). «Кæл аепæт лæт дæ: дуне дæ кбуым у Емæ дæ раст зæрдæ, хорай, а зæххыл тау!»

Фæлең нæ, хылагаген, ахæм лæгдзинад алхапт алкæме нæ разыны. Нæ сентименталон амбилиға нæ фылдæр хатт уымæн смидағ кæнниң тукталды тækкæ астæу. Емæ бар-зæнгбæры зæрдyl әрлæуулың стыр уйрыссағ поэт Александр Блокы рæнхъытæ: «И вечный бой! Покой нам только снится Сквозь кровь и пыль...»¹ («На поле Куликовом»). Уйй цы нысан кæнни жæмæ уйцы тохтæ зæнжæхæн адæмты кæдæм æркæнның, уйй тын хорз зындонд у куырыхон Нæфиийæн нæ рагфылдæтæ – скифтæ, сарматæ, аланты историйæ:

Үе, Иры тыылд биðыр! Нæ кæвдæс –

нæ рæсбадаағ фæзтæе!

Еттæшегі фæстæрд – *ирониендиғеи а.мæ художеi.*
Нæ дзыллæйт ишбүйд

ици дарыс дæ хылдифы

нымаехстæи, –

Цы судзæе фылд рæдзурат,

уюй, дам, фæлæууы ђæе дудаек.

Зоның,

мадай мæ хизыс

нæ ишбүйд хылдрудулгæннæй,

Фæлæе мон ракен

сындағай дæ хореджы!

Мæ номдзыд фылделиш

үчелнесеттесен ыздухентæи

Күйд сасстой сæ кобаеэзите

историйæ пареджы.

(«Иры былдыр»)

Нæфиийæ алы поэтикон жæмбырдонд дæр – «Зын кары» (1962), «Дæнæном чиныг» (1967), «Сабыр ныххæстæ» (1973), «Изæры рұхс» (1988) жæмæ жæндиæрты рұхсенд ирон литератураeйы уйысты бæретбоны жæрдыдау. Алкæльйы дæр-иу дæзи ирон чинликкæсæт фембæлд ног шеуылдаe, уәдмæ кæй нæ зыдта, ахæммыл. Уйй та дзыргаиваады, хылагагæн, алтын-хатт, стæй алы фыссæгмæ нæ вæййы.

Нæфи хауы, ирон поэзимæ жæпшеты фыцшаг фæллондон уйынынад чи хаста, уйцы поэтиэм. Уйцы хылуылдайын ирдæвдиссен у ўе цыбыр жæмдæвæтæ «Ехæсөн хæхтты»:

*Хæхттыл талын, мердзикогай, баðы,
Кæмиттес сабыр уәлпереттæи цауы.
Талын? – Уйй кеð мæ саударас мæд у?..
Сабыр? – Уйй кæд мæ уарzon кæлу?*

Дзуцшаты Хадзы-Мураг хъæбæрæй дзырдта, ирон поэзии жæпштæгей дæр кæй у ассоциативон уйынынады фарс: «Фæллони пас фылдæр жæмæ ногдæр ассоциативе жæвæрүн кæна, уййас ђæе ахадындинаду бæрзондæр», – жæма, дам, уйлон кусыні жæмæ цærини аивады «поэтикон лотиккæмæ гæстæ», ома заххон царды уәллæр лотиккæмæ гæстæ!¹ Емæ, аивадон уадымстæн ахæм бæрзонд барæнгæтæй аргъ кæнгæйæ, гæнгæн нæй, ма 'рлæууой нæ зæрдyl Нæфиийæ жæмдæвæтæ мады тыххæй.

Лирикон хъайтары мад-а-пардæй куы ацыд, ђæе фылдæлты хæлзар силзæрæй куы аzzад, ђæе мадмæ ѹын бæлзурæн куынæуалуыд, ђæе сидген ви куы ниичуал скæндинæз дзузапп, уәд ђæе хъуыдымæ тыххæй бýрсы ирон аєлгысты: «Фод дæ фæлдыштæгæл дуар...» – жæмæ ѹын нæ дæтты удæншой. Уймæн жæмæ ѹын, уәлдæр, зæрдæхæудай жæпшнæдзүх жæнжæлмæ кæсæ йе' ридмæ.

*Чи ма, чи зила кæртү,
Нор куы 'рбацкæх уа бон?
Тырсын схүйсқæз и кæртма,
Уймæн чи хæсса дон?*

*Кæссеp балыр. Нызæнды
Салбæс кæхшты быншай:
Ау, дæ үйбүр үеүкештæи
Сүйтшæ раздæхæн нæи?..*

¹ Дзуцшаты Хадзы-Мураг. Рæстег жæмæ литератураe. – Цхинвал, 1985. – 147 Ф.

Хөдзар сафтий, сыкай,
Печи нал судзы арти.

Кеёд дее фреёлы таердайс

Алнэд, сабий, цард?

Дуар базад хөдогомей,
Хөдзар – сидзар, сяргуул.
Ныр, апсаме хөдогомай,
Гол у избичиты кэжл...

(«Дээшамж мин чи бадзурдзен?..»)

Евгени Осетров Сергей Есенини Райтуыраэн бастайыл замечательных поэтов и музыкантов. Вспомним пушкинскую няню Арину Родионовну, вспомним бабулку Максима Горького... По всеобщей молве, такой же необыкновенной женщины была мать Есенина — Татьяна Федоровна. Она надолго пережила своего знаменитого сына (*умерла в 1955 году*), и ее отлично помнит все село. Говорят, что не было народной песни, бытующей в Приокском kraе, которую не знала бы Татьяна Федоровна. Крупные художники слова восхищались ее колоритным разговором, и филологи, бессдавшие с ней, отмечают, что ее язык напоминал «золотую словесную груду», встречающуюся в речи персонажей Лескова, в пьесах Островского, в книгах Леонова и Шлехтера.

Амже цас ёмжас ис ахэм мысингэтаа гертымбылгэнгэн нэе культургэй кады лягты нийтийн дээр ямж гэввихадаа. Уий нэе истори у, фэлэж ахэм узал цаастай касаем нэе кады лягтэж цас нэе ферох вэйин нэе истории дээр. Уий та нэе хистергээн дээр, нэхийн дээр нэе ныбаринаг. Уеддэгэр маа нэе фэндэй, Есенины малы тыххэй фэллпэрд уон мэе мысингэйтэй. Ублын эмчэг ахэм руух мысингэйтэй гертымбыл кэнин хъяуы нэе фысджыгы ямж сэе нийтийн дээржты тыххэй. Евгений Осетров дзуурь: «Душевная красота и светлый разум производили огромное впечатление на односельчан, на всех, с кем приходилось общаться Татьяне Федоровне. Поэт Александр Филатов посвятил ей свою поэму «В приокском селе, под Рязанью...». В произведении, между прочим, есть следующий эпизод. Засезжий иностранец говорит матери поэта, что ей надо бы жить в богатой вилле, а не в крестьянской избушке, что:

На эти слова герояня поэмы гневно отвечает:

«Россия о вас позабыла,
Есенинский стих – не в цене...»

*Иди своей тропкой убогой
И там у себя куролесь,
А русскую землю не трогай
И в русскую душу не лезь.
Горжусь, что такого поэма
На славной земле родила.
Она моим сыном воспела,
Она моим сердцем сокрома
И мне теперь приходит милот...»²*

Уий у хээрзном поэты аккаг мады аккаг дзуап. Есенины мад ёрмэстдээр ахэм дзуапи хъуамга раттаанд нымудзэгээн, уүдэдэе цы. Амже, Нади яхе мад ёмжас Ирыстоны аккаг хъебул кэй у, уий тыххэй, яхе мадэй цы дзууры, яхе пардэй, яхе урикондэй ѹин цы конкретон дегалгэх хъуудыг кэнни, ульдюнэл агууланды яхе шүэрдэг чиньгэсэгт.

Бэргэ нын уырнын кэнни, зэгтэг: «Хувьмагтэджы хэххон ирон мад амард, — Яхе цэргэгэй дээр дээллэгэем нэе зынд», фрэлэж алдэм тэнт хорз зоньни — «богово, кесарю — кесарево». Ублын «...Цыдысты мийвэдэл мэрдээлгэй Едлагон, хлон, ус ёмжас лягтэй. Фэстаг зэххон цыг — хэрэггэй, пэссыггэй, Фэстаг лягтад — хэрэзгэлдэйл ныгэд». «Күйд зем кастисты сабигэх гэнкардэй, Цыма, мэнау, уыд алкэмжэн яхе мад!..»

Их адгээмэлжээ рис адамы жэсэггээ рис күү свэйийн, уеддээлээ цы хбууыдаг ахвэлмастай никэйцэд ныгуулдээ. Уэлдай-дээр, хъебултгэй. Амже уылцы хъебултгэй поэт чи вэйийн, ублын, уий гэнэн нэй, уылцы мааст ёмжас сэгжэс яхе зэрдэйн арфдэй ма райтуырой поэтикондай:

*Йхе хүрээдэг цинаг цардь гүүрэн уыд
Лээджыг танигчирд фарнидэдэг у септимей,
Фэлэж сэвникк дээр дүнэжэе герций,
Үед цүх нэе уыд иш рэвдэгэй, иш жимсий.*
*Күүдээ хэсэвдүн дээр аттарстгуюй, уед
Мэе малдэн уйд дээр фас гифсон уыд масижен,
«Хъебул уйий. Йхе мал фиеши сэвэд...» —
Йхе фрэдэжийн иш пеци бийшиг хаста.*

¹ Осетров Евгений. На родине Есенина / Коллектив авторов. В мире Есенина. — М., 1986. — с. 650—651 ф.

Нæу карчың ишүүнөн болже сәттүүн иш бон, –
Иш тар көсөс-иң үн байтак кодта цадаа.
Ней хоры тауен резини хос – дон,
Уед ин уюд бол иш арны дэзихакы, цадаа.

Чыссыл ыи уюд – сывеллонгай көбөйсмө, –
Фылтадер кей хойюйд нийншареджы расебди,
Фаекодта сыйн иш цөргөсүүсөн хөхбөйснө, –
Иш хүзүздөр цинаң царды гүйрептүүд.

Кæнæ:

Бөлөвэрд ууй, – нынныгуулд хүр иш

сөөрмө,

Ныххайдис ыл сөхсөвөт тар, жердэзаку,
Уааддадер сөнхөөлүн – шунгаг иш фалжадар мæ
Нæ көсөрүл гербалаудаа, фынчапа.

Уийл аңыд көртиме. Хобуциштеш цөлх дары,
Деме зындэсен.. Мæ фрасмаа ның

Фөлде, мыйдаан, кæд ирддæр бон, мөнөдүрд,
Фаедзажөөл ис?.. Фасидын сөм нæ уясповын.

Китайаг философ-материалист Ван Чун йе рæстеджы дзырга: «Пытаясь познать небо, исходят из человека; источник подобного истолкования неба – человек».¹ Деме нае зэрдил əннэнхъялдэжы не 'рлаууыд. Кæд нæ поэты рæнхытгэ реализмы фæлгатты əвэрд сты, үэлдæр, арвау се бон у цин кæнбын əммæ маст кæнбын, сæхи əгуунынын əрвон сыгьдæт əммæ аётарон тыгьбадамæ. Деме бар-əннабары нае зэрдил əрлæуулы «Хæддаг гал».

Дермæст уий тыххæй нæ, уым дæр мыгтагыл кæй əчүүлдэжы дзырг. Уацмыс əрмæст Нафийи характергэвдисег нæу, фæлгэ биргэ бæртгэй дзүрү генгериний, сэргээрзонд алдай-маджы удыххæдил, əмткгэй поэты удыхкондил. Деме нын əгй тынгдæр мьсын кæнбын уий.

Лирикон хвайтар йе сабийе рагаста «искæй сэрибараң, хи барау, аргъ кæнбын», «сырдлон – уий та əннэслэзирд хайуантган ахжстан» əммæ Ын күйд, цы хүйзы ис уаэрзен? Нæдæр ай хвавы бауарзынмæ. Уий нæй йе удыхконд.

Поэт разы У, «кæд иш азым бæрет У», уед ай амар, «Фæлгэ йе ахасты йе адзалы болмæ ма дар». Деме бире сырдта – индияг зондукын пыл, хæлларзæрдæ арс, кульгæн Хуычауы сфердлисгэ тути əммæ иннæтэ разы сты хысысмæти

гаккыл, фæлгэ хæлдаг гал – «аётандæт къохтæ йе 'рхен-дæт бөгттей мысы». Йе бон нæу йерайтуураен хъæлдæ ферох кæнбын.

Иш 'ндон күнрæфчес.

Иш топтадир, хæлдазал бөрзæсай

Бычæсун ыбæсээд Сæнайы кæвдзæхмæ.

Дын, ахасты, ыбыгыс фæрдывыджы –
дынүүс үеессүйдэжы
аёдзард уаэсэй

Артасынди эзхæм...

Автор разы у хъæлдаг галы хъуылдымæ – «нæ цот кæнны ахасты», – фæлтуу амæлдæн иуннæгей, фæлгэ – сэргисты-рæй. Ныры «дермократгæ», сталин он режими дзырдхæс-дэжтæ, ныр та падизахадон əннæсдзинады комитеттæ кускæжыгэ сæхæддæт дæр «боозигтæ» кей хоныны əмгæ, Солженицын маа гæсгæ, «адæмь знаётимæ» «пълан» сæххæст кæнбын тыххæй ахст чи 'рлыди, уылон сæ «хъысмæтгæй» стыр политикæ аразынн. Цыма уылон дæр əчæтгэг политикон ахстыгэ уылдисты. Дзаболаты Хазбийи затыдау, «хъæлхуур трибунгæ»¹ сæхæвæй-бонаяй сæ хурхудынзты тæрильбæд фæхастой, пыма əрмæстдæр уылон уылдисты сæ Фылдышбæстæйи патриота, афлагмæй, нæ фыссæджы быннаты куы уаинккой, уæд нæ удтылы скæнникоой, сисиккой нæ сæ сыттыл, зæгъгæ, кæсүт, советон системæ «сырдлон» хуылдтон, сымах та əннадад бæттystут.

Нафи системæ əммæ Цæдис нæ хуылда сырдлон. Алхатт дæр, əчæтгэ коммунистыл күйд əмбæйл, афтæгэе Ыл уылдис əннүүмд. Иш хъуылды хурæргом У: «социализм (коммунизм) не вымисел, не миф, как пытаются представить его псевдо-демократы, а наука о возникновении, развитии и будущности человеческого общества»², – əммæ уылды фæнданыл əчæтгэ ажмраст. Ендæр хульддæл У, кей никуу барста əммæ бары, агады уылды фæнданыл əчæтгэ ажмраст. Алим Ташевэ зæгъы: «Конец 1980-х – начало 1990-х... То было для страны время общего затмения, когда даже очень разумные люди теряли ориентиры, не ведали, что творили.

¹ Дза б о л а т ы Х а з б и . Уацмыстæ. – Дæзгæдыхъæгү, 2011.

² 154 Ф. Джусятты Нафи. Царды əвидигэ сæттæс. – Шхинвал, 2009.

– М., 1969. – 246 ф.

И такие мудрецы-мыслители, — поэты, философы, филологи, — как Нафи Григорьевич, были в этих условиях волей-неволей обречены на поражение. Я видел, как остро, сердцем, реагировал Нафи на глумление «демократов» над такими святыми понятиями, как дружба народов и дружба национальных литератур».¹

Нафи ныр дәр базад ахәмәй. Йәе фәндалағай никуби фәниптердә әмәе нағипперд кәнб. Поэт фидларәй үлмән Ухъедлар, сәрибаруарз амәе җенәсәттон галы фарс:

Мысыныңыл адәм:

Нә хәсепи ахәстү,
фысай, иш зыныл.

Искубы аревәе күві скәсві,

Уәде маң — бұлыққаһыр
Уымас түржіжын күвірін си

Ағасындар хәрдәдәз гал!
Иншег нал дае, аз — әйкек.

Бағысеч үал,
Легәзинад аевестәз не веңїй?

Мах та, ондук зәерәдәй, фәбадәм, —
Дэңдердәй де зиңгиз зәрдәззәф ғөуәз хәудәре,

Хәбала — афада риү.

Мах та, ондук зәерәдәй, фәбадәм, —
Хәудәре нал у үшхәр үды үол.

Ныр та уал, аевестәр,
Аскотуынад фәлтәу дәе миғағ,

Фәззәе макуры сү,
Фысай,

Ермалхуыр!

Дәңгәт аивад җенусон У. Дүргибын дәр ын нағый мәләт. В. Брюсов үлмән дзырдаға фидларәй: «Создания искусства вечны».²

Дзырд дәр ыл нәй, әмдәзәвгә фылдар ер таңынәтә, йәе сәрибармә тирнина, йәе ритмикәйә әмбәделә зәрдәйил. Ахәм ног, бағлишаг әмдәзәвгәтә ирон поэзийи нағ, үәд жәлас Цәдисы литературағай дәр бөнгигон цырагы рух-сәй агуринағ үйдисты. Емәе уйй дзурагү үлән күві райдытой: «В послевоенные годы лирика Джусойты, сохранив верность реалистической детализации, сильно разветвляется, развивается в направлении широкого охвата самых разнообразных сторон богатого внутреннего мира нового человека»,³ — уәд үлпү үлхассен үйдис фидлар бындур. Емәе үлпү хъульды

абон дәр ис ўә тыхы фыссәджы курдиаты фидлары. Йәе сәфелдистад у биржанрон әмәе алъварсон. «Нафи Джусойты создал целый мир художественных творений, образов и картин, мир научных исследований, поразительных по своей глубине эстетических и этнических мыслей»,¹ — фыссәг әмәе ахұырғонды аивадон уацымстығ әмәе зоналон күстытығыл хъульдигенгәтә, үйй тыххәй зәттү йәе монографийи литературағирласат Гүәзәртә Азә.

Ахәм хузызы үлни Нафи поэты хәс. Александр Пушкин күйд дээрда: «Ты сам свой высший суд»,² — уййай, йәхитән йәе сәйраг тәрхонғенгәт у йәхәддег әмәе, диссат нәу, ағта йәе кәй аразы, үлмәй:

Ныгас — зәерәдәй, кәрдәзәм — хәм...

Уйй ләеджы лакк у сәси ци?
Дэңдердәй де зиңгиз зәрдәззәф ғөуәз хәудәре,

Хәбала — афада риү.

Мах та, ондук зәерәдәй, фәбадәм, —
Хәудәре нал у үшхәр үды үол.

Нәе! Ысҭам хатт веңїйәм хәсәбәтир,
Ағта րымысәм... анекдот.

Кардәй нал зыны зәерәдәй, кәрдәзәф.
Риүи стышибыл, арасертишибай, маң.

У нағ фыдағелләстир — хиньмәр үайдәзәф,
Сәби нағ хүзәздәр фәбәде — аевәд.

Мах — күвірхон!
Мах — хәсәбәтир!
Дәңдердәй де әмәе арғас!

Сәби аевәттәстир аккас аермасы!

Ныгас — зәерәдәй, кәрдәзәм — хәм...

(«Мах — поэтә!..»)

Джусойты-фырт жәрмәст поэзийи нағ, фәззәе алы жанры дәр йәхихиңей нағ исы үлпү хәс. Ирон литературағай Нафийи хәбәйндиң әмәе дзаңжын прозе жәнәнхъәлгәджы нағ балахста зынғе бынат. Алы жанрға фыссәг фылшыл жаңылықтары циклімә әрбапыл, — «Бәллиони сағасте» әмәе «Дәрцилтән та ногәй», — үлдөнәй җенәфәхаттә нағ үлд, кәй нағ әм фәзын, йәе аивадон авнәл дардышл әмәе арф кәмән у, ахәм фыссәг. Йәе разырләт, уацауге әмәе

¹ Теллееев Алим. Аланский всадник / НВ, 1912. — 20 марта.

² Брюсов В. Я. Сочинения в 2 т. Т. 2. — М., 1987. — 238 ф.

³ Гаглоев Ф. Нафи Джусоев // Гаглоев Ф. и Джусоев Н. Писатели Советской Осетии. — Сталинград, 1957. — 159 ф.

¹ Газдарова А. З. А. История и современность в художественной интерпретации Нафи Джусойты. — Владикавказ, 2002.

² Ф.

³ Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. — М., 1974. — 225 ф.

романтгэ ҳөрмөт сөнг тематикайг нэ, фөлөг сөнг жанрон хүзүүтэй дэр дэвэгар фәхвәздыгдэр колтой ирон литературае. Дөрвөнтийн («Фыдэлты тут») өмчээ фольклорон сюжеттэгэ («Сырдоны цэссигтгэ») сөнг уынам, фөлөг автор уяарах ныв кәнны ўг растеджы панорамае. Автор ўг уайдагааны, җема сыл чинигкәсгэг җема литературун критике ўг چаист ма җевгера, уый генгэн нэй. Надийн уашаута сөнг автор җемтэг ирон литературагайг ўг романтгэй къадлдэр ном не сколтой. «Зэронд шуаноны тегрэй», «Урс-урсид мит», «Заргаат дыууге хәлгэсэй», угэлдайдэр, «Алдэймаджы мэлдэгт», ирон литератураг фәхвәздыгдэр колтой, лирикон-философон ахаст кәмэн ис, ахэм уадмыстай. Фөлгэ албанарсон хъязыг литературон аргуунаи Надийн уадмысте җөрмөст сөнг лирикон-философон характергэй нэх хилдэн көснинц, баэртгэгэй зыннын сөнг афыст, сөнг композицион ахалтарты зондахастай. Йаа алты радиод, ўг көнгөн уашауты дэр улынам ўг литературон хъайлгары уяарах монологае пард җемэе дүлжки тыххай. Улимтэе иумтэе авторы хувьдлыгте җепшигэдзүх бастстынэе Фыдабастгэгимэ. Дун-дунэмэ, җөнгөг фысжгэгэн күйд җембэлэ, афтэг кәссы Ирыстоны цэгстэнгасэй. Дэвиллэйн күйрхон лаг, – җендэг хувьзы схонен нэй, наци сэргистир кәмэй у, уыпцы адэймаген, – дунемэ ўг дэвиллэйн цэгстэнгасэй күй фәкәсэ, уяд уый сөнг амонд у. Надийн дуне Ирыстон у, Ирыстон – дуне («Ирыстон эмэе дуне», «Мэе чысыл Ирыстон»)...

У мэ адээм дэвиллэйн сөнг кәсстэр.
Радиодунаг буцгасыт аффсымер,
Сөнг чысыл гөфсөмтэр.
Сөнг зынней тийн կаддээр хай рагтвони,
Сөнг цинеий – ебаудэр.

Дээч чысылы бүсэтийн сони ляяну дэгэн.
Учынсан аласен нэй.
Увий хөвлийн болгас нэг уйд сөнг нэгүү.
Кед ў,
Үүрд армиасидэр поэтэн,
Енгээ түйл хөгжэзгэнис,
Фыдурынд усгуур, ассеий қоённаас,
Йаа уарzonы түр
Йаа масныл күйд фөхжесүүт,
Афыс.

Мыстгэй биргэти җевгера, үлгэ җенгэн нэй. Надийн уашаута сөнг судаг фарстыгэ («Чынны «Алдэймаджы мэлдэгт», 1976), ўг курдлаты фәрдэй сөнг афгэг ләмбынгатай скъульдэгэй җаист ма җевгера, уый генгэн нэй. Надийн уашаута сөнг автор җемтэг ирон литературагайг ўг романтгэй къадлдэр ном не сколтой. «Зэронд шуаноны тегрэй», «Урс-урсид мит», «Заргаат дыууге хәлгэсэй», угэлдайдэр, «Алдэймаджы мэлдэгт», ирон литератураг фәхвәздыгдэр колтой, лирикон-философон ахаст кәмэн ис, ахэм уадмыстай. Фөлгэ албанарсон хъязыг литературон аргуунаи Надийн уадмысте җөрмөст сөнг лирикон-философон характергэй нэх хилдэн көснинц, баэртгэгэй зыннын сөнг афыст, сөнг композицион ахалтарты зондахастай. Йаа алты радиод, ўг көнгөн уашауты дэр улынам ўг литературон хъайлгары уяарах монологае пард җемэе дүлжки тыххай. Улимтэе иумтэе авторы хувьдлыгте җепшигэдзүх бастстынэе Фыдабастгэгимэ. Дун-дунэмэ, җөнгөг фысжгэгэн күйд җембэлэ, афтэг кәссы Ирыстоны цэгстэнгасэй. Дэвиллэйн күйрхон лаг, – җендэг хувьзы схонен нэй, наци сэргистир кәмэй у, уыпцы адэймаген, – дунемэ ўг дэвиллэйн цэгстэнгасэй күй фәкәсэ, уяд уый сөнг амонд у. Надийн дуне Ирыстон у, Ирыстон – дуне («Ирыстон эмэе дуне», «Мэе чысыл Ирыстон»)...

Дуне – мэе күүендоог, мэе заездыгай – лөгү гарзон, Аяарон дун-дуне – мэе фыдышэхх менен! ¹
«Нэг дэн аэз пахумтар...»

Цэвэйтонтгээ нэх дардма цэуун нэх бахьдуулженис. Ләмбүнгэт җөркөстгэйгэ сөнг фендиштэг Надийн алты уадмысты дэр: «Баэрзонд, баэрзонд у арв!.. Цэргэс дэр җем не стэх дзэн. Уале митбы бындуултугэ, дэргэцэн он тинтичи пи-рэнгтэгтэй, ленк көннинц арвы траххы, фөлөг ўгем не ‘ххэс-сынц, ўг тэвд цэгстом үн сэргфөгтэй акженинц җемэе та дардлэгэр асэлф көннинц, кэсэлжээ цынгуурутгэ доны рэсүг малы күүд ивгүүйнц, уйлау... Уйлау, уйлау ис хур!.. Дөрвөст ўг тэнгэе ихуаргэгүү көннинц уырдлыгтае, захмэ җемэе кэрдэлжы прэхыл, бэлгэстүү сыйфтаргэвил, дурты дээрзэг буарыл, хэбэхрхоры җэфсиры ногдээл цыллэгэ рихилүү сөнг дээхэст-дээхэст цэүү. Цэгстом рэвэлдүүнц, судзынц, гыцлийн пэцсэрфаен цыллынау бил сэхи рахаф-бахаф көннинц җемэе, бэлгэстүү аугон күннэе балгэууай, уётгэд сөнг бауромдзынгэ – хэхдэни, уялгэфтауы, нымгэххуды дэр ахизинц җемэе дын дэгэ парм хувьдзы көннинц...».

Автор ѿгтэгэдэг ныв кәнны, җемэе дэгэе фэндэй ўг ныуудынг: «Баэрзонд у арв. Баэрзонд у хур. Цынмаа уйм, үгэлдэй, исты ис?.. Даадаа фөлдүүрүү, – үүлжээты уялдэй иис хувьшай! – фөлөг ма дээ цыл үйлзэнис, уяд нэх зыннид?.. Нээ, җевэлцгэгэн, хур ис үүлжээты уялдэй, ўг бынны – җинекээр он арв, швэх-швэхид, фәлмээн, үүлжээ дуне ўг хөбөйс бакодга, хохгэй хохмэ ўгэхий байтигэлтэй, нэх, хохы фасгэдэгэр уыпцы тэгэхдэгэст арв ис, ибонты рагтмэ бэхжгэ ахсынмэ күй ссыдьсгэгэй, уяд ай федтон – хохы фасгэдэгээс арв җемэе ўгийн кээрон нэй!.. Арвы мидэг сты мигтэг дэгэр, уылон зэхмэдэгэр җэхжэсэнүү, уылон уешилау сты җемэе сөнг бынмэ зэхх, ишуулдэг – хэхтэй цыргтыгэ дэр, хъяддэг дэр, комылон дэр бэлгэстэг дэр... сэгтигэ дэр, адээм дэр...»³.

¹ Дэжүүсийн Надий // Кюоцта. Дун-дуне – фыдабастгэгэе. Монгол. – Дэжүүлжийнхаа, 2014. – 99 ф.

² Уийн дэр уйм, 32 ф.

³ Дэжүүсийн Надий. Алдэймаджы мэлдэгт. – Шхинвал, 1976. – 61 ф.

Ахәм рәсүтъ дәмә цымыдисонай байтом вәййи дуне фыс-
сәджы чысыл ләпшүйры раз.

Фыссәджы радырлуге әмә уашауты хәйтартгә, – хис-
тәр кары адәм әмә не 'рыгон фәлтары минәвәргтә, –
гүрдзәй сты увидар, принципиалон әмә хәларзәрдә.

«Говоря о том, что искусство образно отражает действитель-

ность, мы имеем в виду и содержание, и форму, и обще-
ственную функцию искусства».¹ Енәлдизердигәй, уырдаем

хауы хәйтарты фәллонд дәр. Емә Нафи кәндиридәр йәе
сөвәрпәт хәйтарты фәллонитә афтә фенниң кәнни, пә-
мәй, семә зонгә кәңгәйе, йәе чыныгаслжытә кәнной сыйг-
дәгәрдә, әннахин, хъудыды кәнни уа сәе бол. Йәе хәйт-
арты фәллонитә фергом кәнни сәе дзындырд, сәе хъуды-
дәгәт: «Ныр ма дзы бәрдәй фонд кәссы аззәл – пагыдри
үәлдәйтгә, лыгъды үәлдәйтгә. Алаген дыууг хәлзары –
йәе рахиз фарс, әртә та – галигердигәй.

Хәлдәрттыл нымадай сты, үәлдәе цы, фәләе сә цәрәт
нал ис. Раздәрлы нымадай иу бинонты бәрд дәр нал сты.
Дәртә хәлзары ис фәйнә дыууг зәронди, цылшарәми
– иунает зәронд үс. Уый – мәхәдәт, Батууы чызг, афтә
мәе хонинц. Ермәст фәндәм хәлзары – үс әмә ләт,
ноджы – әртә сывәллони. Цай хәлзартгә сты үйдон,
пәй хъежу у уый?.. Фәләе дзы цалынме фәздәг цеуа,
үәлдәмә хъяу үәлдәен. Йәе бәрзонд ном Цәргәсбадән –
йәе үәлдә!² – әмә ахәм хұзыры фергом кәнни хәйтар-
ты фәллонитә.

Нафийи уадауты тыххәй, гәнән ис, дзырдауа бирә,
үымән әмә сты хәлхүйз әмә цымыдисон, фәләе цүус нае
үылзенис, үылдоны тыххәй әрмәст Алим Теппеви хъуды
кубы базонәм, үәл уый дәр: «... повести, как «Возвращение
Урумата», «Обида старого охотника», «Белый, белый снег»,
«Песнь в два голоса» и другие, составляют одну из ярких
странни не только богатейшей осетинской, но и всей северо-
кавказской прозы. Я считаю, что «Возвращение Урумата»
– это одно из самых выдающихся ее полотен, в котором
глубоко и очень точно вылеплен осетинский национальный
характер... это очень личная, по существу исповедальная за-
вешательная прозаическая вещь, написанная светлым и муд-
рым человеком, который всю жизнь честно и просто служит
родному Слову».¹

Уадау «Адәймаджы мәләт»-ы (*уырыссаг əвзагмаә ав-
торы тәэлмәтей үүйини «Возвращение Урумата»*) гентыс-
тыл дзурагет у, уырыссаг, Украинағ әмә польшәйгәс аевзаг-
тәем уылды шу реәстәджы кәй әртүрдис тәлмац, уылды хъуды-
даг дәр.

Прозәйи дзырды дәснә кәй у Нафи, уый иуылт тынг-
дәр фергом, стыр кад ын чи скота, йәе уылцы историон
роман «Фыдәлтә тут»-гәй (1965). Ирон литератураһы аңы
роман у арфәгөнд кәстегәр зарәт арфәйаг фыдәлт тынг-
хәй («Агомыг зарәт») әмә фестивалт әңдәт фыдәлт исто-
рион романҗәй. Авторы бол бацис, гүрдзиаг жәлдәртгә
алы хин мигәй уырысы әфсады фәрци 1830-әм азы күнд
хъавыдысты Ирыстоны сәрибар хохгәттәл пагырады ба-
рад сөвәрүиме, Хүссар Ирыстоны, Чеселты адәм сәе
ныхмә цы үдүлдәй тох самадтой, уый аивадон әгъльдауей
сныв кәнни.

Үәд Уәрәсейи әффәрәт әфсад инәлар Ренненкамп-
фы сәртгәлеудәй түгайдаг фәд ныууагыла Хүссар Иры.
Гүрдзиаг әнәфис әңдәртгәт сәе ардылтой сәрибараураз
ирыл, ома падзахы ништүүл нымайынц, хъалон нәе фи-
лиңц, сты абырлжытгә, падзахән ләттәд кәнни сә сәрмәе
нәе хәссинц, алы фыд сыл мысыльдысты.

Сәрибар хохгәтгә-иրәтгә сләгуудысты сармадзантгәй
хөтүхджын Ренненкампфы әртәмимин хәстонты әмә гүр-
дзыны пъзелийәй ныхмә ағтидармәй. Уәрәсейи падзах
рахәцилт тыххәйисджыты фарс. Енәмсәр тохы ныцагтой
Ирыстоны хұыздар фыртгы. Емә уылды әңәмсәр тохы
иреттә кәд састы быннаты баззальдысты, үәлдәтәр сын нае баци
сәе бол сә үтү сәрибар амарын. Тох цыд, цалынме пад-
зах хохгәтты падзахадон сәрибар зәхкусджытыл нәе ба-
нымадта, үәлдә: «В период первой половины XIX века в
Юго-Осетии происходили массовые выступления. Особенно
крупными были восстания 1804, 1810 – 1812, 1830, 1840 и
1850 годов. Крестьяне ущелья Большой Лиахвы отстояли свою
вольность и личную свободу от притязаний помещиков. В
феврале 1851 года правительственный сенат России признал
незаконными притязания князей Мачабели на крепостное
право над осетинами».²

¹ Тимофееv Л. И. Основы теории литературы. – M., 1976.

– С. 63.

² Документы Национального музея Грузии. – Тб., 1981. – 353 ф.

Фыссыг жөрлөүүд 1830 жем азы хәстүл жемже уарзгайт сныв кодта ирон жемже уйрыссаг (Оледжы – Алгеджы хүбүш) фәллойгәннег адәмь, феннин кодта йе адәмь сәрибар-гәннет тох. Романы уйнгем жөнөршилтэг хыйтарларты улаас фәллониттэ. Чиныгкәсөндөк наал фәфәнды, фәхицен сае уа. Бауарзы историон адаймаетте Къәбысты Ака жеме Коңбы Бегайы; къаддэр цымыдис жем не ‘взэрүн кәннин Тьютюйн Хууырман, Хәннил, Солтан, Алат жемже иннәтэ.

Уыйбәрц жөнгүүнөн пастай фәкәсси романы жепшәрд-пәттэх хыйтарлар. Бардзим Мачабели Чеселты цы ми кодта, уйлы йаҳехдөт пас жөлтүү у. Йаҳих пайдайсан сае хыалондар скәнин пырыстырь Васильевима ѿт бол күүнгө бали, уедлүгээ зәрдлы уыд, гәрмәстүр нишайаг адаймай кәй бакен-Дзэн, аххем хууылдаг – сөрвөтүс сывәлләттөгөй родты бай-сын жөмче аттарын.

Романы алты хъантар дәр пәрәи иәхү пардәй, ис ын иәхү улыхъед, фәлгәе йә нывефтидон хәстә тәххест кәнәи авторы сәрхүрүльгөндөн сюжеты. Ульониме, авторы саразәе ирон руҳс-тауғет, историон гоймад Елгүзаты Ишане дәр. Ема йыл йә рәстеджлы дис көнгә стыр ирон поэт, тәлмандынгән гәмәе. литературан критик Бестауты Гиүегри: «Нәе фыңғаг фыссаттан къам нае базад. Йә дард фәдән Джусойты Нәфи роман «Фыдағы түг»ы баштархайды, Иры фарны фидиүг зил-гәйгә ийн йәе фәтепонц сныв кәнәнүл...». «Нәфи Джусойты показывает национальные характеры; его герои – благородные, красивые, мужественные люди, которые дорожат своей честью»,² – зәтегы Гүэздәргә Азә.

Авторы бон бапис ирон адәмөн эпос «Нарты каджылтә»-мәг гәсгә нарты цардай уәрәх панорамә равдисын. Фәләе фыссәг нарты фесафәт, «зәххы хин җемә арвы кәлән»

¹ Бестауты Гиуарги. Уалымстег 3 т. Т. 3. — Дзенгілдыхбек, 2004. — 308 ф.

² Газдарова А. История и современность в художественной интерпретации Нафы Джусойты. – Владикавказ, 2002. – 34 ф.

Сырды скотда наргтон адгемы мәгуирты ирвөзүнгөнөттөн күлннеге расайдтай болып тұтады. Қалдарларды Азде дырыпта: «... в романе « зло нартов» – Сатана, а не Сырдон, как в эпосе. Это уже не просто изменение мотивов действий, это другой характер, в котором вместо гибкого ума и женственности (образ хотя и знаменует остатки матриархата, но не исключает подобных качеств в женщине) – грубость, отсутствие эпического начала. И это все о Сатане, которая спасла нартов в голод, к которой нартышли за мудрым советом и помоглию». ¹ Дэзугаты Георгиме гәстәе, Уйырзмет романды нарты куырыхоныл нымад нал шәуы? ² Дзаңтиаты Георги та авторы ных бакъуырдта, йе 'рымысшәе хәйтарты наемтәе дәр нарты эпосы хәйтарты наемтимшәе кәй нәе иу кәнүни, уйыл тыххәй. ³ Фәләе авторы бон бағис сәрәй кәрөнмәе уайдымыссаен артығәнгәйе, Гүәзәләрты Аза раст у: «Н. Джүлесійты показвывает мир насилия, в котором подавляется воля личности, попираются права простого труженика. Трагична судьба Сырдона, мыслителя и созидателя, в обществе суро- вых воителей, где закон и мораль диктуются силой оружия. Роман вызвал неоднозначную реакцию литературуной обще- ственности. Мифические образы в интерпретации писателя преобразились и критически воспринимаются защищниками «чистоты» эпоса. Но задачей писателя было не точное пере-ложение эпических сюжетов, а создание современного романа, исследование природы насилия, поведения человека в экстремальных условиях. События ХХ столетия подтверждают предвидение писателя мыслителя. Многоцветна поэтика романа «Слезы Сырдона». Эпическое повествование пре-рывается лирическими отступлениями, в которых раскрыва-ется авторский взгляд на происходящее». ⁴

Сүсөттегаң нау, роман ирон литератураһы кәй расайды шалдаер гұрыхастағын үацмыйсы. Уәллайдар, Булқвати Михалы роман «Нарты Сосланы әвдәм балп»¹ және Хуыгаты Сергеи роман «Нарты Фарнег». Ирон романы жанры дзурет у ёе ‘нтыстыл.

Аивадон литератураға, литературанын критикә әммә литератураңонады Джусойты Нафийән ишнег жанр дәр нау әңдәтәрәк аның ишінде әңдәтәрәк күсы алғы жанры дәрән. Уылды иш рәсстег әңтистырғынай құсы алғы жанры дәрән. Уылды иш рәсстег әңтистырғынай құсы алғы жанры дәрән. Сектайы новелләте «Азат» мәгәсеге цы поэтикон трагеди нығыста – «Азат әммә Таймураз» – уйын шалдаер хатты әңтистырғынай қызыл сценәйіл. Евдист дағы дзы бирле революцийы размәйи Ирыстоны зәхкүсәржыты парл, фәләт дзы бирле фарстты нырыккөн спенгемекесет уыны йеги проблемасет, әмткай пардың пінгә әммә құбыыхылға, әммә авторы әңтисты ис уым.

Афтә ма театры спенгемелі Нарфины պъесасет гәстеге әвәрдләрліккесте спектакләте «Бонвэрин – сәүүон стварлы», «Кәнә – сәрибар кәнә – мәлдет» әммә «Рох зарег». Джусойты Нафи үзіндіонд литератураиригасет әммә литературанын критик. Ирон литератураһы историја әммә йе литеатураиригасен күсистеге Ирыстоның, фәләт Еввахс Фәсарғенты дәр сты ындионд.

Фъиссег әңгәтей ындылис кәнән дунеон литератураһындың оңындағы спенгемекесет сәрделдистадаға. Нәдаяның әй сә альхуын аныңдаон авналғанға әммә дзуриңнеге. Уыммен әвдиссен – йәғе чингүйтеге – «Книга друзей»,³ Цегат Кавказы адамты ындиңгендә спенгемекесет сәрделдистады түххәй әммә «Книга друзей и наставников»,⁴ раздөрлер Советон Цәдисы адамты спенгемекесет сәрделдистады. Уыммен әрциздә әввәрст Паризкы Литературон критикты дунеон ассоциаций үағнегай.

Нафри ирон әвзатма тұнг бирәт ивы дунеон литературағайы классикты зәрдәзегүйгә чингүйтеге. Уйын фәрци ирон чынныгасет зонгә А. Пушкини (*романа «Евгени Онегин» даер*), Н. Некрасовы, Л. Толстойи, А. Чеховы, А. Блокы, О. Туманяны, Я. Коласы, Р. Гамзатовы әммә бирәт гендәр спенгемекесет уацмистим.

Ирон әзізатыл сәзүрін кодта Къостайы «Фатимә» әммә

¹ Бұл жаңы Михалы Нарты Сосланы әвдәм балп. – Шхинвал, 1988.
² Хүбігаты Сергеи Нарты Фарнег. – Дзәуджыхъету, 2005.
³ Джусоиты Нафи. Книга друзей. – Нальчик, 2003.
⁴ Джусоиты Нафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011.

йә үйрүссаг әзізатыл фыст әмдзевегетей дзевгар, рауағына се хиден чынгыт – «Дүн-дуне – фылдыбыстеге менен» (2014). Адәгә ма Нафийә фәрпі на мадәлон әзізатыл қасәм ахазы литератураһыныңдағы Дмитри Гулданы «Мә артдәсет» (1988), балхтайраг поэт Кайсын Куллиев «Асылаг уадындар» (2002), Михалы Лермонтовы «Дәз уаразын Кавказ» (2014), дунеон «Классикон драматуригілы ойнолотеке» 4 томдәй...

«Такая многогранность дарования, – дзырдта Кайсын Куллиев, – вызывает со стороны его товарищей и собратьев большое уважение к нему. А еще необходимо добавить к этому прекрасные человеческие качества Нарфи – благородство, честность, совестливость, верность в товариществе и дружбе, пытливость и широту интересов».¹

Джусойты Нафийә аның пардың джиппі әзізатынниң хұзызы үйдис әммә ис, ахыт алғемон әмбисонды сарты, – баҳбавыл дыууге тәрхбусы әрлахсымә, – әммә йын әңтистырылған литератураһы дәр әмма зоналды дәр. Йе сәрделдистадон кредо, нағ фыдаелтау, уыммен дәр у фәстегаеттән зарает ныгадын.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авторы архиве;
2. Бестауты Гиуарғи. Уашмистеге 3 т. Т. 3. – Дзәүдхъету, 2004;
3. Блок А. Собр. соч. в 6 т. Т. 2. – Л., 1980;
4. Брюсов В. Я. Сочинения в 2 т. Т. 2. – М., 1987;
5. Булқаты Михалы Нарты Сосланы әвдәм балп. – Шхинвал, 1988;
6. Ван Чун. Антология мировой философии в 4 т. Т. 1, ч. 1. – М., 1969;
7. Гаглоев Ф. Нафри Джусоев // Гаглоев Ф. и Джусоев Н. Писатели Советской Осетии. – Степанян, 1957;
8. Гаджиты Геор. Уашмистеге. – Дзәуджыхъету, 2012;
9. Газдарова Азза. История и современность в художественной интерпретации Нарфи Джусоиты. – Владикавказ, 2002;
10. Гафез. Разырд / Джусоиты Нарфи. Салдаты зердә. – Степанян, 1949;
11. Къоста. Дун-дуне – фылдыбыстеге менен. – Дзәуджыхъету, 2014;
12. Джусоиты Нафи. Алғемаджы мәлдет. – Шхинвал, 1976;
13. Джусоиты Нафи. Ирон айв дырылды сәрвелетау. – Шхинвал, 1966;

¹ Куллиев К. Поздравляем юбиляра / Литературная газета. – 1975. – 8 января.

14. Джусойты Нрафи. Енгечом чиньт. – Цхинвал, 1967;
15. Джусойты Нрафи. Иззеры рухс. – Цхинвал, 1987;
16. Джусойты Нрафи. Хәрзебон, ссәлдәем әнус! – Дзеджыххеу, 2007;
17. Джусойты Нрафи. Дызы хур – хәкхтыл. – Цхинвал, 2011;
18. Джусойты Нрафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011;
19. Джусойты Нрафи. Книга друзей. – Нальчик, 2003;
20. Джусойты Нрафи. Фыдағы түг. – Цхинвал, 1965;
21. Джусойты Нрафи. Парды гөвидиге сағъәс. – Цхинвал, 2009;
22. Джусойты Нрафи. Сабыр ныхасте. – Цхинвал, 1973;
23. Джусойты Нрафи. Зыр кары. – Цхинвал, 1962;
24. Джусойты Нрафи. Пардивене. – Цхинвал, 1965;
25. Джусойты Нрафи. Сырданы шәссүисте. – Дзеджыххеу, 2005;
26. Джусойты Нрафи. Зарег – уәрзты хъәлгәс. – Цхинвал, 2007;
27. Джусойты Нрафи. Балы ирон аив дзырды дүнәмә. 1-аг чиньт. – Цхинвал, 2012;
28. Джусойты Нрафи. Балы ирон аив дзырды дүнәмә. 2-аг чиньт. – Цхинвал, 2014;
29. Джылкайты Шамил. Нәе вәййи рухсән сау талынг ўә ингән // Филинг. – 2000. № 1;
30. Да бала ты Хазби. Уашмисте. – Дзеджыххеу, 2011;
31. Да залитаты Гиуәрги. Сырданы шәссүисте // Советон Иристон, 1982;
32. Да зугаты Георгий. Сырданы шәссүисте // Советон Иристон, 1980;
33. Да зуплаты Хадзы - Мурат. Рәстәет әмәгә литература. – Пхинвал, 1985;
34. Да зуплаты Хадзы - Мурат. Хәстәгәт зәрдәе. – Цхинвал, 1966;
35. Коста. Завещание. – Владикавказ, 2014;
36. Күліев К. Поздравляем юбиляра / Литературная газета. – 1975;
37. Осетров Евгений. На родине Есенина // Коллектив авторов. В мире Есенина. – М., 1986;
38. Пушкін А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974;
39. СССР. Грузинская Советская Энциклопедия. – Тб., 1981;
40. Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М., 1980;
41. Тепеев Алим. Аланский всадник // НВ, 2012;
42. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы – М., 1976;
43. Хадарпева А. А. К проблеме фольклора и литературы: на примере романа «Слезы Сырдана» // Литературная Осетия. – 1982. № 6;
44. Хүягаты Сергей. Нарты Фарнегт. – Дзеджыххеу, 2005.

14. Джусойты Нрафи. Енгечом чиньт. – Цхинвал, 1967;

15. Джусойты Нрафи. Иззеры рухс. – Цхинвал, 1987;

16. Джусойты Нрафи. Хәрзебон, ссәлдәем әнус! – Дзеджыххеу, 2007;

17. Джусойты Нрафи. Дызы хур – хәкхтыл. – Цхинвал, 2011;

18. Джусойты Нрафи. Книга друзей и наставников. – Владикавказ, 2011;

19. Джусойты Нрафи. Книга друзей. – Нальчик, 2003;

20. Джусойты Нрафи. Фыдағы түг. – Цхинвал, 1965;

21. Джусойты Нрафи. Парды гөвидиге сағъәс. – Цхинвал, 2009;

22. Джусойты Нрафи. Сабыр ныхасте. – Цхинвал, 1973;

23. Джусойты Нрафи. Зыр кары. – Цхинвал, 1962;

24. Джусойты Нрафи. Пардивене. – Цхинвал, 1965;

25. Джусойты Нрафи. Сырданы шәссүисте. – Дзеджыххеу, 2005;

26. Джусойты Нрафи. Зарег – уәрзты хъәлгәс. – Цхинвал, 2007;

27. Джусойты Нрафи. Балы ирон аив дзырды дүнәмә. 1-аг чиньт. – Цхинвал, 2012;

28. Джусойты Нрафи. Балы ирон аив дзырды дүнәмә. 2-аг чиньт. – Цхинвал, 2014;

29. Джылкайты Шамил. Нәе вәййи рухсән сау талынг ўә ингән // Филинг. – 2000. № 1;

30. Да бала ты Хазби. Уашмисте. – Дзеджыххеу, 2011;

31. Да залитаты Гиуәрги. Сырданы шәссүисте // Советон Иристон, 1982;

32. Да зугаты Георгий. Сырданы шәссүисте // Советон Иристон, 1980;

33. Да зуплаты Хадзы - Мурат. Рәстәет әмәгә литература. – Пхинвал, 1985;

34. Да зуплаты Хадзы - Мурат. Хәстәгәт зәрдәе. – Цхинвал, 1966;

35. Коста. Завещание. – Владикавказ, 2014;

36. Күліев К. Поздравляем юбиляра / Литературная газета. – 1975;

37. Осетров Евгений. На родине Есенина // Коллектив авторов. В мире Есенина. – М., 1986;

38. Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974;

39. СССР. Грузинская Советская Энциклопедия. – Тб., 1981;

40. Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М., 1980;

41. Тепеев Алим. Аланский всадник // НВ, 2012;

42. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы – М., 1976;

43. Хадарпева А. А. К проблеме фольклора и литературы: на примере романа «Слезы Сырдана» // Литературная Осетия. – 1982. № 6;

44. Хүягаты Сергей. Нарты Фарнегт. – Дзеджыххеу, 2005.

СЕРГЕНДЛЕ

Разныхас	5
<i>Фыққағ сәр</i>	
«ДӘЗ РАЙГУЫРДАҢ ХОХЫ»	12
1. Адәмны хәбәул	–
2. Фыңдарды – фыргуыст	16
3. Ахуырдау ләепту	18
4. «Ысуадз әхсоныл дәр хъамбул тау..»	22
5. Парды зыд	25
<i>Дыккағ сәр</i>	
САЛДАТЫ ЗЕРДЕЛЕМЕ	
1. Фәндиәләккә райдайән	–
2. Салдаты зәгердәйи ныхас	32
3. Поэтикон дзуринегта	38
4. Бонраефты сағъасте	50
5. Хаулоң дзуринегте	76
6. Иззәры рухсәе шаугайә	86
7. Рұкс жәхсөвтә	106
8. Хұбыльдың риссәтә	126
9. Дылдың хұры рухсәе	138
10. Нәмтәтә әмәгә номарентә	152
<i>Дәртәккәғ сәр</i>	
ПАРДЫ ГҮҮЛФЕННТЫ	164
1. Пард әмәгә адәймалыл хұбыльдыңгәйә	–
2. Түг не 'мбийы	178
3. Пардивене сағъәс	200
4. Симфони алдаймалыл	209
5. Эпосмә нәе уәрзты арътей	228
<i>Циттарәм сәр</i>	
КЛАССИКЕЙИ БАЗЫРТЫЛ	246
Балғауены бәстү	–
1. Рәедиды комы – әхсырағәмбап	248
2. Фыбыбастейи уәрзимә	255
3. «Мәліметен ниди ныууыгъта»	267
4. Судзате пырагъа	272
5. «Хұры рухсәе тарғай»	280
6. Бирде фыләбоны фәстигүт	287
Фәснұхасы бәстү	293

<i>Фаэндэзәем сәр</i>	
АЛВ ДЗЫРДЫ ЗИЛДУХЕНТЫ	298
1. Аль дзырд – йе улгәүүн	–
2. Ныхас Ыры хурлы	303
3. Йәх хөтөнтә – аль дзырды дүнәй	309
4. Хәлләртә җәмә зондамондукты фәрди	315
5. Хәлләртә чыныг – хәлләрдәй	320
<i>Джәсәзәм сәр (публицистикә)</i>	
ДЗЫРДЫ ФАРН	328
1. Дүлжы домән	–
2. Кады ләдкәи урокта	335
3. Зәрдәйи скъубылзәтте	340
4. Енүүйд күйисти фәрди	346
5. Евидилгә саябес	353
ФЕСНИХАС	359
ПРИЛОЖЕНИЕ	374
ПЕСНЮ ОСТАВИТЬ ПОТОМКАМ	374
ФЕСТА ГЕТТЕН ЗАРЕГ НЫУУАДЫН	399

Литературно-критическое издание

Казиты (Казиев) Мелитон Резоевич

НАФИ

Монография на осетинском и русском языках

Редактор И. Х. Джанаева
 Художник Т.Ф. Аличенкова
 Корректор Л. П. Томеева
 Компьютерная верстка З. С. Мисиковой

Сдано в набор 30.01.18. Подписано к печати 25.08.18. Формат бумаги 84x108^{1/32}. Бум. офс. № 1. Гарн. припра «Kudrschov». Печать офсетная. Усл.-п.л. 22,26. Учетно-изд. л. 22,14. Тираж 200 экз. Заказ № 1850.
 ООО «Прыкура». Республика Южная Осетия. г. Тианвал, ул. Ленина, 31.
 Оплачено в полном соответствии с предоставленными диапозитами
 ОАО «Издательско-полиграфическое предприятие им. В.А. Гас-
 сиева», 362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.